

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tarih Anabilim Dalı

Dilek DEMİRCİ TURAL

**ALEMDAR VE TASVİR-İ EFKÂR GAZETELERİNİN
BAŞMUHARRİRLERİNİN GÖZÜNDEN MÜTAREKE DÖNEMİ
(30 EKİM 1918-16 MART 1920)**

Yüksek Lisans Tezi

DANIŞMAN:
Dr. Öğr. Üyesi İsmigül ÇETİN

Yozgat-2018

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tarih Anabilim Dalı

Dilek DEMİRCİ TURAL

**ALEMDAR VE TASVİR-İ EFKÂR GAZETELERİNİN
BAŞMUHARRİRLERİNİN GÖZÜNDEN MÛTAREKE DÖNEMİ
(30 EKİM 1918-16 MART 1920)**

Yüksek Lisans Tezi

DANIŞMAN:
Dr. Öğr. Üyesi İsmigül ÇETİN

Yozgat-2018

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı 80110314008 numaralı öğrencisi Dilek Demirci TURAL'ın hazırladığı "Alemdar ve Tasvir-i Efkâr Gazetelerinin Başmuharrirlerinin Gözünden Mütareke Dönemi (30 Ekim 1918-16 Mart 1920)" başlıklı ~~DOKTORA~~/YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 10/07/2018 Salı günü saat 10:00'da yapılmış, tezin onayına OY ÇOKLUĞU / OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

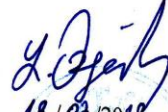
Başkan : Doç. Dr. İbrahim ERDAZ

Üye : Dr. Öğretim Üyesi İsmigül ÇETİN (Danışman)

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Mahmut BOLAT

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun18..1.07..2018.. tarih ve 25-01 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

18.1.07.2018
Prof. Dr. Yunus ÖZGER
Enstitü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Alemdar ve Tasvir-i Efkâr Gazetelerinin Başmuharrirlerinin Gözünden Mütareke Dönemi (30 Ekim 1918-16 Mart 1920)” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

10/07/2018

Dilek DEMİRCİ TURAL

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

“Alemdar ve Tasvir-i Efkâr Gazetelerinin Başmuharrirlerinin Gözünden
Mütareke Dönemi (30 Ekim 1918-16 Mart 1920)”

Dilek DEMİRCİ TURAL

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İsmigül ÇETİN

2018-Sayfa: 377+XI

Jüri:

Bu çalışma esas olarak, tam bir asır öncesinde iki köşe yazarının kendi gazetelerinde günlük olarak yazdıkları makalelere dayanmaktadır. Gazetelerin isimleri, Alemdar ve Tasvir-i Efkâr'dır. İki gazetenin kuruluşu daha önceki tarihlere rastlamaktadır. Bu çalışmada temel alınan tarih aralığı Tasvir-i Efkâr için 30 Ekim 1918-16 Mart 1920; Alemdar için ise 15 Aralık 1918-16 Mart 1920'dir.

Söz konusu tarih aralığında Tasvir-i Efkâr'ın köşe yazarı gazeteci bir aileden gelen Velid Ebüzziya; Alemdar'ın köşe yazarı ise Refi' Cevad'dır. Çalışma, I. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasını ele aldığı için yakın geçmişteki olaylar onların görüş alanının tam içindedir. Dolayısıyla hem günlük meseleler hem de devam eden problemlerin kaynağı olarak gördükleri acı geçmiş onların köşelerinde birarada yer almıştır. Mondros Mütarekesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenik çıktığı bir savaşın sonucunda imzalanmıştır. I. Dünya savaşında Osmanlı devleti siyasî, sosyal, ekonomik ve daha birçok açıdan tarihindeki en zor günleri tecrübe etmiştir. Doğal olarak bütün sıkıntılar mütarekenin imzası ile de son bulmamıştır. Bunların yanına bir de belki en önemlisi olan memleketin geleceğiyle ilgili kaygılar eklenmiştir. Bütün olumsuzluklara rağmen elde kalan yerlerde bir gelecek umudu büsbütün yok olmuş değildir. Yazarlar bu karmaşık ruh hâlini neredeyse her günkü yazılarında fazlasıyla yansıtmışlardır.

İzmir'in işgalinden sonra ülkenin geleceğiyle ilgili son derece farklı bir döneme girilmiştir. Yunan işgali, özellikle Anadolu'da milli uyanışı tetiklemiştir. O her zaman milleti ön plana çıkarsa da, bu hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa olmuştur. Adı geçen iki yazar en çok bu mesele üzerinde birbiri ile karşı karşıya gelmişlerdir. İşte bu çalışma, yukarıdaki meselelerle ilgili Refi' Cevad ve Velid Ebüzziya'nın görüşlerini ortaya koyma çabasının bir ürünüdür.

Anahtar Kelimeler: Gazete, Alemdar, Tasvir-i Efkâr, Refi' Cevad, Velid Ebüzziya

ABSTRACT

Master Thesis

“The Armstice Period through the eyes of the Editors-in-Chief of the Newspapers Alemdar and Tasvir-i Efkâr (30 October 1918-16 March 1920)”

by

Dilek DEMİRCİ TURAL

Supervisor: Asst. Prof. Dr. İsmigül ÇETİN

2018-Page: 377+XI

Jury:

This paper is mainly based on the articles written by two columnists in their newspapers a full century ago, which were in the name of Alemdar and Tasvir-i Efkâr. These had been already founded. The time period of study is from 30 October 1918 to 16 March 1920 for the Tasvir-i Efkâr and from 15 December 1918 to 16 March 1920 for the Alemdar.

In those time intervals, the columnists were Velid Ebuzziya in the Tasvir-i Efkâr, who comes from a journalist family, and Refi' Cevad in the Alemdar. Since this research deals with the immediate post World War One period, the recent events were just within their sight. Thus, the painful history that they experienced as a cause of both daily issues and ongoing problems took place in their columns together.

The Armstice of Mudros was signed following a war from which the Ottoman Empire had been defeated. In the First World War, the Ottomans experienced the hardest times in their history politically, socially, economically, and so on. All tribulations, of course, did not end with the signature of the agreement. The concerns for the future of country, maybe the most important, were attached to them. Despite all these downsides, a hope for future was not completely destroyed in the remaining parts. This complicated mood was reflected in the authors' writings almost every day.

With the Izmir's occupation, the extremely different period was started to live in relation to the country's fate. The Greek invasion triggered the national revival in Anatolia, in particular. The leader of this movement would become Mustafa Kemal Pasha, whereas he always pointed to the nation's success. Those two authors opposed each other mostly for this issue.

The present study is a product of trying to reveal the views of Refi' Cevad and Velid Ebuzziya regarding the above-mentioned issues.

Keywords: Newspaper, Alemdar, Tasvir-i Efkar, Refi Cevad, Velid Ebuzziya

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İA.	: İslâm Ansiklopedisi.
S.	: Sayı
Trans.	: Translation
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.b.	: ve benzeri
v.d.	: ve devamı
v.s.	: ve saire

ÖNSÖZ

Sürelî yayımlar kategorisine giren gazeteler, Osmanlı tarihinin birinci el kaynaklarından biridir. Bu çalışma, tam bir asır öncesinin iki önemli gazetesinin başmuharrirlerinin yazılarını konu edinir: Tasvir-i Efkâr'ın Velid Ebüzziya'sı ve Alemdar'ın Refî' Cevad'ı.

Osmanlı'da gazeteciliğin başlangıçları için 1918'den yaklaşık bir asır öncelere gitmek gerekir. Bazı Avrupa gazetelerinin tarihleri daha eskilere dayansa da, yaklaşık yüz senelik bir geçmiş de yayın hayatı için küçümsenecek bir zaman dilimi değildir. Bununla birlikte yaşanan olayların ağırlığı ve büyüklüğü düşünüldüğünde genç bir muharririn olgunluğunun bile tahmin edilemeyecek kadar yüksek seviyelerde olduğu hesaba katılmalıdır. Ancak bu, yazarın savunduğu tüm görüşlerin ileride kendisini haklı çıkaracağı anlamına da gelmemelidir.

Bu çalışma, 30 Ekim 1918-16 Mart 1920 tarihleri arasındaki olayları kronolojik olarak anlatma gayesi ile yapılmamıştır. Tarih aralığımız bu olmakla birlikte, yakın geçmişteki çoğu olay iyi ya da kötü henüz bir sonuca bağlanmadığından, başmuharrirler kendilerini maziden bir türlü soyutlayamamışlardır. Bu söylediğimiz, neredeyse birinci bölümümüzün bütün başlıkları için geçerlidir. Onlar, mütareke sonrasında yazsalar da, işi mütarekeye vardırان süreci, zaman kaybı olarak görülen ve etrafında birleşmesinin doğru olacağını düşündükleri fikri akımları, tecrübe edinilen İttihat ve Terakki yönetimini ve edilmekte olan Hürriyet ve İtilaf idaresini her gün köşelerinde işlemişlerdir. Bunun yanında, bugün de ara ara gündem oluşturan sözde Ermeni meselesi iki yazarın ilgi alanlarına yeterince girmiştir. Geçmişten hesap sorulması isteği ise, iki yazarın bir yılı aşkın bir zaman dilimi boyunca dillerinden hiç düşürmedikleri bir konu olmuştur. Yukarıdaki konular ilk bölümümüzün başlıklarını teşkil etmiştir.

İzmir'in işgali (15 Mayıs 1919), önemli bir dönüm noktası olduğundan ve artık geçmişten ziyade güncel meselelerin daha ziyade ağırlık kazanmasından ötürü, üzücü olan bu olayı ikinci bölümümüzün ilk başlığı yaptık. Bölümün son başlığını yine bir işgale, İstanbul'un işgaline (16 Mart 1920) ayırdık. Aradaki zaman diliminde milli uyanış gerçekleşmiş, onun vücut bulmuş hâli Kuva-yı Milliye kendisini kanıtlamış, o vücudun başı Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları şimdi nefes almakta olduğumuz vatani bizlere bırakmak için ilk teşebbüslerini gerçekleştirmişlerdir. Aynı dönemlerde Türkiye sulhunun bir türlü imza edilmemesinin de etkisiyle

manda/himaye söylemleri epey artmıştır. Bütün bu siyasî ağırlıklı konular ikinci bölümde işlenmiştir.

Üçüncü bölümde biraz apolitik meselelerle ilgili yazarların değinmiş oldukları konulara ağırlık vermek istediysek de, zamanın siyasetinin yoğun gündeminden dolayı, bu çok fazla mümkün olmadı. Refi' Cevad'ın ve Velid Ebüzziya'nın karşılıklı atışmaları ise, gazete yazarları arasından yaptığımız seçimin ne derece isabetli olduğunu gösterdi.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İsmigül Çetin'e teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca başta bölüm başkanımız Prof. Dr. Taha Niyazi Karaca olmak üzere Yozgat Bozok Üniversitesi Tarih Bölümü'nün emektar hocalarına şükranlarımı iletmek isterim. Yine yardımlarından ötürü eşim Murat Tural'a ve her zaman yanımda olan aileme teşekkürlerimi ifade etmeliyim. Son olarak da, onun en değerli zamanından çaldığım neşe kaynağımız, biricik kızımız Umay İdil'e sağlıklı bir ömür temennisiyle...

Dilek DEMİRCİ TURAL
Yozgat-2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ	1
1. Konunun Kapsamı ve Araştırmalar	1
2. Tasvir-i Efkâr'ın Başmuharriri Velid Ebüzziya ve Alemdar'ın Başmuharriri Refi' Cevad.....	4

I. BÖLÜM

MONDROS'TAN (30 EKİM 1918) İZMİR'İN İŞGALİ'NE (15 MAYIS 1919) İKİ MUHARRİRİN GÖZÜNDEN MEMLEKET MESELELERİ

1.1. Osmanlının Çöküşü Problemi ve Mondros Mütarekesi	21
1.2. Fikir Akımları: Osmanlıcılık ve Türkçülük	32
1.3. İttihat ve Terakki Fırkası.....	43
1.4. Tevkif, Tecziye ve Tasfiye Meseleleri.....	51
1.5. Hürriyet ve İtilaf Fırkası.....	68
1.6. İstanbul Hükümetleri.....	74
1.7. Ermeni Meselesi.....	92
1.8. Diğer Azınlık Problemleri.....	111

II. BÖLÜM

İZMİR'İN İŞGALİNDEN İSTANBUL'UN İŞGALİNE (16 MART 1920) İKİ MUHARRİRİN GÖZÜNDEN MEMLEKET MESELELERİ

2.1. İzmir'in İşgali ve İlk Yansımaları	119
2.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Tanınırlığı	135
2.3. Kuva-yı Milliye	143
2.4. İstanbul Hükümetleri.....	165
2.5. Amasya Görüşmesine Zemin Hazırlayan Süreç, Seçimler ve Yeni Meclis.....	180
2.6. Manda, Himaye ve Müzaheret Meselesi	205
2.7. Geciken Türkiye Sulhu	226
2.8. İstanbul'un İşgali.....	262

III. BÖLÜM
ALEMDAR VE TASVİR-İ EFKÂR'IN BİRBİRLERİ, OKUYUCULARI İLE
İLİŞKİLERİ VE MÜTAREKE DÖNEMİNİN DİĞER SOSYAL
MESELELERİ

3.1. Alemdar'da Tasvir-i Efkâr-Tasvir-i Efkâr'da Alemdar	275
3.2. Başmuharrirlerin Okuyucuları ile İlişkileri	297
3.3. İktisadi Buhran	304
3.4. Diğer Sosyal Konular	310
SONUÇ	318
KAYNAKÇA	321
EKLER	326
ÖZGEÇMİŞ	377

GİRİŞ

1. Konunun Kapsamı ve Araştırmalar

Bu çalışmada bizim başlıca iki kaynağımızın Alemdar ve Tasvir-i Efkâr gazeteleri olduğunu söylemeliyiz. Dolayısıyla Tasvir-i Efkâr başmuharriri Velid Ebüzziya'nın Mondros Mütarekesi'nin imza tarihi olan 30 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1918'den, Alemdar başmuharriri Refi' Cevad'ın ise 15 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1918'den İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'ye kadar adı geçen gazetelerdeki yazıları bu çalışmanın esasını teşkil etmektedir.

Yukarıdaki tarih aralığında iki yazarın makaleleri okunduktan sonra çalışmamızın "İçindekiler" kısmındaki başlıklar ortaya çıkmıştır. Takdir edilecektir ki, Ermeni meselesi, İzmir'in işgali, Kuva-yı Milliye vb. başlıklar hakkında şimdiye kadar birçok yayın yapılmıştır. Zira bizim bu başlıkları yeniden açmamızın sebebi de, bu mühim konulara dair son sözü söylemek değildir. Ancak bu ve benzeri konular hakkında Refi' Cevad ve Velid Ebüzziya'nın beyan ettiği görüşleri tespit edip arka arkaya getirmek başlıca önceliğimiz olmuştur.

Yine, Ermeni meselesi, fikri akımlar vb. konuların mütareke ile birlikte gündeme geldiğini de düşünmemek gerekir. Fakat tam yüz yıl öncesi için bu meseleler hâlâ sıcak ve canlılığını koruyan olaylardır. Nitekim bu başlıklardan bazıları hakkında tartışmalar günümüzde bile son bulmuş değildir. Bunun için biz çalışma boyunca her attığımız başlığın/konunun tarihçesini yazmak niyetiyle de hareket etmedik.

*"Herhangi bir cemiyetin son yüzyılını araştırmak tarihinin tekelinde değildir ve olmamalıdır. ...Bu nedenle yakınçağı incelemek için Osmanlıca okuyan muhtelif dallardan kalabalık bir aydın ordusuna ihtiyaç vardır"*¹ der İlber Ortaylı. Bu tespitin hakkını verecek şekilde yıllardır çeşitli gazeteler üzerine lisansüstü tezler yapılagelmektedir. Bunlardan Tasvir-i Efkâr ve Alemdar ile ilgili olanların isimlerini zikretmek yerinde olacaktır.

1990 yılında Necdet Hayta, "Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi (1862-1869)" başlıklı bir Yüksek Lisans Tezi yapmıştır.² Tarih

¹ İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011, s. 145-146.

² Necdet Hayta, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi (1862-1869)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1990. Bu çalışma 2000'li yılların başında Kültür Bakanlığı yayınları tarafından, bu yıl da Türk Tarih Kurumu yayınları tarafından basılmıştır.

aralığından anlaşılacağı üzere bu çalışma içerisindeki konular bizim kapsam alanımızın dışındadır. Devam eden yıllarda adı geçen gazetenin yine bizim çalışma tarihlerimizden epey önceki sayılarına dair birkaç lisansüstü tez daha yapılmıştır. Bunlar arasında Serkan Gül'ün 1914-1918 yılları arasında Tasvir-i Efkâr'da Ermeni Meselesini ele alan Yüksek Lisans Tezi³, çalışma konumuza en yakın tarihli olanıdır. Ahmet Temiz'in "Velid Ebuzziya'nın Mektuplarına Göre Lozan" adlı Yüksek Lisans Tezi de, başlıktan anlaşılacağı üzere bizim belirlediğimiz tarihlerin sonrasının bir konusunu ele alır.⁴ Bunların dışında, bizim belirlediğimiz tarih aralığındaki Tasvir-i Efkâr'ın çeşitli sayılarının kullanıldığı makale dâhil pek çok yayın varsa da, bir yılı aşkın bir zamanı kapsayan bu denli bir çalışmanın ilk kez tarafımızdan yapıldığını söylemeliyiz.

Diğer taraftan, "Yök Tez"de görünmeyen, Metin Ayışığı'na ait 1987 tarihli "Refi' Cevad Ulunay'ın Milli Mücadele Devri Makaleleri" adlı bir tez çalışması bulunmaktadır.⁵ Çalışmanın metin kısmı 100 sayfa kadardır. Bunun ilk elli sayfasında çeşitli konular hakkındaki (İttihat ve Terakki, Milli Mücadele vs.) Refi' Cevad'ın görüşleri iyi bir şekilde tahlil edilmiştir. Diğer elli sayfada ise Refi' Cevad'ın Alemdar'daki 15 yazısının çevirisi yer alır. Bunlardan sadece beş tanesi bizim tarih aralığımız içerisinde yer alır. Yine Mustafa Özbey 1990 yılında "Milli Mücadele'de Basın ve Alemdar Gazetesi" adlı bir Yüksek Lisans Tezi yapmıştır.⁶ Bu 70 sayfalık tezin yarısı Milli Mücadele öncesinde Alemdar'ın serüveni ile ilgilidir. Ardından 50. sayfaya kadar olan kısım ise mütareke döneminin genel durumu ve diğer gazetelerin tanıtımı hakkındadır. Bunlardan başka birkaç gazete ile birlikte Alemdar'da Ermeni meselesini konu edinen iki adet yüksek lisans tezi daha vardır. Alper Ersaydı da Alemdar ve İttihatçılık konusu hakkında 2007 yılında bir Yüksek Lisans Tezi yapmıştır.⁷ Bu çalışma mütarekeden sonraki ilk altı ayı esas almıştır.

³ Serkan Gül, *Armenian Question in Tasvir-i Efkâr Between 1914 and 1918*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 2006.

⁴ Ahmet Temiz, *Velid Ebuzziya'nın Mektuplarına Göre Lozan*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

⁵ Metin Ayışığı, *Refi' Cevad Ulunay'ın Milli Mücadele Devri Makaleleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1987. Bu çalışma daha sonra yayınlanmıştır. Bkz. Metin Ayışığı, *Refi' Cevad Ulunay'ın Milli Mücadele Devri Makaleleri*, Balıkesir Üniversitesi Yayınları, Balıkesir 1994.

⁶ Mustafa Özbey, *Milli Mücadele'de Basın ve Alemdar Gazetesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.

⁷ Alper Ersaydı, *Alemdar Gazetesine Göre Mütareke Dönemi Başında İttihatçılar ve İttihatçılık*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007. Bu çalışma daha sonra yayınlanmıştır. Bkz. Alper Ersaydı, *Türklüğün Anadolu'dan Tasfiyesi Alemdar Gazetesine Göre Mütareke Döneminde İttihatçılık*, AKY Yayınları, Uşak 2011.

Mahir Karacar ise ‘‘Refi’ Cevad Ulunay’ın Süreli Yayınlardaki Yazıları’’ başlığı ile 2010 yılında yaklaşık 1000 sayfalık bir Yüksek Lisans Tezi hazırlamıştır.⁸ O, Refi’ Cevad’ın hayatı boyunca çeşitli yerlerde yazdığı makalelerin konusunu belirtip birkaç satır ile özetlemiştir. Ancak günler atlına atlına gidilmiştir. Ayrıca Karacar, Arapça (Osmanlıca) beşleri neredeyse sürekli olarak sıfır şeklinde okumuştur. Örneğin ayın on beşi onun çalışmasında hep ayın onu olarak yazılmıştır. Son olarak 2016 yılında Sezer şimşek ‘‘İki Devrin Muhalifi Refi’ Cevad Ulunay ve İstanbul’’ başlıklı bir kitap yayınlamıştır.⁹ Onun çalışmasının da neredeyse tamamı Refi’ Cevad’ın 1938’den sonraki yazıları hakkındadır. Refi’ Cevad’ın Alemdar’daki Osmanlıca makaleleri ile ilgili atıfları ise Metin Ayışığı’ndan aktarmıştır. Son olarak Refi’ Cevad ve Velid Ebüzziya’yı karşılaştırmalı olarak ele alan bir çalışmanın daha önce yapılmadığını ifade etmeliyiz.

Siyasî tarih ile birlikte iki gazete yazarını konu edindiğimiz için basın ve gazetecilik tarihine ilişkin eserler de bu çalışmada kullanılmıştır.

Burada kısaca bazı detaylar hakkında bilgi vermenin doğru olacağını düşünüyoruz.

-Tasvir-i Efkâr’ın sağ üst köşesinde sahib-i imtiyaz: Ebzziyazade Talha, sermuharrir: Ebzziyazade Velid yazar. Devam eden kısımda adres bilgileri, fiyatı ve abonelik şartları vs. küçük bilgilendirmeler bulunur. Gazetenin birinci sayfasının en sağ köşesi daima başyazara aittir. Köşe yazıları bazen birkaç uzun sütün bazen de tek bir stna kadar inmektedir. O zaman serlevha dedikleri başlık yazının en üstünde çoğu zaman bulunsa da, bazen sansürden başlık da nasibini almıştır. Gazetenin bazı sayılarında, kimi zaman başlığın ve yazının tamamının sansür edildiği, sadece Ebzziyazade ibaresinin en altta bulunduğu boş köşelere de rastlanılmaktadır. Gazete, 14 Ekim 1919’a kadar genelde iki sayfa, bu tarihten sonra ise 4 sayfa hâlinde çıkmıştır.

-Alemdar’ın imtiyaz sahibi ve başmuharriri Refi’ Cevad’dır. Mdir-i umur Ahmed Kadri’dir. Tasvir-i Efkâr gibi üst kısımda yine adres, abonelik şartları vs. bilgiler yer alır. Yukarıda söylediğimiz diğer bilgiler Alemdar için de geçerlidir. Gazete genel itibari ile iki, nadiren de dört sayfa hâlinde çıkmıştır.

⁸ Mahir Karacar, *Refi’ Cevad Ulunay’ın Süreli Yayınlardaki Yazıları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010.

⁹ Sezer şimşek, *İki Devrin Muhalifi Refi’ Cevad Ulunay ve İstanbul*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2016.

Her iki gazete, tatil edilmediği günlerde hafta sonları da dâhil her gün yayınlanmıştır. Refi' Cevad ve Velid Ebüzziya'nın bütün makaleleri gazetelerinin birinci sayfasında bulunur. Bu yüzden biz dipnotlarda sürekli s.1 şeklinde yazmayı uygun bulmadık. Ancak diğer sayfalardan haberlere temas ettiğimizde ilgili sayfa numaralarını belirttik.

Çalışmamızda çok fazla sayıda günü kullandığımız için dipnotları rakamlara boğmamak adına gazetelerin sayı numaralarını dipnotlarda vermedik. Ancak günü gününe başlıkları sıraladığımız “Ekler” kısmında bu sayı numaralarını gösterdik.

Son olarak şu birkaç hatırlatmayı yapmayı gerekli görüyoruz. Kimi çalışmalarda, bazı Arapça ve Farsça kelimelerin parantez içinde anlamlarının verildiğine şahit olduk. Bu metodu biz de kullandık. Ancak yazarların kendileri de özellikle şahıs, gazete ismi gibi bilgiler verirlerken “*parantez*”i sıklıkla tercih etmişlerdir. Yine “*parantez*”, onların konuyla ilgili vurgulamak istedikleri bir şey varsa ya da oraya uyacak bir atasözü yerleştirmek istediklerinde başvurdukları bir yöntem olmuştur. Biz yazarların kullandıklarını yuvarlak parantez, bazı Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını hemen yanlarında gösteren kendi kullandıklarımızı ise köşeli parantez ile gösterdik.

Çalışmamızda mütareke döneminin ilk on altı ayının mühim konuları hakkında iki köşe yazarının görüşlerini ortaya koymayı hedeflediğimizden, bazen uzun alıntılar okuyucunun karşısına çıkacaktır. Ancak bu, eserin başlığı ile birlikte düşünüldüğünde kaçınılmazdır. Zira Ermeni meselesi, Kuva-yı Milli'ye vb. konuların arşiv vesikalarına, hatıralara vs. girmeden yapılan çalışmalar peşinen kusurludur. Ancak biz iki yazarın bakış açısını ön plana aldığımızdan ötürü, içinde subjektif değerlendirmelerin bulunduğu dönem ile ilgili hatıralara dahi başvurmadık. Dolayısıyla çalışmadaki başlıklar hakkında hüküm vermek hedeflerimiz arasında hiç olmadı. Hatta dönem için çok değerli bulduğumuz “Nutuk” bile, bu tarz bir yaklaşımı benimsediğimizden ötürü kendisine çok fazla yer bulamadı.

2. Tasvir-i Efkâr'ın Başmuharriri Velid Ebüzziya ve Alemdar'ın Başmuharriri Refi' Cevad

Osmanlı'da basın ve yayın hayatına yönelik şimdiye dek yapılan çalışmalarda 15. yüzyılın sonlarından, ilk matbaa ve basımevlerinin kurulduğu tarihlerden başlamak bir mütearife hâline gelmiştir. Ardından resmi gazete niteliğindeki, başlangıcı 1831 tarihine rastlayan ilk Türkçe gazete Takvim-i Vekayi ve daha

başkalarının serüveni yapılan incelemelerde geniş şekilde yer bulmuştur.¹⁰ Biz bu kısımda, tek tek diğer gazetelerin isimleri üzerinde durmak yerine, Velid Ebüzziya ve Refi' Cevad'ın kısaca hayatından bahsettikten sonra, onların bir yılı aşkın bir zamanda gazeteciliğe dair söylediklerine ağırlık vererek, mütareke dönemi basınında kendilerini ve diğerlerini nasıl konumlandıklarını gözler önüne sermeye çalışacağız.

Ebüzziya Mehmet Tevfik'in oğlu olan Velid Ebüzziya, 1882 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Sırasıyla Bakırköy Behram Ağa İlkokulu, Mekteb-i Sultani, Fransız Frerler Mektebi, Fransız Saint Benoit Mektebi ve İstanbul Darülfünunu Hukuk Mektebi'nde eğitim gören Velid Ebüzziya, doktora eğitimi için bir süre Fransa'da da bulunmuştur. Bilindiği üzere Şinasi'nin Tasvir-i Efkâr'ı, ilk Türkçe gazetelerden biri olup 1862 yılına kadar gerilere gitmektedir. Baba Ebüzziya Mehmet Tevfik, 1909 yılında Şinasi'nin varislerinden gazetenin imtiyaz hakkını satın alarak Yeni Tasvir-i Efkâr olarak çıkarmaya başlamıştır. Velid Ebüzziya Fransa'dan döndükten sonra 1912 yılında babası ile birlikte bu gazetede çalışmış, bir yıl sonra babasının ölümüyle birlikte büyük oğul Talha gazetenin idari işlerini, küçük oğul Velid Ebüzziya da yazı işlerini üzerine almıştır. İngilizler 23 Mart 1920'de Velid Ebüzziya'yı Malta adasına sürgün etmişlerdir. Bir yıl sonra İstanbul'a dönen Velid Ebüzziya gazetenin eski ismine izin verilmeyince Tevhid-i Efkâr'ı çıkarmıştır. "Mim Mim Grubu" yine onun matbaasında kurulmuştur. Milli mücadeleye hem yazılarıyla hem de faaliyetleriyle destek olduğu için 1922'de Fevzi Çakmak tarafından kendisine istiklal madalyası verilmiştir. O ayrıca Mudanya mütarekesine ve Lozan görüşmelerine de katılmıştır. Ancak yeni rejim ile hilafet hassasiyeti dolayısıyla karşı karşıya gelmiştir. Birkaç kez istiklal mahkemelerine sevk edilse de hepsinde serbest bırakılmıştır. İkinci dünya savaşına kadar yayın çalışmalarını ara ara sürdüren Velid Ebüzziya 1945 yılında vefat etmiştir.¹¹

Refi' Cevad ise, Seydişehir kökenli ancak Konya'ya yerleşmiş olan, bir süre Ankara Valiliği de yapmış Muhiddin Paşa (1868-1926) ile Makbule Hanım'ın, o sırada babasının görev yaptığı Şam'da 1890 yılında dünyaya gelmiştir. O, şahit

¹⁰ Bkz. Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1959, s. 132; İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 5; Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın*, Literatür Yayıncılık, 2000, s. 47.

¹¹ Bkz. Ziyad Ebüzziya, "Ebüzziya, Velid", *TDV. İA.*, C. 10, 1994, s. 371-373; Nesimi Yazıcı, "Tasvir-i Efkâr", *TDV. İA.*, C. 40, 2011, s. 138-140; Bengül Bolat, "Milli Mücadele Taraftarlığından Cumhuriyet Karşıtlığına Velid Ebüzziya", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28, 2014, s.151-153.

olduğumuz bazı yazılarında da işlediği üzere, babası tarafından Mevlana'nın torunlarından olduğu için kendisini bahtiyar saymıştır. Çocukluğunu İstanbul'da dedesi ve anneannesinin yanında geçiren Refi' Cevad, sırasıyla Vefa'daki Taş Mektep, Şemsü'l Maarif ve en son da Galatasaray Lisesi'nden mezun olmuştur. Galatasaray Lisesi'ndeki hocalarından biri, kendisinin çoğu zaman yazılarında atıf yaptığı, bazen attığı başlığın altına hemen bir şiirini yerleştirdiği Tevfik Fikret'tir. Refi' Cevad bu hocasının sayesinde evvela Tanin'de çalışmaya başlamış, sonra hem hocası hem de kendisi İttihat ve Terakki'ye yakınlığıyla bilinen bu gazeteden ayrılmışlardır. Arkasından Refi' Cevad İkdam ve Şehrah (yazı işleri müdürü olarak) gazetelerinde görev yapmıştır. Bunlardan başka daha birçok gazete ve mecmualarda çalışan Refi' Cevad, İkinci Meşrutiyet sonrası kurulan Alemdar'da ise kesintisiz bir şekilde yazmamıştır. Onun kendi çıkardığı Alemdar, 1913'teki Bab-ı Ali baskını sonrası kapatılmıştır. Kendisi de, döndükten sonra yazılarında sürekli bahsedeceği, Sinop, Çorum ve Konya vilayetlerindeki sürgün hayatını tecrübe etmiştir. Onun sonraları birçok defa “biz menfadayken” diyerek bahsedeceği bu sürgün hayatı, mütarekenin imzasıyla nihayet bulmuş, 15 Aralık 1918'den itibaren ise Alemdar'daki köşesinde yazmaya başlamıştır.¹² O, 1924'te meclisten geçen genel aftan yararlanamamış ve “Yüzellilik”ler¹³ listesine dâhil edilerek yurtdışına çıkarılmıştır. 1938 yılında çıkarılan af ile Türkiye'ye dönmüş ve siyaset konularında olmamak şartıyla yazmaya devam etmiştir. Önce Tan, ölümüne kadar da Milliyet gazetesinde yazan Refi' Cevad, 1968 yılında hayata gözlerini yummuştur.¹⁴

Velid Ebüzziya ve Refi' Cevad'ın hâl tercümeleleri kısaca yukarıda özetlendiği gibidir.

Bundan önce gazeteleri esas alan birçok çalışmada yapıldığı gibi, burada mütareke döneminin gazetelerini tek tek ele almayı gereksiz buluyoruz. Zira çalışmanın muhtelif yerlerinde dikkatli ve ilgili okuyucu, yazarların diğer başka gazetelerin ve gazetecilerinin isimlerini andıklarını rahatlıkla görecektir. Ancak onların da subjektif değerlendirmeler olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir.

¹² Refi' Cevad, sürgün hatıralarını 15 Aralık 1918-11 Şubat 1920 arasında Alemdar'ın çeşitli sayılarında yayınlamıştır. Sinop sürgün hatıralarının topluca bir derlemesi için bkz. Refii Cevad Ulunay, *Menfalar/Menfiler Sürgün Hatıraları*, haz. H. Hüsnü Kılıç, Arma Yayınları, İstanbul 1999.

¹³ “Yüzellilik”ler hakkında bir kategorilendirme için bkz. Hakan Özoğlu, *From Caliphate to Secular State: Power Struggle in the Early Turkish Republic*, Praeger, 2011, s. 37 vd.

¹⁴ Arkadaşı Burhan Felek, 1918-1938 ve 1938 sonrası şeklinde Refi' Cevad'ın yazarlık ömrünü ikiye ayırmıştır. Ona göre, arkadaşının “iyi muharrirliği” ikinci devrededir. Bkz. *Bu Gözler Neler Gördü?*, Sebil Yayınevi, İstanbul 2004, s. 13-14, 63.

Şimdi, çalışma boyunca yazılarını inceleyeceğimiz iki yazarın hangi şartlarda ve hangi ruh hâli ile kalem oynatmış olduklarını anlayabilmek için, onların genelde matbuat hayatına ve özelde mütareke dönemi gazeteciliğine dair ne tür düşünceler beslemiş oldukları meselesine geçebiliriz.

Velid Ebüzziya, yazdığı bir makalede geriye dönük olarak matbuatın önemini şu sözlerle ortaya koymuştur: “*Matbuat bizde hiçbir vakit layık olduğu ehemmiyet ve kıymeti hatta liyakati iktisab edememiştir. Bunun başlıca iki sebebi var ki birincisi memleketimizde kuvve-i hükümetin eskiden beri matbuattan mütevahhiş (korkan) bulunmuş olması, ikincisi de bizde gazetelere layık oldukları nüfuz ve ehemmiyeti kazandıracak erbab-ı matbuatın yetişmemiş bulunmasıdır. Eski devirlerde hükümet, matbuatı kendi nüfuz ve kudreti için pek muzır ve şayan-ı zarar ad eylediği cihetle memlekette hakiki bir gazeteciliğin teessüsüne ve terakki ve tekâmül göstermesine daima şiddetle mümanaat [engel olma] etmiştir. Meşrutiyet devri geldikten sonra ise bir aralık gazeteler de iktisab-ı hürriyet eylemiş idi. Fakat esasen yetişmemiş ve makul bir mevcudiyete nail olmamış bulunan gazetecilik, her meslek için itba’ı [uyumak] zaruri olan usul ve kavaide pek bigâne bulunduğu cihetle eline geçen serbestîden istifade yolunu bulamamış, derhal kendine bir kıymet ve ehemmiyet iktisab ettirecek surette sarf-ı mesai edememiş idi. Mamefih meşrutiyet ile beraber Kanun-ı Esasi mucibince matbuata verilmiş olan hürriyet devam edebilseydi, matbuatın biraz uzunca sürececek bir devre-i keşmekeşten sonra hürriyet-i memleket için pek müfid [faydalı] ve rehakâr bir unsur-ı hizmet şeklini iktisab edeceği muhakkak idi. Fakat çok şayan-ı teessüftür ki İttihat ve Terakki, matbuatın acemiliğinden ve idaresizliğinden mütevellit olarak bidayet-i meşrutiyette ika’ [yapmak] eylediği mazarrattan ürkmüş ve aynıyla devr-i istibdatta olduğu gibi gazetelere nazar-ı tevahhuş (korkuyla) ile bakmaya başlamıştı. ...Bir milleti değil hatta bir mahalleyi bile idare edemeyecek kadar aciz, kare [kör] ve müthiş bir cehalet ile malul [hasta] olan İttihat ve Terakki’nin elinde matbuat çok kötü zamanlar tecrübe etti.” Yine onun deyişiyle, “*Harb-i umumiye fırsat olarak bilen İttihat ve Terakki öylesine baskı uygulamıştır ki, uğranılan felaketler karşısında matbuat mezar taşları gibi sessiz kalmıştır.*”¹⁵*

“...Sınıf-ı münevverenin tercüman-ı hissiyat ve efkârı ise matbuattır. Bizde matbuatın dün irae [gösterme] eylediği manzara ise erbab-ı hamiyeti elbet İtilaf

¹⁵ Velid Ebüzziya, “Matbuatın Kıymet ve Ehemmiyeti”, Tasvir-i Efkâr, 29 Kanun-ı Evvel 1918.

gemilerinin şehrimize vürudundan [giriş] ziyade yes ve nevmidiye düşürecek bir mahiyette idi. Hakikaten istikbalimiz nokta-i nazarından bizi en ziyade korkutması lazım gelen gazetelerimizdir”¹⁶ sözlerinin sahibi olan Velid Ebüzziya, mütareke sonrası İstanbul’a girmeye başlayan İtilaf gemilerinin diğer gazete ve gazetecileri endişeye sevk etmediğini görünce bu şekilde hüznünü yansıtmıştır. Zira o, tecrübe edinilen zor zamanları aşmada hükümet ve milletle birlikte matbuata da görev düştüğü kanaatindedir: “...Görülüyor ki bulunduğumuz şu gaili ve buhranlı devreden mümkün mertebe az zararla çıkmak için hükümetten başka milletçe de yapılacak bir hayli müfidişler var. Yalnız bu işlere hemen tevessül edilmesi ve müsmir [faydalı] neticeler elde etmek için işe teşkilat ile başlamak iktiza [gerekmek] eder. Bu yoldaki teşebbüsatta pek mühim amel olduğu şüphesiz bulunan matbuatın bu babda uhdesine düşen vazifeyi ifaya derhal tevessül eylesini temenni ederiz.”¹⁷ O yine matbuatın mümtaz mevkiini şöyle izah etmiştir: “...Umumun tercüman-ı efkârı olmak iddiasında bulunan matbuatın şahsi içtihatları, indi [keyfi] nokta-i nazarları tevakkuf [kenara bırakmak] etmek iktiza eder. Menafi-i umumiye meselesinde gazeteler her şeyden evvel şu veya bu fikrin mürevvici değil ancak milletin hadimi olmak vazifesiyle mükelleftirler. Ondan sonra ihtilafat ve içtihat farkları ancak ikinci derecede ve teferruat hükmünde kalmak iktiza eder.”¹⁸

Velid Ebüzziya, matbuatın en azından asgari müştereklerde ortak hareket etmesi gerektiğini düşünmüştür: “Milel-i mütemeddinede bugün matbuat en büyük ve müessir kuvvetlerden biri ad edilmektedir. ...Bizde ise maatteessüf, matbuat, az çok haiz-i serbesti bulunduğumuz şu on senelik devre-i meşrutiyette dahi büyük bir kıymet ve ehemmiyet iktisab edememiştir. Bundan dolayı başlıca kabahati doğrudan doğruya matbuata bulanlar var ise de hakikat hâlde evvelce de söylediğimiz üzere, matbuatın meşrutiyet zamanında da memleketimizin terakki ve tealisinde bir amel vazifesini görmesine en ziyade İttihat ve Terakki mani olmuştur.” Velid Ebüzziya aynı makalede kendisinin de bir üyesi olduğu gazete camiasına şöyle bir eleştiri getirmiştir: “...Mamañih matbuatımızın böyle hiçbir müspet iş göremeyerek neşriyatın daima menfi tesirat husule getirmesinde gazetelerimizin de kabahati hiç yok değildir. Gazeteler bütün mevani [engeller] ve müşkülata rağmen bidayet-i

¹⁶ Velid Ebüzziya, “İtilaf Gemileri Harimimize Girerken”, Tasvir-i Efkâr, 14 Teşrin-i Sani 1918.

¹⁷ Velid Ebüzziya, “Ne Yapacağız, Nasıl Kurtulacağız?”, Tasvir-i Efkâr, 18 Teşrin-i Sani 1918.

¹⁸ Velid Ebüzziya, “İşlerimizi Tasnif Etmemek Cezası”, Tasvir-i Efkâr, 28 Teşrin-i Sani 1918.

meşrutiyetten beri ne yapıp yapıp toplanmaya, efkâr-ı siyasiye ihtilafatına rağmen, sırf meslek nokta-i nazarından ittihat etmeye çalışmalı idiler."¹⁹

Tasvir-i Efkâr yazarı yine başka bir makalesinde, matbuatın önemini diğer ülkelerden verdiği örneklerle şöyle açıklamaya çalışmıştır: *"Matbuatın son senelerde âlem-i medeniyette ihraz ettiği ehemmiyet itibarıyla gazeteleri, kuva-yı selase-i devlete teşbihen dördüncü kuvvet ad edenler pek doğru söylemişlerdir. ...Yalnız bu kuvvetin kuvve-i icraiye, kuvve-i adliye ve kuvve-i neşriyeden ibaret olan diğer üç kuvvetten bir farkı vardır ki o da bunlar az çok zapturapt altında buldukları hâlde gazetelerin inzibat altında tutulmasının, bir kayda tabi bulundurulmasının gayet güç olmasıdır. Bundan dolayıdır ki en medeni memleketlerde bile hükümetler gazetelerden az çok tevahhuş ederler. Çünkü gazeteler efkâr-ı umumiye üzerinde cidden pek büyük tesirler icra etmektedirler. Hatta bu tesir bizim gibi ahali, inkişaf-ı fikrice geri kalmış memleketlerden ziyade müterakki memleketlerde icra-yı hüküm etmektedir. Avrupa ve Amerika'da mühim meselelerde gazetelerin bazen efkâra istedikleri cereyanı verdikleri, koca bir memleketi harp gibi müthiş maceralara bile sürükleyebildikleri daima görülmüştür. Nitekim harb-i zailde [geçen] Amerika'nın Almanya aleyhinde harbe iştirakinde, İngiliz taraftarı gazetelerin pek büyük tesiri olmuştur."* Aynı yazıda Velid Ebüzziya, konuyu Osmanlı'daki matbuat âlemine getirmiş ve diğer birçok gazeteciden farklı olarak, matbuatın tümüyle serbest kalmasının sakıncaları üzerinde durmuştur: *"Bizim memlekete gelince, halkın mütalaa ile ülfeti pek az olmasına ve gazetelerin daire-i intişarı, nüfus-ı umumiyeye nispetle laşey [değersiz] hükmünde bulunmasına rağmen yine matbuat pek nüfuzlu ve müessir bir kuvvettir. ...Matbuatın bizde her yerden ziyade kayd ve zabt altında bulundurulmasına ihtiyaç vardır. Herhangi bir devir ve hükümet gelirse gelsin, matbuatımız memleketin menafiini bihakkin idrak edebilecek ve menafi-i ammeyi, menafi-i hususiyenin fevkinde tutabilecek bir dereceyi iktisab edinceye kadar az çok taht-ı murakabede [gözetim altında] tutulmak cidden lazımdır. Yalnız matbuatı böyle kayda tabi bulundurmak lüzumu hiçbir vakit suistimal edilmemelidir. ...İttihat ve Terakki'nin en ziyade korktuğu gazetelerin tenkit ve muahezesi [çıkışma] idi. Vakıta tenkit ve muahezede had-i itidali aşmak bizim gibi mütemadiyen ihtilal ve inkılâp devreleri içinde yaşayan milletler için hep muzır [zararlı] neticeler verir. Nitekim ekseriyetle öyle de oldu. Fakat bir derece-i*

¹⁹ Velid Ebüzziya, "Matbuatımızın İlk Muvaffakiyeti", Tasvir-i Efkâr, 19 Şubat 1919.

muayyeneyi geçmemek ve hulus-i niyetten [iyi niyet] ayrılmamak şartıyla da muarız gazeteler, hükümetleri hatalardan kurtarmak, doğru iş görmek, mevcudiyet-i milliye için o kadar elzem olan adaletin tatbikini temin eylemek için en müessir vasıtadırlar. Bu itibar ile kendinden emin, maksat ve gayesi yalnız memleketin hayrına matuf hükümetler hiçbir vakit suiniyetten [kötü niyet] arî [arınmış] muahezat ve tenkidattan müteessir olmazlar.”²⁰

Ancak Tasvir-i Efkâr yazarına göre, dediğim dedik adamlar için matbuatın önemi sıfır derecesindedir: “...Gazeteler her memlekette ahlak-ı umumiyenin, umur-ı devletin, efal-i hususiyenin kuvvetli ve büyük murakıblarıdır [kontrol eden]. Ekseriyetle şahsen bir fenalık yapmaktan çekinmeyenler, mücerred gazetelerin diline düşmek korkusuyla ihtiyatlı davranmaya lüzum görürler. Öyle olduğu hâlde işte bizde gazetelerin bu neşriyatı da artık müessir olmuyor, eline fırsat geçirenler, âlemin ne diyeceğini kat’a düşünmeyerek yapacağını yapıyor, ki bu hâl uğradığımız marazın ne kadar vahim olduğuna ayrıca müessif bir delildir.”²¹

Tasvir-i Efkâr yazarı, Osmanlı matbuatının geçmişten beri zor tecrübeler atlattığını, bazen yeterli saygıyı görmediğini bazen de iyi bir sınav veremediğini söyler ancak her şeye rağmen Yunanistan ve Bulgaristan gazetelerinin İstanbul gazeteleri ile boy ölçüşemeyeceğini de belirtmiştir: “*Kuva-yı selaseyi teşkil eden kuvve-i teşriyye [kanun koyma], icraiyye ve adliyeden sonra dördüncü kuvvet olarak kabul edilen matbuat, bu telakki memleketimizde de kiraren [tekrar tekrar] izhar ve tezkâr [zikretme] edilmiş olduğu hâlde maalesef, şimdiye kadar layık olduğu hürmet ve riayeti görmeye muvaffak olamamıştır. Maarif-i umumiyesi, seviye-i medeniyesi çok yükselmemiş bir memlekette vazife-i tenvir ve irşadı deruhte [üstlenme] edenlerin, muhtelif müşkülât meyanında tahkir ve tezyif [hakaret] edilmeyi de bervech-i peşin kabul etmeleri, anlaşıldı ki, bir zarurettir. Bu zarurete katlanmaya mahkûm olan matbuat bu ana kadar bu vadide bir hayli müessif tecrübeler geçirmiştir. ...Şunu da söylemek iktiza eder ki matbuat-ı Osmaniye, terakkiyat-ı medeniyenin diğer birçok nikat [noktalar] ve hususatında bizi hayli geçmiş olan komşu memleketler matbuatının hemen hepsinin fevkinde bir derece ve mevkie haizdir.*”²²

²⁰ Velid Ebüzziya, “Matbuat ve Hükümet”, Tasvir-i Efkâr, 30 Mart 1919.

²¹ Velid Ebüzziya, “İhtilasat Meselesi”, Tasvir-i Efkâr, 5 Eylül 1919.

²² Velid Ebüzziya, “Zaruri Bir Müdafaa”, Tasvir-i Efkâr, 7 Mayıs 1919.

Velid Ebüzziya'nın aşağıdaki sözleri ise hükümet-matbuat ilişkisini ortaya koyduğu gibi, yabancı basına değer biçme noktasında da bir uyarı niteliğindedir: “...Gazete neşriyatı, vakıa her vakit hükümetlerin siyasetleri için bir mi'yar-ı tam [ölçü] ittihaz olunamaz. Çok defa bazı gazeteler mensup oldukları memleketlerin takip ettikleri siyaset-i hariciye ile taban tabana zıt neşriyatta bulunurlar. Bazen de hariciye nezaretleri, kendilerince mültezim olan mekasıda vusul [varmak] için, gazetelere büsbütün makûs [aksi] telkinatta bulunurlar.”²³ Yukarıdaki birçok makalesinde matbuatın önemini belirten yazarın şu sözleri ise matbuatın nasıl değerlendirilmesi açısından bizlere bir ölçü vermektedir: “...Avrupa matbuatı bizim matbuata nispetle hissiyatına pek az tabi bulunduğu cihetle, vukuatı daima maddi bir nokta-i nazardan ve yalnız menfaat itibarıyla tetkik ve muhakemeye alışmıştır. Binaenaleyh her gazete mensup olduğu memleketin menafi-i siyasiyesine göre bugün beyaz dediğine yarın siyah demekte, bugün gayet iyi gibi gösterdiği bir vakayı yarın gayet fena surette irae etmekte hiç tereddüt etmez.”²⁴

Yukarıda Velid Ebüzziya'nın gazeteciliğe bakışını ve matbuatın önemi tartıştığı yazıları arka arkaya getirmeye çalıştık. Tabii yazarın matbuatın önemine dair söyledikleri şeyler aynı zamanda mevcut hükümet için de bir eleştiri niteliği taşımaktadır. Zira yazar geçmişte matbuatın zor tecrübeler atlattığını söylemekle, artık bu acı deneyimlerden ders çıkarılmasını ve matbuata hak ettiği değerin verilmesini de talep etmektedir.

Refi' Cevad ise, “Biz biraz halk gibi anlar, halk gibi söyleriz.”²⁵ “Kalemle uğraşmak da bir mücadele, bir harptir. Harpte hileye cevaz var ise de biz gazeteciliği biraz daha açık, biraz daha lekesiz yapmayı tercih ederiz. Biz de yalnız bir gaye vardır: Memleketin düşmanına düşmanız, dostuna dostuz.”²⁶ “Gazetecilik demek bir hücum silsilesi tertip etmek demek değildir. Gazetecinin vazifesi her şeyden evvel memleketin menfaatidir. Bu menfaat o kadar kutsiyeti ihtiva eder ki bunu namus-ı şahsiden yüksek tutmak icap eder...”²⁷ “Ne vakit Hazreti Ömer adaleti ile mücehhez bir hükümet görürsek ancak onun vasıta-i neşr-i efkârı olacağız.”²⁸ sözleriyle, matbuat hayatındaki kendi rolünü ortaya koymaya çalışmıştır.

²³ Velid Ebüzziya, “(Tan) ın Yeni Neşriyatı”, Tasvir-i Efkâr, 23 Eylül 1919.

²⁴ Velid Ebüzziya, “Avrupa'nın Sükût ve İntizarı Karşısında”, Tasvir-i Efkâr, 16 Teşrin-i Evvel 1919.

²⁵ Refi' Cevad, “Altı Günlük Sükûtta Sonra”, Alemdar, 13 Şubat 1919.

²⁶ Refi' Cevad, “Düşünmeden Hücum Etmeyelim”, Alemdar, 25 Şubat 1919.

²⁷ Refi' Cevad, “Tavşana Kaç, Tazıya Tut...!”, Alemdar, 3 Nisan 1919.

²⁸ Refi' Cevad, “Haksız Tarizler mi? ”, Alemdar, 5 Haziran 1919.

Tıpkı Velid Ebüzziya gibi Refi' Cevad da, mütarekenin imzasından sonra aylar geçmesine rağmen matbuatın iyi bir sınav vermediğini düşünmüştür: “...Mütarekeden beri gazetelerimizin neşriyatını takip ve hülasa [özetlemek] edersek elde edeceğimiz netice memlekete fayda nokta-i nazarından maateessüf sıfırdır.”²⁹ Aynı zamanda o, bazen gelecekte ümitsizliğini de ortaya koymuştur: “...Bu gibi fevkalade zamanlarda nefsimizi her türlü hissiyattan tecrit ederek memleketi düşünmek ve ona göre hareket etmek icap ediyor. Bugünün dünden daha mühim, daha nazik vaziyetler ihdas eylediği yarının da belki bugünden daha ehemmiyetli bir hâl ve mevki doğuracağı bu gidişle bi-iştibahtır [şüphesiz]. ...Ne olurdu yarabbi! Sükûnetle makaleler yazacağımız günler gelse idi.”³⁰

Gördüğümüz gibi her iki yazarın matbuatın önemi noktasındaki görüşleri neredeyse birbirinin aynısıdır. Yine onlar, II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki dönemlerinde matbuata nefes aldırılmadığı noktasında da mutabıktırlar. Şimdi, yine her iki yazardan yapacağımız iktibaslarla, onların hükümet-matbuat ilişkisi ve sansür konusuna bakışlarını ortaya koymaya çalışacağız.

Velid Ebüzziya, sanki birbirine zıt iki kutup gibi görünen hükümet ve matbuatın hiçbir dönem arzu edilen yakınlığı sağlayamamasından şu sözlerle şikâyet etmiştir: “Zaten bu bedbaht memlekette hiçbir vakit, hiçbir sahada ittifak ve ittihat husule gelemez ki min-el kadim [eskiden beri] yekdiğerine zıt iki kuvvet gibi addedilen hükümet ile matbuat arasında da bir vahdet hâsıl olmak imkânı bulunsun. ...İşte bu kadar müşevveş [karmakarışık] ve girdaplı bir vaziyette hükümetin az çok istifade edebileceği, söz dinletebilir ve daha doğrusu dinletmenin yolunu bilirse en çok muavenet [yardım] görebileceği yegâne kuvvet matbuattır. Bu hakikati, on seneden beri hiçbir hükümet takdir edemedi. İttihat ve Terakki, sultan Hamid derecesinde matbuata düşman ve musallat oldu. ...Mütarekeden sonra gelen hükümetlerin de hiçbir vakit nazar-ı teveccühünü celp edemedi.”³¹ Aynı yazar bu gerilimden her zaman için galip çıkan tarafın matbuat olduğuna dikkat çekmiştir: “...Hükümetlerin geçirdikleri bunca tecrübelerle rağmen, matbuatla iyi geçinmenin lüzumunu anlayamamalarına cidden hayret edilir. Şimdiye kadar kaç hükümet gelip de gazetecilere karşı tazyik ve tahkim siyaseti tatbikine kalkışmış ise, yerinde uzun müddet oturamamış ve matbuatın her şeye rağmen izhar-ı muhalefete çare bulması

²⁹ Refi' Cevad, “Çare-i Halas”, Alemdar, 8 Mayıs 1919.

³⁰ Refi' Cevad, “Buhran-ı Vükela”, Alemdar, 30 Haziran 1919.

³¹ Velid Ebüzziya, “Hükümet ve Matbuat”, Tasvir-i Efkâr, 16 Haziran 1919.

yüzünden yıkılıp gitmiştir. Artık bu kadar tecrübeden sonra matbuatın her memlekette olduğu gibi bizde de hakiki bir kuvvet teşkil ettiğini ve hükümetlerin pek muvakkat ve gelip geçici olduklarını, gazete ve gazetecilerin ise nice mesaib [musibetler] ve müzahime [sıkıntı] rağmen yine payidar ve hizmetlerinde berdevam [sürmekte olan] olduklarını tasdik etmek lazım gelir.”³²

Tasvir-i Efkâr yazarı her şeye rağmen, batıda hüküm süren matbuat hürriyetinin bir gün doğuya da geleceğinden ümitvardır: “...Garpta pek şümullü surette başlamış olan cereyanlar şarka doğru ilerledikçe biraz kuvvetini kaybetse de memleketimize de az çok serpintisini gönderecek ve zaten son dört senenin mesaib-i müthişesi ile gözü açılmış olan halkımız bu serpintilerden, kendi ihtiyacı ve seviyesi ile mütenasip [uygun] olarak istifade yollarını düşünecek ve bulacaktır.”³³

Hükümet-matbuat ilişkisi konusunda Refi’ Cevad da benzer şeyler söylemiştir. Ona göre, icraatlerinin doğruluğundan şüphe edenler matbuattan kormaktadırlar: “...Mektepler olmasa umur-ı maarif pek suhuletle [kolaylık] idare olunur diyen nazırlar zuhur eden bu bedbaht memlekette, matbuat olmasa kolaylıkla memleket idare olunur itikadına saplanacak hükümetler de mevki-i ikbale gelmişlerdir. ...Harekâtını hakka makrun gören hükümetler matbuattan korkmamalıdır.”³⁴

Sansür meselesine gelince, bu konunun mütareke ile birlikte gündeme geldiğini düşünmemek gerekir. Bunu yazarlar da sıklıkla ifade etmişlerdir. “...Gazete tatil etmek, Talat Paşa’nın her başı sıkıldıkça tatbik ettiği sakim (yanlış) tedabiri taklit etmek demek olur ki onun da ne netayic [neticeler] hâsıl edeceğine hükümet-i sabıkanın [eski hükümet] bugünkü akıbetinden daha müessir bir misal bulunamaz zannederiz”³⁵ sözleriyle, Velid Ebüzziya temelde sansüre bakışını ortaya koymuştur. Ancak onun sansür konusunda gelgitler yaşadığına şahit olunur. Zira bazı yazılarında zamanın nazikliğinden ötürü sansürün tamamen ortadan kalkması taraftarı olmadığını söylemiştir: “Esasen bizde mütarekenamenin imzasından sonra sansürün büsbütün ref’i [ağv] de makul bir hareket değildi. Vakıan biz mütarekename mucibince askerimizi terhise mecbur idik ve askerın terhisi ise seferberliğin hitamı demek idi. Binaenaleyh seferberlik ile beraber başlamış olan sansürün de seferberliğin hitamı ile nihayete ermesi lazım geleceği tabii idi. Fakat

³² Velid Ebüzziya, “Hükümetin Beyannamesi”, Tasvir-i Efkâr, 8 Teşrin-i Sani 1919.

³³ Velid Ebüzziya, “Hürriyetin Kuvveti”, Tasvir-i Efkâr, 7 Teşrin-i Sani 1919.

³⁴ Refi’ Cevad, “Hükümet ve Matbuat”, Alemdar, 15 Haziran 1919.

³⁵ Velid Ebüzziya, “Gazete Tatili Usulü”, Tasvir-i Efkâr, 8 Teşrin-i Sani 1918.

mütarekenamenin imzalanmasıyla bizde hâlen seferberlik hitama ermiş olsa da, hakikat hâlde memleket harp zamanından daha ziyade nazik bir mevkie düşmüş idi. İşte bilhassa bu naziklik nazar-ı itibara alınarak hükümet takip olunacak hat-ı harekette vahdeti muhafaza edebilmek ve gazetelerin bilir bilmez neşriyat ile memleketin menafi-i aliyesinin tehlikeye ilka olunmasına meydan vermemek için bir müddet daha sansürü muhafaza etmek lazım gelirdi. ...Bizim memleket gibi, tebaasının bir kısmı vatana sarahaten [açıkça] husumet [düşmanlık] ibraz eden ve asli evladını teşkil eden diğer kısmı arasında da büyük bir ittihatsızlık hükümferma olan bir ülkede böyle bir zamanda gazeteleri başıboş bırakmak caiz olamayacağı pek aşikârdır.” Yazar bu sözlerinin ardından, “Yalnız her kaide-i umumiyenin bir istisnası vardır” diyerek, bu nazik zamanda özellikle Türkçe olmayan gazeteler üzerine uygulanan sansürün haklı gerekçeleri olduğunu söylemiştir. Zira onlar duyguları tahrik ederek düşmanca yazılar yazmaktadırlar.³⁶

Sansür konusuna bakışının biraz farklı olduğunu Velid Ebüzziya'nın kendisi de itiraf etmiştir: “*Sansür meselesinde esas itibarıyla rüfekamızdan [arkadaşlar] ayrılıyor. Bugün miktarı yirmiye takarrüb [yaklaşan] eden gazetelerimiz içinde aynı fikri takip eyleyen, aynı maksada hadim bulunan belki iki gazeteye tesadüf olunamaz.*³⁷ *Hepimiz bir hava tutturmuş gidiyoruz. Mütemadiyen söylüyor ve yazıyoruz. Zavallı halk bu tufan-ı neşriyat ve feveran-ı mütalaat arasında ne düşüneceğini, isabet ve hakikatin ne tarafta olduğunu anlayamıyor, aynıyla pusulasını şaşırmış, kaptanı kaybolmuş bir gemi gibi fikren avare ve perişan bir hâlde bulunuyor. ...Vakıa her gazetenin kendine göre bir içtihadı olmasından ve kendi fikir ve nokta-i nazarına muvafık [uygun] bir meslek takip etmesinden tabii bir şey olamaz. Hatta bu suretle fikir ihtilafı biz Müslümanlar için naklen ve aklen bir vacibedir.”* O devamında, sadece Almanya'nın sansüre başvurmadığını, ancak hâlihazırda Fransa ve İngiltere'de de sansürün uygulandığını ifade etmiştir. Hatta Fransa'da eskiden gazeteci olan ve sansürden şikâyet eden Klemenso'nun sonradan vükela reisi olması ile birlikte onun da sansüre başvurduğunu örnek olarak vermiştir. Şiddet “*ancak hakka, isabete mukarin (ulaşma) olmak şartıyla müessir ve müfid olabilir*” diyen yazar, sansür konusunda yine de keyfi uygulamaların kalkması

³⁶ Velid Ebüzziya, “Sansür Meselesi”, Tasvir-i Efkâr, 4 Kanun-ı Evvel 1918.

³⁷ Velid Ebüzziya ileriki aylarda ise özellikle Anadolu hareketi konusunda sadece iki gazetenin diğerlerinden farklı bir tavır takındığını söylemiştir ki, kastettiği birisi şüphesiz Alemdar'dır.

gerektiğini söylemiştir: “Bir gazetede neşrine izin verilen bir haberin diğer gazetede sansüre uğraması uygulamada hataların olduğunu ortaya koyar.”³⁸

Sansürün sadece haklı gerekçelerle uygulanması taraftarı olan Velid Ebüzziya, tecrübe edilenin ise hakka tecavüzdten başka bir şey olmadığını söylemiştir: “Şu kadar var ki sansür bizde her yerden ziyade suistimal edilmekte ve hükümetler için matbuatın neşriyatına nef’-i memlekete hadim bir cereyan vermek için istimali lazım gelen bu usul, maatteessüf gazetelerin hukukuna tecavüz için bir alet gibi kullanılmaktadır. ...Temenni ederiz ki memleketi bu suretle doğru yola götürmek şerefini, Hürriyet ve İtilaf fırkası ihraz eylesin.”³⁹

Velid Ebüzziya, geçmişten beri Tasvir-i Efkâr’ın sansürle imtihanını ise şöyle özetlemiştir: “...(Tasvir-i Efkâr) son defaki teessüsünden beri mürrur [geçen] eden altı sene zarfında müstakilen şimdiki sahiplerinin elinde bulunmadığı hâlde bile mücerred-i istiklal-i efkârından ve her fenalığa karşı isyanından dolayı tam on bir defa tatil edilmiştir. Bilhassa harp seneleri zarfında eski ser-muharrirlerinin Romanya’da seyahate çıkması üzerine başmakaleleri yazan şimdiki ser-muharririmiz Meclis-i Mebusan güşadının [açılış], mahud tehcir vukuatı zamanına tesadüf etmesinden bilistifade, bu vukuata mebusların nazar-ı dikkatini celp etmek üzere bir makale yazmış idi. Bu makale sansürden geçmiş ise de ertesi günü Talat Paşa ve yaranı o zamana nispetle pek sarih surette yazılmış olan itirazatın farkına vararak (Tasvir)i derhal sedd [kapamak] etmişlerdi. Bu makalemiz (9 Eylül 1330) tarihli nüshamızdadır. Harp seneleri esnasında memleketin derununda [içinde] cereyan eden fecayi aleyhinde bu mealde bir makale, bizzat Ermeni gazetesi olan (Sabah)ta bile görülmediği gibi hatta o tarzda söz söyleyebilen bir mebus bile bulunmamıştır. Bu makale Talat Paşa’yı fevkalade ağzab etmiş (Ben bu memlekette itiraz istemem. Tasvir-i Efkâr bu yolda devam edecek olursa matbaasını yakar ve yıkarım) demiş ve nihayet Ebuzziyazadeler (Tasvir-i Efkâr)ın imtiyazını sabık ser-muharririne terk ederek neşriyattan hemen tamamıyla sarfinazar eylemişlerdir. Bunun neticesi olarak (Tasvir) de (Tasvir-i Efkâr) unvanıyla ve tamamıyla yeni bir sahib-i imtiyaz ile yeniden intişar edebilmiştir. Mamafih buna rağmen Ebuzziyazadeler fırsat buldukça Talat Paşa hükümetine karşı gazetede serd-i itirazattan büsbütün farig [vazgeçme] olmamışlar ve gazetenin tekrar bir ay tatiline sebebiyet vermişlerdir. Nihayet geçen

³⁸ Velid Ebüzziya, “Yine Sansür Meselesi”, Tasvir-i Efkâr, 15 Kanun-ı Evvel 1918.

³⁹ Velid Ebüzziya, “Matbuat ve Hükümet”, Tasvir-i Efkâr, 30 Mart 1919. Yazarın sansür hakkında yazdığı bu makalenin yine belli kısımlarının sansürlü olması ilginçtir.

sene İttihat ve Terakki hükümeti yalnız Bulgaristan'a karşı neşriyatta bulunabilmek için sansürü kısmen lağv ettiği zaman, yine şimdiki ser-muharririmiz bundan bilistifade (Almanların bu memlekette tayyareciliği imha ettiklerinden ve harpten evvelki Fransız tayyare muallimi Binbaşı (Dögosiz) tayyare mektebinde kalsaydı bizim de şayan-ı iftihar bir teyyareciliğimiz bulunacağından) bahis şedit bir makale yazmış idi. Bu makalenin neşri geçen sene Temmuz ayına müsadiftir. Yani Almanların henüz garp taarruzunda devam ettikleri ve behemehâl galip geleceklerine itimad-ı umumi bulunduğu bir sırada vuku bulmuştur. Almanların henüz memleketimizde hâkim olduğu ve Enver Paşa'nın da kendilerine dayandığı bir sırada Almanlar aleyhinde ale'l itlak bu kadar şedit ve sarih bir makale, acaba ne için (Sabah)ta intişar edemedi? ...Ser-muharririmiz bu makale üzerine hıyanet-i harbiye töhmetiyle Divan-ı Harb'e sevk edilmiş idi. Divan-ı Harb müteaddit defa şiddetli bir ceza vermek emrini aldığı hâlde, ser-muharririmizin verdiği izahat üzerine pek şayan-ı takdir bir cesaret-i medeniye göstererek kendisinin beraatine hükmetmiştir. ...Matbuatımızdaki mevkii bin türlü delail ile malum olan Sabah'a ihtar ederiz, ki memlekette ahval sükûnet bulur bulmaz memleketin namuslu evladına tecavüzün ne demek olduğunu kendisi de görecek ve müstehak olduğu ceza-yı kanuniyi bulacaktır."⁴⁰

Yukarıda Tasvir-i Efkâr'ın haksız olarak defalarca tatil edildiğini söyleyen Velid Ebüzziya, yine bir yazısında matbuat özgürlüğü ile sansürün her şeye rağmen gerekliliğini şöyle işlemiştir: "Hâlbuki memleketin bu iki mühim kuvvetinin hem dest-i vifak ve ittihat olarak çalışmasına en ziyade muhtaç olduğumuz bir zamanda bulunuyoruz. ...Bugün başımıza gelen felaketlerin en birinci sebebi olarak hürriyet-i matbuatın kasr [menetmek] ve tahdidini göstersek hiç mübalağa etmiş olmayız. ...Doğru adamlar, namuslarından, işlerindeki hulus ve istikametten emin bulunanlar hiçbir vakit fiil ve hareketlerinin serbest surette muhakeme veya tenkit edilmesinden korkmazlar. Mamefih meslek ve icraatının isabetinden emin olan hükümet adamları içinde de bazen matbuatın neşriyatını tahdide tabi tutmak isteyenler bulunabilir. Bu gibiler ise bütün haksız değildir. Çünkü harp gibi ve bilhassa şimdi geçirdiğimiz mütareke devre-i faciası gibi müstesna zamanlarda gazetelere serbesti-i tam bahşetmek behemehâl memleketin menafi-i umumiyesini ızrar [zarara uğratmak] edecek neşriyata meydan vermek demektir. Yalnız sansür hakkını hükümetin

⁴⁰ Velid Ebüzziya, "Vaziyet-i Dâhiliyemiz", Tasvir-i Efkâr, 18 Haziran 1919.

suistimal etmemesi katiyen lazımdır. İşte bizde şimdiye kadar bir türlü yapılamayan da budur: Yani hükümetin sansürü yalnız menafî-i memlekete ait mesail hakkında tatbik etmekle kalmayarak eşhasa karşı muhik [haklı] tenkidatı, icraata müteallık muahezatı da kabul eylememesi ve itiraz yolu her türlü neşriyatı ale'l itlak [kesinlikle] çekememesi. ...Memlekette şiddetli bir sansür usulünün cari olduğunu bilmeyen kimse bulunmadığı hâlde, yine erbab-ı mütalaa gazetelerin böyle müttehiden iltizam-ı sükût etmesini hep gazetecilerin vazifesizliğine, hissizliğine atf ederler ve bazen gazete idarehanelerine acı acı şikâyeti natık [beyan eden] mektuplar da yazarlar.” Yazar ayrıca bu makalesinde, memlekette matbuata karşı takınılan tutumu şöyle özetlemiştir: “İş başına gelmeden evvel serbesti-i neşriyata herkes taraftar, fakat bir kere zimam-ı idareyi vaz’-ı yed edince ilk yapılan iş de gazetelerin yakasına yapışarak kendilerine nefes aldirmamak.”⁴¹

Tasvir Efkâr’ın 21 Kasım 1919 tarihli nüshasında “Dört Günlük Tatilimiz” başlığı altında ise, gazetenin neden dört gündür çıkmadığı anlatılırken okuyuculara da bazı bilgilendirmelerde bulunularak onların mağduriyetlerinin giderileceği duyurulmuştur: “Gazetemiz yine dört günlük bir sekte-i tatile uğradı. (Tasvir-i Efkâr) bununla, İttihat ve Terakki hükümeti zamanlarından beri on beş defadan fazla tatil edilmiş oluyor. Vazife-i neşriyemizde mütemadiyen düçar olduğumuz şu arızalar, gazetemizin kendine rehber ittihaz eylediği istiklal-i efkâr ve istikamet mesleğine ne kadar sadık olduğunu ispat eylemiş olsa gerektir. Beş sene kadar müddet maatteessüf mesleğimizin ve gazetemizin tamamıyla hâkimi bulunduğumuz hâlde bile hiçbir kuvvet karşısında serfuru [itaat] etmeyerek ve hiçbir tesire tabi olmayarak hak ve hakikate hadim olmaya çalıştık. Aynı meslek-i istikamet ve istiklal bugün de neşriyatımızı mütevaliyen [peşpeşe] sektelere uğratarak, gazetemize mütezayid bir teveccüh göstermekte olan vefakâr kar’ilerimize karşı vazifemizin muntazaman ifasına mani oluyor. Fakat bir Müslüman ve Türk memleketi olan vatanımızda her şeye rağmen bir vahdet-i diniye ve milliye husulüne matuf olan mesaimizin düçar olduğu bu arızalardan dolayı kar’ilerimizin bizi mesul tutmayacaklarını ve takip ettiğimiz hizmet tarikinde bize şimdiye kadar olduğu gibi bila-tereddüt muin ve zahir [yardımcı] olacaklarını ümit ederiz. Aramızda vahdet-i milliyeyi tesise muvaffak olursak her türlü müşkülâtı behemehâl iftihar ve şu ümmet ve memleketi selamete isal edeceğimizden imanımız kadar eminiz. Menzil-i maksuda varıncaya kadar ise

⁴¹ Velid Ebüzziya, “Yine Matbuat ve Hükümet”, Tasvir-i Efkâr, 29 Temmuz 1919.

hepimizin her an karşısına daha böyle birçok hailer ve maniler dikilecektir, ki bunlar da hiçbir suretle azm ve irademizi kıramayacaktır. Bu defa uğradığımız dört günlük tatil, abonelerimizin abone müddetine ilave olunacaktır.”⁴²

Tasvir-i Efkâr yukarıdakinden farklı olarak, bu sefer elde olmayan bir sebepten ötürü, yine gazetenin bir günlük çıkmamasını okuyucularına başmakalenin hemen üstünde “Dünkü Tatilimiz” başlığı altında şöyle duyurmuştur: “Gazetemiz dün intişar edemedi. Bunun başlıca sebebi İstanbul’un istihlasına [kurtuluş] dair aldığımız haberleri kar’ilerimize mufassalan bildirmek için yaptığımız tertibatın gazeteyi biraz geç bırakması ve bilhassa evvelki akşam elektrik cereyanının kesilerek heyet-i tahririye ve tertibiyemizin iki buçuk saat kadar çalışmaya muvaffak olamamasıdır. Bu arıza yazılarımızın sansüre biraz tehhürle gönderilmesine sebebiyet vermiş ve sansürce müsveddeler geç kaldığı bahanesiyle kabul edilmediğinden gazetemiz bi’z zarure intişar edememiştir.”⁴³

Velid Ebüzziya’dan farklı olarak Refi’ Cevad, sansürün hiçbir şekilde tatbik edilmemesi taraftarıdır. Zira o, gazetelerde sansürün devam etmesini ve gazetelerin beyaz sayfa ile çıkmalarını, İttihatçıların zamanını hatırlattığını söylemiştir.⁴⁴

Sürgün, sansür ile ilk bakışta aynı anlama gelmese de, ruh olarak birbirinden çok da farklı değildir. Zira Refi’ Cevad yazdıkları dolayısıyla sürgüne gönderildiğini düşündüğü için bazı yazılarında bu ikisini birlikte işlemiştir:

“-Aman efendim bunlar yazılır mı?

-Pek güzel efendim ama. Koca bir millet de böyle pırasa gibi doğranır mı? diyen yok.

...Hiç unutmam menfadan [sürgünden] yeni avdet ettiğim zaman meslektaş olma felaketine düşer olduğum bir zatı gördüm. Vaktiyle mektep arkadaşım olan bu genç çektiğim felaketlere dair muhtasaran anlattıklarımı alık bir tebessüm ile dinledikten sonra: -İşte azizim rahat durmayınca böyle olur! dedi. Ben vatanım namına bağırılmış menfaları kellem koltuğumda olarak dolaşmış ve rahat durmamıştım. O ise her şenaati [kötülük] alkışlayarak her rezaleti tervic ederek yaşamış ve rahat durmuştu.”⁴⁵

⁴² Tasvir-i Efkâr, 21 Kanun-ı Evvel 1919, s. 2.

⁴³ Tasvir-i Efkâr, 18 Şubat 1920. Bu bilgilendirmede ayrıca okuyucuların gazeteyi mazur görmeleri isteniyor. Bu küçük yazıda bile 6 satır sansür olması ilginçtir.

⁴⁴ Refi’ Cevad, “Hükümet ve Matbuat”, Alemdar, 15 Haziran 1919.

⁴⁵ Refi’ Cevad, “Unutmuştuk!”, Alemdar, 15 Temmuz 1919.

İlginçtir Refi' Cevad, sürgünü Anadolu'yu daha iyi anlamak için bir fırsat olarak nitelemiştir: “Çete⁴⁶ bizlere cebri surette Anadolu'yu dolaştırmakla pek de fena yapmadı... Pek çok şeyler yapılabilecek olan on sene zarfında hiçbir şey yapılmadığını ispat için bir heyet çıkarılsa bizler kadar hüsn-i suretle ifa-yı vazife edemezdi... İçimizde on beş yirmi menfa dolaşan da vardı. Menfalarımızdan oldukça ağır bir hamule-i müşahadat ile döndük.⁴⁷ Bu hamulenin [yük] içinde siyasî, içtimaî, ahlakî, sıhhî velhasıl her çeşiti mevcut. Menfa yolumuz Kastamonu, Sivas, Ankara, Konya vilayetlerinden geçiyordu.”⁴⁸

Refi' Cevad diğer bir yazısında ise Velid Ebüzziya'yı da zikrederek bazı gazeteci arkadaşların bu fırsattan mahrum kaldıklarını söylemiştir: “...Ahmed Emin, Celal Nuri, Velid ve elh bey ve efendi biraderlerimizde Anadolu'da bizlere mülaki [katılmak] olmalı idiler. Vazife hissi bunu icap ediyordu, yapmadılar. Payitaht hayatı pek tatlı idi. Menfa kelimesi hatıra bile gelmiyordu. İttihatçıların sansürü kalktığı zaman zaten zulmün kemal bulunduğu bir devre gelmişti. Ondan sonra yazmak hırsızlar evi soyduktan sonra kapı kapamaya benzerdi. Varlık içinde varlık göstermek güç bir şey değildir. Asıl mühim olan cihet yokluk içinde varlık göstermektir.”⁴⁹

İlber Ortaylı, “İyi yakın tarihçi eksiksiz tasvir yapandır; bu tasviri şerhle yorumlamaktan çok; seçtiği olayları yanyana getirerek mizansenini (sahneye koyuculuğunu) gürültüsüzce tamamlayan yazar da tutunur”⁵⁰ demiştir. Gerek Refi' Cevad gerekse Velid Ebüzziya, örneğin Ermeni meselesiyle ilgili bir iki makale kaleme alıp sonra olayı kapatmamışlardır. Bazı konuları neredeyse bir yılı aşkın bir zaman boyunca çeşitli yazılarının içinde işlemişlerdir. Bunu dosdoğru takip, aynı zamanda yazarın herhangi bir mesele hakkındaki kanaatinin değişen şartlara göre ne yöne doğru evrildiğini tespit etmeyi de mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla biz aşağıda, hiç yorum yapmadık değilse de, iki başmuharririn hayatî olarak gördüğümüz meseleler hakkındaki görüşlerini arka arkaya getirmeyi önceliğimiz olarak belirledik.

⁴⁶ İttihat ve Terakki fırkasını kastediyor.

⁴⁷ Arkadaşı Burhan Felek de “sürgün devri Refi' Cevad merhum için dervişane bir çile, yani tekâmül devri olmuştur” yorumunda bulunmuştur. Bkz. *Bu Gözler Neler Gördü?*, s. 63.

⁴⁸ Refi' Cevad, “Anadolu...”, *Alemdar*, 23 Nisan 1919. Refi' Cevad bu yazısında I. Dünya Savaşı'nın Anadolu'da yarattığı tahribatı anlatmış ve demiştir ki: “Anadolu'yu düşünmekle ve onu takviye etmekle bu devletin kalbini kuvvetlendirmiş olacağız.” Ne yazık ki o, aylar sonra Anadolu'nun bağrından çıkan Kuva-yı Milliye'yi reddedecektir.

⁴⁹ Refi' Cevad, “Vazife Hissi”, *Alemdar*, 29 Ağustos 1919.

⁵⁰ Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, s. 144.

Bir anlamda Kütükoğlu'nun da dikkat çektiği gibi onların “*aynı olayı yorumlayış tarzlarını mukayese*”⁵¹ ederek farklı bakış açılarını yakalamaya çalıştık.

⁵¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1997, s. 25.

I. BÖLÜM

MONDROS'TAN (30 EKİM 1918) İZMİR'İN İŞGALİ'NE (15 MAYIS 1919) İKİ MUHARRİRİN GÖZÜNDEN MEMLEKET MESELELERİ

1.1. Osmanlının Çöküşü Problemi ve Mondros Mütarekesi

“*Büyük imparatorlukların yıkılışı daima büyüleyici bir ilgi konusu olmuştur*”⁵² der Bernard Lewis. Üzerinden bir asır geçmesine rağmen sebeplerine dair hâlâ görüş beyan edilen bir konu olan Osmanlı'nın çöküşü problemi, çalışmamızın ilk başlığını teşkil etmekle beraber, uzayan sulh müzakeresinin de etkisiyle bugün yüzüncü yıl dönümünü idrak ettiğimiz mütarekenin ilk yılında devamlı surette gündemde kalmıştır.⁵³ Dolayısıyla sadece bizim tercih ettiğimiz iki yazar değil, mütareke döneminin neredeyse tüm gazete muharrirleri, onlar için henüz “*yakın ve acı mazi*”⁵⁴ olarak kabul edilen bu mühim olay hakkında çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Refi' Cevad'ın deyişiyle onlar “*maziye ait, tarihin bitaraf tenkidatına bırakılmış fikirlerdir.*”⁵⁵ Velid Ebüzziya ise, “*eski hesapları tekrar karıştırmaya niyetli değiliz, fakat bugünleri hazırlayan sebepler karşısında da sessiz kalamayız*”⁵⁶ diyerekten dünü unutmamanın kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir.

Bu konuda iki muharririn en çok eleştirdiği husus, Osmanlı'nın son savaşı⁵⁷ niteliğindeki I. Dünya savaşında (Büyük Savaş, Genel Savaş, Harb-i Umumi)⁵⁸ tarafsızlığını koruyamamış olması veya yanlış cephede yer almış olmasıdır. Bunun

⁵² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Metin Kıratlı (Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 21.

⁵³ Sorgun, harbe giriş, mütarekenin imza ve Cumhuriyetin ilan tarihleri arasındaki benzerliklere şöyle dikkat çekmiştir: “*Osmanlı İmparatorluğu '29 Ekim 1914' günü İtilaf devletleri ile harb durumuna girmiş, aradan dört yıl geçmiştir. Kader sanki ölçülüp biçilmiştir. '30 Ekim 1918' günü de bütün ordulara Mütareke'nin imzalandığı bildirilecektir. Bu ölçüp biçme bir ilahî tesadüf müdür, yoksa kader ya da tarihin bir yeni başlangıcı mıdır? ...Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı ve neticelendirdiği Büyük İhtilal yeni bir devleti, Cumhuriyet'i doğurmuştur. Cumhuriyet, 1923 yılında 29 Ekim'i 30 Ekim'e bağlayan gece saat 20.40'da ilan edilmiştir. Mütareke'nin imzasından bir gün önceki tarihtir bu. ...Bu bir tesadüf müdür?*” Taylan Sorgun, *Mütareke Dönemi Bekirağa Bölüğü*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, s. 9-10.

⁵⁴ Refi Cevad, “İhmal Etmeyelim, Pişman Olacağız...” Alemdar, 3 Kanun-ı Sani 1920.

⁵⁵ Refi Cevad, “Siyasîyatta Hangi Yol?”, Alemdar, 6 Kanun-ı Sani 1919.

⁵⁶ Velid Ebüzziya, “Mütarekename ve Mebusların Teessürü”, Tasvir-i Efkâr, 3 Teşrin-i Evvel 1918.

⁵⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Yasemin Saner Gönen (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 164.

⁵⁸ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi I İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, Bilgi Yayınları, 1991, s. 43.

da sorumluluğu iki yazarca, dört harp senesi boyunca cepheden cepheye koşmak zorunda kalan halka değil, yönetimin başında olup bu mühim kararı alan İttihat ve Terakki'nin boynuna yüklenmiştir. İleride görüleceği üzere hayati konularda birbirinden ayrılan iki muharririn bu ortak bakış açısına göre halk-asker, savaşa İttifak cephesinde girmeye mecbur bırakılmıştır. Dolayısıyla bu, girilen değil, sürüklenen bir savaştır.⁵⁹ Bu noktada Velid Ebüzziya asıl failin millet olmadığını şöyle ifade etmiştir: “...Biz bugün maatteessüf hanesinden cenaze çıkmış aileye benziyoruz. Böyle bir aile efradı, müşterek matem tesir ve ilcasıyla nasıl bir yes ve eleme giriftar olursa biz de bugün öyle meyus ve müteallim bulunuyoruz.”⁶⁰ “...Bugünkü vaziyetimiz dünden daha mühim, dünden daha vahim, dünden daha çok ziyade mehalik ve muhatarat (tehlikeler) ile muhattır [kuşatılmış]. ...Biz harp imtihanında tamamıyla kaybettik. Ve bunu kaybetmekte milletin hakikaten sani' ve taksiri yoktu.”⁶¹ Aynı yazar, “Harb-i umumi badiresine hiç de rey ve arzusu olmaksızın karışmış olan ve dört sene zarfında her fedakârlığı ihtiyar ederek varını yoğunu feda eden, milyonlarca şehit veren, mahrumiyetlerin, musibetlerin en hevl-naklarına [korkunç] mütevekkilane [tevekkül ile], saburane [sabırla] tahammül eylemiş bulunan zavallı milletimiz elbet bu akibete müstahak değil idi”⁶² sözleriyle, bir nevi oldubitti şeklinde girilen bir harbin sonucunun ne derece ağır olduğunu ifade etmiştir.

Alemdar başmuharriri ise, hata olarak gördüğü İttihat ve Terakki yönetimini ve aldığı savaş kararını eleştirirken, devamlı surette İttifak cephesinin başını çeken Almanya'ya karşı negatif bir yaklaşımı benimsenmiştir. Refi' Cevad, “Harb-i Umumi'ye girişmemiz bizim için tufandan daha muharip [yıkıcı] bir felakete bilerek atılmamız demek idi. Her cephede muvaffakiyetsiz ve mağlup olan Enver kendini Napolyon ile bir safta görüyor. Enverler, Talatlar birer ecir idiler. Ortada yıkılan veyahut yıkılmak tehlikesine konan yaşamaya layık bir vatan vardı; bu vatanın hakiki katili kimdir? Almanya imparatoru! İşte mesul-i hakiki”⁶³ sözleriyle bu düşüncesini en bariz şekilde açığa vurmuştur. Aynı yazar bu zor zamanlarda, asıl sorumlu olanların vaziyetini ise şu sözlerle dile getirmiştir: “Zavallı askerimiz çamur gibi bir ekmeği bulamayarak, cephelerde kurşundan ziyade açlıktan kırılırken paşalar

⁵⁹ Refi' Cevad, “Hep Bu Kadar mı?”, Alemdar, 2 Şubat 1919.

⁶⁰ Velid Ebüzziya, “Şimdi Ne Yapacağız?”, Tasvir-i Efkâr, 2 Teşrin-i Evvel 1918.

⁶¹ Velid Ebüzziya, “Yeni İmtihan Devresi”, Tasvir-i Efkâr, 3 Teşrin-i Evvel 1918.

⁶² Velid Ebüzziya, “İtilaf Gemileri Harimimize Girerken”, Tasvir-i Efkâr, 14 Teşrin-i Sani 1918.

⁶³ Refi' Cevad, “Mesul-i Hakiki”, Alemdar, 17 Kanun-ı Evvel 1918.

hazırını, keşide ettikleri ziyafetlerin yemek listesinde hangi yemeği tercih etmek hususunda mütehayyir [şaşmış] kalıyorlardı.”⁶⁴ Refi’ Cevad, devleti harbe sokup kendi hayatlarını eskisinden daha müreffeh geçiren İttihat ve Terakki rüesasının bu hâlini defaatle tekrarlamıştır: “Ben İttihatçıların harbe girmek hususunda yaptıkları delice cinayeti belki bir içtihat hatası ad ederek afv ederdim, eğer suistimalat olmasa idi. İki odalı evlerde ömür geçiren bu adamlar saraylara yerleşip bin türlü ihtikâr ve hırsızlıklarla milleti soyup soğana çevirmemiş olsalardı.”⁶⁵

Refi’ Cevad, İttihat ve Terakki’nin zorlamasıyla halkın istemeye istemeye Almanya’nın safında yer almasını ise, “Bu memleket hiçbir zaman ruhuyla, mevcudiyetiyle Almanlığa temayül etmemiş, Almanları sevmemiştir. Türk elinden gelse Almanı dışıyla yiyecekti”⁶⁶ sözleriyle dile getirmiştir.⁶⁷ Yazıları içerisinde özelde İngiliz, ancak beraberinde Fransız, İtalyan ve Amerikan hayranlığını çokça dillendiren Refi’ Cevad, Almanlar ile aramızda var olan ve ona göre İttihat ve Terakki’nin bir türlü anlayamadığı mizaç uyumsuzluğunu da sıklıkla vurgulamıştır. Refi Cevad bir defasında bunu, daha harbin başında tramvaya binmek isteyen ihtiyar bir kadının, bir Alman neferi tarafından itildiğini söyleyerek örneklendirmiştir. Ona göre, Alman neferi “ayılık” yapmıştır. Bu da gösteriyor ki Almanlar, kaba insanlardır. Yine tramvaya binmek isteyen bir Türk kadının önüne geçmek isteyen bir Rum’a, İtalyan zabıta memurunun nezaket uyarısı yapması ise takdir edilecek bir davranış olarak değerlendirmiştir.⁶⁸ Refi Cevad mütarekenin başında olduğu gibi, ilerleyen günlerde de Alman karşıtlığını hissettiren sözler sarf etmiştir. Şöyle ki: “Almanlara gelince boğazına kadar veludiyet [doğurganlık] içinde olan bir kavm taşıyor. Ahalisini oturtmak için istila edecek yer arıyordu. Almanya bunun için zavallı biz Türkleri, tam dişine göre buldu... Zaten bizler gibi kabadayılık düşkününü adamlar için Wilhelm’in burma bıyıkları kâfi idi. ...Bize İngiltere kendi hesabına harbe girmemizi teklif etmedi. Bu harpte bitaraf kalmaklığımız kâfi idi... Bitaraf bile kalamadık. Boğazları kapayarak Rusları silahsız, Fransa’yı gıdasız bıraktık. Ve İtilaf devletlerini ta kutb-ı şimaliye kadar yorduk ve boşu boşuna harbi uzattık...”⁶⁹

⁶⁴ Refi’ Cevad, “İngiltere ve Biz”, Alemdar, 19 Kanun-ı Evvel 1918.

⁶⁵ Refi’ Cevad, “Modası Geçmiş Oyunlar”, Alemdar, 18 Temmuz 1919.

⁶⁶ Refi’ Cevad, “Altı Sual Münasebetiyle”, Alemdar, 17 Mart 1919.

⁶⁷ Refi’ Cevad’ın bu sözlerinin aksine İlber Ortaylı, II. Abdülhamid’in, onun muhalifleri olan İttihat ve Terakki’nin, hatta küçük memurların bile Almanya’ya olan hayranlığından bahseder. Bkz. İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 43, 120-121.

⁶⁸ Bkz. Refi’ Cevad, “Dünkü Vaziyet”, Alemdar, 8 Nisan 1919

⁶⁹ Refi’ Cevad, “Almanlar-İngilizler”, Alemdar, 18 Mayıs 1919.

Velid Ebüzziya, Talat Bey ve arkadaşları için “son dakika ve en elim anlara kadar arkadaşlık his ve rabitalarını memlekete karşı olan vezaiife tercih eylemişlerdir” sözleriyle, yaşananların sorumlusu olarak İttihat ve Terakki rüesasını görse de, Refi Cevad’dan farklı olarak halkın vekillerinin de pek de hafife alınmayacak kabahatinin olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: “Buna hiç şüphe yoktur ki hâlihazırdan en erbab-ı mesul olan heyet, vükela-yı millettir. O vükela-yı millet, vaktiyle milletin kendilerine tahmil ettiği vazifeyi hatta yarı yarıya ifa ederek Talat Paşa ve refikasını o kadar başıboş bırakmamış olsalardı ne biz bugünkü elim vaziyetin şahidi olurduk ne de o mebusların vicdanı fecayi-i haziranın bar-ı şakili [ağır yük] altında ezilirdi.”⁷⁰

Günümüze daha yakın bir zamanda, Osmanlı’nın çöküşünü konu edinen çalışmalarda göze çarpan nokta, bu çözülme sürecinin yaklaşık iki asır boyunca devam ettiği ve nihai sonun ondan sonra geldiğidir.⁷¹ Yine genellikle kabul edilen görüş, I. Dünya savaşının asıl gerekçesinin Osmanlı’yı parçalayıp bölüşmek olduğudur. Ancak biz iki yazara baktığımızda, meseleye bu şekilde yaklaşmadıklarını kolaylıkla fark edebiliriz. Onlar, bu hazin sonun yaşanmasının neredeyse tek makul sebebini, İttihat ve Terakki’nin yaptığı tercih hatasında aramışlardır. Refi’ Cevad hata olarak gördüğü bu yanlış politikayı şöyle dile getirmiştir: “İttihat ve Terakki hükümeti, siyasîyatın bütün safahatında muayyen bir meslek tutmadı... Atılacak hatveleri [adımlar] layıkıyla tartmadan birinin aguşuna [kucağına] atılmak bizlere nelere mal oldu gördük. ...Abdülhamid-i Sani, otuz üç sene memleketi ne yemiş ve ne de yedirmişti. Avrupa bu kapalı hazineyi açmak için ellerini o kadar renkli yüzüklerle süsleyerek uzatıyordu ki bu cereyanlara edilecek cüz’i temayül ile memleket için ne kadar maddi ve manevi menafi [menfaatler] temin edilebilirdi. Siyasette his meselesi mevzubahis olur mu? Düşünmeli, takdir etmeli idik ki seni severim diyen bir adamın bizden herhâlde beklediği pek çok menafi mevcut olacaktı. Almanya imparatorunun bize karşı baygın baygın duran nigâhının önünde bütün iradatımızı, memlekete ait bütün menfaatlerimizi unutarak aguşuna kendimizi attığımız zaman bu inişin bir gün de dik bir yokuşu olacağını düşünmedik.”⁷² Aynı yazar bir başka yazısında ise, “İttihat ve Terakki efradının güzel hatırları için harbe girdi ve yine o güzel hatırları için memleketi bu hâle

⁷⁰ Velid Ebüzziya, “Mütarekename ve Mebusların Teessürü”, Tasvir-i Efkâr, 3 Teşrin-i Evvel 1918.

⁷¹ Durmuş Yalçın (ve diğerleri), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s. 47.

⁷² Refi’ Cevad, “Siyasîyatta Hangi Yol?”, Alemdar, 6 Kanun-ı Sani 1919.

koydu”⁷³ sözleriyle en önemli mesuliyetin o dönemin karar vericilerinin bencil yaklaşımlarında aranması gerektiğine dikkat çekmiştir. Nitekim “*Bu vatan kendi kendine mahv olmadı. Mahv edilmek istenildi. Kendi kendine mail-i inhidam [yıkılmaya doğru gitme] olmadı. Kazma ile yıkılmak istenildi*”⁷⁴ diyen Refi’ Cevad, bu sözler ile yaşananları ilk bakışta dış güçlerin tertibine bağlar gibi görünse de, aslında yine kabahati İttihat ve Terakki’nin yanlış politikalarına bulmuştur.

Benzer bir yaklaşım Velid Ebüzziya tarafından da benimsenir. O, geçmişin muhasebesini yaparken, mütareke ile birlikte alınması gereken vaziyetin eskisinden farklı olması gerektiğini şöyle ifade etmiştir: “*...Koca mülkümüz yer yer düşman istilasına uğradı, insanca, toprakça pek çok zayıat verdik, fakat yine şerefimizi muhafaza edebildik ve bu suretle vaktiyle Fransa Kralı I. (Fransua)’nın kat’i bir mağlubiyetten sonra dediği gibi: ‘Her şey mahv olmuştur. Fakat namus baki kalmıştır’ sözünü tekrarlamaya kesb-i istihkak ettik. Mamefih maddi zayıatımız karşısında böyle manen olsun ibraz-ı meziyet edebilmiş olmamız bizi teselli etmeye kifayet eylemez. ...Gidene ağladığımız kadar, kalanı da kurtarmak için dışimizi sıkmak iktiza ediyor. ...Dört sene mütemadiyen milletin o üç beş gafil ve batılın veya cani ve zalimin baziçe-i hevesatı olmasına müsaade ettik. ...Harpte gösterdiğimiz gafleti, basiretsizliği sulhta da göstermemeye var kuvvetimizle çalışmalıyız.*”⁷⁵

Refi’ Cevad’a göre, harbe İtilaf cephesiyle girilmiş olsaydı, ancak idarede İttihat ve Terakki bulunması hâlinde yine kaybeden tarafın Osmanlı olacağında şüphe yoktur. İttihat ve Terakki-Almanya yakınlaşması ise delilik hâlinde başka bir şey değildir. Yazar bunu şöyle izah etmiştir: “*Farz-ı muhal olarak harbi kazanmış bile olsaydık, netice olarak ne gibi menafi elde edecektik? Harpten yine bugünkü vaziyet ile çıkacaktık. Elimizden giden bazı vilayat bize geri iade edilecekti, diyelim. Tepemizde yine bu çete buldukça su-i idaremizle yine onları elimizden kaybedecektik. Bir devlet harp ile, muzafferiyet ile kendisine hak-ı hayat temin etmez. Bir devleti yaşatan her şeyden evvel hüsn-i idaredir... Eski dostumuz olan İtilaf devletleriyle bizi birbirimize takarrüb ettirecek yüz bin türlü esbab mevcut idi. Bunları bir tarafa bırakıp Almanya ile yürümek için ya İttihatçı olmak veyahut cинnetle malul bulunmak iktiza ederdi.*”⁷⁶

⁷³ Refi’ Cevad, “Altı Günlük Sükûttan Sonra”, Alemdar, 13 Şubat 1919.

⁷⁴ Refi’ Cevad, “Milliyet Cereyanı Münasebetiyle”, Alemdar, 22 Mart 1919.

⁷⁵ Velid Ebüzziya, “Mütareke İmza Olundu”, Tasvir-i Efkâr, 1 Teşrin-i Sani 1918.

⁷⁶ Refi’ Cevad, “Vukuata Bir Nazar...”, Alemdar, 18 Mart 1919.

Refi' Cevad harpten Almanların yenilgiyle ayrılmasını takdir-i ilahi olarak görmüş ve Almanya'yı çoğu zaman İngiltere ile mukayese etmiştir: *"Bizim Kur'an'ımız diyor ki bir millet küfr ile payidar olur zulm ile payidar olmaz. Demek, İngilizler zulmkâr değil idi galip geldiler. Almanlar zalim idi battılar... Bu mağlubiyet biçare Türk milletinin o yetim kalan yavrucakların kocasız kalan dulların ahı idi. Türk bilmez, amiri ona 'öl!' demiş o da gitmiş ve ölmüş. Fakat arkada kalan başı yemenili bir zevcesi var ki bir eliyle babası için ağlayan yavrusunun elinden tutmuş diğer eliyle kanlı ufuklara doğru yumruğu sallayarak: -İlahi! Sebep olanlar sebepsiz kalsın, diye lanet ediyor. Sebep Almanya idi... Bugün bu sebep ortadan kalkıyor. Hayrettir, bu kavmi sevmedik, sevemedik. Lisanını sevmedik, edebiyatını sevmedik, musikisini sevmedik. Tarz-ı hayatını sevmedik, sevmedik vessalam. O kinin yanında asırlardan beri doğru düşünmüş, doğru yürümüş olan İngilizleri de sevmemek bir türlü elden gelmiyor. Bu muhabbet yalnız münevver olanlarımızda değil Anadolu'da böyledir... Almanlar ve bizler beraber yürümek için değil hatta selamlaşmak için bile yaratılmış adamlar değil imişiz... Wilhelm'in acemi bir heykeltıraş elinden çıkmış alçıdan bir maskeyi andıran kaba hutut ve cebhesinin [yüz] yanında gülümseyen İngiltere kralı ve Hindistan imparatorunun nazik ve mütebessim simasını selamlıyorum!"*⁷⁷

Diğer taraftan Refi' Cevad, maceraperestlerin bu yanlış politikası karşısında çoğunluğun da sessiz kaldığını şöyle ifade etmiştir: *"Memleketimiz istilaya uğrarken hatır için Galiçyalara, Romanyalara ve Selanik cephelerine sürüklendik nemelazım dedik. Hatır için ana vatanı müdafasız bıraktılar. Nemelazım dedik."*⁷⁸ Aynı yazar, uzun yıllar devam eden savaş hâlini de İttihat ve Terakki'nin bir tertibi olarak görmüştür: *"Onlar hep savaş hâlinin devamından yana idiler, çünkü bu şekilde eski defterler kapanacak, onlardan hesap sorulmayacak ve yeni anaforlar ortaya çıkacaktır."*⁷⁹ Alemdar yazarı, bu kanaatini bazen ağır sözlerle vurgulamıştır: *"Vatan evlatları altı yüz senelik devletin namusunu değil, altı çapkının mevkiini kurtarmak için kırılıyordu. Çanakkale bir mezbaha idi."*⁸⁰ Kafkas hudutlarında şımarık

⁷⁷ Refi' Cevad, "Almanlar-İngilizler", Alemdar, 18 Mayıs 1919.

⁷⁸ Refi' Cevad, "Siyaset-i Mülkte Biganeliğimiz", Alemdar, 20 Haziran 1919.

⁷⁹ Refi' Cevad, "Garbi Trakya da Bir İzmir Olabilir mi? (3)", Alemdar, 17 Ağustos 1919.

⁸⁰ Bugün üzerinden bir asırdan fazla bir zaman geçen Çanakkale savaşları iki yazar için birkaç sene öncesinin olaylarıdır. Refi' Cevad gördüğümüz gibi özellikle Çanakkale savaşları için "mezbaha", "öğütme makinesi", "et makinesi" tabirlerini kullanır. O, birbiri ile aynı anlama gelen bu ifadeleri hem insan kaybının çokluğunu vurgulamak adına, hem de İttihat ve Terakki'nin milleti bile bile ölüme sevkettiğini ortaya koymak için bilinçli olarak tercih eder. Nadir de olsa Velid Ebüzziya da bu tür yakıştırmalara başvurmuştur. Bir defasında o, Talat Paşa zamanında bütün bir milletin kurbanlık gibi

maceraperest, sanki kar üstünde bir insanın kaç dakikada donabileceğini tecrübe eden bir canavar kesilmişti. Anadolu’da, hudut boylarına gönderile gönderile adam kalmamıştı. Bir haftalık gelenler, sabana sarılarak, tek öküzün yanına koşularak toprağı sürüyorlardı. Çıkan hasıllata yine bu sülükler yapıyorlar. Bin türlü dolapla, tezvire onu bile sömürmek için ele geçirmek istiyorlardı. İttihatçı, Türk’ün ecsadının [cesetler] üzerine bir ipek seccade yapmış, elmas tıraş nargilesini tokurdatarak önünden ıslıl ıslıl akan kan deresinin tükenmemesi için söylüyordu: -Biraz daha kesiniz. Taktik yapılınsın... ..Türk’ü kesiyordu. Türk’ten çalışıyordu. ...Memleket bahasına dahi olsa kasasını doldurmak için çalışıyordu. O üç günlük gelinin saban sürerek topladığı nafakadan çalışıyordu. Hayatını hudut boylarında feda eden hasretlilerin gıdasından çalışıyordu. Evvela ananın koynunda evladı çalışıyordu. Harp bittikten sonra elimizde yıkık bir ocak, kanlı ufuklara doğru yumruğunu sallayan ak saçlı bir felaketzede ana kaldı...’’⁸¹ Benzer şekilde Velid Ebüzziya’nın kanaati de oyalama siyasetinin bilinçli olarak tercih edildiği yönündedir: “...Talat Paşa ile arkadaşları netice-i harp hakkında memleket ve milleti öyle bila-pervane [çekinmeden] vaatler ile oyalamışlar idi ki, mütemediyen tekrarlanan vukuatlar ile bugün vasıl olduğumuz elim neticeler arasındaki fark-ı azim bağrında insan kalbi taşıyan herkesi derin derin düşündürmekten yes ve hüzünlere gark etmekten başka bir tesir hâsıl edemezdi.’’⁸²

Şerafettin Turan’a göre, Osmanlı imparatorluğu I. Dünya savaşına en erken katılan devletlerden biridir.⁸³ Ancak iki yazarın yaşadığı zamanın acı maziye olan yakınlığından mıdır bilinmez, onlar Osmanlı’nın bu savaşta tarafsız kalabilmesinin mümkün olduğunu düşünmüşlerdir. Refi’ Cevad o zamanda uygulanması gerekli olan ancak uygulanmayan siyaseti şöyle izah eder: “...Bizler için Avrupa hâl-i harbe girdiği anda seferberlik ilan ederek intizar [beklemek] etmek, olmadığı takdirde Rusya’nın inhidamını [çökme] görür görmez sulh-ı münferid yaparak çekilmek lazım geliyordu. İttihat ve Terakki hükümeti bunu yapmış olsaydı memleket kurtulacaktı ve

mezbahaya sevk edildiğini söylemiştir. Bkz. Velid Ebüzziya, “Mebuslarda İntibah ve İtilaf Temayülleri”, Tasvir-i Efkâr, 8 Kanun-ı Evvel 1918. Velid Ebüzziya’nın bu savaşlar hakkındaki yaklaşımı ise genellikle şöyledir: “Çanakkale’nin o mukaddes topraklarında yatan bunca şühedamızı nasıl unutmaya gönlümüz razı olur? Orada yatan Türk, Arap, Çerkez, Arnavut bütün evlad-ı İslam yine İslam’ın bu muallâ merkezi ve muta’-ı dinisini, bu makr-ı halifesini bütün Müslümanların son melce ve mevassı (sığınılacak yer) kalan bu biçare vatani kurtarmak için feda-yı nefis etmemişler miydi?” Velid Ebüzziya, “İstanbul’u Kurtarmak İçin”, Tasvir-i Efkâr, 7 Kanun-ı Evvel 1918.

⁸¹ Refi’ Cevad, “İhmal Etmeyelim, Pişman Olacağız...” Alemdar, 3 Kanun-ı Sani 1920.

⁸² Velid Ebüzziya, “Mütarekename ve Mebusların Teessürü”, Tasvir-i Efkâr, 3 Teşrin-i Evvel 1918.

⁸³ Başlamasının henüz dördüncü ayında. Bkz. Turan, *Türk Devrim Tarihi I*, s. 38, 43.

belki kendileri de kurtulacaktı. ...Fakat olamazdı. ...Kurdun dumanlı havayı sevmesi gibi, onlarda çalmak, çırpmak için bu dumanlı havayı istiyorlardı. ...Bundan anlaşılıyor ki harb-i umumiye girmekliğimiz Rusya için değildir. Doğrudan doğruya Enver'in memalik-i Osmaniye'ye (Enverland) demesi içindir."⁸⁴

Refi' Cevad, yukarıda bizzat kendi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, harbe girilmesinin tek sorumlusu olarak İttihat ve Terakki rüesasını göstermiştir. Neredeyse bir yıl boyunca yazılarını takip ettiğimizde, Avrupa'nın Osmanlı'yı parçalayıp bölüşmek gibi bir emelinin olduğuna hiç temas etmemiştir. Mütarekenin hemen başında var olan ve bizim yansıtmaya çalıştığımız bu kanaatini, yaklaşık bir yıl sonra da korumuştur. O, bu konuda var olabilecek farklı fikirlere bile şiddetle karşı çıkmıştır. Nitekim 1920 başlarında, mecliste konuşma yapan bir mebusun "Müslümanlığın kurtuluşu" için harbe girildiğini söylemesi, Refi' Cevad'ın büyük öfke göstermesine sebep olmuş ve köşesinde ona şöyle yanıt vermiştir: "...Efendi aklını başına topla. Sen delirdin mi? Bu meşum [uğursuz] muharebe evvela millete üç milyon gence mal oldu. Sonra istiklalimiz ve mevcudiyetimiz tehlikeye düştü. Daha sonra bir parasız kaldık. Daha sonra yapılan şenaatlerden [alçaklık] dolayı dünya nazarında hacil [utanmış] olduk. Ayrı ayrı imparatorluklara esas teşkil edecek kadar vasi' [geniş] ülkelerimiz ellerimizden çıktı. Kendi yurdumuzu ne suretle müdafaa edeceğimizi düşünürken olmayacak hülyalar peşinde dolaşmak yüzünden bir devlet-i muazzamayı -payitahtı bile mevzu-ı münakaşa olan- zayıf bir hükümet haline getirdik, diye bağırmamak elden gelmiyor."⁸⁵ Aynı yerde yazar, mebusun o "Kaf Dağı Efsaneleri"ni "tırnağı ile toprağı didikleyen" millete söylediğinde alacağı cevabın şöyle olacağını söylemiştir: "Enver Paşa mıdır? Ne beladır? Bacamızı tütmez etti. Yavrularımızı diri diri topraklara gömdü. Taş yiyoruz. Taş!"

Refi' Cevad, ismini zikretmediği bu mebusa verdiği karşılıktan başka, Hadisat gazetesinin başyazarı olan Süleyman Nazif'e de benzer hatta daha yüksek tonda tepki göstermiştir. Süleyman Nazif, Rus tehlikesinden dolayı harbe girildiği fikrinde olduğu için "seve seve, bile bile girdik" sözlerini sarf etmiş ancak bu cümlesi Refi' Cevad'ın epey bir süre diline dolanmıştır. Arkasından 2 Şubat 1920 tarihli yazısında, yeni Meclis-i Mebusan reisinin [Reşat Hikmet Bey] de, Rus tehlikesinden bahsetmesi üzerine yazar şöyle karşılık vermiştir: "...Bizim için birtakım vesileler aramaya hacet yok. Harbe dört baldırı çıplağın istedikleri gibi

⁸⁴ Refi' Cevad, "Mademki Rus Tehlikesi İçinmiş...", Alemdar, 3 Şubat 1920.

⁸⁵ Refi' Cevad, "Yine Hayır, Hayır, Hayır...", Alemdar, 1 Şubat 1920.

evlad-ı vatanı mahvetmek ve istedikleri gibi çalıp çırpmaları için sürüklendik. En doğru, en asil ve en makbul mazeretimiz de budur!”⁸⁶

Devam eden günlerde Süleyman Nazif ve Refi’ Cevad aynı konuda münakaşalarını sürdürmüşlerdir. Refi’ Cevad, Rus tehlikesinin yeni değil, Deli Petro’dan beri var olduğunu, onların üç yüz sene Akdeniz’e inmek için uğraş vermelerine rağmen, bu üç yüz senede yalnızca Kars ve Ardahan’ı elde ettiklerini, bir de Kırım’ı ilhak eyleyebildiklerini söylemiştir. Yazar her zaman olduğu gibi konuyu yine İttihat ve Terakki’ye bağlamıştır: “...*Ya İttihat ve Terakki? On bir senede yirmi vilayetimizin elden çıkmasına sebebiyet vermişler ve bunu da Ruslar’dan daha birahmane bir surette yapmışlar. Mitinglerle, nutuklarla, nümayişlerle bu devleti bir ihtilalden diğer ihtilale, bir muharebeden başka bir muharebeye sürükleye sürükleye yapmışlar... Geride kalan vilayetlerimizin de vaziyeti ne olacağı malum değil...*”⁸⁷ İleriki günlerde Süleyman Nazif’in konuşmasındaki, “*Millet harb-i umumiye bile bile seve seve girdi*” cümlesinin önü ve arkasındakilerin bir tarafa bırakılarak, âdetâ “*çırılçıplak bir surette*” ortaya atılmasının yanlışlığına dikkat çekmiş ve sözlerine açıklık getirmiştir. Süleyman Nazif’in bu açıklamaları Refi’ Cevad tarafından da yayınlanmıştır: “*Bu, cüz-i sanisi hazf edilmiş [çıkarılmış] kelime-i şehadete benzer ki insanı neuzibillâh darağacına kadar, hem de şerefsiz surette çıkarır.*” Devamında Süleyman Nazif, ilk söylediğinin arkasında olduğunu şu sözlerle beyan etmiştir: “...*Ben harb-i umumiye bizi atanları telin etmiş, fakat vazifelerin en mukaddesini ifa ederken, lezaiz-i şebaba [gençliğin hazları] henüz doymayan hayatlarını güle güle ve seve seve feda etmiş olan şühedayı sersem bir sürü... bir hayvan sürüsü şeklinde görmek ve göstermek istememişim. Ve onlar böyle bir sürü değil, pek mümtaz, pek yüksek bir kabile-i insan idiler. ...Harb-i umumiye öyle münasebetsiz ve tehlikeli bir zamanda dâhil olmak, her vakit tekrar ederim ki, bir cinayet idi. Fakat (Vatan tehlikede!) sesine koşanlar daima masum ve daima büyüktürler. Gidenlerin ruhuyla kalanların matemine hürmeten pek necip ve insani bir gayenin kurbanlarını hem nefsimize ve vatandaşlarımıza, hem bilim benibeşere ve tarih-i beşere tebcil ettirelim.*”⁸⁸ Süleyman Nazif’in bu düzeltmelerine rağmen, Refi’ Cevad’ın birkaç yazısında daha “bile bile seve seve girdik” ifadesiyle

⁸⁶ Refi’ Cevad, “Yeni Reisin Nutku Münasebetiyle”, Alemdar, 2 Şubat 1920.

⁸⁷ Refi’ Cevad, “Rus Tehlikesi, İttihat ve Terakki Tehlikesi”, Alemdar, 6 Şubat 1920.

⁸⁸ Refi’ Cevad, “Üstad-ı Muhterem Süleyman Nazif Bey Efendi’nin Cevabı (Zaruri Bir İzah)”, Alemdar, 11 Şubat 1920.

alay ettiğini söylemek gerekir.⁸⁹ İkili arasında yüz yıl sonra hakemlik yapmak mümkün olmadığına göre, burada Refi' Cevad'ın en azından karşı görüşte olduğu birisinin düşüncelerine dahi köşesinde uzun uzun yer vermesini takdir etmenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

Yukarıda görüldüğü üzere hem Alemdar hem de Tasvir-i Efkâr başmuharriri harbe girilmesinin ve yaşananların tüm faturasını İttihat ve Terakki rüesasına kesmiştir. Bu noktada Refi' Cevad az sayılamayacak bir oranda Alman karşıtlığını köşesinde işlemiştir. Velid Ebüzziya ise tek bir devleti ön plana alarak onun aleyhinde yazmak yerine⁹⁰, “İtilaf kuvvetleri” demek suretiyle mütareke ile birlikte özellikle başkentin yaşadığı tehdidi gözler önüne sermeye gayret etmiştir: *“Memleketin vaziyeti son derece nazik ve endişe-aver görülüyor. Bir taraftan dünkü hıusmlarımız müfreze müfreze gelerek yer yer vatanımızı işgal ediyorlar, silahlarımızı alıyorlar, âdeta elimizi ayağımızı bağlıyorlar. Diğer taraftan heyet-i umumiyesi ancak diğer müttefiklerimize nispetle hafif olan ve fakat bazı maddelerinde bizim için ciddi zaaflar görülen mütarekenin, ufak bir hata veya dikkatsizlik yüzünden, derhal aleyhimizde bir mahiyet alması korkusu var.”*⁹¹ Tasvir-i Efkâr yazarının bu endişesi onun diğer yazılarına da yansımıştır. Mütareke ile birlikte özellikle payitahtta

⁸⁹ Refi' Cevad bundan üç hafta kadar sonra, asıl sorumluların serbest, vebalinin ise halkın üzerinde kaldığını Süleyman Nazif'in sözlerine biraz da ironi katarak şöyle ifade etmiştir: *“Seve seve, güle güle harbe giren, ihtikâr, tehcir ve taktilleri yapan millet oldu.”* Refi' Cevad, “Kuvve-i Maneviyenin Metaneti”, Alemdar, 3 Mart 1920.

⁹⁰ Refi' Cevad bir aralık neredeyse her yazısında Alman karşıtlığını işlemiştir. Ebüzziya Velid ise, Refi Cevad kadar sert olmasa da birkaç makalesinde bu konuya eğilmiştir. Bir yazısında o, *“Kendilerine karşı o kadar fedakârlık ettiğimiz ve nihayet mukadderat-ı milliyemizi uğurlarında feda ettiğimiz Almanlar son zamanlarda bize karşı âdeta düşman gibi harekete başlamışlardı”* der ve bunun sebebini de *“bizim pek aciz ve gafil bir millet olduğumuz kanaatini kendilerine vermiş olmamız”*a bağlar. Bkz. Velid Ebüzziya, “Kendi Kendimizi Kurtaracağız (1)”, Tasvir-i Efkâr, 21 Kanun-ı Evvel 1918. Bir başka makalesinde ise *“...Almanya ile beraber yürümekten bu millet o kadar zarar çekmiştir ki bundan sonra artık ne gibi bir maksatla Almanya'ya tevcih-i enzar edebilecek içimizde hiçbir fert bulunamaz”* der. Bkz. Velid Ebüzziya, “Almanya'daki Talebemiz Ne Olacak? ”, Tasvir-i Efkâr, 16 Kanun-ı Sani 1919. Onun bir yıl sonraki kanaati de değişmemiştir: *“...Mütarekenin akdinden sonra ise bu memlekette uzaktan yakından Alman taraftarlığı bulunmak şöyle dursun, hatta Almanlarla efkâr-ı umumiye meşgul olmaya bile lüzum görmüyor. ...İstiklal ve istikbalimizin temini hususunda ise bundan sonra Almanlardan hiçbir fayda gelmesinin imkânı bulunmadığını acaba bu memlekette takdir etmeyecek akli başında bir tek insan var mıdır?”* Velid Ebüzziya, “Şimdi de Alman Taraftarlığı İthamı!”, Tasvir-i Efkâr, 12 Kanun-ı Sani 1920. Yine bir başka yazısında o, eskiden Almanya'ya yaslanmanın kurtuluş getirmedeği gibi, şimdilerde de herhangi başka bir devlete bel bağlamanın hakiki kurtuluşu getirmeyeceğine değinmiştir: *“Bir vakitler Almanlara istinat moda idi. O zaman Almanlar her şeyin fevkinde idi, dünyaya galip geleceklerdi. ...Tali-i harbin pek makûs neticeler vermesi şimdi bu modayı değiştirdi artık Almanlardan bahsetmeye lüzum yok. Onun yerine vaziyete hâkim olan devletler nazar-ı tetkike alınıyor ve bunların içinden hangisinin memleketimize, milletimize dost olabileceği keşf ve tayin edilmek isteniyor. Bu memleketin istikbalini, mevcudiyetini bu kadar zayıf esaslara rabt etmek isteyenlerin ve bahusus yabancı kuvvetlerden hakiki muavenetler bekleyenlerin tarz-ı telakkisine ne kadar teessüf edilse azdır.”* Bkz. Velid Ebüzziya, “Kendi Kendimizi Kurtarmaya Çalışalım”, Tasvir-i Efkâr, 28 Şubat 1919.

⁹¹ Velid Ebüzziya, “Kendi Kendimizi Kurtaralım”, Tasvir-i Efkâr, 13 Teşrin-i Sani 1918.

yaşananlara anlam veremediği, olanlar karşısında duygusallığını daha fazla hissettirdiği rahatlıkla görülmektedir: “*Dün darü’l hilafemiz, mütareke şeraitinin en ağırlarından birinin tatbik ve icrasına kemal-i hüznün ve elem ile şahit oldu. Başta İngiliz sefain-i harbiyesi olmak üzere Fransız, İtalyan, hatta Yunan gemileri sabah erkenden itibaren birer birer mersa-yı [liman] dersaadete muvasalat ederek kimi saray-ı hümayun pişgahında [ön] kimi Boğaziçi’nde, kimi Selimiye Kışlası önünde demir atlılar. ...Dün gelen gemileri seyretmek üzere köprüye toplanmış olan halk meyhanında, bir kısmının yüzleri ve gözleri anlaşılmasız bir lem’a-i meserret saçarken, memleketin hakiki evladı olan ekseriyetin hal ve tavırları, simaları kalplerde ne derin yaralar olduğunu göstermekte idi. ...Harimimize giren gemiler, bize vaziyet-i hakikiyemizi ilam ve bugünkü vazife-i vataniyemizi ifham [bildirmek] için ne büyük bir saik [sebe] olmalı idiler.”⁹²*

Refi Cevad, Velid Ebüzziya’nın bu cümleleri kurduğu tarihten tam bir ay sonra yazmaya başlayacaktır. O zaman da, söz konusu gemiler hâlâ limanda olmakla birlikte, Refi’ Cevad’ın hisleri Velid Ebüzziya’dan oldukça farklıdır. O, limandaki gemilerle ilgili şöyle bir anekdotu köşesinde aktarmıştır: “*Boğaz vapurlarından birinde, Beşiktaş önünden geçerken yanımda oturan aksakallı ihtiyar zırhlıları ve müthiş topları birer birer süzdükten sonra derin bir ah! çekti.*

-Baba ne oldun?

-Ne olacağım. Bizi bu hallere düşürenlerin Allah belasını versin.”⁹³

Refi’ Cevad ihtiyarın sözünü makalesinin başlığına taşısa da, bir başka yazısında “*Biz Osmanlılar, evvelden beri İngiltere taraftarı ve İngiliz dostu olduğumuz için limanımızda bulunan gemileri dostane selamlarız*”⁹⁴ cümlesini kurabilmiştir. Buna karşılık Velid Ebüzziya, mütarekenin beklenmeyen şekilde başladığına dikkat çekmiş, payitahtta her geçen gün artan İtilaf askeri sayısını ise “*Düşenin dostu olmaz*” diyerek zor da olsa kanıksamaya çalışmıştır. Aynı yazıda o, “*bundan mütevellit teessür-i umumiye tercüman olmak istiyoruz*”⁹⁵ demek suretiyle de, yaşananlar karşısında ekseriyetin kendisi gibi düşündüğünü ifade etmiştir. Bundan sonra Velid Ebüzziya birkaç gün bu konuyu köşesine taşıyarak payitahtta yaşanan ve kendisini bir hayli rahatsız eden değişimi gözler önünü sermiştir: “*Galata’dan Beyoğlu’na doğru çıktıkça rengârenk elbiseler ve garip garip şekilde*

⁹² Velid Ebüzziya, “İtilaf Gemileri Harimimize Girenken”, Tasvir-i Efkâr, 14 Teşrin-i Sani 1918.

⁹³ Refi’ Cevad, “Allah Belalarını Versin”, Alemdar, 16 Mayıs 1919.

⁹⁴ Refi’ Cevad, “İngiltere ve Biz”, Alemdar, 19 Kanun-ı Evvel 1918.

⁹⁵ Velid Ebüzziya, “Bu da Geçer”, Tasvir-i Efkâr, 16 Teşrin-i Sani 1918.

üniformalar ile dolaşanları gördükçe, ellerine fırsat geçtikçe daha ne gibi zorluklar yaşanacağını da hissettiriyor.”⁹⁶

*“İtilaf asakirinin, mütarekename şerâitini tatbik bahanesiyle kaç gündür şehrimizde gösterdikleri evza-yı garibe [garip davranışlar] başta efrad-ı ahali olmak üzere hepimizi az çok hayretlere ve endişelere düşür ettiği malumdur”*⁹⁷ diyen Velid Ebüzziya’nın asıl endişesi her yeni günün bir önceki günden daha kötü olacağı ihtimalinin bulunmasıdır: *“...Şu koca darü’l hilafe zaman-ı fethinden beri, bu kadar vukuat-ı azime görmüş, geçirmiş iken hiçbir zaman bugünkü derecede vahim ve elim ahvalin şahidi olmamış idi. ...Payitahtımızı yer yer istila eden İtilaf asakirinin ve bilhassa Fransız efradının etvar [tavırlar] ve evza’ı gösteriyor ki memleketin gayet korkulu akıbetlere uğramak ihtimali vardır.”*⁹⁸

Devam eden günlerde, mütarekenin 7. maddesine dayanılarak önce Musul arkasından Adana’da yapılanlar⁹⁹ Velid Ebüzziya’yı, *“Acaba İngiltere memleketin düştüğü acz ve zaafıtan bilistifade (el-hükümü limen galebe) (Galibin dediği olur) kaidesini tatbik etmek maksadını mı besliyor. Vakıtan “Düşenin dostu olmaz” meseli lisanımızda pek maruftur”*¹⁰⁰ şeklindeki düşüncelere sevketmiştir. Benzer cümleleri ise Refi Cevad neredeyse hiç kurmamıştır. Tekraren söylediğimiz gibi bunun, onun henüz yazmaya başlamaması ile hiçbir alakası yoktur. Zira Refi’ Cevad’ın yazmaya başladıktan sonra bazen Balkan savaşları¹⁰¹, hatta 1877-78 Rus savaşlarına varıncaya kadar gerilere gittiğine şahit olunmaktadır.

1.2. Fikir Akımları: Osmanlılık ve Türkçülük

Osmanlı ile ilgili olsun ya da olmasın herhangi bir çalışmada fikir akımları söz konusu olduğunda, 1789 Fransız ihtilaline yapılan bir gönderme muhakkak

⁹⁶ Velid Ebüzziya, “Geçer Ama Biçer de Geçer”, Tasvir-i Efkâr, 17 Teşrin-i Sani 1918.

⁹⁷ Velid Ebüzziya, “Ne Yapacağız, Nasıl Kurtulacağız?”, Tasvir-i Efkâr, 18 Teşrin-i Sani 1918.

⁹⁸ Velid Ebüzziya, “Tevfik Paşa Kabinesi ve Mebuslar?”, Tasvir-i Efkâr, 19 Teşrin-i Sani 1918.

⁹⁹ Bkz. M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi’nden Büyük Millet Meclisi’nin Açılmasına*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 23-24; İsmigül Çetin, “Milli Mücadele Döneminde İngiliz Yüksek Komiserliği’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri 2013, s. 56-59; Kemal Çelik, *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 48 vd.

¹⁰⁰ Velid Ebüzziya, “Yedinci Madde”, Tasvir-i Efkâr, 25 Teşrin-i Sani 1918.

¹⁰¹ Özellikle Balkan savaşları ile ilgili yazarken Refi’ Cevad’ın İttihatçılara çattığı görülmektedir: *“Balkan muharebesinin kaybedilmesini can-ı gönülden dilemiş, mağlubiyetin husulüne hasımlarımızdan ziyade hizmet etmiş olan anasır-ı İttihat, bu mağlubiyetin faidesini umdukları gibi elde ettiler; yani hükümete geçtiler.”* Refi Cevad, “Bugünün Meselesi”, Alemdar, 7 Kanun-ı Sani 1919.

karşımıza çıkar.¹⁰² Biz bu başlık altında, zikri geçen tarihten itibaren her iki fikir akımının nasıl ortaya çıktıkları ve ilerleyen süreçte hangi aşamalardan geçtikleri üzerinde detaylı bir şekilde durmayacağız. Kaldı ki imparatorluk içinde ara ara benimsenmiş veyahut kimi kesimler tarafından teveccüh gösterilmiş olan fikir akımları bu ikisinden ibaret değildir. Bununla birlikte, imparatorluğun özellikle son yüzyılda yaşadığı toprak kayıpları, beraberinde Avrupa kaynaklı milliyetçilik cereyanları Osmanlıcılık düşüncesinin uzun süre gündemde kalmasına neden olmuştur. Mütareke devrinde ise o zamanın vaziyetini gözler önüne sermeye çalışan gazete muharrirleri, geçmişin muhasebesini de yaparak içinde buldukları durumu anlamlandırmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla adı geçen her iki akıma yazılarında temas etmişlerdir. Burada, dikkatimizi çeken nokta yazarların daha Balkan savaşlarında (1913) anlamını yitiren¹⁰³ Osmanlıcılık fikri hakkında bir tek olumsuz görüş belirtmemelerine rağmen, Türkçülük konusunda özellikle İttihat ve Terakki'nin uygulamalarından ve söylemlerinden bahsederken bu akımın yanlış emeller uğruna feda edildiğine vurgu yapmaları olmuştur. Hatta Refi' Cevad'a göre sadece Türkçülük değil hemen her fikir akımı İttihat ve Terakki'nin bir oyuncağı hâline getirilmiştir: *"Hürriyet, meşrutiyet, milliyet, ittihad-ı İslam, demokrasi, milli iktisat, milli siyaset... O yaldızlı prensipler, İttihatçıların elinde ne gülünç, ne korkunç, ne elim ve sakim [yanlış] bir hâl alıyordu... İsimleri ne olursa olsun bunlara minarenin hazırlanan kılıfları nazarıyla bakmalıyız."*¹⁰⁴

Feroz Ahmad, İttihatçıların peşine düştüğü akımların alınan mağlubiyetlerden sonra kendiliğinden gündemden düştüğünü söyler.¹⁰⁵ Alemdar yazarı Refi' Cevad da, İttihatçıların bir fikrin propagandasını yaptıkları zamanlarda, kayıpların da o nispette arttığına şu sözlerle dikkat çekmiştir: *"...Eğer ...propagandalardan bir netice hasıl olmuş bulunsaydı şimdiye kadar budala İttihatçıların budala fikirleriyle bu millet İran'ı da geçer, Turan'ı da geçer, belki sed-i Çin'i de aşardı. Mektep talebesi: İran yolu, Turan yolu! diye bağırdıkça Rumeli yolu kapanmaya, Konya yolu bile tehlikeye girmeye başlamıştı. Nihayet harb-i umumi dehşetli bir tarraka [gümbürtü] ile*

¹⁰² Örneğin bkz. Azmi Özcan, "Osmanlıcılık", *TDV. İA.*, C. 33, 2007, s. 485.

¹⁰³ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 111.

¹⁰⁴ Refi' Cevad, "Gönül İsterdi ki...", Alemdar, 19 Kanun-ı Sani 1919.

¹⁰⁵ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914 (Jön Türkler)*, Nuran Ülken (Çev.), Sander Yayınları, İstanbul 1971, s. 229.

beynimizde patladı. O zaman İrani Turanı bir tarafa bırakarak cihad-ı mukaddes diye bağıştık... ”¹⁰⁶

İttihat ve Terakki'nin çıkış noktasında İslami fikre dayanması, Velid Ebüzziya tarafından fırkanın uzun ömürlü olmasının başlıca sebebi olarak görülmüştür. Sonrasında ise onu terk ederek Türkçülüğü esas almıştır. Yazara göre İttihat ve Terakki duruma göre davranmayı âdet haline getirmiştir. Diğer fırkaların başarısızlığının sebebi de İttihat ve Terakki'yi bu yolda taklit etmeleridir. Fırkalar eğer İttihat ve Terakki ile mücadele etmek istiyorlarsa İslamiyet ve milliyet esasları üzerine yaslanmalıydılar.¹⁰⁷ Velid Ebüzziya, İttihatçıların İslami fikirde uzun süre sebat edememelerinin gerekçesini, onların bir müddet sonra liberalliğe merak salmalarına bağlamıştır: “...İttihatçılar bidayette [başlangıç] İslamiyet taraftarı idiler. Fakat aynı zamanda (liberal) olmaya da özendiklerinden ve (liberalliği) ise memlekette dine, âdete, ahlaka karşı mübalatsızlık [itina göstermemek] iltizam etmekten ibaret zannettiklerinden bittabiİttihadiyunun İslam taraftarlığı çok devam edemedi. ...Ondan sonra ortaya daha asri ve ilmî olmak bahanesiyle Türkçülük cereyanlarını çıkardılar ve maatteessüf bunda da makul bir tarik [yol] takip edemediler. ...İşte biz harpte mağlup olmak (sayesinde!) İttihatçıların elinden kurtularak mütarekeyi imzaladığımız zaman memlekette vahdet-i milliye meselesi böyle esastan hâlledilemeyecek bir şekl-i elim [acı veren] almış idi.”¹⁰⁸ Yazar bir başka makalesinde, muhafazakârların da çağı yakalayamadıklarına ve aralarında ittihat husule getiremediklerine parmak basar. Yazar benzetme kötü olsa da, bu kendi ifadesidir, İttihat ve Terakki'nin son zamanda sarıldığı liberallik ipinin onları

¹⁰⁶ Refi Cevad, “Esatiri Yeni Bir Kuvvet!”, Alemdar, 13 Nisan 1919. Murat Bardakçı'ya göre, “Turan” için canından olan tek kişi Enver Paşa'dır. Bkz. <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/220128-enver-pasa-basarabilseydi-orta-asya-cok-farkli-olacakti> 29.12.2017.

¹⁰⁷ Bkz. Velid Ebüzziya, “Neden Fırka Teşkil Edemiyoruz?”, Tasvir-i Efkâr, 23 Kanun-ı Sani 1919. Yazar daha sonrasında yaşanan bütün ayrışmaların sebebini İslamiyet fikrinden sapılmasına bağlamıştır: “Birleşemiyoruz, çünkü efrad-ı millet arasında en kavi, en tabii ve müessir vasıta-i ittihat ve vifak olan İslamiyet fikri düçar-ı zaaf olmuştur. Meşrutiyetin en büyük hatalarından, memlekete ika ettiği en vahim fenalıklardan biri İslamiyet fikrinden, siyasetimiz ve içtimaiyatımız itibarıyla yani hakiki temeddün ve terakkiye mazhar olmak nokta-i nazarından temin edebileceğimiz fevaid-i azimeyi takdir edememek oldu. ...Bizim gibi terbiye-i fikriyesi pek noksan, akide-i siyasiyesi henüz tebeyyün etmemiş milletler hürriyet-i idareyi elde ettikleri zaman belki mutlakiyet devresinden ziyade zarar görmeye mahkûmdurlar. Nitekim öyle de oldu. Meşrutiyet dediğimiz idareyi ihraz ettiğimiz dört sene zarfında memleket ve milletin maddeten ve manen düçar olduğu zararlar, otuz senelik idare-i sabıkanın mazarratından elbet kat kat fazla ve feci olmuştur. ...Bu suretle memleket meşrutiyet namı altında sadece bir istibdattan kurtulup diğer bir istibdada geçmiş oldu. ...Bizim için din-i İslam, en mükemmel bir kanun-ı siyasî ve içtimai hükümünü haizdir. Asırlardan beri bizim ile beraber yaşadıkları hâlde, seviyece bizden ziyade yükselmeye muvaffak olan Rum ve Ermeni unsurlarının, esbab-ı kuvvetleri tetkik edilecek olursa anlaşılır ki bu sırf dine müdrikane ehemmiyet vermelerinden ileri gelmiştir.” Velid Ebüzziya, “Neden Birleşemiyoruz”, Tasvir-i Efkâr, 13 Kanun-ı Sani 1919.

¹⁰⁸ Velid Ebüzziya, “Vahdet-i Milliyeyi Temin Lazım?”, Tasvir-i Efkâr, 19 Mart 1919.

birbirine daha da kenetlediğini ancak böyle bir ittifadın muhafazakârlarda görülemediğinin altını çizer: “Memleketimizde meşrutiyetten beri iki cereyan fikri zuhur etmiştir. Biri muhafazakârlık, diğeri liberallik. Muhafazakârlığı esasen yeniden zuhur etmiş ad eylemek doğru da olmaz. Çünkü bu memlekette eskiden beri hâkim olan cereyan fikri muhafazakârlıktır. Her hangi hususta olursa olsun bir şeyin fena veya noksan yapılmasından ise hiç yapılmaması daima daha hayırlıdır. Bu hakikatin hükmü bilhassa bu liberallik meselesinde kendisini göstermiştir.”¹⁰⁹

Günümüzden bakıldığında Mondros mütarekesine “Osmanlı’nın sonunun başlangıcı”¹¹⁰ şeklinde bir anlam yüklemek mümkündür. Oysa bizim söz konusu ettiğimiz her iki yazar İttihatçıların bütün fikir akımlarının içini bir şekilde boşalttıklarını¹¹¹ düşünmelerine rağmen, ortak kanaat olarak mütareke ile birlikte her şeyin bitmemiş olduğu ve Osmanlılık çatısı altında tekrardan birleşmenin gerekliliği üzerine görüş beyan etmişlerdir. Fakat İzmir’in işgali sonrasındaki yazılarda “Türk” vurgusu ön plana çıkmıştır. Bazen de “Osmanlılık”, “Türkiye” gibi kavramların yan yana kullanıldığı görülmüştür. “Bu harpten ne kadar perişan çıkmış olursak olalım, memleketimizin ve milletimizin muvazene-i cihanda büyük bir mevkii var. ...Rumeli’de Osmanlı sancağı indiği günden itibaren bilakis anasır arasındaki kıtal [öldürme olayları] büsbütün kesb-i şiddet eyledi. ...Balkanlar harbinin husule getirdiği şu misal, Türkiye’nin muvazene-i cihan için ne kadar lüzumlu bir unsur ve kuvvet olduğunu ispata kâfidir.”¹¹² Yukarıdaki sözler ile Velid Ebuzziya, Balkanlar’daki birleştirici unsur olarak Osmanlılığı gördüğünü, ancak şimdi orada eski hâle dönmenin mümkün olmadığına kanaat getirerek, Türkiye ile bizce kastettiği Anadolu’nun da ileride aynı akıbete uğramaması gerektiğine temas etmiştir.

Refi’ Cevad’a göre Osmanlılık “ab-ı hayat”tır. Yine ona göre, II. Abdülhamid bunu en iyi uygulayan hükümdardır. Bir yazısında o, “İdare-i Hamidiye’nin fena cihetlerini tenkit etmekle beraber hakkını da inkâr etmeyelim” diyerek II. Abdülhamid’in bu siyaseti iyi bir şekilde uyguladığını söylemiştir. Yazara göre

¹⁰⁹ Velid Ebuzziya, “Muhafazakârlar İttihad Etmiyorlar”, Tasvir-i Efkâr, 23 Şubat 1919.

¹¹⁰ Cemil Öztürk, “Mondros Mütarekesi”, TDV. İA., C. 30, 2005, s. 272.

¹¹¹ Refi’ Cevad’ın bu noktadaki görüşü şöyledir: “Türklüğü lisanımıza bile almaya cesaret edemeyerek sırf İslamiyet ve Osmaniyet için çabaladığımız hâlde ne birincisini ne de diğersini temin edemedik. Türklük için ne kadar mümkünse o kadar fenalıklar icat ettik. İlmen, irfanen, ahlaken hiçbir terakki ve teali teminine muvaffak olamadığımız bir anda Türklüğü tevhide Türklülüğü canlandırmak suretiyle teşebbüs ettik... Haydi! dediğimiz zaman Türklerin arkamızdan koşacaklarını veya önümüze düşeceklerini zannettik...” Refi’ Cevad, “İngiltere, Biz ve Âlem-i İslam”, Alemdar, 14 Temmuz 1919.

¹¹² Velid Ebuzziya, “Muvazene-i Cihanda Türkiye’nin Mevkii”, Tasvir-i Efkâr, 1 Kanun-ı Evvel 1919.

bundan vazgeçenler *baldırı çıplaklar* [İttihatçılar] olmuştur. Refi Cevad kendince İttihatçıların bu düzeni nasıl alaşağı ettiklerini şöyle izah etmiştir: “*Evvela Arnavutları koğduk... Kurun-ı vustaya [Ortaçağ] yakışır düşünceler daha ziyade ruhumuzu okşadı. Ondan sonra Rumları kendimizden soğuttuk. ...Ya Arapların ne kabahati vardı? ...Ondan sonra sıra Ermenilere geldi. Ermeni unsuru: Avrupa'nın Hristiyan Türkler namını ve milliyet itibarıyla kalplerinde mevcut olan samimi duyguları ne zulümlerle aradan çektik, kopardık. Bir vilayette yapılan cürmden dolayı, nerede Ermeni gördük ise, çala satır gittik... Bizzat kendi unsurumuz bile İttihat ve Terakki'nin zehirli tırnaklarından kendini kurtaramadı. Mesela ben en su katılmamış bir Türk olduğum hâlde nasıl olup da sağ kaldığıma dostum düşmanım şaştı... Şahsi içtihatlarda yalnız Turan'a değil istersek Çin'e kadar koşalım. Fakat umumiyet itibarıyla Osmanlı olmak lüzumunu takdir etmek şartıyla!” Refi' Cevad'a göre bu noktada yapılan en büyük hata ‘Türk değil Turancı’ aranmış olmasıdır. Ona göre kurtuluş “Osmanlılık” ile olmalıdır. Alemdar yazarı bu konuda, zamanında bir Rum mebusun söylediği ve kendisinin de önem verdiği şu sözü hatırlatır: “*Evet lisan, din, ırk gibi revabit [bağlar] bizi Yunanistan'ı sevmeye icbar ediyor. Yunanistan'ı severiz. Fakat bir hemşire gibi. Türkiye anamızdır!*”¹¹³*

Refi' Cevad, Osmanlı'nın en azametli devirlerini hep Osmanlılığa borçlu olduğunu söyler. Ondan kesin surette ayrılan ise yine İttihatçılar olmuştur: “*...Osmanlılık bu devletin ahenk-i vifakını temin eden en kuvvetli bir rabita idi. Tarihin sahaifine kaydettiği parlak fütihat bu devletin Osmanlılık cereyanına fazla ehemmiyet verilmesi suretiyle tecelli etmiştir... İttihat ve Terakki bu memleket evladını birbirine bağlayan bu kavi rabıtaya keskin bir bıçak indirmekle Osmanlı hükümetinin hak-ı hayatını can evinden vurmuş oldu. Bugün memleketimizin bulunduğu mevkide bunun bize ne derecelerde pahalıya mal olduğunu anlıyoruz. Memleketimizde sakin olan Rumlar evvelden beri -kendi soylarıyla olsun- bu vatanda yaşadılar. Her türlü derdimize ortak oldular... Bu vatanın hakiki evladı olduklarını daima hatırdan dur [uzak] tutmamalıdır... Ermenilere gelince, Osmanlı İmparatorluğu'nun en ihatalı, en dakik hissiyat ile hareket eden bu faal unsuru bu devletin mukadderatına bir Osmanlı sıfatıyla daima iştirak edegelmişlerdir. Dört şakinin anasır arasına sokmak istediği tefrikadan dolayı Ermenilerin bütün Türkler hakkında hiçbir zaman gayri muhik düşüncelere salık olacaklarını zannetmiyoruz.*

¹¹³ Refi' Cevad, “Osmanlılık ve Mesuliyete Teşrik”, Alemdar, 18 Kanun-ı Sani 1919.

Rumların hukukunu arayacak olan Mösyö Venizelos değildir. Ermenilerin paymal [ezilen] edilen hukuk-ı meşrualarını temin edecek olan Bogos Nobar Paşa değildir."¹¹⁴

Görüldüğü üzere her iki yazar, Rum, Ermeni ve Arap olmak üzere genellikle üç unsur hakkında düşüncelerini ifade etmişlerdir. Venizelos'un faaliyetleri ile I. Dünya savaşında Ermenilerin ve Arapların takındıkları tutum bunun başlıca sebebidir. Fakat her bir unsur hakkında yazarların görüşleri arasında çok büyük farklar vardır. "Azınlık Meseleleri" başlığı altında bu konular daha detaylı olarak işleneceğinden, biz bu başlık altında sadece "Osmanlılığı" ilgilendiren kısımlara temas etmekteyiz.

Refi' Cevad bir yazısında Rum-Yunanistan ilişkisini Türk-Arap yakınlığı ile anlamlandırmaya çalışarak onlara bir anlamda şöyle bir uyarıda bulunmuştur: "*Rum vatandaşlarımız düvel-i İtilafiye nezdinde son derece sarf-ı gayret ediyorlar. Vasi miykasta propaganda yapıyorlar. Ve artık bunu saklamaya lüzum görmüyoruz. ...Rum vatandaşlarımız bizim nazarımızda Osmanlıdırlar. Din, adet, lisan ve milliyet gibi rabitaları tamamen takdir eylediğimiz cihetle Yunanistan'a karşı olan temayüllerini de pek tabii görüyoruz. ...Bir Arap ile bir Türk arasındaki münasebet-i diniye ne kadar tabii görülmek icap ederse bir Rum ile Yunanistan arasındaki münasebat da o kadar tabiidir. ...Davulun sesi uzaktan hoş gelir, derler. Memleketimizde Yunanistan'a temayülü arzu eden Rum vatandaşlarımız bu babda bir adım atmadan evvel gayet esaslı bir surette düşünseler, öyle zannederiz ki pek musib [isabetli] bir harekette bulunmuş olurlar. ...Bugün İzmir'e, Edremit'e gelmesini temenni ettiğiniz Yunan idaresinden acaba iki sene beyan-ı memnuniyet edecek misiniz?"¹¹⁵ Bu uyarıları yapan Refi' Cevad'ın Rumlar hakkındaki temennileri ise şu merkezdedir: "*Ümit ederiz ki bu Osmanlılık temelinde Rum vatandaşlarımız mazisine, hâline ve istikbaline karıştıkları devlet-i Osmaniye hatırı için en kavi [güçlü] bir rükn olarak kalmalıdırlar ve kalacaklardır.*"¹¹⁶*

Refi Cevad'a göre Osmanlılığın terki ile Türkçülük adı altında yapılanlar, hem Türk'ü Türk'ten hem de diğer unsurları Osmanlılık'tan soğutmuştur: "*Her meselede yaptığı gibi bunda da İttihat ve Terakki öyle delice harekâta bulundu ki*

¹¹⁴ Refi' Cevad, "Osmanlılık ve Kabine", Alemdar, 8 Mart 1919.

¹¹⁵ Refi' Cevad, "Adımlarımızı Hesap ile Atalım", Alemdar, 14 Mart 1919.

¹¹⁶ Refi' Cevad, "Hükümetin Beyanamesi Münasebetiyle", Alemdar, 20 Mart 1919.

kimsenin Türk demeye dili varmaz oldu. Memleketimizde milliyet fikri ile hareket eden anasır bu cereyanı bu derece bariz bir şekilde görünce onlar da faaliyetlerini açık ve arzu edilmeyen bir şekilde yapmaya başladılar. Asırlardan beri yekdiğerine merbut [bağlı] olan anasır arasında bir gerginlik his olundu... İttihat ve Terakki rüeasından bir zat ile bu mesele hakkında münakaşada bulunduğumuz sırada bu zat: -Bak azizim. Ben evvela Türküm, sonra Müslümanım dedi. Bende hiç bir şey ifade etmeyen bu garip ifadeye karşı: -Ben de evvela Müslümanın sonra Osmanlıyım! mukabelesinde bulundum. İkimizde bir şey demiş olmuyor, sadece milliyet meselesindeki nokta-i nazarlarımızı birer cümle ile telhis [özetlemek] ediyorduk. Hâlbuki milliyet böyle mi olurdu? Biz memlekette bir hâkim olduğumuz hâlde anasır mahkûme gibi hareket ediyor, o güzel şeker gibi tatlı olan Osmanlı lisanını bütün güzelliklerinden tecrit etmeye çabalıyorduk. Asırların tesiriatıyla zenginleşen bir lisanı yeniden fakra mahkûm etmek için var kuvvetiyle çalışmak ancak bizde tesadüf olunacak derecede mecnunane bir fikirdir. Milleti şarki söyledim diyecek iken ırladım dedirmeye mecbur etmek doğru olur mu? Hâlbuki eğer biz Macarların takip etmiş oldukları milliyetçilik usulünü hiç olmazsa taklit etmiş olsaydık, hem Türkü mükemmel bir terbiye silahıyla teçhiz eder hem de memlekete nafi' [faydalı] adamlar yetiştirirdik. ...Kuvvetle görüyoruz ki Türkçülük İttihat ve Terakki tarafından suni olarak ortaya çıkarılmış, icad edilmiş bir cereyandı ve bu cereyanın ihdasına sebep böyle bir göz boyacılıkla milleti iğfal [kandırmak] ve memleketi soymaktı. Nitekim öyle oldu. Neticede zarar yine bu zavallı milletin sırtına yüklendi. Meşrutiyetten ve bu Türklük meselesi ortaya atıldığı günden beri zarardan başka elimize bir şey geçmedi. Artık en şevketli devirlerimizi unutuyor, Yıldırım ile Timur'u mukayese ederken Timur'u tercih etmeye kadar varıyorduk. Hâlbuki Türklük ve milliyet bu memlekette esasen mevcut idi. Mesele onu layık olduğu derecede bulundurmak ve böyle bir takım gülünç ve saçma safhalardan mevkiini ve ehemmiyetini küçültmemek idi." Aynı yazı içerisinde Refi' Cevad, Türkçülük adına yapılan ve kendisinin de şahidi olduğu bazı şeyleri aktararak "artık yeter" demiştir: "...Konya'da bulunduğum zaman konferans verilen bir tiyatro binasında duvarlara ufak ufak levhalar yapıştırmışlardı. Türk, kanaatkârdır, Türk, hiddeti sevmez, Türk şeci'dir ve buna mümasil [benzer] birçok sözler. Türk kanaatkârdır. Çünkü çete kanaatten başka kefaf-ı nefis için Türk'de bir şey bırakmadı. Türk hiddeti sevmez, çünkü on senedir çetenin kırbacı hiddetlenmeye vakit bıraktırıyor mu idi? Türk şeci'dir, çünkü mütemadiyen çete hesabına ölmesi, harcanması lazımdır. Yeni yeni

kurcalanmak istenen bu milli cereyana da karnımız doydu. Hâlâ bu neferat ile dem-güzar [vakit geçiren] olan zevat, kıl çadırlarını merkeplerine yükseltsinler, yufka pişirmek için edevat-ı tabhiyyeyi de heybelerine yerleştirerek Turana mı, İrana mı, nereye gidecekler ise bir an evvel def' olsunlar, biz memlekette yirminci asıra layık birer Osmanlı olarak kalacağız. Alageyiklerin, bozkurtların peşine düşe düşe bu millet çok yoruldu. İnsan olarak hakkını tanıtmak ve insan olarak yaşamak istiyor, artık kâfi.”¹¹⁷

Refi Cevad yukarıdaki Konya örneğinde olduğu gibi, çoğu zaman yazılarını kendi şahit olduğu olaylar ile destekler. Aşağıda onun yazısından aktaracağımız anektod da bunlardan birini teşkil etmektedir. Bu anektodta ise Refi' Cevad küçük ve bizce genellenemeycek bir örnek üzerinden İttihat ve Terakki'nin Ermenileri nasıl Osmanlılıktan soğuttuklarını anlatmak istemiştir: *“Ermenilik bize, biz Ermeniliğe sokulmuştuk. Âdatımızın yekdiğerine yaklaşan o kadar çok safahatı vardır ki bütün bu alaik [münasebetler] ve revabıtın bir anda nasıl olup da kat' edilebileceğine hayret ediyorduk. Çorum'da bulunduğumuz zaman müebbed kalebendliğe mahkûm edilerek Çorum'a sevk ile ölümden yakasını kurtarabilen bir Ermeni vatandaşımızı tanıdık. İsmi Bedros Papasyan olan bu zatın üzerinde bir nota bulunmuş. Bursa'daki heyet-i hâkime cürm için ceza değil, ceza için cürm aradığı cihetle notanın muhteviyatını bir Ermeni marşı olmak üzere telakki etmiş, ihtilal mehakimini andıran o heyet Bedros Efendi'ye nota hakkında irad-ı sual ederken dışarıda askeri muzıka bu notayı çalıyormuş. Müdafaasını bu noktadan yürüten zavallı vatandaşımızın bu sözü bile dinlenmemiş... Ermenileri şarkı için mahkûm eden bu rezil, alçak herifler bizler gibi evlad-ı vatana da zevk için, teşerrüf için işkence ediyorlardı... İttihat ve Terakki çetesi öyle bir tohum ekmiş idi ki bu meşum tohumdan çıkan karaçalı bütün milletlerin birbiri ile eskisi gibi temas etmelerine mani olmuştu... Hâlbuki Ermeniler, bu memleketin musikisine Türkler kadar, belki Türklerden fazla hizmet etmişlerdi...”¹¹⁸* Bu konuda Velid Ebüzziya örneklendirme yapmasa da Refi' Cevad ile aynı görüştedir: *“Gerek Liberallik, gerek Türkçülük bizde her nazariye-i fikriye gibi serbest münakaşat-ı kalemiye ile değil, ancak cebr ve zor ile taammüm [yayıma] etmiş ve binaenaleyh hiçbir vakit makul ve mantıki, ilmî ve tabii bir şekil alamamıştır.”¹¹⁹*

¹¹⁷ Refi' Cevad, “Milliyet Cereyanı Münasebetiyle”, Alemdar, 22 Mart 1919.

¹¹⁸ Refi' Cevad, “Cevahirciyan Efendinin Cevahir Sözleri”, Alemdar, 23 Mart 1919.

¹¹⁹ Velid Ebüzziya, “İttihada Mani Esbattan, Tasvir-i Efkâr, 3 Eylül 1919.

Refi' Cevad'a göre İttihatçıların uyguladıkları en iyi siyaset Türkçülük veya İslamcılık değil, “separatizm”dir. Ayrıca o, milliyetçilik cereyanlarını Osmanlı devleti için büyük bir tehlike¹²⁰ olarak gördüğü için, İttihatçıların bu hassas noktayı kaşımalarının sonucu olarak diğer unsurların da milli hislerini uyandırdıklarını iddia etmiştir: *“İlan-ı meşrutiyetten sonra İttihatçılar milliyet namı verdikleri bir cereyan ihdas etmişlerdi. ‘Türkler şimdiye kadar hür değil, esir imiş. Memleketin hâkimi ve sahibi olması lazım geldiği hâlde Türk âdeta bir esaret, hem de anasır-ı Hristiyanîye’nin esareti altında yaşıyormuş... Mademki bu vatani şimdiye kadar Türk müdafaa etmiş Türk’ün hakkını iade etmek lazım geliyormuş!’ Âlâ! Sonra: ‘Türk, türetmekten gelir, Türk, türek. Türk nerede bulunursa orada bir eser bırakmış. Falan veya falan şehirdeki falan binanın çatısının şu şekilde olması Türk tarz-ı mimarisini andırdığı için oraların da Türk olduğu şüphesizmiş.’ ...Daha sonra işe Turancılık karıştı. Derken bu milliyet cereyanı bir husumet şekline girdi. Bu memlekette eskiden beri milliyetperverlik mevcut idi. Milliyetperverliğin o şekline tamamıyla Nasyonalizm diyebiliriz. Hâlbuki İttihatçıların yaptıkları milliyetperverlik değil sadece separatizm, yani ayrılık siyaseti idi... Devlet-i Osmaniye’yi bugünkü felakete düşüren separatizm politikasıdır. Milliyet politikası yapacağız diye ilk separatizm politikasını Rumlar hakkında tatbik ettik. Milliyeti bakkal Bedros’un dükkânını başına yıkmakta, Vartan Ağa’nın malını mülkünü zabt ederek sürgüne göndermekte arıyorduk. Servet-i milliye Türklerin olsun diye İttihatçılar, bu gürültüde Türkleri de soyup soğana çeviriyorlardı. Ayrılık siyaseti bizzat Türkler hakkında da yapıldı...”* Bu makalede Refi' Cevad eskiden beri gözetilmesi gereken siyasetin “gizli bir Nasyonalizm” olması gerektiğini söylemiş ancak tam tersi yöndeki hareketler ile diğer unsurların kışkırtıldığına değinmiştir: *“Artık zamanı geçtiği cihetle açıkça söyleyelim. Bizler için gizli bir Nasyonalizm mümkün olabilirdi. Anasır-ı sairenin hukukunu daima nazar-ı dikkate alarak Türk unsurunun tedenniye [gerileme] doğru giden hebutuna [iniş] mani olmak! Esasen tam milliyetperverlik olamazdı. Çünkü anasırla o kadar kaynaşmıştık ki hakikatte milliyetperverlik bir laftan ibaret kalıyordu... İttihatçılar ise milliyetperverlik yapacağız diye İslamiyet tesanüdünü dahi (separatizm)e feda eylediler. Sonra zaman*

¹²⁰ Refi' Cevad, “Kürt Meselesi”, Alemdar, 1 Mart 1920. Aynı yazar Türkiye’deki milliyetperverleri şöyle bir ayrıma tabi tutmuştur: *“...Türkiye’de bir meslek vardır! Milliyetperverlik. Bu meslek-i siyasi derece derece küçülür, büyür aksama ayrılır. Turanlı milliyetperver, kamalı milliyetperver, orta milliyetperver. Sonra bizler gibi anasırın hukukuna riayetkâr milliyetperver.”* Refi Cevad, “Buhrandan Sonra”, Alemdar, 24 Teşrin-i Sani 1919.

gelip harb-i umumiye milleti bulaştırdıkları anda bu İslamiyet cereyanını ele almak istediler. O zamanda rezil oldular. ...Rumlarla, Ermenilerle, Arnavutlarla, Araplarla velhasıl bütün anasır ile hemen hemen yekvücut olmuşuz ve bu vücudun dimağını [beyin] Türkler teşkil ediyorsa sair aza-yı mühimmesini de anasır teşkil eder. (Separatizm) politikasını İttihatçılar yaptıkları anda bu aza-yı mühimme tecrit edildi. Türk de yalnız düşünecek dimağ ile kalarak kötürüm bir hâlde yatağa uzandı... Şimdi ne yapmalı? Bir kere (separatizm)i kökünden atarak eski hataları tamir cihetine gitmeli.”¹²¹

Refi’ Cevad bir yandan İttihatçıların Türkçülüğünü, “...Deliye taş atma başını yarar! derler. Bizim delilere hangi akıllı mecnun ise kazara: Ah Türklük? der demez, Turan’a dayanmaya kalktık... Yeni kabadayılığa heves eden mahalle çapkını gibi fes yanda, püskül önde biri yan baksa da çatsak diye gezdik”¹²² sözleriyle eleştiriye tabi tutup onlarla alay ederken, diğer yandan da Türk olmayan unsurların teşkilatçı yapılarının sağlamlığına dikkat çekmiştir: “...Turancılık bu memleketi mahv eylemiştir. İttihat ve Terakki’nin ...maymunluklarından, masharalıklarından biri ve belki birincisi bu Turanlık meselesi olmuştur... Türkçülük cereyanı yürüye yürüye, ilerleye ilerleye Kaf Dağına kadar dayandı. Alageyikler boynuzlarını salladılar. Kurtlar deliklerinden dışarıya uğradılar. Yaylar kuruldu, oklar pertab [atılma] eyledi. Atlar kişnedi kımızlar içildi, kağnılar yürüdü... Bunlara biz çocukluğumuzda masal masal mati tas ...derdik. Sonra ne olmuş? Yirminci asırda alageyikleri, kurtları hayvanat bahçesinde kafes içinde seyrederler. Yaylar oklar silah müzelerinde teşhir edilir... Atlar yarış yerlerinde görülür. Kımız dedikleri at sütünü ise daha tatmak nasip olmadı. Kağnılara gelince, onun hayvanat-ı bakariye hesabına ne büyük bela olduğunu anlatmak için bizler gibi Anadolu’yu gezmeli. İşte o zamanda bu millet Türk birliği, falan diye tatlı kelimelerle avutularak bu cereyana girmiş başına gelmedik felaket kalmamıştı. Hâlbuki önümüzde diğer anasır vardı ki milliyet cereyanlarını pek güzel idare ediyorlardı. Rumlar, Ermeniler o mükemmel teşkilatlarıyla gerek tahsile gerek sair hususata ait işlerini pek güzel tedvir ediyorlardı. ...Katilleri himaye eden vatan hainlerini ayyuka çıkararak milliyetçilik bu milletten uzak olsun.”¹²³

¹²¹ Refi’ Cevad, “Nasyonalizm ve Separatizm”, Alemdar, 27 Teşrin-i Sani 1919.

¹²² Refi’ Cevad, “Deliler”, Alemdar, 26 Teşrin-i Evvel 1919.

¹²³ Refi’ Cevad, “Türk Birliği Maskesi”, Alemdar, 7 Ağustos 1919.

Velid Ebüzziya da tıpkı Refi' Cevad gibi Rum ve Ermenilerin cemaat teşkilatlarını övgüye değer bulur ancak her iki unsurun bir yortu sırasında uyum ve yardımlaşma içinde olacaklarına dair aldıkları kararı samimiyetten uzak olarak değerlendirmiştir: “*Rum ve Ermeniler de, zaten asırlardan beri idareimiz altında buldukları hâlde milliyetlerini pek mutaassıbane muhafaza etmiş olduklarından, milliyet davasında herkesten ileri gitmişler idi*” diyen yazar, onlar arasındaki farkların çok olduğuna, tek ortak noktalarının ise salib [haç] bulunduğuna işaret etmiştir.¹²⁴ Velid Ebüzziya bir başka yazısında, onların içte ve dışta ellerine geçen fırsatlardan olabildiğince faydalanmanın peşinde olduklarını söylemiştir: “*...Ermeniler ve Rumlar bizler için pek şayan-ı ibret ve intibah bir ittihat ile bulanık suda avlanmanın yolunu tuttular, bir taraftan bizim aramızdaki nifak ve şikaktan [ikilik], diğer taraftan garp milletlerinin kendilerine olan temayüllerinden istifadenin çaresini buldular.*”¹²⁵

Gördüğümüz gibi her iki yazar da iki cemaatin tuttıkları yolun yanlış olduğunu düşünseler de, onların bir hatanın arkasında bile azimkâr bir şekilde sebat etmelerini övgüye değer bulmuşlardır. Dolayısıyla milliyet cereyanları her ne kadar acı neticelere sebep oluyorsa da, aynı zamanda ibretlik olaylardır da: “*...Bizler ise, şu memlekette dahi dünyada her kavimden ziyade ittihat edebilecek revabıt-ı ulviye ve tabiiyeye malik bulunuyoruz. Gözümüzün önünde her gün cereyan eden bu hadiselerden, bu pek bariz misallerden yine ders-i ibret alamayacak olursak, o vakit (Kendi düşen ağlamaz) fehvasınca, başımıza geleceklerden kimseye şikâyet etmemeliyiz. (Kendimiz istedik kendimiz bulduk) itiraftıyla bizi bekleyen akıbet-i elimeye mutavaatkarane [baş eğerek] teslim-i kerubiyan-ı tevekkül eylemeliyiz.*”¹²⁶

Benzer şekilde Refi' Cevad da Osmanlılık çatısı altında birleşmek için ümitlerin henüz kaybolmadığına dikkat çekmiştir. O, mütarekenin başlarından itibaren ortaya koyduğu bu konudaki kanaatini, bir yıl sonra da korumuştur. Zira o, 1920 yılının Şubat ayında şöyle demiştir: “*...Henüz Osmanlılıktan tebrie etmiş değiliz. Birçok maddi, manevi alaik var ki bizi bu kubbe altında bulunduruyor. Bundan da hiçbir zaman zarar görmedik. Zarar görenler bir takım serserilerdir ki Osmanlılık rabitasını bir kalemde kat' etmek isterler.*”¹²⁷

¹²⁴ Velid Ebüzziya, “Onlar İttihad Ederken”, Tasvir-i Efkâr, 24 Kanun-ı Sani 1919.

¹²⁵ Velid Ebüzziya, “Vahdet-i Milliyeyi Temin Lazım?”, Tasvir-i Efkâr, 19 Mart 1919.

¹²⁶ Velid Ebüzziya “Onlar İttihat Ederken”, Tasvir-i Efkâr, 24 Kanun-ı Sani 1919.

¹²⁷ Refi' Cevad, “Atiye Hazırlanalım”, Alemdar, 20 Şubat 1920.

1.3. İttihat ve Terakki Fırkası

Yukarıdaki iki başlıkta rahatlıkla görüleceği üzere, Refi' Cevad ve Velid Ebüzziya devletin I. Dünya savaşına¹²⁸ girmesinin faili olarak da, çeşitli siyasi fikirlerin içinin sulandırılmasının sorumlusu olarak da İttihatçıları görmüşlerdir. Velid Ebüzziya'nın deyişle mütarekenamenin imzalanması İttihat ve Terakki'nin sükûtu¹²⁹ anlamına gelse de, bu konu bir yılı aşkın bir zamanı kapsayan iki gazete muharririnin hemen bütün yazılarında karşımıza çıkmaktadır. Fırkanın kurulduğu tarihten itibaren gelişim süreci, sonrasında neye benzeyip neye benzemediği, sebep oldukları, etkileri, mirası gibi konular, bu fırkanın güçten düştüğü bir zaman olan mütarekenin ilk yılında sürekli gündemde kalmayı başarabilmiştir. Bunun başlıca sebebi ise yönetimde kaldığı müddetçe İttihat ve Terakki'nin sergilediği kötü siyasetin, yaşanılmış, yaşanılmakta ve yaşanılacak olan her şeyi berbat ettiği düşüncesinin her iki yazarca da kabul edilmiş olmasıdır.¹³⁰ Bu yönüyle iki yazar tarafından da İttihat ve Terakki, icra ettiği açık ve gizli siyaset ile bir "çete"ye¹³¹,

¹²⁸ Bu noktada Velid Ebüzziya "Biz İttihat ve Terakki harice karşı mı savaş açtı dâhile karşı mı savaş açtı onu bile anlayamadık" der. Velid Ebüzziya, "Dünkü Tevkifler Etrafında", Tasvir-i Efkâr, 31 Kanun-ı Sani 1919.

¹²⁹ Velid Ebüzziya, "10 Temmuz", Tasvir-i Efkâr, 23 Temmuz 1919.

¹³⁰ Velid Ebüzziya bu konuda şöyle der: "...Bütün fecayiin, uğradığımız bu mesaibin, mülkün dışarı olduğu müdhîş zayıyatın yegâne sebebi İttihat ve Terakki'dir. Bunu her sahib-i iman ve vicdan tasdik de tereddüt etmez." Velid Ebüzziya, "Hakk'a Hidmet", Tasvir-i Efkâr, 19 Haziran 1919. Aynı yazar bir başka yazısında görüşünü yine tekrarlar: "Vakıa bugün başımıza gelen bütün fecayiin bais-i aslıleri İttihatçılar'dır. Memleketini seven hiçbir sahib-i ızan ve vicdan yoktur, ki bu hakikati inkâr etsin." Velid Ebüzziya, "Ferid Paşa'nın Sükûtu", Tasvir-i Efkâr, 3 Teşrin-i Evvel 1919.

¹³¹ "Artık ortada İttihat ve Terakki hükümeti, İttihat ve Terakki siyaseti, İttihat ve Terakki fırkası filan mevzubahis olamaz. Çete, çete, çete..." Bkz. Refi' Cevad, "Neden Geziyorlardı? Neden Kaçıyorlar?", Alemdar, 15 Mart 1919. Yazar bir başka yazısında ise "İttihat çetesi" tabirini kullanmıştır: "...Meşrutiyet'in ilanından beri hiçbir fırka hiçbir kitle İttihat çetesi gibi amalini cebr ve şiddetle, katl ve terhib [korkutma] ile, ihtilal ile müdafaa ve istihsale çalışmamıştır." Refi' Cevad, "Muhalefetin İttihadı Etrafında", Alemdar, 30 Kanun-ı Evvel 1919. Aynı şekilde İttihatçılara "çete" yakıştırmasını yapan Velid Ebüzziya ise memlekette hakiki fırkaların ortaya çıkmamasının sebebini de onların ektiği zehirli tohuma bağlamıştır: "...İttihat ve Terakki de hiçbir vakit tam bir fırka olamamış, esasındaki çetecilik ruh ve şekli son dakikaya kadar muhafaza eylemiştir. ...İttihat ve Terakki'nin cahilane istibdadından hakiki fırkalar bile ortaya çıkamadı. ...Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir milletin tarihinde böyle beş on cahilin üç dört çocuğun koca bir ümmetin maneviyatına bu kadar musallat olması, bu derecelerde mazarratlar ika' edebilmesi ne görülmüştür, ne de bundan sonra görülebilmesi mümkündür. ...Hakiki fırkalardan mahrum kalan meşruti bir memleketin, çobanını kaybetmiş bir koyun sürüsünden hiçbir farkı yoktur." Velid Ebüzziya, "(Fırka) sızlık Tehlikesi", Tasvir-i Efkâr, 24 Teşrin-i Sani 1918. Velid Ebüzziya bir başka makalesinde çetenin kapsamını epey bir geniş tutmuştur: "Memlekette fırka olarak, daha doğrusu mebusuyla, memuruyla, gazeteci ve gazetecileriyle vasi miyasta bir eşkiya çetesi halinde yalnız bir İttihat ve Terakki var idi." Velid Ebüzziya, "Hürriyet ve İtilaf'ın Programı", Tasvir-i Efkâr, 7 Mart 1919. Benzer şekilde Refi' Cevad da gerçek fırkaların ortaya çıkmamasının sebebini İttihat ve Terakki'ye bağlar: "...Şu kabil-i inkâr değıldir ki memleketin meşrutiyeti pek nakıstır ve on senedir meşrutiyeti giya tatbik eden fırka (!) ve muhalifler için reva görülen tedhiş usulü pek çok vatandaşımızı fırka hayatından ürküttü..." Refi' Cevad, "Kuvvetli Bir Hükümet", Alemdar, 19 Şubat 1919. Aynı yaklaşımı Refi' Cevad daha başka yazılarında da sürdürür: "Fırka denildiği zaman İttihat ve Terakki'nin bir fırka-i siyasiye ile hiçbir

yıkıcılığından ötürü çoğu zaman bir “veba”ya¹³² benzetilmiştir. Hatta Refi’ Cevad bir zaman sonra firkanın adını dahi zikretmeden, çete diyerek onları tarif etme yolunu tutmuştur. Maceraya düşkün oldukları zannıyla da özellikle Talat-Enver ikilisi için “baldırı çıplaklar” tabiri sıklıkla kullanılmıştır.¹³³

İki yazarın makalelerine bakıldığında İttihat ve Terakki’nin bir başka fırka ile değil, genellikle II. Abdülhamid ile mukayese edildiği görülmektedir. Refi’ Cevad ve Velid Ebüzziya’nın II. Abdülhamid hakkındaki görüşleri ise birbirine benzerlik arz eder. İki yazar da, devletin her türlü baskılar karşısında o zamanki dik duruşu dolayısıyla padişahı takdir eder, ancak özellikle matbuata yönelik uygulamaları nedeniyle II. Abdülhamid çok da özlem duyulan bir hükümdar değildir. Refi’ Cevad, İttihat ve Terakki ile II. Abdülhamid idaresini karşılaştırdığı bir makalesinde şunları söylemiştir: “...*Kan dökülmeden ilan edilmiş olması dolayısıyla bütün dünyanın hayretini celp eden Meşrutiyet şu on sene zarfında hiçbir inkılâba nasip olmayacak derecede kanla yoğruldu. Fransa İhtilal-i kebirî cellâtlarını temizlemedikten sonra kandan kurtulamamıştı. Abdülhamid-i Sani idaresindeki bazı kusurlar dolayısıyla halk daha muntazam bir idare olabileceğini ümit ederek İttihat ve Terakki’ye ne büyük bir muhabbetle sarıldılar. Hâlbuki hakan-ı merhum altı asır bu diyara hükmetmiş bir hanedana mensuptu. Şayan-ı hayret bir zekâyâ malik olduğu cihetle bu memleketin hâl ve istikbaliyle alakadar idi. İstibdadı da hiç olmazsa bir istibdad hakani olması dolayısıyla bu baldırı çıplaklara nispeten bir dereceye kadar çekilirdi. ...İstibdad-ı hakaniye halef olan istibdad-ı avam bu memleketi öyle kasdı kavurdu ki millet mutlakiyet idareyi mum ile aradı... Bu adamları bizler sivrítettik. Talat’ın ilk Dâhiliye Nezaretinde alkışlamayan kimse kalmamıştı... Talat ne yapmıştı? Ne gibi ilm ve irfan sahibi olduğunu meydana koymuş, memlekete hidmet edebilecek bir şahsiyet olduğunu ne ile ispat eylemişti? Yalnız biz değil bu adamın eliyle ifna edilen*

münasebeti olmayan mecnun bir zihniyet ile yaptığı müsavi hatıra geldiği için bütün efkârda bu kelime garip bir su-i tefehüme sebebiyet vermişti...” Refi’ Cevad, “Selam-ı Şahane”, Alemdar, 7 Mart 1919.

¹³²“*Vazife-i tahribiyesini ifa eden müthiş bir taun [veba] bile bir gün gelir ki tahripten yorulur, bıkar. İttihat ve Terakki’yi elan tahripten bıkmaz, yorulmaz bir kuvvet olarak tanıyoruz.*” Bkz. Refi’ Cevad, “Altı Günlük Sükûtta sonra”, Alemdar, 13 Şubat 1919. Görüldüğü gibi Alemdar yazarı, İttihat ve Terakki’yi vebadan bile daha tehlikeli görmüştür. Bunu, “*Allah bu milleti tekrar İttihatçı pençesine düşürmesin Amin!*” şeklinde bitirdiği bir makalesinin sonunda daha açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bkz. Refi’ Cevad, “Hücumzedeler 2”, Alemdar, 20 Teşrin-i Evvel 1919.

¹³³ Bernard Lewis, Cemal Paşa’ya da dâhil ederek onların 1913-1918 arasındaki yönetimini “*fiili bir askeri diktatörlük*” olarak tanımlamıştır. Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 224. Refi’ Cevad ve Velid Ebüzziya’nın neredeyse hiç bahsetmediği, bu üçlü arasındaki rekabet ve çekişmeler için bkz. Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980, s. 290 vd. Şerafettin Turan ise söz konusu yıllar arasındaki İttihat ve Terakki’nin yönetimini “*parti diktatoryası*” olarak tarif etmiştir. Turan, *Türk Devrim Tarihi I*, s. 76.

(mahvedilen) anasır bile o zaman cellâtlarını alkışladılar... Doktor Nazım'ın İzmir'deki tütüncülüğü tiyatrolarda vaz-ı sahne edilecek derecede ehemmiyetli bir işgüzarlık olmak üzere zikr ediliyordu. Hakan-ı mağfur memleketi mutlakiyet ile otuz üç sene idare eden bir padişah idi. Doktor Nazım ise ufacık bir tehlike mukabilinde iktisab edeceği parlak atının neşvesiyle [sevinç] tütüncülüğe değil hatta lağımcılığa bile can atacak bir hilkatte [yaratılış] yaratılmıştı...¹³⁴ “İttihat ve Terakki idaresi hiçbir zaman aranır, temenni edilir bir idare olamaz” sözlerini sarf eden Refi' Cevad yine merhum padişah ile bir kıyaslamaya başvurarak şöyle demiştir: “Abdülhamid-i Sani'yi sevmeyenler bile arkasından ağladılar, Yunanlıların söylediğine göre cenaze merasiminde ağlamadık kimse kalmamış, onun mekânı hiç şüphesiz cennettir.”¹³⁵

Çoğu zaman II. Abdülhamid yönetimine kendisi eleştiri getirse de Refi' Cevad'ın, bazen de onun idaresine söz söyletmediği görülür: “...Abdülhamid'i Sani politika müttehmlerini Sarayburnu'ndan denize attırmış...! Ne büyük yalan! Ne delice bir iftira... Muhaliplerini, muarızlarını menfalarda bile infak [geçindirme] eder, mevki-i içtimalarına göre maaş verir, aşıktan süründürmezdi. Memlekette hiçbir zekâ erbabı söndürülmezdi. Hakan-ı mağfurun muarızı dahi olsa yetişir, neşvünema [gelişmek] bulur, memleket için müfid [faydalı] bir uzv olurdu. ...Millele öyle hürriyet verildi ki istibdad-ı idare denilen Hamidiyeyi sekiz mumlu fenerle aradık. ...Abdülhamid-i Sani hazretleri kendisini pek az bir zaman zarfında arattı, İttihat ve Terakki ise kıyamete kadar bu milletin hafızasında veba kadar muharip [yıkıcı], gulyabani kadar mahuf [korkunç] bir hatıra bıraktı...”¹³⁶

Tasvir-i Efkâr yazarı Velid Ebüzziya da İttihat ve Terakki-II. Abdülhamid kıyaslamasından kendisini soyutlayamamıştır. Onun kanaati de Refi' Cevad'dan farklı değildir: “...On sene evvel Meşrutiyeti ilan ettik. Meşrutiyet, zulme, cehalete, keyfi idareye tagallüb [zorbalık] ve tahakküme karşı bir isyan idi. ...Fakat o zaman idare başına geçen üç beş türedinin, Meşrutiyeti, hürriyeti, medeniyeti anlayabilecek kabiliyetleri yoktu. Ellere fırsat geçer geçmez, yıktıkları Abdülhamid devrinin bütün anane-i tecebbür [büyüklenme] ve tahakkümüne varis oldular.”¹³⁷ Bunun yanında mevcut padişah Vahideddin hakkında bir yılı aşkın bir zaman boyunca en ufak bir eleştiriye rastlamadığımızı ifade etmeliyiz. Zira Refi' Cevad onun hakkında şöyle der: “Padişah büyüktür. Padişah'ın sözü (mülük'ül kalam'dır). Bizim padişah-ı

¹³⁴ Refi' Cevad, “Mesuliyet Neden Yalnız Bize Tahmil Olunsun?”, Alemdar, 26 Nisan 1919.

¹³⁵ Refi' Cevad, “Kundak”, Alemdar, 11 Eylül 1919.

¹³⁶ Refi' Cevad, “Ne Yüzle”, Alemdar, 17 Teşrin-i Sani 1919.

¹³⁷ Velid Ebüzziya, “Hakk'a Hidmet”, Tasvir-i Efkâr, 19 Haziran 1919.

adilimiz ise en büyük padişahlarımızdandır. O nam-ı bülende ihtiram etmemek için ne derece terbiyeden mahrum olmak icap eder.”¹³⁸

İttihat ve Terakki'nin çıkış noktasıyla ilgili olarak Refi' Cevad şöyle bir yorumda bulunmuştur: “Mütarekeye gelinceye kadar tali' yaver olmuş Edirne'den mebus çıkmak sermayesiyle tavlanın başına oturan Talat Paşa her attığı zarı düşüş getirmiştir. ...Sağlam bir vücutta sıhatsızlık başladığı zaman hastalığın yapacağı mini mini hatveler [adımlar] pek derin bir surette tesir eder. Mutlakiyet idare de öyle oldu. Fena cihetlerin vücut-ı devlette tesirâtı ile iyi cihetleri unutturdu. Herkes bizar [bıkılmış] oldu. Bu esnada İttihat ve Terakki ilk zararını attı ve kazandı... Kolayca ihraz [kazanılan] edilen bu ilk zaferdir ki İttihat ve Terakki'yi bir canavar şekline koymuştur.” Yazar devamında, İttihat ve Terakki'nin “tabanca şakası” devrinin başladığını ve 31 Mart'ta en tehlikeli oyununu oynadığını belirtmiştir. Harb-i Umumi'de ise onun deyişiyle: “İttihat ve Terakki'nin Atila istilasını andıran delice fikirleri ilk defa olarak bir dalgakırana tesadüf ediyordu.”¹³⁹

Refi Cevad, meşrutiyetin başında İttihat ve Terakki'nin milletten büyük bir destek bulduğunu¹⁴⁰, ardından mecliste büyük bir çoğunluğa sahip olduklarını ancak sonra âdeta kontrolden çıkıp her türlü fenalığı gözlerini kırpmadan yaptıklarını söyler ve onları bir yönüyle Jakobenlere benzetir: “Fransa ihtilal-i kebirinde Jakobenlerin şiar ad ettikleri (ya ihvet ya ölüm)ü 'ya kardeşim ol ya seni öldürürüm' e çevirdikleri gibi onlar da 'ya bizden ol ya seni öldürürüz' düsturunu kabul ettiler. ...Vicdanlarını satabilecek kadar zayıf olanları satın aldılar, efkâr ve hayalat [hayaller] peşinde koşacaklar da istedikleri kadar geniş bir feza [alan] buldular. Müfrit [aşırı giden] mültecilerle ta Turanlara kadar uzandılar. Dâhilde bu propagandalar, bu yalanlarla

¹³⁸ Refi Cevad, “Oohh..!”, Tasvir-i Efkâr, 22 Kanun-ı Evvel 1918. Alemdar yazarının Vahideddin hakkındaki övgüleri sınırsızdır: “Padişahımız pek büyüktür. Ne çare ki taht-ı ali-i baht-ı Osmaniye öyle bir zamanda cülus buyurdular ki icraat-ı şahanelerini zaman siyah bir çenber ile sarmıştı. Hiç şüphe etmiyoruz ki bu hakan-ı azam ilan-ı hürriyeti müteakip padişahımız bulunmuş olsaydı elan ferman-ı malukanesi eskisi gibi Bosna'dan Basra'ya kadar hükümferma olurdu. Meşrutiyette padişah, meşrutiyet makinesinin en ehemmiyetli bir çerhidir. İlan-ı meşrutiyetten sonra bu çerh mevcut olmadığı için makine dönmedi, dönemedi. Bugün idare-i meşruta makinesinde elhamdülillah öyle zinde bir çerhe malikiz ki bununla her vakit iftihar edebiliriz. Eğer ilan-ı meşrutiyette Mehmed Han-ı Sadis hazretleri bu Osmanlı tahtında bulunmuş olsaydı bu devlet birkaç mecnunun elinde bazıce [oyuncak] olmazdı. Hele bir harb-i umumi denilen afete dünyada girmezdik... Padişah-ı zışanımız her şeyden evvel uğurlu kademli bir padişaktır. Tahta cülus buyurdularından biraz sonra mütareke olmuş, mütemadiyen dökülen kanlar durulmuş, söndürülmek üzere bin türlü vesait-i tahribiyeye maruz bırakılan dimağlara hak-ı hayat verilmiş, on senedir ağlayan milletin gözyaşı biraz dinmiştir. Zat-ı şahanelerinin ancak milletin refâhı ile memnun ve mahzuz olabileceklerini biliyoruz...” Bkz. Refi' Cevad, “Selam-ı Şahane”, Alemdar, 7 Mart 1919.

¹³⁹ Refi' Cevad, “Bir Düşünce”, Alemdar, 6 Teşrin-i Sani 1919.

¹⁴⁰ Feroz Ahmad de İttihat ve Terakki'yi, “imparatorluk içinde büyük bir kitleyi peşinden sürüklemeyi başaran ilk siyasal örgüt” olarak görür. Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki, s. 238.

halk oyalanırken onlar mevkilerine hergün biraz daha yerleşiyorlar. Biraz daha ısınverirlerdi. Bu elim ahvali yakından gören evlat-ı vatanın ümidi, her gün Meclis-i Mebusan'da İttihat ve Terakki Fırkası ile pençe pençe uğraşan kavi bir ekalliyette [azınlık] kalmıştı. İttihat ve Terakki ilk intihabatta yüzünden birinci maskeyi fırlattı. Muhalefette bulunanların mebus olamaması için Anadolu'yu, Rumeli'yi kasti kavurdu. Sövdü söyletmedi. Dövdü söyletmedi, astı söyletmedi. Ne fena idare! Ne ibret alınacak bir akıbet!” Yazar devamında onları alkışlayanların da en az onlar kadar sorumlu olduklarını söylemiştir: “Mebusluk isteyen bir zatın evvela ve evvela İttihat ve Terakki'ye dahil olmuş bulunması badehu [sonra] kulüp, müdafa-i milliye reisliği gibi mevkilerde bulunması, mecalis-i idareye, encümen-i vilayete sokulması Türk bayramlarında (Ergenekon), günlerinde bayraklarla sokak sokak dolaşması icap ederdi. Sözüün doğrusu, memleketi bu hale getirenler İttihatçılar değil onları alkışlayanlardır.”¹⁴¹

Bir başka yazısında Refi Cevad İttihatçıları destekleyenleri yine şöyle eleştirmiştir: “Türk asıldı, alkışladılar! Ermeni kesildi, alkışladılar! Rum vuruldu, alkışladılar! Araplar mahv edildi, alkışladılar! ...Onlar millet nazarında müttehem [zanlı], kanun nazarında müttehem âlem nazarında ve bilhassa vicdan-ı umumi nazarında müttehem ve mahkûmdurlar.”¹⁴²

Refi' Cevad, İttihat ve Terakki rüesasının başıboş bırakılmasından ve yaşanan olaylardan o zamanlarda mecliste bulunanların hepsini sorumlu tutsa da, Velid Ebüzziya onların sorumluluğunu kabul etmekle birlikte içlerinde temiz insanların olduğuna inanır: “İttihat ve Terakki'nin cidden namuslu ve hamiyetli kısmı, Talat ve Enver paşaların yanlış yol tuttıklarını gördükleri andan itibaren vazifelerini bihakkın [hakkıyla] ifa ederek, fenalığa muhalefet yolunda ittihat eyleyebilse idiler, herhâlde şahidi bulunduğumuz bunca fecayiin [felaketler] kısmen ve belki tamamen önünü almaya muvaffak olurlardı.”¹⁴³ Aynı yazar bir başka makalesinde yine benzer şeyler söylemiştir: “Vakıa İttihat ve Terakki'nin fecayiini, ya sükûtlarıyla tasvip veyahut alkışlarıyla teşvik etmiş olanlar pek büyük günahlar işlemişlerdir. Ve bugün şu biçare vatanın böyle azim gavail [gaileler] içinde yuvarlanmasının ve istikbalimizin pek muzlim [karanlık] görünmesinin başlıca

¹⁴¹ Refi' Cevad, “Mebusana Dair”, Tasvir-i Efkâr, 16 Kanun-ı Evvel 1918.

¹⁴² Refi' Cevad, “Oooh..!”, Tasvir-i Efkâr, 22 Kanun-ı Evvel 1918.

¹⁴³ Velid Ebüzziya, “Meseleyi Kim Hâl Edecek”, Tasvir-i Efkâr, 7 Kanun-ı Sani 1919.

müsebbipleri de bu suretle an-kasdın [bilerek] veya an-cehlin [bilmeyerek] ifa-yı vazife etmeyenlerdir.”¹⁴⁴

Alemdar yazarı Refi’ Cevad, İttihatçıların her icraatlarını mecliste alkışlayanlar kadar, milletin de üzerine düşen görevi ihmal ettiğine vurgu yapmıştır: “Bu millet, asker istedikçe veriyordu. Öleceksin! denildiği zaman ölüyordu. En ağır vergiler altında boynu bükük tahammül ediyordu. ...Bıçaklı, satırlı haydutlar keselerini kendi hakkından çaldıkları, çarptıkları paralar ile doldururlarken yine sükût ediyordu. Hâlbuki bunlara tahammül etmeyecekti... Harp denildiği zaman, niçin? demeli idi. Öleceksin! emri verildiği zaman kimin için? sualini soracaktı... Ben asker veriyorum. Neden memleketimin bu vaziyet-i harbiyesi temin edilmiyor? Vergi veriyorum. Neden devletin siyaset-i maliyesi muntazam değil? Hisse-i maarif veriyorum. Neden cahil bırakılıyorum? Tarik [yol] bedeli veriyorum. Neden yolsuzluktan halimiz harap? Bir haydut çetesi -daha unutulacak kadar bir zaman geçmedi- bu millette ne hak-ı mevcudiyet, ne de hak-ı hayat bıraktı. O zaman millet hakkını istemedi. İstemediği için lanete maruz kaldı. Başına gelmedik felaket kalmadı.”¹⁴⁵

Refi’ Cevad’a göre vatan bir ana olup, İttihatçılar ise onun her gün bir uzvunu koparmışlardır.¹⁴⁶ “Bilmiyoruz bu zavallı memlekete o canilerin (İttihatçıların) ne derin bir husumeti varmış!” diyen Refi’ Cevad, vatan “muhtazır [can çekişen] ve perişan iken şimdi de bir doktor kisvesinin altına girerek” İttihatçıların son zehrini vermek istediklerine işaret etmiştir.¹⁴⁷ Yazar diğer bir yazısında ise İttihatçıları “maktulün başından ayrılmayan katillere” benzetmiştir. Ona göre maktül olan vatan, millet ve memleketin şerefidir.¹⁴⁸ Refi Cevad’ın deyişiyle “İttihat ve Terakki’nin memlekete verdiği zararlar iki kere ikinin dört etmesi kadar açık ve kesindir.” Hatta onlar vatan evladı sıfatını bile hakedecek liyakate sahip insanlar değillerdir: “Biz bir memleketin siyasetini ele alarak vatani bu felakete düşüren bir çete efradını evvela, vatan evladı olarak telakki etmekte mazuruz. Bir ailenin bazı şımarık çocukları vardır. Babalarından koparabildikleri parayı bol bol sarf ederler. Bir gün gelir afv edilir. Kumarda namus üzerine söz verir ve borçlanırlar. Bu da bir dereceye kadar kabil-i afvdir. Fakat bazıları miras için babalarını öldürmeği göze alırlar. Bunu ne o

¹⁴⁴ Velid Ebüzziya, “Batıl Makis-i Aleyh Olamaz”, Tasvir-i Efkâr, 12 Kanun-ı Sani 1919.

¹⁴⁵ Refi’ Cevad, “La’nnallahu kavmen da’a-ı hakkı beynehum” Alemdar, 2 Mart 1919.

¹⁴⁶ Refi’ Cevad, “Birinci Mektup”, Tasvir-i Efkâr, 30 Kanun-ı Evvel 1918.

¹⁴⁷ Refi’ Cevad, “Baklayı Ağzımızdan Çıkarırız Ha!”, Alemdar, 15 Kanun-ı Sani 1919.

¹⁴⁸ Refi’ Cevad, “Efkâr-ı Umumiye ve Kanun”, Alemdar, 20 Kanun-ı Sani 1919.

aile efradı, nede kanun afv eder. Zaman'ın pek garip bir israf ile vatan evladı tabirini kullandığı İttihat ve Terakki çetesi yalnız babasını değil para için anasını ve bütün efrad-ı ailesini öldürdü. Daha açıkça söyleyelim. Çete mensubini bu memleketin evladı değil sade evlatlığı idi. Bir takım seyyiat [kötülük] ile hakiki evladı anasından ayırdı. O muhterem ak saçlı valideyi ölüm döşeğine yatırdı. Bugün hakiki oğullarına o muhterem ananın şanlı mazisinden başka miras kalmıyor... Zaman'ın dediği gibi muhalifler ile İttihat ve Terakki'nin arasındaki uçurum derin değildir, dolmuştur. Aile cesetleriyle doldurulmuştur. Biz o cesetlerin üzerine basarak uçurumu geçemeyiz.”¹⁴⁹

Refi' Cevad, “...İttihatçılar mücrim değildir desek bu söz failinin cinnetine hükm ettirecek mahiyettedir”¹⁵⁰ dese de, çizdiği İttihatçı anatomisine ve tüm bilinenlere rağmen onların ruhunu çözümlemenin imkânsızlığını şu sözlerle belirtir: “Dünyanın en büyük içtimaiyat mütehassısları [uzmanlar] gelse İttihat ve Terakki'nin ruhunu anlayabilirse, hiç şüphesiz kendilerince en mühim bir meseleyi hâl etmiş ad olunmalıdır... İttihat ve Terakki ruhunu biraz tahlil etmek istediğimiz zaman cesur, cebin [korkak], dur-endiş [tedbirli], acul [aceleci], hassas, gayri hassas, zayıf, kavi [güçlü], şedit [şiddetli], batî [ağır], velhasıl birbirine zıt ve mütebayin [birbirinden ayrı] hissiyatı bir arada görürüz... Zaman oluyor ki ...bir Roma imparatoru kadar sefn-i dimaya [kan akıtmak] düşkün oldukları hâlde yine bir zaman oluyor ki dökülen kanlardan sizler kadar belki sizlerden ziyade teessür gösterebiliyorlar. Bu teessürü o dakika kalpten silebilmek de onlar için pek kolay. İttihat ve Terakki bu memleketin bütün mukadderatına lâ yus'elu ammâ yef'alu (Ona yaptığından sorulmaz) olarak hâkim olduğu zaman ne tarihin tenkidini, ne de vicdanın, o kanun-ı mübinin vereceği hükmü düşünürdü. İsteddiği gibi asar, keser, biçerdi. Fakat bir kere iktidar ellerinden nez [koparılmak] edilince bütün yapılan fenalıklardan iştika [şikâyet] eylemekte sizi geride bırakırlar.”¹⁵¹ Velid Ebüzziya da bu konuda Refi' Cevad'dan farklı düşünmez. Nitekim o da İttihat ve Terakki erkânı için “cahil, terbiye-i insaniyeden mahrum, canavar”¹⁵² gibi tariflerde bulunmuştur.

İttihat ve Terakki'nin genellikle II. Abdülhanmid idaresiyle kıyaslandığını ifade etmiş idik. Bundan başka İttihatçıların yıkıcılığını ortaya koymak adına tarihte zalimlikleriyle şöhret yapmış olan isimler ile de bu firkanın anıldığı görülmektedir.

¹⁴⁹ Refi' Cevad, “Anlaşmayacağız!”, Alemdar, 4 Şubat 1919.

¹⁵⁰ Refi' Cevad, “İntihabata Doğru”, Alemdar, 12 Haziran 1919.

¹⁵¹ Refi' Cevad, “Sizler, İyi. Onlar Fena!”, 1 Mart 1919.

¹⁵² Velid Ebüzziya, “Adliye Nazırının Beyanâtı”, 10 Nisan 1919.

Refi Cevad bunu şöyle ifade etmiştir: “İttihat delilerinin bu millete yaptıkları yazmakla tükenmez. Dünyada bu kadar az zaman zarfında böyle bir silsile-i fecayi husule getirmek ne Hülagü’nün ne de Neron’un kârıdır.”¹⁵³

Refi’ Cevad bir başka yazısında yine İttihatçıların sebep oldukları tahribatı şöyle gözler önüne sermek istemiştir: “...Siyaset, kumar değildir. Recül-i hükümet [siyasetçi] olmak kumarbazlık demek değildir. Bir devlet bir harbi ilan eylemeyi gözüne alırsa onun mahazirini [mahzurlar] ve adem-i muvaffakiyetini ve ondan mütevellit netayici [neticeler] güzelce derpiş [göz önüne almak] eylemeli. Rüesa-yı İttihat idare-i memleketi ellerine aldılar ve bu güzel memleketi bir cehennem şekline koydular. Filhakika veba gibi, taun gibi, harb gibi, Neron gibi geçtiler ve göçtüler. Fakat heyhat! Döktükleri kanın hâlâ dumanı tütüyor..!”¹⁵⁴

Alemdar yazarı ayrıca, tarihte İttihatçılar ile bir tutulabilecek kişi ve grupları da sıralamıştır: Patrona Halil, Bektaş Ağa, Kabakçı Mustafa. Dolayısıyla ona göre hâkim olması gereken esaslı fikir: “Son asrın Patronalarından, Kabakçılarından, Bektaş Ağalarından¹⁵⁵ vatani kurtarmak”¹⁵⁶ olmalıdır.

Benzer şekilde Velid Ebüzziya da, o devirde “ne kadar tahribat mümkün ise yapıldı” diyerek olanların “Cengizlere, Hülagülere rahmet okutur” dereceye vardığına işaret etmiştir.¹⁵⁷ Fiilleri itibarıyla tarihi şahsiyetler ile kurulan bu benzerlik yanında, “İttihatçı zihniyeti” de yazarlar tarafından geçmişin kötü karakterleri ile örtüştürülmüştür. Zira Velid Ebüzziya bu konuda şöyle der: “Hâlbuki mesele fırka işi değil, ancak vatan işidir. Biz on senedir İttihat erkânına bu hakikati anlatamadık. Bu cahil cemiyetin mahdut [sınırlı] fikirli, Nemrud zihniyetli erkânı hiçbir vakit İttihat ve Terakki’nin haricinde bir vatan, bir millet olduğu hakikatini kopasınca başlarına sokamadılar.”¹⁵⁸

Refi’ Cevad’a göre tüm yaşanmışlıklar bir tarafa dün İttihat ve Terakki’yi sorgulamayan milletin şimdi önemli bir vazifesi vardır: “...Bir Osmanlı için İttihat

¹⁵³ Refi’ Cevad, “Esirlerimiz!”, Alemdar, 13 Haziran 1919.

¹⁵⁴ Refi’ Cevad, “Recül-i Hükümet Olmak”, Alemdar, 13 Ağustos 1919.

¹⁵⁵ Yazar bir yazısında daha bu benzerliğe dikkat çekmiştir: “İttihat ve Terakki baldırı çıplaklarının tarz-ı idaresi bir dereceye kadar Bektaş Ağa saltanatını andırıyordu. Bununla beraber o zaman idaresizlik fırtınasından bir dereceye kadar kuvvetli bir kapudanın [kaptan] himmetiyle kendimizi sahil-i selamete atabildik. Bugün de memleketimiz ağalar saltanatı kadar berbat, mülevves bir keşmekeş devrinin ferdasında bulunuyor. Bununla beraber bugünkü vaziyet tarihe karışan o mazi ile kıyas kabul etmeyecek derecede mühim ve tehlikeli bir vaziyettir.” Refi’ Cevad, “Sulh Hazırlığı ve Kabine”, Alemdar, 13 Kanun-ı Sani 1919.

¹⁵⁶ Refi’ Cevad, “Hükümetin Mevkii”, Alemdar, 1 Şubat 1919.

¹⁵⁷ Velid Ebüzziya, “İfrattan Tefrite Düşmeyelim”, Tasvir-i Efkâr, 15 Teşrin-i Sani 1918.

¹⁵⁸ Velid Ebüzziya, “Fırka Değil, Vatan İş”, Tasvir-i Efkâr, 17 Mart 1919.

ve Terakki düşmanlığı farz-ı ayndır. Bunu bu millet unutmaması için analar öksüz kalan kızlarını bu kin ile büyütmeli. Dullar hudut boyunda toprağa karışan kocalarının ruhuna ithaf eyleyecekleri dualara çeteyi tel'ini [lanetlemek] terfik [eklemek] etmeyi unutmamalı. Öksüzler, boyunlarını büken bu meşum [uğursuz] kuvveti düşündükçe bir veba kadar nefret ve hiras [korku] duymalı.”¹⁵⁹ Dahası yazara göre bu görev bütün dünyaya düşmektedir: “Bizler için, Osmanlılar için, Türkler için, şark için, garp için velhasıl bütün dünya için bir tek biimandüşman vardır: İttihat ve Terakki! Başka düşman bilmiyoruz.”¹⁶⁰

Benzer şekilde Velid Ebüzziya da İttihat ve Terakki'nin bundan sonra memleketin geleceğinde bir rol ifa etmesinin imkânsızlığından bahsetmiştir: “...Bu vatanın bu hâle gelmesine münhasıran İttihatçılar sebebiyet vermişlerdir. Bugün ne yapsalar, ne kadar halis görünseler, dört senelik tecarübün [tecrübeler] delaletiyle herkeste bir kanaat hâsıl olmuştur. ...O derecede ki (Nuh) dedikten sonra (peygamber) de deseler, yine itiraflarının samimiyetine kimseyi inandırnamamaktadırlar.”¹⁶¹

1.4. Tevkif, Tecziye ve Tasfiye Meseleleri

Tevkif, tecziye ve tasfiye kelimelerinin çalışmamız boyunca en sık karşımıza çıkan ifadeler olduğunu söylersek abartmış olmayız. Buna sebep ise açıkça söylemek gerekirse mütareke ile birlikte siyasetin İttihat ve Terakki aleyhine dönmüş olmasıdır. 1918 yılı Temmuz ayının başında tahta oturan Vahideddin'in, I. Dünya savaşında Osmanlı'nın aldığı yenilgiden ve savaş müddetince yaşanmış olan hemen her şeyden İttihat ve Terakki'yi sorumlu tutması, bundan sonra yaşanacakların başlıca amilidir. Dolayısıyla peşi sıra gelen/getirilen hükümetlerden hem padişahın, hem de bizim yazılarını incelemeye çalıştığımız yazarların en başta talep ettikleri şey bu konuda icraat göstermeleridir. Esasında Vahideddin'in cülusu ile başlayan bu süreçte, birçok hükümetin istifasına yol açacak temel etken bu konuda istenilen düzeyde çaba sarf edilmediğinin düşünülmesi olmuştur.

Tevkif, tecziye veyahut tasfiyeleri beklenen kesim ise özellikle dört harp senesi boyunca devletin çeşitli kademelerinde görev yapmış olan, yazarların ifadesiyle görevlerini yapmamış olan, olanlar karşısında sessiz kalan mebuslar, memurlar ve yaşanmış olan bütün kötülüklerin anası olarak görülen İttihat ve Terakki

¹⁵⁹ Refi' Cead, “Ferid Paşa Hükümetini Nasıl Görmek İsteriz”, Alemdar, 13 Mart 1919.

¹⁶⁰ Refi' Cevad, “Yeni Çevirme Hareketi”, Alemdar, 25 Kanun-ı Evvel, 1919.

¹⁶¹ Velid Ebüzziya, “İstanbul'un Mukadderatı İttihatçıların Kabahati”, Tasvir-i Efkâr, 20 Şubat 1919.

rüesası ile adı geçen fırkaya fiili ya da gönül bağı ile taraftar olan herkeştir. Zira onlar Alemdar yazarının deyişiyile “*dâhili düşmanlardır.*” Bu konuda Alemdar yazarı Refi’ Cevad şöyle demiştir: “...*Bu vatanın hariçten ziyade dâhili düşmanlar elinde hırpalandığını nazar-ı dikkatten dur [uzak] tutmamalı. Milyonlarca halkın mukadderatı şimdiye kadar bu dâhili düşmanların elinde bir çocuk oyuncağına döndü... Bugün, katiyetle iddia ediyoruz ki; her Osmanlıya İttihat ve Terakki düşmanlığı bir borçtur. ...Bu zavallı memlekete asıl düşmanlarıyla çarpışmayı emreden Kuran-ı Mübin, icra eden, gayretullahtır. Bunun fetvası da kanunu da budur.*” Görüldüğü gibi adı geçen yazara göre İttihat ve Terakki’ye karşı mücadele etmek, Allah için cihat etmek kabilindedir. Hatta Müslüman olmasa da, “*her Osmanlı için bir farz, bir farz-ı ayn’dır.*”¹⁶²

Bu yüzden Refi’ Cevad, İttihatçıların hesap defterlerinin oldukça kabarık olduğu kanaatinde: “*Bidayet-i harpte Almanlar Belçika’ya girdikleri zaman altı yaşında bir Belçikalı çocuk elindeki tahta tüfenk ile resmigeçit yapan Alman askerlerine nişan almış, bu tufulane [çocukça] hareketinden dolayı Almanlar yavrucuğu kurşun ile vurmuşlar, Fransızların muktedir şairi bunu nazmen anlatıyor ve sonra Kayser’e hitaben: -Büyük hesap günü geldiği zaman sizin seyyiat küfenizde bu mini mini yavrunun cesedi pek ağır basacaktır! diyor. Bizim yıkıcılarımızın defter-i seyyiatında böyle ne kadar masum, ne kadar mazlum cesetleri var. İşte bizi zorla harbe sokup başımıza bin türlü belalar açanlar bunlardır. Hanedan-ı saltanattan en fakir köylüye kadar müstevli bir cinayetin katilleri ve Beytü’l Mal-i Müslimden en fakirlerin çanağına kadar uzanmış bir sirkatin [hırsızlık] faillerisiniz.*”¹⁶³

Hâl böyle olunca tevkif, tecziye ve tasfiyeye yönelik küçük ya da büyük her bir adım takdir toplarken, bu üçünden birinin olmadığı her gün yazarlar için eleştiri konusu olmuştur. Örneğin meclisteki niteliksiz şahısların padişahın ufak bir hareketiyle “*iskambil kâğıdı*”¹⁶⁴ gibi dağıldıklarını hatırlatan Refi’ Cevad, görüldüğü üzere yaptığı benzetme ile memnuniyetini de ortaya koymuştur. Ancak yazar icraat talep edip umduğunu bulamadığı mevcut Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey hakkında köşesinde günlerce yazmıştır. Hatta Refi’ Cevad köşesinde nazıra yazdığı ilk mektuptan sonra gazetesi üç gün tatil edilmiş, ardından ilk yazısında yine Mustafa

¹⁶² Refi’ Cevad, “Hükümetin Mevkii”, Alemdar, 1 Şubat 1919.

¹⁶³ Refi’ Cevad, “Hep Bu Kadar mı?”, Alemdar, 2 Şubat 1919.

¹⁶⁴ Refi’ Cevad, “Birinci Mektup”, Alemdar, 30 Kanun-ı Evvel 1918.

Arif Bey’i hedef alarak şunları söylemiştir: “*Beyefendi hazretleri bizi hemen nefy [sürgün] ediniz. Bunu yapabilirseniz o zaman ilk icraatinizi görmüş olmak saadetini idrak edeceğiz ve sevineceğiz. Çünkü şunu iyi biliniz ki vatanım namına, milletim, hakkım namına söyleyeceğim. Tekrar ediyorum. Bizi nefy edecek olursanız, mesleğinizdeki isabeti siyasî, şahsi hasımlarımız da tasdik eder... Bizim daima hakkın taraftarı olduğumuzu daha iyi anlayacaklardır. ...Maatteessüf pek boş kalan o makamda bir zul-ı hayal gibisiniz.*”¹⁶⁵ Refi’ Cevad, “*sıra ile neşrettiğim ve artık dördüncüsünü neşre lüzum görmediğim mektup*” müjdesiyle duyurduğu nazırın istifa haberi ile birlikte yine ona “*acaba bir gün bu bir şey yapmamağın bir mükâfat-ı maddi ve manevisini mi ümit ediyordu?*”¹⁶⁶ şeklinde bir soru yöneltmiştir. Aynı konuyla ilgili yazarın bir sonraki günkü yazısı ise şöyledir: “*...Bugün bu istifanın geri alındığını işitiyoruz. Binaenaleyh, evvelden beri hedefimiz icraatsızlık ciheti olduğundan eğer Mustafa Arif Bey istifasını geri aldıktan sonra yine o Mustafa Arif Bey olarak Dâhiliye Nezareti’ni teşrif edecek olurlarsa bir dördüncü, bir beşinci belkide bir onuncu mektup yazmak için elimiz elhamdülillah kalem tutuyor. Eğer Mustafa Arif Bey’i şahsiyeti değişmiş, bütün manasıyla kanunu tatbikte şedit, adaleti icrada merhametsiz, hatırşinas ve her türlü tesirat-ı maddiye ve maneviyeden azade bir Dâhiliye Nazırı olarak görececek olursak kendi şahsını değil, icraatini alkışlamakta herkesten ileri gideriz...*”¹⁶⁷ Refi’ Cevad, “*Müstafta [istifa etmiş] Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey’in yerine gelen yeni Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey’in icraatini bekliyoruz...*”¹⁶⁸ sözleriyle de değişen bir şeyin olmadığını ironi yaparak eleştirmiştir. Onun bir hafta sonraki yazısı da aynı nazır hakkındadır ve yine onunla alay etmiştir: “*Dâhiliye Nezareti’nden müstafta Mustafa Arif Beyefendi hazretlerinin halefleri nazır-ı cedit Mustafa Arif Beyefendi hazretlerinden de ümidimiz kesildi.*”¹⁶⁹ Ertesi gün nazırın “*köhne bir koltuk hatrı için*”¹⁷⁰ mücadele ettiğini yazmıştır. Üç gün sonra ise müjdeyi artık şöyle vermiştir: “*Dâhiliye Nazır-ı Sabıkı Mustafa Arif Bey... İcraat bekledik, yapmadı hücum ettik düştü. Sustuk, kalktı. Yine icraat bekledik. Düşeceğini anlar anlamaz kabineden iki üç zata daha sarıldı. Hiç olmazsa yalnız gitmeyecekti.*”¹⁷¹

¹⁶⁵ Refi’ Cevad, “İkinci Mektubum”, Alemdar, 31 Kanun-ı Evvel 1918.

¹⁶⁶ Refi’ Cevad, “Dâhiliye Nazırı’nın İstifası”, Alemdar, 3 Kanun-ı Sani 1919.

¹⁶⁷ Refi’ Cevad, “Yeni Bir Şahsiyet Karşısında mıyız?”, Alemdar, 4 Kanun-ı Sani 1919.

¹⁶⁸ Refi’ Cevad, “Bugünkü Vaziyet..?”, Alemdar, 5 Kanun-ı Sani 1919.

¹⁶⁹ Refi’ Cevad, “Nasıl Susalım?”, Alemdar, 11 Kanun-ı Sani 1919.

¹⁷⁰ Refi’ Cevad, “Dönme Dolap”, Alemdar, 12 Kanun-ı Sani 1919.

¹⁷¹ Refi’ Cevad, “Baklayı Ağzımızdan Çıkarırız Ha!”, Alemdar, 15 Kanun-ı Sani 1919.

Bu tutum, Refi' Cevad'da sık rastladığımız bir durumdur. Burada gazetenin tatil edilmesi pahasına sürekli olarak Dâhiliye nazırının üzerine gitmiştir. Yazar benzer tutumu takıntı derecesinde İttihat ve Terakki için benimsemiştir. O, her türlü konunun içerisinde bu fırkayı anmayı başarabilmiştir. Yani ekmekten sudan dahi bahsederken konunun bir anda İttihat ve Terakki'ye bağlandığına şahit olunur. Yazarın şahidi olduğumuz bir yılı aşkın bir zaman boyunca önemli iki takıntısı daha vardır: Biri İngiltere, diğeri de Kuva-yı Milliye. İlkine taraftarlıktan hiçbir zaman geri adım atmadıysa da, ikincisini başlarda değilse de bir müddet sonra İttihatçı yuvası olarak gördüğü için aleyhinde yazmayı âdet hâline getirmiştir.

Her iki yazarın da İttihat ve Terakki'den bahsederken neredeyse ismini zikretmekten hiçbir zaman geri durmadıkları tek isim Enver Paşa'dır. Refi' Cevad, İttihatçıların cezalandırılmaları için inceden inceye arayıp soruşturmaya da gerek olmadığı kanaatinde: *"Bizde tahripkâr ellerin (İttihatçılar) girmediği daire girmediği şube kalmadı. Bu kanlı ellerin tahribatını görmek için tetkikata lüzum olmadığı gibi katilleri de uzun uzadıya aramaya ihtiyaç görmüyoruz. Esasen bu adamlar Kurban Bayramı'nda koyun kesen kasaplar kadar lakayd bir hâlde ellerini kollarını sallaya sallaya aramızda dolaşıyorlar. Herhangi bir İttihatçıya Enver Paşa'nın yaptığı seyyiattan [kötülükler], cinayattan bahs etseniz: -Evet fakat hüsn-i niyet [iyi niyet] sahibi idi! der. Yani yıkılan evlerin, söndürülen ocakların öldürülen efrad-ı milletin hep hüsn-i niyet üzerine yapıldığına sizi de inandırmak ister."*¹⁷²

Velid Ebüzziya ise İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin memleketten kaçmalarını, onların suçlu olduklarının delili olarak görmüştür: *"...Talat ve Enver paşalar bu firarları ile her şeyden evvel kendi haklarında hiçbir mahkemeden sadır olamayacak olan kat'i hükmü vermiş oldular."*¹⁷³

Tasvir-i Efkâr yazarı bir sonraki gün de aynı konuya temas etmiş ve bir endişesini aktarmıştır: *"...Talat Paşa ile Enver Paşa'nın bu kadar istical [acele] ve cebanet [korkaklık] ile savuşmaları, kendi kendilerini mahkûm etmek itibarıyla pek musib [faydalı] bile ad olunabilir. ...Biz Talat Paşa ile birkaç arkadaşının savuşmasını, salah-ı dâhilimiz itibarıyla hakikaten pek mühim bir vaka gibi telakki etmiyoruz. Fakat bir şartla ki bu firarlar tevali [uzama] edip de dört senedir suistimalatın her nevini irtikab ederek memleketi bu hâle getirenlerin hepsi savuşup gitmesin, çünkü öyle olacak olursa o vakit adaletin yerini bulmak imkânı kalmaz.*

¹⁷² Refi' Cevad, "Tasfiye Lüzumu", Alemdar, 17 Kanun-ı Sani 1919.

¹⁷³ Velid Ebüzziya, "Sükût!", Tasvir-i Efkâr, 5 Teşrin-i Sani 1918.

Adalet olmadıkça da dâhilde ne salah temin edilir, ne de efkârda sükûnet hâsıl olur.”¹⁷⁴

Velid Ebüzziya adaletin onlar üzerine ineceğinden bazen umutludur bazen de bir o kadar umutsuzdur: *“Adalet elbet sağlanacak ve memleketi bu hâle düşüren İttihat ve Terakki mensupları cezalandırılacaktır. ...Müstehak oldukları darbe-i kanun ve adalet ne yapsalar, nereye kaçsalar, hatta efendileri Talat ve Enver paşalar gibi bugünlük izlerini kaybetseler bile başlarına inecektir.*”¹⁷⁵

Yukarıdaki cümleler ile adaletin er geç tecelli edeceğine olan inancını ortaya koyan Tasvir-i Efkâr yazarı, birkaç gün sonra ise bu konuya tam bir ümitsizlik ile yaklaşmıştır: *“Bugün memleketin milyonlarca halkı, dört sene zarfında dünyalar durdukça insanları bihuzur edecek yolda maruz kaldığı mesaibin [musibetler] en ileri gelen, en ziyade göze çarpan, mesuliyeti en bedihi [açık] olan fail ve amillerinden birkaçının olsun cezaya uğradığını görmüş değildir. Hatta ne saklayalım insan bu hâle baktıkça Talat ve Enver paşaların neye firar ettiklerine ve burada kalıp da yine firkalarına, arkadaşlarına istinaden eskisi gibi hükümran olmak değilse bile memlekette yine huzur ve rahat içinde yaşamak tarikini [yol] ihtiyar etmediklerine şaşacağı geliyor.*”¹⁷⁶

Refi’ Cevad hükümetin yapması gereken en öncelikli işin geçmişin sorumlularından hesap sorulması olduğunu söylemiştir: *“Hükümetten beklenen icraatin başına, vatanımızı bu felakete sürükleyenlerin tecziyesini koyuyoruz. Şimdiye kadar nedense hükümet bu cihet hakkında hiçbir şey yapmadı. Binlerce katil olmasına rağmen, kanun da hazır bulunmasına karşılık, olmayan tek bir şey vardır; o da hükümetin iradesi. Bu kıyastan anlaşılıyor ki kanunperest olduğunu söyleyen hükümet, kanunun amir olduğu şeyi yapmamakla kanunsuzluğa düşmüş oluyor. Biz bütün İttihat ve Terakki erkânının hemen ipe çekilmelerine taraftar değiliz. Fakat bugün İttihat ve Terakki kanun nazarında maznundur. Hem de cinayetle maznundur ki cinayetle maznun olanların mevkufen muhakeme edilmeleri de yine kanunun muktezasındandır... Mücrim ise tecziye edilmeli değil ise tebrie etmeli.”*¹⁷⁷ Refi’ Cevad’ın son söylediği cümleden, suçsuz olanların temize çıkmalarını umduğunu düşünebiliriz. Yine hemen yukarıda *“İttihat ve Terakki erkânının hemen ipe*

¹⁷⁴ Velid Ebüzziya, “Kabinenin Mesleğinde Sarahat İstiyoruz!”, Tasvir-i Efkâr, 6 Teşrin-i Sani 1918.

¹⁷⁵ Velid Ebüzziya, “İttihadı Bozanlar”, Tasvir-i Efkâr, 30 Kanun-ı Evvel 1918.

¹⁷⁶ Velid Ebüzziya, “Tasfiyenin Eşedd-i Lüzumu”, Tasvir-i Efkâr, 4 Kanun-ı Sani 1919.

¹⁷⁷ Refi’ Cevad, “Efkâr-ı Umumiye ve Kanun”, Alemdar, 20 Kanun-ı Sani 1919.

çekilmelerine taraftar değiliz.” der. Ancak bir cümle aşağıda ayrıma gitmeden İttihat ve Terakki'nin cinayetle maznun olduğunu söylemiştir.¹⁷⁸

Bu ruh hâlini Refi' Cevad'ın yazılarında sıklıkla gözlemlemiş bulunuyoruz. Çıkardığımız sonuç ise İttihat ve Terakki'yi bütünüyle kabahatli olarak görmüş olduğudur. Velid Ebüzziya işte tam da bu noktada Refi' Cevad'dan ayrılır. Zira o, gerçekten İttihat ve Terakki içinde namuslu olanların da bulunduğu inanır: *“...Fecayi-i güzeştenin asıl faillerinin efaline iştirak etmeyen ve o fecayiden cidden muzdarip ve meyus olan birçok İttihat mensubini bulunduğu hiç şüphe edilemez. Fakat kısm-ı İttihadiyunun kâffesinin[tümü]de tasfiyeye kemal-i katiyet ve samimiyet ile taraftar bulunabileceklerine inanmak biraz güçtür. ...İstikbal için bize ümit verebilecek yegâne nokta, memlekette umumi bir temizlik, umumi bir tasfiye ameliyesinin, süratle, hakkaniyetle ve sağlam bir tarzda icrasıdır. Bu tasfiye ise dediğimiz gibi, seyyiat-ı sabıkada zerre kadar dahl ve töhmetleri bulunmayanlar, bütün manasıyla İttihat ve Terakki'nin haricinde kalmış olanlar tarafından yapılabilir.”¹⁷⁹*

Alemdar yazarı tüm sözlerini vatanın kurtuluşu ve adaletin yerini bulması için sarf ettiğini söylemiştir: *“Hükümete karşı icraat talebine ait olmak üzere yazdıklarımız sırf vatanın istihlasına matuf bir adalet-i mutlakanın teessüsü suretiyle ezhan-ı [zihinler] umumiyeyi teskin [yatıştırmak] içindir. Ulema-yı hukuk, cezadan üç esas gösteriyorlar: Bunlardan bir kısmı cezanın sırf hissi intikam için, diğer kısmı beşeriyette adalet-i mutlakanın teessüsü için bir diğer kısmı da, cürmden mütevellit galeyan-ı milliyi teskin için vaz' edildiğini kabul etmişlerdir... Adalet istemek her ferdin hakkıdır. O adaleti icra etmek de hükümetin ehemmi [çok lüzumlu] vezâifindedir. Muhalif ad olunan bizler, burada kanunu göz önüne alıyor, ona büyük bir itimat ile bağlanıyoruz. Bir cürmü ancak kanunun tecziyeye hakkı olacağını kabul ediyoruz... İttihat ve Terakki mensubini bu derece saran, kavuran his-i intikamın muhaliflerinde mevcut olmadığını iddia etsek kimse inanmaz.”¹⁸⁰*

Görüldüğü gibi Refi' Cevad “intikam” kelimesini kullanır. O, bu kelimeyi bazı makalelerinin solarında vererek de hangi his ile dolu olarak yazdığını ifade etmek istemiştir. Velid Ebüzziya ise İttihatçılar'dan suçlu olanların cezalandırılmasını istese de, bunun intikam hisleriyle yapılmasının yanlış olduğunu

¹⁷⁸ Bazı araştırmacılar, Damad Ferid'in de böylesine bir peşin hükümü kabul ettiğini yazmışlardır. Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, C. 1, s. 208.

¹⁷⁹ Velid Ebüzziya, “Meseleyi Kim Hâl Edecek?”, *Tasvir-i Efkâr*, 7 Kanun-ı Sani 1919.

¹⁸⁰ Refi' Cevad, “İntikam, Adalet-i Mutlaka, Teskin-i Ezhan”, *Alemdar*, 21 Kanun-ı Sani 1919.

ifade etmiştir. Fakat Refi' Cevad olaya bu şekilde yaklaşanların da karşısındadır: *“Dünkü rüfekamızdan biri İttihat ve Terakki'nin nahak [haksız] yere ezdikleri adamlardan bahsettiği sırada ezilenlerin ezenler gibi hissiyata kapılmamaları lüzumunu ileri sürüyor. Yani: 'İttihat ve Terakki sizi ezdi, astı, biçti. Fakat siz vicdani hareket etmelisiniz...' İttihat ve Terakki neden korkuyor? Şimdiye kadar hangi İttihatçı'nın burnu kanadı? İttihat ve Terakki her vakit için dört ayaküstü düştü. Ortada asılan muhalifler, kesilen muhalifler, sürülen muhalifler! Mevk-i iktidarda buldukları zaman her türlü harekâtı mübah, meşru gören bir kuvvetin mevki-i iktidardan sükût eder etmez, kanuna, vicdana dehalet [sığınmak] etmesi garip olmuyor mu? ...Ezilen milletin hakkı ve daha açıkçası intikamı meşru gayri meşru ne suretle olursa olsun alınmalı. Bize: Sizler iyi, onlar fena deniliyor. Biz o kadar budalacasına iyi olmak istemiyoruz. Biraz fena olalım ve bir de bunu tecrübe edelim.”*¹⁸¹

Her şeye rağmen Refi' Cevad bir afv-ı umuminin de gerekli olduğu inancındadır; ancak İttihatçılar dâhil olmamak şartıyla: *“...Afv-ı umumiden tehcir ve taktil ve ocakçılık meselesi bittabihariçtir. Bunların afv-ı umumi ile hiçbir münasebeti yoktur ve olamaz. Çünkü onları evvela Cenab-ı Hak mahkûm etmiştir. Fakat bu ceraimden hariç kalmak üzere bir afv-ı umuminin şu sırada ilanı bütün su-i tefehhümleri [yanlış anlaşılmalara] izale [gidermek] edecek tedabirin mühimlerinden.”*¹⁸²

Velid Ebüzziya'ya göre de en önemli meselelerden biri tehcir konusudur. Ancak bu konudaki sorumluluk milletin tamamında değil küçük bir kısmındadır. Suçlular cezasız kalmamalı, ancak bu işle alakası olmayan vatandaşların üzerine haksız yere gidilerek onlar rencide edilmemelidir.¹⁸³

Hükümetten bu konuda icraat talebinde bulunan Refi' Cevad'ın, yeterli görmese de atılan her bir adımı memnuniyetle karşıladığı görülür. Hatta ona göre tutuklamaların yapıldığı günler âdeta bir bayram günüdür: *“Hükümet, icraat-i katiyeye doğru ilk esaslı adımını attı. Evvelki gece İttihat ve Terakki çetesine mensup belli başlı rüesayı tevkif etti... Şimdiye kadar bütün neşriyatımızda bu ciheti mütemadiyen tekrar ederdik... Bugün bu neşriyatımızda da doğru düşündüğümüzü zaman ispat etti. Bu ilk hatve ile hükümet, haysiyet-i hükümeti, şeref-i milliyi, kısaca*

¹⁸¹ Refi' Cevad, “Sizler, İyi. Onlar Fena!”, Alemdar, 1 Mart 1919.

¹⁸² Refi' Cevad, “Afv-ı Umumi İhtiyacı”, Alemdar, 29 Kanun-ı Sani 1919.

¹⁸³ Bkz. Velid Ebüzziya, “Adalet de Gürültüye Gidiyor!”, Tasvir-i Efkâr, 15 Kanun-ı Sani 1919.

istiklal-i Osmaniye kurtarmış oldu. Her toprağın iyi veya kötü fakat herhâlde bir idareye ihtiyacı vardır. Anasırı ezen milleti kökünden mahva çalışan bir kuvvetin tahribatına ait olmak üzere elbette bir yevm-i hesap gelecekti. Çoktan beri o yevm-i hesabın arifesinde bulunuyorduk. Dün bu arifenin bayramı geldi.”¹⁸⁴

Velid Ebüzziya aynı gün köşesinde, tasfiye işinde geç kalındığı için “*tasfiye icrasının artık mevsimi biraz geçmiştir*” tarzında bir yorum yapmıştır. Ayrıca o, bu konuda gösterilen zafiyetin, dışarıya karşı elimizi zayıflattığı kanaatindedir: “*Dün İttihat ve Terakki erkânından, mensubininden birkaçı tevkif olundu. ...Memlekette bir tasfiyenin behemahal lazım olduğunu en ziyade biz iddia etmiş ve iddiamızda ısrar ile devam eylemiştik. ...Tali-i harp dolayısıyla nihayet karşılıklarına mağluben çıkararak hesap vermek mecburiyetinde bulunduğumuz İtilaf devletlerine, eski idareyi değiştirdiğimizi İttihat ve Terakki çeteciliğine hitam verdiğimizizi ve İttihat ve Terakki icraat-ı faciasında milletin kesret-i azimesinin [büyük kısım] masum bulunduğunu ispat edebilseydik, hiç şüphe yok ki bugün hâl ve mevkiimiz büsbütün başka olurdu.*”¹⁸⁵

Velid Ebüzziya tasfiye konusundaki ümitsizliğini ise şöyle ortaya koymuştur: “*...Eğer maksat umumi bir tasfiye ise, dün söylediğimiz üzere, hükümet bu işe pek geç başlamıştır. Tasfiye işi, İttihat ve Terakki hükümetlerinin sükûtunu takip eden günlerde veya hiç olmazsa haftalar zarfında başlamak iktiza ederdi. Böyle yapılmış olsaydı, iki fayda hâsıl olurdu ki birincisi, halkın henüz çekilen mesaib-i müdhişenin tesirat-ı elimesi altında bulunması itibarıyla vuku bulacak tedibatın [cezalandırmalar] her vechile efkâr-ı umumiyece tasvip edilmesi, saniyen hakkımızdaki fikir ve nazarlarını ister istemez piş-i ehemmiyette tutmak mecburiyetinde bulunduğumuz İtilaf devletleri nezdinde bu hareketin iyi tesirler husule getirmesi idi. ...Biz hükümet-i hazıranın, başladığı bu tevkifat işini hüsn-i suretle tedvir edebilmek adl ve hakka, menafi-i memlekete, siyasî ihtiyacata muvafık [uygun] bir neticeye isal eyleyeceğini zan eylemiyoruz. Bu tahminimizin doğru çıkmamasını ise selamet-i memleket namına temenni ederiz.*”¹⁸⁶

Yukarıdaki cümlelerinden anlaşılacağı üzere Velid Ebüzziya tasfiyenin geç kalınmış bir icraat olduğunu düşünür. Fakat o aynı zamanda sapla samanın da ayırt edilemediği kanaatindedir: “*...Tevhid-i efkâra o kadar muhtaç bulunduğumuz böyle*

¹⁸⁴ Refi’ Cevad, “İlk Adım”, Alemdar, 31 Kanun-ı Sani 1919.

¹⁸⁵ Velid Ebüzziya, “Dünkü Tevkifler Etrafında”, Tasvir-i Efkâr, 31 Kanun-ı Sani 1919.

¹⁸⁶ Velid Ebüzziya, “Yine Tevkifat Etrafında”, Tasvir-i Efkâr, 1 Şubat 1919.

keşmekeşli bir zamanda tevkifatın yeniden dâhili gaileler çıkarabilmesi ihtimalinden korkuyorduk. ...Eğer bu tevkifat umumi bir tasfiyenin mukaddimesi ise, herhâlde tevkif edilenler meyanında tasfiye ile hiçbir alakası bulunmayanlar olduğu gibi, asıl kabahatlılar, memleketin felakete sürüklenmesine asıl sebep olanlar içinde de pek büyük bir ekseriyet henüz tevkif olunamamıştır. İşte bundan dolayıdır ki, esas itibarıyla hiç de muarızı olmadığımız bilakis memleketin selamet ve saadeti namına pek muvafık gördüğümüz bu mesele-i mühimmenin bu şekilde ortaya çıkmasından dolayı, iyi neticeler veremeyeceği endişelerine düşüyoruz.”¹⁸⁷

Tasvir-i Efkâr yazarı aynı endişesini şöyle tekrar etmiştir: “...Memleketin badi-i [sebe] felaketi olanlar kâfi derecede teşhir ve tahkir olunuyor ve bu suretle manen olsun cezalarını görüyorlar. Fakat namus ve hamiyetlerinden hakikaten şüphe edilemeyecek olanları da kendi elimizle kıracak, rencide edecek olursak bu memleket nasıl kurtulur...?”¹⁸⁸

Velid Ebüzziya yukarıdaki eleştirilerinin dozunu, gazeteciler Ahmet Emin Bey ile Celal Nuri Bey’in isimlerini tevkif listesinde gördüğü zaman daha da arttırmıştır. Ancak yazar bu eleştiriye geçmişe dönük olarak şöyle yapmıştır: “Dün yeniden tevkifata başlandığını haber aldığımız vakit buna hiç taaccüp [şaşmak] etmedik ve hele hiç meyas [ümitsiz] olmadık. Kat’i bir tasfiye yapılmadan bu memleketin idaresine devam etmek istemek dünyanın en manasız, en mantıksız bir siyasetini ihtiyar etmek demek idi. ...Bu hakikati Talat Paşa’dan sonra mevki-i iktidara gelen İzzet Paşa hazretleri takdir etmediler veya etmek istemediler. ...Bir kere, Talat Paşa’nın ağzından bizzat işittiğimiz sözlerle biz, İzzet Paşa’nın mevki-i iktidara gelmesi İttihatçılarca katiyen müstelzim [lüzumlu] olmuş olduğu kanaat-i kaviyesindeyiz.” Kanaatimizce yazar, şimdi yapılan tevkiflerin de başkalarının talepleri doğrultusunda gerçekleştiğini düşündüğü için, aslında geçmişi eleştirerek hâlihazırda yaşananlara tepkisini ortaya koymak istemiştir. Nitekim aynı yazıda o, “İttihatçılar, namuslu kısmı müstesna olmak üzere mütebakisi gayet cüretkâr, insafsız, fırka menfaatini vatan muhabbetine tercih eden kimselerdir” demek suretiyle de, cümlesinin ilk kısmındaki istisnai duruma dikkat çekmiş, Ahmet Emin Bey’i de, “İttihatçılığı hiçbir vakit içtihat derecesini geçmemiştir” diyerek savunmuştur.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Velid Ebüzziya, “Tevkifat Meselesi”, Tasvir-i Efkâr, 4 Şubat 1919.

¹⁸⁸ Velid Ebüzziya, “Kırmadık Kimse Bırakmayacak mıyız?”, Tasvir-i Efkâr, 5 Şubat 1919.

¹⁸⁹ Bkz. Velid Ebüzziya, “Yeni Tevkifat”, Tasvir-i Efkâr, 11 Şubat 1919.

Velid Ebüzzıya'nın köşesinde günlerce tasfiye konusundaki endişelerini dile getirmesi, ayrıca 8 Şubat tarihli yazısında, tehcir davaları konusunda içinde Avrupalıların da bulunduğu bir heyetin oluşturulması ile ilgili fikirleri bazı eleştirilere sebep olmuştur. Örneğin Rönesans gazetesi, Tasvir-i Efkâr için İttihat ve Terakki'yi şaibeden arındırmaya yönelik yayın yaptığı iftirasında bulunmuştur. Yazar ise köşesinden şöyle karşılık vermiştir: “Eğer bizim hiçbir fırkacılığa düşmeksizin ve yalnız memleketimizin ve fazail-i civanmerdanesine o kadar meftun bulunduğumuz bedbaht ve fakat değerli milletimizin hukukunu müdafaa yolunda bitarafane neşriyatımız İttihatçılığımıza mahmul [yüklenilmiş] olacak ise, o sıfatı kabulde tereddüt etmeyiz. Fakat (Rönesans) gibi nemek be-haram [nankör] bir gazetenin bu gibi isnadatının bizce tabii hiçbir ehemmiyeti olamaz. ...Bu neşriyat herhâlde daha ziyade ihmal ile telakki edilmemeli, bu babda hükümetçe ve milletçe icap eden tedabire tevessül olunmalıdır. Çünkü şu biçare memleketin bu kadar gavail arasında bir de bu kadar vicdansızca tahrifat ve tezvirat ile büsbütün aciz ve naçar mevkilere düşmesi cidden yürekler yakıcı avakıbtandır [sonuçlar].”¹⁹⁰

Velid Ebüzzıya endişelerini dile getirdiği için sadece bir ecnebi gazetesi olan Rönesans'ın değil, bazı Türkçe gazetelerin de tepkisini toplamıştır. Onlardan biri de şüphesiz Alemdar'dır. Velid Ebüzzıya bu önemli konudaki birlik olamama hâlini şu sözlerle ifade etmiştir: “İttihat ve Terakki'nin tasfiye-i hesabına başlıyoruz, birçok kimseler muhikk [doğru] olarak tevkif ediliyor, tevkif edilenler meyanında, bu memleketin başına dört senedir gelen fecayi-i müdhişeden bihakkın mesul bu kadar kimseler bulunduğu hâlde yine tevkifat heyet-i umumiyesinden şikâyet edenler var, bu meselede o kadar muhtaç olduğumuz lazime-i adaletin tatbiki hususunda efrad-ı millet bir türlü ittihat edemiyor. Sonra bu tevkif edilenler içinde birkaç tane de tesadüfen masumiyetinden şüphe caiz olmayanlar bulunup da onları müdafaaaten birkaç satır yazdınız mı, bu defa da taraf-ı diğerdan İttihatçılık ile itham olunmak korkusu var.”¹⁹¹

Yukarıda Velid Ebüzzıya'nın endişelerini neredeyse üzerinde hiç taşımayan Refi' Cevad da, Tevfik Paşa zamanında suçluların adalete teslimi noktasında yeterli gayretin gösterilmediği düşüncesindedir. Yazar, 1919 yılı Mart ayının başında Damad Ferid Paşa ile iktidara gelen Hürriyet ve İtilaf fırkasından ise son derece umutludur: “...Hükümet-i hazırda, Tevfik Paşa hükümetinin yarım yamalak yapıp da

¹⁹⁰ Velid Ebüzzıya, “İğrenç Tezvirler”, Tasvir-i Efkâr, 12 Şubat 1919.

¹⁹¹ Velid Ebüzzıya, “Kendi Kendimize Acımadıkça...”, Tasvir-i Efkâr, 7 Nisan 1919.

bir şeye benzetemediği, yüzüne gözüne bulaştırdığı tevkifattan bir kısmını dün akşam yaptı. ...Tevkif edilen rüesa-yı İttihat arasında birkaç tane ehemmiyetli adam mevcut olmakla beraber asıl azılı çeteciler yine kürdan kırarak payitaht sokaklarında dolaşıyorlardı... Hürriyet ve İtilaf mevki-i iktidara gelir gelmez, evvela sürüncemede kalan bu tevkifat meselesini ele aldı. ...Zalim ile mazlumun tefrikini ve yalnız halk nazarında değil, bütün Avrupa eskâr-ı umumiyesi muvacehesinde müttehem olanların tecziyesi elzem idi... Buna kızmak doğru mu ya?”¹⁹²

Alemdar yazarının Damad Ferid'den beklentisi ise İttihat ve Terakki'nin ülke gündeminden tamamıyla kaldırılmasıdır: “...İttihat ve Terakki'nin bugün mevki-i iktidara gelmek ihtimali olsa yalnız bizlerin değil, bir kılıçta bütün milletin birden başını kesmek için içini titrer. Bunu göz önüne getirince İttihat ve Terakki muhalifi olarak mevki-i iktidara gelen Ferid Paşa hükümetinin her şeyden ve her şeyden evvel yapacağı en mühim icraat bu memleketten İttihatçılığın kökünü kazımak, hem de hiçbir nam ve nişan kalmamak şartıyla kazımak olmalıdır.”¹⁹³

Refi Cevad tutulması gereken yolun ise İttihatçıların yaptıklarının aynısının yapılmasından ibaret olduğunu söyler: “İttihat ve Terakki çetesinin kendine mahsus bazı usulleri vardır ki bunun neticesini memleket için hayırlı bir iş olmak üzere görmez isek de tarz-ı icrası hoşumuza gider. ...Memuriyete tayin edilecek bir zatın iktidar ve liyakatini çete katiyen nazar-ı dikkate almazdı. ...Esasen iktidar denilen şey rüesada mevcut değil idi ki efradda mevcudiyeti aransın. Çete mevki-i iktidara geldi mi? azl ve nasblar yirmi dört saat sürmezdi. Hükümet-i hazıranın yapacağı en mühim şey bila ifate-i vakit [vakit kaybetmeden] hemen bu adamları kollarından tutup yerlerinden kovmak. Hem de mazuliyet maaşı dahi vermeyerek kovmak ve yerlerine hak-ı mükteseb sahibi namuslu simaları getirmektir.”¹⁹⁴

Velid Ebüzziya ise bu nokta Refi' Cevad'dan farklı düşünür. Ona göre, “İttihatçıdır” diyerek tasfiye etmekle “İtilafçıdır” diyerek boş kalan koltuğu doldurmak aynı şeydir: “İttihatçılara mensup ve sadık olan memurlar, aynıyla Sultan Hamid idaresinde olduğu gibi, ne kadar suistimalatta bulunursa bulunsunlar, ne kadar mürtekip, gayri müstakim olursa olsunlar, her türlü mesuliyetten, cezadan, sualden vareste [affedilmiş] idiler. ...Eğer (İttihatçıdır) diye lâ ale't-tayin [gelişigüzel] memur azl edip de onun yerine yine (İtilafçıdır) diye lâ ale't-tayin

¹⁹² Refi' Cevad, “Hükümette Hayat”, Alemdar, 11 Mart 1919.

¹⁹³ Refi' Cevad, “Ferid Paşa Hükümetini Nasıl Görmek İsteriz”, Alemdar, 13 Mart 1919.

¹⁹⁴ Refi' Cevad, “Memurinde Tebeddülât Lüzumu”, Alemdar, 16 Mart 1919.

birtakım liyakatsiz, meziyetsiz ve beceriksiz kimseler getirilecek olursa o zaman İttihat ve Terakki'nin, o kadar badi-i felaket olan usul-i sakimesi [yanlış usul] idame edilmiş olur ki artık son tecrübe olan bu tecrübeye de bu sakim yollardan memlekette sarfinazar edilemediği görülürse salah ve selametimizden tamamıyla kat'-i ümit etmemiz lazım gelir."¹⁹⁵ Fakat aynı yazar eski memurlar ile de iş görülemeyeceğini kabul eder: "...Talat Paşa ve arkadaşlarının lütuf-didesi [lütuf görmüş] olarak iş başına gelmiş birçok memurlar mevcut. Böyle lüzumsuz ve muzır teşkilat ve tabiatıyla sabık idareye merbut ve minnettar memurlar ile salim iş görmek ihtimali pek azdır."¹⁹⁶

Refi' Cevad, firar eden İttihat ve Terakki rüesasını eleştirdiği bir yazısında II. Abdülhamid dönemine de bir gönderme yapmıştır: "*Cavid Bey firar etmiş... Demek ki cürmkâr imiş... Mademki mücrimdirler, şimdiye kadar nasıl ferih ve fahur geziyorlardı. Mademki mücrim değildirler, şimdi neden ihtifa ediyorlar? ...Cinayat-ı mülkiye ile maznun oldukları cihetle Talat reis ile Enver kaptanın da inşallah yakında ele geçmesi temenni olunur. ...Eğer karşımızda hakiki rical-i hükümet görmüş olsaydık; yapılan hataları bir içtihat hatası olmak üzere kabul ederdik. Fakat öyle değil... Çeteye intisap etmeden Cavid Bey güçlkle kazanan bir zattı. On sene zarfında kendini Karun derecesine çıkaran bu servet nasıl elde edildi?... Merhum Abdülhamid-i Sani hazretlerinin vükelasını millet büyük bir servet sahibi olmak üzere tanırlardı. Hâlbuki bu vüzeradan bazısı babadan sahib-i servet zevat idi. Bütün vükelalıkta buldukları müddet zarfında, nihayet birkaç yüz bin lira sahibi olabildiler. Hâlbuki çete mensubini yüz binlerce liralara ufak bir para olarak gördüler. Milyonları beğenmediler. İlan-ı meşrutiyet üzerine Abdülhamid-i Sani vükelası, kaçmadılar. Kendilerinden sorulacak hesaba hazır oldular. Çete mensubini hemen firar ettiler. Bu Cavid Bey İzzet Paşa'nın teşkil eylediği kabinede Maliye Nazırı bulunuyorlardı. Bundan dolayı Paşa'nın hayat-ı siyasiyesi ve şahsiyesi lekedar olmuyor mu? ...Hükümet âdeta Anadolu'yu Celali eşkiyasından tathir [temizlemek] eden Kuyucu Murad Paşa gibi bu çetenin efradını küçük büyük bakmayarak temizlemeli, bu milletin evladı ve ahfadı bu adamları ancak tarih sahifesinde okuyarak memleketin üzerinden esip geçen bir samyeli olarak tanımalı!"¹⁹⁷*

¹⁹⁵ Velid Ebüzziya, "Memurlar Tebdil Olunacak Mı?", Tasvir-i Efkâr, 8 Mart 1919.

¹⁹⁶ Velid Ebüzziya, "Teşkilat ve Tensikat", Tasvir-i Efkâr, 6 Nisan 1919.

¹⁹⁷ Refi' Cevad, "Neden Geziyorlardı? Neden Kaçıyorlar?", Alemdar, 15 Mart 1919.

Refi Cevad hükümetin bu konudaki icraatlarından memnun olsa da hiçbir zaman yeterli derecede görmemiştir: *“Ferid Paşa hükümeti çete mensubininden bir haylisini tevkif etti. ...Cürm pek şumüllü bir cürmdür. Meclis-i Mebusan bu milletin namus-ı millisi demektir. Bu adamlar o namus-ı milliyi vikaye [korumak] ile mükellef iken bunu yapmadılar... Bu cürm-i ekberden dolayı neden en şedit bir surette tecziye edilmiyorlar? ...İttihatçılar cinnet getiren biçare Muhib Bey’i mecnun olduğu ve iki defa ipi koptuğu hâlde idam etmişlerdi. ...Anadolu’nun cennet gibi köyleri bu canilerin yüzünden yangın yerine döndü. Hangi ana, hangi zevce, hangi kardeş vardır ki kaybettikleri vücutlar için matemdar olmasın. Bu canilerin yüzünden millet siyahlara büründü... Evet bu hususta müfrit düşünüyoruz. Elimizde vatanın bu hâl-i felaketi mevzubahis oldukça bu adamlar için ölümden hafif ceza aklımıza gelmiyor... Ocağı çatanları hükümet yakaladı. Ya üfleyen ağızlar ne olacak?”*¹⁹⁸

Yukarıda Velid Ebüzziya’nın tasfiye konusundaki endişelerini yansıtmaya çalışmış idik. Fakat yazarın bu endişelerinin bir müddet sonra kaybolmaya yüz tuttuğuna şahit olunur. Zira o, tasfiye işinin başlangıcından daha iyi bir yolda gitmekte olduğunu söylemiştir. Onun kanaatinin değişmesine, *“isabetli bir karar”* olarak gördüğü, Divan-ı Harp riyasetine Nazım Paşa’nın tayini büyük ölçüde etki etmiştir: *“Hürriyet ve İtilaf Fırkasına taraftar olan gazetelerden bir ikisi”*¹⁹⁹ *geçenlerde tevkifat meselesinde hükümet-i haziranın da bakî [ağırdan] davranmak yolunu tuttuğundan şikâyet eylemekte idiler. Bu şikâyete biz de iştirak eyleyeceğiz. Devir değişerek mütarekenin imzasından sonra memlekette umumi bir tasfiye icrası ve bilhassa dört harp senesine ait fecayiin hesabatına bakılması hususu Türkçe refikamız meyanında en evvel biz mevzubahis ettiğimiz gibi bu babda bilahire en devamlı surette de yine biz neşriyatta bulunmuş idik. ...Tevkifatı, tasfiye ve tecziyeyi yapmamak memlekette her türlü cinayetlerin vukuunu kabul eylemek, taaddiyat [zulümler] ve mezalime âdeti kanuni bir şekil vermek demek olacağı gibi, daha ziyade siyasî bir mahiyette olan bu vahim meseleyi uzun müddet hâl ve fasl etmemek de pek çok kimselerin daimi bir şüphe ve endişe altında yaşamasına sebebiyet vermektir, ki bunun da bahusus böyle keşmekeşli zamanda yeniden yeniye memleketin huzur ve rahatını ne dereceye kadar selb [giderme] edeceği izah ihtiyacından varestedir. ...Tasfiye, tevkif ve tecziye herhâlde lazımdır. Fakat memleketin geçirmekte olduğu şu günler o kadar nazik ve vahimdir ki aynı zamanda*

¹⁹⁸ Refi’ Cevad, “Tevkifatta Noksan Var!”, Alemdar, 4 Nisan 1919.

¹⁹⁹ Yazar, biri ile büyük ihtimal Alemdar’ı kastetmiş olmalı.

bu işi mümkün merteye az zaman içinde, dağdağaya [gürültü] sebebiyet verilmeyecek surette bitirilmesi de yine menafi-i aliye-i vatan iktizasındadır.”²⁰⁰

Alemdar yazarına göre de hızlı hareket elzem olduğundan hemen bir komisyon birkaç maddelik bir kanun tanzim etmeli ve oluşturulacak olan jüri buna göre karar vermelidir. Aksi hâlde yapılanlar adalette aşırılık demektir: “Adalette ifrat gerek İttihat ve Terakki’ye mensubiyet dolayısıyla bir takım mesele karışmaları itibarıyla, gerek muhtelif maznuniyetler dolayısıyla bazı tevkifat yapılıyor. ...Şayet bu tevkifat tahliye ile neticelenecek olduktan sonra bunun için ihtiyar edilen zahmete, iza [kaybedilen] edilen vakte acırız. ...Burada bir sual varid oluyor. Her İttihatçı tevkif edilmeli midir? Buna bilatereddüt [şüphesiz] şu cevabı vereceğiz: Evet, her İttihatçı tevkif olunmalıdır. Vaktiyle İttihat ve Terakki her muhalifi tevkif eylemiş ve asayiş-i memleketi ihlal gibi surf muhaliden doğan bir itham ile tebid eylemişti. ...Bunda filhakika biraz da yaşın yanında kurunun yanması da melhuzdur. ...Adalette ifrat bir devletin kuva-yı hayatiyesini düçar-ı zaaf eder. Tefriti de bir milleti mahkûm-ı izmihlal eder. ...Esasen ceraim-i haziranın ekserisinin yekdiğerine irtibatı ve mücrimlerin ekserisi yekdiğerinin şeriki ve muini [yardımcı] olduğundan herkesi ayrı ayrı muhakeme etmek lüzumsuz bir külfettir... İfrat gösterecek isek bu ifratı adalette değil, bu zavallı vatani perişaniye sürükleyenlerin tecziyesinde gösterelim hem de süratle...”²⁰¹

Refi’ Cevad, Nazım Paşa’nın riyasetinde, Bekir Ağa bölüğünde tutuklu bulunanların ve firari İttihatçıların ise gıyaben mahkemelerinin başladığını şöyle bildirmiştir: “...İsticvabları [sorguya çekilme] icra edildiği zaman kimi sadrazam, kimi Dâhiliye Nazırı, kimi Hariciye Nazırı, kimi Heyet-i Teşriyye reisi, kimi ayandan, kimi mebusandan olduğunu söylüyorlar. Tahsilleri sual edildiği zaman birçoğu ‘Âlâ’ cevabını veriyor. Unvanları okunduğu zaman beşerin hayatının hadimi olan ‘doktor’ sıfatı zikr ediliyor. Ne kadar ağır! Ne kadar hicabaver [utandırıcı]! İnsanlık itibarıyla iğrenilecek, matem tutulacak kadar ağır ve hicabaver... Hükümet-

²⁰⁰ Velid Ebüzziya, “Tevkifatın Hududu”, Tasvir-i Efkâr, 31 Mart 1919.

²⁰¹ Refi’ Cevad, “Adalette İfrat!”, Alemdar, 11 Nisan 1919. Bu uyarıları yapan yazar, bir buçuk ay sonra adaletin hızlı icra edilmemesinden doğduğunu düşündüğü bir hadiseyi şöyle izah etmiştir: “Dün sabah Bekir Ağa Bölüğü’nde bulunan mevkufinden büyük bir ekseriyet düvel-i İtilafîye tarafından alınarak İstanbul’dan uzaklaştırıldı... Altı aydırçalakalem bağırarak durduk: ‘İcraat, icraat’ ...Birçok kişiyi hapishanelere doldurmaktan bir şey çıkmaz. Kanunen mi, örfen mi, ne ise bir şey yapınız, isterseniz beraat ettiriniz. Fakat biran evvel olsun. Olmadı, bir türlü yapılmadı. Nihayet bu hâlden bizler kadar bıkmış usanan düvel-i İtilafîye bizim mücrimlerimizi, bizim hapishanelerimizden alarak aldı götürdü. Bu önümüzdeki acı tehlikeleri davul çalarak ilan edecek değil idik. Yazacaktık, yazdık. Bağıracaktık, bağırarak. Daha ne yapalım?” Refi’ Cevad, “Yeni Bir Hadise Karşısında”, Alemdar, 29 Mayıs 1919.

i haziranın mevki-i iktidara gelmesiyle biraz sıkışan hapisane duvarları dünkü muhakemenin şekli karşısında biraz genişlemiştir... Maatteessüf İttihat ve Terakki bu memleketi batırdı. Maatteessüf bu adamlar memleketi mahv ettiler, maatteessüf yakalandılar, maatteessüf muhakeme oluyorlar ve maatteessüf idam edilmelidirler!”²⁰²

Refi’ Cevad, mahkemede İttihat ve Terakki üyelerine avukatlık yapılmasının yanlış olduğunu düşünerek Osmanlı Baro Başkanı’na şöyle seslenmiştir: “*Muhterem Efendim, inanınız ki dünkü mahkeme bendenizde hiddet, teessür, merhamet gibi muhtelif tahavvülat-ı ruhiye [değişik düşünceler] husule getirdi. ...Bilhassa Ziya Gökalp²⁰³ gibi İstanbul gençliğini Çanakkale sahiline gömen bir adamın vekâletini kabul eylesini biz gençlik namına çok elim gördük. ...Hâlbuki vicdani bir surette hareket ederek hıyanet-i vataniyenin en dehşetlisi ve cürmkâr olan bu adamların vekâletini red etmekle reisi bulunduğunuz cemiyet hesabına tarihe kaydedilecek bir şeref kazandırmış olacaktınız... Memlekete acımak hususunda benim ile hemfikir olmanız temennisiyle beyan-ı hürmet eylerim efendim.*”²⁰⁴ Yazar bu makalede, Avrupa’da uzun seneler yaşayan Osmanlı Baro Başkanı’na Fransa’da çok ses getiren Dreyfus meselesini hatırlatarak, “*ona kimse avukatlık yapmadı*” demiştir.

İttihatçılara avukatlık yapılmasını eleştiren Refi Cevad aynı zamanda İttihatçıların kaldığı Divan-ı Harb-i Örfi Hapishanesi’nin vaziyetinden de hoşnut kalmamıştır: “*Hapishane değil, bayram yeri. Yalnız davulu, zurnası, bir de salıncakları eksik. Bir kere mevkufin [tutuklular] mevkufin değildir. Kanuna muti’ [uyan] zevattır ki orada kendi kendilerini lutfen hapsedmek faziletini göstermişlerdir... Biz Basra harap olmadan evvel söyleyelim de, ne olur ne olmaz... Gelen, giden, giren, çıkan, evlad, ıyal, çoluk çocuk, ahbap, misafir, hısım, akraba, süt birader, eski emektar, yeni emektar. Arabacı, bahçıvan, baba dostu, latifdide, kötü gün dostu. Ne kadar isterseniz? dolu. Yakında mevkufinin sevdikleri papağanlar, kanaryalar, av köpekleri belki de binek atları da getirilecek. Mevkufin*

²⁰² Refi’ Cevad, “Maatteessüf”, Alemdar, 29 Nisan 1919.

²⁰³ Velid Ebüzziya’nın Ziya Gökalp’e bakışı ise yüz seksen derece farklıdır: “...Eğer İttihat ve Terakki’yi idare edenler (Ziya Gökalp gibi) pek nadir bir ikisi müstesna olmak üzere, tahsil ve terbiye görmüş, okunmuş, memleketin tarihini bilir, ulum-i İslamiye’ye vakıf, dur-bin ve mutabassır, yani kifayet-i ilmiye sahibi kimseler olsaydı içtihatları her ne yolda bulunursa bulunsun herhâlde bir esasa müstenit olacağı itibarıyla haiz-i kıymet bulunurdu.” Velid Ebüzziya, “Uhuvvet-i İslamiye’nin Nüfuz ve Kuvveti”, Tasvir-i Efkâr, 14 Şubat 1919. Halil İnalçık’a göre de Gökalp, “yüzyıla damgasını vuran düşünür”dür. Bkz. Halil İnalçık, “Ziya Gökalp: Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür”, Atatürk ve Demokratik Türkiye, ed. Senem Tüfekçioğlu, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2016, s. 157-189.

²⁰⁴ Refi’ Cevad, “Osmanlı Baro Reisi Beyefendiye”, Alemdar, 30 Nisan 1919.

ile görüşme için usul nedir bilir misiniz? El kadar bir kâğıt üzerine kurşun kalemle bir zat iki zat veyahut üç zat kelimelerinin yazılmasından ibaret. Bu kâğıt nöbetçiye gösterilerek görüşülecek. Pek az kurnaz bir adamın o bir rakamını iki yapıp yanına mevkufinden birini alıp çıkıvermesi su içmek kadar kolay bir şey değil mi?... Ben bile İttihatçı olsam dışarda herkes tarafından düçar-ı tariz olacağıma oraya kapağı atmak için hükümete ricada bulunurum. Mevkufin bodrumlara kapansın, azgın delilerin ellerine bırakılsın, sonra bayıncaya kadar dövülsün, tırnakları sökülsün, günde beş on defa ziyaretçilerin huzuruna çıkartılarak suretlerine [yüz] tükürülsün. Birçok mensubin takım takım gelip ana avrat demesin küfür etsin, yani bize yapılan bütün bu şenayi' [kötü işler] şimdi mevkuf bulunanlar hakkında yapılıns demiyoruz. Fakat Divan-ı Harb-i Örfi Tevkifhanesi bir tevkifhane ise tevkifhanelerin usulüne muvafık bir tarzda olmalı.”²⁰⁵

Bunlara ek olarak Refi' Cevad, tehcir ve taktil meselesinde görevlerini hakkıyla yapmayan adli ve idari personelin de yargılanmalarını istemiş ve şöyle demiştir: “İttihatçıların vekili olsaydık müddei-i umumilik [savcılık] makamına dönerek yalnız şu cümle ile müdafaa ederdik: -Efendi! İn oradan, sen de parmaklığa, müvekkilinin yanına gir!”²⁰⁶ Doğal olarak bu sözler Divan-ı Harb Müddei-i Umumiliği'nin tepkisini çekmiş ve Refi' Cevad için birkaç gazetede davetname yayınlanmıştır. Yazar ise açıklamasında hedefinin, mevcut müddei-i umumiliğin değil, tehcir ve taktil esnasında görev yapmayan müddei-i umumilik olduğunu belirtmiştir.²⁰⁷

Hadisat gazetesi başyazarı Süleyman Nazif, Refi' Cevad'ın bu tarzda yazılarını sert bulmuş ve onu gayz [kin] göstermekle suçlamıştır. Refi' Cevad ise kendi yaşadıklarını da içine kattığı yazısında ona şöyle cevap vermiştir: “Azizim Süleyman Nazif Beyefendi, ...Bana karşı vicdanınızdan yükselen bu nida-yı serzeniş bu memleketin felaket zamanlarında muharrir dimağlara karşı acaba neden yükselmiyordu? İşin içinde tütmeyen bacalı köyleri ile, cesetlerle dolmuş dereleri ile ana toprağım var. Ve bir merkep laşesinin kemikleri üzerindeki et parçasını kemiren hemcinslerim ile, tebdil-i hava suretiyle memlekete kavuşmak için gece gündüz dilene dilene bir dal parçasına dayanarak sürünen ve bu memleket için yol boylarında yağmur altında hemen terk-i hayat ediveren Mehmetçikler var... Bunları düşününce

²⁰⁵ Refi' Cevad, “Kabl-i Harab'ül Basra!”, Alemdar, 1 Mayıs 1919.

²⁰⁶ Refi' Cevad, “İttihatçıların Vekili Olsaydık...”, Alemdar, 6 Mayıs 1919.

²⁰⁷ Bkz. Refi' Cevad, “Ufak Bir İfham!”, Alemdar, 9 Mayıs 1919.

gayz değil beyefendi hayret his ediyorum. ...Dayaklar yedik, tırnaklarımız söküldü. İçimizde sakallı olanlar sakalları ile helâları temizlemeye icbar edildiler. Tekrar ediyorum. Mevkufine bunlar yapılsın demiyorum. Yalnız suret-i kanuniyede mevkuf muamelesi icra edilsin diyorum. Bunda gayz ve kine dokunacak bir cihet var mı? ...Maphus bulunanlar arasında mücrim olanlardan bahsettiğiniz gibi olmayanlardan da bahsediyorsunuz... Ya bizler, beyefendi, ya bizler mücrim mi idik? O zaman nerede idiniz? Şimdi bana o zamanda hakkınızda yapılan zulme muarız idim diyeceksiniz. Ne ile sabit? ...Mücrim olmayanlar da bir gün olup kanunun halaskâr eliyle kurtulacakları günü bekleyebiliyorlar. Bizler için bu ümit yok idi... Onlar cinayetleriyle mücrim, siz de sükûtunuzla mücrim idiniz... Mevkufin meyanında pek çok ehibbam [dostum] hatta akrabam bulunmasına rağmen Divan-ı Harb-i Örfi Hapishanesini ziyaret edemedim. Çünkü daha on sene evvel mümtaz bir şahsiyet olmak üzere yükselttiğimiz adamları o mevkide yakından görmek bende ağır bir inkisar-ı hayal tevlid ediyordu... Koşullardan biri mükâleme salonu haline konulur ve orada kuyudtahtında [kayıt altında] görüştürülür dedim... Siz bundan da memnun olmuyorsunuz. ...Firarilerden birinin çocuğu mahbusinden birinin çocuğuna ne güzel söylemiş: -Ah kardeşim... Sen benden çok talilisin... Hiç olmazsa ara sıra babanı gidip görüyorsun. Ben bu teselliden mahrumum... Müdafaa ettiğiniz adamların idam ettikleri Damad Salih Paşa'nın da arslan gibi bir oğlu var ki babasının idam haberini alır almaz düştü bayıldı ve elan bu elem-i asabi o necip ruhu vakit vakit ihtilacat [nöbet] içerisinde kıvrandırıyor ve o yavrucak için babacığını bir daha görmek ümidi de artık mevcut değil! Nasıl? Biraz da bunu düşünmez misiniz? ...Ben hakikati isma' [duyurmak] edemezsem bu memleketin yangını ile kavrulan bağrımı açarak ve ney gibi surah surah [delik] olan yanık sinem ile ceddimin merkadına [kabir] giderek bir daha bağırırım! Bişnev ez ney, çün hikayet mikunend! [Dinle neyden kim hikayet etmede]."²⁰⁸

Alemdar yazarı mahkemeleri yakından takip etmiş, bazı duruşmaları ise köşesine taşımıştır. Onlardan biri de Ziya Gökalp'in savunması ile ilgilidir: "...Ziya Gökalp Bey, sorulan suallere gayet mütereddit [tereddütlü] bir cevap veriyor. Gözünü bir noktaya dikerek sanki söyleyeceği cümleyi salonun boşluğuna yazdıktan sonra heyete karşı okuyor... Ziya Gökalp Bey mebus idi. Bağırabilirdi. Söyleyebilirdi... Hükümeti bu derece zaafa düşüren bir kuvvetin böyle inkişafına

²⁰⁸ Refi' Cevad, "Serzenişe Serzeniş", Alemdar, 4 Mayıs 1919.

karşı nasıl sustunuz? Neden sustunuz? Bu hükümet ağacının kökünde takılı olarak büyüyen bu arsız sarmaşığın o meyvedar ağaca sarılıp boğmasına nasıl muvafakat [müsaade] ettiniz. Günah değil mi idi?”²⁰⁹

Bir defasında da Divan-ı Harb-i Örfi Heyet-i Tahkikiye’si Çorum Sungurlu’da şahit olduklarını anlatması için Refi’ Cevad’ı ifadeye çağırmış, o da gitmiştir. Sonrasında Refi’ Cevad orada gördüklerini şöyle tarif etmiştir: *“Uydurmasyon koltuklar, sandalyeler. Torba torba evrak, yığın yığın dosya, sonra bu kadar teferruata mukabil ortada iş namına bir şey mevcut değil. Ne tetkikatta sürat var ne tahliyede isticâl [acele]. O hâlde bu külfete ne lüzum vardı?”²¹⁰*

İttihatçılara yönelik tutuklamalar ve tasfiyeler Damad Ferid hükümeti öncesinde de vardır. Onunla birlikte ise söz konusu kovuşturma, her ne kadar üzerinde durduğumuz iki yazar yeterli görmese de, dozunu gittikçe arttırmıştır.²¹¹ Günümüz araştırmacılarınca söz konusu kovuşturmalar, Damad Ferid’in İtilaf devletlerine yaranma çabasının bir ürünü²¹² veyahut İtilaf devletlerinden ziyade içerideki İttihatçı düşmanlarının intikam hislerinin bir sonucu²¹³ şeklinde değerlendirilmektedir. Yukarıda Ermeni meselesi konusunda değindiğimiz üzere gerek Refi’ Cevad gerekse Velid Ebüzziya, bazen kişiler konusunda ihtilaflar yaşasalar da, kovuşturmanın gerekli olduğunu düşünmüşler; ayrıca bunu İtilaf devletlerine yaranma çabası olarak da değerlendirmemişlerdir. Ancak dolaylı yoldan belki yine bu anlama gelebilecek şekilde, geçmiş ile hesaplaşmadığımızda İtilaf devletlerinin eline “kendi kendimizi idareden mahrum olduğumuz” kozunun verileceği endişesini dile getirmişlerdir.

1.5. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

İttihat ve Terakki mütareke ile birlikte sükût etse bile, bir önceki başlıkta gördüğümüz gibi ona dair tahliller, korkular ve endişeler mütarekenin ilk yılına damga vurmaya devam etmiştir. 1911 yılında kurulan ve *“Türk siyasî tarihinin ilk büyük muhalefet partisi”²¹⁴* şeklinde tanımlanan Hürriyet ve İtilaf fırkası, İttihat ve Terakki’ye muhalefet olarak kurulduğundan dolayı olsa gerek, yeni firkadan ne zaman konu açılrsa eskisine de temas etmek neredeyse kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bu

²⁰⁹ Refi’ Cevad, “Vükela-yı Devlet-Fırka Rüesası”, Alemdar, 14 Mayıs 1919.

²¹⁰ Refi’ Cevad, Alemdar, 3 Ağustos 1919. (Başlık sansürlü)

²¹¹ Yazılarını incelediğimiz iki yazarın aksine Akşin, yaşananların kamuoyu tarafından çok da tasvip edilmediğini belirtir. Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, C. 1, s. 207.

²¹² Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, C. 1, s. 203.

²¹³ Çetin, “Millî Mücadele...”, s. 123.

²¹⁴ Ali Birinci, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, *TDV. İA.*, C. 18, 1998, s. 507.

durum, çalışmamızda yazılarını incelediğimiz iki gazete muharriri için de geçerli olmuştur. Alemdar başmuharriri Refi' Cevad, Hürriyet ve İtilaf fırkası üyesidir.²¹⁵ Bu fırka hakkında çalışmaları olan Ali Birinci, fırka lehindeki gazeteleri sayarken Alemdar ile birlikte Tasvir-i Efkâr'ı da zikretmiştir.²¹⁶ 1919 yılının Ocak başlarında yeni bir yapılanma içerisine giren fırka, adını esas bundan sonra duyuracaktır, zira artık muhalefet iktidara gelmiştir.

Gerek Refi' Cevad'ın gerekse Velid Ebüzziya'nın fırkanın ismini yeniden duyurması ile beraber söyledikleri şeyler neredeyse birbirinin aynıdır. Başlangıçta iki yazarın, fırkanın artık son tecrübe olduğu²¹⁷, eskiden, yani İttihat ve Terakki'nin kötü yönetiminden ibret alarak ona hiç benzemeden yoluna devam etmesi noktasındaki fikir ve temennileri ortaktır. Böyle olmakla birlikte, fırka hakkında iki yazarın bir yıl sonraki fikirleri epeyce farklılaşmıştır.

Yukarıda da temas ettiğimiz gibi, Refi' Cevad iki fırkanın yan yana anılmasından bile rahatsız olmuştur: *"...Memleketimizde garip bir galat-ı fikri [yanlış düşünce] mevcut idi. 'İttihatçı, İtilafçı', kelimeleri nedense yan yana zikr ediliyordu. Hâlbuki bu iki isim ve iki meslek arasında biz gayet büyük bir mübâyenet [zıtlık] görüyoruz. Bir kere Hürriyet ve İtilaf lekesiz ve temizdir. ...Kimseye 'Zorla beni seveceksin!' demedi. Ezildi, ezmedi. Asıldı, asmadı. Emezdi, asamazdı. Ezmiş ve asmış olsaydı Hürriyet ve İtilaf Fırkası olamazdı."* Aynı yazıda Refi' Cevad, Atı gazetesini yazarı Celal Nuri'nin Hürriyet ve İtilaf fırkası aleyhindeki sözlerine de şöyle karşılık vermiştir: *"Celal Nuri Bey Hürriyet ve İtilaf fırkasına parasıyla, canıyla, fikriyle dahil olmuş kaç kişi mevcut olabileceğini soruyor. Fırkaya dahil olanlar canlarını beride emanet edip birer ceset halinde mi fırkaya giriyorlardı. Hiç şüphesiz fırkaya dahil olan fikriyle, canıyla dahil oluyordu. Ve bu iki manevi kuvvet ile dahil olanların paraları ile de dahil olmaları hakkında bir kaydın Hürriyet ve İtilaf programında mevcut olduğunu bilmiyorum. Celal Nuri Bey Damad Ferid Paşa'nın maharet-i siyâsiyesinin nerede tecrübe edildiğini soruyor? Buna cevap vermek üzere*

²¹⁵ Refi' Cevad'ın arkadaşı M. Arif Ogan, onun adı geçen fırkaya üyeliğinin sebebinin İttihat ve Terakki'nin *"baskılı hürriyeti"*ne bağlamıştır. Bkz. *Bu Gözler Neler Gördü?*, s. 56.

²¹⁶ Birinci, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", s. 509.

²¹⁷ Velid Ebüzziya bu konuda şöyle der: *"Bugün mevcudiyet-i milliyemizin cidden son demleri yakınlaşmış gibi görünüyor. ...Hürriyet ve İtilaf fırkasınca en müşkül mesele işte icraatinin, vatana ait aksamı ile, fırkaya ait aksamı arasındaki had-i faslı tayin ve tefrik edebilmektir. ...Hürriyet ve İtilaf Fırkası elimizde son koz, kendimizi kurtarmak kabiliyetini haiz olup olmadığımızı ispat edecek son vasıta-i tecrübedir. İttihat ve Terakki'nin yanlış siyasetinin tamamıyla aksini iltizam eylemek ve yalnız selâmet-i vatan gayesini hedef ittihaz ederek dosdoğru yürümek nihayet o kadar güç olmasa gerektir."* Velid Ebüzziya, "Fırka Değil, Vatan İşi", Tasvir-i Efkâr, 17 Mart 1919.

mişariüleyhin herhâlde Talat Paşa mektebinden mezun olmamış bulunmasını serdetmek [söylemek] kâfidir zan ederiz.”²¹⁸ Görüldüğü gibi Refi’ Cevad başka gazetelerden Hürriyet ve İtilaf fırkasına yöneltilen eleştirilere cevap vermeyi kendine âdeta görev bilmiştir. Refi Cevad yine bir defasında İfham gazetesi yazarı Ferid Bey’in Hürriyet ve İtilaf aleyhindeki fikirlerine köşesinde şöyle yanıt vermiştir: “Yarın öbür gün bu memleketin tarihçesi yazılırken: ‘...Osmanlı Devleti’ni bir hizb-i meşum elinde inletirken, efkâr-ı umumiye-yi bin türlü hilelerle avuturken memlekette bir fırka, Hürriyet ve İtilaf fırkası bu şenaatlere [kötülükler], bu rezaille [rezillikler] mani olmak için ortaya atıldı. İstihkar-ı hayat, feda-yı mevcudiyet eyledi. Hunriz [kan dökücü] bir ekseriyete mukavemet ederek vatani İttihatçıların elinden kurtarmak istedi’ diye bir kayd mevcut olursa Ferid Bey’in ithamatına [suçlanma] rağmen o fırka için bundan şanlı bir destan-ı mefharat [övünç] mevcut olabilir mi?”²¹⁹

Refi’ Cevad iki fırkanın yan yana anılmasından rahatsız olsa da, aslında bunu en çok tercih eden yazarların başında gelmektedir. O, bir makalesinde yine iki fırkaya aynı anda değinir: “...Geçende İttihat ve Terakki ve Hürriyet ve İtilaf isimleri daima yan yana bahs olunuyordu. Her iki tarafın tuttuğu harici ve dâhili siyaset itibarıyla yekdiğerinin tamamıyla muhalifi oldukları cihetle İttihat ve Terakki’nin siyaset itibarıyla hakiki muhalifleri Hürriyet ve İtilaf idi. İttihat ve Terakki haricen İngiltere ve Fransa’ya düşmanlık dâhilen bir nifak-ı kavi tesis ettiği hâlde bunun biaman bir muhalifi Hürriyet ve İtilaf idi. Bu siyaset çürüyünce ve maalesef bütün memleketi göçürünce onun zıttı bir siyasetin isabeti tahakkuk eyler. ...Bu siyaset yedi sene evvel Hürriyet ve İtilaf’ın teşekkülü ile ilan edildiği zaman İttihatçılar ve onların sevk ettikleri efkâr tarafından hakaretle karşılandı. Bugün ise bu siyasete ihtiyaç son ilaç ve tekrar ediyoruz, Hürriyet ve İtilaf son ümittir.”²²⁰ Refi’ Cevad aslında iki fırkayı sürekli yan yana zikretmekle birbirinden ne kadar farklı olduklarını göstermek istemiştir: “Bir tarafta mevki, ikbal, para, zevk, safa vardı. Diğer tarafta nekbet [talihsizlik], zaruret, fakr [yoksulluk], bela, cefa, menfa [sürgün] vardı. ...Bir tarafta mevki, ikbal, para, zevk, safa vardı. Diğer tarafta ise bu sefer elem, mihnet [eziyet], gurbet, menfa ve adem [yokluk] vardı.”²²¹

²¹⁸ Refi’ Cevad, “Altı Günlük Sükûtta Sonra”, Alemdar, 13 Şubat 1919.

²¹⁹ Refi’ Cevad, “Kızmayalım, Acıyalım”, Alemdar, 4 Kanun-ı Sani 1920.

²²⁰ Refi’ Cevad, “Kuvvetli Bir Hükümet”, Alemdar, 19 Şubat 1919.

²²¹ Refi’ Cevad, “Hürriyet ve İtilaf’a Neden Düşman Oldular”, Tasvir-i Efkâr, 27 Kanun-ı Evvel 1919.

Gördüğümüz gibi Alemdar başmuharriri Refi' Cevad'ın en çok temas ettiği konu İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf fırkaları arasındaki büyük farklılıklardır. Tasvir-i Efkâr başmuharriri Velid Ebüzziya'ya göre ise daha ziyade Hürriyet ve İtilaf, yapacağı icraatlarla İttihat ve Terakki'den ne derece farklı bir fırka olduğunu ispat edecektir: *“Hürriyet ve İtilaf da bir sürü nazariyelerine, bol bol sözlerine rağmen, mesela İttihat ve Terakki'den farksız bir fırka olduğunu gösterecek olursa, artık memleket için yeni bir tecrübe geçirmeye ne imkân, ne de zaman kalmadığı cihetle vatanın selametinden tamamıyla kat'-i ümit etmekten başka yapacak bir şey yoktur.”*²²² Yazar yine benzer bir temennisini şöyle paylaşmıştır: *“Hürriyet ve İtilaf'ın, İttihat ve Terakki'nin hatalarına düşmemesi, onun yürüdüğü yanlış yollardan gitmemesi için âdeta içimiz titriyor.”*²²³

Velid Ebüzziya bütün bu temennilerine rağmen Refi' Cevad kadar Hürriyet ve İtilaf hakkında kesin hükümlere sahip değildir. Ancak firkanın programını çeşitli yazılarında hep takdir etmiştir: *“Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın pek mükemmel bir programı vardır. ...Efali [fiiller] akvale [sözler] uydurmak ise bilhassa bizim memlekette pek güç bir iş olduğu şimdiye kadar müteaddid tecrübelerle sabit olmuştur. ...Acaba Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda da böyle olacak mı? Henüz yeni mevki-i iktidara gelmiş olan bir fırkayı na-be-mevsim [vakitli vakitsiz] tenkidat ile müşkül mevkide bırakmak kat'a [asla] hatırımızdan geçmez. ...Esasen her vakit söylediğimiz üzere Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın sanki kendi mensup olduğumuz bir fırka imiş gibi, muvaffakiyatını en ziyade temenni edenlerden biri de biziz. Çünkü bu fırka son tecrübedir.”*²²⁴

Refi' Cevad'ın henüz hükümeti devralmayan fırka hakkındaki görüşleri ise şu merkezdedir: *“Hürriyet ve İtilaf tamamıyla meşru bir fırka olması dolayısıyla İttihat ve Terakki kuvveti gibi yağlı ipi, kanlı saturu olmadığı için aleyhinde zuhur edecek ufak bir cereyan karşısında çekilivermesi lazım gelecek... Mevki-i iktidara ez-can u dil [canı gönülden] geçmesini arzu ettiğimiz Hürriyet ve İtilaf'ın bir kere yıkacağı sedlerin kuvvetini tahlil ederek ondan sonra firkanın hükümet yolunda muvaffakiyetle yürümesini temenni etmek bizim için bir borçtur. Hürriyet ve İtilaf ile beraber çektik,*

²²² Velid Ebüzziya, “Adalet İşinde Muvaffak Olabilecekler Mi?”, Tasvir-i Efkâr, 12 Mart 1919.

²²³ Velid Ebüzziya, “İttihad Edemeyeceğiz”, Tasvir-i Efkâr, 23 Mart 1919.

²²⁴ Velid Ebüzziya, “İttihatçılıktan Kurtulmak İçin”, Tasvir-i Efkâr, 4 Nisan 1919.

beraber ağladık. Gönlümüz ister ki hükümet yolunda atacağı emin hatvelerle yalnız bizim değil bu felaketzede milletin de gözyaşlarını yine beraber kurutalım.”²²⁵

Alemdar yazarının bir başka yazısında fırka hakkındaki temennileri şöyledir: *“Hürriyet ve İtilaf istemiş olsaydı, belki hemen idare makinesinin başına geçebilirdi. İdareyi ele almaktan ziyade onu muvaffakiyetle tedvir [yönetmek] edebilmek meselesi ehemmiyetlidir. Hürriyet ve İtilaf hükümeti ele alsın demeyelim. Aldıktan sonra orada kalabilmesini temin edecek surette davranmasını temenni edelim...”*²²⁶

Refi Cevad, Hürriyet ve İtilaf için asıl başarının hükümeti fırka olarak ele almaktan geçtiğini şöyle ifade eder: *“...Şimdiye kadar Hürriyet ve İtilaf hükümete hiçbir aza vermedi ve vermemeliydi... Eğer Hürriyet ve İtilaf fırkasının hükümeti ele alması lazım ise hiçbir zaman bu kendi fırkasından kabineye üç beş aza vermesiyle olmaz. Fırka senelerce aynı gaye uğrunda bir fikir etrafında toplanarak çalışmış, uğraşmış, yekdiğerleriyle, siyasî, idari, içtimai nikatta birleşmiş, anlaşmış arkadaşlarıyla hükümeti ele alır ve bununla büyük bir fedakârlık etmiş olur. Açık söyleyelim bir Hürriyet ve İtilaf hükümeti son ümittir. Bunda da inkisara [hayal kırıklığı] uğramak istemiyoruz.”*²²⁷

Refi’ Cevad aynı kanaatini bir başka yazısında daha tekrarlar: *“Fırkaya istinat etmeden kuvvetli bir hükümet vücuda getirmek kavaid-i [kaideler] meşrutiyetin ihmali demek olmakla beraber memleketin müteşekkil ve azim bir kısmının müzaheretinden [destek] mahrumiyettir.”*²²⁸ Yazar ayrıca, “Temerküz kabinesi” söylentilerinin içinde Hürriyet ve İtilaf’ın yerinin olmaması gerektiğini ifade etmiş ve *“Hürriyet ve İtilaf ancak Hürriyet ve İtilaf fırkasının kabinesi olarak mevki-i iktidara gelmelidir”*²²⁹

Refi Cevad’ın “firkamız” dediği partiyi en samimi şekilde karşılayışı ise şu yazı ile olmuştur: *“Safa geldiniz arkadaşlar! İttihat ve Terakki gibi kanlarla alude [bulaşmış] değilsiniz. Hepiniz temiz, metin ve namuslu adamlarsınız. Muazzaz arkadaşlarımız! İşte biz senelerce bugün için çalıştık... Kıymetdar refiklerimiz! İyi bilirsiniz ki firkamızın programı şu birkaç cümle ile hülasa edilebilir: Temin-i mevcudiyet, adalet-i mutlaka, icraat-ı şedide... Fırkanızın merkezinde İran halıları yoktu. Kırık iskeleler üzerinde sönük mum şulelerinin sarı ziyaları altında senelerce*

²²⁵ Refi’ Cevad, “Hürriyet-i İtilaf-Buhran-ı Vükela”, Alemdar, 15 Şubat 1919.

²²⁶ Refi’ Cevad, “Meşrutiyet ve Meşruiyet”, Alemdar, 16 Şubat 1919.

²²⁷ Refi’ Cevad, “Kabine Buhranı”, Alemdar, 18 Şubat 1919.

²²⁸ Refi’ Cevad, “Kuvvetli Bir Hükümet”, Alemdar, 19 Şubat 1919.

²²⁹ Bkz. Refi’ Cevad, “Temerküz? Kabinesi”, Alemdar, 24 Şubat 1919.

çalıştınız. Firkanızın efradı menfalara [sürgün yeri] sevk edildiği zaman daima bir gün olup hakkın batıla galebe çalacağına emin idiler. İşte bugün geldi. Hürriyet ve İtilaf fırkası galip İtilaf devletleriyle isim nokta-i nazarından münasebetdardır. Bu münasebet-i ismiyeyi bir ittifak-ı fiile tesbit [yerleştirme] edeceksiniz... İttihat ve Terakki çetesinin zorla bize düşman ettiği eski dostlarımızla aramızda tasni' etmiş olduğu düşmanlığı sileceksiniz... Firkamızın, içtihat fikri ile hareket eden bir fedakâr ordu olduğunu nazardan dur [uzak] tutmayınız... Haydi arkadaşlar! İş başına!”²³⁰

Burada fırka [Hürriyet ve İtilaf Fırkası] adı ile “İtilaf devletleri” ifadeleri arasındaki benzerliğe yazarın dikkat çekmiş olması önemli olmakla birlikte, bu yakınlık sadece isimde kalmamıştır. Bu arada padişah Vahideddin’in firkaya selam-ı şahanelerini göndermeleri de Refi’ Cevad’ı bir hayli memnun etmiştir: “Padişahımız, Hürriyet ve İtilaf fırkasına selam-ı şahanelerini gönderdiler... Bu kıymetli selam ile Hürriyet ve İtilaf merkezinin çıplak duvarları nur ile tezyin etti. Mehmed Vahdeddin-i adil hazretlerinin selamına nail olan Hürriyet ve İtilaf için ne büyük şeref!”²³¹

Refi’ Cevad firkaya olan gönül bağı ile fiili bağını bir makalesinde şöyle izah etmiştir: “Hürriyet ve İtilaf hükümeti icraat hükümetidir. Gerek Refik Halid olsun gerek ben evvela Hürriyet ve İtilaf’ın icraat yapacağına kani’ olduğumuz için firkaya taraftar olmuştuk... Bizlere gelince, öyle hücumlardan pek korkar adamlar değiliz. Bahusus [hele] yedi sene İttihat ve Terakki gibi toplu, tüfenkli, sehpalı, satırlı bir çete ile uğraştıktan sonra...”²³²

Velid Ebüzziya da fiili olarak fırka içinde yer almasa da firkaya hangi sebepten ötürü taraftar olduğunu şöyle açıklar: “Biz Hürriyet ve İtilaf fırkasıyla şahsen hiçbir suretle alakadar değiliz ve kendi naçiz içtihadımız ve meslek-i istiklalimiz itibarıyla hiçbir vakit alakadar da olamayız. Fakat vatanın şu feci vaziyetinde bu firkanın muvaffakiyeti, memleketin selameti demek olacağı cihetle, fırka doğru yolda gittikçe, hulus ve hüsn-i niyetinden ayrılmadıkça elimizden geldiği kadar kendisine zahir [yardımcı] olmayı da bir vazife ad ediyoruz.”²³³ Velid Ebüzziya Refi’ Cevad gibi firkanın fiili bir üyesi olmadığı için onun hakkında yorumda bulunurken konumunu şöyle izah etmiştir: “Hürriyet ve İtilaf’ın hususi

²³⁰ Refi’ Cevad, “Hürriyet ve İtilaf!”, Alemdar, 5 Mart 1919.

²³¹ Refi’ Cevad, “Selam-ı Şahane”, Alemdar, 7 Mart 1919.

²³² Refi’ Cevad, “Tavşana Kaç, Tazıya Tut...!”, Alemdar, 3 Nisan 1919.

²³³ Velid Ebüzziya, “Adalet İşinde Muvaffak Olabilecekler Mi?”, Tasvir-i Efkâr, 12 Mart 1919.

işlerine bittabiyakından vakıf bulunmadığınız cihetle biz yalnız zahiren şahidi bulunduğumuz ahvale göre hüküm vermek mecburiyetindeyiz."²³⁴

1.6. İstanbul Hükümetleri

3 Temmuz 1918'de tahta çıkan Vahideddin, istifa eden Talat Paşa'yı tekrardan sadrazam olarak görevlendirmiş, ardından artan baskılar neticesinde paşa tekrar istifasını verince 8 Ekim 1918 tarihinde Tevfik Paşa'yı kabineyi kurmakla görevlendirmiştir. Fakat hükümeti kurmakta başarılı olamayan Tevfik Paşa'nın yerine 14 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa'ya bu görev verilmiş, o da 8 Kasım 1918'de istifa etmek mecburiyetinde kalmıştır. Sonrasında aynı yılın 18 Kasım'ında Tevfik Paşa hükümeti kurulmuş, 12 Ocak tarihinde istifa etmiş, 13 Ocak'da ise yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Aynı Tevfik Paşa üçüncü hükümetini ise 24 Şubat 1919'da kurmuş, 3 Mart'ta da istifa etmiştir. 4 Mart 1919'da ise Damad Ferid Paşa hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali üzerine Damad Ferid Paşa istifasını vermiş, işgalden dört gün sonra ise ikinci hükümetini kurmuştur. Hükümet konusunda yaşanan bu keşmekeşli duruma ek olarak, Aralık 1918'den itibaren çeşitli fırka ve cemiyetlerin de ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar, yukarıda ayrı bir başlık hâlinde temas ettiğimiz ve bundan sonra da üzerinde en çok durulacak olan Hürriyet ve İtilaf'tan başka "*Teceddüd Fırkası, Hürriyetperver Avam Fırkası, Selamet-i Osmaniye Fırkası, Sulh ve Selamet Cemiyeti, Selamet-i Amme Cemiyeti, Wilson Prensipleri Cemiyeti, Radikal Avam Fırkası, Kürdistan Teali Cemiyeti*" dir.²³⁵

Bir asır önceki bu gelişmeleri konu edinen kimi çalışmalarda yaşanan bu karışıklık hâli Vahideddin'in İttihat ve Terakki'yi sindirmeye yönelik çabaları²³⁶, kimi çalışmalarda ise padişahın öyle görünmekten başka çaresinin olmaması²³⁷ şeklinde yorumlanmıştır. Biz aşağıda ne yukarıdaki 4-5 aylık zaman zarfında adı geçen hükümetlerin tümünün icraatlarından ya da icraatsızlıklarından, ne de adı geçen fırka ve cemiyetlerin hepsinin kuruluş ve faaliyetlerinden bahsedeceğiz. Yapacağımız şey, daha önceki başlıklarımızda olduğu gibi, Alemdar ve Tasvir-i

²³⁴ Velid Ebüzziya, "Sadık Bey'in Beyanati Etrafında", Tasvir-i Efkâr, 6 Temmuz 1919.

²³⁵ Bkz. Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 7 vd. Tunaya da, dernekleşme faaliyetlerinin 1908'den sonra en canlı dönemini yaşadığına işaret etmiştir. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988, s. 389. Ayrıca bkz. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları, İstanbul 1990, s. 15.

²³⁶ Bkz. Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 6.

²³⁷ Bkz. Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)*, Haz. S. Akşin-B. Tanör-K. Boratav, Milliyet Yayınları, İstanbul Tarihsiz, s. 68.

Efkâr başmuharrirlerinin görüş alanına girmiş ve bu yüzden köşelerine taşımış oldukları konulara yer vermek olacaktır.

Bu noktada her iki yazarın dikkat çektikleri en önemli husus, vaziyetin daha önce hiç olmadığı kadar hassas ve kırılgan olduğudur.²³⁸ Dolayısıyla iki yazar da vatanın selamati adına sürekli icraat talebinde bulunmuşlardır. Zira Velid Ebüzziya zamanın önemini şu sözlerle ortaya koymuştur: “...*Bu devlet ve millet hiçbir zaman bugünkü kadar müthiş bir tehlike-i memat ve inkıraz karşısında kalmamış idi. Şu anda mevcudiyetimizi tehdit eden dâhili ve harici tehlikeler tadad [sayıp dökmek] ve tavsife sığar gibi değildir. Böyle bir zamanda hem hariçte kapımıza dayanmış olan, galip ve mağrur bir düşmana karşı devletin hukukunu müdafaa etmek, hem de dâhilde her an zuhuru muhtemel olan teşevvüşata [karışıklık] meydan vermemek için ne kadar mutabassırane [açık gözlülük ile] ne kadar hazur-ı [dikkatli] fikr ile harekete ihtiyaç olduğunu bilmeyiz tarife ihtiyaç var mı?*” Yukarıdaki sözlerin sahibi olan Velid Ebüzziya’nın mütarekenin imza tarihine denk gelen bu yazısı Damad Ferid Paşa hakkındadır. Damad Ferid Paşa, mevcut Ahmet İzzet Paşa kabinesine bir takrir [önerge] vermiş, bu ise Tasvir-i Efkâr yazarını epey sinirlendirmiştir. Damad Ferid Paşa’nın hareketini “*insafsızlık*” olarak niteleyen yazar, takriri veren paşanın kendisi için de “*Öyle zannedildiği kadar dur-endiş [uzağı gören] erbab-ı tefekkürden değil*” yorumunda bulunmuştur. Aynı yazıda, “*Zaman öyle durup dururken zihne esen şeyleri söyleyecek zaman değildir*” diyen Velid Ebüzziya yine makalesinde “...*Çok şayan-ı teessüftür ki mişarüileyha da evvelki gün verdikleri takrir ile kendilerinin cidden basiretkâr bir memleket adamı oldukları hakkındaki kanaati bir darbeye zir-ü bezer etmişlerdir*”²³⁹ sözlerini sarfetmiştir.

“*Millete bugünkü halinde rah-ı hakikiyi, tarik-i selameti yine hükümet gösterecek, basiret ve ihtiyat ile hareket edebilmemiz hususunda bize yine hükümet rehber olacaktır*” sözleriyle Velid Ebüzziya, asıl sorumluluğun kimlere düştüğünü de göstermiştir. Ardından biraz geçmişe giden yazar, Talat Paşa’nın Vahideddin’e ayak diremesi hakkında şunları söylemiştir: “...*Talat Paşa ve refikası teşhir ve izah ettiğimiz vechile Tefvik Paşa’nın kabine teşkiline elden geldiği kadar mevani [engel olma] ika’ eylemişler idi. Talat Paşa’nın, memleketin bu kadar vahim bir mevkide*

²³⁸ Tasvir-i Efkâr yazarı memleketin içinde bulunduğu durumu, Endülüs’ün son hükümdarının şehirden ayrılırken döktüğü gözyaşları ile benzerlik kurarak açıklamıştır. Bulduğu şehri terk etmekte olan son Endülüs hükümdarının annesi oğluna dönerek şöyle demiştir: “*Bugün kadınlar gibi ağlayacağına, dün memleketi erkekler gibi müdafaa etmeli idin.*” Velid Ebüzziya, “Mütarekename ve Mebusların Teessürü”, Tasvir-i Efkâr, 31 Teşrin-i Evvel 1918.

²³⁹ Velid Ebüzziya, “Damad Ferid Paşa’nın Takriri”, Tasvir-i Efkâr, 30 Teşrin-i Evvel 1918.

*bulunmasına rağmen yine mekasıd ve menafi-i şahsiyeden başka bir şey düşünmemesi tabii endişe-i vatan ile kalpleri titreyen ashab-ı hamiyeti dilhun [kalbi yaralı] etmekte idi. ...Talat Paşa ve arkadaşlarının memlekete son ve hepsinden müthiş darbeler indirmelerine mümanaat [karşı koyma] edebilecek yegâne sahib-i salahiyyet kuvvet ise heyet-i mebusan idi.*²⁴⁰

Bir başka makalesinde Talat ve Enver paşaları kastederek, “*Bu zor zamanda firar edenlere lanet, kalıp da onların siyasetlerini devam ettirecek olanlara da bin lanet olsun*”²⁴¹ bedduasında bulunan Tasvir-i Efkâr yazarı, “*...Şimdiki mebusların vazifelerine nihayet vermek gibi tedbirlerin de ittihazına lüzum vardır. ...Bütün milletin nazarında vazife-i vekâleti hiçbir suretle ifa edememiş olmak töhmeti altında bulunan bu zevatın bundan daha ziyade memleketin mukadderatı hakkında beyan-ı rey etmek salahiyyetini haiz olmaları caiz değildir*”²⁴² diyerek istediği icraatin mahiyetini de ortaya koymuştur. Aksi takdirde hükümetin içten ziyade dışta düşeceği durumu Velid Ebüzziya şöyle ihtar etmiştir: “*Hiç şüphe etmemek lazımdır ki hükümet-i hazıra bugün isteyerek istemeyerek Avrupa'ya hükümet-i sabıka erkânını gizliden gizliye himaye eylediği hissini verecek olursa, mütarekenamenin temin eyleyeceği fevaidi [faydalar], dâhilde zuhur edebilecek her türlü keşmekeşlerden daha çok ziyade bizzat kendisini haleldar etmiş olur.*”²⁴³

10 Kasım 1918’de Ahmet İzzet Paşa’nın istifasını köşesine taşıyan Velid Ebüzziya, ertesi günü yeni kabinenin Tevfik Paşa tarafından kurulacağı haberini vermiş, bir sonraki gün de Tevfik Paşa hakkında şunları söylemiştir: “*Tevfik Paşa kabinesi teşekkül ederek idare i umura mübaşeret [girişmek] eyledi. ...Mişarüileyh Talat Paşa’nın istifası üzerine res-i kâra gelmiş olsalardı, başlıca iştilgal edecekleri iş mütarekeden ibaret bulunduğu cihetle belki şimdiye kadar maruz-ı müşkülât olmazlardı. Bununla mütarekenin pek kolay bir iş olduğunu söylemek istemiyoruz.*” Yazara göre mütareke meselesinin “*mahiyet ve hududu muayyen, dairesi sabit idi*”, ancak şimdi hakiki sulh yolunda iyi neticeler almak ve ülkenin içini düzene kavuşturmak daha çetin bir meseledir. Aynı makalede yine şunlar yazılıdır: “*...Evvelce Londra’da buldukları sırada dürüst ve mümtaz ahlak ve mişvarları [tavırlar] ile bilhassa İngilizlerin nazar-ı hürmet ve muhabbetlerini celp eylemişler idi. Şimdi bizimle sulh işlerinde en büyük amil ve müessir İngilizler olacağına göre*

²⁴⁰ Velid Ebüzziya, “Meclis-i Mebusan’ın Feshi Meselesi”, Tasvir-i Efkâr, 4 Teşrin-i Sani 1918.

²⁴¹ Velid Ebüzziya, “Sükût!”, Tasvir-i Efkâr, 5 Teşrin-i Sani 1918.

²⁴² Velid Ebüzziya, “Yeni İmtihan Devresi”, Tasvir-i Efkâr, 3 Teşrin-i Sani 1918.

²⁴³ Velid Ebüzziya, “Kabinenin Mesleğinde Sarahat İstiyoruz!”, Tasvir-i Efkâr, 6 Teşrin-i Sani 1918.

kendileriyle vuku bulacak müzakeratı, Teyfik Paşa hazretlerinin zir-i riyasetinde [başkanlığında] bulunan bir kabinenin idare etmesinden herhâlde büyük faydalar hâsıl olacağına şüphe yoktur. ...Mamañih bugün en mühim mesele, sulh-ı harici değil, her vakit söylediğimiz vechile salah-ı dâhilidir. ...Yeni hükümetin her şeyden evvel memlekette kanunun hâkimiyetini temin, hürriyet-i hakikiyeyi tesis eylemesi ve bilhassa on senedir çektiğimiz bunca felaketlerin bais-i yegânesi ad dedilen İttihat ve Terakki'nin memlekette artık bundan sonra nâfiz ve müessir bir kuvvet olması imkânını esasından selb [kaldırma]eylemesi iktiza etmektedir.”

Velid Ebüzzıya'ya göre İttihat ve Terakki'ye sırf intikam hissi ile yaklaşılmalıdır. Esas sorunu onların neden bu kadar meydanı boş bulmalarında aramak gerekir. Şu zamanda tümüyle İttihat ve Terakki'yi ortadan kaldırmak hedefe yanlış yoldan gitmeye benzer, kanuni ve adilane hareket etmek lazımdır: “...Bugün bizim yegâne temennimiz, evvelki vaziyetlere kıyas kabul etmeyecek kadar vahim ve elim olan vaziyet-i hazırada da, İttihat ve Terakki'den kurtulmuş olmamızdan bilistifade res-i mukadderatımıza, memleketin halas ve necatının mütevakıf [bağlı] bulunduğu avamili [sebepler] bihakkin ihata ve takdire muktedir bir heyetin geçmiş bulunduğunu görmektir.”²⁴⁴

Görüldüğü üzere Tasvir-i Efkâr yazarı makalelerinde en çok vurguyu, dâhilde birlik sağlanması üzerine yapmıştır. Zira o bu kanaatini aşağıdaki cümleler ile daha açık bir şekilde ortaya koymuştur: “...Temenni edelim ki kanımıza susamış olan harici düşmanlarımızla bile terk-i muhasemat [düşmanlığı bırakmak] ederek kendilerine dest-i müsalahayı [barış eli] uzatmak üzere bulunduğumuz şu günlerde, artık büyük küçük hepimiz hakiki vezaifimizi idrak ve takdir ederek kendi aramızda da bir mütareke ve müsalaha akdine müyesser olsun.”²⁴⁵ “...Bundan sonra biz bu yeni vaziyetin istilzam [gerektirmek] eylediği basireti, ihtiyatı gösterebilirsek, aramızda doğru yolda yürümek için hakiki ittifak ve vıfak teessüs eylediğini ispat edebilirsek hiç şüphesiz bundan memleket müstafid [faydalanma] olur ve elimizde kalanlar bekası temin edildikten başka zayıat-ı hazıramızı, aramızdaki ittihat ve itilaftan mütevellitkuvvet sayesinde, belki ekalli [en az] dereceye indirmeye de imkân bulunabilir.”²⁴⁶

²⁴⁴ Velid Ebüzzıya, “Her Şeyden Evvel İttihad-ı Efkâr Lazım”, Tasvir-i Efkâr, 12 Teşrin-i Sani 1918.

²⁴⁵ Velid Ebüzzıya, “Mütarekename ve Mebusların Teessürü”, Tasvir-i Efkâr, 31 Teşrin-i Evvel 1918.

²⁴⁶ Velid Ebüzzıya, “Şimdi Ne Yapacağız?”, Tasvir-i Efkâr, 2 Teşrin-i Sani 1918.

Velid Ebüzzıya yukarıdaki temennilerini bundan sonraki yazılarında, hatta bir yıl sonrasında da devam ettirmiştir. Kanaatimizce onu bu sözleri sarfetmeye yönelten nokta, dışarıya, kendi kendini idare edemeyen bir devlet görüntüsünün verilmesinin sakıncaları sebebiyledir. Diğer taraftan yazar, Hürriyet ve İtilaf'ın İngiliz taraftarı bir siyaset takip etmesi endişesinden ötürü de bu türden birlik çağrısı cümleleri çok fazla kullanmıştır. O, vaziyetin gerektirdiği şekilde bir siyaset takip edilmemesini ise çoğu zaman “*siyasî terbiyeden mahrumiyet*”e bağlamıştır. Nitekim yazar bu konudaki kaygılarını şu sözlerle ortaya koymuştur: “...*Münasebat-ı hariciyemiz meselesinde pek indi [şahsi] hükümler veriliyor. Memlekete pek kat’i surette vesayada bulunuluyor ve mesela halasımızın ancak falan veya filan kuvvete sıkı sıkıya bağlanmaya mevkuf [bağlı] bulunduğu iddia edilip duruluyor. ...Bugün milletin halas ve necatını yalnız bir devlete rabt mecburiyetine mevkud ad etmekte de bir türlü akıl erdiremiyoruz. ...Bize salah ve necah [zafer] hariçten gelemez ve gelmeyecektir. Biz kurtulabilirsek ancak kendi kendimizi ıslah ile kurtulabileceğiz. ...Biz kendi kendimize yar olduğumuzu harice karşı ispat edebildiğimiz andan itibaren haricin emniyet ve teveccühünü celp edebiliriz. Yoksa aramızda böyle kardeş kavgaları ile zamanımızı izaa [boşa harcamak] etmekte ve hele hususi emellerle ‘falan veya filan gruba iltihak etmeliyiz’ gibi iddialarla vakit geçirmekte devam ettikçe hariçten kimsenin bizimle dost olmaya yanaşmayacağı muhakkaktır. Mütemeddin [medeni] milletlerin hangisi olursa olsun (Akıllı düşman, akılsız dosttan yeğdir) meselinin hükmünü takdir edecek seviyededirler. Kendi kendine vefası olmayan bir milleti, kendi daire-i menafileri [menfaatler] dâhiline almazlar. Olsa olsa ancak sonu esaret demek olan bir himaye tatbikini düşünebilirler.” Makalesinde bu sözleri söyleyen Tasvir-i Efkâr yazarı yazısını şöyle bitirmiştir: “*Sana senden gelir bir işte ancak dâd [adalet] lazımsa/ Ümidi kes gayrıdan imdad lazımsa.*”²⁴⁷*

Bu noktada her iki yazarın da makalelerinde dikkatimizi çeken husus, yapılması gerekeni söylerlerken kötü örnek vermekten kendilerini alamamalarıdır. Kötü örnek vermek için iki yazar da genellikle İttihat ve Terakki’yi zikretmişlerdir. Nitekim Velid Ebüzzıya bu kanaatimizi şu sözleriyle daha da güçlendirmiştir: “...*Bir işi hüsn-i suretle başa çıkarabilmek için her şeyden evvel ve her şeyden ziyade tefrite düşmemek katiyen lazımdır. Eğer böyle dur-endişane [basiretli] hareket edilmeyecek olursa İttihat ve Terakki’nin yapmadan yıkmak veyahut yıktıktan sonra yapamamak*

²⁴⁷ Velid Ebüzzıya, “Kendi Kendimizi Kurtaralım”, Tasvir-i Efkâr, 13 Teşrin-i Sani 1918.

siyasetinin aynını, bu defa da aksi istikamette ve zamanın nezaketi hasebiyle daha muzır [zararlı] bir şekilde tatbik edilmiş olur.”²⁴⁸

Tasvir-i Efkâr yazarı, ileriki zamanlarda kabine içinde yaşanan problemleri kastederek şu cümleleri sarfetmiştir: “...Bugün dünden daha fena olduğu gibi yarının da bugünden fena olacağını ve bugünü aratacağını nasıl olup da bir türlü idrak edemiyoruz? Yazar meclisteki vekillerin didişmeleri hakkında da şöyle demiştir: “Bir gemi batarken içindeki yolcuların, geminin inşasında yapılan hatalardan dolayı kimin ithamı lazım geldiği hakkında münakaşaya düştükleri görülmüş bir şey mi?” Yazar her şeye rağmen umudunu canlı tutar ve der ki: “Mamañih henüz vakit büsbütün geçmemiştir. ...Kapımızdan geçen ve içimize giren tehlikeleri yine kapımızdan dışarı, hem de zannedildiğinden daha kolay çıkarabiliriz.”²⁴⁹

Velid Ebüzziya yazılarında sürekli bir şekilde vaziyetin ne derece hassas ve tehlikeli olduğunu anlatır. Ayrıca siyasî terbiyeden yoksunluk vurgusu yapmayı ihmal etmeyen Velid Ebüzziya, geçmişte yaşananların ağırlığından dolayı bütün kusurları mevcut hükümetin sırtına yüklememenin de gerekliliğine işaret etmiştir: “Biz herçi-bad-abad [ne olursa olsun] Tefik Paşa kabinesinin mevkiinde kalmasını iltizam [gerekli görmek] edenlerden değiliz. Tefik Paşa kabinesinin değil, herhangi bir hükümete bila-muhakeme [düşünmeksizin] taraftarlık etmek hatır ve hayalimizden geçmediği gibi elimizden de gelmez. Yalnız bizi en ziyade endişeye düşüren milletin kendini idareden bihakkın aciz olduğu her gün bir suretle ispat etmekte bulunduğu şu sıralarda bir de memlekette bir hükümet buhranı çıkmasına sebebiyet vermesidir. ...Tefik Paşa'nın yerine kimler geleceği tahmini bir surette olsun bilinmeden evvel yine kabine buhranı ika'ına [meydana getirme] çalışılıyor ise o hâlde (Giden geleni aratır) fehvasınca [anlam] bugünleri de arayacağımızdan pek korkuyoruz.”²⁵⁰

Velid Ebüzziya, “Mütareke devresinin zaten pek çok müşkülât ihdas edeceği daha ibtidasından [başlangıç] aşikâr değil miydi?” diyerek, Tefik Paşa üzerine fazla gidilmesini doğru bulmadığını belirtir. Yazara göre mütarekenin başından beri “İttihatçılığa mahsus olan bir nikbinlik [iyimserlik]” gerekli tedbirlerin alınmasının önüne geçmiştir. Yazar, dört senelik harpten sonra idarenin değişip hesap sorulması yolunun tutulması gerektiğinin altını çizmiştir. Ancak o, hesap sorulma işinin bir

²⁴⁸ Velid Ebüzziya, “İfrattan Tefrite Düşmeyelim”, Tasvir-i Efkâr, 15 Teşrin-i Sani 1918.

²⁴⁹ Velid Ebüzziya, “Tehlike Sokaklarda Dolaşiyor, İttihat Edelim!”, Tasvir-i Efkâr, 21 Teşrin-i Sani 1918.

²⁵⁰ Velid Ebüzziya, “Hükümeteşizlik Tehlikeleri”, Tasvir-i Efkâr, 17 Kanun-ı Evvel 1918.

türlü gerçekleşmediğini söyler ki, Alemdar yazarı Refi Cevad da hep bunu vurgulamıştır.

Velid Ebüzziya mütareke sonrası tutulması gereken ancak tutulmayan yolu şöyle açıklamıştır: *“Harpten sonra yeni teşekkül edecek kabineye İttihat ve Terakki’ye muarız olmayan kimselerin tayinini temin ile vakit geçirildi. Öyle zamanlarda memleketin idareten ve fikren büyük bir kısmına hâkim olanlar yalnız böyle hasis emeller ile hareket ettiklerine nazaran, bugün ahvalin bu kadar müşkülât ile mali [dolu] olmasına hiç hayret etmemelidirler. ...Biz o zamanların vukuatını günü gününe takip ederek, memleketin mukadderatına karşı girilen lakaydinin yakından şahidi olduğumuz, yalnız şahsi endişelerle hareket edildiğinin bedihi [açık] ve aşikâr asar ve delailini pekiyi gördüğümüz içindir ki bugün mütemadiyen tekrar olunan tenkidat ve muahezatta [itirazlar] bir türlü samimiyet göremiyoruz. ...Elan [şimdi] eski hatalarda ısrar edilmesine, bir türlü salim ve makul bir tarik [yol] takip edilmemesine ne kadar şaşılrsa azdır.”*²⁵¹

*“Katilleri yani İttihat ve Terakki’yi seçen kurul”*²⁵² olarak görülen Meclis’in 21 Aralık 1918’de feshi²⁵³ iki yazar tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. O kadar ki Refi’ Cevad’ın fesih ertesini günü makalesine attığı başlık *“Oooh..!”* şeklindedir. İçerisinde ise şunlar yazar: *“Leh’ül hamd, senelerden beri mebusluk sıfat-ı mukaddesesini benimseyerek memleketimize sarılan yılanları kuvvetlendiren bir heyetin hak-ı hıyanetine hitam [son] verildi. Bundan dolayı ibtida-yı cülusundan beri memleketin sahib-i hakikisi olduğunu ispat eden padişah-ı adil efendimiz hazretlerine bütün mağdur millet namına arz-ı şükran ediyor ve hükümeti de tebrik ederiz. ...Artık mebus olmak için namuslu ve muktedir evlad-ı vatandan olmak kâfi. Yalnız bundan sonra o mevki-i bülendi işgal edeceklerin vaktiyle milleti kemiren mikroplarla temas etmemişlerden olmalarını nazar-ı dikkate alalım. Müjde vatandaşlar! Karanlık gece bitiyor. Bize hayat verecek olan sabahın parlak güneşini selamlayalım!”*²⁵⁴

Velid Ebüzziya için de fesih kararı şaşılacak bir durum değildir. Onun meclisin feshinin ertesini günü köşesindeki yazı şöyledir: *“Talat Paşa hükümetinin sükûtundan ve onu mevki-i iktidara getiren İttihat ve Terakki siyasetinin iflasından*

²⁵¹ Velid Ebüzziya, “Yıkılmak, Yapmaktan Kolaydır”, Tasvir-i Efkâr, 20 Kanun-ı Evvel 1918.

²⁵² Turan, *Türk Devrim Tarihi I*, s. 85.

²⁵³ Bu konunun arka planı ve sonrası için bkz. Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 14 vd.

²⁵⁴ Refi’ Cevad, “Oooh..!”, Alemdar, 22 Kanun-ı Evvel 1918.

sonra artık bu Meclis-i Mebusan'ın sebep ve hikmet-i mevcudiyeti kalmamış idi. ...Milletin vekili unvanını taşımaya hiçbir vechile layık değil idiler. ...Buna şüphe yoktur ki dün vazifelerine hitam verilmiş olan Fındıklı Sarayı azası, şu biçare milletin harb-i umumiye her türlü arzusunun hilafında olarak sürüklenmesinden mütevellit bütün felaketlerden, bütün facialardan ve koca bir vatanın bugün düştüğü hal-i acz ve sefaletten Talat Paşa ve yaran [arkadaş] icraatı kadar ve belki daha ziyade mesul ve günahkârdılar. ...Binaenaleyh kendi düşen ağlamaz fehvasınca, mebusların bu tarzda işten el çektirilmelerinin memlekette hiçbir teessür uyandırmayarak bilakis inşirahı [rahatlama] mucip olmasından dolayı başlarına gelene mutavaatkarane [baş eğerek] rızadan başka yapacakları yoktur.”²⁵⁵

Velid Ebüzziya bir sonraki gün de köşesini bu konuya ayırmıştır: “Meclis-i Mebusan'ın feshi, ansızın vuku bulmuş olmasına rağmen, efkâr-ı umumiyece büyük bir sükûnet ile âdetâ tabii bir keyfiyet gibi telakki olundu. Hatta meclisin feshine öteden beri şiddetle aleyhtar olan İttihatçılar bile teessüflerini saklayamamakla beraber, fazla eser-i şiddet ve hiddet gösteremiyorlar. ...Memleket soyulurken susmuş olanların, milyonlarca ehl-i İslam işitilmemiş görülmemiş bir israf-ı caniyane ile mezbahalara sevk edilirken en ufak bir muahezede [itiraz] bulunmayı çok görenlerin, dört sene müddetle mezalim ve taaddiyatın suistimalatın ve irtikabatın [hileli işler] her türlüüne karşı mütemadiyen müsamahakâr ve hatta müsaadekâr davranmış bulunanların, bugün salah ve selamet-i memleket namına söz söylemek cüretini gösterebilmelerine hakikaten şaşılmaktadır.”²⁵⁶

Tasvir-i Efkâr yazarı ayrıca meclisin feshi ile birlikte yaşananları şöyle izah etmiştir: “İttihatçılar bilhassa Meclis-i Mebusan'ın feshinden beri meşrutiyetin tehlikede olduğunu (Kanun!)un ayaklar altında çiğnenmeye başladığını ileri sürerek günden güne iştikayı [şikâyet] arttırıyorlar. İttihat ve Terakki'nin eskiden beri hasm-ı canı [can düşmanı] olan muhalifler ise, hükümet-i hazıranın bilhassa İttihadiyuna karşı kâfi derecede şiddet gösteremediğinden dolayı mütemadiyen adem-i memnuniyet izhar ediyorlar ve bundan selamet ve saadetin esasını, İttihat ve Terakki'nin şahsiyeti ile, namıyla ve nişaniyle ortadan kalkması teşkil edeceğini söylüyorlar. Yalnız mukadderat-ı memleket his ve endişesiyle muharrik olan bir üçüncü kısım da var ki onlarda her türlü fırkacılık temayülât ve hissiyatının fevkinde yalnız vatanın menafî [menfaatler] düşünülmesi ve bu menafîin iktiza ettirdiği dürüst

²⁵⁵ Velid Ebüzziya, “Meclis'in Feshi”, Tasvir-i Efkâr, 22 Kanun-ı Evvel 1918.

²⁵⁶ Velid Ebüzziya, “Fesihten Sonra”, Tasvir-i Efkâr, 23 Kanun-ı Evvel 1918.

yoldan başka bir tarik takip olunmamasını iltizam eylediklerinden bu gibiler de ortadaki ihtilaf-ı efkârdan mütehayyir ve müteessif olarak bu nifak ve şikâkın [ikilik] akıbeti hiç de hayırlı olamayacağından korkuyorlar ve onlar da bu nokta-i nazardan gürültüye karışarak teşettüt [dağınıklık] ve tezebzübün [karışıklık] tezayüdüne [artış] sebebiyet veriyorlar. ...Mamañih İttihatçılar içinde Talat Paşa ve arkadaşlarının suistimalatına, mezalim ve taaddiyatına hiçbir vechile iştirak etmemiş ve her suretle namuslarını muhafaza eylebilmiş birçok kimseler vardır.” Aynı yazıda Velid Ebüzziya kendisine göre takip edilmesi lazım gelen doğru yolu şöyle belirtmiştir: “İşte İttihat ve Terakki namına çalışılmak isteniliyorsa böyle afif [temiz] ve müstakim kalmış olanlar toplansa da yeni bir takım fikirler ve içtihatlar ile dürüst ve makul bir mesleğin esasatını kursalar ve ondan sonra faaliyete gelseler hem İttihat ve Terakki namını temizlemeye muvaffak olurlar, hem de memlekete nihayet hakiki hizmetler ifa eylemiş bulunurlardı. ...Memleket her gün şiddetini arttırmakta olan keşmekeşlerden kurtulamayacak ve belki şu biçare ümmet İttihat ve Terakki devrini bile arayacak tehlikelere maruz kalacaktır.”²⁵⁷

Yukarıda gördüğümüz gibi Tasvir-i Efkâr yazarı, memketteki insan profilini üç kısma ayırmıştır: İttihatçılar, onlara muhalif olanlar ve sadece vatanını düşünüp fırkacılık zihniyetinden uzak olanlar. Muhtemelki Velid Ebüzziya kendisini üçüncü gruba dâhil eder. Yazılarında gizliden gizliye göndermeye yaptığı Alemdar başmuharriri Refi’ Cevad’ı ise muhalifler sınıfına kaydeder. Refi’ Cevad ise Tasvir-i Efkâr yazarını birinci sınıfa dahil eder, kendisini ise üçüncü sınıfta konumlandırır. Zira Refi’ Cevad bu konuda şöyle demiştir: “Bizim için bugün fırka meselesi içtihat meselesi mevzubahis değildir. Doğrudan doğruya memleketi düşünüyoruz. Cürmü görmemek için gözlerini kapayan bir hâkim -bu husustaki fikr-i mahsusumu afv ediniz- benim nazarımda o mücrim kadar müttehemdir.”²⁵⁸

Tasvir-i Efkâr yazarı önceleri, siyasete atılan bir fırkanın başarılı olmasının en temel formülünü İttihat ve Terakki’nin izlediği politikanın tersini uygulamasına bağlı olduğunu söylemişti. Ancak geçen zaman onun kanaatinin de değişmesine sebep olmuştur: “İttihatçıların siyaseti, elim ve feci netayic [neticeler] vermek suretiyle iflas ettikten sonra mevki-i iktidara mutlak muhalif bir fırkanın gelmesi iktiza etmekte idi. Meşrutiyeti usulü dairesinde idare olunan memleketlerde hemen daima bu kaide cereyan eder. Bizde ise ...Talat Paşa’nın yerine İttihat ve Terakki amalane [emeller],

²⁵⁷ Velid Ebüzziya, “Program Meselesi”, Tasvir-i Efkâr, 26 Kanun-ı Evvel 1918.

²⁵⁸ Refi’ Cevad, “Üçüncü Mektubum”, Alemdar, 1 Kanun-ı Sani 1919.

daha doğrusu erkan-ı İttihadın şahıslarına hadim [hizmetçi] olup olmadığı elan anlaşılmamış bulunan İzzet Paşa hükümeti gelmişti. Fakat Tevfik Paşa kabinesinin mevki-i iktidara geldiği zamandan beri vaki olan tecrübe gösteriyor ki yalnız İttihat ve Terakki'ye muhalefetten ibaret bir sıfatı haiz olmak, idare-i umurda muvaffakiyet için kâfi gelmiyormuş.²⁵⁹ Yazar aynı yazıda ne yeniden canlanmaya başlayan “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”nın ne de yeni kurulan “Selamet-i Osmaniye Fırkası”nın İttihat ve Terakki ile teşkilat açısından boy ölçüşemeyeceğini belirtir.

Diğer başka fırkalara da getirilen eleştirinin sebebi İttihat ve Terakki'nin taklitleri olduğu düşüncesiyledir. Refi' Cevad'a göre, Teceddüd Fırkası ve Hürriyetperver Avam Fırkası bu zihniyetin devamı niteliğindedir. Yazar bir defasında onlara şöyle seslenmiştir: *“Bu memleketi bugünkü efkâr-ı umumiye bütün milleti hurkasız bırakan bir firkanın şu zavallı memleketin mukadderatı hakkında beyan-ı fikr etmesini nasıl hoş görürler? Binaenaleyh ittihat etmek için evvela İttihat ve Terakki'nin öz bir şahsiyeti olan Teceddüd Fırkası'nı ayandan reis ile beraber ıskartaya çıkarmak icap eder. ...İttihat ve Terakki, Teceddüd, Hürriyetperver Avam fırkaları toplansınlar. Zaten ayrı olmadıkları cihetle birleştiklerini de ilan etsinler. ...Dünkü yıkıcılarla bugünkü yapıcılar birleşemez!”*²⁶⁰

Daha önceki yazılarında Velid Ebüzziya, Tevfik Paşa'nın üzerine çok fazla gidilmesini doğru bulmadığını söylemesine rağmen, bir müddet sonra kendisi de artık onun arkasında durulamayacağını ifade etmiştir. Üç ayda sekiz on nazırın değiştiğini belirten yazar, böylesine zor zamanlarda bu tür problemler ile yol alınamayacağını belirtmiştir. Ardından yine “gemi” benzetmesi karşımıza çıkar ve Tasvir-i Efkâr yazarı, Tevfik Paşa hazretlerinin iyi niyetinin “sefine-i devleti” sahil-i selamete çıkarmaya yetmeyeceğine işaret eder: *“Tevfik Paşa'nın göreve gelirken bitaraf olacağını söylemesi faydalı idi, ancak bu bitaraflık ne yaptığını bilmemek, hangi istikamete teveccüh edeceğinden bihaber olmak suretinde tezahür edecek olursa o zaman işte memleket bugün gördüğümüz vaziyet-i elimeye düşer.”* Bu sözleriyle paşanın kararsız tutumunu eleştiren yazar, hem İttihatçılardan suçlu

²⁵⁹ Velid Ebüzziya, “Neden Fırka Teşkil Edemiyoruz?”, Tasvir-i Efkâr, 23 Kanun-ı Sani 1919. Velid Ebüzziya başka bir makalesinde Ahmet İzzet Paşa'yı “nim İttihat'a mütemayil”, Tevfik Paşa'yı ise “bitaraf geçirmek isteyen” şeklinde tavsif etmiştir. Bkz. Velid Ebüzziya, “Muvaffak Olmak İçin”, Tasvir-i Efkâr, 14 Mart 1919.

²⁶⁰ Refi' Cevad, “Birleşelim mi?”, Alemdar, 25 Kanun-ı Sani 1919.

olanların tecziyeleri hem de hâlâ görevde olanların tasfiyeleri konusunda Tevfik Paşa'nın terddüdüne bir anlam veremediğini ifade etmiştir.²⁶¹

Refi' Cevad da Tevfik Paşa kabinesinin mahiyetini ve ondan ümitsizliğini şöyle ortaya koymuştur: *“Saatleri hatta dakikaları sayılı olan bir hastaya lazım gelen deva-yı hayat-averi vermek için hastanın başına geçen tabip hiçbir şey yapmazsa şüphe etmeyiz ki en büyük fenalığı yapmıştır. Çünkü hastanın vaktini öldürmüştür. Bizim kabinemiz de maateessüf böyle yaptı... Şimdiki hâlde nokta-i nazarımız eski taş ile kurulan yeni binanın paydar [sağlam] olamamasıdır. Biz eski taşlarla bu binayı kurduk. Hangi merdivenine bassak çöküyor...”*²⁶²

Refi' Cevad, esasında yapılması gereken ancak yapılmayanları ise şöyle özetlemiştir: *“İttihat ve Terakki'nin sükûtu üzerine mevki-i iktidara gelen hükümet bir fırka hükümeti değildi. Her şeyden evvel bir temizleyici hükümeti olması lazım idi... İzzet Paşa hükümeti bunu yapmadı... Yerine gelen Tevfik Paşa kabinesi de belli başlı bir icraat gösteremedi. Şunu tekrar edelim ki biz zulmün ve zalimin düşmanıyız. Bu zulm herhangi taraftan yapılırsa o tarafa hücum ve mazlumun da hukukunu muhafaza bize bir borçtur.”*²⁶³

Alemdar yazarı, Damad Ferid Paşa hükümetinin kurulmasından önce yaşanan keşmekeşi şöyle gözler önüne sermek istemiştir: *“Sabah evvela buhranın katiyyen mevcut olmadığını söylediği hâlde Birgün buhran vardır diyor. İkdâm buhranın iki gün zarfında kesb-i katiyyet edeceğini beyan ederken, Yeni Gazete dün kabine meselesinin suret-i katiyyede kesb-i vuzuh edeceğini yazıyor... İttihat ve Terakki iskat[sükût ettirmek] ettirildikten sonra idare-i hükümet mütecanis [aynı cinsten] bir kuvvete tevdi [vermek] edilmiş olsaydı o zaman kaviyyen [şüphesiz] zan ediyoruz ki böyle sık sık vükela buhranı ile hükümetin mevkii sarsılmazdı.”*²⁶⁴ Alemdar yazarı zihnini meşgul eden çıkış yolunu ise şu sözlerle açığa vurmuştur: *“Bugünkü hâlimiz bazen İttihatçıvari efalimizle hakikaten bir perişani-i efkâr içinde olduğumuzu anlatıyor. Emel-i umumi vatan ve memleket. Bu emeli kim besleyecek. Vatan ve memleketi kurtarmak yolunu kim bulacak.”*²⁶⁵

Damad Ferid Paşa'nın 4 Mart 1919 tarihinde hükümeti kurması ile birlikte Hürriyet ve İtilaf Fırkası da ilk kez iktidara gelmiş oluyordu. Gökbilgin, yeni

²⁶¹ Velid Ebuzziya, “Maksat Muayyen Olmadıkça...”, Tasvir-i Efkâr, 25 Şubat 1919.

²⁶² Refi' Cevad, “Bugünün Meselesi”, Alemdar, 30 Kanun-ı Sani 1919.

²⁶³ Refi' Cevad, “Tehcir ve Taktik Münasebetiyle”, Alemdar, 14 Şubat 1919.

²⁶⁴ Refi' Cevad, “Kabine Buhranı”, Alemdar, 18 Şubat 1919.

²⁶⁵ Refi' Cevad, “Kuvvetli Bir Hükümet”, Alemdar, 19 Şubat 1919.

hükümetin bir “*intikam kabinesi*”²⁶⁶ olarak görüldüğünü söylese de, fırkadan beklentinin yüksek olduğu bu dönemde, yeni fırka hükümetine fırsat vermenin yerinde olacağına dair yaygın bir kanaat hâkimdi.²⁶⁷ Dolayısıyla bizim iki yazarımız da bu beklentiye yazılarında en açık şekilde ortaya koymuşlardır. Velid Ebüzziya’nın Tevfik Paşa’nın ardından kurulan Damad Ferid Paşa hükümetini karşılayışı şöyle olmuştur: “*Tevfik Paşa hazretleri nihayet istifalarını verdiler. ...Şimdiki hâlde, mişarüleyhin bidayet-i sadaretlerinde mevki-i iktidara gelmelerini büyük bir ekseriyet samimi bir memnuniyetle karşılamış iken bu defa mevki-i iktidarı bırakmış olmaları üzerine de muvafık, muhalif hemen bütün memleket geniş bir nefes alacaklardır. ...Ayandan Damad Ferid Paşa’nın taht-ı riyasetinde [başkanlığında] teşekkül eden yeni kabineye gelince bu kabine doğrudan doğruya Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na mensup bir hükümettir. ...Bizim fikrimizce memlekette teşevvüs-i efkârın [karişıklık] bu derecede hadd [gergin] bir şekilde hükümferma olduğu zamanlarda en muvafık [uygun] hükümet, bitaraf bir hükümet idi. ...Yalnız hassaten ehemmiyetle derpiş edilmek iktiza eyleyen bir cihet kaldı ki o da Hürriyet ve İtilaf’ın fevkalâde gaili ve müşevveş bir zamanda mevki-i iktidara gelmiş bulunmasıdır.*”²⁶⁸

Tasvir-i Efkâr yazarının başlarda, yeni kurulan hükümetten bir hayli umutlu olduğu şu yazı ile meydana çıkmaktadır: “*Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na mensup bir hükümetin mevki-i iktidara gelmiş bulunması, bilhassa Tevfik Paşa hükümetinden sonra pek isabet olmuştur. Tevfik Paşa zamanında, memleketin hâli aynıyla fırtınalı bir havada pusulasız, dümensiz, kaptansız deniz ortasında kalmış bir sefîneye [gemi] benzemekte idi. ...Hürriyet ve İtilaf Fırkası şimdiye kadar böyle sırf kendi mensubini ile iş başına gelmediği ve bugünkü kabine erkânı içinde de res-i kârda [iş başında] bulunarak tecrübe görmüş pek az kimse bulunduğu cihetle, yeni kabinenin işlerinde ne dereceye kadar muvaffakiyet gösterebileceğini tahmin hakikaten güçtür.*” Söz konusu makalede Velid Ebüzziya, temerküz kabinesi söylentilerinin ise maksatlı olarak gündeme taşındığını söylemiştir: *Vakıa bazı gazeteler bu devletin bu kadar vahim anlar geçirdiği bir sırada yalnız bir fırkanın mukadderat-ı memlekete vaz-ı yed [el koymak] etmesini muvafık görmüyorlar ve bu hâlin, İttihat ve Terakki’nin en gaili zamanlarda münferiden memleketi idare etmek suretiyle tesis eylediği usul-i inhisar ve istiklalden farklı olamayacağını ileri sürerek böyle bir zamanda bütün*

²⁶⁶ Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s. 55.

²⁶⁷ Karaca, Damad Ferid’in bu ilk hükümetini “*fırkacı bir oluşum*” şeklinde tarif etmiştir. Bkz. Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 49-50, 62.

²⁶⁸ Velid Ebüzziya, “*Ferid Paşa Kabinesi...*”, *Tasvir-i Efkâr*, 5 Mart 1919.

milleti temsil eden bir temerküz kabinesinin mevki-i iktidara gelmesi icap edeceğinden bahsediyorlar.” Yazar, dönen dedikoduların sorumlusu olarak ise İttihatçılara hâlâ kol kanat gerenleri göstermiştir: “...İttihat ve Terakki hesabına nasıl uzaktan uzağa gizli bir hesapla bu gibi tavsiyelere lüzum görüldüğünü anlar gibi oluyoruz. ...İttihat ve Terakki'nin en zalim hükümdarların mutlakiyet idaresine rahmet okutur derecesine on senedir tatbik ettiği siyaset-i gaddarane yüzünden bu memlekette bir fırka mı teşekkül etmiştir, bir cereyan-ı fikri mi zuhur etmiştir, sekiz on kişi bir araya gelip de içtihatlarını neşr ve tamime mi muvaffak olmuşlardır, ki memlekette muhtelif zümreler, muhtelif fırkalar teessüs eylemiş olsun da, bugün o fırkalar mensubininden müteşekkil bir temerküz kabinesi yapmaya imkân bulunsun?” Velid Ebüzziya kendisine göre en hassas noktayı da şöyle ifade etmiştir: “...Yalnız en ziyade dikkat edilecek nokta, tesviye-i hesap, tevzi-i adalet bahaneleriyle araya hissiyat-ı intikamcuyanenin karışmamasıdır. Eğer Hürriyet ve İtilaf nefsinin bu şaibeden koruyarak bu acıklı ve fakat lüzumlu ameliyeyi hüsn-i neticeye iktiran ettirebilirse herhâlde büyük bir iş görmüş olur. ...Bu program hüsn-i tatbik edilebilirse herhâlde memlekette bir salah ve felah devresi açılacağından emin olabiliriz.”²⁶⁹

Velid Ebüzziya'nın Hürriyet ve İtilaf'a yaptığı intikam hissi ile hareket etmemesi yönündeki tavsiyeleri, aşağıdaki cümlelerine bakılırsa Refi' Cevad'ı oldukça rahatsız etmiştir: “Hürriyet ve İtilaf hükümeti mevki-i iktidara geldiği günden beri bazı gazetelerde bir takım telmihler [imalar] mevcut: 'Hükümet intikam, kin ve gazez hislerine kapılmamalıdır.' ...Biz İttihat ve Terakki'ye ebedi düşmanlarız. Yalnız bu düşmanlık, şahıslarımıza karşı yapılan fenalıktan dolayı değildir. Zorla tahrip edilen memleketimiz dolayısıyladır. Zavallı anamızı öldüren elleri nasıl hürmetle yâd edelim. Bu mümkün müdür? ...İttihatçı beyler ve naşir-i efkârları olan matbuat unutupuyorlar ki hükümette mevcut olması lazım gelen intikam, kin ve gazez hisleri milletin yüreğinde yer tutmuştur.”²⁷⁰

Refi' Cevad'ın son Tevfik Paşa hükümetinin istifası üzerine söylediği sözler de ilginçtir: “...Şimdiye kadar gözü açık, kulağı delik olması lazım gelen bir heyet-i hükümete değil, hatta sağır ve alık bir adama bizler kadar feryat edilmiş olsaydı, hiç şüphesiz o hab-ı ataletten bidar olmak değil, hatta o maraz-ı rehavetten şifayab olurdu. Hürriyet ve İtilaf bir kere hataları, yapanların sırtına yükleterek o ağır yükle

²⁶⁹ Velid Ebüzziya, “Hürriyet ve İtilaf'ın Programı”, Tasvir-i Efkâr, 7 Mart 1919.

²⁷⁰ Refi' Cevad, “İntikam, Kin, Garez!”, Alemdar, 10 Mart 1919.

adil bir heyet huzuruna çıkarırsın. Bu suretle kitab-ı icraatın besmelesini çekmiş ad olunacaktır. Ondan sonrası artık çorap söküğü gibi gelir."²⁷¹ Bu yaklaşım tarzı ve kurulan cümleleri, istifasını vermiş bir hükümetin ardından her iki yazarın da genellikle benimsemiş olduğu bir üslup olarak değerlendirmek gerekir. Zira mütarekenin ilk yılı boyunca başka bir paşa için de bundan farklısına şahit olmadık. Bu cümleler aynı zamanda yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen için de bir uyarı niteliği taşımaktadır. Ne var ki birbiri ardına gelen ve sükût eden Damad Ferid Paşa hükümetlerinin ardından da bu ve hatta bundan daha iğneleyici ifadelere rastlayacağız.

Refi' Cevad birkaç gün önce kurulan birinci Damad Ferid Paşa hükümetinden bir hayli memnundur. Ona göre bu kabine "*mazlum Türklerle beraber bütün anasının hakkını temin edecek ve kanlı ellerin öldürmek istediği Osmanlılığı ihya edecektir.*"²⁷² Yazara göre bu milli bir kabine hüviyetindedir: "*Çetenin inhilaline [çöküş] kadar bu memleket, fena ama pek fena bir surette yapılan icraat ile berbat ve perişan oldu. Fakat çetenin inhilali tarihinden bugüne gelinceye kadar olan müddet zarfında ise hiçbir şey yapılmamak yüzünden memleket daha fena bir hâle getirildi... Bugün mevki-i iktidarda bulunan kabine tamamıyla milli bir kabine mahiyetini haizdir. Rüfekamızdan biri dünkü başmakalesinde fırka nokta-i nazarında memleket için faydalı olabilecek hiçbir mesele mevcut olmadığını yazıyor. İttihat ve Terakki, bu devleti mahv ederken, bu milleti bu hâle getirirken o zaman komite nokta-i nazarını bile memlekete faydalı gören zevatın bugün fırka nokta-i nazarını faydalı görmemelerinin sebebini pek güzel biliyoruz.*"²⁷³

Refi' Cevad yine bir yazısında önce geçmişin bir muhasebesini yapmış, ardından da mevcut Ferid Paşa hükümetini nasıl görmek istediğini belirtmiştir: "*İzzet Paşa en muhataralı [tehlikeli] bir zamanda mevki-i iktidara gelmek cesaretini gösterdi. İzzet Paşa kabinesi hiçbir şey yapmadı. Hayır yaptı. İttihat ve Terakki serkerdelerinin [haydut] firarını pek mükemmel bir surette ihzar [hazırlamak] etti. Yerine gelen Tevfik Paşa hükümeti aynı zihniyetle hareket etti... Şahıslarına hürmetimiz olmakla beraber ne zaman bu iki paşayı düşünsek yüreğimiz sızlanır. Ne ise hayat-ı siyasîyelerinde intihar eylemiş oldukları cihetle Allah taksiratlarını afv etsin der ve geçeriz. Ferid Paşa kabinesini bundan evvelki kabineler aza-yı kiramı*

²⁷¹ Refi' Cevad, "İlk İcraat", Alemdar, 6 Mart 1919.

²⁷² Refi' Cevad, "Osmanlılık ve Kabine", Alemdar, 8 Mart 1919.

²⁷³ Refi' Cevad, "Yeni Dâhiliye Nazırı ve Hürriyet ve İtilaf", Alemdar, 9 Mart 1919.

numune ittihaz etsinler. Mahaza biz Ferid Paşa hükümetini daha cesur daha cüret ile mücehhez olarak görmek isteriz. Çünkü ortaya koyduğumuz son sermayemizdir. Gözümüzü açalım.”²⁷⁴

Velid Ebüzziya, yeni kurulan Hürriyet ve İtilaf hükümetinin daha imtihan devresinde olduğunu, dolayısıyla onu doğru değerlendirebilmek için zamanın geçmesini ve yapılacak icraatleri beklemekten başka çare olmadığını belirtir. Ayrıca bizce yazar, üstü kapalı olarak söylediği “*fırkaya mensup bir gazete*” sözüyle büyük ihtimal Alemdar’ı kastetmiştir: “*Hürriyet ve İtilaf hakikaten pek mühim ve gailisi azim bir zamanda iş başına gelmiş bulunuyor. Fırkanın programı, evvelce de birkaç defa söylediğimiz üzere, zamanımızın ihtiyacatını tatmine kafil [kefil olan] mevadı muhtevi bulunmaktadır. ...Halkın ekseriyeti hüsn-i idareye, hak ve adle teşne [susamış] bir hâldedir. ...Zimam-ı idareyi ilk defa eline almış olan bu fırkanın, iktidar-ı idaresi hakkında elde hiçbir mikyasa ve mi’yar [ölçü] yoktur. Yalnız ortada iki üç ay evvel ahval-i cariye’nin gösterdiği lüzuma binaen kaleme alınmış bir program, fırkaya mensup bir gazetenin tenkidat ve müşatemattan [sövmeler, atışmalar] vakit buldukça verdiği izahat ile bir de Ferid Paşa’nın dün intişar eden beyannamesi vardır.*”²⁷⁵

Velid Ebüzziya’nın Damad Ferid hükümetine karşı tutumunun sertleşmesine ise Atı sermuharriri Celal Nuri Bey ile Vakıf sermuharriri Ahmet Emin Bey’intevkif ve tebidi yol açmıştır. Velid Ebüzziya, Ahmet Bey için “*alttan alta İttihatçıdır*” ancak ...“*İttihatçılığı hiçbir vakit içtihat derecesini geçmemiştir*” der.²⁷⁶ Yazar tasfiyeler konusunda yanlışlıklar yapıldığını şöyle belirtmiştir: “*Bir tasfiye icrasını memleketin selamet ve saadeti namına bizim gibi labüdd [elzem] ad edenler bile nihayet tecziye ve tedip işlerine kat’i surette başlanmış bulunmasını esas itibarıyla tasvip ettikleri hâlde, evvelki gün yapılan tevkifatın hak ve adle tamamıyla tevafuk [uygunluk] eylemediğini görmüşler ve binaenaleyh yine yanlış bir yol tutulduğu endişesini izhar etmişlerdir.*” Aynı yazıda tasfiye meselesinin “*nazik bir tecrübe ve imtihan vesilesi*” olduğunu söyleyen Tasvir-i Efkâr yazarı, “*...Ferid Paşa kabinesi, bu memleket için kurtulmak mümkün olup olmayacağını hem harice hem dâhile karşı ispat edecek son kuvvettir. Bu kuvvetin daha ilk günlerden, vuku bulan vaatlerine, tevliid ettiği ümitlere rağmen yanlış işler yapması, bizi ancak memleketin akıbeti*

²⁷⁴ Refi’ Cevad, “Hükümette Cesaret”, Alemdar, 19 Mart 1919.

²⁷⁵ Velid Ebüzziya, “Hürriyet ve İtilaf İş Başında”, Tasvir-i Efkâr, 10 Mart 1919.

²⁷⁶ Velid Ebüzziya, “Yeni Tevkifat”, Tasvir-i Efkâr, 11 Mart 1919.

itibarıyla bihuzur ediyor”²⁷⁷ sözleriyle adı geçen iki kişinin gördüğü muameleye olan tepkisini göstermiştir. Ayrıca o, Hürriyet ve İtilaf’a getirdiği eleştirilerin haklılığını kendine göre şöyle izah etmiştir: “İlk günden itibaren yeni hükümetin efal ve harekâtında görülecek hatalar derhal tayin ve irae [ortaya koymak] olunmalıdır ki bu hataların daha ziyade büyümesine ve nihayet muzır [zararlı] bir şekil almasına meydan kalmasın.”²⁷⁸ Aynı yazıda Tasvir-i Efkâr yazarı, geçmişten ders alınmasının önemine işaret ederek Ferid Paşa’ya bu konuda tutması gereken yolu göstermiştir: “Hürriyet-i matbuat hüsn-i istimal edilmek şartıyla hiçbir vakit muzır netayic [neticeler] tevlid edemez. Bilakis hassaten bizim memleket gibi matbuatın irşadına muhtaç olan yerlerde daima celb-i fevaid eder. Şu hâlde Ferid Paşa kabinesi kendi muvaffakiyeti ve bu suretle memleketin selameti nokta-i nazarından, matbuata pek ziyade ehemmiyet vermeli, İttihat ve Terakki’nin ve onun gibi her müstebid [istibdat yanlısı] hükümetin o kadar korktuğu matbuat kuvvetinden bihakkin istifade çarelerini düşünmeli, beyhude vehimlere [korku] kapılmayarak gazete neşriyatına salim bir cereyan vermeye kemal-i ihtimam ile sa’y [çalışma] olmalıdır.”

II. Abdülhamid, matbuat söz konusu olduğunda her iki yazarın kötü örnek olarak getirdiği neredeyse tek padişaktır. Nitekim Velid Ebüzziya, II. Abdülhamid’in en korktuğu şeyin hürriyet-i efkâr olduğunu ve hele son zamanlarında düşünmenin bile yasaklanmasının neredeyse an meselesi hâline geldiğini belirtmiştir. Yazar ardından ilginç bir benzetme ile bu konudaki haklılığını savunmuştur: “...Fakat dünyada tazyik ile zulüm ve taaddi ile üzerinde icra-yı tesir kabil olmayan bir şey varsa, o da fikirdir. Bilakis efkâr aynıyla buhara benzer. Tazyik edildikçe istidad-ı inbisat [genleşme] ve infilakı artar ve nihayet içindeki buhar ferce-i huruc bulamayan kazanlar [kazanlar] gibi behemehâl patlar. İttihat ve Terakki ne kadar cahil olursa olsun bu hakikati bilmeli, takdir etmeli idi. Çünkü kendisinin devr-i Hamidiyi suhulet [kolaylıkla] ve muvaffakiyetle yıkabilmesi, ancak o devrin bu hakikati idrak etmemekteki inat ve ısrarı sayesinde olmuştu.” Ona göre, “mevcut hükümet gerek Sultan Abdülhamid gerekse İttihat ve Terakki zamanında baskı ile matbuatın susturulamamış olduğunu idrak etseydi, Ati sermuharriri Celal Nuri Bey ile Vakıf sermuharriri Ahmet Emin Bey’i tevkif ve tebid yoluna başvurmazdı.” Makalenin devamında Velid Ebüzziya iki gazeteciyi kendisine göre şöyle

²⁷⁷ Bkz. Velid Ebüzziya, “Adalet İşinde Muvaffak Olabilecekler Mi?”, Tasvir-i Efkâr, 12 Mart 1919. Gazetenin bu sayısının manşet haberinde Ahmet Emin ve Celal Nuri beylerin fotoğrafları ile birlikte onları savunan bir yazı bulunmaktadır.

²⁷⁸ Velid Ebüzziya, “Muvaffak Olmak İçin”, Tasvir-i Efkâr, 14 Mart 1919.

savunmuştur: “...Memleketimizin en mümtaz gazetecilerinden olan bu iki gencin kabahatleri nedir? Birisinin fikren ve mesleken aşırı derecede müstakil olması, diğersinin de içtihat nokta-i nazarından İttihat ve Terakki'nin namuslu ve afif [temiz] kısmına mütemayil bulunması kendileri için ukubeti [ceza] mucip birer cürüm müdür? Biz meslek ve içtihat itibarıyla ne Celal Nuri Bey'i, ne de Ahmet Emin Bey'i tasvip edenlerden değiliz. Çünkü bizim mesleğimizin esasını muhafazakârlık ve bilhassa ittihad-ı hakiki emelinin ancak efkâr-ı İslamiyeyi neşr ü tamim [yaymak] ile mümkün olabileceği kanaat-i katiyesi teşkil ediyor. ...Her iki arkadaşımız da malumatları, irfanları, zekâları ile şu zavallı ve fakir matbuatımızın en kıymetli iki rüknünü teşkil etmektedir. Celal Nuri Bey, garaib-i içtihadına rağmen vüsat-ı karihası ve tenevvü-i mülahazatı ile âdeta bir hazine-i efkârdır. Her gün yazdığı birkaç makale veya her makalesinde ibzal ettiği birçok mütalaat ile kar'ilerini düşündürür, herkese yeni yeni zemin-i tezekkürat ve içtihadat hazırlar. Her suretle nevi şahsına münhasır bir muharrirdir. Ahmet Emin Bey de üç lisana esaslı surette vakıf, Amerika'da kemal-i tahsil etmiş, Darülfünun'da müderrislik payesini ihraz eylemiş, maksat ve mesleğini müktesebat-ı ilmiyesi ve müstahzarat-ı fikriyesi ile pek güzel müdafaa edebilir, bilhassa kalemını itidal ile nezahet ile idareye muktedir kıymetli gazetecilerimizdendir. Bu iki gencin kıymet ve ehemmiyetini, bilhassa birdenbire aramızdan alınarak her gün okumaya alıştığımız makalelerinden mahrum kalmamız ihtimali baş gösterince daha iyi hissetmeye başladık. Herhâlde bugün Celal Nuri ve Ahmet Emin'in susmaya mahkûm olmaları, içtihatları, içtihadımıza uyumamakla beraber, matbuatımız için hakikaten bir zıya' [kayıp] teşkil edecektir.”²⁷⁹

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan Zeynelabidin Bey'in, tutuklanan ve sürgün edilen gazeteciler hakkında kendisine yöneltilen bir soruya, bunun “idare-i örfiye” kanununca mümkün bir şey olduğunu söylemesi Velid Ebüzzıya'nın yine sert eleştirilerine sebep olmuştur: “...İdare-i örfiyeden mütevellit bütün bu seyyiat ve mesaibi en ziyade şerh ve izah eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın gazeteleri idi. Bu fırka İttihat ve Terakki'yi, bütün mezalimini ancak bu idare-i örfiye kuvvetine istinat ederek yapmakla itham eylemekte idi. Öyle olduğu hâlde, Hürriyet ve İtilaf da mevki-i iktidara gelir gelmez, icraatı için de muvafık olmayanları mazur göstermek için her şeyden evvel idare-i örfiye kanununun ahkâm-ı gayrı kanuniyesine mi ilca edecektir.

²⁷⁹ Velid Ebüzzıya, “Gazeteci Arkadaşlarımız Nefy Edilirken”, Tasvir-i Efkâr, 15 Mart 1919.

...(Batıl makisun aleyh olamaz) fehvasınca bu mazeret meşru ve makbul değildir. İttihatçuların ancak menafi-i şahsiyelerine hizmet etmekte serbest kalmak maksadıyla vaz' ettikleri ve ona istinaden memleketi uçuruma sürükledikleri bu kanun, hükümet-i cedidenin elinde de herhangi bir sebeple bir alet olmamalıdır. ...Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın mevki-i iktidarda bulunduğu şu sırada icraatını bir fırka işi şekline sokmak temayülünde bulunmak ihtimalidir. ...İttihat ve Terakki her muhalife karşı olduğu gibi Hürriyet ve İtilaf mensubinine karşı da pek birahm davrandı. Fırka erkânından birçoğunu senelerle menfalarda çürüttü, sanki onlar da bu vatanın öz evladı değilmiş gibi pek çok eza ve cefalara maruz bıraktı. Şimdi mevki-i iktidara gelmiş olan bu mağdurların intikam almak hissini pek tabii mazur görmek iktiza eder. Fakat bütün bu mazeret-i tabiiyesine rağmen, fırka resmi beyanatında hissiyat-ı intikamcuyane ile hiçbir alakası olmadığını müteaddit defalar temin etmiştir. Sonra fırkanın ve memleketin menfaat-i hakikiyesi de mazinin şahsa ait hesaplarının şimdilik olsun feramüş [unutma] edilmesini icap ettiriyor.”²⁸⁰

Görüldüğü gibi Velid Ebüzziya'nın Hürriyet ve İtilaf'a karşı başlangıçtaki tavrı kısa süre sonra değişmeye başlamıştır ki bunu kendisi de itiraf etmiştir: “Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın mevki-i iktidara gelmesiyle beraber memleketin selameti namına hâsıl ettiğimiz ümitlerin de yavaş yavaş boşa çıkacağından korkmaya başlıyoruz.”²⁸¹

Özellikle Velid Ebüzziya'nın, Celal Nuri ve Ahmet Emin beyleri savunan ve Hürriyet ve İtilaf'ın yanlış yolda olduğunu bildiren yukarıdaki yazıları Refi' Cevad'ı rahatsız etmiştir. Refi Cevad ise işin içerisine yine İttihat ve Terakki'yi katarak Hürriyet ve İtilaf fırkasını şu sözlerle savunmuştur: “Son zamanlarda Hürriyet ve İtilaf da ufak ufak tarizata [taş atmalar] uğramaya başladı... Hürriyet ve İtilaf hiçbir zaman komiteci ruhuyla hareket etmemiş, komiteci ruhuyla hareket edenlerin harekâtını tasvip etmemiştir. Hürriyet ve İtilaf fırkası, doğrudan doğruya milletin müzaheretine dayanmış, ondan alacağı manevi kuvvet ile icra-yı faaliyet eylemeyi taahhüt eylemiştir... Şimdiye kadar fırka başı kalpaklı, beli tabancalı komitecilik kafasıyla hareket etmedi, edemezdi ve etmemekte haklıdır... Hükümet-i hazırta mevki-i iktidara geldiği günden beri, her şeyde muvaffak oldu. Bilhassa siyaset-i dâhiliye ve hariciye, Cenab-ı Hakk'a hamd olsun, tamamıyla memleketimizin lehindedir... Her hükümet muhalefete muhtaçtır. Fakat muhalefetin meşru olması şartıyla...

²⁸⁰ Velid Ebüzziya, “Fırka Değil, Vatan İşi”, Tasvir-i Efkâr, 17 Mart 1919.

²⁸¹ Velid Ebüzziya, “İttihat Edemeyeceğiz”, Tasvir-i Efkâr, 23 Mart 1919.

Hükümetin icraati muhik [haklı] bir surette tenkit edilirse bunu gerek Hürriyet ve İtilaf müntesibini ve gerek hükümet pek makul görür... Binaenaleyh incir çekirdeği bile doldurmayacak kadar ehemmiyetsiz olan tarizleri bir tarafa bırakalım. Fırkanın programını alalım okuyalım. Programda: İcraat, hakkaniyet, adalet, hürriyet, elh... her şey mevcuttur. Mevcut olmayan, eğilmiş kalpak ile ceketin altını şişiren tabanadır. Biz ise bunları evvelden beri istemezdik. Yine de istemeyiz. Yok olsun öyle kafa!”²⁸²

Ayrıca Refi Cevad, Hürriyet ve İtilaf’a yapılan bu türden eleştirilerin İttihatçıları daha da güçlendirdiğini belirtmiştir: “...Hürriyet ve İtilaf’a en fazla tarizati yapanlar meyanında tanıdığımız, hem de pek yakından tanıdığımız rüfekamız var. Bu arkadaşlarımız daha diine kadar bizlerle beraber İttihat ve Terakki’nin yumruğu altında kıvranıyordu. ...Bugün aldıkları vaz’ [konum] ve tavır bu memleketin hür evlatlarını senelerce yumrukları altında kıvrandıran kuvvete daha fazla bir hayat veriyor.”²⁸³

1.7. Ermeni Meselesi

Şimdiye kadarki başlıklarımızda Alemdar ve Tasvir-i Efkâr başmuharrirlerinin birbirinden çok da farklı olmayan tespit ve tahlillerine tanık olduk. Harb-i umuminin hakiki mesulleri, İttihat ve Terakki’nin artık memleketin geleceğinde yerinin olmamasının gerekliliği, Hürriyet ve İtilaf’ın son ümit olduğu hususu iki yazarın küçük farklarla hemfikir olduğu konulardı. Ancak Ermeni meselesi söz konusu olduğunda, Alemdar yazarı Refi’ Cevad’ın anlam veremediğimiz bir şekilde hiddete büründüğüne şahit olduğumuzu ve özellikle milli şehit Boğazlıyan kaymakamı Kemal Bey hakkındaki söylediklerinin kanımızı dondurduğunu itiraf etmeliyiz.

Bu meselenin kökenleri, uluslararası boyuta nakli ve benzeri konular başlığımızın hacmini dolduracağından ve amacımız daha ziyade iki muharririn görüşlerini yansıtmak olduğundan fazla detaya girmeyi gerekli görmüyoruz.²⁸⁴ Ancak kendi adımıza, bu meselenin büyümesine/büyütülmesine ve yüz yılı aşkın bir zamandır ara ara ısıtılarak önümüze konulmasına, I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı

²⁸² Refi’ Cevad, “Haksız Tarizler”, Alemdar, 1 Nisan 1919.

²⁸³ Refi’ Cevad, “Tarizci Arkadaşlarıma”, Alemdar, 2 Nisan 1919.

²⁸⁴ Yakın zamanda Türk Tarih Kurumu bu konuda önemli bir çalışmaya imza atmıştır. Prof. Dr. Mehmet Metin Hülagü, Prof. Dr. Musa Şaşmaz, Prof. Dr. İbrahim Ethem Atnur, Prof. Dr. Taha Niyazi Karaca, Doç. Dr. Mustafa Çolak ve Doç. Dr. Recep Karacakaya’nın editörlüğünde hazırlanan “Tarihte Türkler ve Ermeniler” adını taşıyan külliyatta, yerli ve yabancı olmak üzere 350 akademisyenin makaleleri ile tarih boyunca Türk-Ermeni ilişkilerinin bütün yönleri ele alınmıştır.

devletinin haklı gerekçelerle almış olduğu bir tehcir kararının sebep olmadığını söylemek istiyoruz. Zira Osmanlı devleti tehciri ne kadar planlı ve hakkaniyetli gerçekleştirmiş ise, bu meselenin daha tehcirden çok önce zuhuruna meydan verenlerin, kaşıyanların ve nihayet bir soruna dönüştürenlerin de oldukça programlı hareket ettikleri gün gibi ortadadır.²⁸⁵

Günümüze daha yakın zamanlarda bu mühim meseleye eğilen araştırmacıların genellikle birkaç tarih verdikten sonra 1915'e geldikleri görülür. Bu tarihlerden önemli olan iki tanesi 1774 ve 1878'dir. İlki Küçük Kaynarca anlaşmasına işaret eder ki, Rusya bu antlaşmanın bir maddesine göre Osmanlı devleti içerisindeki Ortodoksları himaye hakkını elde etmiştir. İkinci tarihte yine Rusya ile yapılan Ayastefanos anlaşmasında ise bu sefer üstü örtülü biçimde değil, açıkça Ermenilerin durumu hakkında reform yapılacağı hükme bağlanmıştır. Bunların yanına yine Berlin anlaşmasını da dahil etmek gereklidir. Bu açıdan bakıldığında Ermeni meselesi "Doğu Sorunu"nun önemli bir ayağını teşkil etmekle birlikte *yaratılan* bir sorun olma özelliğine de sahiptir.²⁸⁶ Ardından gelen süreçte ise özellikle 1890-1896 yılları arasında çeşitli yerlerde Ermeni isyanlarının yaşandığı görülür.²⁸⁷ Bu isyanlarda Ermeni kilisesi ile Taşnaksutyun ve Hınçak komitelerinin yönlendirmeleri de etkili olmuştur. Osmanlı devletinin I. Dünya savaşına girmesiyle birlikte tehlikenin boyutları öngörülemez bir şekilde artınca 1 Haziran 1915 yılında Suriye'ye tehcir kararı alınmıştır. 21 Şubat 1916'de ise bu işlem durdurulmuştur.²⁸⁸ Dolayısıyla bu karar görülen lüzum üzerine alınmış ve bütün Ermenileri de kapsamamıştır.²⁸⁹ Bu açıdan bakıldığında bazı yazarlarca da "zorunlu göç" olarak tarif edilmiştir.²⁹⁰ Mütarekenin imzası akabinde ise bu mesele siyasetin neredeyse ilk

²⁸⁵ Karaca, Ermeni meselesinin uluslararası bir soruna dönüştürülmesine en önemli katkıyı İngiltere'nin yaptığı kanaatindedir. Bkz. Taha Niyazi Karaca, "19. Yüzyılda İngiltere'nin Ermeni Politikaları", *Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni meselesinin ortaya çıkışı ve yabancı devletler*, C. 10, ed. Mehmet Meti Hülagü... (ve başk.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 222, 261-262.

²⁸⁶ Bkz. Taha Niyazi Karaca, *Yozgat Ermeni Ayaklanmaları ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey Olayı*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s. 50-56; Aynı Yazar, *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 211; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2008, s. 25-30; Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 20; Turan, *Türk Devrim Tarihi I*, s. 95.

²⁸⁷ Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, s. 33-37.

²⁸⁸ Karaca, *Kemal Bey Olayı*, s. 163, 187; Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, s. 71, 103.

²⁸⁹ Kapsam alanı için bkz. Karaca, *Kemal Bey Olayı*, s. 164.

²⁹⁰ Bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2008, s. 39, 51.

gündem maddesi hâline gelmiştir.²⁹¹ Sonrasında 16 Aralık 1918’de kurulan Divan-ı Harb-i Örfî Mahkemesi ilk olarak yargılamalara 6 Şubat 1919’da Yozgat tehciri davası ile başlamıştır. Mahkemenin verdiği kararların adil olup olmadığı ise yüz yılı aşkın bir zamandır tartışma konusu olmuştur. 10 Nisan 1919’da idamından hemen önce “*Eğer adalet buna diyorlarsa, kahrolsun böyle adalet*” diyen Kemal Bey’e 14 Ekim 1922’de verilen “*Millî Şehit*”²⁹² unvanı mahkemeden çıkan her kararın adaleti yansıtmadığının en açık delilidir. Diğer taraftan Tevfik Çavdar’ın “*İttihat ve Terakki liderlerinin bir bölümü, kanıtlanmayan, bir dizi iddiayı canlarıyla ödemişlerdir*”²⁹³ sözünden de anlaşılacağı üzere, mağduriyetlerin tümü Kemal Bey örneğinde olduğu gibi verilen kesin bir hüküm ile de gelmemiştir. Meselenin ana hatları bunlar olmakla birlikte, devletin tehcir kararını neden aldığı ve uygulanması sırasında yaşananlar etrafında hâlâ çeşitli düşünceler ileri sürülmektedir. Kısacası kasıt olup olmadığı ve Türkiye’nin “soykırım” ithamıyla karşı karşıya kalması meselenin bir başka boyutudur. Bu ithamı destekler yöndeki yayınlarda ise yüz yıl önceki propagandanın tesirleri görülmektedir.²⁹⁴

Görünen o ki işgalci devletlerin, padişah Vahideddin’in ve Hürriyet ve İtilaf’ın fikir birliğinde olduğu konu İttihatçılardan hesap sorulmasıdır. Günümüzde yapılan bazı araştırmalara göre ise, yaşanan süreçte işgal güçlerinin devlet otoritesini ortadan kaldırmak emeline alet olan bir padişah ve bir fırka vardır. Bu yönüyle yapılanlar İttihatçı avından başka bir şey değildir.²⁹⁵ Bir görüşe göre de yaşanan asıl sıkıntı, tehcir meselesinin bütününün İttihatçılılık düşmanlığı penceresinden ele alınarak “*günahtan arınma psikolojisi*”yle hareket edilmiş olmasıdır.²⁹⁶

Velid Ebüzziya hükümetçe bu konuda atılan adımların yeterli derecede hızlı olduğunu düşünür. Hatta o, Jamanak gazetesinin Türk matbuatı ile bu konuda alay etmesini yakışsız bularak, Ermeni çetelerinin doğu vilayetlerinde yaptıklarının da görmezden gelinmesini yadırgamıştır: “*...(Jamanak) gazetesi, çünkü nüshasında Türk matbuatının müttehemlerin [zanlı], meydana çıkarılıp müstehak oldukları*

²⁹¹ Nejdî Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey’in Yargılanması*, Köksav, Ankara 1999, s. 46, 66.

²⁹² Karaca, *Kemal Bey Olayı*, s. 287, 297; Bilgi, *Ermeni Tehciri*, s. 185.

²⁹³ Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 154

²⁹⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 170-171.

²⁹⁵ Durmuş Yalçın (ve diğerleri), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 147-148; Turan, *Türk Devrim Tarihi I*, s. 89; Feridun Ata, *İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 101-102.

²⁹⁶ Bilgi, *Ermeni Tehciri*, s. 75, 81.

cezaya çarptırılmalarını talep yolunda sarf ettikleri cehd ve gayreti, vesile-i istihza [alay] ad eylemiş ve bu husustaki neşriyatı âdeta hulus ve samimiyetten arî görmek istemiştir. Hâlbuki gerek matbuatın, gerek hükümetin mücrimleri tecziye etmek gayesiyle vaki olan mesaisi, herkesin gözü önünde cereyan ettiği vechile hem pek ciddi, hem de mümkün olduğu kadar seridir. Divan-ı Harp Heyet-i Tahkikiyesi'nin maznunini isticvab [sorguya çekme] için sabahtan akşama kadar bila-inkıta [kesintisiz] vaki olan sa'y ve gayreti, başka ne suretle tefsir olunabilir? Ermenice refikimiz, belki sarf edilen mesaiyi kâfi görmeyebilir, belki bu işte daha ziyade şiddet ve süratle hareket edilmesini tervic ve iltizam eyleyebilirdi. Bu nokta-i nazardan kendisini ihtimal haklı görür, biz de takibatın daha fazla tesriini [hızlandırılma] talep edebilirdik. Biz, Türkler kadar Ermenilerin de, hükümetçe başlatılmış olan takibata yardım ederek, bilfarz [söz gelişi] kendilerinden de bu fecayide zi-medhal [işe karışmış] olanların meydana çıkarılmalarına muavenet edeceklerini ümit etmek isterdik. Bütün kabahati Türklere yükletmek ve mazi-i karibin [yakın geçmiş] seyyiatında bazı Ermenilerin de medhaldar olmadıklarını iddia etmek tabiatıyla doğru olmaz. Nitekim (Van) ve (Şarki Karahisar)da Ermeni çetelerinden birçoklarının Müslüman ahaliye karşı reva görmedik zulüm ve cefa bırakmadıkları tevatiiren [yaygın söylenti] sabittir. Biz vilayat-ı şarkiye heyetinin Mösyö (Piyer Loti) ye keşide eylediği telgrafnamelerde talep ettiği gibi, fecayi-i güzestenin bitaraf Avrupalı heyetler vasıtasıyla mahallinde tetkik olunarak hakkın kâmilin ve bila-noksan zahire ihracına tervic eylemiştik. ...Esasen hakikat hiçbir suretle tevkif olunamaz. Adalet-i sübhanekenin meşiyet [arzu] ve hareketi, şüphesizdir ki, bugün cezasız kalacak mücrimi, yarın muhakkak tecziye ettirecek, hakikat nihayet meydana çıkacaktır.²⁹⁷

Alemdar yazarı ise bu konuyu sürekli bir şekilde İttihat ve Terakki'nin yanlış politikaları ile ilişkilendirerek ele almıştır. Ona göre azınlıklara karşı, hatta Türklere karşı da uygulanan politikanın adı "kan" üzerine temellenmiştir: "Türkler ezilecek. Hemen bir kanun. Araplar asılacak. Bir kanun daha. Ermeniler kesilecek. Bir başka kanun. Rumlar sürülecek. Yine kanun... Bu kanunlar karşısında millet kanunsuzluğu temenni edecek bir hâle gelmişti. Sanki İttihat ve Terakki kanun kelimesini ikiye bölmüş (kan)ı benimsemiş üst tarafını mahv etmiş idi."²⁹⁸

²⁹⁷ Velid Ebüzziya, "Hakikate Doğru", Tasvir-i Efkâr, 18 Kanun-ı Sani 1919.

²⁹⁸ Refi' Cevad, "Kan...un!", Alemdar, 3 Şubat 1919.

Velid Ebüzziya tehcir konusundaki yargılamaların başladığına işaret ederek, Refi' Cevad'da hiç rastlayamadığımız bir cümle sarf eder ve savaş zamanında İttihat ve Terakki'nin hıyanet gördüğünden dolayı bu yola başvurduğunu kaydeder. Tasvir-i Efkâr yazarı, makalesinin sonlarında İttihat ve Terakki'nin hiçbir sebep yok iken Ermenileri tehcir ile zulme uğrattığını düşünenler arasında bazı Müslümanların da bulunduğunu teessüf ederek söyler ki, kanaatimizce kastettiği kişilerden biri de Refi' Cevad'dır: “...İttihat ve Terakki tehcire ancak zaruret-i harbiyeden dolayı ve gördüğü pek kat'i hıyanet vukuatından sonra karar vermiştir. ...Bu vukuatın şahidi olan İttihat ve Terakki hükümeti ise, nihayet hem ordunun gerilerini muhafaza, hem de Van'da cereyan eden facialara mukabele-i bilmisil olmak üzere tehciri icraya mecbur olmuştur. Buna mukabil Ermeni unsurunun bu tehcire sebebiyet verdiğini külliyen inkâr edenler ve bu unsurun tamamıyla masum olarak ortada hiçbir sebep olmadığı hâlde İttihat ve Terakki'nin zalim siyasetine kurban gittiğini iddia edenler de var. Bu iddiayı bilhassa Ermeniler ve Ermenilerle beraber kendilerine muin [yardımcı] ve zahir olan İtilafiyun ileri sürüyorlar ve anifende [az önce] söylediğimiz üzere maatteessüf bunlara iştirak eden Müslümanlar da görülüyor. Sekiz on veya daha fazla maznunun muhakemesiyle tebeyyün edecek cürmlerine göre cezalarını vermek için fevkalade bir muhakemeye lüzum yoktu. Bunu alelade mahkemeler ve divan-ı harpler de yapabildi.”²⁹⁹

11 Haziran 1915'ten 23 Nisan 1916 tarihine kadar Boğazlıyan kaymakamı olan Kemal Bey, “terk edilmiş mallardan memur sıfatıyla eşya satın aldığı gerekçesiyle” üç ay hapis cezası almış (7 Ekim 1917), sonrasında yasada böyle bir yasağın olmadığı itirazını yapınca Konya İstinaf Mahkemesi'nce hakkında beraat kararı verilmiş (25 Temmuz 1918), ancak 1918 yılının son ayında tutuklanarak İstanbul'a getirilmiştir. Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanması sonucunda ise tehcir esnasında Yozgat ve Boğazlıyan'da olaylar olur iken kayıtsız kaldığı gerekçesiyle idama mahkûm edilmiştir.³⁰⁰

Velid Ebüzziya'nın, söz konusu yargılamalarda en öne çıkan konunun Kemal Bey meselesi olduğunu ancak mahkemenin sadece bu olay ile kendini kısıtlaması hâlinde birçok şeyin çözümsüz kalacağını vurgulaması önemlidir. Ayrıca o, çıkacak sonuca kimsenin itiraz hakkı doğmaması için, Avrupalıların da içinde olduğu bir heyetin bu davalara bakmasının daha doğru olacağını düşünmüştür: “...Ortada

²⁹⁹ Velid Ebüzziya, “Bugünkü Muhakeme”, Tasvir-i Efkâr, 6 Şubat 1919.

³⁰⁰ Karaca, *Kemal Bey Olayı*, s. 207; Bilgi, *Ermeni Tehciri*, s. 86-87.

müthiş bir vaka var. ...Öyle bir vaka ki bundan dolayı bütün âlem-i medeniyet koca bir ümmeti müttehem ad ediyor. ...İlk celsede ahval ve efali en ziyade tetkik edilen Boğazlıyan Kaymakamı ve Yozgat mutasarrıf vekili Kemal Bey idi. ...Fakat ilk celsede cereyan eden ahval göstermiştir ki fevkalâde Divan-ı Harbin vazifesi muayyen bir dereceyi geçmeyecek, birkaç müstakil vakanın fail ve müsebbiplerini bulup tecziye etmekten ibaret kalacaktır. Hâlbuki Ermeni tehciri mesaili pek vasi ve şümullü [kapsamlı] surette derpiş edilerek bunların hâl ve faslı için de daha pek esaslı ve etraflı tedabire [tedbirler] tevessül edilmek lazım gelir. ...Fakat bugün muhakkak olan bir keyfiyet varsa o da harp seneleri zarfında yapılan mezalim yalnız bir millete münhasır değildir. O mezalimde Ermenilerin de iştiraki, Ermenilerin de büyük büyük kabahati vardır. Bu babda vuku bulan iddialar yalnız Müslümanlar tarafından ileri sürülmüş olsaydı, bunların vüsukundan [sağlamlık] bitarafların şüphe etmeye hakkı olabilirdi. Fakat Ermenilerin tehcir başlamadan evvel Müslümanlara karşı her fırsat buldukça taaddiyat [zulümler] icra ettikleri gibi bilhassa evvelden beri yaşadıkları memlekette yer yer harekât-ı ihtilaliye için hazırlıklar yaptıklarına dair pek çok delail-i kaviye [güçlü deliller] vardır. ...Ermenilerin bidayet-i harpte Rus kuvvetleriyle dâhil oldukları vilayetlerimizde pek çok mezalim icra etmişler ve bu mezalim nihayet Rusların da sabrını tüketerek Ermenilere karşı şiddetli tedabir ittihazına mecbur olmuşlardır. ...Ve biz bu işi kendi vesaitimizle kendi adamlarımızla, kendi mehakimimiz ile temizlemeye çalıştıkça hiçbir vakit ne âlem-i garbı, ne de kendi memleketimizi memnun edebilecek netayic istihsal [elde etmek] edemeyeceğiz.”³⁰¹

Velid Ebüzziya devam eden günlerdeki yazılarında da tek taraflı yürüyen bu davanın adaleti tam olarak yansıtmayacağını belirtir. Ona göre, bütün yük Kemal ve Tefvik beylerin sırtına yüklenmek istenilmektedir: “Yozgat tehcirinin Divan-ı Harb-i Örfi’de cereyan etmekte olan muhakemesi hitama erdi. ...Kemal Bey’le Tefvik Bey’e gelince, efkâr-ı umumiyenin asıl anlayamadığı nokta, bu kadar azim fecayiden mesul olarak şimdiye kadar yalnız bu iki zatın meydana çıkarılması olmasıdır. Vakıta bu iki bedbaht vatandaş haricinde diğer birçok kimselerin amir veya şerik oldukları muhakemat esnasında söylenmiş ise de, herhâlde birtakım şahitler bilhassa Kemal ve Tefvik beyleri yegâne fail gibi göstermekte ısrar eylemekte ve bütün fecayiin mesuliyeti bu iki zata tahmil [yüklenmek] edilmek istenilmektedir. Hâlbuki gönül

³⁰¹ Velid Ebüzziya, “Yine Muhakeme Meselesi”, Tasvir-i Efkâr, 8 Şubat 1919.

isterdi ki, Ermeni vukuatı denilen vukuatın muhakemesi, böyle yalnız mevzii [bölgesel] bir takım hadisat mevzubahis edilerek başlamamalı, fakat bu vukuatı asıl ihdas edenler, yani Talat, Enver paşalarla Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakirler hazır olduğu hâlde ve asıl şekl-i siyasîsi ve mahiyet-i muazzaması derpiş olunarak cereyan etmeli idi. Ermeni vukuatı malum olduğu üzere yalnız bir taraflı değildir. Bugün gerek birçok Müslümanların, na-kabil-i red ve cerh-i şehadati [yalancı şahitlik], gerek bitarafliklarında kat'î şüphe edilmeyecek olan keza kat'î ithamı ve Bab-ı Ali'nin sulh muhtıramızdaki resmi ifadatiyle sabittir, ki Ermenilerin kendilerine karşı ika' olunduğunu iddia ettikleri mezalimin daha çoğu daha fecii şarki Anadolu'da Kafkasya'da da Ermeniler tarafından Müslümanlara karşı irtikab olunmuş ve yüz binlerce ehl-i İslam işitilmemiş, görülmemiş fecayie maruz bırakılarak şehit edilmiştir. Bu babda mesela bizzat kendi dindaşlarının da mesuliyet ve kabahatlerini itiraftan çekinmeyen Vehib Paşa'nın raporunu okumak bile kifayet eder. Biz bu raporun mündericatını [içerik] piş-i mütalaadan [inceleme] geçirdikten ve bhusus, aylardan beri meydana çıkarılan sair delail ve berahine [şahitler] kesb-i ittila [bilgi sahibi olmak] ettikten sonra herhâlde mesuliyet-i hakikiyenin hangi tarafa müteveccih [yönelme] olduğunu ve bu fecayide kimlerin daha kabahatli bulunduğunu tayin hususunda büyük tereddütlere düştük. ...Yalnız Müslüman mücrimlerin değil, yüz binlerce Müslümanı katl ve ifna [yok etmek] etmiş olan Ermeni mücrimlerin de taht-ı muhakemeye alınması lazımdır. Ermeni matbuatına gelince onlar, kendi millettaşları tarafından icra edilen mezalim ve fecayiden kat'a [asla] bahsetmemek yolunu tuttular ve yalnız Müslümanları itham ile iktifa ederek bilhassa bitaraf heyetler tarafından tahkikat icrası hususuna hiç yanaşmadılar. ...Şüphesizdir ki, bu mesele, hiçbir vakit Kemal ve Tevfik Beyler gibi anlaşılmakta bulunduğu göre ikinci, üçüncü derecede bile amel mevkiinde bulunmayanların siyaseten feda edilmesiyle hâl edilemez."³⁰² Yukarıdaki sözlerin sahibi olan Tasvir-i Efkâr yazarı her ne kadar sürecin yanlış işlediğinden şikâyetçi olsa da, çoğu zaman askeri meziyetlerini övdüğü Mustafa Nazım Bey'in riyasetinde bulunduğu heyetten adil bir karar çıkacağı ümidini yinelemiştir.

Yaşanmış olan üzücü olayların karşılıklı seyrettiğine kani olan Velid Ebüzziya, ileriki günlerde geç de olsa Ermenilerden iki ismin Divan-ı Harb'e sevk edilmesini olumlu karşılamıştır: "Malum olduğu üzere bugün tehcir mezalimi namını

³⁰² Velid Ebüzziya, "Divan-ı Harbin Hükümüne İntizar Ederken", Tasvir-i Efkâr, 9 Nisan 1919.

alan vekayi, yalnız bir taraflı değildir. Bu mezalimde, bugün tecziyelerine bilfiil ve na-kabil-i red ve inkâr bir surette başlanmış olan Müslüman mücrimler gibi, ahali-i İslamiye'ye karşı ika' edilmiş olan fecayide medhaldar birçok Ermeni mücrimler de vardır.” Makalede, Ermeni Antranik ve Vahan Papazyan'ın Divan-ı Harb'e sevk edilmeleri doğru bulunmuş ve hakkın ancak bu şekilde yerine geleceği şu sözlerle ifade edilmiştir: “Bugün, ahali-i İslamiye'ye karşı ika' olunan mezalim ve cinayatta derece-i dahl ve töhmetleri tahkik olunmak üzere iki Ermeni mevkufun [tutuklu] Divan-ı Harb'e sevki keyfiyeti bu itibarla ruh-ı adaleti, cins ve mezhep farkı tanımayan ve nazarında herkesi siyyan [denk] görmek isteyen kanunun hakkını verecek ilk hareket olmak itibarıyla, memlekette bu kuvvetin teessüs ve takarrürünü görmek isteyenlere desatir-i adl ve hakkaniyetin siyanetini ilan ve ifham eyleyecektir.”³⁰³

Tasvir-i Efkâr yazarı Ermeni fikriyatını destekleyen ve geçmişte Türklere yapılanları görmezden gelen gazetelere cevap vermeyi de kendisine görev bilmiştir. “...Ermeni çetelerinin faaliyet-i hunharanelerini [zalimce] en ziyade ibraz eyledikleri Erzurum'da (207.000)i, Trabzon'da (213.000)i, Van ve Bitlis'te ise yüz bini mütecaviz Müslüman mahv ve helak olmuştur. ...Tehcirler esnasında Ermeni kabilelerinin hayatına suikast edenler, belki tamamen değil, fakat imkânın bahş eylediği azami nispet dâhilinde afv ve nisyan [unutmak] kabul etmez takibat ve muhakemata düşer olmaktan kurtulamıyorlar. ...Fakat yekûnu [toplam], Bab-ı Ali'nin sulh konferansına tebliğ eylediği muhtırada bir milyona karib [yakın] olarak gösterilen ve son tahkikat-ı ihsaiye [sayım] ile de miktarı (700.000)i tecavüz [geçme] eylediği meydan-ı sübuta [gerçeklik]isal olan ahali-i maktule-i İslamiyenin hesabını kim verecek? ...Hâlâ Müslüman evlerinde saklanan eytamdan bahsederek bu mesele etrafında tasniatta [uydurmalar] ve efsaneler icadında temerrüd [direnme] edenler, bu (700.000) mazlumun bikes [kimsesiz] ve himayesiz öksüzlerini bir lahza [an] olsun tahattura [hatırlamak] lüzum gördüler mi? Hiç tahmin etmiyoruz. Çünkü onların bütün maksadı, yalan yanlış her vasıttan bilistifade malum olan gayeler için akla hayale sığmaz propagandalar yapmak, bilhassa mukadderat-ı âlemin taayyün ve takarrür etmek üzere bulunduğu sırada efkârı aleyhimize sevk ve imale eylemektir. ...Demek ki Ermeni çeteleri hiçbir zaman mevcut olmamış, vilayat-ı şarkiyede bu çetelerin taarruzat-ı vahşiyanesine düşer olan, Ermeni gazetelerinin

³⁰³ Velid Ebüzziya, “Tamami-i Adaletle Doğru”, Tasvir-i Efkâr, 1 Mayıs 1919.

kendi ırkdaşları için nakl ve hikâye eyledikleri gibi, memedeki çocuklarına, aksakallı ihtiyarlarına varıncaya kadar katliam edilen Müslümanlar hakkındaki Rus şahadat-ı resmiyesi bile birer tasni' [uydurma], birer iftira, birer bühtan öyle mi? Vilayat-ı şarkiyedeki Müslümanların başına gelen bu feci ve hunin [kanlı] akıbetler serzede-i zuhur olmamış, ordunun arkadan emniyetini selb edecek isyanlar ve hareketler vukua gelmemiş, bombalar, tüfenkler bulunmamış olsaydı, acaba (İttihat ve Terakki) idare-i seyyiesi [kötü] bile bugün (Tehcir mezalimi) unvanını alan vekayie tasaddi [cesaret] edebilirler miydi?''³⁰⁴

Refi' Cevad da her şeye rağmen, "Bu konuda ne ırk ne millet ararız" diyerek, meselenin Türklük-Ermenilik meselesinden ziyade adalet meselesi olduğunu, suçluların her iki tarafta da bulunduğunu söylemiştir.³⁰⁵ Ona göre tehcir ve taktilden bütün Türkler de dâhil herkes nasibini almıştır: "Mahmut Hayret Paşa'nın riyaset ettikleri divan-ı harb-i mahsusedeki tehcir ve taktil muhakemesi gittikçe calib-i nazarı dikkat bir safhaya girmeye başlıyor... Tehcir ve taktil bütün Osmanlılar hakkında yapıldı. Bundan anasır münferiden müteessir olmuş değildir. Türkler de tehcir edildi. Türkler de taktile uğradı. Umumi bir şekil ve mahiyette olan bu meseleden yalnız Ermenilere ait olan ciheti alıp çıkarmak ve onunla böyle aylarca meşgul olmak hiçbir zaman doğru değildir. Bugün bütün memleketin efradı Yozgat Ermenilerinin taktili ile uğraşılıyor. Kemal Bey kimdir? Hakikati araştırarak olursak kanlı bir baltadan ibarettir. Adalet onu işleyen eli kesmeli. Bu eller, bu beyinler elan aramızda gezip yürüyor. ...Mahmut Şevket Paşa hadisesindeki mürettib ve faillerin muhakemesi bir celsede bitti. Biz hâlâ Kemal Bey'in mücrimiyetine dair şahit aramakla meşgulüz. Anladık. Bütün dünyaya kanaat-i tamme geldi ki bu adam bu cürmleri yapmıştır. Bütün anasırı mahv etti. Kimini astı, kimini kesti, kimini yaktı bitirdi. Bu emri düşünen dimağ [beyin], veren ağız, icra eden el hepsi adaletin pençesinde. Artık bunun için garip tahkikata, ince eleyip sık dokumağa lüzum yoktur. Evvelki gün cereyan eden muhakemede vekillerden birinin garip bir سوالini gördük. Kemal Bey'in bindiği yaylının atları ne renkte, ne şekilde olduğu soruluyordu. Buna umum-ı mağdur-ı Osmanlı milleti muvacehesinde biz cevap verelim: Yaylının atları bir ejder şeklinde, renkleri de kan renginde idi. Heyet-i muhakeme bunu zabta kaydetmezse tarih kaydeder!''³⁰⁶

³⁰⁴ Velid Ebüzziya, "Rakamların Fecaati", Tasvir-i Efkâr, 11 Mayıs 1919.

³⁰⁵ Bkz. Refi' Cevad, "Tehcir ve Taktil Münasebetiyle", Alemdar, 14 Şubat 1919.

³⁰⁶ Refi' Cevad, "Arabanın Bargirleri Nasıl İmiş?", Alemdar, 20 Şubat 1919.

Refi' Cevad devam eden günlerde de mahkemenin uzun uzun düşünmesine, araştırmasına gerek olmadığını, detaylarda boğulmak yerine kararın bir an önce çıkmasının aciliyetine temas etmiştir: *“Mahkeme fer'îa [esasa ait olmayan] müteallık birçok tahkikat ile uğraştı durdu. Arabanın bargirlerine [yük hayvanı] varıncaya kadar araştırdı. Hayret Paşa divan-ı harbi hakikaten mucib-i hayret bir bataetle [ağırlık] yalnız Yozgat tehcirini hayli müddet geveledi. Hâlâ biteceğinden de şüpheliyiz. Nazım Paşa [yeni divan-ı harb-i örfi reisi], selefleri Hayret Paşa kadar kılı kırk yarararcasına tahkikat ile vakit geçirmeyerek süratle davranacak olursa hem müttehemlerin vaziyeti tavzih eder hem muhakeme süratle icra olunarak bir an evvel netice taayyün eder... Bunun için ayrı ayrı tetkikat ve tahkikata lüzum görmüyoruz. İttihat ve Terakki hükümetiyle çalışarak bütiin anasır hakkında yapılan bu cürm-i azimi yapanlar mücrim, alet olanlar mücrim, söz sahibi olup da sükût edenler de mücrimdir. Kemal'i, Tevfik'i, Ali'yi, Veli'yi değil yakından uzaktan alakadar bütün şahsiyetleri nazar-ı dikkate alarak atın rengini, cellâtın baltasını aramadan sormadan acil ve seri bir karar ittihaz etmeli... Son defa Fransa başvekili Mösyö Klamenso'ya karşı suikastı yapanın muhakemesi iki günde hitama erdi. Hiçbir zaman caninin saçını, bıyığını, durduğu yeri sormadı, aramadı.”*³⁰⁷

Refi' Cevad yukarıda da gördüğümüz gibi bazı yazılarında olayların karşılıklı seyrettiğini söylemesine rağmen, bazı makalelerinde de birine şahit olduğunu belirtmiş, diğerine ise “öyle imiş” şeklinde yaklaşmayı tercih etmiştir: *“...Bir kere ortada bir tehcir ve taktıl meselesi mevcut. Bu her iki taraftan yapılmış deniliyor. Bizim itirazımız iki tarafa karşı da vakidir. ...Ermeniler birçok ahaliye karşı zulm etmişler. Etmişler diyoruz. Çünkü ettiklerini gözümüzle görmedik. Hâlbuki Ermenilere karşı yapılan mezalimi bizzat gördük... Ve ondan dolayı biraz şedit yazdık... Kemal Bey ile beraber bir Agop veya Begos da zulm yapmış ise onu da tecziye [cezalandırma] etmeli... Zannetmem ki Ermeni vatandaşlarımızın içinde biri çıkıp da: -Kemal kesti, fena yaptı. Begos öldürüldü. İyi yaptı desin. Çünkü bu mantıksız ve deli saçması olur.”*³⁰⁸

Alemdar yazarı, Kemal Bey'in müdafaasında söylediği: *“Türkler herhâlde müsebbib ve zalim mevkiinde değıldi”* sözünü hatırlatarak buna karşılık kendisi de *“Onu bu mevkie getirenlerin Allah belasını versin”* demiştir. Devamında yazar, Kemal Bey'in savunması karşısında gözyaşı dökenleri de alay konusu yapmıştır:

³⁰⁷ Refi' Cevad, “Tehcir ve Taktıl Muhakemeleri”, Alemdar, 28 Mart 1919.

³⁰⁸ Refi' Cevad, “Ne Diyoruz? Ne İstiyoruz?”, Alemdar, 10 Nisan 1919.

“Kemal Bey’in müdafaasını dinleyen huzzardan birçokları ağlamıştır. Belki heyet-i hâkime de bir teessür duymuşlardır. Bize gelince biz bu teessürü duymadık. Kartaca’nın sükûtu üzerine ağlayan ahalinin karşısında gülen Anibal: ‘Vaktiyle çok ağladım!’ demişti. Biz de çok, hem de o kadar çok ağlamıştık ki bugün top tarrakası [gümbürtü] gibi patlayan felaketli manzaralar muvacehesinde gözlerim dökülecek dem’-i [gözyaşı] teessür bulamadı.” Arkasından Refi’ Cevad, Anibal’ın sözüne örnek bir olay anlatmıştır. Olay, Havza’dan çıktıkları zaman meydana gelmiştir. Buna göre kağrı arabalarına yüklenen yani tehcir edilen aileler arasında nöbet geçiren bir genç aniden yere düşmüş ve anne babasının bakışları arasında jandarmaların kırbaçlarıyla tekrar arabaya konulmuştur. Sonra bu hadise bir kez daha tekrar etmiştir. Yazara göre, Kemal Bey insanları ağlatabildiği için o yere düşen yavrudan daha bahtiyardır. Ardından Refi’ Cevad şöyle demiştir: *“Şimdi dökülen gözyaşları o zaman dökülmüş olsaydı; bugün ne bu mahkeme kurulur, ne de memleket bu hale gelirdi.”* Makalenin sonunda ise yazar ilginç bir şekilde, Mevlana’nın ruhaniyetinin bile bu konuda kendisiyle hemfikir olduğunu söylemiştir: *“Büyük İslam dininin müfessir-i azamı katili himaye etmez.”*³⁰⁹

10 Nisan 1919 tarihinde İstanbul Beyazıt Meydanı’nda Kemal Bey’in idamı gerçekleşmiştir.³¹⁰ Akşin’in *“şiddetin zirve noktası”*³¹¹ olarak tarif ettiği bu olayın ardından Refi’ Cevad ise yazdığı makalenin üstüne “İdam” başlığını atmış, altına da *“alışmadığımız bir kelimeyi yazıyoruz”* demiştir. *“Evvelki gün Yozgat tehcir ve taktinin faili olduğu bilmuhakeme sabit olan Kemal Bey idam edildi”* diyen Refi’ Cevad, öncesinde ise adaletin hep yavaş işlediğinden dem vurmuydu. Oysa idam kararından sonra muhakemenin adil bir şekilde cereyan ettiğini, hatta Kemal Bey’in rahatsızlığını ileri sürmesinden dolayı muhakemenin bir ara tehir edildiğini bile hatırlatmıştır. Daha önce ise bu tehiri dahi ağır bir şekilde eleştirmiş ve tehir kararını *“adalette ifrat göstermekte bir misal”*³¹² olarak nitelemişti. Aynı yazıda Refi’ Cevad, İttihat ve Terakki zamanında idamın olağan işlerden biri olduğunu kendisinden bir örnek vererek aktarmıştır: *“Son defa menfamin [sürgün yeri] neresi olacağını tahkik etmek üzere polis müdüriyetine müracaat eden valideme, yani vücudundan bihaber olduğum anama polis müdürü Bedri cellâdı: -Bu çocuğun hangi menfaya gideceğini*

³⁰⁹ Refi’ Cevad, “Bir Müdafaa Karşısında...”, Alemdar, 9 Nisan 1919.

³¹⁰ Karaca, *Kemal Bey Olayı*, s. 285.

³¹¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)*, C. 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s. 206.

³¹² Refi’ Cevad, “Tevkifatta Noksan Var!”, Alemdar, 4 Nisan 1919.

niçin merak ediyorsun? Sana bir menfaati yoksa astırırverelim... demişti. Bunu o adamlar zevkleri için yapıyorlardı.” Devamında Refi’ Cevad şunları yazmıştır: “Kemal Bey’in amirinden aldığı emir üzerine taktili yapmış deniliyor. Eğer amirinden her gayri meşru emir alanlar onu icra edecek olsalardı, bugün yalnız Ermeni unsuru değil memlekette adam kalmayacaktı. ...Mahmut Şevket Paşa hadisesinden dolayı idam edilen zevatın, o içtihat kurbanlarının cesetleri saatlerce teşhir edilmiş, sonra Edirne kapısındaki çukurlara ikişer üçer baş aşağı doldurulmuştu. Hâlbuki evvelki gün idam edilen Kemal Bey hakkındaki ceza-yı idam akşam saat yedi buçukta icra ediliyor ve maslub [asilmiş] teşhir edilmeyerek hemen defn ediliyor. ...Bizi müteessir eden nokta, Kemal Bey’in idamı değildir. Kemal Bey’in idam sehvasında yalnız olarak bulunmuş olmasıdır. Gönliümüz arzu ederdi ki idam tecziyesi, böyle yalnız tek bir sehpa ile başlamasın: Köprüünün her iki tarafındaki fener sütunları, vatanımı, sevgili memleketimi idam eden canilerin naaşlarıyla tezyin etsin. O zaman gözümüz doyar ve o zaman memlekette milyonları geçen mağdurinin ahı yerini bulur. Kemal bir kol idi. Şeriatın kuvvetli satırı beşeriyet için muzır [zararlı] bir uzv olan bu kolu kopardı. Şimdi sıra onu düşünen dimağdadır [beyin]. Bu kafalar taş arasında ezilmeli. Onlar nasıl bu milletin kadınlarını dul bıraktırsa onların da zevceleri dul kalmalı, onlar nasıl bu milletin yavrularını yetim, boyunlarını bükük bıraktırsa onların da yavruları yetim, boyunları bükük kalmalı... Masum Salih Paşa ile rüfekasının idamı için ‘ve leküm fi’l kısıasi hayatün’ (Sizin için kısasta hayat vardır) sernamesiyle makale yazan beylere ne oldu? Hayat öyle masumların kisasında değil, memleketi, vatani, milleti mahv eden hakiki canilerin kisasındadır. Ne vakit bu haydutları darağacında görürsek o zaman da biz yazacağız: Ve leküm fi’l kısıasi hayatün!”³¹³ Refi’ Cevad, Kemal Bey’in rahatsızlığı üzerine mahkemenin tehir kararı vermesini “adalette ifrat” şeklinde yorumlamıştı ancak bize göre yukarıdaki yazdıkları da yorumda ifrata, hatta ifratta ifrata güzel bir örnek teşkil eder.

Tasvir-i Efkâr, ilgili duruşmalara, fotoğraflara ve Kemal Bey’in idamına fazlaca yer ayırınca on gün tatil edilmiştir.³¹⁴ Buna karşın idamından önce Kemal Bey’le uğraşmayı kendine âdeta meslek edinen Refi’ Cevad, idamından sonrada bu mesleğini icraya devam etmiştir. Şimdi ise mesele onun canı değil, cenazesidir: “Kemal’in canı olduğuna dair kanaat-i tamme mevcut olduğu için bu adam idam

³¹³ Refi’ Cevad, “İdam...!”, Alemdar, 12 Nisan 1919.

³¹⁴ Bilgi, Ermeni Tehciri, s. 178.

edildi. Buraya kadar biraz azimperver olmak üzere tanıdığımız hükümette bundan sonra bir kararsızlık, bir perişani, daha doğrusu bir acz-i tamme görüyoruz. Evvela bu adamın cesedi bir mahkûma yakışacak surette defn edilebilirdi. Hükümet böyle yapmadı. Hatta idam sehpasında bile dört beş İttihatçının Kemal'i alkışlamasına müsaade etti. Mahmut Şevket Paşa hadisesi dolayısıyla idam edilenlerin sözlerini sahne-i idamda bulunanlardan biri başıyla olsun tasvip etmiş olsaydı, çete hükümeti sehpalara bir yenisini hemen ilave edivermekten çekinmezdi. Ondan sonra mutantan [gösterişli] bir cenaze alayı ihzar ediliyor ve gafil hükümet bundan istifade fırsatını kaçırmayan çetecilere güzel bir zemin-i faaliyet hazırlıyor. ...Kemal'in tabutu dört hamal ile makbereye sevk edilmeli idi. İttihatçılar Kemal Bey'i sehpa iken alkışladılar, cenazesinde ise gösteri yaptılar.”³¹⁵

Alemdar yazarına göre, Kemal Bey'in cenazesine katılımın olması bile Osmanlının elini dışarıya karşı zayıflatan bir hadise olup artık bu konuda mesai harcanması gerekecektir. Onun tabiri ile tüm bu olanları “alılık alılık seyreden” hükümetin yeni bir Bab-ı Ali tecrübesi yaşamaması için daha sert önlemler alması elzemdir. Yazar ayrıca “öldürme olaylarına karışanlar toptan Türk milleti değil, İttihatçılardır” demiştir. Devam eden günlerde de Refi' Cevad yine cenazede olanları köşesine taşımış ve “Kemal'in idamı farz-ı muhal olarak hata olsa bile cenazesini huyhuyla kaldırmak Kemal'in yaptığı cinayetten eşna [daha kötü] bir cinayettir”³¹⁶ yorumunda bulunmuştur. “...Adalet nam-ı ulvisine izafeten icra edilen bir siyaset, bir hükm-i idam istihfaf [küçümsemek] edildi. İttihat ve Terakki için yaşasın diye bağırıldı. Kemal'e itminanla [inanmak] ölmesi, intikamının alınacağı söylendi”³¹⁷ sözlerini sarfeden yazar, hükümete ilk kez bu vesile ile tepki göstermiştir. Ona göre hükümet bu ilk tecrübeden ibret almalıdır. Hatta yazar, “ibret alınmalı” ifadesini başlığının hemen altına yerleştirmiştir.³¹⁸

Alemdar yazarına göre, tehcir ve taktik olaylarından ötürü “Vali, mutasarrıf, kaymakamlar, nahiye müdürleri, ordu kumandanları, mıntika mevki kumandanları, derece-i salahiyetleri, vazifeleri nisbetinde mesul olmaları lazım gelir.” Refi' Cevad yukarıdaki sözlerinin içinde yer aldığı bu yazıyı, kimden geldiği belli olmayan bir tehdit mektubu üzerine yazmıştır. Refi' Cevad söz konusu mektubu, Kemal Bey

³¹⁵ Refi' Cevad, “Fırsatlar...”, Alemdar, 15 Nisan 1919.

³¹⁶ Refi' Cevad, “Müphemiyet”, Alemdar, 16 Nisan 1919.

³¹⁷ Refi' Cevad, “Yine O Mesele”, Alemdar, 17 Nisan 1919.

³¹⁸ Kemal Bey'in cenazesinde yaşananlarla ilgili tahliye ile sonuçlanan kovuşturma için bkz. Bilgi, *Ermeni Tehciri*, s. 172-175.

meselesindeki sözlerinden dolayı aldığını düşünmüş ve karşılaşmayı umduğu kişiye şöyle seslenmiştir: “*Matbaadan ekseriya dokuzda çıkarız. Yaya olarak köprüden geçer, tünele çıkar, oradan tramvayla evimize gideriz... Böyle mektuptan falan bir şey çıkmaz. Cenab-ı Hakk’ın inayetiyle denizi geçtikten sonra inşallah çayda boğulmayız.*”³¹⁹

Alemdar yazarının aylar sonra da Kemal Bey konusundan kendini soyutlayamadığı görülür: “... *Bütün bu şenaatlerin [kötülükler] karşısında tek bir maslub! Kemal... Hesap ettim yedi ayda bir Kemal idam edilirse ve erbab-ı cinayetin adedi asgari iki yüz olursa on bir senede ikmal-i adalet ve netice ikmal-i şeref etmek mümkün olacak.*”³²⁰ Aynı yazar bir başka yazısında yine “*adi bir katilden başka bir şey olmayan maslub Kemal*”³²¹ ifadesini kullanmış ve Kemal Bey’in cenazesinin görkemli bir şekilde kaldırılmasının Ermeniler için Osmanlı aleyhinde kullanılacak önemli bir fırsat olduğuna işaret etmiştir. Bundan anlaşılıyor ki Refi’ Cevad, sürekli yan yana kullandığı, bizce yan yana gelmesine imkân olmayan “tehcir-taktil” kelimelerini Kemal Bey ile özdeşleştirmiştir. İttihatçılar’dan bahsederken çoğu zaman “Enver” diyen yazar, bu davada da model olarak Kemal Bey’i görmüş ve söyleyeceği her şeyde ona temas etmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde görüleceği üzere aylar sonra onun takıntı yaptığı isim yine “Kemal”, Mustafa Kemal olacaktır.

Yukarıda Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey hakkındaki sözleri söyleyen Refi’ Cevad’ın, “Ermenistan meselesi” hakkındaki düşünceleri ise oldukça farklıdır. Evvela o, İttihatçıların Ermenilerle olan ilişkisine değinmiştir: “*Ermeni vatandaşlarımız vaktiyle çetenin en büyük bir müzahiri [yardımcı] değiller mi idi? Vartekes Efendi ile Talat’ın arasından su sızmazdı. Taşnaksutyun ve İttihat ve Terakki yekvücut demekti. Eğer bu Türk milleti çetecileri kuvvetlendirmekle mesul ad olunuyorsa bu mesuliyette Ermeni vatandaşlarımız da müşterektir... Zahrab Efendi de taktile uğrayan millettaşlarının ahı yok mudur?*”³²²

Benzer şekilde Velid Ebüzziya da, eskiden sessiz kalıp şimdilerde Ermeni ve Rumların seslerini yükseltmiş olmalarını garip karşılamış ve şu sualleri sıralamıştır: “*Sizler de Talat Paşa’nın kabinesinde mebus idiniz, o zaman neden sesiniz çıkmadı? ...Yalnız İttihat ve Terakki’nin ve ona mensup olan mebuslar ile sahib-i rey ve emr olan büyük memurların eser-i seyyiatı olarak Rum ve Ermenilerin düçar oldukları*

³¹⁹ Refi’ Cevad, “Eski Oyun”, Alemdar, 18 Nisan 1919.

³²⁰ Refi’ Cevad, Alemdar, 17 Temmuz 1919. (Makalenin başlığı sansürlüdür.)

³²¹ Refi’ Cevad, “Buhrandan Sonra”, Alemdar, 24 Teşrin-i Sani 1919.

³²² Refi’ Cevad, “Mesuliyet Neden Yalnız Bize Tahmil Olunsun?”, Alemdar, 26 Nisan 1919.

zararlardan bugün alelumum [genellikle] evlad-ı memleketi mesul tutmak isteyenler, taşrada olsun, İstanbul'da olsun Hristiyanları Talat Paşa ve arkadaşlarının mezaliminden himaye için ne kadar Müslümanın fedakârane çalıştıklarını inkâr edebilirler mi?” Yazar aynı yazıda milletin olanlardan sorumlu tutulamayacağını şu sözlerle belirtmiştir: “...Biz aramızdaki ihtilafat ile menafi-i hakikiye-i milliyeyi ihmalde devam eyledikçe dört harp senesinin fecayiinden hakiki mesul olanlar bir türlü tayin edemeyecek ve beş on baldırı çıplağın ve onlara peyrev [izinden giden] olan haydutların yaptıkları faciaların günahını şu masum millet heyet-i umumiyesiyle çekecektir.”³²³

Yine bu konu ile alakalı olarak Alemdar yazarının kendi köşesinde Tasvir-i Efkâr'ı andığı da görülür. Tasvir-i Efkâr, Amiral Bristol'un konuya dair bir beyanatına yer vermiştir. Bunun üzerine Refi' Cevad ise şöyle demiştir: “Dün Tasvir-i Efkâr refikimizde şehrimizdeki Amerika fevkalade komiseri Amiral Bristol'un mühim bir mülakatı var... Amiral, ...cihan efkâr-ı umumiyesi karşısında fena bir şöhret kazandığımızı ketm [gizlemek] etmiyor, İttihat ve Terakki'nin sükûtundan beri hemen her gün bahsedilmekte olan Ermeni meselesinin sürdüğü lekenin silinmesi güç olduğunu ileri sürüyor. ...Mahaza itiraf ederiz ki tehcir ve taktik meselesinden biraz acı bir lisanla bahsettik. Fakat hakikat acıdır. Bunun acılığını Amiral'in beyanatında da görüyoruz. İnsaniyet karşısında henüz tebrie [arınmak] etmemiş bir vaziyette olduğumuz hâlde bir garplıya: ‘Bizi sever misiniz?’ diye sormak: ‘Lütfen hatırımız için yalan söyler misiniz?’ demekle müsavidir [eşdeğer]. Bunun bize dost olmaları lazım gelen avamil üzerinde ne kadar fena tesir hâsül etmekte olduğunu hepimiz biliyorduk. Amiral Bristol beyanatıyla bunu kafamıza dank dank vurdu. Yalnız bazı noktalar var ki burada Tasvir-i Efkâr muharririnin Amiral'in fikrinde bir intibah husule getirecek surette hiç olmazsa bir cevapta bulunmasını gönlümüz arzu ederdi. Mesela Amiral Katolik, Protestan Ermenilerin tehcirden istisna edilmelerinin esbabını soruyor. Bizim bildiğimiz Protestan Ermeniler de tehcirden yakayı kurtarmadıktan maada [başka] bizzat biz Türkler de tehcir ve taktile uğradık. Bu nokta hakkında Amiral'in nazar-ı dikkati celp edilebilirdi. ...Tehcir ve taktilin en kuvvetli faillerinden olan bir maslub hakkında dört beş kopuğun yaptığı nümayiş üzerine fikrimizi pek açıkça beyan eylemiş idik... Zararın neresinden dönülse kâr olduğunu unutmamalıyız. Memañih Amiral

³²³ Velid Ebüzzıya, “Mesul Kim?”, Tasvir-i Efkâr, 27 Teşrin-i Sani 1918.

Bristol'un bu acı derslerine maslub Kemal'e iane açan bir gazete sütununda yer verilmesini de ayrıca calib-i dikkat görüyoruz."³²⁴ Alemdar yazarı gördüğümüz gibi Tasvir-i Efkâr'a eleştiri getirdiği bu yazıda adı geçen amiralin sözlerine oldukça fazla itibar etmiştir. Hatta yazar amiralin sözlerini, kendisinin de haklılığına bir delil olarak görmüş ve bunu "*gazeteciliğin manevi bir mükâfatı*" olarak değerlendirmiştir.

Ermeni meselesinin ortaya çıkışına nasıl ki birçok devlet etki etmiş ise, sonrasında geciken sulhun yarattığı keşmekeşli ortamdan istifade ederek yine bazı devletlerin bu meseleye müdahil olmaya çalıştıkları görülmüştür. Bu devletlerden birisi İngiltere³²⁵, diğeri de Amerika'dır.³²⁶ Öyle ki Velid Ebüzziya bu noktada, Ermenistan meselesi konusunda Türklerin fikrinin sorulmasını bile memnuniyet verici bir hareket olarak değerlendirmiştir: "*...Filhakika Amerikalılar davet ettikleri zevata bilhassa bir Ermenistan teşkili meselesi hakkında Türklerin ne düşündüklerini, bu babda ne gibi mukarrerata taraftar bulduklarını sorup öğrenmek istemişlerdir. ...Amerikalıların Ermeni meselesi hakkında bizim de rey ve fikrimizi almaya lüzum görmüş bulunmaları esas itibarıyla yine şayan-ı memnuniyettir. Çünkü Ermeni meselesi, Ermeni davası, bugün mütarekenin bidayetindeki şiddetini, kuvvetini kaybetmiş bulunmakla beraber yine mukadderatımızla alakadar bulunan bir an evvel suret-i katiyede hâlli hem Ermenilerin, hem de bizim menafîimiz itibarıyla katiyen labüd [gerekli] olan bir meseledir. ...Amerikalıların bu meseleye bu kadar azim ehemmiyet atf etmelerinin başlıca sebeplerinden biri, Ermeni vukuatı hakkında Amerika'da muvattın [yerleşmiş] Ermenilerin şimdiye kadar pek mühim mikyasta propagandalar yapmış bulunmaları ve Amerikalıların da kemal-i safvet ile bu propagandalar taht-ı tesirinde kalmış olmaları teşkil eder.*"³²⁷

Velid Ebüzziya bir sonraki gün ise köşesinde, "*...Amerika heyetinin böyle yalnız Ermenistan işiyle iştiğal ederek bu memleketin en mühim unsuru olan Türkleri*

³²⁴ Refi' Cevad, "Silinmesi Güç Bir Leke-Amiral Bristol'un Beyanâtı", Alemdar, 27 Nisan 1919.

³²⁵ Bu konuda bkz. Çetin, "Milli Mücadele...", s. 112-117. Özçelik, İngiltere'nin Ermeni isteklerini küçülterek kabul edilebilir bir düzleme oturtma gayretinden bahsetmiştir. Bkz. İsmail Özçelik, "Milli Mücadele Döneminde Ermeni Meselesi", *Ulakbilge*, C. 5, S. 11, 2017, s. 660.

³²⁶ Serkan Gül, Amerika'nın Ermeni meselesine olan ilgisinin iç politika kaygılarından bağımsız düşünülmemeyeceğine işaret etmiştir. Ona göre, adı geçen devletin bu meseleye dair tutarlı bir politikasının olmamasının sebebi de budur. Serkan Gül, *Armenian Question in Tasvir-i Efkâr Between 1914 and 1918*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 2006, s. 119. Öztoprak ise Amerikan mandası dedikodularının Türkiye sulhunu geciktirdiğine değinmiştir. Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, 39. Ayrıca bkz. İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921)*, *Türkiye ile İlgili Dış Haberler ve Bunların İç Basındaki Tepkileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s. 79 vd.

³²⁷ Velid Ebüzziya, "Amerika Heyeti ve Ermeni Meselesi", *Tasvir-i Efkâr*, 1 Ağustos 1919.

ihmal etmesi, Türkler arasında tabiatıyla badi-i [sebeb] teessür ve teessüf, mucib-i inkisar [hayal kırıklığı] ve nevmidi olmuştur”³²⁸ demiştir. Amerika'nın Ermeni meselesine olan ilgisi biraz da manda-himaye tartışmalarının hız kazandığı bir dönemin konusu olduğu için ikinci bölümde yine bu konuya temas edilecektir.

Velid Ebüzziya kendi düşüncelerini aklı başında olan Ermenilerin de kabul etmekte zorlanmayacaklarını şu sözlerle belirtmiştir: “...Bugün harpten evvel bizzat ecnebler tarafından tanzim edilmiş olan istatistiklerde gösteriyor ki vilayat-ı şarkiyenin herhangi bir muntkasında nüfus itibarıyla ekseriyet-i azime Müslümanlardadır. Böyle her yerde ekseriyetini İslamların teşkil ettiği vasi [geniş] bir kıtada (ekseriyet) nazariyesine hiç ehemmiyet vermeyerek Ermenilere büyük parçalar tefrik [ayırarak] edilecek olursa acaba Ermeniler evvela bu kadar vasi araziye idare edebilirler mi, saniyen böyle istitaatlerinden [gücü yeter olmak] ziyade aldıkları yerlerde siyaseten rahat edebilirler mi? ...Öyle zannediyoruz ki bizim bu mutedil mütalaatımıza Ermenilerin içinde de iştirak edecek pek çok erbab-ı basiret vardır.”³²⁹

Yukarıda da değindiğimiz gibi Kemal Bey konusunda oldukça ifrata kaçan Refi' Cevad'ın Ermenistan meselesi hakkındaki görüşleri bu şekilde değildir. Yukarıda da görüldüğü üzere, bir Türk heyeti Amerika sefarethanesine davet edilerek kendilerine Ermeniler ve Ermenistan hakkında bazı sorular sorulmuştur. Refi' Cevad'agöre, arka arkaya gelen hükümetlerin zamanında suçluların cezalarını vermemesi ülkeyi zor duruma düşürmüştür. Ermeniler ise propagandalarını en çok Amerika'da bulunan millettaşları sayesinde dillendirmektedirler. Yazar, Amerika'nın bu konuda tarafsız olmadığını düşünür. Ona göre memleketin mandaterliğine aday olan bir devletin Ermeni meselesi ile işe başlaması büyük bir hatadır. Dolayısıyla Türk heyetine sorulan Ermenilere ne vereceksiniz? sorusu saçmadır: “...Demek yapılacak olan muamele milli bir kisveye büründürülmek isteniliyor. Bu ise hiçbir zaman olmaz. Nasıl olurda Ermenistan'a falan veya falan arazinin terk edilmesine muvafakat edilir? İzmir hadisesi gibi bir emrivaki karşısında kalındığı hâlde bile kıyametler kopmuş iken Ermenistan'a tayin edilecek hudut hakkında doğrudan doğruya efkâr-ı umumiye müracaatı hiç doğru bulmuyoruz. ...Bir Ermenistan teşekkülünde Türkler ma'siyyetkar [günahkâr] mıdır? Buna bütün kuvvetimizle hayır diyoruz. Ermenileri mazlum derecesine isad [yükseltmek] ederek bunlara bir hak

³²⁸ Velid Ebüzziya, “Amerika'nın Vazifesi”, Tasvir-i Efkâr, 2 Ağustos 1919.

³²⁹ Velid Ebüzziya, “Amerika Heyeti ve Ermeni Meselesi”, Tasvir-i Efkâr, 1 Ağustos 1919.

bahsettirmeğe sebep olanlar doğrudan doğruya İttihatçılar'dır. İttihatçıların yapmış olduğu cinayeti neden dolayı Türk milleti tazmin etsin? ...Tehcir ve taktili yapanlar kimler ise hesabını onlar versin. Bunda efkâr-ı milliye müracaat etmek dolayısıyla efkâr-ı milliye sahiplerini itham etmektir. Ve bugün ferk-i siyasîye [siyasî düşmanlık] namına sefarethaneye müracaat edenler Ermeni meselesi hakkında şakk-ı şefe [konuşma] ettikleri takdirde millet namına bu azim vebali zorla üzerlerine almış ad olunurlar... Acaba gerek Ermeniler olsun gerek Rumlar olsun Türksüz ve Türkiyesiz yaşayabilirler mi? Ermenileri Ermeni yapan Rumları Rum yapan bu zavallı Türk unsuru idi.”³³⁰ Aynı yazar bir başka yazısında daha Amerika'nın Ermeni meselesi konusunda İttihatçıları sorumlu tutması gerekirken, Türk milletini sorumlu tutmasını eleştirmiştir.³³¹

Zamanın tanığı olan Refi' Cevad'ın, bu meselenin dallanıp budaklandırılarak ileride Türkiye'nin önüne konulacağını hiç hesaba katmadığını düşündüğümüz sözleri ise şöyledir: “...Ne buradan Ermeni kalkar, Erivan Cumhuriyeti'ne gider, ne de bir Rum işini gücünü bırakıp, Yunanistan'a hicret eder. Bunlar muvakkat [geçici] buhranlardır. Hâl-i tabii yavaş yavaş avdet ettikçe o soğukluklar, izale edilir. Menafi-i müştereke meselesi ortaya çıkar. Biz her zaman olduğu gibi bugün de tekrar ediyoruz. Memleketimizde mevcut olan anasır, çok ama çok inkisar-ı hayale uğramışlardır. Bu inkisar-ı hayal bizlerle hoş geçindikleri zamanın tamamen hululü [zuhur etmek] ile tamir edilebilir.”³³²

“Ermenistan meselesi” konusunda Velid Ebüzziya'nın görüşleri de Refi' Cevad ile benzerlik arz eder. Yazar, Kilikya'yı da içine alan büyük bir Ermenistan rüyasının Robert Koleji Müdürü Doktor Gates'in kendi Anadolu seyahatlerinden sonra belirttikleri gibi mümkün olamayacağına işaret etmiş ve Gates'in sözlerini aktarmıştır: “Müstakil bir Ermenistan'ın Ermeniler için büyük bir fayda temin etmeyeceğine kaniim, çünkü Ermeniler, hiçbir tarafta haiz-i ekseriyet olmadıkları hâlde Türkler bilakis memleketin her tarafında ekseriyeti haizdirler ve hiçbir yerde Ermeni idaresinin teessüsünü nazar-ı müsamaha ile göremeyeceklerdir. Buna binaen memleket heyet-i mecmuası ile baki kalmalı ve komşu hiçbir memlekete arazi verilmemelidir.” Yazar, “Türkçe, Ermenice, Arapça bilen, tarafsızlığı ve iyi niyeti ile tanınan bir kişi” olarak tavsif ettiği Gates'in sözlerine büyük önem atfetmiştir. Aynı

³³⁰ Refi' Cevad, “Amerika'nın Davetinden Ne Anladık”, Alemdar, 4 Ağustos 1919.

³³¹ Bkz. Refi' Cevad, “Amerika Değil, İngiltere!”, Alemdar, 22 Ağustos 1919.

³³² Bkz. Refi' Cevad, “Buhrandan Sonra”, Alemdar, 24 Ağustos 1919.

yazıda Velid Ebüzziya altı ay önce Gates'in bu sefer İstanbul için söylediği sözlere de köşesinde yer vermiştir: *“İstanbul'a hangi kuvvet hâkim olursa olsun Türkler, Rumlar, Ermeniler, Museviler ve ecnebler burada beraber yaşamaya mecburdurlar. Çünkü hiçbir kimse bu milleti vatanından uzaklaştırmayı düşünemez.”*³³³

O dönemde Ermeni meselesinin önemli bir boyutu da, Müslüman ailelerin elinde Ermeni çocukların bulunduğu iddiasıdır. Özellikle İngilizlerin öncülük ettiği bu iddianın dayanağı ise yine tehcir ile ilişkilendirilmektedir. Oysa göç ettirilmemiş olan kadın ve çocukların ihtiyaçları hükümet tarafından karşılanmış, çocuklar yetimhanelere, onların yeterli olmadığı yerlerde Müslüman ailelerin yanlarına yerleştirilmiş ve verilen aylıklar ile geçimleri temin edilmiştir. Ayrıca hükümet zaten gerek mütareke öncesinde gerekse mütareke sonrasında çocukların salıverilmeleri konusunda emirler çıkarmıştır.³³⁴ Velid Ebüzziya *“Memleket aleyhine çalışan”*³³⁵ diyerek andığı Rönesans gazetesinin bu iddiasının doğru olmadığını belirtmiştir. Aynı yazar bir başka makalesinde daha Rönesans'ın *“Müslümanların elinde Ermeni eytam var”* iddiasına şöyle karşılık vermiştir: *“Bizi muaheze ve itham edenlerden istediğimiz tek bir şey var: İnsaf ve takdir. Fakat ne mümkün. Bize karşı en ziyade dirig [esirgemek] edilen o; çünkü maksat, hak için, hakikat için munsıfane [insaflıca] mücahede değil, taayyün etmiş hedefler peşinde koşmak, gayeye vasıl olmak için tezvîr ve taglit [yanıltma] de olsa her vasıtayı mübah görerek mümkün olduğu kadar manen, maddeten ıskat edilmesi matlub olan anasını ortadan kaldırıp haklı haksız maksuda vasıl olmaktır. İşte bundan dolayıdır ki biz Türkler, daha pek çok müftereyat [iftiralar] ve isnadata intizar etmemiz lazım geldiğini şimdiden derk ve teyakkun [bilme] ediyor ve binaberin [bu yüzden] fazla telaş etmeye lüzum görmüyoruz. Fakat muhakkak olan bir cihet var: Her şeye rağmen hak kuvvetin değil, kuvvet hakkındır. (Rönesans) ın doğrudan doğruya (Tasvir)e müteallik hücumlarına gelince, bunlara cevap vermeye bile tenezzül etmeyiz.”*³³⁶

Söyleyeceğimiz şey bu bölümün konusu değilse de, Kuva-yı Milliye'nin Hristiyanlar özellikle de Ermeniler aleyhine bazı hareketlerinin olduğuna yönelik Avrupa'nın eleştirilerine her iki yazar da tepki göstermiştir. Tasvir-i Efkâr'da *“Vaziyet-i Dâhiliyemiz ve Anadolu Haberleri”* başlıklı genişçe bir haberde, hareketin gayrimüslimlere karşı başlatılmış olan bir dava olarak görülmemesi gerektiği ve

³³³ Velid Ebüzziya, “Hakikat Yürüyor!”, Tasvir-i Efkâr, 23 Nisan 1919.

³³⁴ Çetin, “Milli Mücadele...”, s. 110-111.

³³⁵ Velid Ebüzziya, “Zaruri Bir Cevap”, Tasvir-i Efkâr, 2 Mayıs 1919.

³³⁶ Velid Ebüzziya, “Hakikate Karşı”, Tasvir-i Efkâr, 6 Mayıs 1919.

aksine Ermenilerin tecavüzünden Anadolu'nun şarkındaki Müslümanları kurtarma düşüncesinin etkin olduğunun altını çizilirken³³⁷, Refi' Cevad da “*Asıl Harekât-ı Milliye'ye cevelangah olan yerlerde; Nazilli'de, Aydın'da, Akhisar'da, Salihli'de, Alaşehir'de, Babaköy'de ve diğer bu havaliye müsadif mahallerde de birçok Rum ve Ermeni vatandaşımız var. Bir günden bir güne bunların hangisine tecavüz vaki olmuş, hangisi hakkında endişe ve tereddüdü mucib olacak bir hâl ve harekette bulunmuş, söylesinler!*”³³⁸ diyerek benzer bir çıkış göstermiştir. Bu sözlerden anlaşılıyor ki, Kuva-yı Milliye taraftarı olmayan Refi' Cevad haksız bir isnata karşı Kuva-yı Milliye'yi savunmuştur. Özetlemek gerekirse; Alemdar yazarı bu meselede sorumlu olarak Türk milletini değil İttihatçıları görmüş, sorumluların hepsinin cezalandırılmaması hâlinde bu meselenin ileride Türkiye'nin elini zayıflatacağını düşünmüş, sonraki süreçte Ermenilere toprak verilmesine şiddetle karşı çıkmış, Amerika'nın ise siyaset icabı bu konuya önem verdiğini ifade etmiştir.

1.8. Diğer Azınlık Problemleri

Yukarıda Ermenilerle ilgili ayrı bir başlık açmış idik. Rumlarla ilgili iki muharririn görüşlerini de İzmir'in işgalinin söz konusu edildiği ikinci bölümün ilk başlığında vermeye çalışacağız. Geriye başlangıçta başlık ile uyum hâlinde görünmese de Trakya meselesi ile Araplar kalıyor. Şöyle ki, Trakya meselesinde görülmeye ve yalan-yanlış verilerle kanıtlanmaya çalışılan şey, aslında Türklerin orada azınlık olduğu hususudur. Aşağıda bu meseleye dair görüşlerini yansıtacağımız iki yazar da, Trakya'da Türklerin ekseriyeti teşkil ettiğine inanmaktadır. Dolayısıyla bu doğrultuda yazılar yazmışlardır. Araplar söz konusu olduğunda ise iki yazarın görüşlerinin birbirinden farklılaştığına şahit olmaktayız. Velid Ebüzziya yapılanı “nankörlük” penceresinden değerlendirirken, Refi' Cevad ise olayı İttihat ve Terakki'nin yanlış politikaları ile ilişkilendirerek Arapların vakti zamanında küstürüldüğü kanaatindedir.

Trakya meselesinin ateşli bir şekilde gündem oluşturmasına Wilson presiplerinin ilgili maddeleri ve Venizelos'un yorulmak bilmez faaliyetleri etki etmiştir. Velid Ebüzziya'ya göre, Venizelos'un çabalarıyla Trakya meselesi sulh konferansının gündemine girmiştir. Venizelos, hâlihazırda Bulgaristan'a ait olan Trakya'yı Yunanistan'a bağlamak istemektedir. Yunanistan'ın büyümesine hiçbir zaman taraftar olmayan İtalya ise Venizelos'un fikir ve faaliyetlerine muhalif bir

³³⁷ Bkz. Tasvir-i Efkâr, 6 Teşrin-i Evvel 1919.

³³⁸ Refi' Cevad, “Türkiye Hristiyanları”, Alemdar, 14 Kanun-ı Evvel 1919.

tavır benimser. Yazara göre, Osmanlı devleti gibi Bulgarlar da harbe girerek hata yapsalar da, hatalarından çabuk dönmüşler ve Amerika'nın Almanya'ya harp ilan etmesine rağmen, onlar Amerika'ya savaş ilan etmemişlerdir. Aynı yazar savaş zamanındaki Bulgar siyasetini şöyle takdir etmiştir: “...Amerika'nın ilan-ı harbi akabinde Enver Paşa da derhal Amerika ile kat'-i münasebet ederek Türkiye için lede-l hace [ihtiyaç görüldüğü zaman] müracaat olunabilecek son vasıta-i halası dahi körü körüne feda eylemişlerdi. Harp esnasında bizde Bulgaristan gibi Amerika ile münasebat-ı dostaneyi muhafaza eylemiş bulunsaydık, bugün gerek sulh konferansında, gerek memleketimizin ahval-i dâhiliyesinde elbet Amerika'nın daha çok ziyade mazhar-ı muaveneti olur idik. Bulgarlar ise vaktiyle müdebbirane [tedbirli] hareket etmiş olmalarının bugün mükâfatını görüyorlar.” Tasvir-i Efkâr yazarı aynı yazıda Osmanlı devletinin Trakya konusundaki haklılığını şu sözlerle ortaya koymak istemiştir: “...Eğer Wilson prensipleri mağlup devletler için büsbütün ihmal edilmeyecek ise Trakya meselesinin hâlinde en ziyade nazar-ı dikkate alınacak olan nokta, o kitada meskûn olan Türklerin hukukudur. Filhakika bugün de Trakya ahalisinin ekseriyet-i azimesini Türkler teşkil ediyor ve bu ekseriyet bugün la-ekall [en azından] yüzde yetmiş nisbetini bulmaktadır. ...İtilaf devletlerinin ve Amerika'nın en mühim emellerinden biri de, sulh-ı hazırın badema [bundan sonra] cihanda yeni ihtilafat-ı müsellehaya [silahlı] meydan vermeyecek mahiyette olmasıdır.”³³⁹ Yazarın son cümlesine baktığımızda bu, bugün bazı çevrelerde kabul gören, ileride müdahale imkânını temin için I. Dünya Savaşı'nda kırılğan sınırlar çizildiği görüşünün tam zıttı manasındadır.³⁴⁰

Refî' Cevad da hem mazisi hem de şimdiki nüfus ekseriyeti itibarıyla Trakya'da Türklerin hukukunun görmezden gelinmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Hatta yazar Garbi Trakya için benimsediği “Orası Garbi Trakya değil, Garbi Türkiye'dir ve Türk kalacaktır” sözünü hemen hemen Trakya hakkında yazdığı bütün makalelerinin sonuna ilişirmiştir: “...Wilson prensiplerini siyah bir kefeneye sararak ebediyen defn etmek icap ederse de denize düşen köpüğe sarılır darb-ı meselince biz Türkler de Türklerle meskûn olan arazideki hukukumuz için yine bu prensiplere sarılmak mecburiyetini hiss ediyoruz. Bu sıralarda garbi Trakya meselesi

³³⁹ Velid Ebüzziya, “Trakya Meselesi”, Tasvir-i Efkâr, 12 Ağustos 1919.

³⁴⁰ Fahir Armaoğlu da bu konudaki kanaatini şu sözlerle bildirmiştir: “Barış antlaşmaları harita üzerinde bir düzen yaratmakla beraber, milletlerarası hayatta istikrarsız ve sallantılı düzenin bütün iç unsurlarını kapsamıştır.” Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995, Alkım Yayınevi, 2005, s. 152.

ehemmiyet ile nazar-ı dikkate alınıyor. Garbi Trakya hakkında yine Yunan ve Bulgar amalinin bu günlerde kaynamakta olduğunu işitiyoruz. Olabilir ki bu iki yeni devlet vatanımızın bazı aksamı hakkında besledikleri emelin kuvveden fiile çıkacağı ümidine biraz kuvvetli rabitalarla merbut olmuşlardır... Tarihin tetkikinden de anlaşılıyor ki Osmanlılar Trakya'yı feth etmeden evvel burası yine Türklerle meskûn imiş. ...Bununla beraber elyevm garbi Trakya'da beş yüz yirmi iki bin beş yüz yetmiş dört nüfus mevcuttur. Bunun yüzde altmış dokuz buçuğu Türk, on altısı Rum, on ikisi Bulgar, yüzde bir de anasır-ı saireden ibarettir."³⁴¹

Refi' Cevad yine sonunu "Garbi Trakya değil, Garbi Türkiye'dir ve Türk kalacaktır" şeklinde bitirdiği ertesi günkü makalesinde "...Yunanistan bu harpte (ne sihirdir ne keramet el çabukluğu marifet) kabilinden kendisine rüyasında görmediği menafii temin eylemiştir" yorumunda bulunmuş ve nüfus itibarıyla Garbi Trakya'nın kendilerinin olması gerektiğini söyleyen Venizelos'un tavrı için de "Sanki bütün bu ülkeler, bir top patiska imiş gibi eline bir makas alan başına geçip istediği parçayı almak istiyor" şeklinde eleştiri getirmiştir. Refi' Cevad aynı yazısında bu konuda sessiz kalınamayacağını da şöyle ifade etmiştir: "Türk ve Müslüman olan bu kıta hakkında perverde edilen emeller, bizi hedef-i hakiki olan maksada vasıl oluncaya kadar, hakkımız teslim edilinceye kadar söyletecek bir mahiyettedir."³⁴² Yazar aynı düşünceyle "Yumurta kapıya geldikten sonra ne yapsak nafîle" sözünü hatırlatarak, Bulgarların garbi Trakya emelleri için eskiden beri yaptıkları kötü işleri sıralamanın önemini belirtmiştir. Arkasından da onların, önce bazı Müslümanları zorla Hristiyanlaştırdıklarını [Pomaklar], sonra da Müslüman kalanları göçe zorladıklarını söylemiş ve iş işten geçmeden bunları yüksek sesle söylemenin lazım geldiğini ifade etmiştir.³⁴³ Refi' Cevad'ın konu ile alakalı yazdığı bir üçüncü makalenin sonu da öncekiler gibi bitmiştir: "Hakki teslim edeceksek: "Garbi Trakya, Trakya değil, Garbi Türkiye'dir ve Türk kalacaktır."³⁴⁴

Yukarıda bir vesile ile savaş zamanındaki Bulgar siyasetini takdir eden Tasvir-i Efkâr yazarı ise, aşağıda vereceğimiz yazısında Venizelos ve Yunan isteklerini değilse de onların propagandacılıktaki maharetlerini övgüye değer bulmuştur: "Harb-i umumi esnasında beş on türedinin değil, tek mil Türklerin anasır-ı saireye zulmettiğine Avrupalıları, Amerikalıları inandırabilen en büyük kuvvet, en

³⁴¹ Refi' Cevad, "Garbi Trakya da Bir İzmir Olabilir mi? (1)", Alemdar, 15 Ağustos 1919.

³⁴² Refi' Cevad, "Garbi Trakya da Bir İzmir Olabilir mi? (2)", Alemdar, 16 Ağustos 1919.

³⁴³ Refi' Cevad, "Yine Garbi Trakya ve Bulgarlar", Alemdar, 28 Ağustos 1919.

³⁴⁴ Refi' Cevad, "Garbi Trakya da Bir İzmir Olabilir mi? (3)", Alemdar, 17 Ağustos 1919.

büyük amil ne sırf (Venizelos)dur, ne de (Bogos Nobar)dır, bunların vasi miyasta tatbik ettikleri (propagandacılık) teşkilatıdır. Pekâlâ, biliyoruz ki Türkiye'yi yakından tanıyan, Türkiye'de uzun müddet icra-yı tetkikat ederek malumat-ı sahihe ve salimeye malik olan (Piyer Loti) gibi birkaç büyük kalpli ecnebinin -o da sırf saika-i vicdanla- Türkleri müdafaa için yazdıkları yazılar beriki propagandacıların yaygaraları yanında pek sönük kalıyor, Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesinde Türkler hakkında -hem de kolay kolay- fena fikirler hâsıl oluyordu. ...Her ne ise: Bereket versin ki sulh konferansı (Venizelos) ve emsali propagandacıların mütalaatına bina-yı hüküm etmemiş, tahkikat ve tetkikat icrasını muvafık ve musib görmüş ve bu suretle Türkler hakkında (Avrupa) ve (Amerika) efkâr-ı umumiyelerinde hasıl olan su-i zan tedricen zail olmaya başlamıştır."³⁴⁵

Her iki devleti bu şekilde öven Tasvir-i Efkâr yazarı, yine Bulgaristan ve Yunanistan için "küçük fakat haris komşular" demiştir: "...Ekseriyeti Müslüman ve Türküler teşkil etmesine nazaran, şimdiye kadar Balkanları ateşe boğan (Bulgaristan) ve (Yunanistan) gibi küçük ve fakat haris komşularla temas ve münasebetimizin inkitasını [kesilme] ve orada ekseriyeti Türk ve Müslümandan ibaret bir idare-i müstakile teşekkülünü bittabimemnuniyetle karşılar ve bunu Balkanlar'da devre-i sulh ve sükûn hululü nokta-i nazarından bir fâl-i hayr [uğur sayma] ad eyleriz."³⁴⁶

Sulh konferansının gündemini oluşturan diğer meselelerde olduğu gibi Trakya meselesi hakkında da özellikle yabancı basında dönen dedikodulara yazarlar kayıtsız kalamamışlardır. Yazarların genellikle görüş birliğinde oldukları nokta, nihai çözüm hangi suretle gerçekleşirse gerçekleşsin, meselenin tarafları hâline gelen Bulgaristan ve Yunanistan'ın yine de Balkanlar'da karışıklığın devamından yana olacakları yönündedir: "...Garbi Trakya'nın konferansça Yunanistan'a verildiği hakkında dün İtalyan ajansı bir telgraf tebliğ etmiş ve bu telgraf bugünkü nüshamızın kısm-ı mahsusunda münderic bulunmuştur. (Garbi Trakya)da ekseriyet-i mutlakayı teşkil eden Türk ve Müslümanların, Yunanlıların tatyib-i hatırı [hoş etme] uğruna feda edilmesine biz bir türlü ihtimal veremiyoruz. Çünkü bu ihtimalin tahakkuku kabul edilirse, senelerden değil, asırlardan beri menba-i şuriş [karışıklık] ve ihtilal olan Balkanlar'da temin-i sulh ve selamet nasıl mümkün ve kabil olacağı ve bittabicay-ı sual ve mülahazadır. (Garbi Trakya) sulh konferansınca Yunanistan'a

³⁴⁵ Velid Ebüzziya, "Trakya (Meselesi)", Tasvir-i Efkâr, 11 Eylül 1919.

³⁴⁶ Velid Ebüzziya, "Yine Türkiye ve Trakya İşleri", Tasvir-i Efkâr, 14 Eylül 1919.

verilmişse acaba (Şarki Trakya) için ne düşünülmüştür? (Şarki Trakya) velev idare-i Osmaniye’de bırakılsın, velev beynelmilel murakabe altında müstakil bir idareye tabi tutulsun, bu kıtada ekseriyet-i kahireyi Müslüman ve Türkler teşkil etmesine nazaran Yunanistan’a hemhudud olmasından dolayı atiyen tevellüd edebilecek mehazir elbette şimdiden nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınmıştır. Hususiyle (Garbi Trakya) Bulgar idaresinden alınarak (Yunan) idaresine verilmesine nazaran birbirine hasm-ı biaman olan bu iki Balkan hükümetinin yekdiğere komşu olmasından atiyen tevellüd edebilecek mehazir acaba ne gibi tedabir ile men edilebilecektir?”³⁴⁷

Görüldüğü üzere Trakya meselesinde her iki yazar da tarihi, kültürel ve özellikle demografik açıdan Osmanlı’nın haklı olduğu kanaatindedir. Diğer taraftan Bulgarlar, I. Dünya savaşında uyguladıkları doğru politika; Yunanistan ise Venizelos’un şahsında gösterdiği propagandacılıktaki maharetleri dolayısıyla takdir edilmiştir. Bu şekilde düşmanı övmek yoluyla her iki yazar, aslında kendi devletlerinin idarecilerine subliminal olarak bir ihtar da göndermiş olurlar. Bu durum İttihat ve Terakki konusunda da geçerlidir. Gerek Refi’ Cevad gerekse Velid Ebüzziya, onların yaptıkları fenalıkların dünyalar durdukça unutulmayacağını söyleseler de, teşkilatçı yapılarını her zaman takdir etmişlerdir.

19. yüzyılın başları ile birlikte başlayan özellikle Balkanlar’daki Hristiyan halkların (Yunan, Sırp, Bulgar vs.) milliyetçilik hareketleri Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırlarını oldukça daraltmıştı. Sonrasında ise sıra Arnavutlar ve Araplar gibi Müslüman halklara gelmişti.³⁴⁸ Çoğu zaman meşhur casus Thomas Edward Lawrence’in faaliyetleri veyahut İttihatçıların “Turancılık” düşüncesinin bir aksi tesiri olarak anılan Arapların ayrılıkçı hareketleri³⁴⁹, günümüzde bile tartışılmaya devam eden bir konudur. Yüz yıl önceki bu meselede İngiliz parmağı olduğu açıksa da, şimdilerde kaynağı meçhul olmakla birlikte söz konusu mesele Türkiye’nin de aralarında olduğu birkaç devleti karşı karşıya getirmiştir. Birleşik Arap Emirlikleri Dışişleri Bakanı’nın (Abdullah bin Zayed) Medine’de kahramanlıklar gösteren Fahreddin Paşa hakkındaki sözleri fitili tekrardan

³⁴⁷ Velid Ebüzziya, “Garbi (Trakya) Yunanistan’a Verilmiş mi?”, Tasvir-i Efkâr, 19 Eylül 1919.

³⁴⁸ François Geogron, “Bir Kimlik Arayışı: Türk Milliyetçiliği”, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, Ali Berktaş (Çev.), Yap Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 1-2.

³⁴⁹ Bkz. Turan, *Türk Devrim Tarihi I*, s. 53, 56; Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 111; Bruce Masters, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Arapları 1516-1918*, Feray Coşkun (Çev.), Doğan Kitap, İstanbul 2017, s. 233.

ateşlemiştir.³⁵⁰ Bu sözlere ise ülkemizde hem hükümetin en yetkili isimleri hem de önemli tarihçiler en yüksek tonda karşılık vermişlerdir.

Yakın tarih bir tarafa, daha önce ifade ettiğimiz gibi, Araplar söz konusu olduğunda yazılarını incelediğimiz iki yazar birbirinden keskin bir şekilde ayrılırlar. Velid Ebüzziya'ya göre, Wilson prensiplerinin de etkisiyle “küçük milletler” “büyük bir milliyet davası” mücadelesine girişmişlerdir. Bunun en bariz örneği ise Araplar'dır.³⁵¹ Aynı yazar Emir Faysal'ı da anarak, I. Dünya savaşında Arapların takındıkları tutum karşısındaki kanaatini şöyle ifade etmiştir: “(Emir Faysal) bir Arap hükümeti tesis kaygısına düştüğünden beri, malum olduğu üzere, daha dünkü devlet-i metbuasına, padişahına, din kardeşlerine, bugün bilfiil zir-i idaresinde [idaresi altında] bulunan Haremeyn-i şerifeynin asırlardan beri şanlı ve fedakâr hadimleri ve muhafızları olan Türklere karşı pek nankörce bir vaz' almış, hatta bir aralık, (Ben İslamdan evvel Arabım) gibi sözlerle ruh-ı Peygamberi ila yevmi'l kıyam [kıyamete kadar] rencide edecek ve akide-i diniyesinin za'fını gösterecek zeban-dırızlıklarda [dil uzatma] bulunmuştu.”³⁵² Her şeye rağmen Velid Ebüzziya aynı makalede, Emir Faysal'ın söylediği “İstanbul Türkler'de kalacaktır, İstanbul'un halifeden alınması üç yüz elli milyon Müslümanı bihuzur eder” sözlerini memnuniyet verici olarak değerlendirmiştir.

Karpat, yerinde bir tespit ile yüz yıl öncesindeki dönemde milliyetçiliğin dinden daha etkili bir amil olduğunu söyler.³⁵³ Aynı kanaati paylaşan Masters de, Osmanlı devleti I. Dünya savaşına girmemiş olsaydı bile Arapların ileride bir şekilde devletle olan bağıni koparacakları savını³⁵⁴ ileri sürmüştür. Alemdar yazarı Refi' Cevad ise bu konuya farklı bir açıdan yaklaşmış ve zamanında Arapların ve Şerif Hüseyin'in hareketlerini İttihatçıların kötü siyasetine bağlamıştır. Zira ona göre, “Mekke şerifi Hüseyin Paşa'nın isyanı Osmanlı'ya ve hilafete karşı değil İttihat ve Terakki'ye karşıdır, ancak İttihat ve Terakki'den eser kalmadığına göre eski bağlılığını bildirmesi gerekir.” Yazar aynı yazıda ilginç bir şekilde Emir Faysal'a bir vazife de yüklemiştir: “Bugün devlet-i Osmaniye'nin en mühim anasırından biri olan ve aynı zamanda vatandaş ve dindaşımız olan kavm-i necib Arabın makam-ı hilafet

³⁵⁰ <https://www.cnnturk.com/dunya/birlesik-arap-emirlikleri-ile-hirsiz-pasa-gerilimi> 30.04.2018. Ayrıca bkz. <http://misak.millidusunce.com/iyi-musulman-olmak-icin-turk-dusmanligi-mi-gerekir/> 05.06.2018.

³⁵¹ Velid Ebüzziya, “Milliyet Meselesi”, Tasvir-i Efkâr, 3 Nisan 1919.

³⁵² Velid Ebüzziya, “Vaziyetten İstifade Edebilsek Atımız Emindir”, Tasvir-i Efkâr, 15 Kanun-ı Sani 1920.

³⁵³ Bkz. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 111.

³⁵⁴ Bkz. Masters, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları*, s. 240.

ve saltanat ile hiçbir ihtilafı kalmamıştır. Arap kavmi ne senelerden beri devam edegelmekte olan münasebat-ı haseneyi ne de revabıt-ı diniyeyi unutabilir. Eğer bir Hicaz kraliyeti teşekkül ediyorsa bila-şek ve şüphe hükümet-i Osmaniye'nin dostluğu ile müftehir [öğünen] ve makam-ı saltanat ve hilafete merbut [bağlı] bir kraliyet olacaktır ve öyle olmalıdır... Şerif Hüseyin Paşa Hazretleri Devlet-i Osmaniye'nin bir tabi-i sadıki idi. İttihat ve Terakki Devlet-i Osmaniye'nin bir adv-ı ekberi [büyük düşman] idi... İtilaf dostluğunda Devlet-i Osmaniye ve hükümet-i hazırta, Hicaz kraliyeti ve Şerif hazretleri ile tamamen aynı fikirdedir... Sulh konferansında murahasamız yoktur demeyelim. Çünkü Emir Faysal hazretleri konferansta Osmanlılığın hukukunu, hilafetin kutsiyetini müdafaa için bizim de murahasamız bulunuyor.”³⁵⁵

Refi' Cevad bir başka yazısında, İslamiyet açısından konuyu ele alarak kopan bağın tekrardan kurulması gerektiğini söylemiştir. Yazar işin içerisine İngiltere'yi de katarak, âdeta bir taşla iki kuş vurmanın mümkün olduğunu belirtmiş, İslam dünyasının önemli parçalarına sahip olan İngiltere'nin müzaheretini kazanmanın Araplarla da eski dostluğu yeniden tesis etmek demek olduğunun altını çizmiştir: “Âlem-i İslam'da iki rükn-i esasî olan Arapla Türk ve bunlara merbut millet-i saire-i İslamiye bugün birbirinden uzak düştüler ve düşüyorlar. Türklerle Arapların medeniyet-i diniyelerinde bir fark aranmazsa da muaşeret-i dünyevilerinde ve adet ve ahlakında azim farklar bulunduğu derkârdır [malum]. Bunları şimdiye kadar yalnız İslamiyet tevhid etmekte iken onu da hüsn-i idare edememekten dolayı işte bu netice-i elimeye çıktık. Artık hâl-i sabıkın iadesi imkânı yoktur. Fakat onlarla temas ve münasebet-i diniyeyi muhafaza edecek çareleri de elden geçirirsek, İslamiyet için en büyük cinayet irtikab edilmiş olacaktır... Hindistan yollarına hâkim olan hâlâ İngiltere olduğu gibi âlem-i İslam için İstanbul'dan sonra ikinci ve Arap âlemi için birinci bir mevki-i istinat bulunan Mısır'da İngiltere hâkimdir... Dünyanın asayiş-i atisi [gelecek] için Almanya'yı tarassudla [gözetleme] vazifedar olacak Fransa'nın menafi-i iktisadiyesi ve müstemlekatının akabeti, İngiltere'nin bu mevki-i mühimmiyle temin edilmiş olduğundan meselede bir İngiltere Fransa rekabeti mevzubahis olamaz. Hayat-ı İslam için en ibtidai bir şart temas-ı daimiyi temin olduğuna göre bu

³⁵⁵ Refi Cevad, “Hicaz Hükümdarlığı ve Makam-ı Hilafet”, Alemdar, 27 Mart 1919. Refi' Cevad'ın bu makalede Mekke şerifi Hüseyin hakkındaki görüşleri, Rönesans gazetesince gülünç bulunmuştur. İki gün sonra yazar Rönesans gazetesine şöyle cevap vermiştir: “Hanım kırarsa kaza oluyor da, halayık kırarsa neden suç oluyor?” Refi Cevad, “İki Gün Evvelki Mevzua Dair”, Alemdar, 29 Mart 1919.

menfaat-i hayatiyenin teyidi Wilson prensiplerine de muhalif düşemez. İtalya'ya gelince bahr-ı sefiddeki [Akdeniz] mevki-i mümtazını Balkanlar'daki vaziyet-i hazırı pek haris [hırslı] görünen Yunaniliğe karşı muhafaza edeceğinden maada [başka] bahr-ı ahmer [Kızıldeniz] ve Trablus sevahilindeki hukuku ve aynı zamanda menafi-i iktisadiyesini de temin etmek olacağından bu nazariye mişariüleyhanın da menafi-i hayatiyesine muvafıktır. İngiltere'nin esas siyaseti milletlerin serbest bir hâlde inkişaflarını kafil olduktan sonra âlem-i İslam kilidinin anahtarını İngiltere'nin eydi-i [eller] emn ve itimadına tevdi [vermek] de âlem-i İslam için bir tehlike yoktur... İngiltere dostluğunun takviye ve teyidine milletçe çalışmak icap eder. Yoksa hem kendimizi kurtarmak ve hem de İslamiyet'e son bir hizmet-i diniye de bulunabilmek gibi birbirinden mühim iki fırsatı elden kaçırmış oluruz. Onun için soruyoruz: Geç kalmıyor muyuz...?"³⁵⁶

Biraz önce ifade ettiğimiz üzere, Refi' Cevad'a göre Araplar savaşta Osmanlı devletine silah sıkmaya mecbur bırakılmışlardır: "...*Filhakika bütün anasır gibi Arapları da bizden tebrid [soğutma] eden; başkalarının çarelerine bakmak mecburiyetine sokan İttihat ve Terakki'nin eli palalı, vicdanı paslı, kafası sersem sergüzeştçi ve serseri serkerderleri idi.*" Yazar aynı yazının hemen başlığının altına, Filistin'deki acı kaybın ardından Şam'a giren Arap ordusunun başında bulunan Emir Faysal'ın hastanelerdeki Türk yaralıları ziyareti esnasında gözleri yaşlı olduğu hâlde söylemiş olduğu şu sözü yazmıştır: "*Ehl-i İslam beynine bu tefrikayı sokup bu elim ahvale sebebiyet veren İttihat ve Terakki'ye Allah lanet eylesin.*"³⁵⁷ Alemdar yazarına göre bu, takdir ve tebriki fazlasıyla hak eden bir sözdür.

³⁵⁶ Refi' Cevad, "İngiltere, Biz ve Âlem-i İslam", Alemdar, 14 Temmuz 1919.

³⁵⁷ Refi' Cevad, "Emir Faysal Hazretleri", Alemdar, 15 Kanun-ı Sani 1920.

II. BÖLÜM

İZMİR'İN İŞGALİNDEN İSTANBUL'UN İŞGALİNE (16 MART 1920) İKİ MUHARRİRİN GÖZÜNDEN MEMLEKET MESELELERİ

2.1. İzmir'in İşgali ve İlk Yansımaları

Birinci bölümde açıkça görüldüğü gibi, yazılarını incelediğimiz iki yazar bazen gelecekte umutlu bazen de bir o kadar umutsuzdur. Umutsuzluk hâlini kendi köşelerinde “zavallı millet”, “biçare millet” gibi ifadelerle yansıtmışlardır. Yazarlar her ne kadar mütareke sonrası kurulan hükümetlere, özellikle de Mart ayından sonraki Damad Ferid ile başlayan Hürriyet ve İtilaf iktidarına “son ümit”, “son fırsat” gözüyle baksalar da buradaki “son” tabirinden de anlaşılacağı üzere ümitsizlik daha ağır basmaktadır. Halk ise dört harp senesinin sonucunda gelen mütarekeyi en azından savaşın nihayete erdiğini düşünerekten genelde olumlu şekilde karşılamıştır.³⁵⁸

Mütareke ile gelen bu rahatlama devresinde halk çektiği sıkıntıların bir nebze olsun azalacağını düşünürken zamanla onların daha da katlandığını gördükçe ümidini de kaybetmiştir. Hükümet işleri ve iktisadi problemler bir tarafa, mütarekeden sonra başlayan işgaller halkın maneviyatını derin bir şekilde yaralamıştır. Bu noktada halkın ilk isyanı Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in idam günü ve cenazesinde görülmüştür. İşte, mütarekenin ilk aylarına bütünüyle hâkim olan bu karışık ruh hâli İzmir'in işgal edilmesiyle (15 Mayıs 1919) birlikte birdenbire tersine dönmeye başlamıştır. Mütareke ile birlikte ortaya çıkan en azından “Türk milli varlığının” devamı yönündeki hissiyat³⁵⁹, bu işgal ile birlikte dile gelmiş ve fiiliyata dökülmüştür. Criss, Batı'daki bilim adamlarının, İtilaf devletlerinin yönlendirmesiyle İzmir Yunanlılara işgal ettirilmemeseydi, “*asık suratlı bir tevekkül ile de olsa*” Türklerin müttefiklere boyun eğeceklerine inandıklarını belirtir.³⁶⁰ Bunu kestirmek zor olsa da, söz konusu işgalin önemli bir farkındalık yarattığı ortadadır.

³⁵⁸ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 204; Aynı yazar, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, Ergun Aydınoglu (Çev.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 221-223.

³⁵⁹ Halil İnalçık, “Atatürk ve Atatürkçülük”, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Senem Tüfekçioğlu (Ed.), Kırmızı Yayınları, İstanbul 2016, s. 37.

³⁶⁰ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 17-18.

Yazılarını incelediğimiz Refi' Cevad ve Velid Ebüzziya'nın bu işgali nasıl karşıladıklarına gelince, küçük farklar olmakla birlikte her iki yazar da bir oldubitti şeklinde gelen bu işgali tanımadıklarını ifade etmişlerdir.

Tasvir-i Efkâr yazarı Velid Ebüzziya işgalin ertesi günü yazdığı yazıda, Wilson prensiplerinin neden İzmir için mevzubahis olmadığını, Paris Sulh Konferansı'nın Osmanlı hakkında kesin bir karar verip vermediğini sorgulamış ve Venizelos'un çabalarının işe yaradığına dikkat çekmiştir: *“Bugünkü nüshamızda münderic hükümetin tebliğinde okunacağı üzere İzmir düvel-i İtilafiye tarafından verilen karar mucibince Yunanlılar tarafından işgal olunmuştur. Bu haber zaten bin türlü mesaib ile mahzun olan gönüllerimize bir kat daha yes ve nevmidi ilka edecektir. ...Mamafih harbe girmekle kabahatimiz ne kadar büyük olursa olsun mevcudiyet ve bekamıza ait bazı esaslı hukukumuzun büsbütün paymal edilebileceğine ihtimal vermiyor ve (Wilson) tarafından vaz' edilen prensiplerin bizler hakkında da az çok mahal-i tatbik bulabileceğini zannediyorduk. Acaba bu babdaki ümitlerimizde büsbütün yanılıyor mu imişiz? Acaba Paris Sulh Konferansı mağluplar için hiçbir hak tanımamak fikir ve emelinde midir? ...Mamafih İzmir'in şekl-i işgaline dair şimdiye kadar aldığımız haberler ne kadar nahoş olsa da henüz kat'i bir şey bilmediğimiz cihetle tamamıyla nevmidiye düşmek belki caiz değildir. Bir kere hükümetin tebliğinde okunacağı üzere Amiral Caltrop verdiği notada mütarekenamenin yedinci maddesinden bahsetmektedir. ...Bir kere Paris Konferansı'nın şimdiye kadar Türkiye'ye verilecek şekl-i idare hakkında müzakerat icra ettiği işitilmemişti. Saniyen müzakerat cereyan etmiş olsa bile bu müzakeratı yalnız Yunanistan'ı tatbik edecek bir cihete inhisar ederek memleketimizin heyet-i umumiyesi hakkındaki mukarrerattan tefrik edilmesine de pek akıl erdirilemez. Eğer memleketimizin heyet-i umumiyesi hakkında bir karar itiraz edilmiş olsaydı, o da hep birden tatbik olunur ve bhusus sulh konferansına bizim de murahhaslarımız çağrılıp onların da tasdikine iktiran ettirildikten sonra tatbik cihetine gidilirdi. ...Bu hususta en ziyade (Venizelos)un maharet-i siyasîyesinin icra-yı tesir ettiğine şüphe edilemez. Bu adamın zaten konferans mehafilinde [çevresinde] hatırı sayılır bir mevki ihraz ettiği ve sulh-ı umumiye ait birçok işlere mer'i'ül kelam [sözü geçen] olduğu sulh müzakeratına dair Avrupa gazetelerinde görülen neşriyattan anlaşılakta idi. ...Bizim nazarımızda nihayet Girit'ten yetişmiş şöyle böyle bir avukattan başka bir mahiyeti olamayacak olan bu adamın, kendi memleketi ve milleti itibarıyla dur-bin [ileri görüşlü], mahir ve işbilir bir recül-i siyasî [siyaset adamı]*

olduğunu da kabul etmek lazımdır. ...Türkler bedbaht bir millettirler. Fakat bu millet felaketler içinde de civanmertliğini, fazail-i fikriyesini, mezaya-yı [meziyetler] cengaveranesini pek parlak misallerle ispat ederek bu hasailini [hasletler] daima düşmanlarına da tasdik ettirmiştir. Bu milletin bugün yalnız memalik-i Osmaniye'deki nüfusu sekiz on milyonu geçer, hemdinlerinin miktarı ise üç yüz milyona karibtir. Hiç zannetmiyoruz ki İngiltere ve Fransa devletleri her ne türlü hissiyat ile hareket ederlerse etsinler, bu kadar azim bir ekseriyet-i müdhişenin bu kadar bariz olan hukukunu altı milyon nüfusluk bir milletin bugünkü menafi-i siyasîyesine kurban eylesinler.”³⁶¹ Yazar aynı makalede daha önce Girit'in Yunanistan'ca ilhakını sağlayan kişinin de Venizelos olduğunu söylemiş ve bu oldubitti karşısında birlik olmanın önemini şöyle vurgulamıştır: “Çünkü ittihat dünyada en büyük bir kuvvettir ve her ittihad-ı milli, medeni milletler nezdinde daima hüsn-i telakkiye mazhar olur.”

Alemdar yazarı Refi' Cevad ise İzmir'in işgali hakkındaki ilk yazısında, bunun İtilaf devletlerinin bir tertibi gibi düşünülmesi gerektiğini, hatta İngiltere'nin tarafımızdan gördüğü nankörlüklere karşı bu şekilde cezalandırmaya gittiğini ifade etmiştir: “Dün muhtelif mahallerden birçok telgraflar geldi. Bu telgrafnamelerde bir terkiib nazar-ı dikkatimizi celp etti. İzmir'in Yunanistan'a ilhaki... Hâlbuki ortada ne ilhak ne de bir Yunanistan vardır. Bir İtilaf kuvveti biliyoruz. Bundan başka bir de işgal keyfiyeti vaki... Bu işgal keyfiyetini yapan Yunanistan değildir. İtilaf devletleridir ki mütarekenin madde-i malumesine istinat ediyorlar. Bu hakkı biz kendilerine bahş ettik. Bundan nevmid olmayı İzmir'den tamamen ümidi kesmeyi bilüzum ad ediyoruz... Yunanistan pek o kadar adl ile muttasıf [vasıflanmış] bir hükümet olarak kesb-i şöhrat etmiş değildir. İzmir'i memnun edip etmeyeceği bittabidüvel-i İtilafiye daha güzel takdir ederler. Mahaza şunu katiyetle biliyoruz ki Yunanistan ancak Mora şube-i ceziresinin Yunanistan'ı olur. O derece tezahürat ve nümayiş düşkününü bir kavmi bilmem başka yer paklar mı? ...İzmir hadisesi bir hadise-i mühimme-i siyasîyedir. Yalnız bunu bir emrivaki olarak kabul edemeyeceğiz. Hükümet tabiatıyla birçok teşebbüsat-ı siyasîyede bulunacaktır. Bize asırlardan beri maddi ve manevi müzaheretini esirgemeyen Büyük Britanya hükümetinin tarafımızdan gördüğü nankörlüklere karşı ilk defa olarak şaklattığı bir taziyane-i [kırbaç] mukabele karşısında birden bire iki kat olmak değil irkilerek yaşamaya azm

³⁶¹ Velid Ebüzziya, “İzmir'in İşgali”, Tasvir-i Efkâr, 16 Mayıs 1919.

etmiş bir millet halinde görünmek icap etmez mi? ...Bunun ne şekl alacağını kestiremiyoruz. Ne her şeyden kat'-i ümit edecek derecede bedbiniz [kötümser], ne de kâinatı gülistan görecek derecede nikbiniz [iyimser]... Millet İzmir'in işgal haberini bir kandil gecesi aldı ve o gece hüznle Allah'ına yalvardı. Bugün için değil. Yarın o büyük yarın için yalvardı... İki de birde mukaddes vatanımızın kıymetli uzuvları koparılarak daima kan damlayan yüreğimiz yanacak ise veyahut an be an bir mukaseme [paylaşma] tehlikesiyle titreyecek isek fesimizi önümüze eğerek mevcudiyet-i milliyemizi layıkıyla düşünelim ve bizi bir Osmanlı kitlesi hâlinde kuvvetlendirecek avamili arayalım.”³⁶²

Refi' Cevad ertesini gün işgalin bir cezalandırma olduğunu şu suali ile ortaya koymuştur: “*Düvel-i İtilafiyе'nin ilk mukabele kırbacını şaklatmış olmasının karşısında hemen göçüvermek icab eder mi?*”³⁶³

Devam eden günlerde işgal hakkındaki belirsizliğin ortadan kalkmadığına şahit olunur. Dolayısıyla yazarların köşelerine etrafta dönen dedikodular ister istemez sirayet etmiştir. Örneğin işgalden üç gün sonra bile kesinliği bilinmeyen şey, İzmir'de Yunan askerinin bulunup bulunmadığıdır. Daha Almanya ile sulh yapılmadan evvel Türkiye'ye karşı alınan bu karara Velid Ebüzziya “akıl erdiremiyoruz” şeklinde mukabelede bulunmuştur. Yazısının devamında ise dönen bir dedikoduyu şöyle aktarmıştır: “*...Şehrimizdeki İtilaf mehafilinin bu işgal hakkındaki fikrine gelince mehafil-i mezkurede, Yunanistan'a İtilafiyun ile harbe girmek için İzmir'in vaat edildiği ve şimdi ister istemez o vaadin incası [yerine getirme] cihetine gidilmek ızdırarında [mecburiyet] kalındığı söyleniyor.*” Anadolu'nun yaşayabilmesi için İzmir'in elden kaybedilmemesini elzem olarak gören Velid Ebüzziya, geçmiş hükümetlere de bir eleştiri getirerek İttihat ve Terakki ile mücadele edilecek iken milli duyguların tahribi yoluna gidildiğini üzümlere ifade etmiştir: “*Hatta hükümetlerin bazıları (İttihat ve Terakki)nin değil, fakat lağvisiyle (ittihat ve vahdet)in düşmanı kesildi. ...Bu suretle milli her türlü hareket akim [neticesiz] bırakıldı. Hâlbuki şurası muhakkaktır ki, Paris Konferansı üzerinde icrayı tesir edecek en müessir kuvvetler hükümetler değil, doğrudan doğruya milletler idi. Binaenaleyh yeni kabine teşkil edilirken şu geçen günlerin verdiği ders-i ibreti,*

³⁶² Refi' Cevad, “İzmir Hadisesi Münasebetiyle”, Alemdar, 17 Mayıs 1919.

³⁶³ Refi' Cevad, “Almanlar-İngilizler”, Alemdar, 18 Mayıs 1919.

bugünlerin istilzam eylediği fedakârlıkları başta padişahımız olmak üzere bütün fırkaların nazar-ı itibara alarak ona göre hareket eylemelerini temenni ederiz.”³⁶⁴

İşgalin dördüncü gününde Velid Ebüzziya, İstanbul’da yapılan protestolara değinmiş ve bu konuyu “hayat memat meselesi” olarak gördüğünü söylemiştir: “İstanbul’un dün irae [ortaya koyduğu] ettiği matem manzarası on senedir bunca milli felaketlere şahit olmuş bulunanların birinci defa gördüğü bir manzara idi. ...İzmir’e karşı reva görülen hareket, nihayet herkesin sabrını tüketmiş ve anavatanında en can alacak noktalarına vuku bulan taarruz, milletimizin ölmediğini bilakis pek zinde ve hukuk-ı milliyesini herçi bad-a-bad [ne olursa olsun] müdafaaya pek katiyetle azmetmiş olduğunu göstermiştir.”³⁶⁵

Tasvir-i Efkâr yazarı, işgal karşısında milletin gösterdiği tepkiyi haklı bularak takdir ederken, devleti yönetenlerin aynı basiretle hareket edemediğinden yakınmıştır. İstifa edip tekrar hükümeti kurma görevi verilen Damad Ferid Paşa da yazarın eleştirilerinden nasibini almıştır: “...Yeni Ferid Paşa kabinesi esas itibarıyla değişmiş ad edilemez. Kabinede esaslı tebeddülât icra edilmediğine nazaran Ferid Paşa’nın bundan üç gün evvelki istifasında pek mana kalmamış demektir. Bahusus ki mişarüileyh zat-ı şahaneye takdim ettiği istifanamede, İzmir’in işgaliyle tahaddüs [ortaya çıkan] eden vaziyet üzerine artık irade-i umur kendisi için kabil olamayacağını söylemiş idi. ...Böyle milli felaketler zuhur ettiği zaman ekseriyetle milletin her kısmını temsil edecek tarzda hükümetler teşekkül eder. Harb-i umumi esnasında bilhassa İtilaf devletlerinde ahval böyle olmuş ve mesela Fransa’da harbin ilanı akabinde muhtelif fırkalar (mukaddes ittihad)ı vücuda getirerek kabineye sosyalistlere varıncaya kadar aza idhal eylemişler idi. İzmir hadisesi dolayısıyla Ferid Paşa’nın istifası üzerine bizde de böyle olmak lazım gelir ve yeni kabinenin yalnız bir fırkayı temsil edecek şekilden behemehâl çıkması icap ederdi. Böyle yapılmayacak olduktan sonra istifa edilmiş olması memleketi beyhude yere birkaç gün hükümete bırakmış olmaktan başka bir netice hâsıl etmemiştir. Millet esasen İzmir hadisesi dolayısıyla vazifesini cidden pek basiretkârane ve hamiyetkârane ifa eğliyor. Hiçbir taraftan en ufak bir tahrik ve teşvik olmadığı hâlde, hadise-i işgal şayi’ [duyulmuş] olur olmaz bütün memleketten hemen bir anda avaze-i itiraz yükseldi, İstanbul’da, vilayatta halk surf kendi his-i hamiyetinin sevkıyla galeyana geldi. Elbette bizim anladığımız göre bugün muhtaç olduğumuz

³⁶⁴ Velid Ebüzziya, “Meyus Olmayalım, Müttehid Olalım!”, Tasvir-i Efkâr, 18 Mayıs 1919.

³⁶⁵ Velid Ebüzziya, “İzmir Bizimdir”, Tasvir-i Efkâr, 19 Mayıs 1919.

hükümet, bilhassa umum-ı milletin bu suretle tezahür eden hissiyatını temsil edecek mahiyette olmak lazım gelirdi ki, o vakit arada hakiki bir vifak ve ittifak husule gelebilirdi."³⁶⁶ Refi Cevad da, Damad Ferid Paşa'nın istifaname suretinden anlaşıldığına göre onun İzmir hadisesi üzerine istifa ettiğinin açık olduğunu ancak yine aynı makama gelmesinin işgali kabul anlamına gelmediğine işaret etmiştir. Ona göre, bunun ihtimali düşünölemeyeceği gibi buna kimse taraftar da olamaz.³⁶⁷

Velid Ebüzziya, İzmir'in işgal edilmesi üzerine artan şekilde devam eden protestolardan duyduğu memnuniyeti ifade ederken bir makalesinde pek de mana veremediğimiz bir şekilde asıl üzüntüsünün İzmir'in işgaline değil de, İzmir'in Yunanlılarca işgaline olduğunu söylemiştir. Yine İzmir'in önemini vurgularken, Mısır ve Kars'ı ise gözden çıkarmıştır: "*Milletin yanık bağrından kopup gelen hissiyatın sevkiyle vuku bulmakta olan tezahürat her an daire-i şümülünü ve kuvvetini arttırarak devam ediyor. Tezahüratın bu yolda tevali [devam etmek] etmesinden kalben ne derecelerde memnun olduğumuzu tarif edemeyiz. ...Bir Rusya'nın vaktiyle (Kars'ı) alması, bir İngiltere'nin Mısır'a vaz-ı yed [el koymak] etmesi ile Yunanistan gibi bir devletin, son ilticagâh ve istinatgâhımız bulunan İzmir'e sahip olması arasında o kadar azim farklar vardır, ki bunu sulh konferansında bulunan düvel-i muazzama ricalinin takdir etmelerine, bu hâlin tevlit edeceği bitmek tükenmek bilmez gavaile ehemmiyet vermemelerine ne kadar şaşsak azdır. Bir kere Yunanistan'da Anadolu'nun bu kadar kıymettar bir vilayetine sahip olabilmek için ne gibi mezaya [hasletler] tasavvur olunuyor. Biz Mısır'ın İngiliz idaresine geçmesine ses çıkarmayız. Bu sükûtumuz her vakit aczden neşet etme değildir. Her şeyden ziyade İngiliz kavminin fazail-i [faziletler] medeniyesinden emin bulunduğumuzdan ileri gelmededir. Nitekim, bugün bilatereddüt itiraf etmekte bir mahzur görmeyiz ki Mısır İngiliz idaresine geçtiğinden beri cidden pek büyük ümrana nail olmuş, ahali kesb-i servet ve refah eylemiştir. Fakat bizi İngiliz işgalinde asıl mütehassis eden nokta bu kavmin istila ettiği yerlerdeki ahalinin hiçbir vechile, itikadına, âdatına karışmaması, bilakis edyana [dinler] fevkalâde hürmetkâr olması ve memlekete hukuk-ı siyasiye vermese de efradın hukuk-ı şahsiyesini kendi memleketinde olduğu kadar muhafaza ve siyanet [koruma] etmesidir. ...Bilhassa Mısır ahali yirmi beş sene zarfında takriben bir misli tezayüt [artmak] etmiştir. İşte İngiltere'nin bu tebaaperverliği pek çok emsali ile sabit olduğundan dolaydır, ki*

³⁶⁶ Velid Ebüzziya, "Vekayi-i Azime Arifesinde", Tasvir-i Efkâr, 20 Mayıs 1919.

³⁶⁷ Bkz. Refi Cevad, "Yeni Kabine", Alemdar, 25 Mayıs 1919.

hiçbir memleket istiklal-i siyasîsini kaybetmek istememekle ve istiklali uğrunda canını bile fedaya tercih etmekle beraber, yine mesela bir İngiltere'nin veya o ayarda olan başka hangi bir devlet-i muazzamanın himayesi kabul edilebilir. Hâlbuki Yunanistan mevzubahis olduğu vakit bu gibi esbab-ı teselli hiç mevzubahis olabilir mi? Yunanistan'ın hangi meziyet-i medeniyesi malumdur. Bilhassa Yunan, Bulgar gibi küçük devletler milliyet dava ve iddialarını daima pek ileri götürdükleri cihetle taht-ı tabiyetlerine düşen yalnız Müslümanlara değil, hatta kendi ırklarından olmayan gayrimüslimlere bile envai eza ve cefa reva görmekte maruf değil midirler? Vaktiyle Makedonya'da Rum çetelerinin Bulgarlara, Bulgar çetelerinin Rumlara yaptıkları mezalim tarihen sabit olmuş vukuattan değil midir? ...Selanik Yunan idaresine geçeli topu dört beş sene olmuştur. Bugün Selanik civarında ne kadar Müslüman kalmıştır? Garp âleminin, Avrupa medeniyetinin, İtilaf düvel-i muazzamasının bu hakayığı [gerçekler] behemehâl görmesi, takdir etmesi, on, on beş milyonluk bir millet ile üç yüz milyonluk muazzam bir ümmetin en muazzez hukukuyla, mukadderatıyla, hissiyatıyla bu derecelerde oynamak caiz olmayacağını düşünmesi iktiza eder. ...Fransızlar nasıl 84 seneden beri (Alsas Loren)i unutamadılar ve nihayet bu eyaletlerini tekrar istirdat [geri alma] ettilerse bizim için de, ne olsak, daha ne kadar mesaibe [musibetler] maruz bırakılsak (İzmir)i unutmamızın ve oradaki bir milyonu mütecaviz [aşan] din kardeşlerimizi, Yunan idaresinin imha politikasına terk etmemizin imkânı yoktur.”³⁶⁸

Refi' Cevad ise, matbaaya gelen ve İzmir'in işgalini protesto eden mektupların çokluğundan duyduğu memnuniyeti şöyle ifade etmiştir: “Bu ateşin bugün ortaya çıkması bizim göğsümüzü gurur ile kabartıyor.” Ancak yazar bu türden itirazların geçmiş zamanlarda yapılmamış olmasından oldukça şikâyetçidir: “Vatan hissiyle hareket eden, vatan aşkıyla yanan Osmanlılar darağaçlarına menfalara sevk edilirken bu tezahüratın binde biri yapılsaydı acaba bugün memleket bu hâle gelir mi idi? ...Fakat bizim harekâtımızda mantık yoktur. Bir müddet “Meşrutiyet tehlikede!” diye herkes fesinin üstüne (Ya hürriyet ya ölüm!) yazısını yazdı. İttihatçılar ne Meşrutiyet bıraktılar, ne Hürriyet! Ortada bunun için ölümü ihtiyar eden bir avuç fedakâr oldu. Arkasından: Girit bizim canımız! diye yeri göğü sarstık. Girit'i çatır çatır aldılar canımız olmasına rağmen yine yaşadık. O da bitti. Edirne hadisesini ele alarak mevki-i iktidara gelen İttihat ve Terakki'yi göklere çıkardık. Biraz zaman

³⁶⁸ Velid Ebüzziya, “Tezahüratın Kıymeti”, Tasvir-i Efkâr, 21 Mayıs 1919.

sonra daha gayret etseydik, Edirne'ye bir kapı ilave ederek ya Edirne kapısı ya ölüm diye göğüslerimize dövmeler yaptıracaktık. Bu tezahüratın yapılmasıyla iş bitmez...³⁶⁹

Genellikle İngiliz yanlısı olmakla itham edilen Alemdar yazarı Refi' Cevad iken, Velid Ebüzziya da gördüğümüz gibi Mısır'da bulunan İngilizlerden rahatsız değildir. Bundan da ötesi, aşağıda vereceğimiz makalesinin bir bölümünden anladığımız kadarıyla, İzmir'de Yunanlılar yerine İngilizleri tercih eder gibi görünmektedir: “...*Topu (40) milyon nüfustan ibaret olan İngiliz kavminin bugün zir-i tabiyetinde (400) milyona karib [yaklaşan] insanı cem' edebilmiş olması hep bu müdebbirane, medeniyetkârane ve ahrarane [serbestçe] siyasetinin neticesidir. Bugün bir İngiltere'yi veyahut ona muadil herhangi bir devlet-i muazzamayı bir değil, yüz Yunanistan'a tercih etmeyecek bir tek Türk, hatta dünya yüzünde bir tek Müslüman bulunamaz. Fakat her Türkün kalbinde suret-i katiyede yerleşmiş olan bu kanaate İngiltere de inanmalı, İngilizler de bu pek esaslı dostluğun kıymetini takdir ettiklerini asar-ı fiiliyesiyle göstermelidirler. Biz o asarı biraz olsun kat'i ve fiili olarak görelim, o zaman bütün Türk milleti pek avaz [yüksek sada] olarak (İngiliz dostluğu isteriz) diye bağırmasa o vakit milletimize her ne türlü isnadatta bulunursa bulunsun kabul ederiz.*”³⁷⁰

Refi' Cevad da Velid Ebüzziya'nın yaklaşımına benzer birtutum sergileyerek Hindistan'da var olan bir âdetten bahsetmiştir. Buna göre, haksızlığa uğrayan Hintli hemen sokağa çıkar ve ilk gördüğü İngiliz'e kolunu kaldırarak “hak isterim” dermiş. İngiliz de çözebilirse çözer, yoksa not alarak bununla ilgilenen mercileri bilgilendirirmiş. Refi' Cevad ardından İzmir'de Yunanlıların değil de İngilizlerin olmasından duyacağı memnuniyeti şöyle ifade etmiştir: “*Şu ufak misal İngiltere'nin himaye eylediği memleketlerde ahaliye karşı kendisini nasıl sevdiğini ispat eder... Biz bu feryadı asırlardan beri yalnız kolumuzu kaldırarak değil mevcudiyet-i maneviyemizi ortaya atarak söyledik. İzmir'in işgali münasebetiyle yapılan tezahürat hakikaten pek parlak. Fakat ne dereceye kadar tesiri haiz olacak bilmiyorum. Haydi bu cereyan-ı milli karşısında Avrupa hakkımızı teslim etsin ve yapılan haksızlığı tamir etsin. Sonra? Sonra ne olacak? Haksızlığa maruz kalan bir köylü: -Hak*

³⁶⁹ Refi' Cevad, “Hak İsterim!”, Alemdar, 20 Mayıs 1919. Aynı yazar bir başka yazısında, geçmişin muhasebesi iyi bir şekilde yapılmadığı takdirde ortaya çıkacağını düşündüğü durumu şu soruyla izah etmiştir: “*Yaranın üzerini mor bir deri ile örtelim ve bu çıbanlar için için işlesin âlem-i medeniyete bu çürük vücut ile mi çıkalım?*” Refi' Cevad, “Vur! Fakat Dinle...”, Alemdar, 1 Haziran 1919.

³⁷⁰ Velid Ebüzziya, “İngiliz Dostluğu Meselesi”, Tasvir-i Efkâr, 22 Mayıs 1919.

isterim! diye feryad ederse bu feryadını dinletecek bir makes bulabilecek mi? Ben hiç zannetmiyorum.”³⁷¹

Velid Ebüzziya işgal sonrasında Yunanlıları değil de İngiliz idaresini övgüyle anmış olsa da, o, İzmir’in maruz kaldığı muamele dolayısıyla İtilaf devletlerine karşı aynı zamanda öfkeli de: “...Eğer Bulgaristan İtilafiyunu aldatıp da ansızın harbe girmemiş olsaydı, Balkanlar yolu açılmaz ve hiçbir vakit harb-i umumi bu kadar uzamazdı. Öyle olduğu hâlde bugün Bulgarların mevcudiyeti de mahfuz kalıyor, istiklal-i siyasilerine hiç dokunulmuyor, hatta hudutlarında bile, ileride Sırpılar ve Yunanlılarla aralarında daimi bir vesile-i münazaa [çekişme] kalmaması için, pek az tadilat yapılıyor. İşte İtilaf devletleri asıl zarar gördüğü diğer kavi muannid [inatçı] düşmanlarına karşı bu suretle yine az çok munsıf [insaflı] davrandığı hâlde, yalnız Türkiye’ye ve Türklere karşı birahm ve aman mukarrerat ittihazını iltizam eylemekte. Türklerin payitahtlarını tehdit eylemekte, Anadolu’nun en muazzez aksam-ı mevcuduni olan vilayetleri, hem de Yunanistan gibi değeri olmayan milletlere bahş eylemekte, velhasıl harb-i umumiden mütevellit bilcümle zararlarını sanki biçare Türklerin sırtından çıkarmayı istemektedir.”³⁷²

Alemdar yazarı Refi’ Cevad ise İtilaf devletlerine çok yüklenmeden gün gibi ortada olan haksızlığa sulh konferansı tarafından çok geçmeden müdahale edileceğine inanır: “İzmir’in işgali haberi geldiği gün millette bir feveran, müthiş bir galeyan hâsıl oldu. Bu feveran Türklerin samim [öz] ruhundan doğmuştu. Bugün mevcudiyet-i umumiyesi tehlikede olan vatanın her cüz’i bizler için mukaddestir. Bilhassa tamamıyla Türk ahali ile meskûn olan memleketlerin bizlerle kavi [güçlü] alakaları vardır... Bunu bittabibütün dünya takdir eder ve edecektir... Kaviyen ümit ediyoruz ki sulh konferansı bizler hakkında yapılan haksızlığı tamir edecektir. ...Bu koca ülkenin bir tepsi su böreği gibi kesilerek herkesin istediği lokmayı yutmasını çekemeyiz. Buna tahammül edemeyiz. Bir Türkiye halinde kalmak için ne yapmak lazımsa yapacağız... Saltanatı, devleti, memleketi ve bilhassa kendimizi kurtarmaya mecburuz.”³⁷³

İlerleyen günlerde İzmir’in işgaline yönelik protestolar artarak devam etmiştir. 24 Mayıs tarihli Tasvir-i Efkâr’ın manşet haberinde bir gün önce Sultan Ahmed Meydanı’nda yapılan protesto mitingine geniş bir şekilde yer verilmiştir.

³⁷¹ Refi’ Cevad, “Hak İsterim!”, Alemdar, 20 Mayıs 1919.

³⁷² Velid Ebüzziya, “Garp Medeniyetinin İmtihan Devresi”, Tasvir-i Efkâr, 23 Mayıs 1919.

³⁷³ Refi’ Cevad, “Bugünkü Vaziyet Karşısında...”, Alemdar, 23 Mayıs 1919.

“Dün tarihimiz en büyük tezahür-i milliye kaydetmiş; Sultan Ahmed Meydanı en muazzam içtima-i ümmete sahne olmuştur”, başlığını taşıyan manşet haberinde adı geçen meydandaki protestoya iki yüz bin kişinin katıldığı bilgisi yer almıştır. Aynı günkü başmakalede ise Velid Ebüzziya, İtilaf devletlerinin temsilcilerinin de bu mitinge şahit olmalarını gönlünün arzu ettiğini söylemiştir: *“Dün İstanbulumuz misli na-mesbuk [benzersiz] bir manzaranın, bir manzara-i ulviye ve müessirenin şahidi oldu. İzmir faciasının, bu güzel vatanımızın mukadderatı için hazırlandığı söylenen mukarrerat-ı muvahhişenin [korkunç kararlar], bu ümmetin kalbinde ne büyük endişeler tevlit ettiğinin pek canlı bir delilini görmek için gönül isterdi, ki bugün Paris Konferansı’nda milletlerin hayat ve mematları hakkında kararlar vermek salahiyetini nefslerinde bulan İtilaf erkan-ı devleti Sultan Ahmed Meydanı’nda bulunsunlar ve hakkından feragat etmek istemeyen altı yüz senelik muazzam bir mevcudiyet-i milliyeyi herçi bad-a-bad [ne olursa olsun] muhafazaya azmetmiş olan bir milletin böyle kara günlerde nasıl yekpare bir vücut gibi ittihat ettiğini re’y-el-ayn [kendi gözüyle görerek] müşahede etsinler.”*³⁷⁴

Refi’ Cevad da haklı olan protestolar karşısında duygularını gizleyememiştir: *“Bugün bu tezahürat-ı hakikiyeyi görmekle memnun ve müftechiriz. Çünkü bu tezahürün zuhuruna İzmir’in işgalini sebep olarak tanımakla beraber bilhassa azm-i millinin kuvvetli bir bilek kırıcı bir yumruk şeklinde olarak tecellisini de benim kadar bedbin [kötümser] olanlar içinde istikbali aydınlatacak salah ve felahı gösterecek vazih [açık] bir nişane olarak tanıyoruz... Abbasiler Ebu Müslim-i Horasani ile ortaya atıldıkları zaman siyah rengi tercih eylemişlerdi: Biz de bugünkü renk-i siyahı yeni batnın şiar-ı zaferi olarak kabul edelim. Eğer böyle değil de bu mevcudiyet kendini asırlarca mateme bürüyecek ise, bu milletin yedisinden yetmişine kadar bütün evladı öz kanı ile o renk-i siyahı yine kırmızıya boyar.”*³⁷⁵

Görüldüğü üzere İzmir’in işgaline karşı olan protestolar Alemdar yazarını oldukça ümitvar etmiştir; ancak sözleri ve temennileri Kurtuluş Savaşı’nı verenler sayesinde gerçeğe dönüşecektir.

Velid Ebüzziya işgalin onuncu gününde de İzmir hakkında yazmaya devam etmiştir. Yunanistan’ın kadim değerlerinin İtilaf devletlerince ön plana çıkarılmak istenmesi yazarın tepkisini çekmiş ve o Balkan devletlerinin nelere mal olduklarının son on yıllarda gün yüzüne çıktığını belirtmiştir: *“...İtilaf devletleri, memalik-i*

³⁷⁴ Velid Ebüzziya, “İttihat, İttihat!”, Tasvir-i Efkâr, 24 Mayıs 1919.

³⁷⁵ Refi’ Cevad, “Siyah Bayrak...”, Alemdar, 24 Mayıs 1919.

Osmaniye'nin en muazzez aksamından bazılarını Yunanistan'a bahşetmekte âlem-i medeniyete karşı bir mazeret bulmak için, Yunanistan'ın medeni bir devlet olduğunu ve girdiği yerlere medeniyeti de beraber götüreceğini iddia eylemektedirler. ...Esasen Yunan milletinin sahne-i medeniyetteki mevkiini tayin için böyle kanlı misallere de hacet yoktu. Balkan şube-i ceziresinin küçük devletlerini teşkil eden Yunanistan, Bulgaristan gibi memleketler, derece-i temeddün [medeniyet] ve terakkilerinin asarını zaten yirmi otuz seneden beri Avrupa'nın nazarında ispat etmiş olmak lazım gelirdi. ...Yunanistan'ın İzmir'de bundan sonra serbest kalırsa daha ne gibi faciaya meydan vereceğini düşünmemek demek Türk milletini bile bile, göre göre mahvolmaya mahkûm etmek demektir. Türk milleti ise, belki İngiltere'nin, Fransa'nın, Amerika'nın her kararını naçar [çaresiz] kalırsa tav'an [isteyerek] kabul eder. Fakat Yunanlıların elinde esir olmaya, Yunan mezalimi altında mahv ve nabud [yok olmak] olmaya rıza gösterecek dünya yüzünde tek bir Müslüman, tek bir Türk bulunamaz.”³⁷⁶

Zamanın tanığı olan iki yazar da evvela yaşananların faturasını hariçten çok dâhile kesmişlerdir. Onlara göre, kendi kendimizi idareden mahrum olduğumuz için İtilaf kuvvetleri İstanbul ve İzmir'dedir. Örneğin Velid Ebüzziya, “Mütarekeden sonra yapılması gerekenin, şu anda sürgün sebebiyle birçok ailenin yürekleri yandığı sırada söylemek zor olsa da, suçluları kendi elimizle cezalandırmaktan ibaretti ama hakkıyla yapamadık. Böyle olunca Avrupalılar da kendi kendimizi idare edebileceğimiz fikri oluşmadı” sözlerini sarf etmiştir. Yani bugün İtilaf kuvvetleriyle danışıklı dövüş hâlinde bulunduğu için Vahideddin ve Damad Ferid'e kesilen fatura, o gün de iki yazarca yine idarecilere kesilmiş ancak hesap sorma işinde gevşek davranıldığı gerekçesiyle. Aynı yazar, bazı gazetelerin sürekli olarak İngiliz ve Fransız dostluğunu ön plana çıkarmaya çalıştıklarına dikkat çekmiş ve “dört sene boyunca kendilerine karşı harp edilen bu devletlerin bizim lehimize olarak hemen kararlarını değiştirip elimizden tutmaları beklenmemelidir” tespitinde bulunmuştur. Velid Ebüzziya'nın kurtuluşu yine suçluların cezalandırılmasında görmesi de bir o kadar ilginçtir: “Gazetemizin bu sütunlarındaki naçiz yazılarımızı, altı aydan beri yani (Tasvir-i Efkâr)ın sahib-i aslilerine rücuundan [geri dönme] beri takip etmiş olan kar'ilerimiz pekâlâ bilirler ki mütarekenin ilanı gününden itibaren tasfiye, mücrimlerin tecziyesi, adaletin tatbiki meselesini en ziyade biz mevzubahis ettik.

³⁷⁶ Velid Ebüzziya, “İzmir Hadisatı, Yunan Medeniyeti”, Tasvir-i Efkâr, 26 Mayıs 1919.

...Bu adalet işi suret-i mutlakada lazım idi. Bu işi biz aynıyla bir vücudun kangren olmuş bazı azasını feda etmek nasıl lazım ise öyle bir lüzum ve zaruret ile behemehâl yapacak idik ve bunun acısına aynıyla ıztırıplı bir ameliyyeye tahammül eder gibi tahammül edecektik. Fakat öyle yapmadık. ...Bundan dolayı bizim İtilafiyuna kabahat bulmaya bile dilimiz varmıyor. İtilafiyun ister istemez içimize girdiler, ister istemez mukadderatımıza hâkim bulunuyorlar, hem o kadar hâkim bulunuyorlar ki hilafet, saltanat gibi en hayati mesailimizi hâl etmek, saltanat-ı Osmaniye'ye, İstanbul'a verilecek şekli tayin etmek gibi salahiyetlerini de nefslerinde görüyorlar. ... 'Bir musibet bin nasihatten yeğdir' derler. Bizim binlerce nasihatlerimize kulak asan olmadı, bari her gün tekerrür etmeye başlayan musibetlerden ders-i ibret almaya çalışalım. Kendi memleketimizi hüsn-i idare edelim. Mücrimleri bilatereddüt tecziyede kat'a taallül [kaçınma] göstermeyelim. Böyle yaparsak, yapabilirsek biz, hâlâ bugün bile kurtulacağımıza iman edenlerdeniz."³⁷⁷ Buradan anlaşılan o ki, yaratılmış olan bir psikoloji vardır ve yazarlar da ister istemez kendilerini onun tesirinden çoğu zaman kurtaramamışlardır.

İzmir'in işgali sonrasında her iki yazar da köşelerinde "Türk" vurgusunu ellerinden geldiğince yapmaya çalışmışlardır. Bu vurguyu aşağıdaki yazısında başarılı bir şekilde yapan Alemdar yazarı, Amerika'nın dikkatinin İngiltere tarafından çekilmesinin de gerekli olduğunu düşünmüştür: "...Artık Türkün gidecek bir yeri kalmamıştır. Türk bundan sonra olduğu yerde duracak ve hakan ve halifesinden gayrı hiçbir emre itaat etmeyecektir."³⁷⁸ ...Büyüğüyle küçüğüyle bu topraklara gömülecek lakin bir Yunanın pay-ı tezlil [aşağılama] ve tahkiri altında kendini ezdirmeyecektir... Müslümanların öz topraklarında yaşamak hakkını hiç kimse ihlal edemeyecektir... Asırlardan beri İslam arasında nifak ve şikakı [ikilik] bertaraf eden halife ve makam-ı hilafet bütün satvetiyle [kuvvet] muhafaza-i mevki edecektir. Su-i idare [kötü yönetim] ile birbirinden ayrılık gösteren Müslümanlar arasında birlik temin edilmelidir. ...Milletler hep bir ağızdan hak istiyor. Amerika vaadini incazda [yerine getirmek] tehhür [erteleme] ediyor. Emperyalist ve kapitalistler meydanı bol buldular. Öyle olmasa idi. Bu harpte nüfusu kadar Türk ve Müslüman feda ettiğimiz bir Yunanın İzmir'e çıkarılmaması ve Amerika'nın insanlığa vaat ve taahhüt ettiği asayiş ve istirahati ihlal edememesi lazım gelirdi... Bizi Amerika'dan daha iyi tanıyan İngilizlerin bu hususta Amerika'ya muavenet

³⁷⁷ Velid Ebüzziya, "Erkan-ı İttihadın Tebidi", Tasvir-i Efkâr, 30 Mayıs 1919.

³⁷⁸ İleride bu temenninin sadece ilk kısmı hayat bulacaktır.

etmeleri lazımdır. Esasen hak ve adl telkin eden din-i İslam zekâtıyla bir Bolşevizmi, ibadetiyle emsalsiz Sosyalizmi, âdat ve ahlakıyla lekesiz bir demokrasiyi, on üç asır evvel tesis ve temin etmiştir. İslam arasında hiçbir millet Türkler kadar İslam'ın bu mezayasını [meziyetler] göstermemiştir. ...Avrupa'da acz ve zarurette kalmış milletlere cenah-ı atıfetini [şefkat] açmış yegâne millet Türkler'dir. Yaşayan görecektir, Türk ve Türkiye ölmeyecektir.”³⁷⁹

Refi' Cevad bir başka yazısında, daha hisli bir şekilde Türk vurgusunu yapmıştır: “Diyorlar ki Türkler pek iyi, doğru ve çalışkan adamlardır. Diyorlar ki Türkler suhuletle [kolaylıkla] idare olunur bir kavmdir. Fakat başkaca diyorlar ki Türkler kendilerini idareye kadir değillerdir. İyi, doğru ve çalışkan bir kavmin kendini idareye kadir olmadığını söylemek nasıl doğru olabilir? Doğruluk ve çalışkanlık aynı zamanda idareye kabiliyeti tazammun [içine almak] etmez mi?... Türk vatanında bunun temin edilmemesinin sebep-i yegânesi, Türk idaresinin kabiliyetsizliğinden ziyade, kapitalist ve emperyalist tazyikatında mündemiçtir. ...Artık yeter! Ey Türk yerinde dur ve kaçma çünkü kaçtıkça kovalanıyorsun felakete koşuyorsun. Seni hiçbir yerde rahat bırakmayacaklar ve üzerindeki meskenet [miskinlik] damgasını hiçbir vakit silmeyecekler. Bunu kendin sileceksin. Başka çare yok... Senin yüzünü görmeksizin İstanbul'dan idareye çalışanlar bilsinler ve görsünler ki sen onların zulm ve ezasına mutlaka yurt kaygısıyla sükût etmişsin. İstanbul'da yaptığın mitingler senin ulvi olan meziyetlerini ecanib [yabancılar] nazarında da ispat edecek dereceyi bulmuştur. Senin derecene inmeden seni öğrenmeden bilmeden senin namına söz söyleyenlere öyle siyâsiharikalar gösteriyorsun ki seni olanca ruhumla takdis ve tebci ediyorum. Var ol Türk! Sen cidden yaşamaya layık ve müstehaksın!”³⁸⁰

Refi' Cevad'ın yine bu minvalde değerlendireceğimiz ve İtilaf devletlerine “Türklüğün en çirkin düşmanını peşinizi takmayınız” ihtarını içeren yazısı şöyledir: “...Kendisiyle hal-i harpte bile bulunmadığı Yunan'ın bu kafîle-i zafere takılmış bulunması, Türkler için ne elim bir manzara idi. ...O sıralarda kabil olup da İngiliz ve Fransız ve İtalyan kumandanlarına denilebilse idi: Ey insaniyet namına hareket ediyoruz diyenler, ey mazlum milletlere reha ve saadet götürüyoruz diyenler, sizi terhib ederiz: Türklüğün en şeni' [kötü] düşmanını peşinize takmayınız. Hal-i harpte bile bulunmadığımız bu düşmana pek kolay kazanılmış bir zaferin neşvelerini [keyif]

³⁷⁹ Refi' Cevad, “Türk ve Türkiye Ölmeyecektir”, Alemdar, 31 Mayıs 1919.

³⁸⁰ Refi' Cevad, “Türk'de İdare Kabiliyeti Yok İmiş”, Alemdar, 2 Haziran 1919.

bahş etmeyiniz. Zira bu değersiz düşman bu derece ihtifale liyakat kesb edecek ne maziye, ne hâle maliktir ve hatta ne de istikbale matuf bir meziyete sahiptir çünkü hayat-ı siyasiyesi bir silsile-i tezvirden ibaret olduğu gibi atisi [gelecek] de bundan başka olamayacaktır. ...Kilisesinin siyaneti [korumak] için belalarını çektiği milletin entrikalarına kurban edilen Türk, kendi camilerini haraba terk ederek onun kiliselerini muhafazaya çalışmıştı. Geliniz rica ederiz. Kilisesini, milliyetini, lisanını insanlığını medyun [borçlu] bulunduğu Türke karşı bunların yağdıracakları şetum-ı galizeden [çirkin küfür] Türk'ü siyanet ediniz denemedi denmeye imkân ve zaman yoktu... Türk kendisini yüksek medeniyetli düşmanlarına evvela Kırım seferinde en sonra Çanakkale'de tanıtmıştı.³⁸¹ Venizelos Yunanistanının Yunan tarihine kaydetmediği ve edemeyeceği şehnameleri İngiliz, Fransız ve Türk ta Kırım seferinde müşterek kanlarıyla yazmışlardı. ...Yunan güzel İzmir'imize eğdiği gözünü bürüyen kanla, kana tutularak, orada döktüğü kanlar ve yıktığı hanmanlarla [ev-bark] vicdan-ı hakikisini izhar etmiş bulundu. İşte bu hâldir ki Türk'ü ikaz eyledi. Ve Avrupa'ya da uyandırdı. Lütufkârları nezdinde Yunan'ın ne mal olduğu görüldü. Bu bir cilve-i Rabbani'dir.”³⁸²

Alemdar yazarı, hata olarak gördüğü işgalin sonlanacağı güne kadar protestoların devam edeceğini geçmişe de atıf yaparak şu sözlerle ifade etmiştir: “...Avrupa'nın göbeğine, İran'ın içlerine, Kafkasya'nın zirvelerine, Polonya'nın ovalarına kadar asarı elan meşhud olan zafer yolları şahiddir ki Türk, teşkilatıyla, tesisatıyla idaresiyle, siyasetiyle medeniyet denilen tarik-i terakki de pek çok milletleri geri bırakmıştı. ...Harb-i umumide ise, Türk maderzad [anadan doğduğu gibi] olan şecaat ve kahramanlığını inanılmaz bir kudretle mevki-i tatbike koymuş ve fakat gıyabında irtikâp edilen seyyiat [kötülükler], vicdanında ika' olunan cinayat, hariminde vücuda getirilen fazahatlerle [alçaklık] namus ve hissiyatı da lekedar edilmek tehlikesine düşürülmüştür... Namusu da paymal [ayakaltında kalmak] edilmek tehlikesi felaketini, Türk tarihinde birinci defa olarak hissetmiştir... Mütarekeden beri kaybedilen kıymetli zamanlarda hüküm süren tereddüt ve iştibah devresi yediği çamurlu mısırın koçanlarıyla sararmış olan Türk'ün vech-i masumuna [masum yüz] lekeler bastırmıştı... Tedricen lehinde olabilecek, havadis sızıntılarıyla, çehre-i masumundaki derin izler azalmak istidadını gösterdiği sıralarda ise güzel

³⁸¹ İlber Ortaylı da, “Biz Cihan Harbi'nde büyük devlet olduğumuzu bir tarafla gösterdik, bir tarafla da dünyadan bihaber insanların elinde olduğumuzu gördük” demiştir. İlber Ortaylı-İsmail Küçükkaya, Cumhuriyetin İlk Yüzyılı 1923-2023, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 39.

³⁸² Refi' Cevad, “Türk'ün Siyaseti”, Alemdar, 6 Haziran 1919.

İzmir Yunan'ın düçar-ı pay-ı tecavüzü oldu. Türkün ruhu o anda galeyana geldi ve bu galeyan mütemadiyen terakki etti ve hâlâ da ediyor. Bu hata, bu zulm, bu tecaviüz islah edilinceye kadar da devam edecektir.”³⁸³

Yukarıdaki sözlerin sahibi olan Refi Cevad, işgalden birkaç ay sonra protestoların azalmasını şöyle yorumlamıştır: “*İzmir'in işgali haberi geldiği zaman memlekette hakiki bir galeyan-ı eskâr husule gelmiştir. Biz bu galeyan-ı eskârı pek haklı bulmuştuk... Fakat ne oldu? Birinci miting pek kalabalık oldu. İkincisinde o kadar kalabalık bulunmadı. Üçüncüsünde his olunacak derecede azlık göze çarpıyordu. Bir dördüncüsü, bir beşincisi, nihayet bir altıncısında şüphesiz kimse iştirak etmeyecekti... Görüyoruz ki bizde bir fikri takip etmek, bir propagandayı lazım gelen neticeyi istihsal edinceye kadar idame ettirmek olmuyor... Demiyoruz ki yine böyle bayraklar açarak, sinezenlik ederek [göğüs döverek] sokak sokak dolaşalım. Fakat nerede o mitinglerin heyet-i tertibiyesi?*”³⁸⁴ Ayrıca o bu yazıda, işgalin sonlandırılması için hükümetin İngiltere'ye müracaat etmesi gerektiğini söylemiştir.

Velid Ebüzziya ise köşesinden İzmir'deki hukukumuzun elden gitmemesi için şehri terkeden Müslümanlara seslenmiştir: “*...İzmir ahali-i Müslimesinin büyük bir kuvvetleri vardır, ki o da Rumlara karşı olan ekseriyet-i kahireleridir. Dünyanın neresinde bir milyon iki yüz bini mütecaviz, mütecanis ve müttehit bir kitlenin topu iki yüz bin miktarında olan bir ekalliyet [azınlık] karşısında aciz kaldığı görülmüştür? Evet, ekalliyetin bugün ne gibi kuvvetlere istinat ettiğini biliyoruz. O iki yüz bin Rumun, (Venizelos) gibi derras [çok aldatıcı] ve fakat aynı zamanda cidden büyük bir maharet-i siyasîye sahibi bir avukatın iğfal ve tahrik ettiği düvel-i muazzama-i İtilafigenin satvet ve kuvvetine güvenerek bu muazzez yerlerimize tahatti [saldırış] ettiğine hepimiz vakıfız. ...İzmir ahalsinin bugünkü fecayi karşısında*

³⁸³ Refi' Cevad, “Siyasette Türk'ün İlk Zaferi”, Alemdar, 7 Haziran 1919.

³⁸⁴ Refi' Cevad, “İngiltere! Seni Unutmadık!”, Alemdar, 7 Temmuz 1919. Refi Cevad aynı yaklaşımı aylar sonra bir başka makalesinde daha seğilemiştir. Ayrıca işgalin İttihatçıları cezalandırmadığımız için yaşandığını tekrar etmiştir: “*...İzmir'i Yunanistan'a işgal ettirdikleri zaman birdenbire millette haklı bir galeyan husule geldi. Anadolu tac-ı hükümetinin en kıymetli pırlantalarından birini teşkil eden güzel bir vilayetimize uzatılan dest-i tecaviüz karşısında bağırarak, çağırarak, mitingler yaptık. Birinci miting haşmetli oldu. ...Herkes ağlamaktan kırıldı. Türklüğün validesi Halide Hanım saçını başını yoldu. O vaziyette fotoğrafları alındı. Türklüğün pederi Mehmet Emin Bey şiirler okudu. ...O kürsülerde çıkıp da 'Ah İzmir!' diye feryat ettikten sonra 'Ah memleketimizi bu hale getiren İttihatçılar!' diye de bağırarak, böyle kuru kuruya yes ve matemden daha müsmir olurdu. O zaman Avrupa: -Türkler, memleketlerini felakete sürükleyenlerin yakalarına yapışacaklar! Onların bekalarını temin etmeli. Ne yaparsınlar? Vaktiyle elleri bağlı idi. Fakat bugün elleri çözümler çözülmez vatanlarının katillerine doğru parmaklarını uzatıyorlar! denecek ve bizim artık meşru bir hükümet halinde yaşamaya müştak olduğumuzu anlayarak hakkımızda ona göre bir hüküm verecekti.*” Refi' Cevad, “Vah! Vah! Vah!”, Alemdar, 5 Kanun-ı Sani 1920.

istikbali hiç düşünmeden fevc fevc [dalga dalga] İzmir'i terk etmelerine akıl erdiremiyoruz. Bilakis her felakete rağmen İzmirli yerliler yurtlarında kalmalı, tahammülleri, sabırları, mezalim ve fecayie mukavemetleri ve fedakârlıkları ile İzmir'i hiçbir vakit nalâyıklara veremeyeceklerini ispat etmelidirler. ...*(Sabrın sonu selamettir)* sözü eskiden beri zebanzedimiz [alışılmış] olan bir darb-ı mesel olduğu gibi aynı zamanda bin türlü tecrübe ile hükmü sabit olmuş bir hakikattir. Bugün İzmir'de kalmak, orada Yunan nüfuzunun teessüsüne mani olmak düşman karşısında vazife-i askeriye ifa etmekten hiç de farklı değildir. ...Hükümet bu babda uhdesine terettüp [düşen] eden vazifeyi daha müessir surette ifa eylemeye çalışmalıdır.”³⁸⁵

Refi Cevad, İzmir'deki Yunan işgalinden sonra, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin girişimiyle bu konuda Amerika'dan yardım istenmesini doğru bulmamıştır. “*Bu babda doğrudan doğruya isim tasrih edilerek bir devletin muavenetini talep etmeyi biz doğru bulmuyoruz*” diyen Refi Cevad'ın asıl problemi aslında Amerika iledir. Zira aynı makalede isim vermese de yardımına başvurulacak devleti İngiltere olarak tarif etmiştir: “*Acaba bizim kendi kendimize adam olmak ihtimalimiz yok mudur? Ne yapacağız? Hangi taşla başımızı vuracağız? Bize bir hayat verecek, halet-i ihtizarda [can çekişen] çırpınan bu büyük hastaya bir parça kuvvet, yatağından doğrulacak kadar bir kuvvet bahş edecek hangi halaskâr el var. Bu deva-yı acile şimdi süratle ihtiyacımız var. ...Başımızdaki muhtelif tarz-ı tedaviye taraftar olan doktorlar elinde ne yapacağımızı şaşırdık korkuyorum ki deva-yı kat'i olmak üzere tanıdığımız ilaç ebediyen gözlerimizi kapadıktan sonra gelecek... Pek acı bir geçit üzerindemiz. Bu kat'i imtihandan ya tamam-ı diplomayı alıp çıkacağız veyahut mekteb-i hayattan kovulacağız... Kırım muharebesinde bizim ile yürüyen³⁸⁶, Bursa'ya kadar gelen Mehmet Ali Paşa ordusunu çeviren, Ayastefanos'tan Ruslar'ı ters yüzü döndüren kuvvet hangi kuvvet ise onun elini tutmak lazım geliyor. Nerede o serum? Nerede şu muhtazır [can çekişen] memlekete nuşdaruyı [panzehir] getirecek olan halaskâr?*”³⁸⁷

Velid Ebüzziya ise sonraki süreçte İzmir konusunda sulh konferansının bir girişimde bulunmasını olumlu karşılamıştır: “*...Sulh konferansı tarafından İzmir ve*

³⁸⁵ Velid Ebüzziya, “İzmir Muhacereti”, Tasvir-i Efkâr, 11 Haziran 1919.

³⁸⁶ Refi' Cevad'ın aksine Ferro, bu muharebede İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı'yı “daha iyi bölüşmek” için desteklediklerini düşünmüştür. Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi, Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13.-20. Yüzyıl*, Muna Cedden (Çev.), İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 159.

³⁸⁷ Refi' Cevad, “Kimi İstiyoruz?”, Alemdar, 19 Mayıs 1919. Refi' Cevad'ın bu sözlerinin 19 Mayıs'a rastlaması ilginç bir tesadüftür.

havalisinde tahkikatta bulunmak üzere bir heyet izamına ve aynı zamanda İtalyan ve Yunan orduları işgal mıntıklarının tahdidine [sınırlanma] karar verilmiş olması da, yine adalete doğru atılmış diğer bir hatve mahiyetinde telakki olunabilir.”³⁸⁸

Bilindiği üzere İzmir’in işgali özellikle İstanbul’daki bazı Rumlar tarafından sevinçle karşılanmıştır. Nitekim Refi Cevad konuyla ilgili olarak “*İstanbul’da azınlıkların çıkardıkları vukuatlar son raddeye varmıştır*”³⁸⁹ demiştir. Aynı sevinç yine Rumca gazetelere de yansımıştır. Bir defasında Neo-Anadolu adlı Rumca gazetede, Refi’ Cevad’ın İzmir hakkındaki söylediklerini eleştiren ve Yunan milletinin meziyetlerinden bahseden bir yazı çıkması üzerine Refi Cevad şöyle mukabelede bulunmuştur: “*...Yeni bir devletin zuhuruna evvelce ona hâkim olmuş bulunan kuvvetlerin hataları sebep olur. İnkişafında ise yine aynı esbabı aramak zaruridir. Bu makalede bir cihet daha var ki son derece nazar-ı dikkatimizi celp etti. Yunan kavmine mensup olanların kuva-yı bedeniyece fevkaladeliği pek sitayişkârane [överek] bir lisan ile bahs ediliyor... Bu gibi mefahir-i maziye bizim için mezar taşı ile iftihar etmek kabilinden olacağı için söylemeye lüzum görmüyoruz... Geçen gün bir İngiliz ile görüşen bir dostumuz bize şöyle anlattı: -Bu İngiliz dosta dedim ki: ‘Ah! Biz sizin ile bir safta ve bir maksat için harp etmiş olsaydık o vakit Türk’ü daha iyi anlardınız!’ Muhatabım olan İngiliz şu cevabı verdi: ‘Hacet yok! Çanakkale’de karşı karşıya daha iyi anladık!’ ...Mazisiz bir kavim değiliz. Bizim de mefahir-i milliye ve maziymizi yâd ve tezkâr [anma] edecek zaman elbette gelir.”³⁹⁰*

İzmir’in işgalinin her iki yazarın köşesine yansiyış şekli yukarıdaki gibidir. İzmir, çoğu konuda olduğu gibi, sulh konferansının da gündeminde olduğu için “Türkiye sulhu” başlığı altında bu meseleye yeniden temas edilecektir.

2.2. Mustafa Kemal Paşa’nın Tanınırlığı

“Türk Ulusal direniş hareketinin 1918 ve 1919 yıllarındaki bölgesel kongrelerden 1922’deki zafere kadarki gelişimin öyküsü, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa’nın (Atatürk) hareketin kesin önderi olarak ortaya çıkışının da öyküsüdür”³⁹¹ der Zürcher. Biz bu başlık altında bu öykünün tamamını olmasa da hemen başlarını söz konusu ederek, Refi’ Cevad ve Velid Ebüzziya’nın Mustafa Kemal Paşa hakkındaki ilk bilgilerinin izini sürmeye çalışacağız. İlerleyen süreçte

³⁸⁸ Velid Ebüzziya, “Adalete Doğru”, Tasvir-i Efkâr, 5 Ağustos 1919.

³⁸⁹ Refi’ Cevad, “Bazı Vukuat Dolayısıyla”, Alemdar, 19 Haziran 1919.

³⁹⁰ Refi’ Cevad, “Alemdar’ın Üç Yıldızlı Muharriri”, Alemdar, 28 Temmuz 1919.

³⁹¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 228.

hareketin önderi olmasıyla birlikte onun hakkında bilinenlerin de arttığı görülmektedir. Dolayısıyla daha bilinir olduğu bir zamanda ancak Kuva-yı Milliye'den bağımsız olarak, onun kişiliğine dair yazarların köşelerine yansıyan sözler de bu başlığın altında verilecektir.

Henüz Tasvir-i Efkâr'ın başmakalesinin içerisine dâhil olmasa da, gazetenin 22 Kasım 1918 tarihli sayısında Cevad ve Cemal paşalar ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın bir fotoğrafı yer almıştır. "Filistin Hezimetini Nasıl Oldu" başlığını taşıyan bu haberde, Mustafa Kemal Paşa'nın resminin altında şu ifade yazılıdır: "*Filistin cephesinde son zamanlarda Yedinci Ordu kumandanı olan cesur ümeramızdan.*"³⁹² Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın daha yeni yeni ismi geçen bir şahsiyet olduğunu düşünmek de hatalıdır. Zira Çanakkale savaşlarındaki başarısı herkesin malumudur.

Mustafa Kemal Paşa, her iki yazarın dikkatini ise hükümetçeşitli tahrikâta sebebiyet verdikleri gerekçesiyle Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanmaları ile ilgili bir tamim yayınladıktan sonra çekmiştir. Velid Ebüzziya bu haberi köşesine taşımaya da, gazetede "Takibat Emri-Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey Hakkında" başlığı altında her ikisinin resmi altında şunlar yazılıdır: "*Dâhiliye Nezareti, Üçüncü Ordu müfettişliğinden müstafi [istifa eden] Mirliva Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazır-ı Esbakı Rauf Bey'in Erzurum cihetlerinde kongre akd ettikleri cihetle derdestleriyle taht'el hıfz [muhafaza altında] İstanbul'a sevkleri için vilayat memurin-i mülkiyesine evamir-i şedide tebliğ eylemiştir. Dâhiliye Nezareti bundan maada (Nazilli) cihetlerinde Kuva-yı Milliye teşkilatı icra eden (Demirci Efe) ile Teşkilat-ı Milliye kumandanlığında bulunan Hacı Şükrü Bey'in de taht'el hıfz İstanbul'a sevklerini ve çete teşkilatı ile beraber içtimaatın men'ini emr eylemiştir.*"³⁹³

Refi' Cevad ise bu haberi köşesinde bir makale içinde işlemiş ve dönen dedikodulara da temas etmiştir. Refi' Cevad, evvela Rauf Bey'i çok tanımam dese de pek tekin bir adam olmadığını eklemiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya gelince, "*Burada nokta-i nazarımız değişir*" diyerek, onunla olan tanışıklığından bahsetmiştir. O, eski polis müdürü Halil Bey'in harpten firari meselesi hakkında Mustafa Kemal Paşa ile yüz yüze görüşme fırsatını bulduğunu söylemiştir. Görüşme Mustafa Kemal'in Şişli'deki evinde gerçekleşmiştir: "*Yek nazarda Paşa hoşumuza gitti. Muntazam hücre-i iştigalinde geniş yazıhanesi başında sivil giyinmiş temiz, sarışın bir zat olan*

³⁹² Tasvir-i Efkâr, 22 Teşrin-i Sani 1918.

³⁹³ Tasvir-i Efkâr, 31 Temmuz 1919.

Mustafa Kemal Paşa mülakatımıza esas teşkil eden mesele hakkında görüşürken daha fazla tafsilat daha mukni [ikna edici] delail [deliller] beyan etmek üzere kalktı. Dolabını açtı. Dosyalardan birini çekerek Halil Bey ile beraber bulunduğu harbi, düşmanın hangi cihetten ateş açtığını pek muntazam çizilmiş planlarını birer birer göstererek anlattı. Hayat-ı askeriyesine taalluk eden safahatı tetkik ettik. Bir Avrupalı generalde bu kadar olurdu.” Yazar ardından Mustafa Kemal’in Üçüncü Ordu Müfettişliğine tayin edildiğini belirtir ve dedikoduların bundan sonra arttığını söyler: *“Mustafa Kemal Paşa hükümete itaat etmiyormuş. Azl edilmiş, azl edilmemiş. Sadece İstanbul’a çağrılmış. Gelecekmış, gelmeyecekmış.”* Devamında yazar kendisine göre belirsizlik hâlini şöyle açıklamıştır: *“...Ne efkâr-ı umumiye, ne de efkâr-ı umumiye-yi azıcık temsil edebilen matbuat ne olup bittiğini bilmiyorlardı. Arada sahaif-i [sayfalar] matbuatta görülen garip bir tebliğ ortada birçok şeylerin deveran eylediğini ihsas ettiriyordu. Mesela Sivas’ta bir kongre akd edilecekmış. Bir mesele ne derece müphem kalırsa efvah-ı nasda [ağızlarda] o kadar dallı budaklı bir şekil kesb eder. Bunu bütün açıklığı ile efkâr-ı umumiyeye anlatmak ve talep edilen şeyin ne olduğunu, talep edenin ne hak ve sıfatla iddia-yı hukuk eylediğini izah etmek icap eder.”* Yazarın bahsettiği ve içinde Enver Paşa’nın da isminin geçtiği iki dedikodudan biri *“Mustafa Kemal Paşa’nın Azerbaycan’da bulunan Enver’le teşrik-i mesai eylemiş”* olduğu, diğeri de Mustafa Kemal Paşa ile Enver’in arasının açık olduğudur. Refi Cevad, *“Gördüğümüz Kemal Paşa ciddi bir askere benziyordu”* diyerek *“Mustafa Kemal’in Enver’le kurduğu ilişki onun hakkında şüphelenmemize sebep olur”* yorumunda bulunmuştur. Söz konusu makalenin devamı ise şöyledir: *“...Yine evvelki akşam işittik ki Mustafa Kemal Paşa Enver’i tevkif ederek Sivas’a getirmiş, Sivas neresi? Memalik-i Osmaniye’nin bir vilayeti değil mi? Oranın valisi yok mu? O hâlde hükümet içinde ufak büyük hükümetler mi teşekkül etmiş? Bu ne karışık mesele? Eğer hakikaten Mustafa Kemal Paşa böyle bir cesaret göstererek memleketin kavi düşmanını bu suretle ele geçirmiş ve tevkif etmiş ise şimdiye kadar gelen hükümetlerin hiçbirisinin yapmadığını yapmış demek oluyor. Temenni edelim ki doğru çıksın. ...Bundan anlaşılıyor ki Enver Almanya’da değil, Azerbaycan’da imiş. Payitahtta münteşir gazetelerin ifadelerine nazaran Azerbaycan Bolşeviklerinin başına geçerek kumanda ediyormuş. İyi bilmiyoruz ama Bolşeviklik bir nev-i içtimaiyattır diyorlar: İçtimaiyat ise bir ilm üzerine müesses olması icap eder. Eğer o ilm-i içtimai Enver gibi bir herifi aralarına kabul ediyorsa o ilm-i içtimaiye bir yuf borusu çalmak lazım gelir. Azerbaycan halkını da kondüktörzadeden dolayı tebrik*

ederiz. Çünkü Enver'in bu millete kılavuzluk eylediği on sene zarfında Türk milletinin burnu bir an beladan kurtulmadı. Mustafa Kemal Paşa'nın metalibini [istekler] hükümet pek güzel bilir. Bu hususta efkâr-ı umumiyeyi tatmin eylemesi icap eder. Zira müphemiyet [belirsizlik] bir takım şayiata [dedikodular] sebebiyet veriyor. Her şeye vukuat ile mi utula [bilgi] kesb edelim?"³⁹⁴

Dönen dedikodular bir tarafa "Tasvir-i Efkâr, "Mustafa Kemal Paşa ve Refikası Hakkında Dâhiliye Nazırının Beyanâtı" başlığı altında Dâhiliye Nazırı Adil Bey'in sözlerine yer vermiştir: "Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, hariçte asayiş muhl-i tahrikâtta [tehlikeye sokmak] bulunuyor, çeteler teşkil ediyor ve hükümet içinde hükümet yapmak istiyor, hükümetin şifresini kullanarak halkı içtimaa davet ediyorlar. Memlekette bir hükümet vardır ve o hükümet var olduğunu ispat edecek, kimseyi memleketin mukadderatıyla oynamaya müsaade etmeyecektir. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey şiddetle tecziye [cezalandırma] olacaklardır. Şimdiye kadar bunların tevkif edildiklerine dair bir haber gelmediyse de, herhâlde tevkiflerine muvaffak olunacaktır. Bunun için hükümet her vasıtaya müracaata karar vermiştir. İzmir'de çete teşkil edenlere gelince, bunlar halkı işgal [kandırma] ediyorlar. Hükümet bu çeteleri dağıtmak çete teşkil edenleri tutup tecziye etmek için elinden geleni yapacak, icap ederse askeri kuvvete dahi müracaat edecektir. Mamafih buna ihtiyaç kalmayacağını zannederim. Çünkü ahali hakikati anlayınca onlardan yüz çevirecek ve çeteler kendiliklerinden dağılacaktır. Bahusus artık işgal de nihayet bulmuştur. Gerek Yunan gerek İtalyan kuvvetleri buldukları yerlerden ileri gitmeyeceklerdir."³⁹⁵ İçişleri Bakanı'nın bu sözleri, hükümetin ilk zamanlarda hareketi nasıl gördüğünün de en açık ifadesidir.

Refi' Cevad ise "daha önce Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinden haberdar olduk ama büyütecek bir mesele olmadığı için çok fazla üzerinde durmadık" diyerek arkasından ilginç bir şekilde birkaç şehri suçlamıştır: "...Fihakika Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da teşkilat yapmıştır. Yalnız bu teşkilat bazı havalıye münhasır kalmış, tevsi' [yayılma] edememiştir. Milli teşkilatın bulunduğu vilayetlerin vaziyeti ve ahalisinin tabayi'i [huylar] nazar-ı dikkate alınırca görülür ki ora ahali için hayat-ı idarede gayri tabiiyet asl derecesindedir. Bilfarz Erzurum ikide birde vukua gelen mücadeleler, mukateleler [öldürme olayları] yüzünden silahla ünsiyet [alışkanlık] hâsıl etmiş muhitlerdir. Bu teşkilat

³⁹⁴ Refi' Cevad, "Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey", Alemdar, 2 Ağustos 1919.

³⁹⁵ Tasvir-i Efkâr, 3 Ağustos 1919.

Trabzon havalisinde de vüsat [genişlik] kesb ederse yine hayret etmeyiz. Çünkü tabiatın tesiri arazinin menaati [çetinlik], ahalsinin huşuneti [sertlik] Trabzon'u âdeta Anadolu'nun Arnavutluğu, Lazları da Anadolu'nun Arnavutları mesabesinde tutar. Osmanlı İmparatorluğu'nun biri aksa-yı garbında, biri de aksa-yı şarkında olan bu iki memleketin ahalsi âdatınca da birbirine müşabihdir [benzer]. Güzel silah kullanırlar ve ufacak bir tekneye sahip olursa Karadeniz'in en müthiş fırtınalarına göğüs gererler. Üç dört sene aralarında yaşadım. Vukuatsız gün geçmezdi. Erzurum havalisini bilmiyorum. Fakat işitiyorum ki aynı ruh-ı cidal [kavga] orada da var.”

Aynı makalede yazar, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu'da filizlenen oluşumu “*müfrit bir cereyan*” olarak nitelemiş ve merkezi hükümeti göreve çağırmıştır. Ayrıca Anadolu'nun yeni bir maceraya atılacak dermanının bulunmadığını, dolayısıyla yeni heyecanlar içine sokulmaması gerektiğini bir örnek ile izah etmek istemiştir. Onun anlatımıyla son defa Konya'da bulunduğu zaman Enver'in bir emri gelmiş. Tevkif edilerek Trabzon'a sevki emrediliyormuş. Muhtemelen “*yolda iken kaçtı*” diyerek öldüreceklerdi diyor yazar. Fakat Refi' Cevad oradan canını zor kurtarmış. İşte bu esnada yolda rastladığı bir sıhhiye neferi ile konuşmasını aktararak, Anadolu'nun yeni bir badirenin altından kalkamayacağını ifade etmiştir: “*Bu zavallı Anadolulu dedi ki: 'Efendi istersen bana küs. Doğrusunu diyeceğim. Artık malımızla, canımızla uğraşmadan bittik. Mahv olduk. Altı kardeşlik, biri Kafkas'ta, ikisi Romanya'da, biri Arabistan'da biri de Çanakkale'de şehit düştü. Ben de yine Çanakkale'de sakat oldum. Yine yakamı kurtaramadım. Köyde ne çift kaldı, ne çubuk Allah bu memleketin sahibi kimse onu yetiştirsin!' Sakat babayığidin dili varmıyordu. Fakat şehit biraderlerini tadad [saymak] ederken düşük bıyıklarının titremesini ruhundaki isyanlarla mücadele eden hüviyetinin çehresindeki intibaatını ve bilhassa bu sözleri söylerken melul [bezmiş] bir arslan gibi parmaksız pençesini sallamasını hiç unutamadım.*”³⁹⁶ Olaylara bir asır sonrasında bakan ve artık sonuçlarını gören bizler için yorum yapmak belki kolaycılık gibi değerlendirilecek olsa da, bu kör talihi değiştirmeye çalışan Mustafa Kemal'in gösterdiği fedakârlık daha büyüktür. Ancakyazarın çizmeye çalıştığı tablonun dahakikatten tamamen uzak olduğu söylenemez.

Refi' Cevad bir müddet sonra yaşananların sorumlusu olarak, bir zamanlar hoş bir şekilde karşıladığı Ferid Paşa'yı görmüştür. Mustafa Kemal Paşa'yı

³⁹⁶ Refi' Cevad, “Tersim Neresi Beyabi!”, Alemdar, 12 Ağustos 1919.

Anadolu'ya gönderenin sadrazam olduğunu ancak sonra bu hareketin aslında kendisini hedef aldığını şöyle anlatmıştır: “...Gayri memnuniyet gittikçe artıyordu. Mustafa Kemal Paşa'yı Ferid Paşa Anadolu'ya memuriyetle gönderdi. Vilayet kanununun fevkinde bir müfettişler kararnamesi ittihaz etti. Bütün memurin-i mülkiyenin en yükseği bile bu karara itaate mecbur idi. Hâlbuki eldeki vilayet kanunu buna mani idi. Bir vali buna itaat etse son kararname kendisini tahtta edecek [yanlışını çıkarma] itaat etmese vilayat kanununa muhalif hareket etmiş olacaktı. Mustafa Kemal Paşa'nın harekâtı Ferid Paşa'yı telaşlandırdı. Durup dururken devletin başına gaile çıkaran bu sadrazam artık makamperestliğine her şeyi feda ediyordu. ...Her defasında Anadolu ne istiyor? serlevhalı makaleler yazar, zımnen [ima yolu ile] bunu anlatmak isterdik. Hayır sual yanlıştı. Anadolu ne istemiyor? Mustafa Kemal Paşa ne istemiyor? demek icap ediyordu. Sual bu tarzda varid olacak olursa cevabı sadece şu idi! Evvela Ferid Paşa'yı istemiyordu. Saniyen Ferid Paşa'yı istemiyordu. Salisen Ferid Paşa'yı istemiyordu.”³⁹⁷

Refi Cevad yukarıdaki düşüncesini aşağıdaki satırlar ile daha açık bir şekilde ortaya koymuştur: “...Muarız buldukları Mustafa Kemal Paşa'ya nukud [paralar] ve evamir-i hususa vererek Anadolu'ya izam eyledikleri cihetle Mustafa Kemal Paşa'yı divan-ı harbe sevk edilmek lazım gelirse sadr-ı esbak [eski sadrazam] hazretlerinin de önde yürümeleri icap eder.”³⁹⁸

Refi' Cevad'ın bu sözlerinin aksine aynı tarihlerde Tasvir-i Efkâr hareketin önderlerini tanıtmaya çabası içerisine girmiştir. Zira gazetenin 5 Ekim 1919 tarihli sayısında “Harekât-ı Milliye'nin Ser-kârında Bulunanlar” başlığı altında, Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Ali Fuad Paşa'nın resimleri ile birlikte şöyle bir yazı yer almıştır: “Harekât-ı Milliye'yi sevk ve idare edenlerin Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazır-ı Esbakı Rauf Bey olduğu malumdur. Mumaileyhimden [adı geçenler] başka Teşkilat-ı Milliye'yi vücuda getiren zevat arasında Mirliva Kazım Karabekir Paşa ve geçenlerde Ferid Paşa hükümetinin hakkında takibat-ı kanuniye icrasını emrettiği Mirliva Ali Fuad Paşa ve sabık [eski] Jandarma kumandanı Miralay Refet Bey de mevcuttur.”³⁹⁹

Burada şunu ifade etmek gerekir ki, her iki yazar da Milli Hareket'in içerisine İttihatçılığın bulaşmamasını ister. Ancak bu noktada Refi' Cevad bunu ısrarla

³⁹⁷ Refi' Cevad, Alemdar, 3 Teşrin-i Evvel 1919. (Başlık sansürlü)

³⁹⁸ Refi' Cevad, Alemdar, 4 Teşrin-i Evvel 1919. (Başlık sansürlü)

³⁹⁹ Tasvir-i Efkâr, 5 Teşrin-i Evvel 1919.

vurgulama yolunu seçmiştir. Onun, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına ise başlarda pek fazla bir şey demediği görülür: "...*Millletin mevcudiyetini izhar eden bir hareketin içinde memleketi felakete sürükleyen simaları görmemek isteriz. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı İstanbul'da mevcut olan müzaheret-i fikriye paşanın Enver'e olan husumeti ile daha ziyade kesb-i kuvvet eyledi. -Enver'i de hiç sevmezmiş! Sözü işitildiği anda Ferid Paşa'nın su-i idaresinden, şeametinden [kötülük] bıkip usanan millette Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir temayül husule geldi. Bundan evvel: 'Mustafa Kemal Paşa Halil Paşa ile Talat Beyi de kabul etmemiş, kovmuş' denildi. Bu da evvelki fikri teyit ediyordu. Görülüyor ki Harekât-ı Milliye'nin Harekât-ı Milliye olması İttihat ve Terakki'ye karşı alacağı vaziyetle tayin ediyor. Tekrar ediyoruz. Harekât-ı Milliye'ye İttihatçılık dolabı girdiği anda memleket için avamın dediği gibi! -Ört ki ölelim? den başka söyleyecek ve yapacak bir şey kalmaz.*"⁴⁰⁰

Tasvir-i Efkâr gazetesi 1919'un Ekim ayında Ruşen Eşref'i Anadolu'ya göndererek hareket hakkında daha doğru bilgiler almayı hedeflemiştir. Zira gazetenin 13 Ekim tarihli sayısında "Ruşen Eşref Bey'in Anadolu Telgrafları-Anadolu Vukuatını Tetkik Etmek Üzere Suret-i Mahsusada Sivas'a İzam Ettiğimiz Ruşen Eşref Bey Gazetemiz Namına İlk Hususi Telgrafları Gönderdi" başlıklı bir haber altında şunlar yazılıdır: "*Gazetemiz, Anadolu ahvalini yakından tetkik eylemek, Kuva-yı Milliye'nin suret ve esbab-ı teşekkülü hakkında mahallinde müşahadat ve tahkikata müstenit mevsum [sağlam] malumat derciyle kar'ilerimizi haberdar etmek ve vaziyet-i haziranın Anadolu'daki inkişafatına dair müfid tetebbuat [incelemeler] icrasına sa'y [çabalama] olmak üzere güzide ve kıymettar muharrirlerimizden Ruşen Eşref Bey'i Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi nezdine beray-ı azimet Sivas'a göndermiştir. ...Ruşen Eşref Bey'e refakat eden Kenan Bey ise, oradan önemli kişilerin fotoğraflarını çekip gönderecektir. Şimdi Eskişehir'e kadar henüz gitmiş olan Ruşen Eşref Bey, 'İzmit'in Harekât-ı Milliye'ye İştiraki', 'Eskişehir'de Hâl ve Vaziyet' başlıkları ile telgraflar göndermeye de başlamıştır.*"⁴⁰¹

Dolayısıyla ilerleyen sayfalarda daha açık bir şekilde görüleceği üzere, adı geçen gazete hem Mustafa Kemal Paşa hem de hareket hakkında Ruşen Eşref'in

⁴⁰⁰ Refi' Cevad, "Harekât-ı Milliye-İttihat ve Terakki", Alemdar, 6 Teşrin-i Evvel 1919. Yazının başlığından da anlaşılacağı üzere, önceleri Hürriyet ve İtilaf fırkası ile İttihat ve Terakki'nin yan yana anılmasından rahatsız olan yazar, sonraları Harekât-ı Milliye ile İttihat ve Terakki'yi birlikte zikretmeyi tercih etmiştir.

⁴⁰¹ Tasvir-i Efkâr, 13 Teşrin-i Evvel 1919.

gönderdiği telgrafları yayınlayacaktır. Alemdar yazarı Refi' Cevad'ın Tasvir-i Efkâr'ı okumadığı düşünülemez. Buna rağmen Refi' Cevad “Nura İhtiyacımız Var!” diyerek, Tasvir-i Efkâr'ın gösterdiği heyecanın aksine, hareket hakkında hâlâ bilinmeyenlerin daha fazla olduğu kanaatindedir. Zira o şunları söylemiştir: “...Esasen Harekât-ı Milliye'yi vaziyet-i siyasiyemizdeki ümitsizlik doğurmuştu diyoruz. ...Gönül isterdi ki değerli ve mümtaz bir asker olduğunu pek çok zaman evvel söylediğim Mustafa Kemal Paşa'nın ilk talebi azılı İttihatçıların tevkifi ile muhakemelerinin tesri'i [hızlandırma] olsun... Ferid Paşa'nın su-i idaresine karşı husule gelen Harekât-ı Milliye'nin reisi olan Mustafa Kemal Paşa, bizim vaktiyle kendisiyle görüştüğümüz zaman üzerimizde iyi bir tesir bırakan Mustafa Kemal Paşa ise Hareket-i Milliye'nin mahiyet-i hakikiyesini tespit ve tayin eylemek için milletin ezilen kısmında mutellebatını nazar-ı dikkate almalı.”⁴⁰²

Refi Cevad yine bir makalesinde Mustafa Kemal Paşa'yı ayrı tutarak, yanındakilerin pek salim [sağlam] kişiler olmadığına dikkat çekmiş, Kuva-yı Milliye'nin ise bazı hareketlerinin tasvip edilemeyeceğini belirtmiştir: “...Mustafa Kemal Paşa öne düşmüş, makulce bir adamdır. Delilerin ekmeğine yağ sürülüyor. Mustafa Kemal Paşa'dan istifade etmek lazım. Ne kadar deli var ise, kanlı gözlerini çeşm-hanelerinde fırıl fırıl döndürerek bu genç kumandanın icra edeceği harekâta taraftar oluyorlar. Mustafa Kemal Paşa'nın cebr ve şiddet göstereceğine ihtimal verilmez. Fakat işin içinde deliler var. Harekât-ı Milliye'yi çığrından çıkarıyorlar... Bundan Mustafa Kemal Paşa'nın malumatı olmadığına inanıyoruz. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'yı deliler arasına yakışmayacak bir zihniyette gördük. Fakat Kuva-yı Milliye'nin yaptığı yolsuzluklar bizce muhakkaktır. Bu meselenin tenvirini [bilgi verme, aydınlatma] arzu ederiz.”⁴⁰³ Yazar bir sonraki gün yine aynı endişesini dile getirmiştir: “Mustafa Kemal Paşa İttihatçı değildir. Fakat Hareket-i Milliye'ye sokulan şahsiyetlerin ekseriyet-i azimesi İttihatçı'dır. Bunu da asarıyla anlıyoruz vebittabi memleketin tekrar İttihatçı pençesine düşmemesi için milleti intibaha davet ediyoruz. İttihatçılık denilen şeyin temessül etmiş bir şekli yoktur. İttihatçılar hareketleriyle kendilerini belli ederler. Mesela öperken hart! diye ısırırlar. Okşarken çimdiklerler, hapsederler, işkenceler ederler.” Refi Cevad aynı yazıda, özellikle Eskişehir ve Ankara'da Kuva-yı Milli'ye adına yapılanların yanlış olduğundan bahsetmiş ve Mustafa Kemal Paşa'yı yine ayrı tutmuştur: “...Buna Mustafa Kemal

⁴⁰² Refi' Cevad, “Nura İhtiyacımız Var!”, Alemdar, 23 Teşrin-i Evvel 1919.

⁴⁰³ Refi' Cevad, “Deliler”, Alemdar, 26 Teşrin-i Evvel 1919.

Paşa gibi bir adamın hiçbir zaman müsaade edeceğine ihtimal vermiyoruz. O hâlde? O hâlde bunu yapanlar, Harekât-ı Milliye arasına nasılsa sokulmak fırsatını fevt [kaçırma] etmeyen eski belalilardır... Harekât-ı Milliye'ye taraftar bir gazeteci olarak söylüyorum. Ne diyeceğiz? Ne yapacağız?''⁴⁰⁴ Gördüğümüz gibi Refi' Cevad kendisini başlarda, Harekât-ı Milliye yanında konumlandırmıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve Kuva-yı Milliye'nin mahiyeti, ileriki günlerde Refi Cevad ile Velid Ebüzziya'yı karşı karşıya getirecektir. Dolayısıyla bu konuya ileriki başlıklarımızda ve üçüncü bölümde yeniden temas edilecektir. Fakat Refi' Cevad'daki Mustafa Kemal Paşa imajının nasıl değiştiğini göstermek adına, onun 1920 yılının Mart ayında sarf ettiği şu sözleri aktarmanın yerinde olacağını düşünüyoruz: *"Kuva-yı Milliye artık Kuva-yı Milliye değildir. Mustafa Kemal Paşa'nın omuzundaki pelerin düşmüş ve arkada saklanan İttihat ve Terakki'nin sırtlan çehresi meydana çıkmıştır. Gazetelerle ilan edilen yeminlerin, andların ne derece gülünç tedbirler olduğunu da artık anlamayan, bilmeyen kimse kalmamıştır. Kuva-yı Milliye milli siyaset gibi sözler sadece avunmak ve avutmaktan ibarettir."*⁴⁰⁵

Tasvir-i Efkâr gazetesinin başyazarı olan Velid Ebüzziya'nın ise Mustafa Kemal Paşa ile hareketin mahiyeti hakkındaki kanaatini sabit bir şekilde sonuna kadar muhafaza ettiği aşağıdaki satırlarda rahatlıkla görülecektir: *"...Memleketin her gün, her saat, her köşe başında uğrayageldiği mesai-i günagün [türlü musibetler], milletin halis ve fedakâr evladının uruk-ı hamiyetini tahrik etmemek, hissiyat-ı intibahını uyandırmamak kabil değil idi. Nitekim öyle de oldu. Nihayet Anadolu'da Mustafa Kemal ile bir avuç yaranının hüdapesendane himmet ve gayretiyle bir vahdet-i milliye husule geldi. ...Millet-i Osmaniye bu vahdeti ve intibahı gösterdiği ve bahusus azm ve ittihatkâranesinde makulane ve basiretkârane devam ettikten sonra bu memleketin kurtulmaması imkân haricindedir."*⁴⁰⁶

2.3. Kuva-yı Milliye

Yukarıdaki başlıkta her iki yazarın daha ziyade Mustafa Kemal Paşa ile ilgili söyledikleri sözleri aktardık. Ancak yazarların Kuva-yı Milli'ye hakkındaki görüşleri de bu şekilde kısmen anlaşılmış oldu. Bu başlık altında ise daha çok Kuva-yı Milliye'nin mahiyeti ile ilgili yazarların düşünceleri söz konusu edilecektir.

⁴⁰⁴ Refi' Cevad, "Yine Sivas Telgrafı", Alemdar, 27 Teşrin-i Evvel 1919.

⁴⁰⁵ Refi' Cevad, "Milli Siyaset", Alemdar, 10 Mart 1920.

⁴⁰⁶ Velid Ebüzziya, "Gitmemişt ki Kalsın!", Tasvir-i Efkâr, 19 Şubat 1920.

Velid Ebüzziya henüz İzmir işgal edilmeden ve Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçmeden evvel bu milli meseleye bakış açısını ziyadesiyle yansıtmıştır. Zira daha 1919'un Mart ayında Aydın'dan yükselen sesi yazar şöyle yorumlamıştır: *"...Bu tezahüratın en muazzam ve en hararetlilerinden biri de, İzmir'de Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Kongresi'nin içtima ve inikadı [toplama] vesilesiyle vaki olmuş, kısm-ı mahsusumuzda görüleceği vechile, Aydın vilayetindeki hukuk-ı milliyemizi natik [beyan eden] olan muhtıra, düvel-i İtilafiye mümessillerinin piş-i ittılaina vaz' [bilgilerine sunmak] olunmuştur. Teşekküre şayandır ki bu milli tezahürlerle bir defa daha ilam edilmek istenen hakikatlerin ve izhar olunan meşru arzu ve emellerin, en az ümit edilebilecek mehafil ve sahaifde de yavaş yavaş takdir ve teslim edildiği görülmektedir."*⁴⁰⁷ Bundan aylar sonra Tasvir-i Efkâr'da Süleyman Nazif, Vilayat-ı Şarkıyye-i Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti için *"Vekayii tevhit ettiği esbaban müteşekkil ve meşru bir heyettir"*⁴⁰⁸ yorumunda bulunmuştur.

Bir müddet sonra Tasvir-i Efkâr'da "Anadolu Ahvali Hakkında Beyanname-i Hümayun" başlığı altında padişah Vahideddin'in beyanname-i vermiştir. Buna göre padişah Vahideddin şöyle demiştir: *"Bugünlerde Anadolu'da serzede-i zuhur olan ahval ve harekâtın safahatı mahallerinden vürud [gelen] eden telgrafnamelerden vasil sem-i ittılamız [duyulma] olmuştur. ...Vahdet-i milliyemizi ihlal edecek hiçbir karar ve teklif olmadığı hâlde, dâhil-i memalikte asayiş ve inzibatı sektedar ve nüfuz-ı hükümeti haleldar [bozmak] eyleyecek her güna [her türlü] harekât ve efrad-ı millet beyninde [arasında] tefrika ve şikakı [ikilik] müeddi [sebeplere] olacak her türlü teşebbüsat devletimizin menafi-i esasiye ve hayatiyesiyle kabil-i telif değildir."*⁴⁰⁹

Gördüğümüz gibi 1919 yılı Eylül ayının sonları gelmesine rağmen Anadolu'daki durum ne gazete başmuharrirlerinin ne de hükümetin dikkatini çekmiştir. Velid Ebüzziya da padişahın hükümetten önce davranıp dönen dedikodulara mani olmak için yukarıdaki beyannameyi verdiğini belirtmiştir.⁴¹⁰

*"Bundan sonra bizler için artık kendimizi topla, tüfekte, kuvve-i pazı ile kurtarmak imkânı kalmamıştır."*⁴¹¹ Birkaç ay sonra Kuva-yı Milli'ye ve Mustafa Kemal Paşa'ya taraftar olacak olan Velid Ebüzziya'nın yukarıdaki sözleri şüphesiz

⁴⁰⁷ Velid Ebüzziya, "Milli Tezahürler ve Müdafaaalar", Tasvir-i Efkâr, 22 Mart 1919.

⁴⁰⁸ Süleyman Nazif, "Vilayat-ı Şarkıye ve Amerika", Tasvir-i Efkâr, 6 Ağustos 1919.

⁴⁰⁹ Tasvir-i Efkâr, 21 Eylül 1919.

⁴¹⁰ Velid Ebüzziya, "Beyanname-i Hümayun ve Anadolu Ahvali", Tasvir-i Efkâr, 22 Eylül 1919.

⁴¹¹ Velid Ebüzziya, Tasvir-i Efkâr, 25 Eylül 1919. (Başlık sansürlü).

gerçekleştirilmiş olan şeyin büyüklüğünü ortaya koyduğu gibi, başlangıçtaki karamsar ruh hâlini de yansıtmaktadır. Oysa Refi' Cevad, *“Hareket-i Milliye var haydi bakalım; zavallı Anadolulu kulübenden bir kahve içebildinse kâfi. Tekrar torbanı boynuna tak. Tüfeğini eline al. Yine ölmek lazım. Bu, olmaz. Buna tahammül edilemez... Topu topu elimizde bir Anadolu kaldı. Onu da böyle müfrit fikirlerle ezdirmeyiz?”*⁴¹² sözleriyle Anadolu'nun sonucu belirsiz olan yeni heyecanlar içine sokulmaması gerektiği düşüncesindedir ve bu kanaatini sonuna kadar sürdürmüştür.

Bu yüzden Refi' Cevad, Mustafa Kemal Paşa'nın aylar öncesinden verdiği bir kararı⁴¹³ Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) esnasında *“Ya İstiklal, ya ölüm!”* parolasıyla açıkça ortaya koymasını samimiyetten uzak olarak değerlendirmiştir. Yine anladığımız kadarıyla o, Mustafa Kemal Paşa'nın öne atılmasını, Enver ve Talat'ın maceraperestlikleri ile benzerlik kurarak yorumlamıştır: *“‘İstiklal isteriz!’ cümlesi kuvvetli, ruhlu bir cümledir. Ekseriya bu cümle şöyle bir akis husule getirir: ‘Evet ölürüz. İstiklal isteriz! Ya İstiklal, ya ölüm!’ Tıpkı ya Bosna Hersek! ya ölüm. Ya hürriyet ya ölüm! Ya Trablus, ya ölüm falan kavm ebedi düşmanımızdır. Edirne'yi vermeyiz ...elh... gibi. ...Fransızlar Alsas Loren kelimelerini çocukların emziklerine yazarlarmış. Biz, elden kaybettiğimiz cennet gibi memleketleri emziklere yazacak olsak öyle bir zayıf listesi teşekkül eder ki emzikler değil defterler almaz... Bizde istiklal fikrine şiddetle merbutuz [bağlı]. İstiklalimizi temin edebilmek için de kuvvetli bir devletin müzaheretine [yardım] muhtacız. O devlet -ki İngiltere'dir ve İngiltere olması lazım gelir. ...İstiklal isterizden maksat devletin askerini Enver gibi bir deliye idaresini Talat gibi bir tulumbacıya, hazinesini de Cavid gibi bir sonradan görmüşe teslim eylemektir.”*⁴¹⁴

⁴¹² Refi' Cevad, “Hikâye-i Mazi Fi'l Hâl”, Alemdar, 27 Ağustos 1919.

⁴¹³ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Zeynep Korkmaz (Haz.), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s. 9.

⁴¹⁴ Refi' Cevad, “Men Çe Guyem Tanburum Çe Zend...”, Alemdar, 31 Ağustos 1919. Özellikle Erzurum ve Sivas kongrelerinde ortaya çıkan “İstiklal isteriz” söylemi, çok taraftar bulamasa da İstanbul'da bazı çevreler tarafından da dillendirilmeye başlanmıştır. Bu makale aslında söz konusu parolayı başkentte tekrar eden Vakit gazetesi yazarı Ahmet Emin (Yalman) Bey'i hedef almıştır. Zira bu makalenin devamında geçen *“pasaportunu ceplerinde taşıyan yavaşmalarla”* ifadesi diğer başka makalelerinde de göreceğimiz üzere Refi' Cevad'ın Ahmet Emin Bey için kullandığı bir yakıştırmadır. Bu makalenin devamında şunlar yazar: *“...Ordularının galip olması için millet harp vergisi verdi. Mağlup oldu. Cahil kalmamak için hisse-i maarif verdi. Anadolu'da peygamberinin ismini bilmeyen köylüyü gözümle gördüm. ...Tarik vergisi senelerce verdiği hâlde mülkün hiçbir tarafında yol yok... Böyle İstanbul'da maroken koltuklara kurulup bin türlü refah içinde istiklal isteriz demek pek tatlı ve pek kolaydır. Bu nakaratı tekrar edenler lütfen bir kere Anadolu'yu teşrif ederek gezsinler, dolaşsınlar ve görsünler. Anadolu'yu gezmek demek buradan trenle binip de Konya'ya kadar gidip gelmek değildir. Yaysız arabalara binmeli, asayişsizlik helecane içinde bazen arabadan inerek inişlerde yokuşlarda hayvanlara yardım ederek gezmeli ve öyle anlamalı. ...Esas olarak fikr-i istiklali kabul ediyoruz bu terane ile demsaz olanların düşündükleri gibi milleti parlak kelimelerle*

Refi' Cevad'ın Anadolu hareketini İttihatçı yuvası olarak gördüğü açıksa da, gerçekten Enver ve Talat paşaların bu yolla yeniden iktidara gelmesinden mi endişe etmektedir, bunu tam olarak anlamak güçtür. Bize göre yazar, iki paşanın ülke gündemine yeniden gelmeyeceğinden adı gibi emindir ancak Anadolu'daki milli hareketi de bir türlü İttihatçılıktan bağımsız olarak görmek istememiştir. Zira o, görünürde olan her şeyi milliyetçi süsü verilmiş, İttihatçı zihniyetinin bir ürünü şeklinde değerlendirmiştir: *“Kendine müfrit bir milliyetperver süsünü verdi. On senedir yaptığı cinayetleri unutturmak için yeni vakalar ihdas etmek lazım geliyor. Zuhur eden hadisattan istifade etmek icap ediyordu. Masallarda olduğu gibi gözüne biraz soğan suyu sürdü eline siyah bir mendil alarak ‘Ah vatanım!’ feryadıyla sokaklara döküldü. Şu Türk, ne necip ruhlu bir millettir. Karşısında bu matemi gördüğü zaman onun hüviyetini tahkike lüzum görmez, ‘dur bakayım, arkadaş sen kimsin’ demez. ...Dünyada çete kadar rezil, cebin [korkak], alçak, hunhar [zalim], canavar bir katil yoktur. ...Hâkim olan Türkü mahkûm etmiş, arslan gibi mertleri, çünkü namertlere muhtaç eylemiş. ...Kırmızı bayrağımızı siyaha boyamış. Dulların saçını beyaz etmiş, yetimlerin boynunu bükmüş, cennet gibi vatanın ortasında cehennem gibi bir ocak alevlendirerek taş üstünde taş omuz üstünde baş bırakmamıştır.”*⁴¹⁵

Şüphe yok ki Refi' Cevad'ın acı geçmişe dair bu hatırlatmaları, aynı zihniyetteki adamlara yeniden ülkenin teslim edilmesi durumunda, yaşanacakların dünden çok da farklı olmayacağını göz önüne getirmek amacına dönüktür. Dolayısıyla yazar Anadolu hareketinin asıl gayesinin vatanın kurtuluşunu sağlamak değil de, İttihat ve Terakki'nin tekrar yönetime gelmesini hızlandırmak olduğunu düşünmüştür. Ancak ona göre İttihatçılar, Harekât-ı Milliye davası ve adıyla halkı eskiden olduğu gibi soymaya devam etseler⁴¹⁶ de, iktidara gelmeleri çok da mümkün değildir: *“...İttihat ve Terakki'nin tekrar mevki-i iktidara gelmesiyle bu memleketin cennet olacağı bir emr-i muhakkak olsa İttihat ve Terakki yine mevki-i iktidara gelemez. Onu iktidara getirecek hiçbir kuvvet tasavvur etmiyoruz. Eğer Cenab-ı Hak Türkiye'nin ve Türklerin tamamen mahv ve inkıraz [son bulma] olmasını takdir buyurmuş ise o zaman diyeceğimiz yok. ...Hatta bizler gibi İttihat ve Terakki elinden*

iğfal ederek kuva-yı hafiyeye hizmet eylemek işimize gelmez. Vatanın mazarına tesir eden, hayatını idame ettirecek olan, istikbalini ihzar eden mebahiste Türkoğlu Türklerin söz sahibi olmaları lazım gelir. Lüzumunda irae eylemek üzere pasaportunu ceplerinde taşıyan yandaşlarla işimiz yok!”

⁴¹⁵ Refi' Cevad, “Hürriyet ve İtilaf'tan Ne İçin Korkuyorlar”, Alemdar, 15 Eylül 1919.

⁴¹⁶ Refi' Cevad, “Turancılar ve Türkler Ama Hakiki Türkler...”, Alemdar, 20 Eylül 1919.

senelerce cefa çeken zümre dahi İttihat ve Terakki'yi istese yine gelemes... İttihatçıların mevki-i iktidara gelmesi için bütün Avrupa ve Avrupalıların bir anda ölüvermesi lazımdır. Dünyada düvel-i İtilafiyeden bilhassa Anglosaksonlardan bir tek İngiliz mevcut oldukça İttihat ve Terakki'nin mevki-i iktidara gelmesi kabil değildir.”⁴¹⁷

Refi' Cevad, “Ülkenin hatta dünyanın önemli gazetelerinin haber yaptıkları Anadolu meselesinde yazacağım” diyerek giriş yaptığı 24 Eylül 1919 tarihli makalesinde bu konuda hükümete düşen görevi hatırlatmıştır: “Yapılacak ne ise bir an evvel yapılmalı. ...Evet Anadolu'da gayritabii ahval mevcuttur. ...Hareket-i milliye bahanesiyle kendi hesaplarına istifade etmek isteyenler meseleye başka bir şekil verdiler. Bunu hükümet aleyhine istimal [kullanmak] eylediler. Ferid Paşa'nın bundan evvelki kabinesinin şekli itibarıyla belki bu itirazı varid [akla gelmek] olabilirlerdi. Bugün kabinenin şekli-i hazırı bir itirazı red edecek bir vaziyettedir. Elhaletü hazihi [şimdilerde] hükümeti meşgul eden yegâne mesele Anadolu'daki Harekât-ı Milliye namına yapılan cinayetlerdir. Bu da olmasa hükümeti işgal ve icraat-ı hükümeti işkâl [zorlaştırma] edecek başka mesele mevcut değil. Harekât-ı Milliye ise bu böyle olmaz. Harekât-ı Milliyeye karışanların ekseriyet-i azimesini İttihatçılar teşkil ediyor. ...Bu gibi cereyanlar ihdas ederek onlardan istifade etmek esasen İttihatçıların eski dolapları idi. Muvakkat [geçici] bir zaman için temin edecekleri ekseriyetle hükümeti ellerine geçirince yapmadıkları kalmaz. Harekât-ı Milliye tabirini tahlil edecek olursak milletin hareketi demek olduğu anlaşılıyor. Milletin hareketi kendini ve vatanını kurtarmak için olur. Bu da vatanını öldürenlerle olmaz... İttihat ve Terakki bunu mevki-i iktidara gelmek için yapıyor.”⁴¹⁸

Alemdar yazarı Refi' Cevad'ın Anadolu hareketi hakkındaki kanaatinin Eylül 1919 tarihi itibarıyla artık olgunlaştığını düşünüyoruz. Ancak o, Anadolu hareketini ne istediğini bilmez bir grup olarak gördüğü için bazen maksatlarının hâlâ anlaşılamadığına temas etmiştir. Dolayısıyla yazarın Erzurum ve Sivas kongrelerinin kesin kararlarına rağmen hâlâ “Ne İstiyorlar?” serlevhalı yazılar yazması, karşı tarafın maksadının henüz anlaşılamadığına değil, yazarın kayıtsızlığına yorulmalıdır: “Bedbaht, elimizde, Anadolu'dan ne vakit bahsedilse şu sual varid oluyor: Ne istiyorlar? Hâlden memnun olmamak şahsi kanaatlerin mahsulüdür. Ona bir şey denemez. Hâlden memnun olmayanlar, mazi ile şaibedar olmasalardı hüsn-i

⁴¹⁷ Refi' Cevad, “Ümidinizi Kesiniz!”, Alemdar, 16 Eylül 1919.

⁴¹⁸ Refi' Cevad, “Bugünün Meselesi”, Alemdar, 24 Eylül 1919.

niyetlerine bağışlardık. Fakat bugün, bu adem-i memnuniyetlerini maddi bir surette izhar etmekte olanların memlekete içirilen zehirli çorbada tuzları, biberleri vardır... Son senelerde Osmanlı devletinin tarz-ı idaresini üç devre taksim edelim: Sultan Abdülhamid-i Sani, İttihat ve Terakki, bir de hükümet-i hazıra [mevcut hükümet] devirleri. ...Bu adamların istediklerini daha kimse bilmiyor. ...Harpten çıkmış hem de yorgun ve perişan çıkmış bir milletiz. Paramız yok, silahımız yok. Halk, İttihat ve Terakki'nin senelerce süren didişkin siyasetinden bıkmış, usanmıştır. Bugün bu suretle yine ahaliyi tazib [azap verme] etmek için ne mecburiyet var? Bilfarz Rauf Bey'e hitaben: Vaktiyle kumandanızda bulunan bir kruvazörle Adalar Denizi'nde de yine bir hareket-i milliye yapmıştınız? Bundan tahassül eden fayda nedir? Anadolu'yu mu kurtardınız? Yunanistan'ın tevsi'ine [genişleme] mani mi oldunuz? desek ne cevap verilecek... İttihatçılar, harb-i umumide bütün Türkiye'yi iğfal [kandırmak] ederek harbe sevk ettiler. Eğer hareket-i milliye ise, hakiki hareket-i milliye bu idi. Ne netice hâsıl oldu? Üç buçuk milyon müsellağ [silahlı], muntazam bir kuvvetin hiçbir şey yapmadığı bir anda Rauf Bey'in başına toplayacağı dört menfaatperest bu milleti kurtaracaksa, yandık mahşere kadar. Harekât-ı Milliye'nin şimdiye kadar takip eylediği safahatı göz önüne getirelim: Silahlanmak, dağa çıkmak, adam soymak, vergi toplamak, mutasarrıfları ve valileri tazyik etmek. Esasen bu memlekette meşrutiyetten sonra bundan başka bir şey işitmedik: Dağa çıkmak, şekavet [eşkıyalık], isyan, yangın, harp elh... Falan yerde köprü yapılmış, yol tamir edilmiş, mektep binası bitmiş, falan hastahaneye şu kadar himmet edilmiş. Bunlar bizim memleketimizde nadiren hatta ender suretiyle işitilir. ...Harekât-ı Milliye'nin takip eylediği safahat tamamen milleti millete kırdırmaktan ibaret. ...Mazi ma-mazi diyelim. Cennet gibi ülkelerini mahv ettikleri bu muazzam devletin başına getirdikleri felaketli maziye geçmiş diyelim. Milletın sırtından soyup yuttukları, sömürdükleri şeylere de yenmiş diyelim: Geçmişe mazi, yenmişe kuzu. Sonra bir de afv-ı umumi ilan edelim. Talat ile Enver'e de buyurun! diyelim. İyi olmaz mı beyler?"⁴¹⁹

Diğer taraftan Fransa'daki Tan gazetesinin bile Anadolu'daki hareketin önderleri ile görüşülmesi tavsiyesinde bulunmasına rağmen, Damad Ferid Paşa'nın

⁴¹⁹ Refi' Cevad, "Ne İstiyorlar?", Alemdar, 27 Eylül 1919. Refi' Cevad bu makalesinde, İttihatçılardan biri olarak gördüğü Rauf Bey için "hangi suretle milliyet cereyanlarından, vatanperverlikten bahsedebilir" der.

bu konuda adım atmamasını eleştiren⁴²⁰ Velid Ebüzziya'nın yeni kurulan Ali Rıza Paşa hükümetinden beklentisi ise, eski hataların tekrar yapılmaması ve Anadolu'daki hareketinin öneminin bir an önce takdir edilmesidir: “...Anadolu Harekâtı bilhassa bidayetinde [başlangıç] içinde kat'a fırkacılık mahsulü değil idi. Zaten öyle olsaydı kabil değil bu kadar çabuk ve bu kadar kuvvetli surette tevsi' [yayılma] edemezdi. Sümme't tedarik [sonradan düşünülmüş] fırkacılık mesai ve teşebbüsünün, bilhassa bu kadar felaketlerden sonra ezhan-ı umumiye üzerinde ne kadar az tesiri görüldüğünün en büyük delailinden biri, mütarekeden sonra ortalığı tamamıyla boş bulmuş olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, bunca propagandalara rağmen bir türlü tevsi' edememiş, mevki tutamamış olmasıdır. ...Bizim fikr-i kasıranemizce [âcizane] yapılacak en mühim iş, Anadolu Harekât-ı hazırasının mahiyet-i milliyesini tamamıyla muhafaza ederek, saltanat, hükümet ve millet arasında vahdet-i efkâr ve efali temine çalışmaktır.”⁴²¹

Tasvir-i Efkâr yazarına göre eski sadrazamın en büyük hatası Kuva-yı Milliye'yi yok saymış olmasıdır. Yazar yapılan hataları saymakla aslında yeni kurulan hükümete de mesaj vermektedir: “Ferid Paşa her şeyden ziyade Kuva-yı Milliye'yi istihkar [hakir görmek] ve istihfaf [küçük görmek] eylemek marifetini göstermişti ve çe fayda ki kendisine bu tarik-i gaflette peyrev [izinden giden] olan gazeteciler ve sabık [eski] dâhiliye ve harbiye nazırları gibi idraksiz ve biçare adamlar da bulunmakta idi. Kuva-yı Milliye'den maksadımız mutlak, bugün İstanbul kapılarına kadar gelerek Ferid Paşa'yı terk-i mevki eylemeğe mecbur etmiş olan teşkilat-ı hazırda değildir. Milliyet desturu, millet kuvveti mademki, düştüğümüz badireden kurtulmak için yegâne istinatgâhımız, yegâne müncimiz [kurtaran] idi, bu kuvvetin er geç ne suretle ve ne şekilde olursa olsun tecelli eylememesi kabil değil idi. ...Bunu memlekette Ferid Paşa'dan başka takdir etmeyen hemen hiç kimse yok idi. Hümayun-ı hazret-i padişahi, muhtelif Frenk gazetelerine vuku bulan beyanat-ı şehriyarlarında ve ısdar buyurdıkları hatt-ı hümayunlarında daima ittihat-ı millinin lüzumundan bahs buyurmakta idiler. Matbuat fakat her ittihat ve ittifak teşebbüsünün arkasında mutlak İttihatçılık görmek gayretinde bulunan birkaç gazete müstesna olmak üzere, vahdet-i milliye husule getirmenin fevaidinden [faydalar] mütemediyen bahsettiler. Ferid Paşa'da eğer zerre kadar hasse-i basiret ve dur-bini [ileri

⁴²⁰ Bkz. Velid Ebüzziya, “Ferid Paşa'nın Sükûtu”, Tasvir-i Efkâr, 3 Teşrin-i Evvel 1919. Yazar bu makalesinde Damad Ferid Paşa'nın istifa haberini de vermiştir.

⁴²¹ Velid Ebüzziya, “Ali Rıza Paşa'nın Vazifesi”, Tasvir-i Efkâr, 4 Teşrin-i Evvel 1919.

görüŖlüklük] olsaydı, Anadolu Harekâtı başladığı zaman derhal o harekâta bila-tetkik [incelemeden] muarız bir vaziyet almaz, bilakis memlekette bir mevcudiyet-i milliye bulunduğunu izhar etmekten siyaset-i hariciyemiz üzerinde hâsil olacak tesirâtı düşünür ve o harekâtı daha mebdeinde [başlangıç] idare ederek onu devlet ve hükümete müzahir ve muavin [yardımcı] bir kuvvet haline getirmeye çalışırdı. Bu suretle hareketten çıkacak netice ise, evvela Anadolu vukuatının gayrimeşru birtakım amalden mütevellit gibi telakki edilmesine mani olmak, saniyen o vukuata hakikaten bazı muzır [zararlı] avamil karıştırsa onları da bertaraf ederek padişah, hükümet ve millet arasında hakiki bir vahdet husule getirmek gibi fevaid temini olurdu. ...Elyevm Anadolu'ya hâkim olan Kuva-yı Milliye esas itibarıyla pek mukaddes ve mübeccel maksatlarla, yani milletin mevcudiyetini, ırzını, namusunu, mülkünü muhafaza ve siyanet [koruma] gibi gayelerle teşekkül etti ve bundan dolaydır, ki hükümetin gittikçe tezayüt [artan] eden acz ve zaafî karşısında pek çabuk tevsi' eyledi. Fakat böyle karışık ve buhranlı zamanlarda kendi kendine teşekkül eden kuvvetler, ne kadar iyi tertibat ve istihzarat [hazırlıklar] mahsulü olursa olsun, daima az çok intizamsızlığa müncer [sürüklenme] olmaya maruzdurlar.”⁴²² Velid Ebüzziya yukarıda, bazı gazetelerin Anadolu hareketini İttihatçılık ile bir tuttuklarını söylemiştir ki, bizce kastettiği gazetelerden biri isim zikretmese de Alemdar'dır.

Tasvir-i Efkâr'ın Ali Rıza Paşa hükümeti kurulduktan sonra Kuva-yı Milliye ile ilgili haberleri önelediği görülmektedir. Bu durum şüphe yok ki yeni hükümetin Anadolu hareketini anlamaya başlamasının da bir sonucudur. Zira gazetenin 6 Ekim 1919 tarihli sayısında “Vaziyet-i Dâhiliyemiz ve Anadolu Haberleri-Dâhiliye Nazırı Paşa'nın Dün Sabah Mustafa Kemal Paşa ile Muhabere-i Telgrafiyesi-Kuvâ ve Harekât-ı Milliye Hakkında Malumat-ı İcmaliye” başlıklı genişçe bir haber vardır. Bu haberde şunlar yazılıdır: “Malum olan ve sıhhati temin edilebilen cihet, dün saat onda makamlarına gelen Dâhiliye Nazır-ı Cedidi Şerif Paşa'nın biraz sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından vuku bulan davet üzerine kendisiyle telgraf makinesi başında bir müddet muhabere eylediğidir.” Aynı yerde, “Harekât-ı Milliye'nin Taazzuv ve İnkişafı” küçük başlığı altında ise şunlar yazılıdır: “Bugün bütün Anadolu'da ve bu ana kıta-i vatanda vicdan-ı milliyeden mülhem [ilham alan] milli ve dini bir ittihad saik olan Harekât-ı Milliye, bundan birkaç ay evvel, bugünkü heyet-i müttehidesiyle mevcut ve manzur değildi. Müdafaa ve muhafaza-i milliye ihtiyaç-ı meşruundan

⁴²² Velid Ebüzziya, “İttihat-ı Milli Karşısında”, Tasvir-i Efkâr, 5 Teşrin-i Evvel 1919.

nebean [fişkiran] eden hareketler, ibtida [önce] Anadolu'nun ayrı ayrı havalisinde meşhud olmuş ve yavaş yavaş bugünkü şekl-i müttehide vasıl ve müncer olmuştur.” Yazıda ayrıca, maksatlı olarak yayılmak istendiği gibi bu hareketin Bolşeviklik ile hiçbir alakasının olmadığı vurgulanmıştır. Buradaki açıklamaya göre, İzmir'in işgali, İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti'nin doğmasına neden olmuştur ve ruhları itibarıyla Harekât-ı Milliye ile benzerlik arz etmektedir: “İzmir Redd-i İlhak kuvvetleri ile Harekât-ı Milliye aynı şeyler olmamakla beraber gayeleri mütekebilen ve aynen müdafaa-i hukuk-ı memleket esasında ittihat eylemektedir.” Yazıda ayrıca, Harekât-ı Milliye'ye katılanların şu yemini ettikleri yazılıdır: “Saadet ve selamet-i vatan ve milletten başka kongrede hiçbir maksad-ı şahsi takip etmeyeceğime, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma, mevcut fırak-ı siyasîyeden [siyasi fırkalar] hiçbirisinin amel-i siyasîyesine hadim olmayacağıma vallah u billâh.”⁴²³

Refi' Cevad ise söz konusu yemini samimi olarak görmemiştir: “Bugünlerde İttihatçıların yüzünden neşeler saçılıyor. Kendilerini Harekât-ı Milliye ile alakadar göstererek böbürleniyorlar. Bunda da bittabir maksad-ı mahsusları var... Hâlbuki Harekât-ı Milliye'ye iştirak edenlerin yemin suretlerinden anlaşılıyor ki bu adamlar hiçbir fırkaya bahusus [özellikle] İttihat ve Terakki'ye temayül etmiyorlar. ...Harekât-ı Milliye'nin arasına sokulacak olursa yavaş yavaş bütün kutsi gayeleri bel' [ortadan kaldırma] eder ve nihayet felaketler yağdıracak bir bela bulutu olur... Harekât-ı Milliye'yi idare edenler kimler ise İttihat ve Terakki'nin (blöfünü) meydana çıkarmalı. Harekât-ı Milliye, söylediği vechile bu milletin mevcudiyetini muhafaza ve idare için olmayıp da yine Talat reisi mevki-i iktidara getirmek deli Enver'i milletin başına bela etmek için ise bu Harekât-ı Milliye olmaz... İttihat ve Terakki mikropları bundan istifade etmek için araya sokulmak istiyorlarsa firengi mikrobu gibi bu gayeyi az zamanda yerler, çürütürler.”⁴²⁴

Refi' Cevad, yukarıda Velid Ebüzziya'nın reddettiği Kuva-yı Milliye-Bolşeviklik benzerliğini kuran yazarlardan biridir. Yazar, tahmin edileceği üzere bunu yine İttihat ve Terakki'yi meseleye katarak yapmıştır: “...Mütarekeden sonra mevki-i iktidarı ellerinden kaçırın İttihatçıların Rusya'daki servet ve hükümet düşmanı idareye ağızlarının suları aktı. ...Bolşevikler avamı [halk], havasa [üst sınıf] hâkim ediyorlardı. İttihatçılar bunu daha vasi' [geniş] bir tarzda yapmışlar esafili [alçaklar] ahaliye tercih etmişlerdi. Bolşevikler erbab-ı servet soyuyorlardı

⁴²³ Bkz. Tasvir-i Efkâr, 6 Teşrin-i Evvel 1919.

⁴²⁴ Refi' Cevad, “Harekât-ı Milliye-İttihat ve Terakki”, Alemdar, 6 Teşrin-i Evvel 1919.

bunlar, bütün milleti soydular. İttihatçılık bu memleket için Bolşeviklikten daha ziyade tahribat yapmıştı. Rusya'dan varid [gelen] olan haberlerde Lenin hükümeti halkı aç bırakmış, bir lokma ekmek için cinayetler olmuş. Bu bizde her gün tekerrür eden vakalar değil mi idi? İttihatçılar esatirde seyyiat kutusunun kapağını açan Promete gibi bu memlekete öyle zehirler saçtılar ki panzehirini bulmak hiçbir fen adamının kârı değildir. ...Bütün insaniyete karşı bir müfteris canavar şeklinde olan Bolşeviklik bizim İttihat ve Terakki'ye nispetle karakulak suyu gibi hafif kalır. ...İttihat ve Terakki yeşilliklerden zehir alan engerek gibi Bolşeviklikten zehrini aldı. Ve o zehri pak ve saf Anadolu'ya saçmak istiyor. ...İttihatçılığın Anadolu'daki şimdiki şekli Bolşevikliğin kıp kızıl bir şeklidir. Rusya'daki Bolşevik avı nasıl süreksiz avı şeklinde devam ediyorsa, yakında bizdeki süreksiz avı da muvaffakiyetle hitama erecek. Bu gibi avlarda istimal edilen İngiliz tüfekleri biraz ağırdır ama atacağı mermiyi dosdoğru hedefe isabet ettirir!”⁴²⁵

Anladığımız üzere Refi' Cevad Bolşevikliği yermiştir ancak “kötünün kötüsü de var demek” için bunu bir araç olarak kullanmıştır. Tehdidin defedilmesi noktasında ise İngiltere'ye rol biçmiştir.

Velid Ebüzziya, Refi' Cevad kadar ısrarlı olmasa da Kuva-yı Milliye'nin İttihatçılıktan uzak durmasını ifade etmiştir. Yazar, vaziyetin Kuva-yı Milliye'ye de görevler yüklediğini, dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın bunu takdir etmesini istemektedir. Ona göre, Hürriyet ve İtilaf Fırkası da İttihatçılık zihniyeti ile hareket etmiştir: “...Bugün Mustafa Kemal Paşa ile sair Hareket-i Milliye rüesasına teveccüh eden vezâif-i mühimmeden birincisi, makalemizin baş tarafında bir nebze temas eylediğimiz... sözü ayağa düşürmek felaketinden tevakkî [sakinme], ikincisi de düşmanlarımızın ekmeğine yağ sürmemek için İttihatçıların seyyiat-ı sabıkasına [geçmişteki suçlar] az çok temas eylemiş eşhasın Harekât-ı Milliye'ye her ne suretle olursa olsun iştirakinin suret-i katiyede men'idir. Hareket-i Milliye'ye yalnız şahsen İttihatçıların iştiraki değil, İttihatçılık zihniyetin de girmesi katiyen tecviz [izin verme] edilmemelidir. Bu zihniyetle alude [dolu] olan (Hürriyet ve İtilaf)ın şöyle teşehhüd miktarı kuvve-i hükümeti ele geçirmesinden, memlekette nasıl vahdet-şiken [birliği bozan] tesirat husule geldiğini tecrübe ettik ve hâlâ ediyoruz. ...Memleketimizin hâl ve vaziyeti, sulhun akd edilmemiş olduğu, Yunanlıların henüz İzmir'de bulunduğu, (Venizelos)un da hâlâ Paris'te fırladıklar çevirmekle iştilgal

⁴²⁵ Refi' Cevad, “Bolşevik Avı”, Alemdar, 29 Eylül 1919.

eylediği nazar-ı dikkate alınınca, vahdet-i milliye kadar vahdet-i idareye, sükûn ve intizama da ihtiyacımız olduğu tezahür eder. ...Binaenaleyh içinde bulunduğumuz buhranı hitama erdirmek ve hükümet-i merkeziyenin nüfuzunu memleketin her tarafında tesis ve tahkim eylemek için her ne yapmak lazımsa acilen yapmak ve menafî-i âliye-i memleket namına serian [bir an önce] uzlaşmak hükümet-i cedidenin de, Kuva-yı Milliye rüesasının da uhdelerine [üzerlerine] müterettip [düşen] bir farizadır.”⁴²⁶

Tasvir-i Efkâr yazarı bu konuda hükümete de düşen önemli görevlerin bulunduğunu, bunlardan belki de en önemlisinin eski hataları tekrar etmeyerek Anadolu’ya kayıtsız kalınmaması gerektiğini ifade etmiştir: “...Hükümet-i hazıranın ne kadar hüsn-i niyet ve fikr-i itilafla hareket ettiği malum bulunduğu nazaran Kuva-yı Milliye ile anlaşma keyfiyetinin artık hiçbir teehhüre [gecikme] uğramayacağını ümit ederiz. Herhâlde vaziyet-i hariciye ve dâhiliyemiz daha ziyade müphem [belirsiz] kalmaya mütehammil [dayanılır] değildir. Anadolu’da başlayan Harekât-ı Milliye Rıza Paşa kabinesinin himmeti ile vahdet-i milliye’nin istihsali netice-i mesudesine müncer olduğu dakikadan itibaren atimize daha bir hafta evvelkine nispetle daha çok fazla inşirah [rahatlık] ile bakabileceğimiz şüphesizdir.”⁴²⁷

Daha önceki başlıklarımızda ifade ettiğimiz gibi, her iki yazar Hürriyet ve İtilaf fırkasına son ümit gözüyle bakmışlardı. Bir müddet sonra bu düşünceden iki yazarın da vazgeçtiği görülmektedir. Vaziyetin ehemmiyeti dolayısıyla vatani kurtuluşa götürecek bir arayıştan ötürü olsa gerek, Refi’ Cevad’ın değilse de, ki o da kendisini Anadolu hareketine başlangıçta taraftar olarak tarif etmişti, Velid Ebüzziya’nın Kuva-yı Milliye’yi de son fırsat olarak nitelediğine şahit olunur: “Anadolu Harekât-ı Milliyesi’nin teşebbüsatıyla hâsıl olan bugünkü vaziyet, memleketi kurtarmak için elimize geçirdiğimiz son fırsat ve bu memleketin sahibi olarak yaşamaya kabiliyetimizi ispat için son imtihan vesilesidir.” Yazar ayrıca, “gerek Kuva-yı Milliye’yi İttihatçı olarak gören zihniyetin endişelerini, gerekse İttihatçıların Kuva-yı Milliye’de İttihatçı kokusu alıp sevinmelerini anlamak mümkün değil” der. Ona göre, herkese düşen görev, “Eline bir kova alarak yurdumuzun

⁴²⁶ Velid Ebüzziya, “Buhranı İzale Vazifesi”, Tasvir-i Efkâr, 6 Teşrin-i Evvel 1919.

⁴²⁷ Velid Ebüzziya, “Anlaşma Lüzumu”, Tasvir-i Efkâr, 9 Teşrin-i Evvel 1919.

ateşini söndürmeye, mebna-yı vatanın temeline bir taş daha ilave ile onu büsbütün inhidamdan [çöküş] kurtarmaya şitaban olmaktan ibarettir.”⁴²⁸

Velid Ebüzziya, Kuva-yı Milliye'nin mahiyetini ve çıkış noktasını her zaman takdir etmiştir. O, Harekât-ı Milliye'nin tıpkı bir “yıldırım” gibi hızla yayıldığına işaret ederek, on bir sene evvel Meşrutiyet'in ilanı ile Harekât-ı Milliye'nin doğuşu arasında bir benzerlik kurmuştur. Rumeli dağlarından çıkan kuvvetin istibdat idaresini yıktığını ancak sonrasında yaşananların hiç de iyi olmadığını, ancak şimdi Anadolu'da yeni bir ışığın peyda olduğunu, sonunun ise ilkinden farklı olması gerektiğini ifade eden yazarın asıl temennisi ise şu merkezdedir: “*İşte bizim bütün temennimiz, şeklen uzaktan uzağa yekdiğerine benzeyen bu iki hareketin esas ve ruh itibarıyla yekdiğerinden ayrı olmasıdır.*” Yukarıdaki sözlerin yer aldığı makalenin başlığı “Hasta Adamın Dinç Çocukları” olup, bu başlık aslında 21 Eylül tarihli Tan gazetesinin, Anadolu'da Erzurum'da başlayan hareketi takdir ettiği zamanda sarf ettiği bir tabirdir. Velid Ebüzziya da bu tabiri kendi makalesine başlık yapmıştır. Velid Ebüzziya'nın bu makalesi, onun bir yıldan fazla bir zaman içinde yazdıkları arasında en hislilerinden olmaya adaydır kanaatindeyiz: “*...Dikkat edelim, basiret gösterelim! Anadolu Harekât-ı Milliyesi şu kahramanın veya bu İttihatçının eseri değildir, o bütün milletin malıdır. Bütün milletin ihtiyaç-ı ruhundan doğmuştur. Onun saik-i aslisi, sebep-i evveli on bir aydır milletin layık olmadan çektiği cefalar, ıztıraplardır. Bu on bir aydır çekilen alamda [üzüntüler] muvafık, muhalif hepimiz müşterekiz. Darü'l hilafe sokaklarında on bir aydır, her gün bin şekl-i mahufta [korkunç] gördüğümüz menazırdan [manzaralar] hepimizin kalbi aynı derecede cerihadar [yaralı] olmuştur. İzmir'de şehit olan otuz bin Müslümanın ıztırabı dünyalar durdukça bütün Müslümanların yüreğini yakacaktır. Bundan dolayıdır, ki bizim bugün Harekât-ı Milliye üzerine yüreğimiz titriyor. Hepimiz de aynı hisle mütehassis olabilirsek, hepimizin de yegâne gayesini bu hareketin de, netice itibarıyla on bir sene evvelki harekete benzememesi teşkil ederse, hepimiz Kuva-yı Milliye'nin her hareketini gözümüz gibi kıskanırsak, ona yalnız yanlış yollara gittiği vakit muarız [karşı] olursak pek memuldur [umulan], ki tamamen hayırlı neticelere vasıl oluruz, düşmanlar meyus [ümitsiz], dostlarımız şadan [sevinçli] olur ve hasta*

⁴²⁸ Velid Ebüzziya, “Son Fırsat, Son İmtihan”, Tasvir-i Efkâr, 11 Teşrin-i Evvel 1919.

adamın ölmediği, ölmeyeceği ve pek zinde evladı olduğu hakikati güneşler gibi tecelli eder.”⁴²⁹

Refi’ Cevad bir zaman sonra Kuva-yı Milliye’nin devleti hariçte müşkül duruma sokacağını sürekli vurgulamasına rağmen, Velid Ebüzziya ise İtilaf devletlerinin tıpkı eski hükümet gibi Anadolu hareketi hakkında seyirci kalmasına anlam veremese de, en azından önyargılı bir yaklaşım sergilemedikleri için onları takdir etmiştir: “...İtilaf devletleri bugüne kadar Harekât-ı Milliye hakkında ne düşündüklerini, ne fikirde bulduklarını hiçbir suretle işrab [anlatma] etmemişlerdir. Şimdiki hâlde bu devletler Harekât-ı Milliye karşısında tamamıyla seyirci bir vaziyette bulunuyorlar ve bu babda bir karar vererek lede’l icab [gerektiğinde] icraata da geçmek için hiç şüphesiz hâsıl olacak netayice intizar [beklemek] ediyorlar.”⁴³⁰

Tasvir-i Efkâr yazarına göre, Avrupa bile mahiyeti hakkında çok fazla bir şey bilmediği Kuva-yı Milliye’ye dair sözler sarf etmezken, ülkenin vatandaşlarının ona karşı olan saldırılarını anlamak zordur: “Memleketimizin hayat ve mematiyla herkesten ziyade alakadar olan bizler için, Avrupa’nın bu ihtiyatkâr ve teennikâr [ihyiyatlı] vaziyeti büyük bir numune-i imtisal olmak iktiza etmez mi? ...Anadolu harekâtı bir nihayet değil bir başlangıçtır, memleketi selamete doğru isal [ulaştırmak] için atılmış ilk hatvedir.”⁴³¹ Ancak bir müddet sonra Avrupa’nın bu sessizliği yazarı mutsuz etmiştir: “...Eğer Avrupa siyaseti bugün, mütarekenin bidayetinde [başlangıç] vaz’ edilen desatir ve kavaidin [kaideler] esasına bihakkın riayetkâr bulunsaydı, Harekât-ı Milliye hakkında ne düşündüğünü nazari bir surette olsun tayin etmek o kadar müşkül olmazdı. ...Bu vatanın bütün İslam evladı bugün eline geçen fırsatın kıymetini bilir de Kuva-yı Milliye’nin etrafında toplanırsa beka ve istiklalimizin behemehâl [her hâlde] taht-ı temine alınacağına da katiyen şüphe etmememiz lazım gelir.”⁴³² Yazar aynı makalede, Wilson prensiplerinin on bir ay önceki kadar gündemde olmamasını eleştirmiş ve hatta Sivas kongresindeki kararlar ile Wilson prensiplerinin arasında hiçbir ihtilafın olmadığını belirtmiştir.

Velid Ebüzziya konuyla ilgili olarak Ermeni ve Rum patriklerinin İtilaf devletleri nezdinde girişimde bulunmasını da eleştirmiştir: “Ermeni ve Rum patrikleri..., İtilafiyun mümessillerine, şuraya buraya müracaat ile bir sürü isnadat

⁴²⁹ Velid Ebüzziya, “Hasta Adamın Dinç Çocukları”, Tasvir-i Efkâr, 13 Teşrin-i Evvel 1919.

⁴³⁰ Velid Ebüzziya, “Avrupa’nın Sükût ve İntizarı Karşısında”, Tasvir-i Efkâr, 16 Teşrin-i Evvel 1919.

⁴³¹ Velid Ebüzziya, “Yine Harekât-ı Milliye Etrafında”, Tasvir-i Efkâr, 19 Teşrin-i Evvel 1919.

⁴³² Velid Ebüzziya, “Kuva-yı Milliye ve Avrupa”, Tasvir-i Efkâr, 27 Teşrin-i Evvel 1919.

[suçlamalar] ve mutalebatta [istekler] bulundular. Rum patrik vekili (Droteos) ile Ermeni patriki (Zaven)⁴³³ in bu müracaatlarına hiç de taaccüp [şaşırmak] etmeyiz, çünkü Teşkilat-ı Milliye'nin harekete gelmesiyle Türk'ün hiç de ölmediğinin ve ölmeye de kat'a niyeti olmadığını birdenbire tezahür etmesi en ziyade gayrimüslim unsurların adem-i hoşnudi [hoşnutsuzluk] ve şüphesini davet edeceği pek tabii idi. ...Rum ve Ermeni patriklerinin şikâyetlerine esas olarak gösterdikleri sebepleri ise, Harekât-ı Milliye'nin başladığından beri Anadolu'da ber-mutad [alışıldığı gibi] Rum ve Ermeni unsurlarının huzuru muhtel [bozuk] olduğudur. Bu iddianın tamamıyla muhalif-i hakikat bulunduğuna hiç şüphe yoktur. Teşkilat-ı Milliye kuvvetlenerek Anadolu'nun her tarafına taazzuv [teşkilatlanma] ettiğinden beri oraları dolaşmış olanların yek-zeban [tek ses] olarak tasdik ettikleri bir şey var ki o da Anadolu'da şimdi asayişin evvelkine nispetle daha ziyade taht-ı temine [güvence] alındığıdır. ...Biz kim ne derse desin, Teşkilat-ı Milliye'nin bir taraftan hukuk-ı milliyeyi muhafaza esbabına tevessül ederken, diğer taraftan vatanın bekası adl ve hak esaslarına riayete vabeste [bağlı] olduğunu takdir ederek şimdiye kadar o yolda hareket edildiğinden katiyen eminiz. ...Türk'ün şimdiye kadar bu kadar haksız isnadata maruz kalan namını temizlemek, Türk'ün memleketini medeni surette idareye kabiliyeti olduğunu ispat eylemek, Kuva-yı Milliye'nin en mühim vezâifini [vazîfeler] teşkil ediyor.'⁴³⁴

Kuva-yı Milli hakkındaki bu suçlamaya Mustafa Kemal Paşa da bir cevap vermiştir. Nitekim Tasvir-i Efkâr'ın 22 Ekim 1919 tarihli sayısında "Ermeni Patriğini Bir Tekzib" başlığı altında Mustafa Kemal Paşa imzalı özetle şöyle bir yazı vardır: "Ermeni patriği (Zaven) Efendi ahiren (Neologos) gazetesinde neşrettiği bir mektupta birçok Ermeni ailelerinin Harekât-ı Milliye-i ahireden mütevahhişen [korkarak] Erzincan, Erzurum, Samsun, İzmit, Adapazarı gibi Anadolu havalesinden muhaceret etmekte olduklarını dermiyan [ileri sürmek] ve bu suretle milletin surf hukuk-ı milliyesini müdafaa emeliyle vücuda getirdiği vahdeti bir Ermeni veya anasır-ı gayrimüslime aleyhtarlığıyla şaibedar etmek istiyor. Evvela, Erzincan ve Erzurum havalisinden hicret etmiş olan katiyen hiçbir Ermeni ailesi yoktur. Saniyen İzmit, Adapazarı, Samsun ve havalisinde olduğu gibi bütün Anadolu'da asayiş ve beyne'l anasır [unsurlar arasında] hüsn-i amiziş [geçim] elhamdülillah her

⁴³³ Bu konuda bkz. Recep Karacakaya, "İstanbul Ermeni Patrikleri ve Siyasî Faaliyetleri (1878-1923), Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni meselesinin ortaya çıkışı ve yabancı devletler, C. 9, ed. Mehmet Meti Hülagü... (ve başk.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, 100-104.

⁴³⁴ Velid Ebüzziya, "Patriklerin Şikâyetleri", Tasvir-i Efkâr, 20 Teşrin-i Evvel 1919.

zamankinden pek ziyade bariz ve şayan-ı teşekkür bir derecededir. Hatta Haymana vesair mahalleler rüesa-i ruhaniyesi ve Amasya, Tokat vesair livaların ahali-i Hristiyanıyesi Harekât-ı Milliye'nin tamamen mürevvici [tarafıtar] bulduklarını telgraflarla Dâhiliye Nezareti'ne ve ecnebi mümessillerine bildirmişlerdir.”⁴³⁵

Tasvir-i Efkâr yazarı, birbirini ezelden beri çok da sevmeyen Ermeni ve Rum unsurunun, Anadolu hareketini akim [neticesiz] kılmak için el ele vermesini yadırgamıştır: “...Rum unsuru ile Ermeni unsuru arasında asırlardan beri devam ede gelen münaferet [haset] bile şu aralık zail [ortadan kalkmış] olmuş ve her iki cemaat Türklere karşı cidallerinde [mücadele] muvaffak olabilmek için bütün ihtilafat-ı mezhebiye ve hissiyeyi bir tarafa bırakarak el ele vermişlerdir. ...Türk onların iddia ettikleri gibi kahhar ve zalim olsaydı, bugün kendi memleketlerinde, kendi sinesi içinde, kendi yüzüne karşı bu kadar kuvvetli ve bi-perva [pervasızca] surette serd-i mütalebat [istekte bulunmak] edebilecek bir Rum ve Ermeni unsuru bulunmak imkânı kalır mıydı? ...Harekât-ı Milliye şu veya bu kumandanın, şu veya bu kahramanın eser-i tevlidi ve icadı değildir. Bu, memleketin hayat ve mematında alakadar olan ve her çi bad-a-bad [ne olursa olsun] kurtulmaya azmetmiş bulunan bütün Müslüman vatandaşların kalbinden ruhundan, doğmuştur. ...Onların arkasında koca bir Avrupa, koca İtilaf devletleri, koca bir âlem-i Hristiyanıyet var. Türk'ün elinde ise, İslamiyet'inden, Hakk'ından, Hakk'ına istinat etmekten mütevellit kuvve-i maneviyesinden ve nihayet bütün ümit ve emellerini rabt eylediği Anadolu harekâtından başka bir şey kalmamıştır. Bundan dolayıdır, ki çok şeye tahammül ettik, çok facialar karşısında sükût ve sabır eyledik, fakat sükût ve tahammül edemeyeceğimiz bir şey vardır, ki o da Anadolu harekâtına karşı hatta yan gözle bile bakılmasıdır. Gayrimüslimler eğer şimdiye kadar anlamamışlarsa, pek yakında anlayacaklardır, ki Türk'ün bekası, onların da menafinin [menfaatler] icabatındandır ve Türk'ün idaresi biraz daha muntazam olmak şartıyla, yabancı unsurlara karşı göstereceği cömertliği, sahaveti [ihсан], civanmertliği, mihmanperverliği [misafirperver], ibraz [göstermek] edebilecek dünyada hiçbir kavim yoktur ve olamaz.”⁴³⁶

Velid Ebüzziya Anadolu hareketinin maruz kaldığı suçlamaları yadırgasa da, bunun zaten beklenmedik bir şey olmadığını ancak hareketin taviz vermeden yolunda yürümesi gerektiğini belirtmiştir: “...Anadolu Harekât-ı Milliyesinin maruz kalacağı

⁴³⁵ Tasvir-i Efkâr, 22 Teşrin-i Evvel 1919.

⁴³⁶ Velid Ebüzziya, “Gayrimüslimlerin Lüzumsuz Telaşları”, Tasvir-i Efkâr, 24 Teşrin-i Evvel 1919.

müşûlat iki türlüdür. Evvela sırf devleti ve milleti kurtarmak için başlamış ve o suretle de devamı mütemenna [istenilen] bulunmuş olan bu harekât, Türk milletinin selamete ererek müstakil bir Türkiye kalması işlerine gelmeyen dâhili ve harici düşmanların ibka ve ihdas edecekleri bin türlü mevani [engeller] ile uğraşmak mecburiyetinde kalacaktır. Saniyen on senelik mesaib [musibetler] ve afat-ı mütevaliye [üst üste gelen afetler] ile bünye-i mevcudiyeti o derece sarılmış, akide ve maneviyatı bu merteye teşevvüğe [karışıklık] uğramış olan bu biçare memlekette ve şerâit-i hazıra içinde bir idare-i muntazama tesisi kabil olabileceğini ve ölmemeğe azmetmiş bulunan bir milletin, uçurumun kenarında bile kendini kurtarmak iktidar ve kabiliyetini elan [hâlâ] haiz olduğunu ispat etmek mecburiyetindedir. ...Kimi bin türlü amal-i muazzama [büyük istekler] peşinde dolaşan, kimi mesela şu karışık devrede milletinin ve milletinin hayatı pahasına cebine beş on bin lira atabilmek gibi hasis [alçak] ve zelil emeller besleyen harici ve dâhili düşmanlarımız, bizi hiçbir vakit meyus [ümitsiz] etmemelidir ve etmez.”⁴³⁷

Refî' Cevad, başlangıçta değilse de ilerleyen süreçte Kuva-yı Milliye hakkında olumsuz düşünceler içerisine girmiş olmasına rağmen, bu hareketin özellikle Anadolu'nun doğusundaki Hristiyanlar aleyhine başladığı suçlamasının karşısında durmuştur. Zira The Times gazetesinde çıkan bir haberde, mütarekeden sonra memleketlerine dönen Ermenilerin yaşadıkları sıkıntılar ile çete olarak tarif edilen Kuva-yı Milliye'nin Hristiyan unsurları endişeye sevkettiği söz konusu edilince, Refî' Cevad, Milli Hareket'in The Times'ın yazdığı gibi Nisan ayında Anadolu içlerinde değil, İzmir'in haksız yere işgal edilmesinden sonra zaruret icabı Aydın civarında ortaya çıktığını ifade etmiştir: “...İzmir işgalinden pek çok sonra ta Ağustos evasıtında [ortasında] idi ki; ilk Erzurum Kongresi inikad [toplama] ediyor. İttihaz eylediği mukarrerat [kararlar] neticesinde İzmir işgalini protestosunu, mesail-i saireye [diğer konular] ait nokta-i nazarını hükümete ve düvel-i mütelife mümessilin-i muhteremesine arz ve iblağ eğliyordu! Bütün buna takaddüm eden hareketler kaffeten ve kâmilin [tümüyle] işgal sahası hudutlarına tesadüf eden ve işgal esnasında, işgalden sonra vukua getirilen mezalimin bir netice-i tabiiyesi olmak üzere kabul eden (çeteciler değil) Kuva-yı Milliye tarafından – mahza [ancak] işgalin fuzuli tevsi'ine [yayılma] meydan verilmemek ve be-tekrar oralarda da birçok şenayi ve mezalime maruz kalınmamak maksadıyla ve bir

⁴³⁷ Velid Ebüzziya, “Vaziyetteki Müşkülât”, Tasvir-i Efkar, 25 Teşrin-i Evvel 1919.

müdafaa-i müsellahadan [silahlı] başka manayı tazammun [taşımak] etmemek şartıyla- vukua geliyordu! ...Evet Harekât-ı Milliye'nin hedef ve gayesinde Hristiyanlar aleyhine katiyen bir kasıt yoktur. Bunu her gün gazetelerde okuduğumuz birçok telgraflarıyla kendileri de teyit ve tasdik ediyorlar.” Ancak yazar devamında, “*söylediklerimiz Kuva-yı Milliye'nin her türlü şaibeden uzak olduğu anlamına gelmemelidir”* diyerek onların içlerindeki İttihatçıların ayıklanmadığını, Ferid Paşa kabinesinin daha sükûtundan önce hükümet işlerine müdahale etmek istediklerini, sonrasında seçimlere engel olarak Damad Paşa kabinesinin sükûtuna muvaffak olduklarını eklemiştir.⁴³⁸

Velid Ebüzziya ise, Kuva-yı Milliye için asıl tehdidin içerde olduğunu belirtmiş ve isim vermese de Refi' Cevad'ın ikircikli tutumunu eleştirmiştir: “*...Harekât-ı Milliye'ye karşı en büyük düşmanlığı biz hariçten bekliyorduk. ...Buna mukabil Harekât-ı Milliye'ye karşı asıl düşmanlık asıl muhalefet dâhilde zuhur etmeye başlamaktadır. Yine mu'terizlerden [itiraz eden] bazıları Mustafa Kemal Paşa ve Rauf beylerin kat'a [asla] İttihatçı olmadığını her gün ilan edip duruyorlar. Zaten bu hakikatin ayrıca ilan edilmesine hacet de yok. Mustafa Kemal Paşa'yı yakından tanıyanların hepsi, kendisinin İttihatçılıkla kat'a alakası olmadığından, bilakis son zamanların su-i idaresine [kötü idare] en ziyade mu'teriz bulunanların meyanında [arasında] olduğundan imanları kadar emindirler. Mamañih [bununla birlikte] mesele esasen şahıslarda değil, işin zatındadır. ...Anadolu'nun yeniden silahlanması bir hatadır, harb u darb yüzünden bu kadar felaket çekmiş bir milletin artık yeniden maceralara atılmaya tahammülü kalmamıştır diyorlar! Amenna. Biz de o fikirdeyiz. Fakat Anadolu Teşkilatı şimdiye kadar neşr olunan müteaddid [birçok] beyannameleri ve vaki olan icraatıyla ispat etti, ki sırf milletin hukuk-ı mukaddessesini, hakk-ı hayat ve istiklalini müdafaa maksadıyla vücuda gelmiştir. Hiç kimseye meydan okumak, hiç kimseye taarruz etmek, gayri medeni hâl ve harekâta bulunmak aklından geçmemektedir ve elinden de gelmez. Öyle ise Harekât-ı Milliye'ye, henüz fena bir fiil ve teşebbüsü tahakkuk [kesinleşmek] etmeden evvel nedir bu taarruzlar, nedir bu hücumlar, nedir bu insafsızca bühtanlar [suçlama] ve iftiralar?”⁴³⁹*

Esasında kendini bir kanaate inandırmış bulunan Refi' Cevad'ın Kuva-yı Milliye meselesinde sergilediği söylem değişikliği yukarıda görüldüğü gibi Velid

⁴³⁸ Bkz. Refi' Cevad, “Türkiye Hristiyanları”, Alemdar, 14 Kanun-ı Evvel 1919.

⁴³⁹ Velid Ebüzziya, “Kimden Kime Şekva Edelim”, Tasvir-i Efkâr, 28 Teşrin-i Evvel 1919.

Ebüzziya'nın da dikkatinden kaçmamıştır. Nitekim onca sözlerine rağmen Refi' Cevad, 1919 yılı Ekim ayının sonlarında “Biz, Harekât-ı Milliye'ye İttihatçılık olmamak şartıyla taraftarız”⁴⁴⁰ diyebilmiştir. Aynı yazar birkaç gün sonra sözlerini yinelemiştir: “Fikirlerimizi adam akıllı tespit etmek için tekrar ediyoruz: 1-Harekât-ı Milliye'ye taraftarız. 2-Harekât-ı Milliye'de İttihatçılık olmamak şartıyla”⁴⁴¹

Diğer taraftan Tasvir-i Efkâr yazarı Velid Ebüzziya, Kuva-yı Milliye'yi mütarekeden beri gelen hükümetlerin hepsinden üstün görmüş ve onu “müzakereye girişmeye liyakatli” olarak tarif etmiştir: “Anadolu'da zuhur eden Harekât-ı Milliye'nin, memleketin mukadderatı üzerinde, ister hayırlı olsun, ister zararlı olsun, tesirat-ı azime icra edeceği muhakkaktır. Hatta bila-mübalağa [abartısız] denilebilir ki mütarekenin bidayetinden [başlangıç] beri, Türkiye'nin de bir mevcudiyeti, Türk milletinin mahv olmayıp bilakis yaşamaya azimkâr bulunduğunu ilk defa izhar ve ispat eden bu harekât olmuştur. Anadolu Teşkilat-ı Milliyesi'nin bir senedir mevki-i iktidara gelmiş resmi hükümetlerin hepsinden ziyade kabil-i hitap ad edildiği ve bu teşkilatın hak-ı helaka serilmiş gibi görünen Türkiye'nin henüz bir mevcudiyeti, bir hayatı bulunduğunu ispat eylediği muhakkaktır. Mamefih şurasını kat'i surette tayin ve tasrih [açıklamak] edelim ki, Harekât-ı Milliye'nin Avrupaca bihakkın hatrisayılır, müzakereye girişmeye liyakatli, memleketi tamamıyla temsil eder bir kuvvet gibi telakki olunması, ancak o harekâtın bundan sonraki efal [füller] ve icraatında bir hükümet-i mütemeddine [medeni] ve kaviyeye yakışır surette isabet, mantık, intizam ve inzibat göstermesine mütevakkıftır [bağlı].”⁴⁴²

Dikkatimizi çeken nokta, her iki yazarın da amaçlarının Kuva-yı Milliye'yi yanlış yapmaktan sakındırmak olduğunu vurgulamalarıdır. Fakat Refi' Cevad kusur olarak gördüğü şeyleri sayarak bunu yaparken, Velid Ebüzziya ise arka arkaya sayılan ve Anadolu hareketinin sırtına yüklenilmek istenen ithamların dayanaksız olduğunu söylemeyi kendine vazife bilmiştir: “...Kuva-yı Milliye gökten inme bir heyet olmadığı cihetle bazı kusurları olduğunu, bazı hatalara düşmesi muhtemel bulunduğunu biz de biliyor ve tasdik ediyorduk. ...Kuva-yı Milliye'nin kusurlarına karşı insafsızca hücum ederek bu kuvveti enzar-ı ammede [herkesin gözünde] ve Avrupa nezdinde lekedat etmek değil, bilakis Kuva-yı Milliye'yi yanlış yola gitmekten kurtarmaya çalışmak lazım gelirdi. ...Bugün en büyük tehlike hariçten

⁴⁴⁰ Refi' Cevad, “Hücum-Zedeler-3-”, Alemdar, 24 Teşrin-i Evvel 1919

⁴⁴¹ Refi' Cevad, “Yine Sivas Telgrafı”, Alemdar, 27 Teşrin-i Evvel 1919

⁴⁴² Velid Ebüzziya, “Kuva-yı Milliye Meselesinde de Anlaşalım”, Tasvir-i Efkâr, 2 Teşrin-i Sani 1919.

ziyade dâhilden geliyor. ...Dâhilde bir kere bu salahlı [birlik] temin edebilirsek bunun vaziyet-i hariciyemiz üzerinde de pek ziyade hüsn-i tesir [iyi etki] icra edeceği muhakkaktır.”⁴⁴³

Alıntının sonundaki cümleleri her iki yazar da makalelerinde sıklıkla kurmuşlardır. Ancak dâhili tehlike Refi’ Cevad’a göre Kuva-yı Milliye iken, Velid Ebüzziya’ya göre ise Refi’ Cevad gibi onu haksız yere suçlayanlardır. Refi’ Cevad Kuva-yı Milliye’nin harice karşı elimizi zayıflattığı görüşünü savunurken, Velid Ebüzziya ise vatanın kurtuluşu gibi böylesine hayati bir konuda Anadolu hareketinin fedakârlığını takdir etmemeyi haricin ülkeye bakışını olumsuz etkileyeceği kanaatindedir. Dolayısıyla Tasvir-i Efkâr yazarına göre bu konuda iş evvela hükümete düşer: “Hükümet-i hazırta mevki-i iktidara geldiğinden beri ne bir tarafı, ne de diğer tarafı memnun edebilecek yolda icraatte bulunamamıştır. ...Siyasetin en muzırı [zararlı], hiçbir siyasete malik olmamaktır. ...Anadolu teşkilatı için (Mademki millidir, biz de onun aza-yı tabiiyesindeniz) diyenler nasıl doğru bir söz söylemişler ise, hükümet de bu kuvvetleri eğer kendi tasdik eylediği vechile elan milli ve meşru bir mahiyette ad ediyorsa, ondan azami surette istifade çarelerine tevessül siyasetinin umdesi ad etmek icap eyler. ...Hükümet ancak böyle bir karar verdiği takdirde, ki elyevm [bugün] ahval-i umumiyemizde hükümferma olan adem-i istikrar [istikrarsızlık] ve müphemiyet [belirsizlik] zail [yok olma] olur.”⁴⁴⁴ Velid Ebüzziya’nın yukarıda parantez içinde verdiği kısım ile kastettiği kişi isim vermese de Refi’ Cevad’dır.

Önemsiz gördüğümüz için sona bıraktığımızı itiraf ile birlikte Refi Cevad’ın, Kuva-yı Milliye’ye suç isnattığı olaylar şunlardır: 1-Eskişehir mutasarrıfı Hilmi Bey’in öldürülmesi. 2-Ankara’da Hareket-i Milliye reisi Ali Fuat Paşa’nın köyleri basarak köylüleri haraca bağlaması. 3-Bazı memurların başka yerlerden toplanıp Sivas’ta hapsedilmeleri, bazılarının da istifaya mecbur bırakılmaları. Ona göre bu türlü hareketlerden ötürü “Anadolu halkı taundan [veba] kaçır gibi merkeze doğru göçe başlamıştır.”⁴⁴⁵

Refi’ Cevad’ın Kuva-yı Milliye karşıtlığının önemli bir gerekçesi de geçmişte yaşadıklarıdır. Mahmut Şevket Paşa hadisesi üzerine tutuklandığı sırada kendisine işkence edildiğini söyleyen Refi Cevad, sonradan kendisine işkence eden kişinin

⁴⁴³ Velid Ebüzziya, “Akıbet Vahim mi?”, Tasvir-i Efkâr, 7 Teşrin-i Sani 1919.

⁴⁴⁴ Velid Ebüzziya, “Hükümetin Mevkii ve Vazifesi”, Tasvir-i Efkâr, 9 Teşrin-i Sani 1919.

⁴⁴⁵ Bkz. Refi’ Cevad, “Yine Sivas Telgrafı”, Alemdar, 27 Teşrin-i Evvel 1919.

Bab-1 Ali muhafaza yüzbaşısı Mehmet Ali Bey olduğunu öğrenmiştir. Yüzbaşı işkence ederken, onda bir hatırası kalması için bunu yaptığını söylemiştir. Yazar ardından asıl muhalefet noktasının neye olduğuna değinmiştir: *“Bana elim bağlı iken yaptığı hakareti ona eli çözüük iken yapmak için sonraları onu çok aradım ama bulamadım. En son haber geldi, Bursa Kuva-yı Milliye kumandanı imiş.”*⁴⁴⁶

Ancak Refi’ Cevad’ın bir yönüyle haklı gibi görüldüğü bu tür örneklerin sayısı ne kadar çok olursa olsun, yitip giden şeylerin ardından her şeye rağmen ve her şeyi göze alarak Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde gösterilmeye çalışılan fedakârlığın yine de takdir edilmesi gerekirdi.

Mustafa Kemal Paşa, 1920 yılı Ocak ayı ortalarında Ankara’da yaptığı bir konuşmada İzmir’in işgalinin millette önemli bir farkındalık yarattığına değinmiştir. Aslında bu Refi’ Cevad’ın da sıklıkla ifade ettiği bir husus olmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa’nın sözleri yazarın tepkisine neden olmuştur. Aşağıdaki yazısından anlaşılacağı üzere yazar, kendisinden işkence gördüğü yüzbaşmayı başka yazılarında da kullanmıştır: *“Dünkü (Vakit)te Mustafa Kemal Paşa’nın Ankara’da irad eylediği uzun bir nutuk var. ...Mustafa Kemal Paşa irad eylediği o uzun nutukta Teşkilat-ı Milliye’nin geçirdiği edvar ve safahatı tafsilatıyla anlatıyor. İzmir hakkında yapılan haksızlığı zikrediyor ve milletin İzmir hailesinden sonra mütehassis [duygulanmak] ve mütenebbih (uyarılmış) olduğunu, derin bir uçuruma sürüklemekte bulunduğunu ve bir şekil almak, taazzuv [teşkilatlanmak] etmek lazım geldiğini izah ediyor. Bunu biz de kabul ediyoruz. Fakat ne garip bir hikmettir ki zavallı millet, başında İttihatçılar bulunduğu zaman, Enver Paşa ölüm merdanesiyle Türk ve Müslüman çiğneyerek Devlet-i Osmaniye’nin bir hududundan öbür hududuna koşarken, Talat Paşa hafı muahedat [gizli anlaşmalar] ile koca imparatorluğu derin felaket uçurumlarına sürüklerken millet mütehassis ve mütenebbih olmamış! ...Ensesinde İttihatçılar boza pişirirlerken hukukunu bizzat müdafaa edememiş, etmeyi düşünmemiş ve Müdafaa-i Hukuk teşekkül ve taazzuv etmemişti de bu devlet on senedir yapılan cinayetlerin netice-i tabiiyesi olan bugünkü felaketlere maruz kalınca birden davranmış ha! ...Mustafa Kemal Paşa, Enver ile muarız imiş! o kadar. Bu kuru bir iddiadan ibaret idi. Ortada prensip üzerine müesses [kurulu] bir muhalefet beklerdik. Mustafa Kemal Paşa, ilk defa Teşkilat-ı Milliye’ye taraftar olduğu zaman biz bundan memleketin istifade edebileceğini ümit*

⁴⁴⁶ Refi’ Cevad, “Nerede Aradım? Nerede Buldum?”, Alemdar, 10 Kanun-ı Evvel 1919.

ediyorduk. Ve Teşkilat-ı Milliye'nin, sırf milli bir teşkilat olacağını zannediyorduk. Tamamen aksi çıktı. Yavaş yavaş gördük ki Teşkilat-ı Milliye'de at oynatanlar hep İttihatçılar oldu. Vaktiyle işkencecilik, sopacılık edenler Teşkilat-ı Milliye'de birer kahraman kesildiler. Ve bu kahramanların bugüne gelinceye kadar nef'i [yararlılık] vatana ait bir şey yaptıklarını da hatırlamıyorum. İzmir, Sivas Teşkilat-ı Milliyesi'nden ne fayda gördü? İzmir'i kurtardık mı? Hedef ve gaye bu idi ve bu olması lazım gelirdi... Teşkilat-ı Milliye arasında daha dün İttihatçıların engizisyon mahkemesinde oturan azanın ne işi var? Bursa'daki teşkilat kumandanı Mehmet Ali isminde bir zabıta ki İttihat ve Terakki'nin keyif için adam astığı zamanda bu cellât da teşerrüf için hemcinsine işkence ediyordu. ...Mustafa Kemal Paşa, gayesini, hedefini tayin etmeden evvel, şöyle muhitine bir göz gezdirseydi prensip esasları üzerinde muarız bulunduğu Ferid Paşa hükümetinden evvel tehircilerle, takticilerle; kısaca söyleyelim İttihatçılarla omuz omuza, yan yana durduğunu görürdü. ...Teşkilat-ı Milliye'ye dâhil olmakla o adamlar istihaleye mi [başkalaşma] tabi oldular? ...Millet tarihini okumak bahsine gelince millet tarihi namıyla bir eser henüz görmedik. Yalnız bir Osmanlı tarihi biliyoruz ki onunla beraber çokça meşgul olduk. Mamefih içinde Devlet-i Aliye'nin bugünkü vaziyeti kadar elim bir vaziyet görmediğimiz gibi onun bugünkü vaziyete getirenler kadar da müttehem [suçlu] şahsiyetlere tesadüf eylemedik. ...Mustafa Kemal Paşa'nın nutkunda doğru olan tek bir cümle var: 'Fertler mütefekkir olmadıkça, hukukunu müdrik [anlayan] bulunmadıkça kitleler, istenilen istikamete, herkes tarafından iyi ve fena istikametlere sevk olunabilir.' Hakikaten öyle ve öyle olduğu içindir ki..."⁴⁴⁷ Refi' Cevad yazısında, kendisine göre Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasında söylediği "doğru olan tek cümle"yi ayrıca makalesinin başlığının hemen altına yazmıştır. Yazarın makalesini Mustafa Kemal Paşa'nın sözünü aktardıktan sonra yarım cümle ile bitirmesinin amacı ise, aslında Mustafa Kemal Paşa'nın milleti yanlış yollara sürüklemeye çalıştığını ima içindir. Ancak tarih ve millet, yarım kalan bu cümle ile yapılan imayı haksız çıkarmıştır.

Önceleri hep İttihat ve Terakki'nin geçmişinden bahseden Refi' Cevad'ın, 1920 Şubat ve Mart'ından itibaren artık Kuva-yı Milliye'nin tarihini de onun içine dâhil ederek özetlemeye başladığına şahit olunur. Onun deyimiyile, İttihat ve Terakki "Mütarekeyi müteakip böğrüne kurşun yemiş bir canavar gibi yıkılmış" ancak

⁴⁴⁷ Refi' Cevad, "Mustafa Kemal Paşa'nın Nutku", Alemdar, 12 Kanun-ı Sani 1919.

adaletin bir türlü onlar üzerine çökmemesi dolayısıyla ölmemiştir: “Ölmediğine müteşekkirdi, gönlüne artık ümit düşmüş, yaşamak ve tekrar mücadelata girmek hevesi, hülyası zihnine sokulmuştu. ...Şimdi öyle bir halaskâr lazımdı ki doğrudan doğruya ocaktan, ocağın bednam [kötü tanınmış] ve maruf [bilinen] şahsiyetlerinden olmayan; şöyle zihniyet, kabiliyet ve cüret itibarıyla ocağın, fakat nam ve şöhret itibarıyla bi'n nisbe [bir dereceye kadar] muarız... Böyle birkaç şahıs ileri sürüldükten sonra (İttihat ve Terakki) teşkilatı arkadan yürür, onu muvaffakiyete ve galebeye sevk ederdi. Derken o büyük halaskâr, o büyük rehakâr istenildiği surette zuhur etti; Hareket-i Milliye (İttihat ve Terakki) için bir şems-i ümit gibi, hayat güneşi gibi müşa'şa [parlayan] ve inşirahbahş [rahatlık veren] Anadolu'dan tulu' [doğma] eğliyordu. ...Hareket-i Milliye'yi istikbal ve teşci' [cesaret verme] etti. Gazeteler artık yazıyor, (İttihat ve Terakki) artık geziyor, bağırıyor, ufak ufak kavgalara girerek dış göstermeye başlıyordu. ...İttihat ve Terakki'yi kurtaracak iki el var idi: Biri Hareket-i Milliye, diğeri Bolşevizm. Her ikisine de canı gönülden sarıldı. ...Hareket-i Milliye İzmir'i, vilayat-ı şarkiyeyi, arazi-i meşguleyi [işgal altındaki arazi] değil, (İttihat ve Terakki)yi kurtarmıştı. ...(Hareket-i Milliye)nin göz ile görünen, el ile tutulan hülasa [özetle] herkes tarafından tasdik olunan yegâne hidmeti, yegâne tesiri işte budur. Ocağın tekrar ateşlenmesi, parlamayı tutuşmasıdır. Hareket-i Milliye reisi küllenmiş, kararmış, bastırılmış olan bu bela ve seyyiat ocağını icat ettiği bir kürekle, milliyet küreğiyle üflemiş, (Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) tesmiye [adlandırma] ettiği iki ayaklı maşa ile karıştırmış yeniden yakmış, yeniden kurmuştu. İttihatçılar dâhilde (Hareket-i Milliye)ye hariçte (Bolşevizm)e istinat [dayanma] ediyorlar. (İttihat ve Terakki) mütareke esnasında yuvarlandığı uçurumda iki ayağını kaybetmiş. Kafası masun [korunmuş], fakat bedeni sakat kalmıştı. O ayaklar yerine (Hareket-i Milliye) ve (Bolşevizm)den birer eğreti ayak taktı, kollarının altına bunları mütteka [koltuk değneği] yaptı ve doğrulup kalktı. ...Fakat (İttihat ve Terakki) dayandığı bu iki mesned [destek] ve müttekasından [destek] da mahrum kalmaya mahkûmdur.”⁴⁴⁸

Refi Cevad kendisine göre ortada olan bu özdeşliği şöyle örneklendirmiştir: “...Kuva-yı Milliye yılanın zehrini kertenkeleden alması gibi kuvvetini İttihat ve Terakki'den aldığı için Kuva-yı Milliye olamazdı. Olsa olsa Kuva-yı İttihadiye

⁴⁴⁸ Refi' Cevad, “(İttihat ve Terakki) nin Yeni Planı”, Alemdar, 18 Şubat 1920.

olabilirdi... Bu hasta anaya yapılan son suikastten dolayı insanlığın bu adamlar hakkında vereceği hükmün ne olacağını kestiremiyoruz."⁴⁴⁹

Kuva-yı Milliye meselesi, mütarekeden beri makalelerini incelediğimiz iki yazarın en çok birbirine muarız olduğu bir mevzudur. Dolayısıyla iki gazete arasında bu konudaki karşılıklı atışmalar ziyadesiyle fazladır. Velid Ebüzziya çok isim zikretmeden göndermede bulunurken, Refi' Cevad ise direkt Tasvir-i Efkâr'ı ve Velid Ebüzziya'yı hedef alan sözler sarf etmiştir. Dolayısıyla Kuva-yı Milliye etrafında iki gazete ve iki yazar arasında dönen atışmalara üçüncü bölümde değinilecektir.

2.4. İstanbul Hükümetleri

Birinci bölümün aynı başlığı altında, mütarekenin imzasından İzmir'in işgaline kadarki hükümetleri söz konusu etmiş ve yazılarını incelediğimiz iki yazarın sıkça değişen hükümetler hakkındaki görüşlerini yansıtmaya çalışmıştık. Bu başlık altında ise yine Refi' Cevad ve Velid Ebüzziya'nın ikinci ve üçüncü Damad Ferid Paşa hükümetlerine bakışı irdelenecektir.⁴⁵⁰

Daha önce de vurguladığımız gibi İzmir'in Yunanlılarca işgali yurt genelinde önemli bir farkındalık yaratmış, halk İstanbul ve diğer yerlerde yaptığı büyük protestolar ile âdeta milli bir uyanışı başlatmıştı. Başlangıçta anlam verilemeyen, sonra İtilaf devletlerinin bir tedbiri⁴⁵¹ gibi görülen bu girişim yukarıda değindiğimiz üzere her iki yazarca da ağır bir şekilde tenkit edilmiştir. Ancak Velid Ebüzziya'dan farklı olarak Refi' Cevad, bir müddet sonra protestoların amacının saptığını düşünmüştür ki, aynı yazar çok geçmeden Anadolu hareketi hakkında da benzer bir kanaate sahip olmuştur.

İzmir'in işgali aslında birçok nedenden ötürü dönüm noktası olma özelliğine sahiptir. İzmir'in işgali öncesinde yazarların en çok üzerinde durdukları konular, ki bunlar bizim de içindekiler kısmımızı oluşturmuştur, I. Dünya savaşında alınan

⁴⁴⁹ Refi' Cevad, "Hâl ve Mevki", Alemdar, 4 Mart 1920.

⁴⁵⁰ Bizim bir asır sonra olayların sonuçlarını görerekten yaptığımız bu ayırım çoğu zaman yazarların katında önem taşımaz. Örneğin Refi' Cevad, İzmir'in işgalinin yaşandığı Mayıs 1919'dan yaklaşık bir ay sonra "*İttihat ve Terakki'nin sükûtundan şimdiye kadar gelip geçen kabineler bir günlük beylik beyliktir nazariyesi ile dem-güzar oldular. Hiçbir iş görmediler. Siyasetçilik demircilik gibidir. Daima tavında dövmeli*" sözleriyle, o zamana kadarki hükümete topluca bir bakış sergileyerek aslında kendisinin de taraftar olduğu Damad Ferid Paşa'ya eleştiri getirmiştir. Bkz. Refi' Cevad, "İntihabata Doğru", Alemdar, 12 Haziran 1919.

⁴⁵¹ Velid Ebüzziya bu konuda şöyle demiştir: "*Gerek sağdan soldan alınan haberlerde, gerek hususi bir mahiyette Avrupa'dan akseden telgraflardan anlaşılıyor, ki Paris Sulh Konferansı Türkiye hakkındaki umumi mukarreratını ittihaz etmiş ve dediğimiz gibi İzmir'in işgali bu kararın ilk safhasını teşkil eylemekte bulunmuştur.*" Velid Ebüzziya, "Vekayi-i Azime Arifesinde", Tasvir-i Efkâr, 20 Mayıs 1919.

mağlubiyetin asıl sorumlularının kimler olduğu, İttihat ve Terakki'nin yanlışları ve Divan-ı Harbin aldığı kararlar dolayısıyla Ermeni meselesi idi. Yani bütün bunlar, mütareke öncesinden miras kalan konulardır. Ancak İzmir'in işgali ile birlikte başlayan uyanış yeni olup netice veren bir mahiyete sahipti. Yine Paris Barış Konferansı'nın, diğer müttefik devletlere tanımadığı bir hakkı⁴⁵² Osmanlı'ya vermesi ile en azından uzun süredir beklenen müzakere kapısı açılmış oluyordu. Dolayısıyla bir yandan milli oluşumlar meydana gelip milletin istiklali yolunda önemli kararlar alınırken, diğer yandan barış görüşmelerinin etkisiyle birkaç devlet ön plana çıkıyor ve milletin istiklaline tamamen karşı bir “manda” meselesi zuhur ediyordu.

İzmir'in işgalinden sonra Damad Ferid Paşa istifasını vermiş ancak Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığı tarih olan 19 Mayıs 1919'da yeni kabinenin reisi yine kendisi olmuştur. Bu, ikinci Damad Ferid Paşa hükümeti idi. Damad Ferid Paşa üçüncü hükümetini ise Paris'ten döndükten sonra 21 Temmuz'da kurmuştur.⁴⁵³ 2 Ekim 1919-8 Mart 1920 arasında ise Ali Rıza Paşa kabinesi görev yapmıştır. Bilindiği üzere Ali Rıza Paşa hükümeti zamanında Anadolu hareketi ile ilişkiler kurulmuş ve görüşmeler yapılmıştır. 8 Mart-4 Nisan 1920 tarihleri arasında da Salih Paşa hükümeti idare etmiştir.⁴⁵⁴

Alemdar yazarı Refi' Cevad, Damad Ferid paşanın İzmir'in işgali üzerine istifa ettiğini ancak aynı görevi ele almasının bu işgali kabul etmek manasına gelmediğini belirtmiştir.⁴⁵⁵ İzmir'in işgalinden on gün geçtikten sonra padişah Vahideddin'in başkanlığında birinci saltanat şurası toplanmıştır (26 Mayıs 1919). Refi' Cevad'a göre burada varılan kararlardan biri “*kuvvetli bir hükümetin mandasını yani vekâletini kabul eylemek*”tir. Refi' Cevad bu hususta garipsenecek bir durumun olmadığını da şu sözlerle ifade eder: “...*Kuvvetli bir devletin muhadenet-i idariyesini ihmal ve ihmal [sonraya bırakma] etmemeliyiz. Bir devlet ile iyi geçinmek lazımdır demek de cinayet mi? Mutlaka dünya ile kavgalı mı olalım?*”⁴⁵⁶ Saltanat şurasının genel seyrinden memnuniyeti bu şekilde ortaya koyan Refi' Cevad'ı, Paris sulh konferansından gelen haberler de bir o kadar sevindirmiştir. Osmanlı'nın Sulh konferansına görüşmeye çağırılması Refi' Cevad'a göre Türk'ün

⁴⁵² Akşin, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, s. 77.

⁴⁵³ Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, C. 1, s. 309, 450.

⁴⁵⁴ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Son Meşrutiyet 1919-1920)*, C. 2, s. 13, 463.

⁴⁵⁵ Refi' Cevad, “Yeni Kabine”, Alemdar, 25 Mayıs 1919.

⁴⁵⁶ Refi' Cevad, “Şura-yı Saltanat ve Vaziyet-i Hazıra”, Alemdar, 28 Mayıs 1919.

ilk zaferidir. Ayrıca yazar, halifeliğin korunacağı yönünde gelen haberleri de “Müslümanlar için bir bayram hediyesi” olarak değerlendirmiştir.⁴⁵⁷

Aşağı yukarı aynı günlerde Tasvir-i Efkâr yazarı Velid Ebüzziya da, İzmir’in işgali ile başlayan süreçte devletin kurtuluşu için sadece Ferid Paşa ve kabinesine bel bağlamanın hata olacağına dikkat çekmiştir: “...Bu kadar mühim zamanlarda hiçbir memlekette, hiçbir hükümet, kendi başına iş görmek mesuliyetini üzerine alamaz. ...Ferid Paşa kabinesinin bu kadar müşevveş [karışık] ve mühlik [tehlikeli] bir vaziyet içinde sefine-i devleti, yalnız kendi içtihat ve mukarreratıyla [kararlar] sahil-i selamete çıkarabilmesi mümkün olmadığı hissi de hâsıl oluyor. ...Şu koca mülk ve millet bugün ne kadar muhataraya [tehlike] maruz bulunursa bulunsun, bizim fikrimizce yapılacak hiçbir şey bulunamadığına ve ellerimiz, ayaklarımız bağlı olduğu hâlde Avrupa’nın mukarreratına intizardan [beklemek] başka çare olmadığına hükmetmek gayet azim bir hatadır. ...Bir şura-yı milliye istinat sayesinde ki Ferid Paşa kabinesine yüklendiği mesuliyeti tahfif etmiş bulunur.”⁴⁵⁸

“...Elimizde ne kadar yer bırakacaklar, mevrus-ı ecdad [miras] olan şu koca mülk ve saltanattan ne kadar yerini haksız yere taksim ederek ne kadar yerini bize terk edecekler, elimizde kalacak aksam-ı vatanda tamamıyla müstakil ve mukadderatımıza sahip olacak mıyız, bu suallerin hiçbirine şimdiden cevap vermek kabil değildir”⁴⁵⁹ şeklindeki sözlerle devletin mukadderatı hakkındaki belirsizliğe dikkat çeken Velid Ebüzziya, tıpkı Refi’ Cevad gibi, Osmanlı murahhaslarının [temsilci] Paris’e davet edilmesini memnuniyet verici olarak değerlendirmiştir.⁴⁶⁰ Sulh görüşmelerine Osmanlı murahhaslarının çağrılmış olması bile, Tasvir-i Efkâr yazarı tarafından “teselli-aver [teselli edici] ve ümitbahş bir karar” olarak görülmüş, “atiye daha ziyade emniyet ve itimat [güven]” ile bakılması için bir vesile olarak telakki edilmiştir. Aksi hâlde alınacak olan bir kararın ise tamamen haksızlıklarla dolu olacağı belirtilmiştir: “...Sulh konferansının bu suretle Osmanlı murahhaslarını da davet etmeye karar vermiş bulunması, mütarekenin imzasından beri ancak mukadderatımızı kaplamış olan ve her gün bir kat daha kesafet [yoğunluk] peyda eden zulmetler arasında birdenbire bedidar [kendini göstermek] olan ilk şule-i halas ve necat ad olunabilir. ...Şark meselesinin hallinde en ziyade alakadar olanların ise

⁴⁵⁷ Refi’ Cevad, “Siyasette Türkün İlk Zaferi”, Alemdar, 7 Haziran 1919.

⁴⁵⁸ Velid Ebüzziya, “Şura-yı Milli”, Tasvir-i Efkâr, 31 Mayıs 1919.

⁴⁵⁹ Velid Ebüzziya, “Ne Yapacağız, Nasıl Kurtulacağız?”, Tasvir-i Efkâr, 2 Haziran 1919.

⁴⁶⁰ Öztoprak, İstanbul basınının genel tavrının bu yönde olduğunu söylemiştir. Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, s. 22.

Türkler bulunduğuna hiç şüphe yoktur. O Türklerin, ki yalnız saltanat-ı Osmaniye'nin teessüs ettiği altı yüz seneden beri değil, fakat halis Türklerden ibaret bulunan Al-i Selçuk'un, bin seneyi mütecaviz [aşan] zamandan beri taht-ı istilalarına aldıkları Anadolu'nun en meşru, en hakiki sahipleridirler. O Türklerin ki, padişahları dört yüz küsur seneden beri dünya yüzünde mevcut olan bütün Müslümanların halifesi, peygamberin yeryüzünde vekili, bütün müminlerin emiri, haremeyn ve şerefeynin hadimidirler. ...Şu sekiz aylık mütareke devresi esnasında bizim hakkımıza dair bir tek kelime söylenilmesine, sulh murahhaslarının fikrini tenvir [aydınlatma] edecek bir tek delil irad olunmasına müsaade verilmediği hâlde bilakis düşmanlarımızın aleyhimize her türlü tezvirat [yalanlar] ve ifsadatta bulunmalarına cevaz veriliyor, sulh konferansına Rumlar, Ermeniler daha bilmeyiz kimler fevc fevc [dalga dalga] gönderiliyor. Bu adamlar bizi âlem-i medeniyetin nazarında telvis [kirlenmek] etmek, en muazzez haklara bile istihkakımız [hak] bulunmadığını ispat eylemek için tasavvur edilebilen her türlü teşebbüsatta bulunuyorlardı. ...Hak-ı idama mahkûm edileceği muhakkak olan maznunlara bile hak-ı müdafaa verilir, hiçbir hâkim, hiçbir mahkeme, huzuruna getirilen bir maznunun veyahut vekilinin müdafaatını dinlemeden hüküm vermeye mecbur edilmez. ...Ferid Paşa ve arkadaşlarının bu vazifenin kıymet ve ehemmiyet-i fevkaladesini takdir ederek hukuk-ı milliyeyi en iyi surette müdafaa edecek bir heyet-i münevvere ve muktedir teşkil eyleyeceğine eminiz.”⁴⁶¹

Konferanstan davet haberinin gelmesinden sonra yazarların en çok üzerinde durduğu konu birdenbire davetin gerekçesi ve murahhaslar meselesi olmuştur. Her iki yazar da İzmir'in işgalinin ardından artan bir şekilde devam eden protestoların İtilaf devletlerinin bu adımı atmasına neden olduğunu belirtmişlerdir. Bu düşüncesini “*Hissiyat-ı milliyemizi göstermek ve arzu-yı millimizi Avrupa'ya ısmâ*’ [duyurmak] etmek için, Yunan'ın İzmir'e pay-ı tecavüzünü uzatmasını bekledik” sözleriyle ifade eden Refi' Cevad, şura-yı saltanatın toplanması ile ilk kez bir elin yardımına olan ihtiyacın da ortaya konulduğuna değinmiştir. Alemdar yazarı memleketi bu zor zamanda temsil edecek adam profilini ise şöyle çizmiştir: “*İngilizliği, Fransızlığa, Fransızlığı İngilizliğe veya Amerikalılığı her ikisine tercih etmeyecek fakat üçüne birden hitabede bulunacak, hepsinin birden ruh ve vicdanlarında tesirat vücuda getirecek adamlara ihtiyacımız vardır.*”⁴⁶²

⁴⁶¹ Velid Ebüzziya, “Sulh Konferansı'nda Murahhaslarımız”, Tasvir-i Efkâr, 3 Haziran 1919.

⁴⁶² Bkz. Refi' Cevad, “Avrupa'ya Gidecek Heyet Etrafında”, Alemdar, 8 Haziran 1919.

Yazılarını incelediğimiz iki yazardan biri olan Velid Ebüzziya'nın, Osmanlı heyetinin daha Paris'e gitmeden evvel iyi düşünülüp seçilmesini ikaz eden yazıları ağırlıktaysa da, diğer yazarımız Refi' Cevad'ın ise Osmanlı heyetinin Paris dönüşündeki hatta heyet daha dönmeden evvel eli boş geleceği anlaşılması üzerine yazdığı eleştiriler çoğunluktadır.

Velid Ebüzziya başlangıçtaki ümitlerinin aksine Osmanlı'yı temsil edecek olan heyetin üyelerinin iyice düşünülüp seçilmediği kanaatindedir. Zira o, sadece kendisinin değil efkâr-ı umumiyenin kanaatinin de bu yönde olduğunu söylemiş, hâlâ kesinlik kazanmayan bu meselenin, yapılacak olan değişiklik ile iyiye evrilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁶³

Velid Ebüzziya Osmanlı heyetine düşen görevi ise şöyle izah etmiştir: *“Bu heyet evvelce söylenildiği vechile bir sulh heyeti değil ancak bir müdafaa heyetidir ve heyetin başlıca vazifesi, hilafet, İslamiyet, milliyet, memleketin vaziyet-i hususiyesi gibi mesail-i mühimme [önemli konular] hakkında izahat vererek konferansı tenvir etmek ve bilhassa (Venizelos) ve (Nobar Paşa) gibi dostlarımızın sekiz aydır devam eden yorulmak bilmez mesaisi, müthiş propagandaları, tezvirati, taglitatı [yanıltmalar], ifsadâtı, müftereyatı [iftiralar] ile bunalmış olan İtilaf devletleri murahhaslarına hakayıkı [gerçekler] izah etmek, hukuk-ı memleketi kemal-i kuvvet ve salâbetle [sağlamlık] müdafaa etmektir.”*⁴⁶⁴

Tasvir-i Efkâr yazarı ayrıca Refi' Cevad'da rastlayamadığımız ilginç bir tehdidin altını çizmiştir. Ona göre, hiç beklenmedik anda gelen davet ümitleri yeşertmiştir ancak böylece, bizden bir heyet kararları kabul edeceği için, bir itiraz hakkımız da kalmamıştır.⁴⁶⁵

Velid Ebüzziya başka bir yazısında, davet geldikten sonra yaşanan olumsuzlukları ve birlik olamama hâlini şu sert sözlerle eleştirmiştir: *“Bizler hakikaten baştan aşağı her işimizde beceriksiz bir milletiz. Memleketimiz muzır [zararlı] bir vaka karşısında kalınca onun çare-i izalesini [ortadan kaldırma] bulamayız ve bir sürü yanlış ve müşevveş [düzensiz] tedabire [tedbirler] müracaat ettikten sonra nihayet hadiseyi büsbütün fena bir şekle ifrağ [çevirme] ederek gailimizi arttırırız. Bilakis memlekete hayrı, nef'i [yarar] dokunacak bir hâl zuhur*

⁴⁶³ Bkz. Velid Ebüzziya, “Osmanlı Heyet-i Murahhasası”, Tasvir-i Efkâr, 4 Haziran 1919.

⁴⁶⁴ Velid Ebüzziya, “Heyet-i Murahhasamız ve Hilafet Meselesi”, Tasvir-i Efkâr, 4 Haziran 1919. Tasvir-i Efkâr'ın bu sayısında “Ferid Paşa Kimlerle Mücadele Edecek” başlıklı bir haberin altında, Ferid Paşa, Venizelos ve Nobar Paşa'nın resimleri vardır.

⁴⁶⁵ Velid Ebüzziya, “Kabahat Kimde?”, Tasvir-i Efkâr, 6 Haziran 1919.

*etti mi ondan da bir türlü istifade çaresini bilemeyiz. ...Memlekette vahdet-i terbiye bulunmamasının, irfanın noksan kalmasının, hele terbiye-i siyasîyenin⁴⁶⁶ tamamıyla mefkud [yok] olmasının bir netice-i tabiiyesi olan bu aczimizin en yeni ve büyük bir eserini bu defa konferansa sulh murahhaslarımız çağırılması üzerine gösterdik.*⁴⁶⁷

Tasvir-i Efkâr yazarı heyetin seçiminden memnun olmasa da, müdafaanın şu merkezde yapılmasının doğru olacağını düşünmüştür: “...Bizi sulh konferansında müdafaa etmek vazifesini deruhte [üzerinde olan] edenlerin söz söyleyecekleri günün pek de uzakta olmadığı şu sıralarda heyet-i murahhasanın ilk vazifesi olarak teemmül [düşünmek] ve mülahaza ellediğimiz cihet, evvela ekseriyet-i nüfusa istinat ederek memleketimizdeki Türk ve Müslüman toprakların birliğini azami nispette temin eylemek, ibtida [evvel] Türk ve Müslüman topraklar hududunun, Türk ve Müslümanların ekseriyet-i nüfusuyla mütenasip [uygun] vüsatla [genişlik] çizilmesini temin etmek, memleketimizdeki fuzuli ve gasibane işgalleri bertaraf eylemek esbabına [sebepler] tevessüldür.”⁴⁶⁸

Tasvir-i Efkâr yazarı, heyetin Paris’e gitmesinden sonra bir türlü ümit verici haberlerin gelmeyişi karşısındaki sitemini, işin daha başından yanlış yapıldığını hatırlatarak dile getirmiştir: “...Herhangi bir işte muvaffak olmak için işin bidayetinde [başlangıç] dur ve dıraz [temkinli ve ileriye düşünerek] düşünmek, o hususta fikirlerinden istifade edilebileceklerin mütalaalarını dinlemekten başka çare var mıdır? Eğer öyle yapılmayıp da yani muvafık düşünenler kadar muhalif fikirde bulunanların da nokta-i nazarları piş-i itibara [dikkate almak] alınmaz da yalnız fikr-i zati ve rey-i şahsi [şahsi düşünce] ile hareket edilirse neticede fena vaziyetler karşısında bulunmak kaviyen [kuvvetle] melhuz [akla gelen] değil midir? Bu hakayıkın [gerçekler] hükmü şu sekiz aylık mütareke devresinde birçok defalar tezahür etti. Muhtelif hükümetler zamanında vuku bulan icraatten bir kısmına, efkâr-ı umumiyenin muhalefet ettiği nazar-ı itibara alınmadı. Neticede ise daima memleket ve millet zararlı çıktı.”⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Velid Ebüzziya, neredeyse mütarekenin başından beri devlet ricalinin siyasî terbiyeden yoksun olduğu vurgusunu yapmıştır. Örnek vermek gerekirse; “...Terbiye-i siyasîyeden mahrumiyetimiz, vatanın hayatı en ziyade tehlikeye maruz bulunduğu zamanlarda da bizi doğru yolu görüp takdir etmekten aciz bırakıyor.” Velid Ebüzziya, “Kendi Kendimizi Kurtaralım”, Tasvir-i Efkâr, 13 Teşrin-i Sani 1918. “...Her şeyden ziyade çalışmamız iktiza eden nokta Müslümanların terbiye-i fikriyece yükselmesi olmak lazım gelir.” Velid Ebüzziya, “Müslümanları Yükseltmek Lüzumu”, Tasvir-i Efkâr, 11 Kanun-ı Sani 1919.

⁴⁶⁷ Velid Ebüzziya, “Yanlış Yolda Israr Etmemeli”, Tasvir-i Efkâr, 7 Haziran 1919.

⁴⁶⁸ Velid Ebüzziya, “Heyet-i Murahhasanın İlk Vazifesi”, Tasvir-i Efkâr, 9 Haziran 1919.

⁴⁶⁹ Velid Ebüzziya, “Heyet-i Murahhasamız Hakkında”, Tasvir-i Efkâr, 27 Haziran 1919.

Velid Ebüzziya, Osmanlı heyetinin Paris'ten döneceği haberinin gelmesi üzerine bunun “fena bir bayram hediyesi olduğunu” belirtmiştir. Oysa her iki yazar daha önce davet haberini verirken bunun güzel bir bayram hediyesi olduğuna dikkat çekmişlerdi. Ancak Tasvir-i Efkâr yazarı her şeye rağmen ümit vaat eden sözler sarf etmiştir: “Klemanso'nun⁴⁷⁰ murahhaslarımıza bir mektup yazarak kendilerinin artık Paris'te temdid-i [uzatmak] ikamet etmelerine mahal kalmadığını bildirdiğine dair evvelki gün gelen haber, biçare ümmet ve milletimiz için pek fena bir bayram hediyesi oldu. ...Bu itibar ile murahhaslarımıza bu defa Paris'ten yol verilmiş olması karşısında da kendimizi meyusiyete [umutsuzluk] kaptıracak yerde her şeyden evvel bunun esbabını teemmül [düşünmek] ve badehu [sonra] buna karşı bir tedbir ittihazı çaresi bulunup bulunmadığını tefekkür etmemiz en muvafık ve mantıki hareket olur.”⁴⁷¹

Refi' Cevad ise, Osmanlı murahhası sıfatıyla Paris'e giden (6 Haziran-15 Temmuz 1919)⁴⁷² Damad Ferid'i çok sert sözlerle eleştirmiştir. Alemdar yazarı, aylar önce çok iyi bir şekilde karşıladığı sadrazamın şimdi eli boş döneceği anlaşılınca, o henüz gelmeden sadrazamın önceki yönetimlerini kapsayacak şekilde değerlendirmelerde bulunmuştur: “...Bu işin Ferid Paşa Hazretleri ve Rıza Tevfik Bey'le dönmeyeceği meydandadır. Sulh konferansına gitmek bir tenezzüh [gezinti] seyahati yapmak değildir. Haritada her şey yazar. Hatta böyle şedit [şiddetli] mektup ile dönüp gelmek ihtimali de vardır. Bu ise recül-i hükümet [hükümet adamı] olmak üzere bulunan şahsiyetler için siyaset kapısını ebediyen kapayan kuvvetli bir kol demiri mesabesinde dir. O kuvvetli demir ise zaman geçtikçe paslanır ve yerinden kımıldamaz... Memlekete hizmet arzusu pek köhneleşmiş, pek modası geçmiş bir kelimedir. Müzaheret-i umumiye temin edilmezse hizmet ne ile olur? Şimdiye kadar gelen hükümetler, İttihatçıların şiddetle yaptıklarını sükûnet ile yapmaktan gayri bir şey yapmış olmadılar. İdare-i memleket demek bu mudur? Ferid Paşa hükümetinin hayat-ı siyasîyesindeki bilançosunun hizmet sahifesi maatteessüf bembeyazdır... Günahdır, memleket elden gittikten sonra ne nezaret kalır, ne vekâlet. Kundura boyacılığı bile edemeyiz.”⁴⁷³

Ayrıca Alemdar yazarının bu konuda Avrupa basını ile hemfikir olduğu görülmektedir: “Damad Ferid Paşa'nın murahhaslık sıfatı tamamıyla tahmin

⁴⁷⁰ Fransa başbakanı.

⁴⁷¹ Velid Ebüzziya, “Murahhaslarımızın Avdeti”, Tasvir-i Efkâr, 3 Temmuz 1919.

⁴⁷² Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, C. 2, s. 450.

⁴⁷³ Refi' Cevad, “El İd-i Ekber Eyledik Biz Matem Eyledik!”, Alemdar, 3 Temmuz 1919.

eylediğimiz vechile netice-pezir [son bulmuş] olmuştur; yani Avrupa gazetelerinin sadrazam paşa hakkında ‘Bir murahhastan ziyade, yorgun vücudunu Paris bulvarlarında dinlendirmeye gelen ihtiyar bir seyyah’ tavsifinin [tanımlama] tam yerinde istimal [kullanmak] edildiğini gördük... İhtiyar seyyah, tatlı dilli musahibi [arkadaş] ile artık avdet edecektir ve cümlemiz itiraf etmek mecburiyetindeyiz ki heyet-i murahhasa namıyla Avrupa’ya giden Ferid Paşa heyetinin bu seyahat-i siyasîyesi maatteessüf bir hüsrân ile neticelenmiştir.”⁴⁷⁴

Refi’ Cevad ertesini günkü yazısında ise “...Vatanını düşünen herkes memleketin bu hükümetle idare edilemeyeceğine kanaat-i tamme [kesin kanaat] getirmiştir”⁴⁷⁵ diyerek henüz İstanbul’a dönmeyen paşayı açıkça istifaya davet etmiştir.

Velid Ebüzziya ise, sonraları geçmişin muhasebesini yaparak Paris’te Damad Ferid’in yapmış olduğu hatayı şöyle açıklamıştır: “Sanki harb-i umumi vuku bulmamış, devlet-i Osmaniye’nin beraberce harp ettiği zümre kat’i bir mağlubiyete uğramamış, nihayet dünyanın haritasını değiştirecek bir kudreti haiz olan (Wilson)un milliyet prensipleri meydana çıkmamış gibi Kıbrıs ve Mısır’dan bahsetmek fevkalâdeliğini göstermiş idi.”⁴⁷⁶

Gelecekte umutlu olan Velid Ebüzziya da bir süre sonra, Damad Ferid-Hürriyet ve İtilaf uyuşmazlığının artık çekilmez boyutlara vardığına işaret ederek, hem paşadan hem fırkadan ümidini kesmiştir: “...Ferid Paşa bidayette [başlangıç] münhasıran Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na istinat suretiyle mevki-i iktidara gelmiş ve hükümet arkadaşlarının ekserisi [çoğunluk] fırka mensublarından müteşekkil bulunmuş idi. Fakat her neden ise çok geçmeden Ferid Paşa ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında ihtilaf-ı efkâr zuhur eyledi ve bu ihtilafat nihayet Ferid Paşa’nın müstakil surette harekete başlamasını intac [doğurma] eyledi, ki İzmir hadisesinden sonra teşkil edilen hükümetin bir Hürriyet ve İtilaf kabinesi şeklinden çıkması da bundan ileri gelmiştir.” Tasvir-i Efkâr yazarına göre şimdi “vukuatın zaruri kıldığı yeni bir hükümete” gerek vardır ve bu son tecrübe olacaktır.⁴⁷⁷

Velid Ebüzziya fırkadan beklentilerin günden güne azaldığını ise, “Fırka mı, Tefrika mı?” şeklinde bir başlığı uygun gördüğü yazısında şöyle ifade etmiştir: “Hürriyet ve İtilaf Fırkası erkân-ı mensubini arasında çıkan ihtilafat-ı hazırayı

⁴⁷⁴ Refi’ Cevad, “Hürriyet ve İtilaf Köprüsü”, Alemdar, 4 Temmuz 1919.

⁴⁷⁵ Refi’ Cevad, “Zade fi’tanbur nağme uhra”, Alemdar, 5 Temmuz 1919.

⁴⁷⁶ Velid Ebüzziya, “Amerika’nın Vazifesi”, Tasvir-i Efkâr, 2 Ağustos 1919.

⁴⁷⁷ Velid Ebüzziya, “Yeni Vaziyet”, Tasvir-i Efkâr, 4 Temmuz 1919.

teessüflerle takip ediyoruz. ...Bu fırka daha mevki-i iktidara gelmeden evvel yani Tevfik Paşa hazretlerinin res-i kârda [iş başında] buldukları bir sırada, (Neden Fırka Teşkil Edemiyoruz) unvanıyla bir makale yazmıştık. ...Bizim o zaman Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na bulduğumuz kusur, fırkanın sabit ve muayyen bir gayeye malik olmaması, mesleğinin vazih ve sarih [açık] bulunmaması ve bir de milli esaslara istinat eylememesi idi. ...Bütün temenniyatımız, bütün neşriyatımız hep vatani kurtaracak bir kuvvetin zuhur etmesine matuftur [yönelik]. ...Hürriyet ve İtilaf'ın on senelik faciadan bir ders-i ibret almış olacağını ve nihayet memlekette bir devre-i hakk ve adalet güçad [açma] ederek medeni bir idare tesisine çalışacaklarını zannedyorduk. Hâlbuki ilk haftalar geçtikten sonra gördüğümüz icraat bu ümitlerimizde ne kadar yanıldığımızı ispat etti.”⁴⁷⁸

İlginç bir şekilde Refi' Cevad, kendisinin heyet-i Murahhasa yerinde olması durumunda Paris'te şöyle bir konuşma yapacağını söylemiştir: “Ey nesak ve intizam-ı alemleri tertibe memur olan zevat-ı kiram! Siz ki adalet ve insaniyetten bahs ediyorsunuz. Bende sizden mazlum milletim namına bundan başka bir şey istemeyeceğim. Hükm-i adalete şimdiden razıyım. Elverir ki o hükm ve karar adilane olsun. Vakıa harbe girdik ve bu suretle hem nefsimize karşı hem de sizlere karşı büyük bir cürm işledik. Fakat bunda milletimin arzu ve iradesi yoktur... Zira mukavemet imkânı olmayan kuvve-i kahirenin [ezici güç] zebunu [aciz] olmuş idi. Gerçi bu kuvve-i kahire senelerce onun başında icra-yı hükümet ve doğrusu icra-yı şekavet [eşkıyalık] etti. Siz bize ‘Bu şakileri [eşkıya] niçin başınızda tuttunuz?’ diyorsunuz. Ben de size cevaben derim ki: ‘Millet bu haydutları başında tutmamıştır. Belki başından def’e kadir olamamıştır.’ İtilaf ederim ki bir milletin velev kahren [zorla] olsun başına geçen bir hükümet-i zalimeyi başından def’e kadir olamaması dahi kanun-ı siyasetçe bir cürmdür. İşte Türk millet-i mazlumesine atf ve isnat edilebilecek mesuliyet bundan ibarettir. Fazlasını ona isnat etmek haksızlıktır.”⁴⁷⁹

Görüldüğü üzere Refi' Cevad, Damad Ferid'in şahsına ve hükümetine karşı özellikle Paris ziyareti günlerinde sert bir tavır benimsemiştir. Bu tavrını da “...Her gazeteci hükümeti alkışlamaya mecbur değildir... Hükümet şunu bilmelidir ki insan, insandır. Hayatıyla alakadardır. Beşeriyete muzır [zararlı] bir uzv olmadığı hâlde ihtirama layık ve hukukuna maliktir”⁴⁸⁰ sözleriyle en açık şekilde ortaya koymuştur.

⁴⁷⁸ Velid Ebüzziya, “Fırka mı, Tefrika mı?”, Tasvir-i Efkâr, 5 Temmuz 1919.

⁴⁷⁹ Refi' Cevad, “Ne Demeli İdik?”, Alemdar, 9 Temmuz 1919.

⁴⁸⁰ Refi' Cevad, “Ferdîyet Politikası”, Alemdar, 12 Temmuz 1919.

Sadrazam paşanın dönmesinin ertesi günü ise Refi' Cevad "...Cümlemiz biliyoruz ki heyet-i Murahhasanın Paris seyahati mesut ve muvaffakiyetli bir netice göstermemiştir" diyerek malumu ilam etmenin anlamsız olduğunu ima etse de, heyetteki kişilerin yanlış olduğuna işaret etmiş ve birinin çıkıp orada olan biteni izah etmesini istemiştir.⁴⁸¹

Refi' Cevad daha önce İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf fırkaları arasında derin uçurumların bulunduğunu, hatta iki fırkanın adının aynı cümle içerisinde bile geçmesinin manasız olduğunu ifade etmiş idi. Ancak Damad Ferid Paşa'ya karşı en sert eleştirilerini yönelttiği bu zamanda bizzat yazarın iki fırkayı birbirine yakınlaştırdığına şahit olunmaktadır: "*Zan ediyordumki sözünün alkışlanmasından memnun olacak şahsiyetler İttihat ve Terakki'ye mensup, o ruh ile yaşayan ve yürüyenlerden başka kimseler değildir. Fakat öyle değilmiş. Hürriyet ve İtilaf'a intisap ederek mevki-i iktidara gelen rical-i hükümet her fikrinin tervicinden [kabul], her sözünün şabaşa [alkış] gark olmasından onlar kadar memnun, onlar kadar mahzuz [memnun] oluyormuş! ...Sadrazam teşrif ettiler. Ve bize vapur dolusu söz, anbarlar dolusu nikbinlik [iyimserlik], batmanlarla beşâşet [güler yüzlülük] getirdiler. Getirmedikleri yalnız atimize [gelecek] ait bir ümit ve bizi bu bedbinlik [kötümserlik] çenberinin tıkayıcı taziyekinden kurtaracak bir vaziyet oldu... Sadrazam Paşa gittikleri zaman nasıl sükûnet ve beşâşet ile azimet buyurdularsa avdetleri de öyle oldu. Demek ajansların verdikleri haberler hep saçma sapan yalanlardan ibaret imiş. ...Ben gazeteciyim. Üzerime farz olan vezaif [görevler] var. Yarın öbür gün bu milletin başına bir felaket gelirse ben vazifemi yapmamış olmakla itham edilmek istemem. Bugün muarızları bulunduğum rüfekama [arkadaşlar], sırası geldiği zaman: -İttihat ve Terakki hükümeti zamanında, matbuatta bulunuyordunuz bu mezalimi niçin yazmadınız? Neden söylemediniz? Ne sebebe mebni [dayanarak] sustunuz bağırmadınız diyebiliyoruz. Yarın öbür gün aynı suale maruz kalacak olursam! -Ben vazifemi ifa ettim. İşte neşriyatım! diyebilmek zevkinden dünyada kimsenin güzel gözleri için kendimi mahrum edemem... Bu yazdıklarımız pek acıdır. Fakat bizler hiçbir zaman hakikat ile karşı karşıya duracak cesarete yaratılmamışız. Sultan-ı mağfur Abdülhamid-i Sani hazretlerinin vükelası da böyle idi. Tenkide tahammülleri yoktu. Bir gün geldi ki o tenkide tahammülleri olmayan şahıslar ağır tahkirlere [hakaretler] tahammüle mecbur oldular. İttihat ve Terakki de böyle oldu.*

⁴⁸¹ Refi' Cevad, "Sadrazam Paşa da Geldi", Alemdar, 16 Temmuz 1919.

Korkuyoruz ki tarih tekerrürden ibaret olduğu bir defa daha ispat edilmiş olmasın.”⁴⁸²

Yukarıda bizim izah etmek istediğimiz Refi’ Cevad’daki dönüşümü aslında kendisi Damad Ferid paşanın istifasını duyurduğu yazısında güzel bir şekilde itiraf etmiştir: *“Kim derdi ki ‘Safa geldiniz arkadaşlar!’ cümlesiyle istikbal eylediğim Damad Paşa hazretlerinin istifalarına bu derece sabırsızlıkla intizar edeyim? Yanıltıcı bir siyaset çıkmazı içinde bocalayan kabinenin lehülhamd [Allah’a hamdolsun] istifa eylediğini görmek bahtiyarlığına da nail olduk... Aman yarabbi! Sizlerin ne ümit ile, ne emel ile mevki-i iktidara gelmenizi temenni eylemiştik. Bizzat ben Damad Paşa’ya gelinceye kadar hiçbir sadrazam tebrik etmemiş olduğum hâlde uzun uzadıya sizleri tebrik için Bab-ı Ali’ye kadar geldim... Damad Paşa’nın heyecanı nihayet ele geçirdiği o makam hatrı için imiş. Paşa Paris’ten güya hiçbir şey olmamış gibi lakayt ve mecnun avdet ettiler. Geldikleri gün bir istifa meselesinin mevzubahis olamayacağını beyan buyurdular. Buna rağmen dün de istifa eylediler... Ne ise çok şükür kurtulduk! Fakat memleket...*”⁴⁸³

Alemdar yazarı ertesi günkü hayal kırıklığını ise köşesine şöyle yansıtmıştır: *“Dün sabah gördük ki Damad Paşa kabineyi teşkile [kurmak] tekrar memur buyrulmuş... Efrad-ı milletten kim çıkıp da fesini arkasına atarak gurur ile: ‘Hükümetim!’ diyebilecek.*”⁴⁸⁴

Paris dönüşü Ferid Paşa’nın istifasını *“efkâr-ı memleketin bir zaferi”*⁴⁸⁵ olarak gören Tasvir-i Efkâr yazarı Velid Ebüzziya da ertesi günkü hayal kırıklığını köşesine şöyle yansıtmıştır: *“Yeni kabinenin intizarın hilafında [beklentinin aksine] olarak, hatta bizce tayini bile kabil olamayan kısa bir müddet zarfında teşkili, istifanın musammem [kararlaştırmış] ve heyet-i cedide-i vükelanın da evvelden müstahzar [hazır edilmiş] ve mürettep olduğunu göstermektedir. Bu suretle Ferid Paşa, Paris’ten avdetinden sonra katiyen istifa niyetinde olmadığını söylemekle bir müddet için efkâr-ı umumiye ve bilhassa refakatlerinden kurtulmak istediği arkadaşlarını avutmak maksadını takip eylemiştir. ...Mişarüileyhin riyaseti tahtında teşekkül eden üçüncü kabinenin de ikinci ve birinci kabilelerden hiç farklı olmayacağı şüphesizdir.”*⁴⁸⁶

⁴⁸² Refi’ Cevad, “Nikbinlik Hastalığı”, Alemdar, 20 Temmuz 1919.

⁴⁸³ Refi’ Cevad, “Damad Paşa’nın İstifası”, Alemdar, 21 Temmuz 1919.

⁴⁸⁴ Refi’ Cevad, “Sadaret Tecrübeleri”, Alemdar, 22 Temmuz 1919.

⁴⁸⁵ Velid Ebüzziya, “Ferid Paşa’nın İstifası”, Tasvir-i Efkâr, 21 Temmuz 1919.

⁴⁸⁶ Velid Ebüzziya, “Üçüncü Ferid Paşa Kabinesi”, Tasvir-i Efkâr, 22 Temmuz 1919.

Velid Ebüzziya bu zor zamanda hükümetin değişmesinden ziyade zihniyetin değişmesine ihtiyacın olduğunu şöyle belirtmiştir: “...Bu karışık vaziyetten çıkmak için veyahut ehven [daha az] zararlarla kurtulmak için bütün milletin itimadına mazhar olmuş kiyaseti [zekâ], dirayeti tecrübesi malum zevattan mürekkep bir hükümet teşkilinden başka çare yoktur. ...Ancak böyle bir hükümettir, ki siyaset-i hariciyemize salim [doğru] bir cereyan verebilir ve bugün Anadolu’daki harekâtı ya büsbütün durdurabilir veyahut o harekâtı ancak milletin nef [yararlılık] ve faydasına matuf [yönelik] bir mecraya sevk edebilir.”⁴⁸⁷

Açık bir şekilde ortadadır ki, bir müddet sonra her iki yazar da dördüncü bir Damad Ferid iktidarını artık görmek istememektedir. Zira Velid Ebüzziya, yaşananların sorumluluğunu İttihat ve Terakki kadar Hürriyet ve İtilaf’ın da sırtına yüklemiştir: “Meşrutiyetten sonra milletin ikiye ayrılmasına sebebiyet veren ilk amil, siyaset ve siyasete istinat eden fırkalar olmuşlardı.⁴⁸⁸ Bidayette birbirimizin gırtlığına sarılmak için ortaya bir İttihatçılık ve İtilafçılık çıkardık. İtilafçılık daha ziyade İttihatçı aleyhtarlığından ibaret idi. Çünkü bugün İttihat ve Terakki’nin en kavi [güçlü] hasmı [düşman] olmak iddiasında bulunan Hürriyet ve İtilaf’ın erkan-ı müessisini [kurucular], evvelcede surf İttihat ve Terakki’ye muhalefet için Ahrar falan gibi unvanlarla toplanmışlardı. Memleket efradının İttihat ve Terakki ve İtilaf bayrakları altında içtima ederek yekdiğerine tamamıyla zıt ve âdetâ can düşmanı şeklinde iki fırkaya ayrılmasının başlıca sebebi, İttihat ve Terakki cemiyetinin bidayette takip ettiği hodserane [dikbaşlılık] siyaset olduğu gibi, işleri böyle memleketi temelinden sarsacak derecede vahamet [tehlikeli durum] kesb etmesinde cehalet-i umumiyyeden mütevellit olmak üzere her iki fırka aynı derecede mesuldür.”⁴⁸⁹ Aynı yazar aylar sonra Hürriyet ve İtilaf için şu ilginç yorumu yapmıştır: “...Her uzvu bir başka hava çalar, her rüknü bir başka emele hizmet eder bir halita-i acibe [görülmemiş karışım].”⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ Velid Ebüzziya, “Ne Yapıyoruz, Nereye Gidiyoruz?”, Tasvir-i Efkâr, 24 Temmuz 1919.

⁴⁸⁸ Ali Birinci de II. Meşrutiyete oldukça olumsuz bir anlam yüklemiştir: “Meşrutiyetin, şüphesiz olumlu yönleri bulunmakla beraber, asıl büyük ve mühim neticesi yıkılış devrinin kapanış sayfasına azami bir kayıpla, hem de çabuklaştırarak, yekûn çizgisinin çekilmesine yol açması olmuştur. Diğer bir ifade ile Meşrutiyetin ilanı devletin dağılmasını hızlandırmış, kayıpları ise azamiye çıkarmıştır. Çok partili siyasî hayatın cereyan tarzı, hatta bizatihi varlığı ise bu gelişmenin sürükleyici amilini teşkil etmiştir.” Birinci, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar, s. 228.

⁴⁸⁹ Velid Ebüzziya, “İttihada Mani Esbattan”, Tasvir-i Efkâr, 3 Eylül 1919.

⁴⁹⁰ Velid Ebüzziya, “Adalet İşini Yoluna Koyalım”, Tasvir-i Efkâr, 10 Teşrin-i Sani 1919. Tunaya da adı geçen fırka hakkında “Şahsiyattan (sen ben çekişmesinden) kurtulamamış ve siyasal bir birlik ve türdeşlik kazanamamıştır” tespitinde bulunmuştur. Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, C. II, s. 274.

Ancak bu konuda daha ileri gidip, hükümete ve Damad Ferid'e oldukça sert eleştiriler getiren Refi' Cevad, aradan çok geçmeden "*Hürriyet ve İtilaf'a karşı kuvvetli bir hücum-ı mürettep başladı*" diyerek, bunu yine İttihatçılara bağlamış ve komitecilerin bu zamanda kendilerine vatansever süsü verdiklerine vurgu yapmıştır.⁴⁹¹ Anlaşılan o ki bu konuda "*hem severim hem döverim*" felsefesini benimseyen Alemdar yazarı, kendisinden başka cenahtan gelen Hürriyet ve İtilaf ile Damad Ferid'e yönelik eleştirileri hoş görmemiştir. Fakat kısa süre sonra Ali Rıza Paşa'nın hükümeti kurmasıyla birlikte Alemdar yazarı, eski sadrazam Damad Ferid'in uğursuzluğunun daha başından belli olduğunu şöyle ifade etmiştir. "*Onun, arz odasına girip hükümeti devraldığını gösteren ferman-ı hümayunun okunması işleminde zaten bir uğursuzluk vardı. ...Hissim bana onun başarılı olamayacağını söylüyordu. ...O gün mezkûr ferman kırmızı ipek keseden çok zor çıkarılmış.*"⁴⁹²

Velid Ebüzziya da Damad Ferid'in istifa haberini duyurduğu yazısında, hata üstüne hata yapan ve "*milli ve dini her türlü teşebbüsatin aleyhtarı*"⁴⁹³ olarak gördüğü eski sadrazamı şöyle eleştirmiştir: "*Damad Ferid Paşa nihayet istifasını vermeye mecbur oldu. ...Ferid Paşa'nın sadarete kalmak hususunda bu kadar inat ve ısrar göstermesine akıl erdirmek biraz güçtür. Kendisi acaba mevkiinde kalmakla hakikaten memlekete hizmet edeceğine mi kail idi veyahut düçar olduğu binihaye [sonsuz] muvaffakiyetsizliklerin memleketin her tarafında uyandırdığı adem-i itimat [güvensizlik] karşısında sırf bir gurur saikasıyla mı istifa etmemekte inat ediyordu? Burasını kestirmek şimdilik kolay değildir. Yalnız muhakkak olan bir şey var ki o da Damad Paşa'nın makam-ı iktidarı bugüne kadar muhafaza etmesinin saiki ne olursa olsun herhâlde mumaileyh [Ferid Paşa] bu hareketiyle icabat-ı hâl ve mevkie karşı şayan-ı hayret bir takdirsizlik göstermiş, dur-bin ve dur-endiş [ileriye görüşlü] bir adam olmadığını ispat eylemiştir. ...Ferid Paşa için âdeta denilebilir ki gerek siyaset-i dâhiliyesinde, gerek siyaset-i hariciyesinde uğradığı her muvaffakiyetsizlik, müteakiben yeni bir hata daha icra etmesine sebep ve saik olmuştur. Ferid Paşa'nın müddeti üç buçuk ayı mütecaviz [aşan] olan sadarettinde uğradığı en büyük muvaffakiyetsizlikler ise, evvela İzmir'in işgali hadise-i faciası, sonra Paris Konferansı'nda uğradığı hezimet-i muellime ve daha sonra da Anadolu'da zuhur eden vukuattır. İzmir hadise-i işgalinden Ferid Paşa'yı gayri mesul ad ettirmek*

⁴⁹¹ Bkz. Refi' Cevad, "Hürriyet ve İtilaf'tan Ne İçin Korkuyorlar", Alemdar, 15 Eylül 1919.

⁴⁹² Refi' Cevad, Alemdar, 3 Teşrin-i Evvel 1919. (Başlık sansürlü)

⁴⁹³ Velid Ebüzziya, "Cemaat-ı İslamiye Teşkilatı", Tasvir-i Efkâr, 9 Kanun-ı Evvel 1919.

gayretkeşliğinde bulunanlar her felaketimizde olduğu gibi bu musibeti de İttihatçıların eser-i seyiyati [kötülük] olarak göstermiş idiler.”⁴⁹⁴

Velid Ebüzziya, Damad Ferid’in yaptığı hataların telafisinin mümkün olup olamayacağı konusunda ise oldukça karamsar bir tutum sergilemiştir: “*Bu zihniyette bir adamın bu kadar nazik ve vahim bir zamanda mukadderat-ı milliyeye aylarca musallat olmasından tahassul [ortaya çıkan] eden mazarratın [zararlar] bundan sonra tamamıyla izalesine [gidermek] vakit bulunup bulunamayacağı cidden cay-i sualdir [sorulmaya değer].*”⁴⁹⁵

Devam eden günlerde Refi’ Cevad ise eski sadrazam hakkında yazmayı sürdürmüştür. Onun “*sözün gümüş sükûnun altın olduğu Paris’te çamlar devirdiği*”ni söyleyen yazar, “*...Sadr-ı sabık hazretlerinin icraatında akıl ve mantika temas eden bir nokta ne görülmüş ne de işitilmiştir. En büyük hizmetleri de o makamdan çekilmek olmuştur. Ferid Paşa’nın sadaret hayatını göz önüne getirdikçe: Ah Ferid Paşa ah! dememek elden gelmez. Bu derin ahlarda bütün milletin gayz [öfke] ve kini mevcuttur*”⁴⁹⁶ sözleriyle kendisi için Ferid Paşa’nın neredeyse yok hükmünde olduğunu belirtmiştir.

Refi’ Cevad’daki İttihat ve Terakki takıntısı bir müddet sonra Ferid Paşa için de geçerli olmuş gibidir. Zira yeni hükümetin kurulmasına rağmen yazar, yine eski sadrazam hakkında “*Paris’e kendi kendini tayin etti*”⁴⁹⁷ şeklinde bir cümle sarf etmiştir. Alemdar yazarı, “*İttihatçıları unutturacak derecede hücumu uğrayan şahsiyetlerin birisi ve birincisi Ferid Paşa’dır. Ferid Paşa’nın bu derece şedit hücumlara maruz kalmasını -ne derece hak ederse etsin- teessüfle karşıladık*” dese de aynı yazıda Ferid Paşa’yı en sert şekilde kendisi eleştirmiştir: “*...Ferid Paşa Talat Paşa gibi hareket etmek istedi. Aleyhinde bir şey söylenmeyecek. Hiçbir hareketi tenkit edilmeyecek la yüs’el amma yef’al [yaptığından sorulmaz] olarak icra-yı hükm edecek... Tazyikin [baskı] daima infılakı [patlama] mucip olacağını Ferid Paşa katiyen düşünmedi. Bu politikada muvaffak olsaydı İttihat ve Terakki muvaffak olurdu.*”⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ Velid Ebüzziya, “Ferid Paşa’nın Sükûtu”, Tasvir-i Efkâr, 3 Teşrin-i Evvel 1919.

⁴⁹⁵ Velid Ebüzziya, “İttihad-ı Milli Karşısında”, Tasvir-i Efkâr, 5 Teşrin-i Evvel 1919.

⁴⁹⁶ Refi’ Cevad, Alemdar, 4 Teşrin-i Evvel 1919. (Başlık sansürlü)

⁴⁹⁷ Refi’ Cevad, “Celal Nuri Bey’in Jurnalı ...Şey Layihası!”, Alemdar, 15 Teşrin-i Evvel 1919.

⁴⁹⁸ Refi’ Cevad, “Hücumzedeler-1-”, Alemdar, 18 Teşrin-i Evvel 1919.

Görüldüğü üzere Refi' Cevad'ın daima temel aldığı unsur İttihat ve Terakki'dir. Kötü olan bir idareyi ondan daha kötüsü ile izah etmek Alemdar yazarının fazlaca tercih ettiği bir yöntemdir.

Yukarıda Refi' Cevad'ın yazılarından anlaşılacağı üzere Damad Ferid Paşa'nın Paris ziyareti, adı geçen yazarın sahip olduğu sadrazam imajını derinden sarsmıştır. Burada dikkatimizi çeken bir nokta daha vardır ki, o da Refi' Cevad'ın eski sadrazama olan kininden dolayı Anadolu hareketine bile sempati ile yaklaşmış olmasıdır. Zira o Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı bir makalesinde, "*Ferid Paşa hükümetine karşı gösterilen muhalefet noktasında Harekât-ı Milliye ile birleşerek Kuva-yı Milliye'nin milletin hukukunu muhafaza edecek bir vaziyette bulunmasını kabul etmişim*"⁴⁹⁹ demiştir.

Refi' Cevad aynı düşünceyle yine bir başka yazısında "*Biz Harekât-ı Milliye'nin hiçbir zaman aleyhinde bulunmadık. Hatta Ferid Paşa gibi bir kâbusun izalesine [ortadan kaldırmak] hizmet etmiş olması itibarıyla büyük bir hizmet eylediğini de inkâr etmedik*"⁵⁰⁰ sözlerini sarf etmiştir. Doğal olarak yazarın bu yaklaşımı tersten okunduğunda Harekât-ı Milliye'nin yaptıklarını oldukça hafife aldığı da işaretidir: "*Teşkilat-ı Milliye üzerine Damad Ferid Paşa kabinesi sükût etti. Teşkilat-ı Milliye'nin de yaptığı, yapacağı Ferid Paşa'nın şahsını iskat [sükût ettirmek] eylemiş olmasıdır.*"⁵⁰¹

Refi' Cevad'ın aksine Velid Ebüzziya ise, Ferid Paşa'yı Anadolu hareketine kayıtsız kalmakla suçlamıştır: "*Ferid Paşa, avcıyı görünce gözlerini kapayarak kendinin de görülmediğini zanneden tavşan gibi, Anadolu harekâtını kendilerine iş arayan bazı genç zabitan tarafından İttihatçıların tahrikâtıyla ika' [meydana getirmek] edilmiş ve itfa'sı [söndürme, sönme] kuvve-i karibeye [yaklaşmış] gelmiş bir saman ateşi ad eylemek suretiyle, kendi kendini aldatmamış olsaydı, tabiidir, ki bugün tarihimizin en mühim bir dönüm yerinde bulunur ve vatanımızın İzmir gibi en güzel ve feyyaz bir kısmı can, mal, ırz ve dine tecavüzden zevk alan bir düşman tarafından çiğnenirken, böyle bir mesele-i mühimme-i dâhiliye karşısında kalmazdık.*"⁵⁰²

⁴⁹⁹ Refi' Cevad, "Manastır, Selanik, Sivas, Ankara, Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine", Alemdar, 28 Teşrin-i Evvel 1919.

⁵⁰⁰ Refi' Cevad, "Hah Şöyle... Biraz Yola Gelin!", Alemdar, 1 Teşrin-i Sani 1919. Yazar, aynı makalesinde eski sadrazam Ferid Paşa için şu sözleri sarf etmiştir: "*Coğrafya bilmez, hudut nedir anlamaz. Irkların münasebatından çakmaz velhasıl Talat'ın mıymıntı şeklindedi...*"

⁵⁰¹ Refi' Cevad, "İzmir ve İzmir'den Sonrası İçin...", Alemdar, 18 Teşrin-i Sani 1919.

⁵⁰² Velid Ebüzziya, "Buhramı İzale Vazifesi", Tasvir-i Efkâr, 6 Teşrin-i Evvel 1919.

Yukarıda Damad Ferid aleyhindeki tüm sözleri sanki Refi' Cevad söylememiş gibi, aylar sonra o İttihatçıların ve İttihatçı gazetelerin en büyük korkusunun hâlâ Damad Ferid olduğuna işaret etmiş ve daha önce aslında kendisinin de çok sert sözler söylediği Damad Ferid'i bu sefer savunmuştur.⁵⁰³ Hatta Ali Rıza Paşa'dan sonra Salih Paşa'nın hükümeti kurmasını “yarım bir tedbir” olarak niteleyen yazar, “Şimdi mevki-i iktidara gelebilecek olanlar memlekette mevcut olan iki cereyanın mümessillerinden biridir. Daha açık söyleyelim: Ya Mustafa Kemal Paşa... Yahut Ferid Paşa...”⁵⁰⁴ demiştir. Şüphesiz Refi' Cevad'ın sergilediği bu tutum akıllara “Düşmanımın düşmanı benim dostumdur” sözünü getirmektedir.

2.5. Amasya Görüşmesine Zemin Hazırlayan Süreç, Seçimler ve Yeni Meclis

Bir önceki başlıkta ikinci ve üçüncü Damad Ferid Paşa hükümetleri söz konusu edilmişti. 2 Ekim 1919-8 Mart 1920 arasında ise Ali Rıza Paşa kabinesi görev yapmıştır. Bilindiği üzere Ali Rıza Paşa hükümeti zamanında Anadolu hareketi ile ilişkiler bundan önce hiç olmadığı hatta bundan sonra da hiç olmayacağı kadar yakınlaşmıştır. Ne var ki günümüzün bazı araştırmacılarınca, padişahın eski hükümetin bir üyesi olan Ali Rıza Paşa'yı tercihi, onun Anadolu hareketini ve Mustafa Kemal Paşa'yı oyalama siyasetinin bir ürünü olarak görülmüştür.⁵⁰⁵ Biz ise aşağıda bir yargıda bulunmaktan ziyade, bu ilişkilerin samimiyetinin her iki yazarca nasıl algılandığı ortaya koymaya çalışacağız.

Tasvir-i Efkâr yazarı Velid Ebüzziya, yeni sadrazamın dâhilde yapacağı icraatlerin hariçte de bir karşılığının olacağını şöyle ifade etmiştir: “...Ali Rıza Paşa kabinesi ahval-i dâhiliyemizin ıslahı için yegâne çare olan vahdet-i milliyeyi temin meselesinde muvaffak olursa siyaset-i hariciyemizde de husule gelen küşayiştin [ferahlık] istifadeye imkân bulunacağına şüphe yoktur.”⁵⁰⁶ Aynı yazar kendi görüşümüz dese de, yeni sadrazamın en önemli vazifesini şöyle ortaya koymuştur: “...Bizim fikr-i kasıranemizce [acizane] yapılacak en mühim iş, Anadolu harekât-ı hazırasının mahiyet-i milliyesini tamamıyla muhafaza ederek, saltanat, hükümet ve millet arasında vahdet-i efkâr ve efali temine çalışmaktır.”⁵⁰⁷

⁵⁰³ Refi' Cevad, “Ferid Paşa Korkusu”, Alemdar, 5 Mart 1920.

⁵⁰⁴ Refi' Cevad, “Yeni Kabine”, Alemdar, 7 Mart 1920.

⁵⁰⁵ Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, C. 2, s. 13-14. Bardakçı da bu ilişkileri “cicim ayları” şeklinde tanımlamıştır. Murat Bardakçı, *Şahbaba*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İnkılâp Kitabevi, Ankara 2006, s. 145.

⁵⁰⁶ Velid Ebüzziya, “Ferid Paşa'nın Sükûtu”, Tasvir-i Efkâr, 3 Teşrin-i Evvel 1919.

⁵⁰⁷ Velid Ebüzziya, “Ali Rıza Paşa'nın Vazifesi”, Tasvir-i Efkâr, 4 Teşrin-i Evvel 1919.

Anadolu haberleri Tasvir-i Efkâr'da sadece Velid Ebüzziya'nın köşesinde değil, gazetenin muhtelif haberleri içerisinde de geniş bir şekilde yer bulmuştur. Zira henüz görüşmeler başlamadan gazetenin bir muharririnin Dâhiliye Nâzırı Şerif Paşa ile yaptığı mülakatbuna güzel bir örnektir. Bu aynı zamanda gazetenin beklentisinin de bir belirtisidir. Bu görüşmede muharririn *"Anadolu'dan şehrimize bir heyet geleceği söyleniyor. Bunun hakkında resmi malumat var mı?"* sualine, Dâhiliye Nazırı: *"Hayır, böyle bir heyetin geleceğinden haberdar değilim"* cevabını vermiştir. Ayrıca, yine muharririn *"Kuva-yı Milliye ile itilaf [anlaşma] hâsıl olduğu söyleniyor?"* sualine de, adı geçen nazır *"Böyle bir şey yok"* şeklinde mukabelede bulunmuştur.⁵⁰⁸ Gazetenin aynı sayısında "Mustafa Kemal Paşa'nın Yeni Kabineye Telgrafi-Kuva-yı Milliye'nin Hükümet-i Cedideyi Suret-i Telakkisi ve Şartları Hürmetkâr Bir Lisanla Nakl ve Tadad Olunur" başlığı ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal Paşa'nın bir telgrafı yer almıştır. Bu da göstermektedir ki, Tasvir-i Efkâr bir zaman sonra Anadolu hareketinin İstanbul'daki sesi durumuna gelmiştir. Adı geçen gazetenin başyazarı, yeni hükümetin beyannamesini de olumlu karşılamıştır: *"Kuva-yı Milliye'nin maksat-ı aslisi hudut ve hukuk-ı Osmaniye'nin muhafazası olduğuna ve bunun istihsali de ancak padişah, millet, devlet ve hükümet arasında vahdet-i tamme vücuda gelmesine mütevakkıf [bağlı] bulunduğuna göre böyle samimi surette amal [emeller] ve efkâr gayesini takip eden hükümet-i hazıraya herhâlde müzaheret [yardım] olunmak istenecektir."*⁵⁰⁹

Tasvir-i Efkâr'ın 9 Ekim 1919 tarihli sayısında ise şöyle genişçe bir başlık yer almıştır: *"Teşkilat-ı Milliye mümessili Mustafa Kemal Paşa ile hükümet-i hazıra arasında üç gündür cereyan eden muhaberrattan sonra nikat-ı esasiyede [esas noktalar] itilaf-ı tam hâsıl olmuş ve bu suretle vahdet-i milliyenin kat'i surette teminine doğru ilk mühim hatveler [adımlar] atılmıştır."*⁵¹⁰

Bu arada Refi' Cevad eski sadrazama da gönderme yaparak yeni sadrazam zamanındaki memleketin durumunu şöyle tarif etmiştir: *"Dün sadr-ı cedid [yeni sadrazam] hazretleriyle görüşmek şerefine nail olduk. ...Memleket bu zamanlarda kıldan ince, kılıçtan keskin bir köprü üzerinde bulunuyor. ...Ferid Paşa böyle tehlikeli bir köprüde yürümesini değil, Galata Köprüsü'nde bile yürüyecek kadar*

⁵⁰⁸ Bkz. Tasvir-i Efkâr, 8 Teşrin-i Evvel 1919.

⁵⁰⁹ Velid Ebüzziya, "Hükümetin Beyannamesi", Tasvir-i Efkâr, 8 Teşrin-i Evvel 1919.

⁵¹⁰ Bkz. Tasvir-i Efkâr, 9 Teşrin-i Evvel 1919.

kiyaset göstermesini bilmediği için az kalsın kendisi ile beraber koca bir milleti de yokluk uçurumuna yuvarlayacaktı.” Yazının devamında ise Alemdar yazarı, Ali Rıza Paşa'nın sözlerini özetlemiştir: “*Harekât-ı Milliye malum olduğu üzere İzmir hadisesi üzerine zuhur eyledi. Bilahire [arkasından] orada icra edilen kıtal [öldürme olayları] bütün milletin bihakkın hukukunu müdafaa etmesini mucip oldu. Anadolu'daki Harekât-ı Milliye'nin de esbabı budur. Bunu katiyen bir İttihatçı hareketi ad etmiyorum. Hükümet hükümettir. Harekât-ı Milliye mutalebatında [istekler] haklı ise arada bir şey kalmaz. Hükümet Harekât-ı Milliye rüesası ile konuşmuş anlaşmıştır. Harekât-ı Milliye hakkında başka türlü düşünmeyi doğru bulmuyoruz. Hükümet içinde hükümet olur mu? Hükümet içinde hükümet olacak olursa herhâlde bizi bu makamda göremezsiniz... Bir adamı kanun döver kanun tedip [haddini bildirme] eder. Şahsiyetler kanun fevkine [üst] çıkarsa ona hükümet denemez anarşi denir.*” Doğal olarak yeni sadrazamın bu sözleri yazarı oldukça memnun etmiştir: “*Sadrazam paşanın bu sözlerini biz kıymetli bulduk. Hakikaten bu memlekette hükümet fevkinde bir kuvvetin vücuduna ihtimal verildiği gün vatanın selamet ve istiklalinden kat'-i ümit [ümidi kesmek] etmek lazımdır.*”⁵¹¹

Ali Rıza Paşa görevdeki daha bir ayını doldurmadan Refi' Cevad sadrazama köşesinde açık bir mektup yazmıştır. Bu mektup “*Sadrazam devletlu fehamehtu Ali Rıza Paşa Hazretlerine*” diye başlar. “*Fehametpenah efendimiz hazretleri; matbuatı yakından takip ettiğinizi biliyorum*” diyen yazar ardından önemli bir iddiada bulunur: “*Payitaht matbuatında hüsn-i niyet [iyi niyet] ashabına kesretle [çoğunlukla] tesadüf olunmaz.*” Gördüğümüz gibi bu iddia ile Refi' Cevad kendisini de bir yerde konumlandırmış olur. O, ihtar içeren yazılarının İstanbul basını tarafından çarpıtılarak, kendisinin yalan söylemekle itham edildiğinden şikâyet eder. Yazar arkasından mevcut endişesinin ne olduğundan bahsetmiştir: “*...Bugün zat-ı fehamehtpenahileriyle uzaktan, yakından temas şerefi ile müftehir [iftihar eden] olan muharrir-i aciz, zat-ı sedaretpenahilerini son derece munsıf [insaflı], hayrhah [hayır sahibi], bitaraf ve namuslu bir devlet adamı olmak üzere tanırım... Derdimizi anlatamıyoruz, paşa hazretleri. Biz diyoruz ki haddizatında [aslında] mübeccel [yüceltilen] bir mevcudiyet olan Harekât-ı Milliye namına bazı adamlar Anadolomuzu, o cennet gibi diyarımızı hırpalıyorlar. ...Bu güzel Anadolu bu güne gelinceye kadar mevcudiyet-i milliye ve Osmaniye için vere vere verem olmuştur.*”

⁵¹¹ Refi' Cevad, “Harekât-ı Milliye ve Hükümet”, Alemdar, 17 Teşrin-i Evvel 1919.

Can vermiş, kan vermiş, para vermiş, vermiş, vermiş, vermiş... Bugün de başını soktuğu kulübesini mi versin? ...Bazı gazetelere hakikati adam akıllı ifham [anlatmak] etmek için düşündüğüm bir çare-i hâli zat-ı devletlerine arz ediyorum. ...Bugün biliyoruz ki Sivas'ta katl ve yağma gibi ahval mevcut değildir. Fakat Anadolu'nun diğer vilayetlerinde gayritabii ahval mevcuttur.” Refi' Cevad'ın önerdiği şey ise, efkâr-ı umumiye'yi temsil eden bir heyetin olayları kendi gözleriyle görebilmesi için Anadolu'ya gönderilmesidir. Bütün fırkalar ve gazeteler erkânından seçilecek olan heyet orada köy köy dolaşarak tarafsızca incelemelerde bulunmalıdır. Burada Refi' Cevad, Velid Ebüzziya'nın da adını anarak temennisini şöyle dile getirmiştir: “...Bilfarz bendeniz Tasvir-i Efkâr sermuharriri Velid Bey'i elinden tutarak birlikte gezelim... Zannederim ki muarızlarım da bu fikri kolayca kabul ederler. Çünkü hakikat ancak bu suretle tavazzuh [açıklığa kavuşmak] edebilir... Aynı zamanda zat-ı devletlerini de idare-i umur sadedinde bir dereceye kadar müşkülattan kurtarmış bulunmak benim için ayrıca bir bahtiyarlık teşkil edeceğini de arz eyliyorum.”⁵¹² Refi' Cevad'ın bu yazıda Tasvir-i Efkâr başyazarının adını zikretmesinin tek gerekçesi olabilir, ki o da Velid Ebüzziya'nın bu konuda kendisinden farklı bir tutum benimsemiş olmasıdır.

Ali Rıza Paşa'nın hükümeti devralmasıyla birlikte seçim meselesi de gündemin neredeyse ilk sıralarına oturmuştur. “...İsteriz ki bu son imtihan sahnesinde olsun, memleket, mebusanından zarar değil fayda görürsün. ...Bu faydayı temin mebusanın millete karşı olan sarih [açık] bir borcudur. Millet bu alacağını istifa [almak] etmek, muhtaç olduğu huzur ve saadete ermek için pek büyük iştiaqlarla [arzu] bekliyor”⁵¹³ temennileriyle seçimlerin bir an önce sonuçlanması taraftarı olan Velid Ebüzziya bu mühim konuda Hürriyet ve İtilaf'ın aldığı kararı ve Anadolu hareketinin izlemesi gereken yolu şöyle izah etmiştir: “...Vahdet-i milliye, kendisi bir fırka-i siyasîye olmadığı için, doğrudan doğruya namzet göstermeyerek, fırak-ı siyasîye [siyasi fırkalar] namzetlerinin hüsn-i intihabı [seçilme] hususunda ibzal-ı vesat [aracılık] etmekle, şahıs ve zümre menfaatlerinin menafi-i milliyeye nasıl feda edildiğine bir misal göstermiş oluyor. Fırkaların bu vahdetine yalnız (Hürriyet ve İtilaf) iştirak etmiyor. Bu kendi içtihadı. Kimse bir şey diyemez, yalnız Türk ve Müslüman reylerinin bir tanesini bile, anasır-ı saireye karşı ziyadan [kaybetme] vikaye [korumak] etmek mecburiyet-i milliyesi pek bariz iken bu

⁵¹² Refi' Cevad, “Bir Çare-i Hâl”, Alemdar, 31 Teşrin-i Evvel 1919.

⁵¹³ Velid Ebüzziya, “İstanbul İntihabatı”, Tasvir-i Efkâr, 12 Kanun-ı Evvel 1919.

içtihadın kıymet ve mahiyeti ne olmak lazım bilemeyiz. ...Bugün en ziyade ehemmiyetle nazar-ı itibara alınmaya şayan iki veche-i hareket vardır: 1- Her noktayı Türk ve Müslüman ekseriyet-i kahiresiyle meskun olan mukaddes vatanımızda intihabatın [seçimler] gafletimizden istifadeye mütearakkıb [uman] bulunan anasır-ı saire lehinde neticelenmesine meydan vermemek. 2- İntihab edilecek heyet-i mebusanın menafi-i milliyeden başka hiçbir tesir ve nüfuz altında kalmayacağına kanaat bahşeden zevattan mürekkep olarak teşekkülünü temin etmek. ...Ekseriyeti (Evet efendimci) mebuslardan tereküp eden heyet-i mebusanın verdiği muzır [zararlı] neticeler henüz unutulmadığı için bu defaki intihabatın harici ve hususi nüfuz ve tesirlerden azade kalacağını ümit ederiz.”⁵¹⁴

Sulh ve Selamet Partisi ile özellikle Hürriyet ve İtilaf fırkasının seçimlere katılmama kararı alması Refi’ Cevad tarafından takdir edilen bir davranıştır.⁵¹⁵ Ayrıca o, “Sivas’tan Harekât-ı Milliye’den de bazılarının vekil olmak için aday olduklarını okuduk, bu doğru bir girişim olmaz” demiş ve Anadolu hareketinin seçimlerde oynaması gereken rolü kendisine göre şöyle izah etmiştir: “Ne olursa olsun Sivas’takiler hiçbir cereyana kapılmamalı. Nigehban [gözcü] vaziyetinde kalarak amal-i milliyeyi [milli emeller] tespit ve idare eylemeli. Memlekette milli bir mevcudiyet ihya eylemeleri itibarıyla Sivas’ta bulunanların hizmetlerini takdir ederiz.” Aynı yazıda Refi’ Cevad “...Hükümet-i hazıranın hüsn-i niyetinden eminiz... Şimdiki erkan-ı hükümet hakikaten pırlanta gibi adamlardır” yorumunda bulunmuştur.⁵¹⁶

⁵¹⁴ Velid Ebüzziya, “İntihabatın Ehemmiyet-i Fevkaladesi”, Tasvir-i Efkâr, 17 Teşrin-i Evvel 1919.

⁵¹⁵ Velid Ebüzziya ise Hürriyet ve İtilaf’ın seçimlere katılmama kararını almasını “firkanın bir manevrası” olarak görmüştür: “...Dünkü gazetelerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın yeni reisi Zeynelabidin Efendi’nin sadrazam paşaya Anadolu ahvalinden dolayı firkanın intihabata iştirak etmek istemediği yolunda beyanatta bulunduğu ve bir de muhtıra takdim eylediği münderic idi. Hürriyet ve İtilaf’ın bu muhtirasında şu suretle idare-i lisan edilmekte imiş: (Tarih-i millimizi lekeleyen on bir senelik devr-i ukubatta [eziyetler] icra olunan intihabatta hükümet-i İttihadiyenin tazyikat ve i’tisafatıyla [zulümler] hukuk-ı mukaddese-i intihabiyesinden mahrum edilen millet, bugün Anadolu’da bulunan bazı kolordu kumandanlarıyla onlara meclub heyet-i zabitanın müdafaa-i milliye namı altında -milletin rıza ve arzusu hilafında- cem ettikleri çetelerin taht-ı tazyik ve tahakkümünde, hukuk-ı esasiyesinden mahrum edilmek tehlikesine maruz bulunmaktadır.) ...Hürriyet ve İtilaf Fırkası intihabata iştirak etmek fikrinde değildir. ...Damad Ferid Paşa hükümeti, fırka kabinesi olmadığı ve intihabatın bitarafane bir surette icrasına sarf-ı mesai eyleyeceğini beyan etmiş olduğu cihetle, bu meselede, diğer fırkalardan hiçbir farkı olmayan (Hürriyet ve İtilaf) in nokta-i nazarını kabul etmek mecburiyetinde değildir. ...(Hürriyet ve İtilaf) bir firkadır ve herhangi bir fırka işine gelirse intihabata iştirak eder, gelmezse etmez. Binaenaleyh sadarete verilen muhtıraya, bir fırka manevrasından fazla bir mahiyet atf edilmemelidir.” Velid Ebüzziya, “İntihabat Neden Teehhür Ediyor”, Tasvir-i Efkâr, 27 Eylül 1919.

⁵¹⁶ Refi’ Cevad, “İntihabat”, Alemdar, 3 Teşrin-i Sani 1919.

Bundan başka Tasvir-i Efkâr, neredeyse seçimlere kadar gazetenin ilk sayfasında “Vatandaş!” başlığı ile halkın seçimlere katılımının önemini belirtmiştir. Zira bunlardan birinde şöyle bir ihtar yer almıştır: “*Bu defaki Meclis-i Mebusan’ın ehemmiyetini, sulhun göstereceğimiz kabiliyet-i teşriyye nispetinde iyi veya kötü olacağını düşünerek elini vicdanına koy, hiçbir kuvvette baş eğmeyerek reyini ehline ver.*”⁵¹⁷

Velid Ebüzziya yapılacak olan seçimlere ve seçilecek olan mebuslara fevkalade bir değer biçmiştir. Zira o seçimlerin önemini şu sözlerle dile getirmiştir: “*Mukadderat-ı milliyemiz hakkında asıl kararı bugün her şeyimize hâkim gibi görünen İtilaf devletleri verecekse o karar ancak bizim yeni teşekkül edecek olan meclis-i millimizin tasdikine iktiran [ulaşmak] ettikten sonra tatbik olunabilecektir. Şu hâlde intihabat-ı haziranın neticesinde gelecek olan mebuslar, bu vatanın an-ı teessüsünden beri bir misli daha görülmemiş bir vaziyet-i müthişe karşısında bulunacaklar ve verecekleri kararlar ümmet ve milletin mukadderat-ı müstakbelesine ait her türlü mesuliyeti üzerlerine almış olacaklardır.*”⁵¹⁸

Tasvir-i Efkâr’ın 22 Ekim 1919 tarihli sayısında, “Harekât-ı Milliye Etrafında” başlığı altında Anadolu’dan gelen telgraflara yer verilmiştir. Bu telgraflardan çıkan sonuç, Anadolu’nun her tarafında seçim faaliyetlerinin hız kazandığı yönündedir. Ayrıca “Amasya Mülakatı” başlığı altında Bahriye Nazırı Salih Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey’in fotoğrafları yer alır. Resimlerin altındaki haberde ise şunlar yazılıdır: “*Gerek Teşkilat-ı Milliye Heyet-i Temsiliyesi’nden varid [gelen] olan haberler, gerek İstanbul’da istihsal ettiğimiz malumata nazaran Kuva-yı Milliye rüesası ile görüşmek üzere Anadolu’ya gitmiş olan Bahriye Nazırı Salih Paşa, kendisine (Amasya)da mülaki [buluşan] olan Mustafa Kemal Paşa ve rüfekası ile görüşmüştür.*”⁵¹⁹

Diğer taraftan yeni hükümetin görevi devralmasıyla birlikte Alemdar gazetesinin Anadolu ile kurulan ilişkileri nakletmekten çok, sahte imzalarla Kuva-yı Milliye’yi yıpratmaya yönelik girişimlere daha fazla yer ayırdığı görülmektedir. Bunlardan biri, Anadolu’daki vaziyeti anlamak üzere Amasya’da bulunan Bahriye Nazırı Salih Paşa’ya birçok şikâyet mektubu verildiğine dairdir. Ayrıca Sivas’ta ulema, esnaf ve tüccardan toplanan iki yüzü aşkın kişinin imzasının bulunduğu bir

⁵¹⁷ Bkz. Tasvir-i Efkâr, 20 Teşrin-i Evvel 1919.

⁵¹⁸ Velid Ebüzziya, “İntihabat Etrafında”, Tasvir-i Efkâr, 21 Teşrin-i Evvel 1919.

⁵¹⁹ Bkz. Tasvir-i Efkâr, 22 Teşrin-i Evvel 1919.

telgraf da padişaha gönderilmiştir. Sivaslılar, Salih Paşa'nın Sivas'a da uğramasını talep etmişlerdir.⁵²⁰

Padişaha çekilen telgraf ise Vakit gazetesi ile Alemdar'ı karşı karşıya getirmiştir. Vakit gazetesinde telgrafta imzası bulunanlar hakkında, “bir iki gayri memnun şahıs” ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca Vakit gazetesinin “memleketimizde milli meselelere samimi bir surette alakadar olan ekseriyet” ifadesi Refi' Cevad'ın tepkisine neden olmuştur. Buna karşılık Refi' Cevad “ekseriyet” değil “umumiyet” şeklinde mukabelede bulunarak “Türk olup da milliyetperver olmayan kimse tanımıyoruz” demiştir. Yine Vakit gazetesi bir takım adamların bazı haberleri bire on katarak yaydığını söylemiş, esas amacın ise olmayacak sebepler ile milli harekete leke sürmek ve onun gayrimüslimlere karşı düşmanca bir tavır aldığı algısının oluşturulmak istendiğine dikkat çekmiştir. Sivas'tan gelen telgrafla ilgili birkaç gündür haber yaptığı için Vakit gazetesine cevap vermek ihtiyacı hisseden Refi' Cevad'ın olayla ilgili kanaati ise şu merkezdedir: “...Geçenlerde Sivas'tan atabe-i malukaneye bir telgraf keşide [çekilme] edilmiş. Vay efendim vay! Kıyametler koptu. Hâlâ velvelesi devam ediyor. Bu telgrafi çeken ilm-i cifrle [ebced] meşgul bir şeyh bozması imiş! Hayır şeyh değil meczup imiş. Hem de muvakkat encümen-i vilayat azasından imiş. Öyle değilmiş. Falcı imiş! ...Bu milletin efradından olan bir adam temayülâtını, kanaatini izhar edemez mi? Hakanına müracaat edemez mi, bu onun hakkı değil midir?”⁵²¹

Alemdar gazetesinin Sivas'tan padişaha gönderilen iki yüz imzalı şikâyet telgrafını gündeme getirmesi, Tasvir-i Efkâr'ı harekete geçirmiştir. Bu telgrafa göre, Mustafa Kemal Paşa “irade-i milliyeyi temsil iddiasında bulunmaktadır.” Telgrafta imzası bulunan kişiler ise padişaha olan bağlılıklarını dile getirmişlerdir. Tasvir-i Efkâr'ın 25 Ekim 1919 tarihli sayısında, “Sivas Şikâyetinin İçyüzü” başlığı altında ise şunlar yazılıdır: “Dün sabahki (Alemdar), sureti zirde [aşağıda] münderic [yer almış] bir telgrafname neşrediyor ve bu haber bittabipayitaht efkâr-ı umumiyesinde heyecan-amiz [heyecan veren] bir tesir husule getiriyordu. Telgrafnamenin derece-i sıhhatini [doğruluk] ve şikâyetin içyüzünü tahkik eylemek üzere, dün sabah elyevm Amasya'da bulunan muhabir-i mahsusumuz Ruşen Eşref Bey'e bir telgraf keşide ederek meseleyi takip etmesini ve kemal-i bitaraflı [tarafsızlık] ile serian [süratle] hakikati bize işar [bildirmek] etmesini mumaileyhe [adı geçen kişi] bildirdik. Ruşen

⁵²⁰ Bkz. Alemdar, 24 Teşrin-i Evvel 1919.

⁵²¹ Refi' Cevad, “Yine Sivas Telgrafi”, Alemdar, 27 Teşrin-i Evvel 1919.

Eşref Bey'in tahkikat-ı resmîyeye müstenit olarak verdiği cevabı dün akşam geç vakit aldık.” Ruşen Eşref'in bu konuyla ilgili gazeteğe gönderdiği telgrafnameye göre iş, “Sivas'ta şeyh olmadığı hâlde şeyh lakabını taşıyan ve ilm-i cifr ile meşgul olduğu rivayet edilen elyevm muvakkat vilayet azasından yarı meczup Recep Efendi'nin başından çıkmıştır.” Ruşen Eşref'in telgrafnamesine göre Mustafa Kemal Paşa ise bu konuda şunu söylemiştir: “Herhâlde harekâtımızın avamil-i hakikiyesi [gerçek sebepler] o kadar kuvvetlidir ki beş on, beş on meczup değil, bütün bedhahların [kötü niyetliler] müttehiden yapabilecekleri en büyük iftiralarla dahi düçar-ı tezelzül [sarsıntı] olmaktan masundur [korunmuş].”⁵²²

Tasvir-i Efkâr Amasya'da görüşmelerde bulunan Salih Paşa'nın dönüşüne de geniş bir yer ayırmıştır. Gazetenin 26 Ekim 1919 tarihli sayısında, Amasya'da Teşkilat-ı Milliye ile görüşen Bahriye nazırı Salih Paşa'nın İstanbul'a avdeti sözkonusu edilmiş, Salih Paşa'nın gelişinden sonra Dâhiliye nazırı Şerif Paşa ise “*Tarafeyn beyninde [iki taraf arasında] tamamıyla itilaf [anlaşma] hâsıl olmuştur*” açıklamasında bulunmuştur. Şura-yı devlet reisi Abdurrahman Şeref Bey ise, Salih Paşa'nın seyahatinin neden kısa sürdüğü sualine, “*vapuru kaçırmamak için*” şeklinde imalı bir karşılık vermiştir. Gazetede ayrıca Salih Paşa ile İstanbul'a gelen, Kuva-yı Milliye'nin İstanbul murahhası Kara Vasıf Bey ile yapılan bir mülakat vardır. Kara Vasıf Bey, Sivas'tan padişah hazretlerine gönderilen iki yüz imzalı olduğu söylenen telgraf hakkında ise, sayının doğru olmadığını, bunun “*birkaç gayri memnunun*” yaptığı iş olarak görülmesi gerektiğini söylemiştir. Kara Vasıf Bey kendi görevini ise şöyle izah etmiştir: “*Burada yapacağım şey basittir. Hükümetle temas etmek vazifem haricindedir. Maksat İstanbul muhitinde Teşkilat-ı Milliye aleyhinde vuku bulacak neşriyat ve tasniatı [uydurma haberler] düzeltmek ve kongrenin mukarreratını [kararlar] ve Harekât-ı Milliye'nin anlaşılmayan cihetlerini izah etmektir.*” Bundan başka Kara Vasıf Bey⁵²³, “*Teşkilat-ı Milliye'nin hükümet işlerine müdahalesi tamamıyla yalandır*” ve “*Teşkilat-ı Milliye maksadın büyüklüğü nispetinde vasi' [büyük] ve kuvvetlidir*” açıklamasında bulunmuştur. Gazetede ayrıca, Sivas'taki Teşkilat-ı Milliye Karargâhı'nın resmi yer almıştır. Resmin altındaki yazıda, “*Bir gün gelip de bu Anadolu şehrindeki Mekteb-i Sultani'nin Osmanlı tarihine geçecek kadar kesb-i ehemmiyet [önem kazanmak]*

⁵²² Bkz. Tasvir-i Efkâr, 25 Teşrin-i Evvel 1919.

⁵²³ Refi' Cevad ise Kara Vasıf Bey için “*Malum gazeteler bu adamın mebus olacağını yazmışlardı, yine yalanları ortaya çıktı*” demiştir. Bkz. Refi' Cevad, “Akılsız Dostlar”, Alemdar, 9 Teşrin-i Sani 1919.

eyleyeceğini kim tasavvur ve tahayyül ederdi?” şeklinde bir yazı vardır. Anlaşılan o ki, tarihin yazıldığıının farkında olan Tasvir-i Efkâr, neredeyse her ana ve nesneye anlam yüklemiştir. Gazetenin ikinci sayfasında, eski sadrazam İzzet Paşa'nın Anadolu Harekât-ı Milliyesi hakkında, bildiklerinin gazetelerin verdiği malumatla sınırlı olduğunu söylemesi ilginçtir.⁵²⁴ Bu ise, bir yönüyle hem matbuatın önemini ortaya koymakta, hem de bazı şahısların kayıtsızlığını meydana çıkarmaktadır. Zira Erzurum ve Sivas kongrelerinin kararları ortadadır.

Gazetenin bir sonraki günkü nüshasında yine Ruşen Eşref'in telgrafları yer almıştır. Erzurumlular, Mustafa Kemal Paşa'dan Erzurum hemşehriliğini kabul etmesini rica etmişler ve olumlu yanıt almışlardır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa yine onların arzusu üzerine Erzurum merkez sancağının mebus namzetliğini kabul etmiştir. Benzer teklifleri Amasya ve Sivas sancakları da yapmış, bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa şükranlarını ve özürlerini iletmiştir. Aynı yerde, Sivas'tan 200 imzalı çekildiği iddia edilen telgrafta 3 kişinin imzasının bulunduğu, bizce Refî' Cevad ve Alemdar'a da gönderme yapılarak şu sözlerle ifade edilmiştir: *“Her gün Harekât-ı Milliye'ye muhib [dost] ve taraftar olduğunu, yalnız Harekât-ı Milliye'ye İttihatçıların girmesini istemediğini ilan eden bir gazetenin telgraf imzalarını üçten iki yüze iblağ etmek suretiyle sarahaten [açıkça] Harekât-ı Milliye'ye aleyhtarlık göstermesi de her günkü Harekât-ı Milliye'ye muhabbet nakaratıyla kabil-i telif [bağdaşan] değildir.”*⁵²⁵ Padişaha gönderilmiş olan telgraf anlaşıldığı üzere gündemi epey bir meşgul etmiştir. Zira 28 Ekim 1919 tarihli Tasvir-i Efkâr'da, “Sivaslılar Mahud Telgrafi Tekzib Ediyorlar” başlığı altında yine üç imzalı o telgrafname söz konusu edilmiştir. Bu sefer vatansever Sivaslılar 45 kişinin imzası ile önceki telgrafnameyi tekzib etmişler ve onun için “*hezeyanname*” yakıştırmasında bulunmuşlardır.⁵²⁶

Velid Ebüzziya, padişahın ve hükümetin Anadolu hareketine bakışını ise şöyle yorumlamıştır: *“...Başta zat-ı şahane ve heyet-i hazıra-i hükümet olmak üzere büyük bir ekseriyet harekât-ı hazıranın ancak memleketi kurtarmak gayesinden tevellüt [doğma] eylemiş olduğu kanaatindedir. ...Şimdi Harekât-ı Milliye'ye muhalif olan ve o harekâtı çetecilikle tavsif edenler, bu ithamlarıyla hükümet-i hazırayı da çeteciliğin mürevvici [taraftar] ad etmiş olmuyorlar mı? Hâlbuki Ali Rıza Paşa*

⁵²⁴ Bkz. Tasvir-i Efkâr, 26 Teşrin-i Evvel 1919.

⁵²⁵ Bkz. Tasvir-i Efkâr, 27 Teşrin-i Evvel 1919.

⁵²⁶ Bkz. Tasvir-i Efkâr, 28 Teşrin-i Evvel 1919.

hazretlerinin namus ve hamiyetleri ve bitarafllıkları yine aynı muhalifler tarafından tasdik ve itiraf edildiği cihetle mişarüileyhe karşı tabii böyle bir isnatta bulunabilmeleri muhtemel değildir.”⁵²⁷ Yazarın burada kullandığı “*Harekât-ı Milliye’ye muhalif olan ve o harekâtı çetecilikle tavsif edenler*” ifadesi ile kastettiği kişilerden biri de şüphesiz Refi’ Cevad’dır.

Diğer taraftan seçimler konusunda mevcut hükümetin attığı bazı adımlar Velid Ebüzziya tarafından takdirle karşılanmıştır: “*Hükümet-i hazıra intihabatı icra ettirmek hususundaki vaadini kemal-i hulus [samimiyet] ile tutarak uhdesine terettüp [üzerine düşen] eden vazifeyi yapıyor. Bundan dolayı Ali Rıza Paşa hazretleriyle rüfekasına [arkadaşlar] teşekkürü vecibeden ad ederiz.*”⁵²⁸ Ancak bu işin bir an önce iyi bir netice ile sonuçlanması taraftarı olan yazar aksaklıkları da görmezden gelmemiştir: “*İntihabat meselesinde bidayette oldukça vifak ve ittifak [birlik] dairesinde hareket edecek gibi görünen İstanbul muhiti, gün geçtikçe bilakis nifak ve şikak [ikilik] yolunu tutmaktadır.*”⁵²⁹ Hatta Velid Ebüzziya’nın bu konuda taşıdığı endişeler bazen hükümeti de ağır bir şekilde eleştirmesine neden olmuştur. Zira o, Ali Rıza Paşa ile arkadaşlarına gösterdikleri gayretten ötürü teşekkür etmesinden sadece bir hafta sonra, “*...Esasen biz de Ali Rıza Paşa kabinesini belki zamanın ehemmiyetiyle mütenasip [uygun] bir kabine ad etmiyoruz*”⁵³⁰ demiştir.

Refi’ Cevad’ın seçimler konusundaki en büyük kaygısı, seçilecek mebusların önceden İttihatçılıkla bir şekilde yollarının kesişmiş olması ihtimalidir. Dolayısıyla o tutulması gereken yolu şöyle tarif etmiştir: “*Eğer müntehib-i saniler*⁵³¹ *gazetecilerden mebus intihab etmek isterlerse: İttihat ve Terakki dalkavukluğunu yapmamış, Almanya’yı gökyüzüne çıkartarak milleti izlal [alçaltmak] ve iğfal [kandırmak] eylememiş gazetecileri intihab eylemelidirler. ...Müntehib-i saniler rical-i askeriyeden mebus intihab eylemek isterlerse: Mebus intihab edilecek rical-i askeriyenin İttihat ve Terakki komitesi ile çalışmamış, yalnız askerliğini tanımış zevat olmasına dikkat etmelidirler. ...Müntehib-i saniler fırkacıdan mebus intihab etmek isterlerse: Bir kelimeyle söyleyelim. Mesleğinde sabit-i kadem [sözünde duran], bugün İttihatçı, yarın muhalif, öbür gün İtilafçı, bir gün sonra milliyetçi olmayan adamları intihab eylemelidirler. ...Müntehib-i saniler intihab edecekleri şahsiyetlerle*

⁵²⁷ Velid Ebüzziya, “Neden Anlaşmayalım”, Tasvir-i Efkâr, 29Teşrin-i Evvel 1919.

⁵²⁸ Velid Ebüzziya, “İstanbul İntihabatına Dikkat Edelim”, Tasvir-i Efkâr, 30Teşrin-i Evvel 1919.

⁵²⁹ Velid Ebüzziya, “İstanbul İntihabatı”, Tasvir-i Efkâr, 4Teşrin-i Sani 1919.

⁵³⁰ Velid Ebüzziya, “Akıbet Vahim mi?”, Tasvir-i Efkâr, 7Teşrin-i Sani 1919.

⁵³¹ 1946 yılına kadar halk “müntehib-i sani”leri [ikinci seçmen] seçer, sonra “müntehib-i sani”ler de meclise girecek vekilleri seçerlerdi.

memleketi kurtarmak isterlerse hülasaten [özetle] söyleyelim: İttihat ve Terakki'ye temas etmiş adamlara reylerini vermemelidirler.”⁵³²

Refi' Cevad seçime dair endişelerini dile getirmesi bir yana, Velid Ebüzziya da rastlayamadığımız bir korkusunu daha aktarmıştır. Meclisin İstanbul dışında toplanacağı dedikodusu Alemdar yazarını hayli öfkelenmiştir ve o bu konuda şunları söylemiştir: “Gizliden gizliye, alttan alta, kulaktan kulağa fısıltı şeklinde olsa bile son günlerde pek garip ve garip olduğu kadar da münasebetsiz bir şayiye [dedikodu] deverana [dönmek] başladı: Güya içimizde bazı kimse her ne sebepten ise yeni toplanacak olan Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da değil belki bir Anadolu vilayeti merkezinde toplanmasını istiyorlar ve bunun için gizliden gizliye propagandalar yapıyorlarmış! ...Böyle bir hareket-i mecnunanenin tevlit edeceği vahim neticeleri düşündükçe âdeta dehşetten tüylerimiz ürperdi. ...İyi biliyoruz ki bugün İstanbul yalnız Türk hakanlığının değil, Müslümanlık saltanat-ı maneviyesinin de mukaddes bir merkezidir. Bu itibar ile âdeta bilad-ı mukaddese-i İslam meyanına [kutsal İslam beldeleri arasına] geçmiştir desek bile mübalağa etmiş sayılamayız. Binaenaleyh muta' [uyulan] olan bu Kanun-ı Esasi payitaht-ı saltanatın İstanbul olduğunu ve milli meclislerin de İstanbul'da toplanacağını tasrih [belirtmek] eylemiştir. Binaenaleyh bu kanunun ruhu parçalanmadıkça Meclis-i Mebusan'ın şu veya bu mahalde toplanması lazım geleceği hususu mevzubahis bile olamaz. ...Meclis-i Milli'nin İstanbul'dan başka bir yerde içtimaı hususu bir ihtimal şeklinde bile mevzubahis ve müzakere edilmemelidir. Hakikate ve tarihe hürmetkâr olalım.”⁵³³

Refi' Cevad bu endişesini birkaç yazısında daha dile getirmiştir: “Bir kere ayrılık siyaseti ortadan kalkmadıktan sonra ne sulh yapabiliriz, ne intihabat. Yapsak da muvakkattir [geçici] ... Bir kere düşünelim, intihabat yapıyoruz. Yine (separatizm) ile... ... (Separatizm)in yeni bir şekli de Meclis-i Mebusan'ın mahal-i inikadı [toplanma yeri]. Bütün bu dedikodular İstanbul'a gelemeyecek olan zevatın vaziyetinden tereşşuh [sızma] ediyor. Bu gibi zevat buraya gelemeyecekler, koskoca payitaht oraya nakil olunur mu? ...Ayırmak kolaydır, birleştirmek güçtür. Elimizdeki satırı Osmanlılığın her uzvuna yapıştırıyoruz. Böyle kendi kolumuzu, kendi budumuzu kese kese nedamet [pişmanlık] zamanında dövünecek diz de bulamayacağız! Ne diyelim Allah akıl versin!”⁵³⁴

⁵³² Refi' Cevad, “İstanbul İntihabının Arefesinde...”, Alemdar, 15 Kanun-ı Evvel 1919.

⁵³³ Refi' Cevad, “Meclis-i Milli Ancak İstanbul'da Toplanır”, Alemdar, 25 Teşrin-i Sani 1919.

⁵³⁴ Refi' Cevad, “Nasyonalizm ve Separatizm”, Alemdar, 27 Teşrin-i Sani 1919.

Alemdar yazarı Refi' Cevad'ın endişeleri bir tarafa, Tasvir-i Efkâr'ın esasında Anadolu hareketine olan ilgisini sırf bu konuyla ilgili olarak Ruşen Eşref'i görevlendirmesinden anlamak mümkündür. Adı geçen gazetenin 23 Kasım 1919 tarihli sayısında, İstanbul'a dönen Ruşen Eşref'in Kuva-yı Milliye hakkındaki yazılarının birincisi yer almış ve bu yazı "Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le Mülakat" başlığını taşımıştır. Gazetede ayrıca, Amasya'da Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın kaldığı ve Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarıyla görüşme yaptığı evin resmi de yer almıştır. Ruşen Eşref ise Amasya'yı şöyle tarif etmiştir: "*Yavuz Sultan Selim gibi, Gazi Osman Paşa gibi tarihimize gurur veren insanlara maskat-ı res [doğum yeri] olmuş böyle heybetli bir şehirde şu acıklı günlerimizdeki milli hareketin namdar [meşhur] mümessillerini görmek müessir [dokunaklı] bir tesadüftü.*" Diğer taraftan gazetede, Refi' Cevad'ın hiç sevmediği İleri gazetesi başmuharriri Celal Nuri'nin⁵³⁵ Gelibolu mebusu olduğu haberi, "Celal Nuri Bey Mebus" başlığı altında şu sözler ile verilmiştir: "*Dün Gelibolu'dan gelen bir telgrafnameye nazaran (İleri) sermuharriri Celal Nuri Bey liva-yı mezkûr [adı geçen liva] mebusluğuna intihab edilmiştir. Celal Nuri Bey cevval zekâsı, vüsat karihası [geniş fikirli], gazeteciler için elzem olan mesail-i mütenevviadaki [çeşitli konular] vukuf [bilmek], kendi ifadesine nazaran cezriliği [kökten gelen] ve fart-ı zekâdan [aşırı zekâ] mütevellit fevkalâdeliği ile meşhur erbab-ı kaleminizdendir.*"⁵³⁶

Vatanın kurtuluşu kaygısının, her ne kadar çare yolları farklı olsada, o dönemde herkesi sardığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla hemen her şeye anlam verilirken bu kaygı ön plana çıkmıştır. Zira Ruşen Eşref, "Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le Mülakat-3" başlıklı köşede Evliya Çelebi'nin eserinin bu zamanlarda

⁵³⁵ Refi' Cevad'ın yazılarında en çok alay ettiği gazetecilerden biri Celal Nuri Bey'dir. Refi' Cevad bir makalesine Celal Nuri Bey'in evvelki günkü makalesine atıf yaparak başlamış ve onun yazısını şöyle özetlemiştir: "*Memlekette hasud bir guruh varmış. Bunlar hiçbir muvaffakiyeti çekemiyorlarmış. Yalan ile, tenkit ile, garazkârlıkla, iftira ile, casusluk ile kâr-ı mekrûh ve menhuslarına [kötülük] devam ediyorlarmış. Meclis düşmanlığı Meşrutiyet düşmanlığı imiş. Bu guruh hazele [alçaklar] guruhu imiş elh... ..Binaenaleyh evvela bu hazele kelimesini ma-faiz kendilerine iade etmek lazım geliyor. ...Bir kere Celal Nuri Bey'in tevehhüm buyurdıkları gibi ortada bir meclis düşmanlığı yoktur. İttihatçı düşmanlığı vardır. Hem de bu düşmanlık artık memlekette o derece umumi bir şekildedir ki tıpkı 1870 muharebesinden sonra Fransızlar nasıl Almanları ebedi bir düşman ad etmişler ve nihayet iki vilayetlerini bu adavet neticesinde ele geçirebilmişlerse, bizim için de İttihat ve Terakki böyledir. Canım zorla değil a, sevmiyoruz, istemiyoruz vessalam. ...Celal Nuri Bey mebus olmak istiyormuş. ...Fındıklı Sarayı'na sokulmak, bir iskemleye ilişmek için saçmalamakta mana var mı? ...Celal Nuri Beyefendi, bu jurnallerini celi hat ile yazıp İsviçre'ye efendileri olan Talat Paşa hazretlerine takdim eyleseler daha münasip olmaz mı?" Refi' Cevad, "Adavet Meclise Değil, İttihatçılığa...", Alemdar, 28 Kanun-ı Evvel 1919.*

⁵³⁶ Bkz. Tasvir-i Efkâr, 23 Teşrin-i Sani 1919.

kendisine yoldaş olduğunu söylemiş ve eklemiştir: “*Türkler bir gün kendilerini unutsalar bile Evliya Çelebi'nin içinde yeni bir Türkiye türeyeceğine inanıyorum.*”⁵³⁷

Yine dikkatimizi çeken bir nokta da, yazarların İstanbul seçimine ayrı bir önem atfetmeleri olmuştur. İttihat ve Terakki'nin seçimlere müdahale etmekte olduğunu iki yazar tekraren söylemişlerdir. Refi' Cevad, daha erken bir tarihte, seçimlere “*burnunu sokmak*” isteyen İttihatçıların yine yeni bir macera peşinde oldukları uyarısında bulunmuştur.⁵³⁸ Alemdar yazarı, İttihatçılar diyerek kastettiği kişileri de şöyle açıklamıştır: “*...Biz daha ilk günden bu Milli Kongre değil belki ocağın bir şubesidir diye bağırması; onların karışacakları intihabatta İttihatçıların kazandırılmasından başka bir gaye olamayacağını söylemiştik.*”⁵³⁹

Velid Ebüzziya ise bu konuda şöyle demiştir: “*İstanbul intihabatı büyük bir ehemmiyeti haiz idi. Bu intihabatın hasıl edeceği netice, bütün memlekette icra olunan intihabatın mahiyetini tayin için bir miyar [ölçü] olacak idi. ...Artık fırka menfaatini, şimdiye kadar yaptığı gibi memleket menfaati fevkinde [üstünde] tutmayacak kadar ibretbin [ibret almış] olmuş bulunması lazım gelen İttihat ve Terakki, bu intihabata da gayrimuntazır [beklenmeyen] surette karışarak ve el altından pek bayağı fırıldaklar çevirerek tekmil [bütün] İstanbul intihabatının İttihatçılık ile lekedar olmasına sebebiyet verdi. ...Bizce İttihat ve Terakki, sırf karşısındaki kuvvetlerin ittihat edememesinden mütevellit karışıklıktan bilistifade böyle bir muvaffakiyet kazanmaya teşebbüs etmekle, kendi mevcudiyetine yeni bir darbe ve bu defa inşallah kat'i bir darbe indirmiştir. ...Memleketin hayatıyla bu kadar biperva [düşüncesizce] oynayan ve ufak bir fırkacılık muvaffakiyeti için her şeyi feda eden bu fırka-yı dallenin [sapıtmış] artık bu memlekette yeri kalmalı mıdır? Artık bundan sonra hiçbir sahib-i izan ve vicdan kimse olabilir mi, ki bu adamlara taraftarlık etmeden haya [utanma] eylesin? Çi sud [ne fayda], ki İttihat ve Terakki enkazının münasebetsiz müdahaleleriyle biz bu fırsatı da bir defa daha, kısmen olsun, kaçırmış bulunuyoruz.*”⁵⁴⁰

Velid Ebüzziya, seçimlerle ilgili bir başka yazısında yine İttihatçılara yüklenmiştir: “*İfham sahibi Ferid Bey İstanbul intihabatı neticesinden bahsederken bunun bir zafer-i milli olduğunu yazıyor. Bu intihabat bilakis birçok cihetlerden ve birçok mahfillere [çevreler] nispetle hakiki bir mağlubiyet mahiyetinde olduğu hâlde*

⁵³⁷ Bkz. Tasvir-i Efkâr, 29 Teşrin-i Sani 1919.

⁵³⁸ Refi' Cevad, “Bir Düşünce”, Alemdar, 6 Teşrin-i Sani 1919.

⁵³⁹ Refi' Cevad, “İntihabat Neden Yürümüyor?”, Alemdar, 30 Teşrin-i Sani 1919.

⁵⁴⁰ Velid Ebüzziya, “İstanbul İntihabatının Manası”, Tasvir-i Efkâr, 21 Kanun-ı Evvel 1919.

Ferid Bey bunu bir zafer suretinde telakki etmesine hayret eylememek kabil değildir. İstanbul intihabatı hakikaten milletin menafine [menfaatler] muvafık [uygun] ve zamanın ihtiyacına mutabık [uyan] bir şekilde yapılmış olsaydı, bundan İttihatçıların memnun olmasına imkân olamazdı. Onlar yalnız viraneler üzerinde öten baykuşlar gibi, millet için mucib-i şeamet [kötülük] olan ahvalden hoşlanırlar. Bu işte muvaffak oldum zannederek şimdi çirkin çirkin dişlerini gösterip sırttan İttihat ve Terakki bile bu işte mağlup olmuştur. Çünkü bazı zaferler vardır, ki kazananlar için hakiki bir mağlubiyetten bile fazla mucib-i mazarrat [zararlı] ve nekbet [talihsizlik] olur. İşte İttihat ve Terakki'nin bıraktığı enkaz, böyle zamanlarda iyi iş görmek kabil değil ise hiç olmazsa bir işe karışmamak ve kendilerini mümkün mertebe unutturmak en salim [doğru] yol olduğunu katiyen takdir etmemiş ve eline geçen küçük bir fırsattan bilistifade vicdanlara, selamet-i fikre, makul her şeye senelerce tahakküm eden istibdatının kuvvetini bu kadar münasebetsiz ve acemice izhar ederek kendisinin nasıl felah ve salah kabul etmez bir unsur-ı mazarrat olduğunu göstermiştir. Bir kere bu işlerde en kat'i hezimete uğrayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'dır. Eğer bu fırka her uzvu başka bir emele hizmet eder bir halita-i acemiye olmayıp da o kadar müsait şerait içinde eline geçen fırsattan istifade etmiş bulunsaydı, ne yedi sekiz aydır şahidi olduğumuz teşevvüşat [karışıklık] görülür, ne de bugünkü intihabattan böyle makûs[uğursuz]netayic [neticeler] çıkardı.”⁵⁴¹

Velid Ebüzziya, memleketin en büyük sıkıntısı olarak da firkacılık zihniyetinin bir türlü terk edilmemesini görmüştür: “*Hele bu nazik zamanda o kadar rabt-ı ümit ettiğimiz Kuva-yı Milliye ve meclis-i millimizin kıymetini yar [dost] ve ağyar [düşman] nazarında büsbütün düşürecek adi firkacılık zihniyetiyle hareket etmemiz son günlerdeki fecayi-i milliyemizin en acılarından biridir. ...İttihatçılar harekete gelmek için meydana müsait buldular mı, ne dâhilde hakiki vahdet-i milliyeyi ihlalden çekiniyorlar, ne harici tehlikeyi nazar-ı itibara alıyorlar, kendi istediklerini yaptırmak için her şeyi feda ediyorlar.*”⁵⁴²

Refî' Cevad ise, başından beri yapılmasını pek de lüzumlu görmediği seçimlerin sonucunun da iç açıcı olmaktan uzak olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla o,

⁵⁴¹ Velid Ebüzziya, “Zafer mi? Mağlubiyet mi?”, Tasvir-i Efkâr, 22 Kanun-ı Evvel 1919.

⁵⁴² Velid Ebüzziya, “Harici Tehlike Karşısında”, Tasvir-i Efkâr, 24 Kanun-ı Evvel 1919. Aynı yazar başka yazılarında da firkacılık zihniyetinin yaratıcısı olarak İttihat ve Terakki'yi görmüştür: “*Firkacılığın bizde zuhuruna İttihat ve Terakki'nin bidayeteki hodbin, mutaassıp ve anud siyaseti bais oldu. Bir zamanlar, mebusanın da, ayanın da hep İttihat ve Terakki yaranından veya taraftarından olması, İttihat ve Terakki rüesasınca en birinci saik-i muvaffakiyet ve eser-i marifet gibi telakki olunmuştu.*” Velid Ebüzziya, “Vifak Yerine Nifak”, Tasvir-i Efkâr, 26 Şubat 1920.

seçimleri küçük gördüğünü ifade etmek için köşesindeki bir makalesine şu cümleyle başlamıştır: “Ya! Bugün intihabat günü imiş! Gazeteler öyle yazıyorlar, intihabat ile yakından alakadar olanlar öyle söylüyorlar.” Yazar devamında şunları söylemiştir: “...İntihabtan evvel yapılacak bir şey vardı. Bugüne kadar onu ihmal ettik. Ehemm [lüzumlu] olan mesele yapılmadan intihabatı yapmak doğru değildi ve doğru olmayacağını da zaman ispat edecektir. Her şeyden evvel yapılacak şey bu milleti tebrie [arındırmak] ettirmek, yapılan rezailden [rezillikler] tenzih [temizlemek] eylemek idi. Bu olmadan intihab nasıl olur? Olsa da kim inanır? ...Böyle olunca İttihat ve Terakki'nin yaptığı intihabata intihabat diyemeyiz. Tabiatıyla intihabata ait hadisatı “mış” diye dinleriz. ...Bilfarz Salahaddin Bey mebus intihab olunursa kürsüye çıktığı zaman kendisinden Almanya lehinde bir nutuk bekleriz. Nobel sulh mükâfatının imparatora takdimini düşünen bir zatın bittabiilk söyleyeceği söz! - Almanya ölmemiştir ve ölmeyecektir ...yolunda olmalıdır. ...Çünkü müntehiblerin [seçilen] hüviyetlerine keskin bir nazarla bakılacak olursa meclisteki aza meyanında [arasında], bol bol İttihatçı, mesleksiz, Alman taraftarı, eşkıya, muhtekir [vurguncu] var.”⁵⁴³ Görüldüğü üzere Refi' Cevad, İttihatçıların cezalandırılmamış olmasını ve böylece seçime gidilmesini hata olarak nitelemiştir. Hristiyanların ve Hürriyet ve İtilaf'ın da haklı olarak seçime katılmadıklarını ifade etmiştir.

Seçime dair yukarıda aktardığımız kaygıları taşıyan Refi' Cevad, eleştirilerinin dozunu günden güne arttırarak yapılan seçimi “İttihat ve Terakki'nin kongre intihabatı” olarak değerlendirmiştir: “...Dün İstanbul intihabatı tam tahmin eylediğimiz bir şekilde cereyan etti. Yani İttihatçılar istedikleri gibi atlarını oynattılar. Hatta şu satırları yazdığımız sırada daha reyler tasnif edilmemiş olmakla beraber Talat'ın bile otuz rey aldığı söyleniyordu. Doğru olup olmadığını bilmiyoruz. Mahaza bunu hiç de gayrimümkün ad etmiyoruz. Mümkündür. Bu memlekette böyle intihabat yapılırsa Talat da rey alır, Enver de... İntihabta neler yaptılar? Firkaları topladılar. Müzakereler, münakaşalar. Kıyamet koptu, birçok firkalar İttihatçıların bu yaldızlı haplarını yuttular. Yalnız Hürriyet ve İtilaf İttihat ve Terakki'nin bin türlü dolaplarını bildiği için, dervişane bir boyun kırarak: -Beni hoş gör Mevlana! dedi ve iştirak etmedi. ...Şimdiye kadar icra edilen taşra intihabatı ve dün de yapılan İstanbul intihabatı İttihat ve Terakki'nin millete oynadığı komedinin ikinci perdesini teşkil ediyor. Ancak İstanbul ahalisinin yüzde yirmisinin bile iştirak

⁵⁴³ Refi' Cevad, “Bugün İntihabat Günü İmiş!”, Alemdar, 18 Kanun-ı Evvel 1919.

eylemediği bu intihabatta tek mil [tümüyle] İttihatçılar ve Alman taraftarları kazanıyorlar. ...Bu intihabat İttihat ve Terakki'nin kongre intihabatıdır."⁵⁴⁴

Şunu belirtmekte fayda vardır ki, tıpkı Refi' Cevad gibi Velid Ebüzziya da İttihat ve Terakki tehlikesinden sürekli olarak bahsetse de, hatta son seçimlerde bile onların yine ortalığı karıştırmalarından şikâyet etmesine rağmen, muhalefetin İttihat ve Terakki aleyhtarlığında değil, ki Alemdar yazarı bütün fırkaları İttihat ve Terakki aleyhtarlığı etrafında birleşmeye davet eder⁵⁴⁵, vahdet-i milliye etrafında birleşmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁴⁶ Ancak yazar mevcut keşmekeşten memnun olmadığını itiraftan da geri durmamıştır: "...Halk İttihatçısından da İtilafçısından da aynı derecede bıkmış, usanmış, her iki firkadan, selamet-i memleketi keyfi arzularına baziçe [oyuncak] edenlerden nefret etmekte bulunmuştur."⁵⁴⁷

Seçimler konusu Refi' Cevad ile Velid Ebüzziya'yı karşı karşıya getiren başlıca meselelerden biridir. Örneğin yukarıda aktardığımız Velid Ebüzziya'nın söylediği "*vahdet-i milliye etrafında birleşmesi*" temennisini Refi' Cevad diline dolamış ve hemen şöyle bir karşılık vermiştir: "...İstanbul intihabı yaklaştı. İttihatçıların çevirdikleri entrika bütün çirkinliğiyle ortaya çıkınca Tasvir'in birdenbire muarız bir sada ile ortalığı çınlattığı işitildi. Yine Tasvir refikimize avdet ediyoruz. Tasvir'in dünkü makalesi calib-i dikkattir. Bir müddetten beri ehemmiyetle ortaya atılan muhalefetin tevhidi meselesine ait bulunuyor ve muhalefette değil doğruluklarda ittihat lüzumundan bahsediyor. Bunu biz de kabul ediyoruz. Esasen muvakkat [geçici] vahdetlerde hayat olmaz. ...Tasvir-i Efkâr muhaliflerin izhar ettikleri endişeden bahs ile intihabatın son aldığı şekil üzerine İttihat ve Terakki'nin mevki-i iktidara gelmesinden korkulduğunu ve bu korkuda da şahsi hislerin mevcut olduğunu, muhaliflerin şahıslarına terettüp edecek zararlardan telaş ettiklerini ileri sürüyor. Buna da hayret ediyoruz. İttihat ve Terakki'den şahsen kaç muhalif zarar gördü? Bin, iki bin, üç bin, haydi beş bin... Bu memlekette İttihat ve Terakki bu kadar kişiyi mi zarardide [zarar görmüş] etti? Nerede o koca millet. Nerede o cesur, gürbüz millet? ...Ebediyete nispetle, beş bin senenin ne kadar ehemmiyeti var ise koca Osmanlı asrına nispetle beş bin muhalifin de o kadar ehemmiyeti vardır. ...Çok defa temenni etmedik mi ki; keşke menfalarda [sürgün] sürünenler ilelebed oralarda

⁵⁴⁴ Refi' Cevad, "Milleti Tebrîe Ettirmek Lazım", Alemdar, 19 Kanun-ı Evvel 1919.

⁵⁴⁵ Örneğin bkz. Refi' Cevad, "Memleket ve İttihatçılık Tehlikesi Karşısında", Alemdar, 26 Kanun-ı Evvel 1919.

⁵⁴⁶ Velid Ebüzziya, "Muhalefette Değil, Doğruluklara İttihad Lazım!", Tasvir-i Efkâr, 30 Kanun-ı Evvel 1919.

⁵⁴⁷ Velid Ebüzziya, "İstifa Şayiaları Etrafında", Tasvir-i Efkâr, 31 Kanun-ı Evvel 1919.

kalsalardı da devleti bu hâlde, milleti bu belada görmeseydik. ...Binaenaleyh Tasvir'in muhalefet namıyla bir kısım tefrik [ayrı tutmak] eylemesini doğru bulmadık. Esasen muhalefetin telaşı şahsi hesaplar dolayısıyla değildir. ...Tasvir 'intihabat az çok yolunda cereyan ederken ve çokluk itirazatı ve şikayati mucip olmazken', diyor. ...Bu cümleyi iki kardeşin nazargah-ı intibahlarına tekrar vaz' ediyorum. İntihabat yolunda mı cereyan etti? Eğer yolunda cereyan eylemiş olması lazım gelseydi, senelerce memleketin matemini hazırlayan hükümetlere sükût ile mukabele eden eski mebuslar tekrar gelirler mi idi? Ve gelmeli mi idiler? Harp senelerinde bütün hayatımızı muhtelif menfalarda geçirdiğimiz için bu defa tekrar intihab edilen mebuslardan ekserisinin vaziyet ve hayatlarını, mevki-i içtimailerini biliyoruz. Arzu ederlerse muhterem refikamız [arkadaş] olan Ebuzziyazadelere anlatıverelim. Müsaade ederler mi?"⁵⁴⁸

Seçim meselesi ile ilgili ortada dönen tartışmalardan biri de kişiler üzerinden olmuştur. Bu tartışma hem seçim sırasında hem de sonrasında yaşanmıştır. "Milli kongrenin İstanbul mebusluğuna namzet gösterdiği zevat taayyün [açıklığa kavuşmak] etti. Dünkü Tasvir'de resimleri de var... Bir kere Meclis-i Mebusan'ın ne olacağı belli değil. Teşekkül edecek mi? Nerede inikad [toplanma] edecek? Buraya gelemecek zevat ne yapacaklar? ...Eğer İstanbul'u bu zevat temsil ediyorlarsa hâkimiyet-i milliyeye el yıkamak, hatta payitahta çoktan elveda demek lazım gelir" sözleriyle endişelerini dile getiren Refi' Cevad, devamında mebus adaylarının isimlerini vererek onlar hakkındaki fikirlerini beyan etmiştir. Örneğin; Ahmed İhsan Bey için, matbaacılık ile işe başladığını fakat sadece bir işte kararlılığıyla tanınmadığını, harp senelerini ise Almanya'da geçirdiğini ve onlara derin muhabbetinin olduğunu söylemiştir. Celaleddin Arif Bey için, "İttihatçıların muhakemesinde İttihat ve Terakki'nin müdafaasını deruhte [üzerine almak] etmişti ve semeresini aldı" şeklinde bir tespitte bulunmuştur. Fuat Selim Bey hakkında ise "harp zamanında Bern sefaretinde iken İtilaf devletleri aleyhindeki siyaseti idare ediyordu" demiştir. Yine Yusuf Ziya Bey'in Alman-Türk yakınlığı için verdiği uğraşlarla, Reşat Hikmet Bey'in ise Talat Paşa'ya yakınlığı ile bilindiğini söylemiştir. Ayrıca Refi' Cevad, Selahattin Bey'in Nobel sulh ödülünün Alman imparatoruna verilmesini öne süren adam olup bu fikrinin tüm dünyayı şaşkına çevirdiğini belirtmiştir. Doktor Adnan Bey'e dair de, onun Almanya'da eğitim

⁵⁴⁸ Refi' Cevad, "İntihabat Az Çok Yolunda Giderken...", Alemdar, 31 Kanun-ı Evvel 1919.

aldığını söylemiş ve Talat Paşa ile olan yakınlığını hatırlatmıştır.⁵⁴⁹ Yine Refi' Cevad bir yazısında, mebus adaylarından olan Edirne'li Avukat Şeref Bey'i eleştirmiştir. Şeref Bey, Refi' Cevad'ın babası kendisinin yakın dostu olduğu için yazarın hışmına uğramayacağını düşünmüştür. Buna karşın Refi' Cevad, Konyalı hemşehrilerine yazdığı yazıda kendi akrabasını [öz amcasını] dahi eleştirdiğini⁵⁵⁰ hatırlatarak baba dostuna şöyle sert bir mukabelede bulunmuştur: *“Siyasetle uğraşan adamlar için hışm, akraba, eş, dost olamaz. Yalnız memleket vardır. Bundan dolayı Şeref Bey'in pederimle hukuku olmasının bizce hiçbir ehemmiyeti yoktur. ...Kendilerinin hüürmet etmek kadirşinaslığında buldukları zatın oğlu olmak itibarıyla görüştüğüm zaman başka bir Refi' Cevad, sonra gazetemin başına geçince o zaman yine başka bir şahsiyet olduğumu unutmamalarını da rica ederim.”*⁵⁵¹

Tasvir-i Efkâr'da ise seçimler sonrasında *“İttihat ve Terakki'nin Mizanı”*⁵⁵² başlıklı bir haberde Prens Sabahattin'in mebus seçilememesi eleştirilmiş, ayrıca bu durum bir terazi ile gösterilmiştir.

Seçilecek kişiler konusunda olduğu kadar, intihabat meselesi bazı gazetecilerin karşı karşıya gelmelerine de sebep olmuştur. Bundan başka seçimlerin sağlıklı bir sonuç vermesinin sulh görüşmeleri üzerinde de olumlu tesirler bırakacağı yazarlarca ifade edilmiştir. Velid Ebüzziya bu konuda şöyle demiştir: *“Son defa Macaristan'dan Paris Sulh Konferansı'na bir heyet-i Murahhasa davet edilmeden evvel İtilafiyun, Macaristan'da serbest intihabat yapılmadıkça ve bu intihabata istinat eden bir hükümet mevki-i iktidara gelmedikçe Macarlarla akd-i sulh kabil olamayacağını bildirmişler idi. Bu mecburiyet aynıyla bizim için de vakidir.”*⁵⁵³

⁵⁴⁹ Refi' Cevad, “Mebuslarımız”, Alemdar, 29 Teşrin-i Sani 1919.

⁵⁵⁰ Konya'dan gönderilen mektupta, Konyalılar hem Refi' Cevad'ın Konyalı olmasından hem de iki yıl bu şehirde sürgün hayatı çekmesinden dolayı mezkûr şehirden mebus adayı olmasını istemişlerdir. Refi' Cevad ise ailesinden verdiği kötü bir örnek ile bu isteği geri çevirmiştir: *“Eski mebus Mehmet Emin Efendi benim öz amcamdır. Meşrutiyetin ilanı ile Kara Hafız Zedeler medresesinin bir odasını İttihat ve Terakki'ye tahsis ederek el çabukluğu ile vekilliği kaptı. ...Bir fikri, söyleyecek bir kelimesi olmadığı için İttihatçılar ikinci seçimde de onu seçtiler. ...Sonra da ticarete atılıp, valinin de desteğini arkasına alarak hayli zengin oldu. ...Muhterem hemşehrilerim! Ben namzedliğimi koymam. Çünkü milletime lazım gelen hizmeti ifa edemedim. Yedi sene kellem koltuğumda diyar diyar gezdim. Ne yapabildim! En büyük kasabasından en ufak karyesine kadar bin türlü felaketler, sefaletler içinde inleyen ırkdaşlarımla beraber ağlamaktan başka ne yapabildim. Onları İttihatçıların pençesinden kurtaramadım. Bundan dolayı lüzum yok. Bizler gibi vücutlarını memleketin saadetine vakf eden adamlar ölüme kadar koşmalı, fakat milleti kurtarmalı idik. Kurtaramadık. Ölmeli idik. Mebusluk, nazırlık. Bunlar parlak şeylerdir. Fakat memleket mesud olduktan sonra.”* Bkz. Refi' Cevad, “Hemşehrilerime Bir Cevap”, Alemdar, 16 Teşrin-i Sani 1919.

⁵⁵¹ Refi' Cevad, “Ahabplık Başka”, Alemdar, 3 Kanun-ı Evvel 1919.

⁵⁵² Bkz. Tasvir-i Efkâr, 23 Kanun-ı Evvel 1919.

⁵⁵³ Velid Ebüzziya, “Millet Canıyla Uğraşırken...”, Tasvir-i Efkâr, 23 Kanun-ı Evvel 1919.

Velid Ebüzziya seçimlerin sona ermesi akabinde yeni meclisin açılışını ise gayet olumlu karşılamıştır. Dikkatimizi çeken nokta ise seçimler sırasında İttihatçılara oldukça yüklenen yazarın, artık geri adım atmış olmasıdır: “*Meclis-i Mebusan nihayet güşad [açılma] edildi. ...Memleketimizin bazı aksamı [kısımlar] işgal edilmiş bulunmak gibi esbaba [sebepler] rağmen ne yapıp yapıp intihabat icra etmek ve bir millet meclisi toplamak vazifemiz idi. Bu vazifenin ehemmiyetini, mütarekeden beri mevki-i iktidara gelen hükümetler içinde yalnız Ali Rıza Paşa kabinesi takdir etti ve esbabına teşebbüs eyleyerek nihayet muvaffak oldu. Ali Rıza Paşa ve refikleri [arkadaş] bu muvaffakiyetlerinden dolayı şayan-ı tebrikdirler. ...Meclisin bu suretle nihayet inikadı [toplanma] esas itibarıyla büyük bir zaferdir ve her şeyden evvel azm ve kararın elinden bir şey kurtulmayacağını ve yaşamaya ahd etmiş bir milletin her şeyi yapabileceğini gösterir bir delildir. ...Biz meclisi iş başında görmedikçe ekseriyet itibarıyla hakikaten İttihatçılık amaline [emeller] hadim [hizmetçi] bir meclis olduğuna şimdiden hükmedemeyiz. Bilakis Anadolu’dan gelen birçok mebusların hiçbir fırkaya mensup olmayan ve her şeyden evvel ittihat-ı milli teminini arzu eden milletvekilleri olduklarını zannediyoruz. ...Meclis azası içine bir hayli İttihatçı unsurlar karışmış bulunmasına rağmen meclisin heyet-i umumiyesiyle fırkacılık zihniyetinden münezze [uzak] olmasını an-samimi’l kalb [kalpten] temenni ediyoruz. Mebuslarımız elbet pek mühim olan bu noktayı düşünerek, tarih-i Osmaniye’de hiçbir vakit hiç bir heyetin bu kadar ağır vezaif karşısında kalmadığını takdir ederler ve ona göre yalnız vicdan ve irfanlarının kendilerine ilham ettiği tarik-i istikametten [yol] ayrılmazlar.*”⁵⁵⁴

Buna karşın aynı günlerde Refi’ Cevad, hocası Tefik Fikret’in “*Siyah bir gece, altımda bir kırık tekne/ Başımda bir müteazzi hayat-ı mel’üne/ Verip küreklere hâlâ olanca kuvvetimi/ Yetişmek istiyorum bir kenar-ı me’mune*” dörtlüğünü yazısının başına koyarak son derece karanlık bir tablo çizmiştir: “*Hükümetin ve devletin vaziyet-i hazırasını Fikret merhumun şu dört mısraı ne güzel tasvir ediyor. Hakikaten vaziyet-i siyasîyemiz, siyah bir gece kadar mahuf [korkulu], Devlet-i Aliye hâlihazırında bir kırık tekne kadar perişan, bu kırık teknenin içinde zavallı Osmanlılık göklere olanca kuvvetini vererek harap tekneyi bir kenar-ı me’mune [emin, sağlam] yetiştirmek istiyor. ...İttihatçılığı tamamen kazıyarak devleti bu felaketten kurtarmadıktan sonra bu siyah gecenin zulmetini [karanlık, sıkıntı]*

⁵⁵⁴ Velid Ebüzziya, “Meclisin Güşadı”, Tasvir-i Efkâr, 14 Kanun-ı Sani 1920.

üzerimizden kaldırmak mümkün değildir. ...Siyah gecenin sebebi onlar, teknemizi kırık bir hâle getirenler onlar, başımızdaki müteazzi [incinen] hayat-ı mel'unenin[lanetlenmiş hayat] sebepleri onlar ve bu gidişle memleketin bir kenar-ı me'mune isaline [ulaşma] mani olanlar da yine onlar, yine onlardır!"⁵⁵⁵

Alemdar yazarına göre ortaya çıkan sonuç aynı zamanda utanılacak bir tablodur: "...Yeni meclis İttihat ve Terakki zamanında kumanda ile iki yüz elli el birden kalkan meclisin âdeta ufak numunesi: 'Minyatür'ü... ...Yunus Nadi Bey'den tutunuz da sefir Muhtar Bey'e kadar bütün maruf şahsiyetler mevcut... Dün güşad [açılma] edilen meclis yakından tetkik edilirse o kubbe altında toplanan zevattan ekseriyetin milleti temsil edemediği, etmediği ve edemeyeceği vazihen [açıkça] anlaşılır. ...Meclis, dünkü nüshamızdaki (Morning Post) muhabirinin dediği gibi Mustafa Kemal Paşa'nın amaline [istekler] hadim [hizmet eden] bir meclisten başka bir şey değildir. Mütarekenin akdinde vücud-ı milletten ayıklanmayan bu muzmir [gizli] (seretan) [kanser] illeti, yavaş yavaş öyle tahribat husule getirdi ki nihayet onun bütün şahsiyetini ortaya çıkardığımız zaman karşımızda kanlı irinli bir yaradan başka bir şey görmedik. ...Bütün dünyaya karşı bizi bir defa daha hacil [yüzü utancından kızarmış] eyleyen İttihat ve Terakki'nin bu cinayeti karşısında düşmanlar gülüyor, dostlar ağlıyor. Ne diyelim? Böyle eyyam-ı gamın böyle olur nevruzu!"⁵⁵⁶

Tasvir-i Efkâr yazarı, nasıl seçimlerin başında dirayetli bir meclis ve hükümetin iş başında olması gerektiğini söylemiş ise, seçimlerin sona ermesinin ardından da benzer temennilerini yinelemiştir: "...Bugün ya metanet ve basiret göstererek yaşamak veya idaremizi büsbütün kaybederek ölmek ihtimalleri karşısında bulunuyoruz. Başımızda bu metanet ve basireti gösterecek bir heyet ve ona müstenit teşkil edecek bir Meclis-i Mebusan lazımdır. ...Birbirini takip eden İzzet, Tevfik ve Ferid Paşa kabinelerinin hiçbirinde maalesef ne metanet, ne basiret ve ne de bu iki hassenin [hâl] biri mevcuttu."⁵⁵⁷ Eskiden şikâyet etmek yoluyla aynı zamanda yeni hükümete de mesajlar vermiş olan Velid Ebüzziya, meclisin açılışını hoş karşılamış olmasına rağmen, hükümetin beyannamesinden memnun kalmamıştır: "...Bizim fikrimizce Ali Rıza Paşa kabinesinin mecliste dün okuduğu beyanname yeni

⁵⁵⁵ Refi' Cevad, "Siyah Bir Gece...", Alemdar, 10 Kanun-ı Sani 1920.

⁵⁵⁶ Refi' Cevad, "Yeni Meclis", Alemdar, 13 Kanun-ı Sani 1920.

⁵⁵⁷ Velid Ebüzziya, "Beyanname Okunmadan Evvel", Tasvir-i Efkâr, 4 Şubat 1920.

hiçbir şeyi muhtevi [kapsamak] olmayıp, hatta kabinenin mevki-i iktidara geldiği zamandaki beyannamesi kadar kuvvet ve metaneti haiz değildir.”⁵⁵⁸

Velid Ebüzziya gibi, Refi’ Cevad da söz konusu beyannameden memnun kalmamıştır. Ancak her zaman olduğu gibi, bunu Velid Ebüzziya’dan daha sert tonda dile getirmiştir: “*Dün Ali Rıza Paşa hükümeti beyannamesini Meclis-i Mebusan dairesinde mebusan denilen zevat-ı kirama okudu. Beyannamenin tarz-ı tahririni [yazılış tarzı] pek sudan gördük. ...İrade-i milliyeyi bu Meclis-i Mebusan temsil edemez. Beynamede ne dâhili siyasete, ne harici siyasete ait vazih [açık] fikirler göremedik. Bilfarz Harekât-ı Milliye’den katiyen bahis yok. Niçin? Neden? Efkâr-ı umumiye, her gün bir renge boyanan gazetelerden ibaret değildir. Ortada mühim tefehhümler var. Harekât-ı Milliye hakkında kabine ne düşünüyor? Efkâr-ı umumiye nasıl bir vaziyettedir? Hakikaten efkâr-ı umumiye bununla ne derece alakadardır? Harekât-ı Milliye namına yapılan gayritabiiliklerin daire-i şümulü [kapsamı] ne derece vasideir? Bunlar hakkında hükümet efkâr-ı umumiye tatmin eylemeli idi. ...Enver ile Talat’ın ne kabahatleri var ki diyar-ı ecnebiyede gurbet ve hasret çekiyorlar. Onlar da buyursunlar!”⁵⁵⁹*

Aylar önce seçim konusunu “son imtihan” olarak niteleyen Velid Ebüzziya, seçimlerin ardından meclise giren mebusların sorumluluğunu da aynı derecede önemsemiştir. Hatta ona göre, meclisteki mebusların taşıdığı sorumluluğun benzerine, tarihin hiçbir döneminde rastlamak mümkün değildir: “*...Denilebilir ki şimdiye kadar hiç bir milletin tarihinde hiçbir meclis-i milli bu kadar büyük mesuliyet karşısında kalmamış, hiçbir vakit milletvekilleri mensup oldukları memleketin mukadderatı üzerinde bu derecelerde icra-yı tesir edebilecek bir mevkii haiz bulunmamışlardır.*”⁵⁶⁰

Velid Ebüzziya yeni meclisin eşsiz değerini yukarıdaki sözlerle ortaya koymasına rağmen, yine de onu geçmişten bir örnek ile mukayese etmiştir: “*...Biz bugünkü mebuslarımızın hâlini 1789’da ilk defa içtimaa davet edilmiş olan Fransız mebuslarının hâline teşbih [benzetmek] ediyoruz. ...Cihan-ı medeniyet ve insaniyet bugün de, bundan 131 sene evvelkinden daha muazzam bir inkılab-ı cedidin arifesinde bulunuyor ve şurası şayan-ı dikkattir, ki bu yeni inkılabın esasını harb-i umumi ihzar [hazırlamak] ettiyse asıl inkişafını da Türkiye sulhu meselesi temin*

⁵⁵⁸ Velid Ebüzziya, “Hükümetin Beyannamesi”, Tasvir-i Efkâr, 10 Şubat 1920.

⁵⁵⁹ Refi’ Cevad, “Hükümetin Beyannamesi”, Alemdar, 10 Şubat 1920.

⁵⁶⁰ Velid Ebüzziya, “Mebuslarımızın Mesuliyeti”, Tasvir-i Efkâr, 13 Şubat 1920.

eyleyecektir. ...Mebuslar meyanında birçok İttihatçılar yok değil. Hatta intihabat esnasında bazen pek göze çarpacak surette İttihatçılık yapıldığını gördükçe biz de müteessir olmuş, şiddetle feveran eylemiştik, çünkü fikrimizce memleketin hayat ve mematı mevzubahis olduğu böyle bir sırada işe fırkacılık karıştırmak kadar müstekreh [iğrenç] ve feci bir şey tasavvur olunamazdı. Fakat ne yapalım ki olan oldu, milletin bir kısmı İttihatçı mebusları, çekilen bunca felaketlere, alınan bunca acı tecrübelerle rağmen diğer namzetlere tercih etti ve irade-i milliyesini o suretle izhar [ortaya koymak] eyledi. İttihatçı mebus intihab etmek suretiyle tecelli eden irade-i milliye de ne kadar yanlış olursa yine irade-i milliyedir ve herkes gibi bizde irade-i milliyenin karşısında serfuru [baş eğmek] etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Hem ne yalan söyleyelim, biz böyle bütün bir cihan-ı husumete karşı, topuyla, tüfeğiyle, deridnotuyla, galibiyetiyle her şeyimize, hayatımıza ve mukadderatımıza hâkim gibi görünenlere karşı meydan okurcasına böyle dedikleri dedik ve bildiğinden şaşmayanların hâlinde bir mertlik, Türk'e has olan bir cürret gördüğümüz için, yapılan hatalara fikren kızmakla beraber gösterilen cesarete de kalben takdir-han [değer veren] olmuyor değildik. Hülasa [özetle] biz bugünkü meclis-i milliye, umum millet-i Osmaniye'nin ister istemez mümessil-i hakikisi [gerçek temsilcisi] ad ediyoruz ve hakikat hâlde de öyledir.”⁵⁶¹

Velid Ebüzziya'nın yukarıdaki 1789 benzetmesi Refi' Cevad'ın tepkisine neden olmuştur. Zira o buna karşılık şöyle demiştir: “Bugün memleket ve millet Fransızların 1789'daki hâlinde kat kat bedter [kötü] bir hafre-i felaket [felaket çukuru] içinde bulunuyorsa, halkımız aç ve sefil, yerinden yurdundan cüda [ayrılmış], en sevgili evlad-ı vakarın kaybetmiş, bir kitle-i biçaregân hâline gelmiş, koca imparatorluk parça parça edilmek tehlikesine maruz kalmışsa bunun yegâne mesuliyeti hainane bir çetecilik zihniyeti ile gelmiştir.”⁵⁶²

Aşağı yukarı aynı tarihlerde Refi' Cevad, hükümet ile mebuslar arasındaki geçimsizliği köşesine taşımıştır. Öncelikle o, mebusların hükümete “itimad-ı rey” [güvenoyu] verme hususunda uzlaşamamalarından yakınmıştır: “Hükümete itimatsızlık göstermek onun tasvip ve takip eylediği siyaseti kabul etmemek ve onun

⁵⁶¹ Velid Ebüzziya, “Vaziyet Müşkül, Fakat Şerefli”, Tasvir-i Efkâr, 14 Şubat 1920.

⁵⁶² Refi' Cevad, “Mebusan ve Yeni Cereyan (Tasvir-i Efkâr'ın Manasız Teşbihleri)”, Alemdar, 15 Şubat 1920.

zıttını tervic [kabul] eylemek demektir. Mebuslar acaba Avrupa'ya karşı -son ve feci bir eser-i haft olarak- bunu mu göstermek istiyorlar?''⁵⁶³

Refi' Cevad ardından meclisteki Reha-yı Vatan grubu hakkında sert sözler sarf etmiştir: *"Meclis-i Mebusan'da bir grup teşekkül etmiş. Güzel bir de ismi var: Reha-yı Vatan... Hayattan nasibi olmayan etfale [çocuklar] 'Yaşar' ismi verildiği gibi yeni gruba da Reha-yı Vatan namının izafesi bu temenninin maddi bir surette izharı demek oluyor. ...Biz de temenni ederiz ki yalnız gruplar değil, bu isim bütün millete izafe edilsin, herkes Reha-yı Vatan'a ait bir şahsiyet olsun. Reha-yı Vatan grubu esas itibarıyla Harekât-ı Milliye'den ahz-ı mevcudiyet eylemiş, o kuvvetten doğmuştur ve asıl nokta-i hayatiyeyi de İttihat ve Terakki'den almıştır. Harekât-ı Milliye ise bazı müfrit {aşırı} harekâtı mübah ad eylemiş Ferid Paşa'ya muhalif olan her şahsiyeti hüsn-i kabul eylemiş, tamamıyla bir kör dövüşü halinde memleketi yeni yeni zararlar karşısında bulundurmıştır. ...Reha-yı Vatancı'ların karşılarında bir hükümet mevcuttur. Ali Rıza Paşa kabinesi pek müşkül bir zamanda mevki-i iktidara gelmiştir. Daha doğrusu pek müşkül bir zamanda mevki-i iktidara getirilmiştir. ...Harekât-ı Milliye, hükümet-i hazıraya karşı minnettar bir vaziyet alacağına büsbütün muarız bir mevkide bulundu. ...O hâlde Reha-yı Vatan grubunun ufak bir çevirme hareketine şahit olacağız. Kabineden meslekleri cümlece malum olan zevat çekildikten sonra pek o kadar ismi söylenmemiş bitarafımsı bir İttihatçı gelecek... Cenab-ı Hak bu milleti bu parlak isimlerin makûs [uğursuz] hareketlerinden muhafaza buyursun."*⁵⁶⁴

Bu başlığa Ali Rıza Paşa hükümeti ile başlamıştık. Yukarıda her iki yazarın Ferid paşanın ardından gelen bu yeni hükümeti nasıl karşıladıklarını yansıtmaya çalıştık. Bu noktada şunu ifade etmeliyiz ki, Ali Rıza Paşa'nın başlangıcı her ne kadar umut vaat ettiyse de, istifası dahir o kadar yazılarını incelediğimiz iki yazarı memnun kılmıştır. Zira Velid Ebüzziya istifa haberini şöyle yorumlamıştır: *"Ali Rıza Paşa hazretleriyle arkadaşlarının, son günlerde maruz kaldıkları müşkülât-ı müteaddide [türlü sıkıntılar] karşısında artık sabırları tükenerek böyle ani surette istifa etmiş bulunmaları hiç şüphesiz şayan-ı takdir bir harekettir. Bizim fikrimizce Ali Rıza Paşa istifada biraz geç bile kalmıştır. (Perşembe'nin gelişi Çarşamba'dan bellidir) fehvasınca son ayların vukuatı, mütareke ahkâmın suret-i tatbik itibarıyla er geç bugünkü vaziyete düşeceğimiz muhakkak idi."* Yazar devamında, Ali Rıza Paşa

⁵⁶³ Refi' Cevad, "Hükümet ve Mebuslar", Alemdar, 8 Şubat 1920.

⁵⁶⁴ Refi' Cevad, "Reha-yı Vatan", Alemdar, 9 Şubat 1920.

gibi bir askerin şahsiyeti hakkında kimsenin bir şey demeye hakkı olmadığını ancak memleketi idare görevinin bambaşka bir şey olduğunu söylemiştir. Ali Rıza Paşa'yı ise seçimlere başvurduğu için takdir etmiş, onun en büyük hatalarından biri olarak da Kuva-yı Milliye ile yeterli ahengi sağlayamamış olmasını göstermiştir.⁵⁶⁵

Refi' Cevad da istifa eden Ali Rıza Paşa'nın zamanını özetleyip ardından Mustafa Kemal Paşa hakkında ağır ifadelerde bulunmuştur: *“Ankara'ya tayin edilen bir vali bir türlü mahal-i memuriyetine gidemiyordu. Hükümet tayin ediyor, Kuva-yı Milliye kabul etmiyordu. Bu ufak tezatlar hemen hemen şubat-ı [şubeler] idarenin her noktasında görülmüyordu. ...O hâlde bir kabinenin muammer [uzun ömürlü] olabilmesi için dediğimiz gibi memlekette mevcut olan iki cereyandan birine mensup olması icap eder... Ya İttihat ve Terakki yani Kuva-yı Milliye mevki-i iktidara gelmeli veyahut buna aleyhtar bulunanlar umur-ı mevzi yed [işe el koymak] etmelidir. Mesele şahısta değildir. ...Mustafa Kemal Paşa her zaman yaptığı gibi perde arkasında saklanıp, umura telgrafla müdahale edeceğine bilfiil mevki-i iktidara gelerek kabineyi teşkil eylemeli. Makamda gözümüz olmadığı için hulusla [samimiyet] söylüyoruz... Hem bu suretle vaziyet tayin etmiş olur. Memleket hakkında verilecek hüküm -ki ne suretle olacağını bilmiyoruz- de ne ise bir an evvel tespit edilmiş olur. Olur a... Kuva-yı Milliye'nin sayesinde az diyar mı fethettik. Memleket süt limanlık oldu.”*⁵⁶⁶ Burada şüphe yok ki Refi' Cevad *“Kuva-yı Milliye'nin sayesinde az diyar mı fethettik”* sözüyle İttihat ve Terakki yönetimi zamanındaki sürgün hayatına gönderme yapmaktadır. Yazar, bir müddet sonra Kuva-yı Milliye ile İttihat ve Terakki'yi birbirinin isim değiştirmiş hâlleri olarak gördüğü için, geçmişini de bu gözle okuma yoluna gitmiştir.

Bir asır önce *“Her memlekette ziyade bizde hükümet meselesi, mesail-i hayatiyemizin en mühimlerinden biridir”*⁵⁶⁷ diyen Velid Ebüzziya'nın, tespitinde haklı olmadığını, zannederiz bu topraklarda yaşayan hiçbir fert inkâr etmez. Bu önemli tespitin sahibi olan Tasvir-i Efkâr yazarı, dedikodularda geçtiği üzere, Ferid Paşa'nın tekrar idareye getirilmesi ihtimalini yanlış bulmuş, hatta *“Ferid Paşa kadar bu zor zamanlarda memleket için kötü işler yapan başka bir şahıs yoktur”*⁵⁶⁸ şeklinde geriye dönük bir tespitte daha bulunmuştur. 8 Mart 1920'de *“İrade Milliye'nin Zaferi”* serlevhasının altında *“Yeni kabinenin teşkiline nihayet sabık*

⁵⁶⁵ Bkz. Velid Ebüzziya, “Yeni Hükümet Nasıl Teşekkül Etmeli”, Tasvir-i Efkâr, 6 Mart 1920.

⁵⁶⁶ Refi' Cevad, “Yeni Kabine”, Alemdar, 7 Mart 1920.

⁵⁶⁷ Velid Ebüzziya, “Vaziyete Hâkim Olmak Lüzumu”, Tasvir-i Efkâr, 14 Mart 1920.

⁵⁶⁸ Velid Ebüzziya, “Vahdet-i Milliye Hükümeti Lazım”, Tasvir-i Efkâr, 7 Mart 1920.

[eski] Harbiye Nazırı Salih Paşa memur edildi” diyen Velid Ebüzziya, üç gün sonraki memnuniyetsizliğini ise şu sözlerle ortaya koymuştur: “*Sadr-ı cedid Salih Paşa'nın nihayet teşkiline muvaffak olduğu heyet-i hükümete (yeni) vasfını izafe etmek pek de doğru olmaz zannederiz. ...Bu defaki kabine, dört gün evvel istifa eden hükümetin gerek erkânı ve gerek mahiyeti itibarıyla hemen tamamıyla aynıdır. Şu hâlde kaç gündür beslenen bütün ümitler boşa çıkmış, dört beş aylık vukuattan kat'a [asla] ders alınmamış; bidayet-i [başlangıç] mütarekeden beri devam eden ve o kadar zararları görülen tarz-ı siyasetimizin esaslı surette tebdili [değişiklik] fırsatı bir defa daha elden kaçırılmış demektir.*”⁵⁶⁹ Aslında Tasvir-i Efkâr yazarı, Ferid Paşa'nın sükûtundan beri yapılan en büyük hatanın, Anadolu Harekâtı ile ortak bir zeminde anlaşılmasını görmüştür. Hâlâ bu hatada ısrar edilmesi ise anlamsız bir inattan başka bir şey değildir.⁵⁷⁰

Refi' Cevad ise Salih Paşa'nın hükümeti kurmakla görevlendirilmesini “*yarım bir tedbir*” olarak değerlendirmiş, ancak adı geçen paşa için “*İhtimal ki mişarüileyhsükûn zamanında mevki-i iktidara gelselerdi memleket kendilerinden pek çok istifade ederdi*” yorumunda bulunmuştur. Fakat Velid Ebüzziya gibi Refi' Cevad da, Salih Paşa kabinesinden memnun olmadığını “*Mademki böyle bir kabine ile her türlü müşkülâtın izalesi [girdermek] kabildi [mümkün], o hâlde Ali Rıza Paşa hazretlerinin istifasına ne lüzum vardı*” sözleri ile ortaya koymuştur. Yazar ayrıca eski kabinenin hatasını söyleyerek aslında yenisine de bir gönderme yapmıştır: “*...Sabık [eski] kabine hep bu Hazreti İsa'yı küstürüp Hazreti Muhammed'de hulul edememek, iki cami arasında binamaz gibi kalmak yüzünden çekilmeye mecbur olmuştu.*” Refi' Cevad devamında Kuva-yı Milliye'ye de sert sözler söylemiş ve onların “*tereddüt içinde hükümetler meydana getirip, işi perde arkasından yürütme niyetinde olduklarını*” belirtmiştir. Arkasından yine şunları eklemiştir: “*...Bunlar (Kuva-yı Milliye); senelerden beri çektiklerimize ve gördüğümüz acı tecrübelere rağmen, bu memleketi hâlâ kuvvetin, şiddetin, tafra-furuşluğun [atıp tutmak]kurtaracağına kani mi bulunuyorlar. O hâlde buyursunlar; mesuliyetten kaçmayarak cesurane ve merdane {mertçe} mevki-i iktidara gelsinler ve temenni ederiz ki muvaffak da olarak bu bedbaht vatani kurtarsınlar. Zarar yok biz mahçup olalım. Yok eğer; içtihatlarının samimiyetine kendileri de kail [inanmış] değil de, bilakis sadece böyle bir maske arkasında bile sahif [bozuk] emeller ve ihtiraslar*

⁵⁶⁹ Velid Ebüzziya, “Yeni Kabine”, Tasvir-i Efkâr, 11 Mart 1920.

⁵⁷⁰ Bkz. Velid Ebüzziya, “Anlaşmamak Derdi”, Tasvir-i Efkâr, 13 Mart 1920.

takip eyliyorsa o hâlde yapılacak iş suratlarındaki maskeyi çekip hilkat-i asliyelerini [gerçek yüz] meydana çıkarmaya ve bittabi artık cibiliyet-i redielerini [fena] icraya imkân bırakmamaya inhisar [mahsus kalma] eyler.”⁵⁷¹

2.6. Manda, Himaye ve Müzaheret Meselesi

Manda, himaye veya müzaheret kelimeleri anlam bakımından birbirlerinden küçük farklarla ayrılırlar da, hepsinin ruhu aynıdır. Nitekim Turan da, *sömürge* kelimesinin yerine manda ve himaye kavramlarını ilk kez ABD Başkanı Wilson’un gündeme getirdiği tespitinde bulunmuştur.⁵⁷² Mütarekeden beri başa gelen hükümetlerin icraatları, Paris’ten Osmanlı devleti hakkında kesin bir kararın çıkmayı ve ülkenin muhtelif yerlerinde baş gösteren işgaller mütarekenin özellikle ilk yılında bu üç kavramın neredeyse sürekli gündemde kalmasına sebep olmuştur.

Biz bu çalışmaya başlamadan önce yaptığımız ön araştırmada, Refi’ Cevad isminin önüne ya da arkasına hemen “İngiliz yanlısı” ibaresinin koyulduğunu fark ettik. Diğer bir ifadeyle, “mütareke dönemi basını” diyerek yaptığımız ilk aramalarda, hep bu dönem basınının milli mücadeleye karşı veya taraftar olarak bir kategorilendirmeye tabi tutulduğuna şahit olduk. Refi’ Cevad ve Velid Ebüzziya’nın köşe yazılarını okuduktan sonra ise, hatta okumalar devam ederken bu kadar keskin bir ayırımın yapılamayacağına kanaat getirdik.⁵⁷³

Dönem dönem mandası, himayesi veya müzahereti arzu edilen ülkelerin İngiltere ve Amerika’dan ibaret olduğunu ifade etmek gerekir. Ancak bu arzunun mütarekenin bir yılı aşkın bir zamanı boyunca sürekli canlı kaldığını da düşünmemek lazımdır. Örneğin Refi’ Cevad’da bu arzu kimi zaman en zirveye çıkar, kimi zaman da en alt seviyeye iner. Yazarların, İzmir’in işgali öncesinde de bu konu içerisine dâhil edebileceğimiz görüşleri varsa da, işgalden sonra İngiltere ve Amerika ülkelerinin sıkça telaffuz edildiği makaleler daha fazladır. Bunun yanında yazarlar, ara ara Fransızlar ve İtalyanlar hakkında da övgü dolu ifadeler kullanmışlardır.

Velid Ebüzziya’nın mütarekenin ilk aylarından itibaren en çok birlik olmanın önemi üzerinde durduğu görülmektedir. Hatta bir yıl sonra da onun bu tarzdaki

⁵⁷¹ Refi’ Cevad, “Kabine Teşekkül Etti”, *Alemdar*, 9 Mart 1920.

⁵⁷² Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 195.

⁵⁷³ Bu kanaatimizin aksine günümüzde özellikle Velid Ebüzziya ile ilgili, onun işgal kuvvetlerine ve bilhassa İngiltere’ye karşı olan aleyhte tutumunun hiçbir zaman değişkenlik göstermediğine dair görüşler ileri sürülmektedir. Örneğin bkz. Ali Satan-Yasin Özdemir, “İstanbul’un Tahliyesinde Yaşanan Bir Mektup Olayı: General Harington’ın Daveti ve Gazeteci Velid Ebüzziya’nın Reddi”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. III, S. 1, 2016.

düşüncelerini ortaya koyması Refi' Cevad'ın alay etmesine neden olmuştur. Zira Refi' Cevad'a göre "birleşelim", "ittihat edelim" sözlerini tekrar edenler İttihatçılardan başkası değildir. Tekrar geriye döneceğiz ancak mütarekeden yaklaşık bir yıl sonra Refi' Cevad'ın ittihat isteyen yazarlara, büyük ihtimal de Velid Ebüzziya'ya gösterdiği tepki şöyle olmuştur: "*Mütarekeden beri İttihatçıların ağzında bir cümle var: 'Birleşelim, birbirimizin gözünü oymaktan vazgeçelim. Bir vahdet teşkil edelim.'* Nihayet düvel-i İtilaf [İtilaf devletleri] donanması İstanbul'a girdikten ve İttihat ve Terakki sükût eyledikten sonra bu zevat-ı muhteremenin akılları başlarına gelmiş. ...O zamanlar İttihat ve Terakki'den olmayanları bu zevat-ı kiram efrad-ı milletten değil, beni beşerden bile ad etmiyorlardı. ...Bu milletin ittihat edebilmesi, bir vahdet bayrağı altında toplanabilmesi için evvela İttihatçıların aradan sıyrılıp çıkmaları lazım gelir. ...Evet eğer memleket muhaliflerin şahsi kin ve gayzlarını [öfke] terk etmeleri sayesinde kurtulacaksa, biz buna da hazırız. Fakat, namuslu muarızlarımız böyle olacağını temin edebilirler mi?"⁵⁷⁴

Refi' Cevad'ın aksine Velid Ebüzziya ise uzun süre, uzun süre diyoruz çünkü o da bir müddet sonra Amerika lehinde yazılar yazacaktır, "düşenin dostu olmaz" felsefesini köşesinde işlemiştir. Nitekim Tasvir-i Efkâr yazarı bu konuda şöyle demiştir: "*...Düşenin dostu olamayacağı dünya kuruldu kurulalı ezeli bir kaide suretinde icra-yı hükm eden bir hakikattir. Binaenaleyh [bundan dolayı] her şeyden evvel başımıza gelen bütün felaketlerden dolayı kabahatin kendimizde olduğu kanaatinde ittihat etmeliyiz. ...Büyük küçük hepimiz ittihat eyleyebildiğimiz andan itibaren dâhili gailelerin de, harici dertlerin de yavaş yavaş azaldığını ve belki büsbütün mündefi' [atlatılmış] olduğunu göreceğimiz muhakkaktır. ...Kendini müdafaa etmeyi bilmeyenler, mutlak kendisinden büyük kuvvetler tarafından bel' [yutulmak] edilmeye mahkûmdur.*"⁵⁷⁵

"...Ecnebi devletleri ister dost, ister düşman olsun, ister muharebeden önce, ister sonra olsun bize karşı hiçbir vakit kendimizden ziyade yar [dost] ve yaver olamazlardı" diyen Velid Ebüzziya, "bu hakikati şimdi değil, ta meşrutiyetin başlangıcından beri anlayıp ona göre tedbir almalı idik" sözleriyle de geriye dönük bir pişmanlık içerisinde olduğunu hissettirmiştir. Ayrıca o şimdi yaşananları da, "şumarık bir çocuk tavrı" takınmanın sonucu olarak görmüştür: "*...Kendimizi kurtarmakta yine kendimiz amel olacağız veyahut maatteessüf medeni insanlar gibi*

⁵⁷⁴ Refi' Cevad, "Biz Unutsak Cihan Unutur mu?", Alemdar, 1 Kanun-ı Sani 1919.

⁵⁷⁵ Velid Ebüzziya, "Kabahat Kimde?", Tasvir-i Efkâr, 26 Teşrin-i Sani 1918.

hareket ederek müstakil ve kuvvetli bir devlet sahibi olmak ümidine ebediyen veda edeceğiz. ...Kendi kendine merhameti olmayan, kendinin en bariz menafini [menfaatler] takdir etmekten aciz bulunanlara yabancuların yardım edebilmesi, bhusus [özellikle] âlem-i medeniyetin bugünkü gibi maddiyat üzerine müesses [kurulu] olduğu bir zamanda, imkân haricindedir.”⁵⁷⁶

Velid Ebüzzıya, bazen umutsuz ifadeler kullanmış olsa da, Osmanlı'nın tekrar belini doğrultmasını imkânsız görenlerden değildir. Yazar bunun için çoğu zaman Fransa örneğini vermiştir: “...1870-71 muharebesinde mağlup çıkan Fransızların zayıtı, o zaman itibarıyla cidden mahuf [korkunç] ad edilebilecek bir derecede idi. Fransa gibi pek büyük bir mazisi olan yarım asıra karib [yakın] bir zamandan beri Avrupa üzerinde fikren ve siyaseten icra-yı hükümraniye almış bulunan bir millet için, Alman zaferlerinden, Alman istilasından mütevellit [kaynaklanan] zararlar bidayeten [başlangıçta] na-kabil-i telafi [telafi edilemez] gibi görünüyor ve Fransa'nın bu müthiş darbelerden sonra tekrar belini doğrultup Avrupa'nın büyük bir devleti olabileceğine hiç ihtimal verilmiyordu. Hâlbuki Fransızlar düşer [maruz kalmak] oldukları mağlubiyetlerden uğradıkları zayıttan hiç de fütur [ümitsizlik] getirmediler, her şeyden evvel aralarındaki ittihad-ı milliyi bozmadılar. Fikir ve siyaset mücadelelerini hiçbir vakit memleketi kökünden sarsacak derecelere vurdurmadılar. İşte Fransa'nın büyük bir mağlubiyetten sonra geçirdiği şu safahat-ı hayat bizim için bugün bir ders-i ibret ve intibah olmalıdır. Bizde bu harpte mağlup olduk. Fakat şurasını unutmamalıyız ki mağlubiyetimiz hakikaten şanlı olmuştur.”⁵⁷⁷

...Biz harp esnasındaki harekâtımızla zorla takdirlerine celp eylediğimiz düşmanlarımızı, bugünkü mağlup vaziyetimizde de göstereceğimiz fazail-i maneviyemiz, kuvve-i ahlakiyemiz ile kendimize hürmete mecbur edebilirdik.”⁵⁷⁸

Refi' Cevad ise henüz 1918'in Aralık ayında “İngiltere ve Biz” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Mütarekenin sıcaklığının da etkisiyle yazar, I. Dünya savaşındaki yanlış tercihe işaret ederken İngiliz hayranlığını da hissettirmiştir: “Dünyada İngiliz milleti kadar gıpta-aver [imrendiren] bir kavim tasavvur etmiyorum. ...Edward Grey'leri, Askuitleri, Loyd George'leri düşündükçe bu büyük isimlerin yanında memleketi hafre-i felakete [felaket çkuru] yuvarlayan rüesanın isimlerini zikr etmekten hayâ ediyorduk. ...Koca bir devlet şiddetli bir güneşe maruz

⁵⁷⁶ Velid Ebüzzıya, “Kendi Kendimizi Kurtaracağız (1)”, Tasvir-i Efkâr, 21 Kanun-ı Evvel 1918.

⁵⁷⁷ Yazar buna dayanak olarak Çanakkale örneğini vermiştir.

⁵⁷⁸ Velid Ebüzzıya, “Maddeten Mağlup Olduk, Manen de Mağlup Olmayalım!”, Tasvir-i Efkâr, 27 Kanun-ı Evvel 1918.

buz parçası gibi sessiz eriyor. Şikâyet bile edemiyordu. ...Ne olurdu ya rabbi! Yine o mevki, yine şeref yine o servet, o rüesanın elinde olsaydı. Yine menfalar [sürgünler], yine o işkenceler mevcut olsaydı. Fakat bu harpte İngiltere ile bir safta olsaydık!”⁵⁷⁹

Aynı yazar, Osmanlı'nın siyaset sahnesinde aldığı yenilgilerin de faturasını, İngiltere'den uzaklaşılmasına bağlamıştır: “Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere'nin bulunduğu cihete meyl ettiği müddetçe daima kazanmış, bu cereyandan kendini uzaklaştırdıkça siyasetteki mevkiini gaib eylemiştir... İngiltere hükümeti bizi sever ve sevmeye mecburdur. Çünkü sevmekte menfaati vardır... Bizim yaşamamız için mutlaka yakın bir yol tutmak icab ediyor. Evvelden beri tekrar ettiğimiz vechile bu yol İngiltere siyasetine bizi sevk edecek bir yol olmalıdır. ...İngiltere'nin temayül ettiği taraf şimdiye kadar siyasetin hiçbir safhasında iflas etmemiştir ve edemez. Menfaatimizi İngiltere'nin bize müttetikleriyle açacağı şehrah-ı [yol] siyasette görüyoruz.”⁵⁸⁰

Aşağı yukarı aynı tarihlerde Velid Ebüzziya ise harici bir yardımın gerek olmadığını belirtmiştir: “...Avrupa daha eski tarihlerden beri akvam-ı İslamiye'ye karşı tazyik [baskı] siyaseti tatbikine başlamış ve bilahire [sonradan] devr-i Hamidiye'de bir (İttihad-ı İslam) siyaseti temayülleri görünce tazyikatını tezyit {arttırma} etmiştir. ...Her şeyden ziyade çalışmamız iktiza [gereken] eden nokta Müslümanların terbiye-i fikriyece yükselmesi olmak lazım gelir. İşte bu terbiye-i fikriyenin esaslarını tayinde ittihat edebilecek olursak (Müslümanlar efendi değil dost istiyorlar) kavlinin [söz] natık [bildiren] olduğu temenniye hariçten kimsenin muavenetine [yardım] lüzum kalmaksızın kendi kendimize tahakkuk [gerçekleştirmek] ettirmeye muvaffak olabiliriz.”⁵⁸¹ Zira Velid Ebüzziya'ya göre, ortada sınava tabi tutulan bir ümmet vardır: “ ...Bugün geçirdiğimiz imtihan devresi, hükümet ve devlet imtihanı değil, millet ve ümmet imtihanıdır. Bu imtihanda muvaffakiyet ve galibiyeti hükümetin himmetinden [çaba] beklersek en büyük hataya düşmüş oluruz. Hayır, memleket ancak milletin gayreti, milletin basiret ve dirayeti, milletin gösterebileceği ittihat ve ittifak kabiliyeti ile halas [kurtuluşa erme] olabilecektir. Mazimiz [geçmiş] herhâlde atımız [gelecek] için bize rehber olmaya layık emsal [örnekler] ve mefahir [övünülecek şeyler] ile malamdır [doludur].”⁵⁸²

⁵⁷⁹ Refi' Cevad, “İngiltere ve Biz”, Alemdar, 19 Kanun-ı Evvel 1918.

⁵⁸⁰ Refi' Cevad, “Siyasîyatta Hangi yol?”, Alemdar, 6 Kanun-ı Sani 1919.

⁵⁸¹ Velid Ebüzziya, “Müslümanları Yükseltmek Lüzumu”, Tasvir-i Efkâr, 11 Kanun-ı Sani 1919.

⁵⁸² Velid Ebüzziya, “Geçit Başı”, Tasvir-i Efkâr, 25 Kanun-ı Sani 1919.

Velid Ebüzziya 1920'nin Şubat sonlarında, aylar öncesindeki kanaatinin değişmediğini şöyle ifade etmiştir: “...Biz bu sütunlarda bidayet-i [başlangıç] mütarekeden beri bir iddiada bulunuyoruz, ki o da memleketi yalnız milletin gösterebileceği intibah [hassasiyet] ve ittihadın kurtarabileceğidir. ...Kendisini idareden aciz olanların, menafî-i [menfaatler] hayatiyesini takdir edebilmek kabiliyetini göstermeyenlerin kuvvetlerden vuku bulacak istimdadı [medet] daima aleyhte netayic [neticeler] verir. ...Acize müzaheret [yardım] etmek isteyenler, bilhassa siyaset âleminde, onun aczinden istifade içindir. Dünya kuruldu kurulalı bu böyle olmuştur ve (Wilson) prensipleri, insaniyet nazariyeleri gibi bu harbin mahsulü olan daha ne gibi iddialar meydana çıkarsa çıksın bundan sonra da böyle olacaktır. Çünkü nazari [teorik] kaideler hiçbir vakit kavanin-i tabiiyeyi [tabiat kanunları] tebdil ve tadil [değiştirme] eyleyemez. İşte bugün harici siyasetimizden reha [kurtuluş] ümit ederek içinde bulunduğumuz mesabten [musibetler] şöyle bir iki nüfuzlu devlete taraftarlık etmekle kurtulabileceğimizi zannedenler hep bu hakikatten gaflet edenlerdir. Evvelce de söylediğimiz üzere: “Sana senden gelir bir işte ancak dad lazımsa/Ümidi kes zaferden gayriden dad lâzımsa”⁵⁸³

Refi Cevad, mütarekenin imzasından sonra aylar geçmiş olmasına rağmen I. Dünya savaşında taraf olan devletleri anmaktan geri durmamıştır. Bunda şüphesiz, İzmir'in işgali henüz gerçekleşmese de, özellikle İstanbul'daki Rumların⁵⁸⁴ yaptıkları taşkınlıklar etkili olmuştur: “ ...Dünyada hiçbir mağlup bizler kadar acı tezahürat [görünüşler, durumlar] karşısında kalmamıştır. Acaba Türk neden susmuştu?

⁵⁸³ Velid Ebüzziya, “Kendi Kendimizi Kurtarmaya Çalışalım”, Tasvir-i Efkâr, 28 Şubat 1919.

⁵⁸⁴ Refi Cevad birkaç yazısında daha İstanbul'daki Rumların aşırılıklarına değinmiştir. Bunlardan biri şöyledir: “Dün Yunanistan'ın yevm-i istiklali olması hasebiyle memleketimizde Yunan efkârıyla meşbu olan dimağların biraz taşkınca harekâtta bulunacaklarına ittila hasıl edildiği cihetle hükümet hissiyat-ı milliyeyi rencide edecek harekâtın önü alınması için lazım gelen tedabiri ittihaz eylemiştir. ...Eğer İttihat ve Terakki'nin birkaç senelik az bir zaman zarfında âdeta dinamit ile denecek bir derecede dehşetli bir tarraka [gümbürtü] ile behava eylediği muhadenetin tekrar teessüs ettiği günü idrak edecek olursak herhâlde Rum vatandaşlarımızla beraber Yunanistan'ın istiklali gününden daha şerefli bir nümâyiş tertip edelim... Yalnız şimdiye kadar misafirlerimiz bulunan İtilaf devletlerinden hiçbirisinde tesadüf edemediğimiz bazı taşkınca harekâtın vukua getirilmesi nazara hoş gelmiyor. Mesela hiçbir zaman ne İngiltere, ne Fransa, ne İtalya, ne Amerika ve ne de diğer İtilaf devletleri kendilerine ait emakinin önüne bir ucu damda bir ucu yerde bir bayrak açmadılar. Oradan gelip geçenlerin nazar-ı dikkatlerini celp edecek surette garip tavırlar almadılar. Harb-i umuminin zulmüne karşı kınından çıkardıkları kılıçlarla halaskâr-ı cihan ünvanına bihakkın kesb-i liyakat eden düvel-i mütelifeden bu memleket şimdiye kadar nezaketinden başka bir şey görmedi. ...Gönlümüz arzu eder ki mesela memlekette Yunan amalini besleyen vatandaşlarımız bu emeli kalplerinde gizli tutsalar ve iki de bir de bugün Venizelos'un isim günü, yarın Yunanistan'ın istiklal günü öbür gün bilmem kimin tevellüt günü gibi kendilerince meşhur olan eyyam-ı resmîyeyi ileri sürerek bir takım na-beca [uygunsuz] hareketlerde bulunmasalar elbette bu memleketin yaralı evladının kalbini kazanmak hususunda oldukça kavi bir adım atmış olurlar.”Refi' Cevad, “Dünkü Vaziyet”, Alemdar, 8 Nisan 1919.

*Türkün sükûatunu mağlubiyetine atf edenler hata ediyorlar. Türk İtilaf devletlerini sevdiği için susmuştu... İngiliz adaletini, Fransız terakkiyatını, İtalyan ruh-ı nazikini düşündüğü için susmuş ve Almanın tepelenmesini bir zafer-i milli ad ettiği için susmuş ve kalben memnun olmuştu... Yunanistan hükümeti burada Rum vatandaşlarımız için ne yaptı? Dört tarafı denizlerle muhat [çevrili] ister istemez İtilaf filolarının evamiri [emirler] altında bulunuyordu. Yunanistan, İtilaf ile hareket etmedi, ettirildi. Hatta Mösyö Venizelos dahi İtilaf lehinde olan harekâtı Yunanistan'da değil Selanik'te yani başka bir toprakta yapmaya mecbur olmuştu. ...Yunanistan hükümeti bu adamın siyasetini ne büyük müşkülât [zorluklar] ile kabule mecbur olmuştu. ...Biz, İtilaf devletlerini pek güzel biliriz. İngilizler arı gibidir. Çiçeğin üstüne konar balını alır. Fakat ne çiçeğin rayihasına [koku] ne de şekline bir zarar gelir. Türkiye'nin dostluğunu da takdir ederler. ...Gençlerimiz, ihtiyarlarımız Fransa terbiyesi ile perverde edildik. Her tahsil görmüş Türkün kafasında Avrupa asar-ı medeniyesi hâkimdir. Belki içimizde bir Fransız'dan iyi Fransız edebiyatını, bir İngiliz kadar İngiliz tarihini, bir İtalyan'dan fazla İtalya sanayi-i nefisesini anlayanlarımız mevcuttur.*⁵⁸⁵

Bazen yabancı devlet adamlarının verdikleri demeçler de yazarlara ilham kaynağı teşkil etmiştir. Örneğin İngiltere'nin en önemli siyaset adamlarından Lord Rober Cecil'in "Evvelki dostlarımız şimdi daha ziyade dostumuzdur ve düşmanlarımız da artık o derece düşmanımız değildir" sözünün ikinci kısmında kastettiği devlet Refi' Cevad'a göre öncelikle Osmanlı'dır. Hatta Refi' Cevad sözün ilk kısmını da sahiplenmiştir: "...Anadolu'nun en saf köylerinde bile İngiltere'nin Türkiye'ye gösterdiği dostluktan bahsedildiğini işittim. Dört beş senelik caniyane [canice] bir siyasetin soğuttuğu rabitaları [bağlar] biz hiçbir zaman kırılmış rabitalar olmak üzere tanımıyoruz. Bu revabit [bağlar] pek kuvvetlidir. ...Bizler kadar İtilaf devletleriyle dostluk etmiş başka bir devlet tanımıyoruz... Bu memleketin hakiki evlatları hiçbir zaman İngiltere'yi, Fransa'ya, İtalya'ya unutmamışlardır. ...Artık bundan sonra ebedi düşmanlık gibi muzır [zararlı] ve sahte nümayişlerle hareket edecek bir Türkiye mevcut değildir. Devlet-i Osmaniye millet halitasını [karma] teşkil eden anasır-ı esasiye ile dost, kadim dostlarından olan İngiltere, Fransa, İtalya ile muhib [dost] ve bu devletlerin gerek evvelce ve gerek Kırım muharebesinde bir safta harb arkadaşlığı ettiği dost ve müttefiklerini hatırlayan ve

⁵⁸⁵ Refi' Cevad, "Altı Sual Münasebetiyle?", Alemdar, 17 Mart 1919.

takdir eden bir Türkiye olmak üzere yaşayacaktır. Bu devletin ebedi düşmanları memleketi bu hâle getiren haydutlarla Kayser efendiden başka kimse değildir ve olmak ihtimali de yoktur!”⁵⁸⁶

Refi’ Cevad İngiltere tercihini ortaya koyarken vurgu yaptığı en önemli nokta, adı geçen devletin eşsiz adillığıdır. Bunu da çoğu zaman Mısır ile örneklendirir. Yazar, İzmir’in işgali sonrasında yazdığı bir yazıda, işgali İngiltere’nin bir tertibi olarak düşündüğü için çok da endişeli değildir: “...Devletlerin cihangirlik müsabakasında buldukları devirlerde cihana hâkim olan kılıç idi. Bileği kuvvetli olan, kazanırdı. Hâlbuki yaşadığımız asr kuvvet asrı değildir. Siyaset ve kiyaset [zekâ] asrıdır. Siyaset ve kiyasetin cihana hâkim olduğu tarih geldiği günden beri İngiltere hâkim-i cihan olmuştur. İngilizlerin tarih-i askeri ve siyasîsi tetkik edilecek olursa görülür ki son dereceye kadar mecbur olmadıkça harbe girmez. Daima gireceği muhiti idari, içtimai, iktisadi ve bilhassa ticari bir surette ihzar [hazırlamak] eder. Ondan sonra adl ile halkı memnun ederek bir hulul-i sakinane [sakince giriş] yapar. İngiltere’nin birçok müstemlekatı [sömürgeler] vardır. Bu müstemlekatı hiçbir zaman kuvvet ile cebr ile zor ile tutmak kabil değildir... Mısır’da bulunduğum zaman bir Mısırlı İngilizler için: -Kâfir velâkin adil! diyordu. Bu bir propagandadır. Fakat lâfzî [söze ait] ve istikbale ait bir propaganda değil doğrudan doğruya hâli irae [ortaya koyma] eden fiili bir propagandadır. İngiltere küçük devletlerin hamisi [koruyucu] olduğunu bilfiil ispat etmiştir. ...Bundan dolaydır ki harbin bidayetinde birçok cephelerde tedafüi [müdafada] vaziyette kalmasına rağmen ihraz-ı [elde etmek] zafer eylemesi Cenab-ı Hakk’ın ona bahşettiği en büyük bir mevhibe [sevgi] en parlak bir mucizedir...”⁵⁸⁷

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere, İzmir’in işgali sonrasında Refi’ Cevad’daki İngiltere taraftarlığı epey bir atış göstermiştir: “Bugünkü ahval yeni bir vaziyet ihdas [ortaya çıkarmak] etti: Adaletiyle mütemehhir [meşhur] olan bir devlet ile el ele yürüme ihtiyacı... Bizim kendi kendimize adam olmamız ihtimali mevcut değil. Bu acı bir hakikattir... Bütün Osmanlılar, hâkimiyet-i Osmaniye’nin bekasını, mevcudiyet-i umumiyenin muhafazasını temin edecek kuvveti İngilizler olmak üzere kabul ediyorlar. Üç günden beri payitahtın bütün mahallatında [mahalleler] herkes bu fikri takviye için maddi bir surette çalışıyor. Herkes İngilizlerle birlikte yürüme için fevc fevc [dalga dalga] gelerek muhtıraya vaz’-ı imza [imza atmak] ediyorlar.

⁵⁸⁶ Refi’ Cevad, “Eski Dostluk”, Alemdar, 20 Nisan 1919.

⁵⁸⁷ Refi’ Cevad, “Almanlar-İngilizler”, Alemdar, 18 Mayıs 1919.

*Yalnız idarehanemizin ıtııla kesb ettiği [bilgi edinmek] miktar yirmi dört saatte kırk bin imzayı bulmuştu. ...Ecdadımız bir aşiretten cihangirane bir devlet çıkarmışlar. Bu cihangir devletten bir aşiret mi çıkaracağız? ...İngiltere ile hareket ederek asrı [devre uyan] düşünce ile mücehhez bir Türkiye olalım.*⁵⁸⁸

Refi' Cevad bu tavrında hata etmediğini düşünmüştür. Onun aşağıdaki yazısında İngiltere için kullandığı "koltuk değneği" benzetmesi de ilginçtir: "Beş altı gündür makalelerimizi bu mevzua hasr ediyoruz. Bu husustaki itihadımızda hata etmediğimize eminiz. ...Yüzlerce seneler zaftiyet içinde yuvarlanan bilhassa son on sene zarfında feleğin en dehşetli fırtınalarına maruz kalmış bulunan bizim gibi adamlar, hâlde ve atideki taşlıklı yollarda bu zayıf bacaklarla düşmeden yürüyebilecek mi? Behemehâl [mutlaka] bir koltuk değneğine ihtiyaımız var veyahut kolumuza biri girecek... Bugün İzmir'i Yunanistan işgal ediyor, bir İçel Cumhuriyeti'nden bahs olunuyor. Yarın bir Antalya Cumhuriyeti ortaya çıkacak. Öbür gün bir Trabzon Cumhuriyeti mevzubahis olacak."⁵⁸⁹

Refi' Cevad'ın arka arkaya gelen İngiliz taraftarlığı hakkındaki yazıları Velid Ebüzziya'nın dikkatini çekmiş olacak ki, isim vermese de o "Birkaç günden beri İngiliz dostluğunun kıymet ve ehemmiyetine dair bazı neşriyata tesadüf edilmeye başlanmıştır" sözüyle muhtemelen Alemdar'ı kastetmiştir: "...İngiltere dostluğunun kıymetini göstermek ve hatta bu dostluğa verilen kıymeti bila-kayd  şart [kayıtsız şartsız] İngiltere himayesini talebe kadar vardırmak esasları üzerinde vuku bulan bu neşriyatta iki nokta bizim nazar-ı dikkatimizi celp ediyor. Evvela hükümet ve memleketin eskiden beri mahiyeti malum olan İngiliz dostluğunun kıymetini son zamanlarda kâfi derecede takdir edemediğinden, saniyen mütarekeden sonra da yine İngiliz dostluğu ihmal edilerek bu muazzam milletin cenah-ı himayesine sığınmakta taallül [kaçınma] göstermekle büyük hatalar irtikab [işlemek] ettiğimizden bahs olunuyor. İngiliz dostluğunun kıymeti eskiden beri hükümetçe değil ama, milletçe takdir edilmediği hakkındaki iddialar tamamıyla hakikate gayri muvafıktır [uygun olmayan]. Bilakis bu memleket pek çok senelerden beri İngilizleri, vaktiyle Mısır'ı almış olmaları gibi hareketlere rağmen sever, takdir eder ve hatta hürmetle yd eyler. Yalnız devr-i istibdatta hakan-ı mağfur Abdülhamid İngiliz siyasetinden pek ziyade korktuğu cihetle hükümet o zamanlar hiçbir vakit sarih [açık] surette İngilizlere temayül göstermemiş ve her türlü hissiyatını izhardan memnu' [yasak

⁵⁸⁸ Refi' Cevad, "İngilizleri İstiyoruz", Alemdar, 21 Mayıs 1919.

⁵⁸⁹ Refi' Cevad, "Biraz Nur, Biraz Hayat!", Alemdar, 22 Mayıs 1919.

edilmiş] olan millet de bittabi İngilizlere karşı hissettiği teveccühü [itibar] gösterememişti.” Yazar, milletin İngilizlere olan sevgisinin en bariz örneği olarak, Meşrutiyet’in ilk günlerinde gelen İngiliz sefiri Lavter’in saray-ı hümayuna gideriken halkın gösterdiği teveccühü delil olarak getirmiştir.⁵⁹⁰ Ayrıca o, soğukkanlılıkları ile meşhur İngilizlerin adı geçen elçisinin dahi bu durum karşısında duygularını saklayamadığını belirtir. Ona göre sonrasında İngiltere’den adım adım uzaklaşanlar ise İttihatçılar’dır: “...*Bu defa mütarekenin akdinden sonra mürur [geçmek] eden zamana gelince, gerek halk ve gerek hükümetçe İngilizlere karşı fazla bir temayül gösterilemediyse bundan dolayı hiç kimseye kabahat bulmak doğru olamaz. ...Dört senelik Talat ve Enver paşalar hükümetinin dünyalar durdukça âlem-i insaniyeti dehşetlere düşürecek olan mezalim ve taaddiyatına [zulümler] maruz kalmaklığı itibarıyla düçar [maruz kalmak] olduğu şaşkınlığı tamamıyla mazur görülmeğe iktiza [gerekmeğe] eden bir milleti şu dört beş ay zarfında siyaset-i hariciyesinde bir hedefe müteveccih [yönelmiş] olamadığından dolayı itham etmek doğru olur mu?”⁵⁹¹ Daha önceki yazılarında hep harici yardımın manasızlığı üzerinde duran Velid Ebüzziya, yukarıdaki makalesinde ayrıca “*Bugün bir İngiltere’yi veyahut ona muadil [eşdeğer] herhangi bir devlet-i muazzamayı [büyük devlet] bir değil, yüz Yunanistan’a tercih etmeyecek bir tek Türk, hatta dünya yüzünde bir Türk Müslüman bulunamaz”* demiştir. Refi’ Cevad’daki bu konuda olan istikrarın aksine Tasvir-i Efkâr yazarının bizlere şaşırtıcı gelen bu sözleri, muhtemel ki İzmir’in işgali haberinin yarattığı belirsizlik hâlinde kaynaklanmıştır.*

Velid Ebüzziya’nın yine ara ara İngiltere’yi gündeme getirmesinin bir nedeni de, Paris’teki Sulh Konferansı’nda Türkiye’nin mukadderatı ile ilgili en çok İngiltere’nin söz sahibi olduğuna inanmasıdır: “...*Bizim hayat ve memetımızla bizden sonra en ziyade alakadar olan devletin İngiltere bulunduğu muhakkaktır. Bundan dolayıdır, ki biz bilhassa İngiltere’nin bize ait işlerde, kendi menafi-i maddiye ve maneviyesine en muvafık [uygun] bir tarik [yol] takip etmemesine hayretler etmekteyiz. Bu menafi [menfaatler], öyle mekasıd- muzmereleri [gizli] ne olduğu anlaşılamayan bir takım tesirsiz vesait-i neşriyenin, himaye falan gibi efkâr-ı umumiye-i memlekette hiçbir makes [etki] bırakmayan manasız neşriyatıyla taayyün*

⁵⁹⁰ Bu örneği Refi’ Cevad da kullanmıştır. Bkz. Refi’ Cevad, “İngiltere ve Biz”, Alemdar, 30 Mayıs 1919.

⁵⁹¹ Velid Ebüzziya, “İngiliz Dostluğu Meselesi”, Tasvir-i Efkâr, 22 Mayıs 1919.

[meydana çıkmak] edemez.⁵⁹² ...Başka devletlerin biraz da sathi [üstünkörü] nazarlarla geçıştirdikleri Türkiye'nin mukadderatı meselesinde İngiltere herhâlde dürüst ve basiretli bir siyaset takip etmekle çok kazanacak bir devlettir. ...Bu hususta ilk hatveyi [adım] atmak İngiltere'nin vazifesidir. ...Devlet-i mezkûre [adı geçen devlet, İngiltere] böyle makul bir yol tuttuğu andan itibaren bütün Türk milletini arkasında göreceğinden şüphe etmesin.”⁵⁹³

Refi' Cevad pek anlam veremediğimiz bir şekilde, “istiklal” hatta “tam istiklal” ve “İngiltere himayesi” kavramlarını beraber kullanmıştır: “...Almanya'da Anadolu hattı üzerinde bir Alman müstemlekesi [sömürge] ihdası düşünülürken İngiltere'de insanların hakk-ı hayatını muhafaza edecek tedabir [tedbirler] tedvir ve telkin [fikir aşlamak] ediliyordu. Bugün gördüğümüz netice işte budur. İngiltere'nin siyaseti hiçbir vakit iki türlü olamaz. Olabilse idi İngiltere bugünkü İngiltere olmaya layık olamazdı. Bize lazım olan destur-ı siyaset: Evvela tamamîyet ve istiklaliyet ve ondan sonra İngiltere'den taleb-i himayet ve muavenet”⁵⁹⁴ Yazarın bu isteğinin ne kadar makul olduğu tartışma konusudur. İstiklalini kazanan bir milletin daha başka yardıma ihtiyacının olmayacağı ise muhakkaktır.

Refi' Cevad bir defasında da İngiliz yakınlığını vurgulamak adına başlığın hemen altına yerleştirdiği şu iki cümle ile makalesine giriş yapmıştır: “Devlet-i Aliyye namına İngilizlerle buğz [düşmanlık] eylemekten Allah'a sığınırım.” (Büyük Reşid Paşa) “Memalik-i Osmaniye'den bir ufak nahiyenin bile ayrılmasına lakayd kalanlarla siyasîyattan bahs edilemez.” (Lord Palmerston) Yazar ardından yine İngilizlerle el ele yürümekten bahsetmiştir: “Biri şarkın, biri garbın azam-ı siyasîyunundan olan iki büyük adamın iki büyük sözünü makalemizin başına geçirerek zamanın hulul [girmek] ettiğini görmekte bahtiyarız. Dört baldırı çıplağın İngilizlere buğz eylemesi yüzünden memleketin nasıl bir felaket uçurumuna sürüklendiğini gördük. Türkler için yegâne çare-i halas [kurtuluş] İngilizlerle el ele yürümektedir. Bidayet-i intişarımızdan beri bu fikrin ilk mürevviçlerinden [tarafdar] olmakla iftihar ediyorum... İngilizlerle buğz eylemekten Allah'a sığınan Reşid Paşa öyle her aklına geleni sarf edecek bir adam değildi. Bizim için tutulacak yolu eslafımızın [evvelkiler] eâzımı [büyük adamlar] çizmişler, bütün vuzuhu

⁵⁹² Velid Ebüzziya, muhtemelki bu sözüyle Refi' Cevad'a bir göndermede bulunmuştur.

⁵⁹³ Velid Ebüzziya, “Sulh Meselesinde Mevkiimiz ve İngiltere”, Tasvir-i Efkâr, 1 Haziran 1919.

⁵⁹⁴ Refi' Cevad, “İngiltere ve Biz”, Alemdar, 30 Mayıs 1919.

[açıklık] ile irae [ortaya koymak] eylemişlerdir... Siyasîyatın güneşi İngiltere'dedir.”⁵⁹⁵

Birinci bölümde konu edindiğimiz gibi, Boğazlıyan kaymakamı Kemal Bey'i vücudun zararlı bir uzvu yani kolu olarak gören ve onun kesilmesi ile vücudun rahata kavuşacağını söyleyen Refi' Cevad'ın sonrasında koltuk değneklerine olan ihtiyaçtan bahsetmesi ilginçtir. Ancak Refi' Cevad, “Mısır ve Hindistan'daki gibi bir İngiliz himayesini düşünemeyiz” diyerek aradaki farkı kendine göre şöyle tespit etmiştir: “Biz ise hiçbir zaman hiçbir devletin himayesi altına giremeyiz. Buna esasen hilafet dolayısıyla şeriatımız müsaade etmez. Bizim için olsa olsa evvelden beri tekrar ettiğimiz vechile bir müzaheret ve refakat-ı siyasîye talebi mümkündür.”⁵⁹⁶

Amerika'dan bir heyetinin Arabistan ve Anadolu'nun bazı kısımlarını teftiş ettikten sonra Ağustos 1919'da İstanbul'a gelmesiyle birlikte, İngiltere'nin yanında artık Amerika'nın da dillendirildiği mahfiller olmuştur. “Memleketimizin muhtelif aksamında [kısımlar] milliyet meseleleri hakkında icra-yı tahkikat etmek üzere geçenlerde Suriye ve Adana'ya azimet eylemiş olan Amerika heyeti bu defa İstanbul'a avdet etmiş ve tahkikatını İstanbul'da tevsi' [genişletme] eylemek üzere burada da işe başlamıştır” sözleriyle Amerikalı heyetin İstanbul'a geldiğini haber veren Velid Ebüzziya, bütün fırkaların Amerika sefarethanesine davet edildiğini söyledikten sonra Paris Sulh Konferansı'na davet kadar bu davete önem atfetmiştir.⁵⁹⁷ Yazar bu daveti, Amerika'nın Türklerin payitahttaki hukukunu tanıdığına delil olarak göstermiştir. “...Bugünkü nüshamızın diğer bir kısmında okunacağı üzere Amerikalıların Adana'da ahaliye sordukları sual iki esaslı noktaya inhisar etmiş olup birinci noktayı (Ahalinin ne istediği), ikinci noktayı da (Şayet bir himaye vaz'ı icap ederse hangi devletin himayesi kabul olunacağı) sualleri teşkil etmektedir” diyerek görüşmenin mahiyetini aktaran yazar, yine de davet edilen fırkaların halkın gerçek temsilcisi⁵⁹⁸ olmadığı kanaatindedir: “İşte bugün Amerika

⁵⁹⁵ Refi' Cevad, “İki Büyük Söz”, Alemdar, 16 Haziran 1919.

⁵⁹⁶ Refi' Cevad, “Müzaheret Meselesi”, Alemdar, 23 Haziran 1919.

⁵⁹⁷ Velid Ebüzziya ileriki günlerde bir başka yazısında ise adı geçen heyetin İstanbul'a gelmiş olmasını “adalete doğru atılmış bir hatve” olarak değerlendirmiştir. Velid Ebüzziya, “Adalete Doğru”, Tasvir-i Efkâr, 5 Ağustos 1919.

⁵⁹⁸ Velid Ebüzziya bu konuda hükümete de görev düştüğü kanaatindedir. Ona göre, hükümet fırka mümessillerini çağırması ve tek bir gaye etrafında birleşerek Amerika heyetinin karşısına çıkılmasıdır. Bkz. Velid Ebüzziya, “Hükümet ve Millet”, Tasvir-i Efkâr, 11 Ağustos 1919. Aynı yazar “...Malum olduğu üzere, heyetin bu tahkikatına esas olan maksadın neden ibaret bulunduğu henüz memleketimizde layıkıyla anlayamamıştır” diyerek, mevcut olan belirsizliğe de dikkat çekmiştir. Bkz. Velid Ebüzziya, “Zamanın İhtiyacını Takdir Ediyor muyuz?”, Tasvir-i Efkâr, 14 Ağustos 1919. Ayrıca gazetenin bu sayısında, Amerika heyetinin bir fotoğrafı yer alır.

sefarethanesine gidecek olan muhtelif fırkalar esaslı olarak bu iki suale cevap vermek mecburiyetinde kalacaklardır. ...Esasen Amerikalıların aynı burada da soracakları ilk sual (Ahalinin istediği nedir?) mealinde ise mevcut fırkaların bu suale cevap vermeye tamamen kat'î yetkileri de yoktur. Fırkaların hiçbiri ahalinin intihab ve tefriki [seçmek] suretiyle teşekkül etmiş olmayıp kendi kendilerine vücut bulmuşlardır. Bu itibar ile daha ziyade şehrimizin muhtelif mütefekkir ve zümrelerinin nikat-ı nazarına tercüman olabilirler. Binaenaleyh [bundan dolayı] bu babda Amerika heyetine halkın arzu-yı umumisi hakkında doğrudan doğruya halkın sinesinden çıkmış, onun intihabıyla teşekkül etmiş bir heyet bulunması iktiza ederdi. ...Bugün ara-yı umumiye-i milliyeyi bir noktada cem' [toplamak] etmiş ve millet namına söz söylemeye bütün şümul-ı manasıyla [tam manasıyla] kesb-i istihkak [hak kazanmak] etmiş milli bir heyet yoktur.” Aynı yazıda Velid Ebüzziya himaye konusuna ise şöyle yaklaşmıştır: “Binaenaleyh biz bu hususta da Türkler'den sonra Amerika heyeti tarafından davet edilecek olan Rum ve Ermeni unsurlarına nispetle hazırlıksız bir mevkide kalacağız ve bu suretle elimize geçen bu yeni fırsattan galiba kâfi derecede istifade edemeyeceğiz. ...İki suale millet namına ne cevap verilme icap edeceğine gelince bu meselenin böyle az zamanda hâlli pek müşkül olduğu bedihidir [açık]. ...Milletin her şeyden evvel istediği şey umumi surette telhis [özet] edilirse hukuk-ı milliyenin tasdik edilerek huzur ve salah içinde inkişaf-ı medeniye çalışılmasının teshilinden [kolaylaştırma] ibaret olduğu tabiidir. Hangi devletin himayesi kabul olunması bahsine gelince esas itibarıyla istiklal-i siyâsîmizi ihlal edecek hiçbir himayeyi hiçbir Türk'ün kabul etmek istemeyeceğini tabiidir. Böyle bir sual mesela şimdiye kadar müteşekkil bir devlete malik olmamış ve ancak bir cemaat halinde kalmış bulunan Rum ve Ermeni unsurlarına irad [söylemek] edilebilir ve fakat her türlü nekaisine [noksanlar] rağmen yine altı yüz seneden beri ihraz-ı istiklal etmiş ve uzun müddet fevkalâde vüsat ve şevkete malik bir imparatorluk vücuda getirmiş olan ve bugün de müstakil bir devlet olarak yaşamak için hükümdarı olmak, teşkilat-ı idaresi bulunmak gibi bilcümle evsafı [vasıflar] haiz [sahip] bulunan Türklere himayeden bahsetmek pek doğru değildir.”⁵⁹⁹

Refî' Cevad ise, Tasvir-i Efkâr'a dayandırdığı haberde, heyetin yukarıda da geçtiği üzere Anadolu halkına temelde iki soru sorduklarına işaret etmiştir. Birincisi ahalinin ne istediği? İkincisi de himaye olursa hangi devletin himayesinin kabul

⁵⁹⁹ Velid Ebüzziya, “Amerika Heyetinin Daveti ve Fırkalarımız”, Tasvir-i Efkâr, 31 Temmuz 1919.

olunacağı? Refi' Cevad'a göre, şimdiye kadar ilk sorunun hükümet tarafından halka sorulması gerekmektedir: *"-Ahali ne istiyor? sualine karşı verilecek cevap: -Zir-i tabiyetinde [tabiyeti altında] bulundurduğu akvamı [milletler] adl ile idare eden bir hükümetin refakat ve müzaheret-i siyasîyesi! cümlesinden ibarettir. ...Şayet bir himaye vaz'ı icap ederse hangi devletin himayesi kabul olunacağı? sualine gelince biraz keskin bir sual mahiyetinde olan bu cümle-i istifhamiye [soru cümlesi] karşısında biraz tevakkuf [duraklama] etmek icap eder. Bir kere himaye kelimesi samiaya [kulağa] hoş gelmeyecek bir kelimedir. Böyle olmakla beraber 'izmihlal' [yok olmak] kelimesinden pek çok hafiftir. Mahaza [bununla birlikte] biz başta halife bulunan bir memlekette şer-i şerifin [şeriat] bile müsaade etmediği bu kelimeyi tamamen siliyoruz. Müzaheret ve refakat-ı siyasîye bunu anlarız ve açıkça evvelden beri tekrar eylediğimiz şu cümleyi münasebetle bir kere daha tekrar ederiz: Devlet-i Osmaniye her gün bir uzvu kesile kesile tavaif-i mülük [küçük devletler] hâline gelerek izmihlal-i tamme [tam çöküş] doğru gideceğine bir kitle halinde olarak muazzam bir devlet olan İngiltere ile beraber yürümelidir. Amerika'nın mandaterliğine katiyen taraftar değiliz."*⁶⁰⁰ Aynı yazıda Refi' Cevad, Amerika'nın siyaset sahnesine henüz yeni çıkmış bir devlet olup misyonerlik tarafının ağır bastığını, dahası Osmanlı ile bir tanışıklığının olmadığını söylemiştir.

Refi' Cevad'a göre İngiltere'nin yanında Amerika'nın gündeme gelmesi bile abesle iştigal etmek demektir: *"...Amerika mandasına taraftar olanlar Türkiye'de İngiliz mandaterliğinin gayri kabil-i kabul [kabul edilemez] olduğunu söylüyorlar. Esbab [sebepler] aranırsa İngiltere'nin harb-i umumide birçok menafîe [menfaatler] malik olduğunu ve bu kadar menafiden sonra bir de şark üzerinde İngiliz mandasına Avrupa'nın muvafakat [olur vermek] etmeyeceği ileri sürülüyor... İngiltere çok dinler, fazla düşünür, en sonunda bir çift söz söyler ve ne derse o olur. Sonunu bekleyelim!"*⁶⁰¹ Dahası Refi' Cevad'a göre, *"Amerika mandater olacaksa Türkiye'nin hiçbir manda kabul eylememesi daha doğrudur."* Refi' Cevad Amerika aleyhtarlığını biraz da, Amerika'nın mandaterliği söz konusu olması durumunda, İttihatçıların yeniden iktidara gelmesi endişesi ile birlikte işlemiştir: *"...Bugün bize: Evet! Siz hakikaten bu harbe milli bir cereyan ile girmemişsiniz. Ne yapmışlarsa yapmışlar sizi kandırmışlar zorla harbe sürüklemişler. Bunu biz de anladık. Mücrimlerinizi tecziye edeceğiz! deseler ve limanımızdaki gemilerin hepsi birden*

⁶⁰⁰ Refi' Cevad, "Amerika mı? İngiltere mi?", Alemdar, 1 Ağustos 1919.

⁶⁰¹ Refi' Cevad, "Amerika'nın Davetinden Ne Anladık", Alemdar, 4 Ağustos 1919.

bire de çekiliverseler, dünkü babayiğitler bu sefer tabanca şakasına lüzum bile görmeden Bab-ı Ali'ye gelirler ve hemen makamlarına otururlar ve devlette bu sefer sapsız balta gibi kar-ı nayab [en derine] izmihlale tamamen gider. Eğer düvel-i İtilafiye Türkiye'nin tamamen mahv olmasını istiyorsa bizi -fazla değil- on beş gün kendi hâlimize bıraksın. Memleketin son kalan enkazını da ortada bulamaz. Meziyetli bir milletiz. Fakat şunu bilelim ki kusurlarımız pek çoktur ve bizler kadar dünyada felaketlerden ibret almayan bir kavim yoktur. Karşımıza bolca vaatlerde bulunan biri çıktı mı? O mevaide [vaatler] vusul [erişme] imkânının olup olmadığını aramadan hemen bütün mevcudiyetimizle bu emele rabt-ı kalb [gönülden bağlanma] ediveririz.”⁶⁰²

18 Ağustos 1919'da İtalya fevkalade komiseri Meysa, Kırım Savaşı'nda ölen İtalyanların mezarında bir konuşma yapmış ve burada “bugün bizimle harb edenlerin babaları dün size silah arkadaşlığı yapmıştır” sözleriyle eski dostluğu hatırlatmıştır. Refi' Cevad ise bu sözleri makalesinin en tepesine yerleştirmiştir. Ona göre, mütarekeden sonra Osmanlı'ya en çok destek veren iki devletten birincisi İngiltere, ikincisi de İtalya'dır: “...Türk, payitahtına galip olduğu hâlde giren İngiliz'in vazifesi hüsn'den başka bir şeye mağlup olmayarak gösterdiği ciddiyet ve nezakete karşı ne derece mütehassis [duygulanmış] olmuş ise İtalya tarafından gösterilen fezaile [faziletler] de o kadar meclub [kapılmış] olmuştur ve kendisini bu elemli günlerde müteselli eden devletleri hiçbir zaman unutmayacaktır ve unutamaz... Adil İngiltere'yi unutmadığımız gibi kötü gün dostu İtalya'yı dahi unutmuyoruz ve unutmayacağız!”⁶⁰³

Refi' Cevad, Amerika lehinde kanaat bildiren yazarlara da hemen cevap vermeyi kendine görev bilmiştir. Örneğin İstiklal gazetesinde Rauf Ahmet Bey Amerika mandası lehinde bir yazı kaleme almıştır. Refi' Cevad ise cevaben Amerika'nın öne sürdüğü prensipler ile hareket etmemiş olduğunu ve İzmir'in işgaline sessiz ve lakayd kaldığını söylemiştir. Ayrıca Refi' Cevad, Amerika'nın Ermeni meselesi konusunda İttihatçıları sorumlu tutması gerekirken, Türk milletini sorumlu tutmasını eleştirmiştir. Yine Robert Koleji'nin dahi Türkiye için değil, Amerika'ya adam yetiştirdiğini belirtmiştir. Oysa Alemdar yazarına göre “İngilizler ise bizi bizden iyi tanır.” Refi' Cevad mevcut durumda bu iki ülkeden herhangi bir işaretin gelmediğini de itiraf etmiştir: “...Bununla beraber vaziyeti düşününce biraz

⁶⁰² Refi' Cevad, “Amerika Mandater Olacaksa...”, Alemdar, 18 Ağustos 1919.

⁶⁰³ Refi' Cevad, “Yaramıza Bir Merhem...”, Alemdar, 21 Ağustos 1919.

da kendi kendimize gelin güvey oluyoruz gibi geliyor. Daha hiçbir taraftan müzaherete doğru bir temayül eseri hissetmedik. ...Bir kere mandaterliği hangi devlet kabul ederse etsin başımıza gelir gelmez, ilk söyleyeceğimiz söz para getirdiniz mi? suali olacaktır.”⁶⁰⁴

Benzer bir şekilde Tan adlı Fransızca gazete “Amerika’nın da menafîini tamamen muhafaza eyleyebilmesi Avrupa mesail-i siyasîyesine bigâne [kayıtsız] kalmamakla mümkündür” açıklamasında bulununca, Refi’ Cevad Amerika’nın ön plana çıkarılmak istenmesini yadırgamış ve şöyle demiştir: “...Temin-i muvaffakiyet için kimseden refakat beklemeyen İngiltere müzaheretine kollarımız açıktır.”⁶⁰⁵

Velid Ebüzziya’nın Amerika hakkındaki düşüncelerine gelince, bunun değişkenlik arz ettiğini hemen söylemeliyiz. Yazar başlangıçta Amerika’nın çıkar açısından şark meselesine yaklaşmadığına inanır. Dolayısıyla o, “Amerika milletinin Avrupa veya şark-ı karibte [Yakın Şark] hiçbir siyasî emeli yoktur. Eğer mümkün olsaydı Amerika milleti Avrupa, Asya ve Afrika mesailinden [konular] uzak kalmayı tercih ederdi”⁶⁰⁶ şeklindeki Amerika heyetinin verdiği beyanını “umut ışığı” olarak değerlendirmiştir. Velid Ebüzziya, istiklal ile himayenin aynı anda olamayacağını ise şöyle izah etmiştir: “Eğer vekâlet, himaye veya müzaheret denilen şeylerden herhangi biri ne suretle olursa olsun, istiklal-i milli ve siyasîmizin umdelerini ihlale müncer [sebeplere] olacak ise buna razı olabilecek akli başında bir Müslüman tasavvur edemiyoruz. (Bülbülü altın kafese koymuşlar, vatanım diye bağırması) meseli lisanımızda meşhurdur. Memleketimiz zengin bir devletin muavenetiyle şüphesiz az zaman içinde maddeten pek çok umrana mazhar olur, umum yine maddeten azim refaha nail olabilir, fakat müzaheret aynı zamanda istiklalimizi tenkîse [azaltmak] badi [sebeplere] olur, Türk’ün ve Müslümanın kendi medeniyeti, kendi ihtiyacat-ı maneviyesi dairesinde inkişafına nail olur istiklal-i siyasî ve maneviyesini tahdid [sınırlamak] ederse herhâlde maddeten husule gelecek istifade hiç kimseyi memnun edemez. İnsanlar üzerinde avamil-i maneviyye ihtiyacat-ı maddiyeden daha çok ziyade müessirdir. Manen birçok ıstıraplara, mahrumiyetlere katlanmak pahasına hiçbir millet maddi istifadeler peşinde koşmaya razı olamaz. Bhusus Türkler, ta menshelerinden beri efendi bir millet olarak gelmişler, öyle yetişmişler, büyük bir saltanat kurmuşlar, mertlikleri, cengâverlikleri ile dünyalara hükmetmişler, bugün

⁶⁰⁴ Refi’ Cevad, “Amerika Değil, İngiltere!”, Alemdar, 22 Ağustos 1919.

⁶⁰⁵ Refi’ Cevad, “Tan’ın Başmakalesi”, Alemdar, 8 Eylül 1919.

⁶⁰⁶ Velid Ebüzziya, “Amerika’nın Vazifesi”, Tasvir-i Efkâr, 2 Ağustos 1919.

bile bunca felaketslere musibetlere rağmen asar-ı zindegı [canlılık belirtisi] gösterebilmişler, efendiliklerinin delailini [deliller] irae [ortaya koymak] etmişlerdir.” Aynı yazıda yazar, bize göre İngiliz taraftarlığını aylardır açığa vuran Refi’ Cevad’a da isim vermeden bir göndermede bulunmuştur: “Bu esasta bugün bu vatanın bütün evladının tamamen müttehit ve müttefik olduğunda şüphe yoktur. Vakti aramızda tek tük, bazı mekasıd-ı [maksatlar] şahsiyeye hizmet eden gazeteciler ile onlara pişdar [öncü] veya peyrev [izinden giden] olan kesan var, ki bunlar durup dururken şu veya bu devletin kucağına bila-kayd ü şart [kayıtsız şartsız] atılalım diye iki de bir de feryat edip duruyorlar. Fakat bu suni telaş ve feryatların milletin ruhunda, memleketin muhitinde hiçbir makes [karşılık] bulmadığına, bulamayacağına şüphe edilemez. Ve hiçbir vakit böyle bir iki gazetenin, hatıra tabiatıyla birçok ihtimaller getiren bu kabil gürültüleri layık oldukları neticeden başka bir şey veremez.” Makalesinin başlarında istiklalin himaye ile birarada varolamayacağını belirten Velid Ebüzziya aşağılarda pek anlam veremediğimiz bir şekilde Amerika lehinde kanaat belirtmiştir: “Bugün milletçe hâlledilecek mesele eğer çar-na-çar [ister istemez] bir müzaheret ve muavenet talebi mecburiyetinde kalacak olursak hangi devleti tercih etmemiz lazım geldiğidir. Bu hususta büyük bir ekseriyet [çoğunluk] kararını vermiştir ki o da mümkün ise Amerika müzaheretini temin eylemektir. ...Hâlbuki Amerikalılar şimdiye kadar görülen tezahürata nazaran, Ermenistan müstesna olmak üzere⁶⁰⁷, şarkta hiçbir iş deruhte [üzerine almak] etmek istemiyorlar. ...Millet ve devletçe Amerika’ya karşı hakiki bir temayül gösterilirse Amerika’nın muavenet ve müzaheretini temin etmek imkânı büsbütün yok ad edilemez. ...Dün, vaziyeti itibarıyla Amerika efkâr-ı umumiye üzerinde icra-yı tesir edebilecek bir Amerikalının bizden başlıca istediği şey Boğazların serbestisi ve müstakil bir Ermenistan teşekkülüne rıza göstermemizdir. Boğazlar meselesinde biz Türkler, diğer Avrupa devletlerinin de muvaffakiyetiyle o kadar ısrar etmemeği menafimize muvafık görebiliriz. Müstakil Ermenistan meselesine gelince bu babda da, evvelki gün mevzubahis ettiğimiz vechile, Tevfik Paşa hazretlerinin muhtıralarında mezkûr olan şerait

⁶⁰⁷ Yazar bir başka yazısında daha Amerika’nın Ermeni meselesine olan ilgisinden bahsetmiştir: “...Ermenistan meselesi, her vakit söylediğimiz üzere, bizler için bir an evvel kat’i surette hâlli iktiza eden en mühim mesailden biridir. Bu meseleye bu kadar ehemmiyet izafe eden cihet ise, İtilaf devletlerinin ve o meyanda bilhassa Amerika’nın Ermeni meselesini fevkalade iltizam eylemeleri ve Ermenilerin mukadderatı tamamıyla taht-ı temine alınmadıkça şark meselesinin hâl olunamayacağına kanaat getirmiş bulunmalarıdır.” Velid Ebüzziya, “Mahallinde Tahkikat ve Muhtelit Heyetler”, Tasvir-i Efkâr, 9 Ağustos 1919.

[şartlar]dâhilinde bir tashih-i hudud derecesini geçmemek şartıyla fedakârlık etmek de esasen kabul edilebilir. Bahusus Amerikalılar, müstakil bir Ermenistan teşekkül edince, memalik-i Osmaniye'nin sair yerlerindeki Ermenilerin memleketimizi terk eylemelerini mecburi tutmak istiyorlar. Bu şart dâhilinde müstakil bir Ermenistan teşekkülüne razı olmayacak bir Türk bulunamaz. ...Öyle zannediyoruz, ki kendileriyle uyuşarak memleketimize müzaheretlerini temin eylemek hâl ve istikbalimiz için en muvafık bir zıman [bedel] olur. Amerikalılar bir defa girdikleri yerlerde menafi-i iktisadiye arasalar da, menafi-i siyasîyeye o kadar itibar eylememekle marufturlar [meşhur]. Hele bu milletin en büyük meziyetlerinden biri verdiği sözü tutmaktır. Vaktiyle Amerika (Küba) için İspanya ile harp ederken, maksadın (Küba'yı) fethetmek olmadığını temin eylemişti. Bilahire Amerikalılar sözlerinde durarak vakt-i merhunu [tayin edilen zaman] gelince kendi elleriyle (Küba)dan Amerika bayrağını indirip yerine (Küba) bayrağını keşide [çekmek] ettiler. Yine İspanya'dan zaptettikleri (Filipin) cezairinde de ahvalin pek karışık olmasına ve yerlilerin fikren geri bulunmasına rağmen pek ahrarane bir siyaset takip ederek bu cezireye yavaş yavaş muhtariyet derecesinde bir serbesti verdiler ve yakında da yerlilerin kendi kendilerini idareye liyakatleri tahakkuk eder etmez adalara istiklal-i tam da vereceklerdir. Amerikalıların bizim nokta-i nazarımızdan fevkalâde calib-i dikkat diğer bir meziyetleri de (Filipin) cezairinde bulunan (70.000) kadar ehl-i İslam'a karşı son derecede müşfikane muamele eylemeleri ve hatta o Müslümanların fikren tealisini [yükselme] temin için vaktiyle makam-ı hilafetten muallim ve mürşidler istemeleridir. Bu talep bundan altı sene evvel vuku bulmuş idi ve o zaman makam-ı meşihat (Vecihi) Efendi isminde bir zatı makam-ı hilafetin mümessili olarak (Filipin)deki Müslümanlar üzerine memur eylemişti. Bu zat aynı zamanda (Tasvir-i Efkâr)ın alem-i İslam muharriri olduğu cihetle (Filipin)e gidince orada Amerikalıların tatbik ettikleri idare-i ahraraneye dair gazetemize mufassal mektuplar göndermiş, bu mektuplarında Amerikalıların ale'l umum [bütün] Müslümanlara ve makam-ı hilafet mümessiline ibraz ettikleri asar-ı hayrhahiden [iyilikseverlik] uzun uzadıya bahsetmişti. Bütün şu ahval bugün Amerika müzaheretini talep etmekten memleketimiz için hasıl olacak fevaidi [faydalar] göstermektedir ve öyle zannediyoruz, ki bu kadar hakayık karşısında, efkâr-ı

umumiyemizin ekseriyet-i azime ile Amerika'ya teveccüh etmemesi mümkün değildir."⁶⁰⁸

Tasvir-i Efkâr gazetesi ve onun başyazarı Velid Ebüzzıya Amerika heyetinin faaliyetlerine daha fazla yer ayırmıştır. Ayrıca Velid Ebüzzıya, basında bu konunun tartışılır olmasının da faydalı olduğu kanaatindedir. Ancak hükümetin bu konuya fazla ehemmiyet vermeyip, akliselim kişilerin görüşlerini almamasını eleştirmiştir: *"Amerika mandası, İngiltere himayesi meseleleri elan [şimdilerde] matbuatta badi-i münakaşa [tartışma konusu] olmakta devam ediyor. Matbuatın bu meseleleri uzun uzadıya tetkik ve tamik [araştırmak] eylemesi hiç de faydasız değildir. Çünkü bu mübahasat [konuşmalar] ve münakaşat, memleketimiz için bir hayat ve memat meselesi hükmünü almakta olan, (manda) veya müzaheret meselelerinin mahiyetlerinin anlaşılmasına ve efkâr-ı umumiyenin az çok tenvirine medar [sebe] olmaktadırlar. ... (Manda) meselesi hakkında gazeteler, muhtelif fırkalar, zümreler, heyetler, cemaatler hep fikirlerini, nokta-i nazarlarını söylediler. Fakat bütün bu muhtelif gruplar hep kendi namlarına beyan-ı mütalaa [görüş bildirmek] ettiler, bunlar hiçbir vakit toplanıp da aralarında umumi bir karar vermek yolunu tutmadılar. ... Ricalimizin efkâr ve mütalaatında ne kadar istifade edilebileceğine misal olarak ahiren Tevfik Paşa hazretleriyle Dâhiliye Nazır-ı Esbakı Reşid Bey'in bu babda kendilerine sorulan suallere verdikleri cevapları okumak kâfidir. Tevfik Paşa hazretleri manda meselesi hakkında iradedilen suale şu cevabı vermişlerdi: 'Manda meselesi hakkındaki kanaatime gelince, manda ister vesayet, ister himaye manasına kabul edilsin, bir milletin istiklaliyle kabil-i telif [bağdaşan] değildir. Manda istiklal-i muhillidir [ihlal eden]. Binaenleyh Türkiye'ye bir manda tayinini istemek hiçbir suretle doğru olamaz. Yok manda, muavenet manasına alınırsa istiklalimize hâlel [zarar] getirmeksizin tatbik edilirse o vakit bizce şayan-ı kabul görülebilir.' Bu babda bir de Dâhiliye Nazır-ı Esbakı Reşid Bey'in dünkü nüshamızda münderic [yer almış] beyanatını bervech-i ati [aşağıda] beyan edelim: 'Eğer bir manda intihabı icap ederse hangi hükümet mandasını tercih etmeli diyorsunuz? Bir kere manda kelimesinin manasını iyice tespit etmelidir. Afrika'da bir*

⁶⁰⁸ Velid Ebüzzıya, "Amerika'nın İsteddiği", Tasvir-i Efkâr, 4 Ağustos 1919. Velid Ebüzzıya'nın köşesinde ara ara yazıları yer alan Süleyman Nazif'in manda meselesine bakışı ise şöyledir: *"Mandaterliğin esas ve eşkâli ve derece-i şümülu henüz muayyen bir suretle irae olunmadı. İstiklal-i milliyi ihlal ve hatta rencide emeyerek sırf tamir-i harabi ve tanzimi idare gayesine matuf ve masrûf olacak bir müzaheret-i hayrhahane ve insaniyetpervaneyi ma'eş şükran kabule her Müslim ve vatandaşımız amadedir."*, Süleyman Nazif, "Vilayat-ı Şarkiye ve Amerika", Tasvir-i Efkâr, 6 Ağustos 1919.

vahşi kavim üzerine tatbik edilecek mandanın şekli başka olduğu gibi Avrupa'daki bir millet üzerine tatbik edilecek mandanın manası da başkadır. Altı yüz senelik adil ve medeni bir tarihe malik [sahip] saltanat için de mandanın medlulü [mana] büsbütün başkadır. Bununla beraber henüz hiçbir taraftan bize manda intihabı [seçmek] teklif olunmamış ve hiçbir yerde zevat-ı Osmaniye için böyle bir mesele mevzubahis olmamıştır. Binaenaleyh bu husus hakkında dedikodulara sebebiyet vermek çok mevsimsiz [zamansız] ve belki zararlı olur. Bir takım zevatın şurada burada rey beyan ettiklerini söylüyorsunuz. Acaba bunların millet namına söz söylemeye salahiyetleri var mıdır?' ...Eğer vakit ve zamaniyla bu gibi zevatın rey ve fikirlerine de müracaat edilmiş olsaydı, bugün hepimizin bu meseleler hakkındaki kanaat ve fikirlerimiz hiç şüphesiz daha isabetli, daha muayyen olurdu. ”⁶⁰⁹

Diğer taraftan Alemdar yazarı Refi' Cevad, İngiltere taraftarı yazılarının bazı çevrelerden tepki toplaması üzerine, milletin zaten ezelden beridir istiklaline sahip olmadığını söyleyerek cevap vermiştir: “...İstiklal veyahut müzaheret hakkındaki düşüncelerimize bazı rüfekamız [arkadaşlar] itiraz ediyorlar. Çünkü rüfekamızdan biri, istiklal istemeyi bir cinayet telakki eylediğimizi ileri sürerek bizi tenkit ediyor. Biz istiklal istemeyi bir cinayet telakki etmiyoruz. Memleketi Talatların, Enverlerin ve rüfekasının eline düşürecek bir istiklale muarız [karşı] bulunuyoruz. ...Bu millet hiçbir zaman istiklaline sahip olmamıştır. Ya müstebit bir hükümdar veyahut hunriz [kan dökücü] bir vezir mülkü istediği gibi tasarruf eylemiş, kesmiş, biçmiş, yakmış, yıkmış ne isterse yapmıştır. Hakan-ı mağfur Abdülhamid-i Sani hazretleri memlekette yegâne söz sahibi bir padişah idi. Eyyam-ı saltanatında [hükümdarlık zamanı] milletin istiklaline, reyine sahip olmadığı ağızlarda söyleniyordu. İttihat ve Terakki geldi. Gelen İttihat ve Terakki değil memleketin devre-i felaketi idi. ...İhtilaller, ıgışaşlar [karışıklık], idamlar, menfalar [sürgün], harpler felaket yağmuru gibi yağmaya başladı. Bunula beraber müstakil idik. Müstakil memleketin, müstakil milletin, müstakil mebuslarına istinat [dayanan] eden müstakil nazırları keyf ve arzularına, emellerine ram [boyun eğen] olmayacak kimse bırakmamışlardı. Mamañih [öyle olmakla beraber] müstakil idik. Çünkü açlar milyoner oldular. Ömründe merkebe [eşek] binmeyenler otomobilleri az görüyorlar. Bütün hayatlarında evlerinden dışarı çıkmayan kadınlar, fırınların önünde birbirleriyle dövüşüyorlardı. Mamañih müstakil idik. Anadolu'da erkek kalmamıştı. Kadınlar

⁶⁰⁹ Velid Ebüzziya, “(Manda) Meselesi ve Salahiyetdar Ricalimizin Mütalaatı”, Tasvir-i Efkâr, 24 Ağustos 1919.

tarlalarda çalışıyorlar. Onları gusül edecek adam bulunmuyor. Köy mezarlıklarına kefensiz ölümler kadınların eliyle defn ediliyordu. Bununla beraber müstakil idik. Bizim istediğimiz istiklal-i millidir istiklal-i surî [görünüşte] değil... Bu millet istiklal-i tamına sahip olamıyor, daima bir türedinin amaline [istekler] hizmet ettiriliyor.”⁶¹⁰

Refi’ Cevad bir başka yazısında yine istiklal kelimesi etrafında şunları söylemiştir: “İstiklal, istiklal. Pek güzel fakat ne ile, hangi mevcudiyet ile istiklalimizi muhafaza edebileceğiz. İlim ile mi? Siyaset ile mi? Silahla mı? İstiklal ya ilm ile temin edilir, ya siyaset ile tahkim [kuvvetlendirme] edilir veyahut silahla tesis edilir.”⁶¹¹

Ali Kemal Bey, yazdığı bir makalede, kurtuluşu ancak Anadolu’nun sağlayacağını söylemiştir. Doğal olarak Refi’ Cevad, yıllar sonra hakikate dönüşecek olan bu sözlere de, tıpkı Amerika’nın lehine görüş bildiren yazarlara karşı yaptığı gibi tepki göstermiştir: “...Bir Anadolulu’nun devamlı bir surette çoluğu ile çocuğu ile dem-güzar [vakit geçiren] olduğu vakitler pek azdır. Hangi cephe vardır ki orada bir hemşehrinin nişansız mezarı olmasın. Araplar, Yemen’de ihtilal çıkarmışlar. Asker toplanır, Anadolu dağarcığını boynuna takar gider ve ölür... Arnavutluk ihtilali olur. Kabak yine Türk’ün başına patlar. Birçok hemşehriyi de Arnavutluk dağlarına gömeriz. ...Anadolu vergi vere, iane vere, rüşvet vere, canını vere, malını vere, Rumeli’nin imdadına yetişirmiş şimdi Anadolu’nun imdadına kim yetişecek... Şu beyitleri hatırat defterime yazmıştım: Dün gitti bugün iki/Acep yolda mı ki?/Dudakları titremiş/Susuz çöllerde mi ki? ...Ya Yemen’in susuz çölleri, ya Rumeli’nin yalçın kayaları, ya Kafkasya’nın buzlu sırtları. Sonra Anadolu’dan daha fedakârlık istiyoruz. Peki ama ne yüzle?”⁶¹²

Zaman ve dönem fark etmeksizin, bir gazeteci-bir yazar ile ilgili özellikle de karşıtlarının zihnini meşgul eden sorulardan belki de en önemlisi onun “satılmış”⁶¹³

⁶¹⁰ Refi’ Cevad, “En Büyük Cinayet”, Alemdar, 3 Eylül 1919.

⁶¹¹ Refi’ Cevad, “İngiltere’nin Yeni Vaziyet-i Siyasîyesi”, Alemdar, 4 Eylül 1919.

⁶¹² Refi’ Cevad, “Anadolu’dan İstemeye Yüz Kaldı mı?”, Alemdar, 5 Eylül 1919.

⁶¹³ Benzer yakıştırmalar zamanın sultanı Vahideddin için de çokça yapılır. Bardakçı’nın sorunlu olarak gördüğü bu bakış açısıyla ilgili görüşü şöyledir: “Vahideddin’in dönemindeki hadiselerin benzerini yaşamış olan başka milletlerin o devirleri değerlendirme konusunda vardıkları seviyeye gelmemiz ve devamı olduğumuz devletin başındaki kişileri ‘hain’ yahut ‘satılmış’ gibi sıfatlarla yaftalamanın hem kendimize hem de tarihimize karşı büyük bir ayıp teşkil ettiğini farketmemiz için önümüzde daha çook zaman var...” <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/845822-vahideddin> 27.12.2017. Yine bu tür sıfatların Damad Ferid Paşa için kullanılıp kullanılmayacağı hâlâ tartışma konusudur. Bkz. <http://www.haberturk.com/polemik/haber/846164-damat-Ferid-pasa-zavalli-ya-da-mecnun-muydu> 27.12.2017.

olup olmadığıdır. Bu mevzu, günümüzün de temel problemlerinden biridir. Ancak mütareke dönemine hemen geri dönecek olursak, “yandaşlık” meselesinin o gün de “satılmışlık” tabiriyle tarif edilmekte olduğunu görürüz. Refi’ Cevad ile ilgili çalışmamıza başlamadan önce yaptığımız ilk taramalarda, çoğu yerde onun İngiliz yanlısı hatta ajanı olduğuna dair dedikodulara şahit olmuşuk. Yüz yıl sonrasına sirayet eden bu intiba, o gün de Refi’ Cevad hakkında dillerde dolaşıyor olmalı ki, yazar bu konuda açıklama yapma ihtiyacını hissetmiştir. O, bu türden söylentilerin sorumlusu olarak yine İttihatçıları görmüştür: *“Hakikaten o esnada [İzmir’in işgali sırasında] İngiltere’nin müzaheretini elde etmiş ve her zaman olduğu gibi hissiyatımıza mağlup olmayarak devletin atisini [gelecek], milletin felahını düşünerek hareket eylemiş olsaydık, şimdiye kadar ufk-ı siyasimiz açılır, memleketin birçok senelerden beri ihtiyacı olan nura nail olurduk. Yine İttihatçı dolabına girmiştik. İngiltere’nin hiçbir zaman eşkiya ile uzlaşmaz bir devlet olduğunu İttihatçılar bildikleri için bütün kuvvetlerini İngiltere’nin Türkiye’de celp etmiş olduğu teveccühün [alaka] izalesi [silmek] cihetine sarf eylediler. ...Aleyhimizde yapılan propagandalar müthiş, fakat ale’l ekser [çoğunlukla] gülünç idi. Masarif-i hususiyemin [özel masraflar] İngiltere tarafından tesviye [verme] edildiğine kadar söylendi. Benim ise İngiltere’den gördüğüm yegâne maddi hediye bir paket sert İngiliz sigarası idi ki o da göğsüme dokunduğu için içememiştim. İttihatçılar memleketi daima bir pazar-ı dad ü sited [alış veriş] hâline koydukları için ellerindeki leke fırçasını daima para dolu bir kovaya batırırlardı. Falan mı? Ha evet satılmıştır. Falanca mı? Onu satın almak mümkündür. Satılmak veyahut satın alınmak istidadında [meyil] olan adamları satın alırlar ve ona lazım gelen ehemmiyeti vermezler. Çünkü bu tıynette [yaratılış] yaratılanların mezadda [satış] daima tezayüt [arttırma] ettirenin üstünde kalacağı şüphesizdir. İngiltere ise, dünyanın en zengin bir devleti olduğu hâlde para ile çevireceği bir siyaseti daima sona bırakmıştır. Hâl-isulhda bile İngiltere’nin en az istimal [kullanmak] eylediği bir çareyi bizim zayıf zamanımızda kullanacağına ihtimal vermek için ancak İttihatçı zihniyetiyle meşbu’ [doymuş] olmalı.”⁶¹⁴*

Refi’ Cevad gerek istiklal arzusunu dillendirenlerin, gerekse Amerika propagandasını yapanların İttihatçılar olduğundan adı gibi emindir: *“...Türk milletinin ekseriyet-i mühimmesi [önemli çoğunluk] bunu takdir ediyor...*

⁶¹⁴ Refi’ Cevad, “Yine İngiltere, Yine İngiltere...”, Alemdar, 19 Teşrin-i Sani 1919.

İttihatçıların ekseriyeti İngiltere'ye karşı memlekette mevcut olan temayülât-ı azimenin önüne geçmek için müthiş surette çalışıyorlar. Bugün propagandalarının en birinci maddesini bu teşkil ediyor... Azm-i milli, istiklal-i milli, haysiyet-i milliye terkipleri bu adamların ağzında laf u güzaftan [boş söz] ibarettir. ...Hepimiz biliyoruz ki toplanacak meclisten bizim için hiçbir fayda mutasavver [düşünülmiş] değildir... O hâlde bir mürşide ihtiyaç var. Elimizden tutsun, bize yürümesini öğretsin. Bu ise her zaman söylediğimiz gibi tekrar ederiz ancak İngiltere olabilir. Âlem-i İslam ile alakası vardır. Bizi pek güzel tanımıştır. Düşse kalka birlikte yürürüz. Esasen Amerika mandayı kabul etse de bin tereddütle kabul etmiş olur. Denizaşırı bir yerden beyhude zahmet değil mi? İngiltere'ye felaket gelecek ise o felaketten bize de bir hisse isabet etse bile emin olalım ki İttihatçılar yüzünden gelecek felaket kadar ağır olmaz. ...İngiltere'nin idaresini, adaletini sevmekle vatanımın menafîini sevmiş ve gözetmiş oluyorum. Bu yüzden devletim felaketsizliğe mukavemet eder ve bu badireden kurtulursa benim gibi mesleğinden başka bir emeli olmayan gazeteciye ne büyük şeref!"⁶¹⁵ Yukarıdaki son cümleyi yine "satılmışlık" meselesine yazarın verdiği bir cevap olarak da düşünmek mümkündür.

Refi' Cevad 1920 başında bile, bazı gazetelerin İngiltere haricindeki birkaç devleti ön plana çıkarmak istediklerine temas etmiş ve tepkisini şöyle ortaya koymuştur: "*...İttihat ve Terakki, gazetesinin biriyle Fransa'ya, diğeriyle İtalya'ya mütemayil [meyilli] görünerek milleti tekrar işgal [kandırmak] etmek istiyor... Yalnız gerek Fransa, gerek İtalya bilmelidirler ki İttihat ve Terakki gazetelerinde devlet lehinde yazılan bir kelime aks-i tesir hasıl eder... Mütemadiyen Avrupa gazeteleri Türkiye'nin başına gelen felaketlerde İttihat ve Terakki'yi mesul ve muatib [paylayan] tutacak neşriyatta bulunuyorlar. Tıpkı bizim gibi... Bu masum vatanın intikamını elbette beşeriyet alacaktır.*"⁶¹⁶

2.7. Geciken Türkiye Sulhu

Mondros Mütarekesi'nin imza tarihinden itibaren gazetelerin üzerinde en çok durduğu konu, Türkiye sulhu meselesidir. Başlığımızdan da anlaşılacağı üzere, beklenen sulhun bir türlü imza edilmemesi, başka konularda olduğu gibi, yazarların bu konuya olan ilgilerini en az seviyeye indirmemiştir. Zira bu, memleketin mukadderatına ait olan bir meseledir. Yine başlıktan bellidir ki, yazarlar özellikle

⁶¹⁵ Refi' Cevad, "Daha Ne Bekliyoruz?", Alemdar, 1 Kanun-ı Evvel 1919.

⁶¹⁶ Refi' Cevad, "İttihatçılar ve Düvel-i İtilafiyeh", Alemdar, 17 Kanun-ı Sani 1919.

sulh konusunu işlerken Osmanlı yerine çoğu zaman Türkiye demeyi tercih etmişlerdir. Ermenilerin, Yunanlıların ve Arapların öncesinde ve hâlihazırdaki ayrılıkçı hareketleri milliyetçi duyguları arttırmakla beraber, özellikle İzmir'in işgali sonrasında Türk vurgusunun daha da belirgin hâle geldiği görülmektedir. Mütarekenin birinci yılının sonlarına doğru ise sulh konusuna yazarların fazlaca önem verdiklerine şahit olunmaktadır.

Mütarekenin imzasından henüz birkaç gün sonra Velid Ebüzziya “...Biz harp imtihanını o kadar fena surette kaybettikten sonra şimdide sulh imtihanına çıkmak üzere bulunuyoruz”⁶¹⁷ diyerek bundan sonraki sürecin ne kadar zorlu geçeceğini ifade etmiştir. Yazarların sulhu beklerken bir yandan da geçmişin muhasebesini yaptıklarına şahit olunur. Zira Velid Ebüzziya, sulhu beklenen savaşın asıl sorumluluğunun da aslında Osmanlı tarafında olmadığını şu sözlerle anlatmak istemiştir: “Biz ne İngilizlere ne de Fransızlara doğrudan doğruya harp ilan etmedik. ...Sadece Ruslara hücum ettik. ...Çanakkale’de ise yine onlar geldiler ancak boğazı geçmelerine biz fırsat vermedik, yani hep savunma mevkiinde kaldık ...Bu sözleri ise mecburiyetten söylediğimiz anlaşılmasın, hakikat böyledir.”⁶¹⁸

Velid Ebüzziya, imtihan olarak gördüğü sulh işlerinin önemli bir mesaisinin de İstanbul’daki İtilaf kuvvetlerinin tevaccühünü [alaka] kazanmak için harcanması gerektiğini belirtmiştir: “İtilafiyuna bugün misafirleri buldukları ve mezaya-yı cengaverane ve merdanesini [yiğitlik mertlik meziyetleri] zaten dört senedir harp meydanlarında bizzat tecrübe ettikleri Türklerin nasıl açık alınlı ve temiz yürekli insanlar olduğunu bir an evvel tanıttirmek hepimiz için bugünün en mühim vazife-i vataniyesidir.”⁶¹⁹ Görüldüğü üzere Tasvir-i Efkâr yazarı mütarekenin ilk ayında, sulh sürecinin zor olduğuna, geçmişin faturasının bütün millete çıkarılmaması gerektiğine ve hakkın teslimi noktasında iyi bir sınav vermenin elzem olduğuna dikkat çekmiştir. Dolayısıyla adı geçen yazarın bu konu ile alakalı eleştirileri de, yukarıda sayılan hususlarda yeterli hassasiyetin gösterilmemesinden kaynaklanmıştır. Nitekim o ara ara üzerine çöken ümitsizliği şu sözlerle dile getirmiştir: “Daha mütareke müzakeratı başladığı günlerden itibaren (Harpte hatta ettik, sulhta da hata etmeyelim) hitabıyla milleti ikaz etmeye çalışanlar bulunmuş idi. Çok şayan-ı teessüftür ki mütemediyen tekrarlanan bu hitaplar tesirsiz kalmış maruz kalacağımız yeni yeni tehlikeleri

⁶¹⁷ Velid Ebüzziya, “Yeni İmtihan Devresi”, Tasvir-i Efkâr, 3 Teşrin-i Sani 1918.

⁶¹⁸ Velid Ebüzziya, “İtilafçılar İle de İtilaf Edelim”, Tasvir-i Efkâr, 22 Teşrin-i Sani 1918.

⁶¹⁹ Velid Ebüzziya, “Kendimizi Tanıttırmak Lüzum-ı Acili”, Tasvir-i Efkâr, 23 Teşrin-i Sani 1918.

görenler pek çok olduğu hâlde kimse bu tehlikelere karşı koyabilmek için teşkilat ile, intizam dairesinde, mürettep [düzenli] ve müttehit olarak ve bilhassa taksim-i mesai [iş bölümü] kaidelerini gözeterek çalışmaya muvaffak olamamıştır.”⁶²⁰ Aynı makalede yazar, Wilson Prensipleri Cemiyeti’ni örnek olarak vererek “onlar yanlış bir şeyi savunuyor olsalar bile en azından bir fikir etrafında toplanabilmişlerdir” demiştir.

Mütarekenin imzasından henüz iki ay geçmemesine rağmen, o devirde yaşayanların içinde buldukları zor şartlar ve belirsizliklerden ötürü zamanı tecrübe ediş şekilleri bir asır sonrasında yaşayan bizlerden oldukça farklıdır. Onlar için neticesiz geçen bir gün belki de bir yıl gibidir. Zira Velid Ebüzziya, boş geçen zamanın kıymetini takdir etmenin önemini şöyle ifade etmiştir: “...İtilafiyunun sulha dair bir karar vermek hususunda böyle müteenni [ağırdan] davranmaları, mütareke devresinin tevlit [meydana getirmek] ettiği gayri salih [uygunsuz] ve müşevveş [düzensiz] vaziyetten mümkün mertebe çok istifade temini arzusunda bulunmalarından neşet [ileri gelmek] eylediği hatırlara geliyordu. İhtimal ki bugüne kadar vuku bulan ve bundan sonra da vuku bulacak olan tehiratta [gecikmeler] bu gibi avamilin [sebepler] tesiri hiç yok değildir. ...Biz memleketimizin hayatını o kadar şiddetle alakadar eden sulh meselesine hazırlanmak hususunda pek ihtiyatsız [tedbirsiz] davranmakta olduğumuza kıymettar zamanlarımızı hem hariç, hem dâhil için pek muzır [zararlı] olan işlerle geçirmekte bulunduğumuza teessüf edip duruyoruz. Bu yanlış yolda ısrar edecek ve nihayet sulh masasına en tehlikeli zamanlarda da kendimizi hüsn-i idareden aciz olduğumuzu ispat eyleyecek bir vaziyette gidecek olursak o vakit ne (Wilson) prensiplerinin, ne de insaniyet ve adalet hislerinin bizi kurtaramayacağından emin olabiliriz.”⁶²¹ Velid Ebüzziya, “...Mütareke demek sulh demek değil idi”⁶²² diyerek de mevcut gaflet hâlini gözler önüne sermek istemiştir.

Benzer şekilde Refi’ Cevad da Wilson prensiplerine dayanarak hükümetin Avrupa’ya karşı adım atması gerektiğini savunmuştur: “*Harp mukadderat-ı cihanı tayin ettirecek bir safhaya dahil olduğu günden beri muhtelif milletler ve kavimler arasında milli bir hareket, milli bir mahiyet tevlit etti. Osmanlı İmparatorluğu’nun şimdiki vaziyet-i siyasîyesi ve eski şekl-i coğrafisi bu muhtelif cereyanlarda memleketimizi oldukça ehemmiyetli bir vaziyette bulunduruyor. Harbin son*

⁶²⁰ Velid Ebüzziya, “Taksim-i İ’ mal Lüzumu”, Tasvir-i Efkâr, 12 Kanun-ı Evvel 1918.

⁶²¹ Velid Ebüzziya, “Sulh Meselesi ve Vazifelerimiz”, Tasvir-i Efkâr, 14 Kanun-ı Evvel 1918.

⁶²² Velid Ebüzziya, “Sefaletin Önüne Nasıl Gececeğiz?”, Tasvir-i Efkâr, 2 Kanun-ı Sani 1919.

safhasında beşeriyet, bir destur-ı halas olarak Wilson prensiplerine sarıldı... Bütün tarihimiz tetkik edilecek olursa vatanın şimdiye kadar bu derece keskin bir fırtına karşısında bulunduğu görülmüş değil hatta işitilmemişti. Bugünkü hükümeti biz, altı yüz bu kadar senelik devlet gemisinin enkazı ile kazazedelerini emin bir sahile isal [ulaştırmak] edecek mevkide görmek istiyoruz... Hükümetin ifşasında beis olmayan bazı nikatı [noktalar] bir lisan-ı resmi ile enzar-ı millete vaz' etmesini menafi-i mülk ve millet nokta-i nazarından daha faydalı görüyoruz. Bizce şimdiye kadar sulha doğru emin hatvelerle [adım] yürümek için bazı vilayetlerimiz hakkında garbı tenvir [aydınlatmak] eylemek ve Wilson prensiplerinin zahiri [görünüşe ait] istinatgâhları [dayanak] olan ekseriyet-i milliye [çoğunluk] esasatını müdellil [delilli] ve mukni [ikna edici] bir surette ispat eylemek lazımdır... Kaçırılan fırsatların arkasından çok dizimizi dövmeyelim. O zaman icraati yapamayanlar, yapmayanlar da bizimle beraber izhar-ı nedamet [pişmanlık göstermek] edecekler. Biliyoruz tarih tekerrürden ibarettir.”⁶²³

Ayrıca Velid Ebüzziya gibi Alemdar yazarı da, Avrupa'ya kendi kendimizi idareden aciz olduğumuz izleniminin verilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir: “Mütarekeden sonra ekseriyet-i halkımızın bigünah [suçsuz] ve masum olduğuna Avrupa'ya ikna vazifesi hükümet ve millet itibarıyla cümlemize terettüp [düşen] eden ilk vazife olarak telakki edildiği kanaatiyle bütün kuvvetimizi kudret-i kalemiye ve neşriyemizi bu hizmete hasr [sarf] ettik... Avrupa üç aya yakın bir devre-i intizarda [bekleme devresi] bulunuyor. Bizi kendi hâlimize bırakmak suretiyle kabiliyet-i siyasîye ve adliye ve idariyemizi anlamak istiyor. Biz kendi hesabımıza, bu vaziyeti evvelden takdir ettik, yazdığımız makalelerde hükümeti irşad [doğruyu göstermek], ikaz, itham ettik dinletemedik...”⁶²⁴

Sulh meselesinde yazarlar genelde icraatte bulunmayan hükümetleri ağır bir şekilde eleştiriye tabi tutmuşlardır. Diğer taraftan Osmanlı vatandaşı olmayıp da Türkiye'nin haklarını savunan bazı isimler de yazarların takdirlerini kazanmışlardır. Onlardan biri hiç şüphesiz Piyer Loti'dir. Tunaya'nın deyişiyle o “kurtuluş ve kurtarıcı arayan değişik siyasal cephelerdeki Türk aydınlarının âdeta oy birliği ile sarıldıkları –belki de tek- ortak güvence olmuştur.”⁶²⁵ Velid Ebüzziya'ya göre de o, bütün olumsuzluklara rağmen, zor zamanlarda Osmanlı'nın hakkını teslim eden en

⁶²³ Refi' Cevad, “Sulh Hazırlığı ve Kabine”, Alemdar, 13 Kanun-ı Sani 1919.

⁶²⁴ Refi' Cevad, “Bugünün Meselesi”, Alemdar, 30 Kanun-ı Sani 1919.

⁶²⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 531.

önemli kişidir.⁶²⁶ Aynı yazar bir başka yazısında yine Piyer Loti için şunları söylemiştir: “(Piyer Loti)nin otuz seneyi mütecaviz [aşan] bir zamandan beri Türkleri müdafaaya hasr-ı nefis [adamak] etmiş olması, nasılsa sevmiş olduğu bir millete karşı cemilekârlık [iyilikseverlik] göstermek arzusundan münbais [kaynaklı] değildir ve olamaz. (Piyer Loti) hak ve adalete aşık olan ruh-ı necibinin sevk-i mukavemet-napeziri [karşı konulamaz] ile, Türklüğü müdafaa şeklinde, belki zulme karşı adli himayeyi, gadr [vefasızlık] ve iftiraya karşı hak ve hakikati siyanete [korumak] çalışmıştır. ...Biz eminiz ki (Piyer Loti)nin Türkü müdafaa ederken istihdaf [hedef edinmek] eylediği en büyük ve yegâne gaye, insaniyetin en âlicenap hadimlerinden olacak, medeniyet-i hakikiyeyi en iyi temsil eyleyecek fakat tanılmamış ve bilinmemiş bir milleti garba tanıtmak ve bildirtmek ve bu suretle insaniyet ve medeniyete bi-bedel [eşsiz] bir hizmet ifa eylemekten ibarettir. ...Fransa böyle beşeriyet ve medeniyete şeref verecek bir evlat yetiştirdiğinden dolayı iftihar etmelidir. ...O Fransa ki her vakit mazlumların imdadına yetişmedi ise, hemen her vakit masumların feryat ve figanı ile kalbi titremiş ve bu suretle Hristiyan medeniyetinin en yüksek milletlerinden biri ve belki birincisi olmak imtiyazını kazanmıştır. ...Bu ihtibar iledir, ki (Piyer Loti) yalnız Fransa'nın değil, namını Müslüman, Hristiyan bütün alem-i insaniyetin taziz [hürmet göstermek] ve tekrim [saygı göstermek] etmesi lazım gelen bir kahramandır. ...Peygamber efendimiz... (Bir millet adil ise kâfir de olsa beka bulur) buyurmuşlardır. (Piyer Loti) ise hemdinimiz olmasa bile İslam'ın üss'ül esası [temel] olan adaletin en fedakâr ve şanlı müdafilerinden [savunucu] biridir.”⁶²⁷

Yazarlar, Paris sulh konferansından çıkacak olan karara yönelik bazen umutlu bazen de oldukça karamsar bir tutum sergilemişlerdir. Örneğin Velid Ebüzziya, 1919'un Şubat'ında kötümser olmaya gerek olmadığını belirtmiştir: “Paris'teki Sulh Konferansı, zannedildiğinden fazla mesail [konular] ile iştilal [meşgul olmak] etmekte, müzakeratın neticesinde gerek arzın coğrafyasında, gerek beşerin ahval-i siyasîyesinde mühim mühim inkılâplar husule gelecek gibi görünmektedir. Vakıa bu konferanstan biz mağluplar çok şey ümit edecek hâldeyiz. ...Konferans hakkında büsbütün bedbin [kötümser] olmaya lüzum görmüyoruz.”⁶²⁸

⁶²⁶ Bkz. Velid Ebüzziya, “Bir Sada-yı Hak ve Ma'delet”, Tasvir-i Efkâr, 9 Kanun-ı Sani 1919.

⁶²⁷ Velid Ebüzziya, “(Piyer Loti) ve Fransa”, Tasvir-i Efkâr, 23 Kanun-ı Sani 1920.

⁶²⁸ Velid Ebüzziya, “Sulh Konferansı'nda Beşeriyetin Hukuku”, Tasvir-i Efkâr, 24 Şubat 1919.

Yukarıda da görüldüğü üzere, yazarlar çoğu zaman sulh işlerine önem vermeyen hükümeti eleştiriye tabi tutmuşlardır. Ancak hükümetin bu konuda attığı adımlar da bir o kadar yazarları memnun kılmıştır. Örneğin Tefik Paşa hükümetinin 1919 yılının Mart ayı başında Paris sulh konferansına gönderdiği nota, Velid Ebüzziya'ya göre, geç de olsa olumlu bir girişimdir. Yazar ayrıca, konferansa sadece galip devletlerin çağrılmasını doğru bulmadığını belirtmiştir. O, konferanstan çıkacak karar/kararların "*tarihin en dehşetli ve ehemmiyetli vakası*" hakkında tesir icra edeceğini düşündüğü için herkesin sözünün dinlemesi taraftarıdır: "*Tevfik Paşa hükümeti tarafından Paris'te münakid [toplanan] sulh konferansında okunmak üzere ihzar [hazırlamak] ve irsal [göndermek] kılınan sulh notasının metni bugünkü nüshamızda münderictir [yer almış]. Sulh mesailinde [konular] hukukumuzu müdafaa için hiç olmazsa böyle bir nota tanzimini düşünmüş bulunmasından dolayı hükümeti şayan-ı takdir görürüz. ...Bizim fikrimize kalırsa, İtilaf devletleri sulh konferansına mağlup milletlerden murahhas [temsilci] kabul etmemekle pek de iyi etmemişlerdir.*"⁶²⁹ *...Sulh konferansında mağlupların da murahhaslarının bulunmasına müsaade verilmesi bizim olduğu kadar İtilaf devletlerinin de menfaatlerine ve bilhassa şeref ve haysiyetlerine tevafuk [uygun olmak] eyler idi. ...Hülasa [özetle] Hariciye Nezareti tarafından tanzim edilen bu notayı heyet-i umumiyesi [genel itibarıyla]itibarıyla hukuk ve menafîimizin siyaneti [korumak] hususunda icra-yı tesir edecek mahiyette görüyoruz. Yalnız Hariciye Nezareti'nin bu babda bir kusuru varsa o da bu notanın biraz geç kalmış olmasıdır.*"⁶³⁰

Sulh meselesinde yazarların yabancı basını ve ajanslarını takip ettikleri de görülmüştür. Dolayısıyla onlar, dedikodu kabilinden ortada konuşulan şeyleri de köşelerine taşımışlardır. Bunlardan biri Reuters ajansında geçen bir telgrafnamedir. Velid Ebüzziya bu haberi köşesine şöyle taşımıştır: "*(Reuters) ajansı tarafından tebliğ edilmiş olup dünkü nüshamızda münderic [yer almış] bulunan telgrafname,*

⁶²⁹ Yazar tek taraflı bir sulhu "*galibane bir sulh*" şeklinde tarif etmiştir: "*...Dünyanın sinesinde taraf taraf açılmış olan kanlı yaraları ancak yine bütün akvam-ı cihan el ele verip çalışmak sayesinde tedavi edebilirler. Bunun için de her şeyden evvel galibane bir sulh akdi değil, ancak her tarafın samimi surette anlaşması arzusuna müstenit bir sulh vücuda getirilmesi lazımdır.*" Velid Ebüzziya, "Umumi Anlaşma Lüzumu", Tasvir-i Efkâr, 6 Şubat 1920.

⁶³⁰ Velid Ebüzziya, "Hükümetin Sulh Notası", Tasvir-i Efkâr, 3 Mart 1919. Yazar söz konusu notanın kendisine göre en dikkat çeken tarafını şöyle açıklamıştır: "*Tevfik Paşa kabinesinin yegâne kıymetli eseri olan sulh muhtırasında en ziyade calib-i nazar-ı dikkat noktalardan biri, Erzurum ve havalisinde, Kafkasya'da Ermeniler tarafından bir milyona karib Müslümanın itlaf ve şehit edildiğine ait olan mebahis idi. ...Evet Ermeniler bu feci hakikatten, bu kanlı vukuattan bahsedilmesini katiyen istemiyorlar ve ne vakit hakların en meşru ve mukaddesi olan müdafaa-i nefis maksadıyla biz bu bahsi açacak olsak bin türlü ithamat ve müddeiyat ile sadamızı boğmaya çalışıyorlar.*" Velid Ebüzziya, "Bir Milyon Maktul Müslüman", Tasvir-i Efkâr, 9 Mart 1919.

memleketimizin mukadderatıyla alakadar olanları derin derin düşündürecek mahiyette bulunmaktadır. Bu telgrafnameye nazaran Yunan umuru [hususlar] için Paris'te toplanmış olan komisyon (Venizelos)un mutalebatını [istekler] bade't tetkik [inceleme sonrası], İstanbul ve boğazların beynelmilel bir idare altına alınmasına ve Türklere de Anadolu'nun ortasında bir hükümet verilmesini taht-ı kararı [karar altına] almıştır. Telgrafname henüz resmi bir karardan bahsetmiyor, lakin Yunan komisyonunun mukarreratı [kararlar] hakkında Reuters ajansının Paris muhabirinin mevsuk [sağlam] olarak istihbar eylediği malumatı işar [tebliğ] ediyor. Bu telgrafnamenin bir tecrübe balonu olmak üzere tertip edilmiş bulunması ihtimali de büsbütün mevkud [yok] değildir. ...Şimdiden bu yolda işaratta [tebliğler] bulunulması, mütekarribü'l ittihaz [tespite yaklaşmış] olan mukarrerata ezhanı [zihinler] alıştırmak maksadından münbais [kaynaklı] olmak ihtimali de hatırlara gelebilir. ...Görülüyor ki sulh konferansında hazır bulunan İtilaf devletleri bizim hakkımızda adl ve hakkın, insaf ve adaletin icabatına [gerekler] muvafık [uygun] surette karar vermeye pek mütemayil [meyilli] değildirler. ...Ta harb-i umumiye iştirak gafletinde bulunduğumuz günlerden beri millet, memleketim mukadderatına hâkim bulunmuyor. ...Bir zamanlar üç dört cahil ve gafil zaman-ı idareyi ellerine geçirir geçirmez, hiçbir memleketin tarihinde kat'a [asla] görülmemiş, işitilmemiş bir şekilde koca bir vatani her türlü felakete sürükleyebildiler. O üç hain ve caninin hamakat [budalalık] ve hıyanetinden hangisi ile tavsif edeceğimizi bilmediğimiz bu hareketleri karşısında koca bir millet sükûtuyla, acziyle serfuru [baş eğme] etti. ...Henüz büsbütün nevmî [ümitsiz] olmamıza belki mahal yoktur. ...Yeni mevki-i iktidara gelmiş olan Ferid Paşa hükümetinin de bu babda uhdesine düşen vazifeyi bila- ifate-i zaman [zaman kaybetmeden] ifa etmesine intizar [beklemek] ederiz.”⁶³¹

Görüldüğü gibi Velid Ebüzziya, dedikodulara temkinli yaklaşılması gerektiği uyarısında bulunmuş, ayrıca bu türden haberlerin “tecrübe balonu” yani deneme/yoklama amacıyla da etrafa bilinçli olarak servis edilmiş olabileceğini belirtmiştir. Benzer telgrafnameler bazen de Velid Ebüzziya'yı sulhun imza tarihiyle ilgili olarak oldukça iyimser görüşlere sevk etmiştir: “Paris'ten gelen telgrafnameler, (Dörtler) meclisinin deruhte [üzerine almak] eylediği mühim ve müşkül vazifeyi nihayete yaklaştırmak üzere bulunduğunu ve mukaddemat-ı sulhiyenin önümüzdeki

⁶³¹ Velid Ebüzziya, “Memleketimizin Mukadderatı”, Tasvir-i Efkâr, 6 Mart 1919. Refi' Cevad da, “Yapılacak şey yaşamaya layık olduğumuzu âleme ispattır. Bunu da Ferid Paşa hükümetinden bekliyoruz ve beklemekte haklıyız” diyerek yeni hükümetten beklentisini ortaya koymuştur. Refi' Cevad, “Vukuata Bir Nazar...”, Alemdar, 18 Mart 1919.

günler zarfında imzasına intizar olunabileceğini bildiriyorlar.”⁶³² Bu sözlerin üzerinden çok geçmeden yazar, “Bize, ancak Temmuz nihayetlerinde veyahut Ağustos ibtidalarında [başlarında] sıra gelebileceği anlaşılıyor”⁶³³ diyerek daha net bir tarih vermiş, sonrasında ise “Sulha cidden pek teşne [susamış] olduğumuz cihetle, sulh mesailinin hakiki bir itilaf ile mümkün mertebe süratle hitama ermesini temenni eylemekteyiz”⁶³⁴ sözleriyle yaşanan gecikmeden şikâyet etmiştir. Velid Ebüzziya’ya göre söz konusu gecikmeyi fırsata dönüştürmek de ziyadesiyle önemlidir: “...İtilaf ricalinin şimdiden hakkımızda karar vermemiş olmalarının başlıca sebebi, şark meselesinin halinde maruz kaldıkları müşkülât-ı azime olsa gerektir. ...Tayin-i mukadderatımızın tehhür [gecikmek] etmiş bulunması neden neşet [kaynaklanmak] ederse etsin, herhâlde bu vaziyet bizim için istifadeye müsaittir.”⁶³⁵

Alemdar yazarı Refi’ Cevad da, özellikle sulh konusunda dönen dedikoduların sorumlusu olarak basını görmüştür: “Harb-i umumi son sulh kisvesini iktisap ettiği günden beri gazete sütunlarına geçmeyerek efvah-ı nasda [insanların ağzında] dolaşan birçok rivayetler meydan aldı. Şimdi propagandaların yeni bir şekline tesadüf ediyoruz: Yalan havadis işaası [yaymak]...”⁶³⁶

Fakat bir yandan ümit öte yandan ümitsizlik, mütareke döneminin ilk yılına ağırlıklı olarak hâkim olan düşüncelerdir. Nitekim Tasvir-i Efkâr’daki bir haberde “Dörtler Cihanın Mukadderatını Tayin Ederken” başlığı altında, Almanya ve Avusturya’yı gösteren bir Avrupa haritası ile hemen altında bir makas resmedilmiş, aynı günün başmakalesinde ise yazar, sulh konferansından sadece Türkiye için değil, daha başka meseleler içinde kesin malumatların alınmadığına işaret etmiştir. Velid Ebüzziya, konferanstan kesin hükümlerin çıkmamış olmasını meselelerin büyüklüğüne bağlamış ve şöyle bir yorumda bulunmuştur: “Dört senedir devam eden ve bütün beşeriyeti kana boyayarak milel-i muhtelifeyi [çeşitli milletler] yekdiğerinin [brbirinin] boğazına sarılmaya icbar [zorlamak] eyleyen bir harbin öyle üç dört hafta ve hatta üç dört ay içinde sulha inkılâp etmemesini çok görmemek iktiza [gerekmek] eder.” Tasvir-i Efkâr yazarı, Wilson’un “Hiçbir milletin menafîine [manfaatler] başka milletlerin menafîi feda edilemeyeceği” ve Lloyd George’un “Her milletin menafî-i siyasîyesine riayet İngilterece katiyen müstelzim [gerekli]

⁶³² Velid Ebüzziya, “Mukaddemat-ı Sulhiyenin İmzasına Doğru”, Tasvir-i Efkâr, 21 Nisan 1919.

⁶³³ Velid Ebüzziya, “Sulh İşlerine Bir Nazar”, Tasvir-i Efkâr, 4 Mayıs 1919.

⁶³⁴ Velid Ebüzziya, “Sulha İntizar Ederken”, Tasvir-i Efkâr, 15 Mayıs 1919.

⁶³⁵ Velid Ebüzziya, “Yeni Vaziyet”, Tasvir-i Efkâr, 4 Temmuz 1919.

⁶³⁶ Refi’ Cevad, “Esatiri Yeni bir Kuvvet!”, Alemdar, 13 Nisan 1919.

bulunduğu” sözlerinden yola çıkarak, en azından bu ikilinin diğer karar verici iki kişiye görüşlerini yarı yarıya kabul ettirmeleri hâlinde bile konferanstan insaniyet için çok kötü kararların çıkmayacağı kanaatindedir.⁶³⁷ Ancak onun, kısa bir süre önce “*en çok bizim için merhametsiz bir karar çıkacağına benziyor*” şeklinde bir yorum yaptığını da hatırlamak gerekir.

Her iki yazar da, içeride birlik görüntüsünün verilmesinin sulh konferansından çıkacak olan karar üzerinde olumlu tesir icra edeceğini düşünmüşlerdir. Velid Ebüzziya bu konuda şöyle demiştir: “*Mamañih [öyle olmakla beraber] vakit henüz tamamıyla geçmemiştir. Bugün bile gösterebileceğimiz ittihad-ı milli garpta, sulh konferansında Avrupa efkâr-ı umumiye üzerinde icra-yı tesir edebilir.*”⁶³⁸ Yazar, bu konudaki aciziyetin ise daha kötü sonuçlara sebep olacağını belirtmiştir: “*...Memleket tezebzüb [karişıklık], millet nifak içinde puyan [koşan] oldukça bundan harici düşmanlarımızın istifade eyleyeceğini ve hatta kendi kendimizi dahi idareden aciz olduğumuza hükmedileceğini söylemeye, bilmeyiz hacet var mı?*”⁶³⁹

Diğer yandan dâhili problemlerin esas mühim mesele olan sulh işlerine yeterli mesainin harcanmasının önüne geçtiği de yazarlar tarafından bazen eleştiri konusu yapılmıştır.⁶⁴⁰ Velid Ebüzziya bu konuya şöyle dikkat çekmiştir: “*Mesail-i ruzmerre [her günkü meseleler] tevkifat, muhakemat gibi muhasebat-ı dâhiliyemiz, bizi son zamanlarda fazlaca işgal ederek mukadderatımıza da temas etmek suretiyle sulh konferansında cereyan eden müzakeratı ve ale'l umum hakkımızdaki ecnebi cereyanlarını dikkat-i lazıme ile takip eylemekten bizi gâh ü bi-gâh [vakitli vakitsiz] ve men' [esirgemek] ve tevkif [alıkoyma] eder gibi oluyor.*”⁶⁴¹ Yazar aynı yazısında, “*İstanbul ve Anadolu sahil vilayetlerinin Yunan idaresine terk ve tevdi' [vermek] edileceklerini bugün de iddia edebilmek için hayalat-ı esatiriye [uydurma masallar] ve Yunaniye ile vasi nispetle malul [hasta] olmak iktiza edeceği hemen umumiyetle*

⁶³⁷ Bkz. Velid Ebüzziya, “Sulh Meselesinde Mevkimiz”, Tasvir-i Efkâr, 1 Nisan 1919.

⁶³⁸ Velid Ebüzziya, “Kendi Kendimize Acımadıkça...”, Tasvir-i Efkâr, 7 Nisan 1919.

⁶³⁹ Velid Ebüzziya, “Yegâne Çare-i Reha”, Tasvir-i Efkâr, 28 Temmuz 1919.

⁶⁴⁰ Tasvir-i Efkâr yazarına göre bu durum düşmanlara da fırsat vermektedir: “*...Dâhilen igtışaş içinde bulunan bir memleketin mevki-i haricisi de elbette iyi olamaz. ...İzmir'e, Trakya'ya, Vilayat-ı Şarkiyeye elh uzanan gasıp eller, bizim en ufak bir hatamızdan bile azami istifadeyi temine çalışıyorlar.*” Velid Ebüzziya, “Vaziyet-i Dâhiliyemizin Islahı Çaresi”, Tasvir-i Efkâr, 8 Ağustos 1919.

⁶⁴¹ Velid Ebüzziya, “Hakikat Yürüyor!”, Tasvir-i Efkâr, 23 Nisan 1919.

tasdik olunuyor” diyerek kendisinde oluşan kanaati genelleyerek bir yorumda bulunmuştur.

Velid Ebüzziya, daha önceleri ümit ve ümitsizlik hislerini belli eden pek çok sözler sarf etmişti. Kimi zaman *“hakkımızda fena bir karar verilecek”* diyordu. Ancak 1919 Haziran’ının ilk günü makalesinin ilk cümlesi şöyle başlamıştır: *“Paris Sulh Konferansı’nda cereyan eden müzakerattan ne netice hâsıl olacağına dair henüz tahmini surette olsun bir fikir edinmek kabil [mümkün] olmuyor.”* Yazar aynı makalesinde konferansı alakadar eden konulara temas etmiş ve Osmanlı için en mühim meselenin ise hilafet olduğuna dikkat çekmiştir: *“Sulh konferansı, yalnız hilafet meselesinde, halife-i zîşan-ı İslam’ın reyini almaksızın, muvaffakatini [olur] istihsal [elde etmek] etmeksizin bir karar veremez, verse de bu kararın kabiliyet-i tatbikiyesi olamaz. Çünkü hilafet Müslümanlar için bir emr-i şeri, bir emr-i vicdani, bir emr-i itikadidir. Serbesti-i edyan [dinler] esaslarını çoktan kabul etmiş olan İngiltere, Amerika, Fransa gibi medeni devletler hiç bir Müslüman’a (Sen şu halifeyi tanıyacaksın) diyemez ve demek istemezler. Çünkü umur-ı vicdaniye umur-ı itikadiyenin öyle tazyik [naskı] ile, tesir ile tebeddül [değişmek] edemeyeceğini pek iyi bilirler.”*⁶⁴²

Velid Ebüzziya ilerleyen günlerde ümitsizliğini ise şöyle dile getirmiştir: *...Mağlupların elyevm [şimdilerde] cereyan etmekte olan keşmekeşli ve karışık müzakerattan mümkün mertebe az zararla çıkabilmeleri ise bilhassa kendi meşru haklarını müdafaaada gösterebilecekleri kabiliyete vabestedir [bağlı]. ...İtilafiyun mağluplar meyanında [arasında] kendi hukuk-ı meşruasını [meşru hukuk], makul ve mantiki surette müdafaa etmeyi bilmeyenlere müsadif [tesadüf etmek] olurlarsa, böylelerinin aczinden bittabiistifade edecekler ve diğer taraflarda itilaf edememek yüzünden maruz kaldıkları ziyanları acizlerin sırtından telafiye çalışacaklardır. ...Şurasını itiraf etmeliyiz ki böyle hakkını müdafaa etmek yollarını bilmeyen acizlerin başında da biz bulunuyoruz. ...İzmir’in işgalinden beri meydana çıkan şayialara [söylenti] bakılacak olursa mesela balada [yukarıda] mevzubahis olan ve hukukumuzun en kuvvetli ve esaslısını teşkil eden Anadolu’daki mevcudiyet-i milliyemizin bile layık olduğu vechile [üzere] nazar-ı itibara alınmamak tehlikesi var. ...Dün nüfusunun ekseriyet-i kahiresi [çoğunluk] İslamlardan ibaret olan (İzmir’in Yunanistan tarafından işgaline müsaade olunduğu gibi, yarın da mesela*

⁶⁴² Velid Ebüzziya, “Sulh Meselesinde Mevkiimiz ve İngiltere”, Tasvir-i Efkâr, 1 Haziran 1919.

Trabzon vilayetimizde bir (Pontus) cumhuriyeti vücuda getirileceğinden bahsolunuyor.”⁶⁴³

Paris Şark Cemiyeti, Toros’un sadece sol kısmında Osmanlı hâkimiyetinin devamından yana bir görüş arz etmiştir. Tasvir-i Efkâr yazarı ise, böyle olursa Adana vilayetinin tamamıyla elden gideceğine dikkat çekmiş ve zaten cemiyetin amacının bu durumu hazırlamak olduğunu belirtmiştir. Aynı makalede yazar pek anlam veremediğimiz bir şekilde vatan topraklarından olan İzmir ve Adana’yı şöyle mukayese etmiştir: “...*Hâlbuki Adana vilayetimiz, Anadolu’da bekamız için, kıymetçe, ehemmiyetçe İzmir’den daha mühim bir kıta-i vatanımızdır [vatan parçası]. Hatta bu vilayetimizin milliyet itibarıyla merbutiyyeti [bağlılık] İzmir’den pek kuvvetlidir. Çünkü Aydın vilayetinde Müslüman nüfusu, Rumların takriben beş mislinden fazla olduğu hâlde, Adana’da unsur-ı İslam, unsur-ı Hristiyanîyenin aşağı yukarı dokuz misline müsavidir [denk].*” Zannederiz ki yazarın İzmir için söyledikleri yanlış anlaşılmaya müsait olsa da o, ne İzmir’in ne de Adana’nın kaybına tarftardır. Zira o, “...*Biz kemal-i hulus [samimiyet] ile milliyet prensibini kabul ettik; fakat ekalliyetlere [azınlıklar] hâkimiyet-i siyasîye bahşetmek gibi bir haksızlığı hiç bir zaman aklımıza sığdıramıyoruz*”⁶⁴⁴ sözleriyle asıl maksadını ortaya koymuştur.

İzmir’in işgali sırasında ve sonrasında Yunanlıların takip ettikleri siyaset Osmanlı’nın tepki göstermesine sebep olunca, Paris konferansı da bu konu üzerine eğilme mecburiyetini hissetmiştir. Velid Ebüzziya, işgale gerekçe olarak sunulan şeylerin işgal öncesinde vuku bulmadığını şöyle ifade etmiştir: “...*Yunanlıların İzmir’i işgali esnasında malum olduğu üzere pek feci vukuat zuhur etmişti. Avrupa ceraidinin [gazeteler] neşriyatına bakılsa, Yunanlıların İzmir’i işgal etmesine, İzmir’de zuhuru muhtemel olan hadisata meydan verilmemek ve asayiş ve inzibatın muhafazasını taht-ı temine [güvence altına] almak için Paris konferansı tarafından karar verilmiştir. Pek aşikârdır ki İzmir’de esas itibarıyla Müslümanlar tarafından*

⁶⁴³ Velid Ebüzziya, “Adana Vilayetimiz”, Tasvir-i Efkâr, 14 Haziran 1919. Tasvir-i Efkâr yazarı, Osmanlı’nın Trabzon’daki hakkını daha açık bir şekilde şöyle izah etmiştir: “(Pontus) cemiyeti, Karadeniz sahillerinde bir Rum hükümeti teşkil için ibraz-ı mesai eylemektedir. ... (Pontus) ta (Konstantinye) imparatorlarından biri tarafından teşkil edilen (Trabzon İmparatorluğu) 1204 tarihinden 1461 tarihine kadar ancak 257 sene devam etmiştir. Hâlbuki Devlet-i Osmaniye o havalide 1461 tarihinden yani (458) seneden beri hükümran bulunuyor. Eğer bu meselede hak-ı tarihi aranmak lazım gelirse Trabzon İmparatorluğu’na nazaran Osmanlı İmparatorluğu daha kadim ve daha fazla bir hakka maliktir.” Velid Ebüzziya, “Karadeniz Sahillerimizdeki Tehlike”, Tasvir-i Efkâr, 12 Temmuz 1919.

⁶⁴⁴ Velid Ebüzziya, “Hakkımız Dinlenecek Mi?”, Tasvir-i Efkâr, 15 Haziran 1919.

bir hadise çıkarılmak imkânı yoktu. Çünkü vilayet zaten az çok İngiliz, Fransız ve İtalyan kuva-yı askeriyesinin [askeri kuvvetler] taht-ı işgalinde [işgali altında] bulunuyordu.”⁶⁴⁵

Yazarlar, sulh konferansının en önemli meselelerinden birinin Almanya ile yapılacak olan anlaşma olduğunu belirtmişlerdir. Velid Ebüzziya, “*İtilaf devletleri Almanya gibi bir düşmanı artık bundan sonra kendisinin karşısına çıkamayacak bir dereceye çekmeye niyetlidirler*”⁶⁴⁶ diyerek anlaşmanın mahiyetini de ortaya koymuştur.

Velid Ebüzziya bu meselenin hâllinden sonra sıranın Türkiye’ye geleceği kanaatindedir: “*Almanlar nihayet sulh muahedenamesini imzaya karar verdiler. ...Bu meyanda sulh konferansını en ziyade işgal edecek meselelerden biri de şüphesiz Türkiye ile akd edilecek olan sulh olacaktır. Türkiye ile sulh yapmak şark meselesini hâlletmek demektir. ...Alman sulhunun imzasından sonra, İtilafiyunun en ziyade ihtiraz [sakinmek] ettikleri en mühim gaile ortadan kalkmış demek olacağından, artık diğer küçük devlet ve milletlere karşı İtilafiyun daha ziyade itilafkarane adilane ve insaniyetkârane bir meslek takip etmeleri hem cihan medeniyetinin, hem de kendi menfaatlerinin mukteziyatındandır [gerekli olan].*”⁶⁴⁷

Bulgar murahhaslarının Paris’e daveti ve İzmir’e bir heyetin gönderilmiş olması, Türkiye sulhunun da yakın olduğu kanaatini uyandırmıştır. Velid Ebüzziya’ya göre bu durum karşısında gafil avlanmamak gereklidir: “*Bulgar murahhaslarının sulh konferansına daveti üzerine (Trakya) meselesi günün en mühim mesaili meyanına dâhil olduğu gibi İzmir’e beyne’l mütelifin bir heyet-i tahkikiye ile bir de tahdid-i işgal heyeti izam olunması da henüz hâl-i kat’i anının hulul [girmek] etmemiş olmasına rağmen, İzmir meselesini tekrar mesail-i ruzmerre [günlük] arasına idhal eylemiştir. ...Bizim yekdiğerimizle uğraşmakla geçirdiğimiz kıymetli günler esnasında Yunan başvekili, dâhilen ittihat ve ittifak-ı milliyi temin edememek yüzünden haricen de düştüğümüz fena vaziyetten bihakkın istifade eylemiş, gerek (Trakya), gerek İzmir’e ait metalib-i [istekler] Yunaniyenin hak-ı*

⁶⁴⁵ Velid Ebüzziya, Tasvir-i Efkâr, 15 Haziran 1919. (Başlık sansürlü). Bu konu hakkında bkz. İbrahim Erdal, *Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 45 vd.

⁶⁴⁶ Velid Ebüzziya, “Almanlar Ne Yapacak?”, Tasvir-i Efkâr, 13 Mayıs 1919.

⁶⁴⁷ Velid Ebüzziya, “Sulh-ı Umumiye Doğru”, Tasvir-i Efkâr, 25 Haziran 1919.

hakikate müstenit [dayanmak] olduğu fikrini Avrupa mehafil-i [çevreler]siyasîyesinin ekserisine kabul ettirmiştir.”⁶⁴⁸

Türkiye sulhunun gecikmesi, sulh konferansının başka ülkeler hakkında attığı adımlardan bile anlam çıkarılması sonucuna yol açmıştır. Zira Budapeşte’yi işgali sebebiyle Romanya’dan izahat istenmesi, Velid Ebüzziya tarafından konferansta mağluplar hakkında da adil kararların çıkacağıının ilk işareti olarak algılanmıştır.⁶⁴⁹

Sulh konusu ile anılan en önemli isimlerden biri de hiç şüphesiz Wilson’dur. Zira Velid Ebüzziya, sulh konferansındaki görüşmelere Wilson’un katılımıyla Venizelos’un tüm çabalarının boşa çıkacağına inandığını söylemiştir.⁶⁵⁰ Aynı yazar, Wilson prensiplerine olan inancını yine şöyle ifade etmiştir: “...*Bu harbin en büyük ve ebedi zaferi şüphesiz (Wilson prensipleri)dir. Mister (Wilson) milyonlarca insan yekdiğeriyle boğuşur, bütün alem-i medeniyet yes ve ızdırıp içinde inlerken ortaya attığı bu prensiplerine riayete [uymak], herkesten ziyade mecburdur. ...Bu prensipler milletlerin bir kısmına tatbik olunup da diğerleri hakkında ihmal ve imhal [sonraya bırakma] edilemez. (Wilson prensipleri) şimdi yalnız Mister (Wilson)un, yalnız Amerika’nın değil bütün medeniyetin prensipleridir. ...Binaenaleyh [bundan dolayı] Türk milleti Mister (Wilson)un kendisine sarahaten [açıkça] verdiği vaadi tutmasına ve milliyet prensiplerinden Türklerin de diğer akvam [milletler] gibi istifade etmesine mani olmak isteyenlere serfuru [baş eğme] etmemesine muntazırdır [bekleyen].*”⁶⁵¹

Velid Ebüzziya’nın bizzat Wilson hakkındaki görüşü ise şu merkezdedir: “*Tarih bir gün bu adamın en büyük bir inkılâbın esasını kurduğunu, tohumunu mezra-i efkâra attığını tasdik edecek ve belki kendisini insanîyetin en büyük hadimlerinden biri olarak tanıyacaktır. Fakat (Wilson) efkâr ve mesaisinde hemen hemen yalnız kaldı. Binaenaleyh vaz ettiği esasat ve kavaidin [kaideler] tatbikatında o kadar muvaffak [başarılı] olamadı. Amerika reis-i cumhuru bu hususta Avrupa devletleri meyanında [arasında] da kendisine kâfi derecede muin ve zahir [arka çıkan] bulsaydı, bugün bütün cihanda şahidi olduğumuz teşevvüşat ve tezebzubat-ı garibe [karışıklıklar] bu kadar şiddetle kendisini göstermez ve erbab-ı basiret için de (Bu gidişle dünya nereye varacak?) sualiyle izhar-ı endişeye mahal kalmazdı.*”⁶⁵²

⁶⁴⁸ Velid Ebüzziya, “Trakya ve İzmir Meseleleri”, Tasvir-i Efkâr, 16 Ağustos 1919.

⁶⁴⁹ Velid Ebüzziya, “Konferansın Munsıfane Bir Kararı”, Tasvir-i Efkâr, 22 Ağustos 1919.

⁶⁵⁰ Bkz. Velid Ebüzziya, “Milli Tezahürler ve Müdafaalar”, Tasvir-i Efkâr, 22 Mart 1919.

⁶⁵¹ Velid Ebüzziya, “Amerika’nın Vazifesi”, Tasvir-i Efkâr, 2 Ağustos 1919.

⁶⁵² Velid Ebüzziya, “Dünya Nereye Gidiyor?”, Tasvir-i Efkâr, 24 Teşrin-i Sani 1919.

Önceki başlığımızda, İstanbul'a gelen Amerika heyetinden söz edilmişti. Velid Ebüzziya, bu heyetin çalışmalarını tamamlamasının ardından Amerika'nın kararının netleşeceğini, ardından da konferanstan Osmanlı hakkında bir hükmün çıkacağını söylemiştir. Dolayısıyla yazar, bir oldubitti karşısında kalmamak için bir an önce meclisin açılması taraftarıdır: *"...Biz intihabat kanununun miktar-ı kâfi nüshasını vilayata irsale [göndermek] hazırlanırken (Türkiye Mandaları Beynelmilel Komisyonu Amerika Şubesi) namını taşıyan ve Türkiye'de bir değil, müteaddit [birçok] himayeler tesis edileceği unvanından sarahaten [açıkça] anlaşılan bir heyet, muhtelif fırkalara, zümrelere müracaat ederek mesail-i hayatiyemiz hakkında efkâr-ı umumiyemizi yoklamakta bulunuyor. Bu heyetin on güne kadar hitama [son] erecek olan mesaisi neticesinde Mister (Wilson)un şark mesaili hakkındaki kararını ittihaz edeceği, müteakiben sulh konferansının da hakkımızda hükm-i kat'isini vereceği ve bu işlerin de nihayet-ün-nihaye [en sonunda] bir iki ayda neticeleneceğini anlamak için büyük bir zeka ve dur-biniye (ilerisini görürlük) lüzum yoktur, sanırız. ...Binaenaleyh cereyan-ı ahvalden sarahaten anlaşılan nokta: Meclis-i Mebusan açılıncaya kadar sulh konferansının hakkımızdaki hüküm ve kararını i'ta [vermek] edeceği ve milletin bir emrivaki karşısında kalacağı keyfiyettir. ...Hükümet, eğer Meclis-i Mebusan'ın, son fırsatı da elimizden kaçırmadan evvel güşadını [açılma] hakikaten ve samimi olarak istiyorsa, evvelce bu işle iştigal eden erbab-ı ihtisasa iki ay zarfında intihabat icrasını temin edebilecek bir kararname tanzim ettirip derhal mevki-i meriyyete vaz' [yürürlüğe koymak] eylemelidir. Meclis-i Mebusan'ın içtimaından [toplanma] yalnız bu suretle istifade mümkündür. Yoksa geçmiş ola..."*⁶⁵³

Sulh konferansından bir karar çıkmadan evvel meclisin açılması taraftarı olan Velid Ebüzziya'nın aksine Refi' Cevad, bu konudaki endişelerini şöyle dile getirmiştir: *"...Bir seneden beri hal-i harbi füilen terk eylemiş olmakla beraber henüz muhasımımız [düşman] olan devletlerle sulhu tesis edemedik... Hepimiz biliyoruz ki hudutlarımız 1914 Eylül'ündeki hudutlarımıza nispetle hayli küçülecektir... Mademki yeni hudutlarımız tayin edilmemiştir, bir kısmının işgal altında bulunmasına rağmen şimdilik eski hudutlarımıza riayet eylemekliğimiz zaruridir... Şimdi düşünelim; acaba 1914'teki hudutlarımızı muhtevi [içine alan] olduğu memleketlerden bilfarz Bağdat'tan, Yemen'den, Hicaz'dan, Şam'dan elh... mebus celp edebilmekliğimiz*

⁶⁵³ Velid Ebüzziya, "Yine İntihabat Meselesi", Tasvir-i Efkâr, 3 Ağustos 1919.

kabil olacak mı? Şu hâlde yalnız mahdud [sınırlı] birkaç vilayetten gelecek üç beş zat ile işte Osmanlı millet meclisi toplandı demek mümkün ve doğru olur mu? ...Sulh konferansına gittiğimiz zaman, İstanbul'daki Meclis-i Mebusan azalarının temsil eyledikleri cüz-i vatandan [vatan parçası] hariç kalan yerlerimiz için ne suretle bir hak iddia edeceğiz?"⁶⁵⁴

Refi' Cevad, Türkiye sulhunun ne şekilde imza edileceğiyle ilgili olarak İngiltere'nin kararının belirleyici olacağı yorumunda bulunmuştur. Hatta ona göre adı geçen devlete aylar öncesinde bu yolda bir girişimde bulunulmaması büyük bir hatadır: "Türkiye'nin atisi [gelecek] hakkında en fazla söz sahibi İngiltere'dir ve İngiltere olacaktır. ...Açık söylüyorum mütareke olur olmaz, hemen İngiltere hükümetine diplomat olmak üzere tanıdığımız zevat vasıtasıyla müracaat ederek Türkiye'nin harbe ne suretle ve ne gibi savaik [sebepler] ile girdiğini izah ederek üç beş haydudun bir müddet-i muvakkate [geçici] için tevakkufa [duraklama] uğrattıkları dostluk cereyanlarını yeniden tesisine sarf-ı gayret etmiş olsaydık bugün yeni yeni zuhur eden hadisat [olaylar] ile uğraşmaya mecbur kalmayacaktık. Mahaza vakit geçmemiştir. Evet bu kadar muhatara [tehlikeler], münakaşa, müşateme [atışma] arasında tekrar ediyoruz! İngiltere! Seni unutmadık!"⁶⁵⁵

Velid Ebüzziya da, Türkiye sulhunun karara bağlanmasında İngiltere ve Amerika'nın son sözü söyleyeceğini ifade etmiştir. Adı geçen yazara göre, Müslümanlarla en yakın ilişkilere sahip olan devlet İngiltere'dir. Amerika'nın masada olması ise mağlup devletler için bulunmaz bir fırsattır: "İngiltere... bugün muhtelif ecnas ve edyana [kavim ve dinler] mensup dört yüz milyon tebaaya malik bulunuyor. Bu tebaanın içinde en büyük ve mütecanis [bir cinsten] kitleyi teşkil edenler ise Müslümanlardır. Bilhassa bu harpten sonra İngiltere'nin vaziyet-i İslamiyesi büsbütün tevsi' [genişleme] ve ehemmiyet kesb etmiştir. İngiltere Mısır'ı zamime-i memalik [memleketine katma] etmiş, Suriye'nin Mısır'a muttasıl [ulaşan] olan aksamını [kısımlar] taht-ı himayesine [himayesi altına] almış, cihanın erzak ambarı hükmünde olan Irak'a tamamıyla vaz-ı yed [el koymak] etmiş, ahiren [sonradan] imzaladığı mukavelename ile İran'da büyük bir nüfuz sahibi olmuş, bu suretle âlem-i İslam'ın en mühim en kuvvetli aksamiyla pek yakından alakadarlık peyda eylemiştir. ...İngiltere bugün dünyanın en kuvvetli devletidir. ...Mizan-ı sulhun bir gözünde daima Avrupa diğer gözünde de Amerika bulunuyor ve Amerika'nın ağır

⁶⁵⁴ Refi' Cevad, "Niçin Doğru Değil?", Alemdar, 15 Teşrin-i Sani 1919.

⁶⁵⁵ Refi' Cevad, "İngiltere! Seni Unutmadık!", Alemdar, 7 Temmuz 1919.

basmasıdır, ki terazinin iki kefesinde bir dereceye kadar muvazene [denklik] husule [ortaya çıkarmak] getiriyor. Şarka ait mesailde [konular] de Amerika muvazeneyi temin etmek vazifesini görürse bittabii [doğal olarak] bundan bizim gibi mağlup mevkiinde bulunanlar istifade eder.”⁶⁵⁶

Tasvir-i Efkâr yazarı daha sonraki yazılarında da sulh meselesinde İngiltere’ye önemli bir rol biçmiştir: “...Şark meselesinin hâllinde en ziyade alakadar olan İngiltere, Türkiye’nin bu iki sıfatını, yani evvela sahib-i hilafet olmak itibarıyla bütün İslamlar nezdindeki mevkiini, sonra milliyetindeki vahdet ve tecanüs itibarıyla bizatihi haiz [sahip] olduğu mevcudiyeti nazar-ı itibara alacak olur ve bu iki hakkımızı teslim ederse o vakit şark meselesinin dünya için bir daha badi-i gaille [gaileye sebep] olmayacak surette hâlli müyesser olur..”⁶⁵⁷

Yukarıda Velid Ebüzziya’nın söz konusu ettiği gibi, Loyd George’un Türkiye lehinde beyanat vermesi Refi’ Cevad’ı da memnun kılmıştır. Hatta o, Loyd George’un söylediği “Britanya’nın istikbali Türkiye meselesinin hâl edilmesine vabestedir [bağlı]” sözünü makalesinin hemen başına yerleştirmiştir. Loyd George beyanatında, Türkiye ile sulhun henüz akd edilmediğini ve yaşanan gecikmeden İngiltere’nin sorumlu tutulamayacağını söylemiştir. Buna karşın Refi’ Cevad ise “Biz İngiltere ile çoktan barış yaptık” demiştir. Devamında ise Refi’ Cevad şunları kaydetmiştir: “Asıl söz sahibi bizim hakkımızda, söz denmeye şayeste [yaraşır] olan ilk ve son sözünü sarf eyledi... Loyd George’un bu zamanda birden bire bu surette idare-i makal [konuşma] eylemesi siyasetin ibresinde vuku bulan tahvilden[değişiklik] münbais [kaynaklı] bir hâl olsa gerektir. İngilizler siyasetlerini tespit ettikten sonra ona göre hareket ederler. ...İngiltere’nin Türkiye ile bir hareket etmesi bir (sempati) veyahut bir (antipati) meselesi değildir. Bu öyle kökleşmiş bir temayüldür ki ne mekân ne de zaman ile tagayyür [değişmek] etmediğini görüyoruz. ...Kiyaset [zekâ] ve siyasetin büyük roller oynayacağı bir zamandayız. Aman bu fırsatları fevt [kaçırmak] etmeyelim!”⁶⁵⁸

İlerleyen aylarda özellikle Fransız basınının Türkiye lehinde kanaat belirtmesi Velid Ebüzziya’nın gözünden kaçmamıştır. Bu durum yazarı oldukça memnun

⁶⁵⁶ Velid Ebüzziya, “Lloyd George’un Beyanatu ve Türkiye”, Tasvir-i Efkâr, 26 Ağustos 1919. Aynı yazar bir başka yazısında, Avrupa’nın önde gelen devletlerinin biraz da kendilerinin üzerine kalan ağır sorumluluğu dağıtmak amacıyla Amerika’yı ön plana çıkartıklarına değinmiştir: “...Bize kalırsa Avrupa’nın, meselenin hâllini, Amerika’nın izhar-ı rey etmesine talik eylemesi, şark meselesinin arz ettiği vaziyet karşısında bir karar vermekte dışarı olduğu müşkülattan ileri gelmektedir.” Velid Ebüzziya, “Türkiye’nin Sulhu ve Amerika’nın Reyi”, Tasvir-i Efkâr, 3 Teşrin-i Sani 1919.

⁶⁵⁷ Velid Ebüzziya, “Şark Meselesi ve İngiltere”, Tasvir-i Efkâr, 27 Ağustos 1919.

⁶⁵⁸ Refi’ Cevad, “İngiltere-Türkiye”, Alemdar, 26 Ağustos 1919.

etmiştir: “Fransız matbuatının son günlerde şark mesailiyle pek sık sık meşgul olmaya başladığı malumdur. Tan son gelen nüshalarından birinde yine şark meselesini uzun uzadıya mevzubahis ediyor. Tan... bir yerde ‘Şarkta takip edilecek siyasette yalnız muvaffakiyet ve kuvvete istinat [dayanmak] edilip de (hakk) da nazar-ı itibara alınmayacak olursa hiç de iyi netayic [neticeler] hasıl olmaz’ diyor. Mühim bir Fransız gazetesinde böyle itidal ve adalete doğru bir meyil görülmesini hepimizin atisi [gelecek] için -velevki pek ufak mikyasta- bir kal-i hayr [hayırlı söz] ad ettiğimizden yalnız onlardan olsun ashab-ı mütalaayı haberdar etmeyi bir fayda ad eyledik.”⁶⁵⁹

Tasvir-i Efkâr yazarı, Tan ve diğer başka gazeteleri örnek göstererek Türkiye hakkında esen olumlu havayı gözler önüne sermeye çalışırken, diğer taraftan temkinli olmanın gerekliliğine de vurgu yapmıştır: “Tan... makalesinin bir yerinde aynen şu sözleri söylemektedir: ‘Şurası muhakkaktır, ki Türk imparatorluğunun ala alihi [olduğu gibi] ibkası [bırakma], her ne suretle olursa olsun taksimine [bölünme] nispetle bizim menafiimize [menfaatler] daha muvafıktır [uygun].’ Şu hakikati, biraz geç olmakla beraber, tasdik eyleyecek vadide sözler sarfına lüzum görmüş bulunmasını yine şayan-ı teşekkür ad ediyoruz. ...(Antant) gazetesinde (Pierfon) imzasıyla yazılan bir makalede, anasır-ı gayrimüslimenin eski padişahlar devrinde mazhar oldukları refah ve saadetin başka bir idarede bulunamayacağı ve bugün de kabilse [mümkün] o anasırın mukadderatı daha kavi [güçlü] bir zaman [kefil] altına vaz’ [konulma] edilmek şartıyla, Türklerle anasır-ı saire [diğer unsurlar] arasında eski vifak [barış] ve amizişin [uyuşma] iadesi, umumun istikbali namına en makul bir tedbir olacağı uzun uzadıya bast-û beyan [ortaya konulma] edilmekte idi. Mütarekenin ilk devrindeki taşkınlıkların hiçbir fayda vermeyeceğini ve netice itibarıyla bilakis büsbütün fena olacağını en evvel Ermeniler idrak etmiş gibi görünüyor. ...Mamañih zevahir-i ahval [görünüş] böyle olmakla beraber bizlerin hiç de vaziyet-i umumiyyemizde hakikaten salah [barış] hasıl olmuş gibi birdenbire ümitlere kapılmamıza sebep yoktur. Bilakis zevahirin bizleri çok defa aldattığını ve garbın, en ümit edilmedik zamanlarda bizim hakkımızda pek bi-rahmane [merhametsizce] kararlar ittihaz etmekle me’luf [huy edinmiş] bulunduğunu bir an nazar-ı dikkatten dur [uzak] tutmamalıyız.”⁶⁶⁰

⁶⁵⁹ Velid Ebüzziya, “Tan’ın Bir Nasihati”, Tasvir-i Efkâr, 29 Ağustos 1919.

⁶⁶⁰ Velid Ebüzziya, “Türkün Hakkını Tanıtmaktan Başka Çare Yok”, Tasvir-i Efkâr, 31 Ağustos 1919.

Velid Ebüzziya'nın sulh konferansı hakkındaki başlıca referansının uzunca bir süre Paris'te çıkan Tan gazetesi olduğu anlaşılmaktadır. Zira o, "*Fransa hariciye nezaretinin nim-resmi [yarı resmi] vasıta-i neşr-i efkârı*"⁶⁶¹ olarak nitelediği Tan gazetesine dayandırdığı bir haberde Türkiye sulhunun geleceğiyle ilgili şöyle bir yorumda bulunmuştur: "*(Tan) gazetesi; yeni gelen nüshalarından birinde sulh konferansının Avusturya ve Bulgar işlerini bitirdikten sonra tatil-i mesai edeceğini ve müzakerata yeniden başlamak üzere Teşrin-i Evvel'e [Ekim] kadar beklemek lazım geleceğini söyledikten sonra Türkiye sulhunun bu kadar tehhüre [gecikme] uğratılmasından ve şark meselesinin bir türlü hâlline teşebbüs olunmamasından şikâyet ediyor. Sulh konferansının bize ait işleri tesviye [neticeye bağlama] etmeden evvel tatile karar vermiş olması esas itibarıyla hiç şüphesiz iyi değildir. Şarkın mukadderatı böyle mütemadi [sürekli] surette muallâka [belirsizlik] bırakıldıkça buralarda sükûn ve huzur bir türlü teessüs edemeyecektir.*"⁶⁶² Yazar aynı makalede yine, Amerika'nın sulh işlerine daha fazla eğilmesi durumunda Türkiye hakkında çıkacak olan kararı hızlandıracağını ifade etmiştir: "*...Amerika terazi-i adalette muvazene [denklik] husulü için en büyük amillerden biridir. Binaenaleyh Amerikalılar şimdiye kadar Ermeni meselesi müstesna olmak üzere Türkiye mukadderatına karşı gösterdikleri bigâneliği [kayıtsızlık] bırakarak bizimle iştigale [meşgul olmak] başlayacak olurlarsa hiç şüphe yoktur ki, biz bundan zarardan ziyade fayda görmüş oluruz.*"

Velid Ebüzziya Eylül 1919'un ortalarında yazdığı bir makalede Türkiye sulhunun artık yakın olduğunu şu sözlerle belirtmiştir: "*İtilaf zümresine karşı harp eden dört devletten ikisi, Almanya ile Avusturya müsalahanameyi [barış anlaşması] imzaladılar. Bulgar sulhu da yakında akd olunacağına göre artık sıra bize geldi demektir. ...Mukadderatımızın bu defa suret-i katiyede [kesin surette] mevzubahis edilmek üzere bulunduğuna şüphe etmemek lazım gelir. ...Bu defa, hakkımızda verilecek karar, kat'i olacağı cihetle, artık kusur ve hataların tashihi [düzeltmek] imkânı yoktur.*"⁶⁶³

Tasvir-i Efkâr yazarı 1919 yılı Eylül sonlarında yazdığı bir yazıda ise, İzmir ve havalisinde incelemelerde bulunan İtilaf heyetinin artık karar aşamasına geldiğini şu sözlerle bildirmiştir: "*İzmir ve havalisinde tahkikat icrasına memur olan ve epey*

⁶⁶¹ Velid Ebüzziya, "(Tan) ın Yeni Neşriyatı", Tasvir-i Efkâr, 23 Eylül 1919.

⁶⁶² Velid Ebüzziya, "Sulh İçin Biz Hazır mıyız?", Tasvir-i Efkâr, 4 Eylül 1919.

⁶⁶³ Velid Ebüzziya, "Sulha Hazırlanıyor muyuz?", Tasvir-i Efkâr, 15 Eylül 1919.

müddettir Aydın vilayetinin muhtelif kurra [köyler] ve kasabatını [kasabalar] dolaşan İtilaf heyet-i tahkikiyesinin ikmal-i vazife [vazifesini tamamlamak] eylediği ve tanzim ettiği raporları İtilaf devletlerine ve sulh konferansına takdim için nihayet bir haftaya kadar İzmir'den mufarakat [ayrılmak] edeceği yazılmıştır. ...Bu meselede ihkak-ı hak [hakkı teslim] ise, işgal kuvvetlerini yerlerine, bedbaht ve mecruh İzmirimizi ise bize iadedden ibarettir.”⁶⁶⁴

Velid Ebüzziya'nın şimdiye kadar yansıttığımız düşüncelerinden anlaşıldığına göre, yazar kimi zaman sulhun tehirinin Türkiye için bir fırsat olduğunu kimi zamanda artık yapılmasının elzem olduğunu bildirmiştir. Aynı yazar, 1919 yılı Eylül ayının sonunda yazdığı bir makalede geriye dönük olarak yine şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: “Mütarekenin hemen akabinde mukadderatımız hakkında bir karar verilmiş olsaydı, gaddar ve zalim ad edilen Türkler aleyhinde pek bi-rahmane [merhametsizce] hükümler verileceği şüphesizdi. ...Fakat arada geçen on bir ay, harp esnasında son haddine kadar gerilmiş olan a'sabı teskin [yatıştırma] etti. Düşmanlığın verdiği intikam ve imha arzuları yerine i'tidal ve nasfet [insaf] emelleri kaim [geçerli] oldu. ...Propagandacıların velvesi, bir müddet için galebe [üstün gelmek] eder gibi olduysa da nihayet hakkın sesi de duyulmaya başladı. Türk'ün, öyle düşmanları tarafından tasvir edildiği gibi hür ve müstakil yaşamaya gayri layık [layık olmayan], zalim ve vahşi bir aşiret olmadığı, bilakis kendine has bir irfan ve medeniyet sahibi, şarkın en temiz, namuslu ve kibar milleti, bir (efendi millet) olduğu bir dereceye kadar anlaşıldı.”⁶⁶⁵ Tasvir-i Efkâr yazarına göre “bu fırsatlar vaziyetten istifade edilirse” daha da anlam kazanacaktır. Ancak herşeye

⁶⁶⁴ Velid Ebüzziya, “Hakikat Karşısında İhkak-ı Hak Lüzumu”, Tasvir-i Efkâr, 28 Eylül 1919. Bölgeye gelen heyetler ve çalışmaları hakkında bkz. Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa Denizli-1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 301 vd.

⁶⁶⁵ Velid Ebüzziya, “Biraz Salah ve Ümit”, Tasvir-i Efkâr, 30 Eylül 1919. Bu sözleri sarf eden yazar, tam bir ay sonra yazdıklarıyla âdeta kendisi ile çelişmiştir: “...Bazı erbab-ı tefekkürümüz, sulhumuzun bir müddet tehhür etmiş olması sayesinde, Avrupa diplomatlarıyla efkâr-ı umumiyesinin, harp esnasında aleyhimize olarak perverde ettikleri efkâr ve hissiyat-ı şedidenin kesb-i itidal eylediğini, düşmanlarımız tarafından yapılan kuvvetli propagandaların mürur-ı zaman ile mahiyeti meydana çıktığını, Avrupalı ve Amerikalı heyet-i mahsusalar ve alakadar rical tarafından icra edilen resmi ve gayri resmi tahkikat ve tetkikat neticesinde memleketimiz ahvalini yakinen görüp doğru hükümler verebilmek üzere salim fikirler hasıl eylemeleri imkânı vücut bulduğunu ileri sürerek bundan bizim için faydeler tevellüd ettiği iddiasında bulunuyorlar. Bu iddia bir nokta-i nazara göre doğru ad edilse bile esasen hiçbir vakit musib olamaz. Çünkü hâl ve vaziyette bu kararsızlık devam ettikçe, vakit vakit lehimizde tezahürat vukuunu müstelzim vukuat veya bazı esbab görülse de, bunların hiçbirisi netice üzerinde kat'i tesirler bahşedecek kuvveti haiz olamaz.” Velid Ebüzziya, “Türkiye Suhu Meselesi”, Tasvir-i Efkâr, 1 Teşrin-i Sani 1919. Aynı yazar yine “...Esasen bu tehhürden yine en ziyade mutazzar olan da bizim memleketidir” diyerek, bir zamanlar fırsat olarak gördüğü gecikmenin tehlikeli olduğuna dikkat çekmiştir. Velid Ebüzziya, “Türkiye'nin Sulhu ve Amerika'nın Reyî”, Tasvir-i Efkâr, 3 Teşrin-i Sani 1919.

rağmen yazar, İzmir hadisesinin önemini ortaya koyarken son cümlesi ile aşırıya kaçmış gibi görünmektedir.

Bu başlığa başlarken Velid Ebüzziya'nın sulh meselesini bir imtihan hatta son imtihan olarak gördüğünü ifade etmiş idik. Adı geçen yazar, bu tespitin üzerinden bir yıl geçtikten sonra, Kuva-yı Milliye haricinde bu sınavın önemini hakkıyla takdir edip ona göre adım atan hiçbir kimsenin ya da grubun meydana çıkmadığını söylemiştir: *"...Bir seneden beri hükümetçe, milletçe iyi kötü bir sulh programı yaptık mı? İstedüğümüz, razı olabileceğimiz şeylerin hiç olmazsa hudut-ı esasiyesini [esas sınırlar] tayin edebildik mi? Gerek gazeteler arasında olsun, gerek hükümet erkânı içinde bulunsun -velevki takribi [ihtimal] surette- Türkiye şerait-i sulhiyesi [sulh şartları] hakkında umumi bir plan çizen görüldü mü? ...Biz böyle sadrazamımızdan rical-i siyasîyemize, erbab-ı akl ve danîşimize, gazetecilerimize kadar henüz ne istediğimizi tayin değil, hatta tefekkür ve mülahazadan bile aciz bulunursak ve bir defa bir şey söylemeye ve istemeye kalkıştık mı onu da Ferid Paşa'nın yaptığı gibi yüzümüze gözümüze bulaştırırsak İtilaf devletleri elan Türkiye sulhu meselesinde müteredit [tereddütlü] ve naçar [çaresiz] bir vaziyette bulunmalarından dolayı mazur değil midirler? Şimdiye kadar gerek sulh meselesinde, gerek mukadderatımız hakkında istediğini az çok bilir içimizde bir kuvvet zuhur etti, ki o da Kuva-yı Milliye'dir. Allah bu kuvvetten razı olsun. Maksudu ne olduğuna dair bir beyanname neşr etti. Türkiye için nasıl bir sulh istediğine dair de pek muvazzah [açık] bir programı var."*⁶⁶⁶

Bir yıldır sulh hakkında makaleler yazan Velid Ebüzziya, henüz gerçekleşmemiş olan Türkiye sulhunun çerçevesini çizmiş ve aksi hâlde meydana çıkacak olan durumu şöyle açıklamıştır: *"...Eğer İtilaf devletleri hakikaten payidar [kalıcı] olacak bir sulh vücuda getirmek istiyorlarsa Türkiye meselesini, Türklerin hiçbir vakit terk edemeyecekleri dini ve milli haklarına riayet etmek şartıyla hâl ve fasl etmeye mecburdurlar. Bu yapılmadıkça şarkın ilelebet hem Avrupa ve hem de bütün cihan için, zaman zaman azim [büyük] mesaibe [musibetler] sebebiyet verecek*

⁶⁶⁶ Velid Ebüzziya, "Ne İstedüğimizi Biliyor muyuz?", Tasvir-i Efkâr, 16 Teşrin-i Sani 1919. Yazar hükümetin Kuva-yı Milliye'den istifade edememesine karşılık, özellikle Venizelos'un bu ikilikten fazlasıyla beslendiği kanaatindedir: *"...İzmir meselesi hakkında son karar ittihaz edilirken kerih (Venizelos), Teşkilat-ı Milliye aleyhinde kendi memleketimizde, kendi lisanımız, kendi kalemlerimizle yapılan bu muhacemattan kim bilir ne kadar istifade etmiştir. Hiçbir memleket ve millet yoktur ki kendi evlat ve efradından bu kadar çok zarar göürsün."* Velid Ebüzziya, "Teşkilat-ı Milliye Aleyhtarlığı", Tasvir-i Efkâr, 22 Teşrin-i Sani 1919.

bir menba-ı gavail [problem kaynağı] hâlinde kalacağına hiç şüphe olunamaz.”⁶⁶⁷
...İngiltere Hariciye Nazırı (Balfour)un bir nutkunda söylediği “*Türkler gibi muazzam bir maziye malik olan milletin hak-ı hayatını tanımamak kimsenin elinde değildir*” sözünü Velid Ebüzziya yine aynı açıdan şöyle yorumlamıştır: “*Görülüyor ki herhangi nokta-i nazardan muhakeme ve tetkik edersek en hakiki ve tabii kuvvetlerimizin dini ve milli kuvvetlerimiz olduğu anlaşılıyor.*”⁶⁶⁸

Paris sulh konferansından Türkiye hakkında henüz bir karar çıkmayışı, Velid Ebüzziya’nın köşesinden Türkiye’nin dünya haritasındaki yerini tekrardan hatırlatmasına sebebiyet vermiştir. Ona göre, Türkiye’nin istiklalini tanımaktan başka çıkar yol bulunmamaktadır: “*Türkiye’nin mevcudiyeti, mevki bugün Yunanistan, Bulgaristan gibi küçük devletlerle kabil-i kıyas değildir. Bir kere Türkler bugün hanedan-ı saltanatları sinelerinden tahassul etmiş olmak itibarıyla padişahıyla milletiyle yekpare [tek parça] ve tamamıyla mütecanis [bir cisten] bir kuvvet teşkil eden hemen hemen yegâne bir millettir. Saniyen [ikinci olarak] Türkler, çar-ı aktar-ı cihana [dünyanın dört bir tarafı] yayılmış üç yüz milyon nüfusu alakadar eden bir dine saliktirler [bağlı]. Salisen [üçüncü olarak] Türkiye’nin mevki-i coğrafisi fevkalâde müstesna olup bugün Anadolu demek, Kafkasya’dan, Azerbaycan’dan Türkistan’dan geçerek İspanya’nın göbeğine kadar giden yolun kapısı demektir ve bu kapının sahipleri, bekçileri Türkler’dir. ...Diğer taraftan Türkiye, Asya’nın göbeğine giden yolun nigehtarı [gözcüsü] olmak itibarıyla, hangi devletin veya kuvvetin taht-ı nüfuz veya istilasına girecek olursa o devletin bütün Asya’ya da kat’i surette teşmil-i hâkimiyet-i mutlaka [hakimiyetini kabul ettirmek] edeceğine hiç şüphe yoktur.*”⁶⁶⁹

Velid Ebüzziya aynı kanaatini bir kez daha şöyle ifade etmiştir: “*...Şarkta kuvvetli bir Türkiye’nin ibka [bırakmak] edilmemesinden mülkün sahibi olan Türkler kadar, Avrupa için de zarar hâsıl olacağı muhakkaktır.*”⁶⁷⁰ Adı geçen yazar, Türkiye sulhunun kolay bir mesele olmadığı için sona bırakıldığını belirtmiştir: “*...İtilaf devletleri kendilerini daha yakından alakadar eden ve hâl ve faslı bir dereceye kadar daha basit olan Avrupa meselelerini bir suret-i tesviyeye [yoluna koymak] rabt etmeden evvel, bilhassa bir Asya meselesi mahiyetinde olan Türkiye sulhunu*

⁶⁶⁷ Velid Ebüzziya, “Budapeşte’nin Tahliyesi”, Tasvir-i Efkâr, 19 Teşrin-i Sani 1919.

⁶⁶⁸ Velid Ebüzziya, “Hakiki ve Tabii Kuvvetlerimiz”, Tasvir-i Efkâr, 30 Teşrin-i Sani 1919.

⁶⁶⁹ Velid Ebüzziya, “Muvazene-i Cihanda Türkiye’nin Mevkii”, Tasvir-i Efkâr, 1 Kanun-ı Evvel 1919.

⁶⁷⁰ Velid Ebüzziya, Tasvir-i Efkâr, 5 Kanun-ı Evvel 1919. (Başlık sansürlü)

müzakereye başlamadıklarından dolayı çok tahtie [hata isnat etmek] olunamazlar.”⁶⁷¹

Tasvir-i Efkâr yazarı iki gün sonraki yazısında ise yaşanan bu belirsizliğin artık son bulması gerektiğini söyleyerek tavrını sertleştirmiştir: “...Mukadderatımızı ellerinde tutan galip hâkimlerimiz bile Türkiye sulhunun (Paris)te mi yoksa (Londra)da mı müzakere ve imza edileceği hususunu henüz takarrür [kararlaştırmak] ettirememişlerdir. ...Binaenaleyh bir sene kırk gün evvel olduğu gibi bugün de mukadderat-ı milliyemiz tereddüt, şekk [şüphe] ve müphemiyet [belirsizlik]içindedir. ...Harbe nasıl ihanetkârane bir surette sürüklendiği ve hakikatin hükümdarından bile saklandığı artık herkesçe malum bulunan bir milletin, böyle hayat ve memat meselesinde, sonu ne vakit geleceği malum olmayan bir ateş-i intizar içinde bırakılması, elbette adl ve hakka, nasfet (insaf) ve insaniyete muvafık [uygun] olamaz ve ümit ederiz ki İtilaf devletleri her gün temin-i hak ve adalet için çalıştıklarını söyledikleri cihetle Türkiye sulhunu da artık sürüncemede bırakmak istemezler.”⁶⁷² Aynı makalede, padişahın son günlerde söylediği: “Şarkta sulhun temin ve idamesi ve alem-i İslam’ın tatmini için Türkiye’nin devam-ı istiklali çare-i yegânedir” sözü adı geçen yazar tarafından şu şekilde takdir edilmiştir: “Halife ve hakan hazretleri gibi İslamiyet ve Türklüğün en ali ve mümtaz şahsiyetinden, en salahiyetdar makamından sadır olması itibarıyla işaret buyurulan nikatin [noktalar] ehemmiyeti müstağni-i izahtır [fazla açıklamaya ihtiyaç olmayacak kadar önemli].”

Alemdar yazarı Refi’ Cevad da sulh konusunda hâlâ belirsizliklerin hâkim olduğuna dikkat çekmiş, Türkiye’nin içinde bulunduğu çukurdan ise ancak bir el vasıtasıyla çıkmasının mümkün olduğunu belirtmiştir: “...Konferansa gidecek miyiz? Çağırılacak mıyız? Çağırılırsak nasıl bir hadise karşısında bulunacağız? Bu da meçhul. ...Devlet-i Osmaniye bu badireden yalnız başına kendini kurtarıp çıkarabilir mi? Biz buna ihtimal vermiyoruz. Çünkü düştüğümüz hafre [çukur] o kadar derindir ki behemehâl [mutlaka] çukurun kenarından bize bir el uzanmalı. Bu el kimin eli olmalı. Zayıf, ince, kemik veremiyle lerzan [titreyen] bir bilek bizi bu çukurdan çıkaracak kuvveti haiz olamaz. Çıkarken tekrar yuvarlanmak esasen zedelenen kemiklerimizi daha fazla incitir ve hiç şüphesiz ikinci sükût birincisinden daha açıktır.”⁶⁷³

⁶⁷¹ Velid Ebüzziya, “Asya Kapılarının Bekçileri”, Tasvir-i Efkâr, 8 Kanun-ı Evvel 1919.

⁶⁷² Velid Ebüzziya, “Sulhumuz”, Tasvir-i Efkâr, 10 Kanun-ı Evvel 1919.

⁶⁷³ Refi’ Cevad, “Nereye Gidiyoruz?”, Alemdar, 26 Teşrin-i Sani 1919.

Velid Ebüzziya 1919'un son günlerinde yazdığı bir yazıda ise sulhun yakın olduğunu şöyle bildirmiştir: “İtilaf Devletleri şark meselesinin hâllini uzun uzadıya tehir ettikten sonra nihayet vekayiın icbarı [zorlama] ve efkâr-ı umumiyenin tazyiki [baskı] ile mukadderatımız hakkında müzakerat icrasına başlamak mecburiyetinde kaldılar. Bu müzakerat şimdiki hâlde, İtilafiyunun en nüfuzlu iki rüknü olan İngiltere ve Fransa arasında ve Londra’da ibtidar [başlama] etmek üzere bulunuyor.”⁶⁷⁴

Velid Ebüzziya sulhun gecikmesinin nedenini ve ülkenin vatandaşlarına düşen vazifeyi ise şu şekilde açıklamıştır: “...Bugün şark meselesinin bir türlü hâlledilememesinin birinci sebebi, bu meseleyi hâlde ve mukadderatımız hakkında hüküm vermeye memur olan arasında bir türlü itilaf hasıl olamaması, ihtilafın izale [ortadan kaldırma] edilememesidir. ...Zararın neresinden dönülse kâr olacağı gibi, bugün bile zayi [kaybedilen] ettiğimiz zamanların telafisine çalışsak, kuvvetlerimizden istifade esbabını [sebepler] taharri [araştırmak] için milli heyetler teşkiline say’ [çabalamak] olsak yine pek çok şeyi kurtaracağımız muhakkaktır.”⁶⁷⁵

Velid Ebüzziya gibi Refi’ Cevad da sulhun yakın olduğunu söylemiş ve hükümet ile Kuva-yı Milliye’nin bu konuya hassasiyet göstermeleri gerektiğini belirtmiştir: “Ajansların bize tebliğ eyledikleri haberlerin sıhhatine [doğruluk] kani [inanmış] olduğumuz takdirde, Osmanlı sulhunun pek yakın bir atide [gelecek] müzakeresine başlanacağına artık inanabiliriz. ...Biz şimdi hat-ı hareketimizi güzelce tayin eder; ne istediğimizi, ve isteyeceğimizi bilir; öyle çılgınlıklar, taşkınlıklar göstermez ve düvel-i mütelifeye [İtilaf devletleri] hususen [özellikle] pek çok mesailde Türkiye’de alakası bulunan İngiltere’ye karşı izhar-ı buğz ve adavet [düşmanlık] edercesine küstahlıklara kalkışmazsak ve mukadderatımızı öyle kainata meydan okurcasına cebren [zorla] değil; aklen, idraken, siyaseten istihsale [sonuç almak] sarf-ı gayret edersek, emin olalım hakkımıza riayet edilecek, tamamıyet-i mülkiyemiz taht-ı zıman ve kefalete alınacaktır. Buna rağmen; şurada, burada ve Kuva-yı Milliye’ye cevelangâh olan yerlerde intişar eden evrak-ı havadiste hilaf-ı menfaat ve aynı zamanda calib-i mazarrat-ı ifsadat [kargaşalıklar] ve neşriyatta bulunarak mukadderatımızı şüpheli ve son derece mahuf [korkunç] vadilere sevk etmek istemekten bilmeyiz ki, ne istifade temin edilebilir?”⁶⁷⁶

⁶⁷⁴ Velid Ebüzziya, “Harici Tehlike Karşısında”, Tasvir-i Efkâr, 24 Kanun-ı Evvel 1919.

⁶⁷⁵ Velid Ebüzziya, “Kuvvetlerimizin Kıymetini Bilmiyoruz”, Tasvir-i Efkâr, 28 Kanun-ı Evvel 1919.

⁶⁷⁶ Refi’ Cevad, “Mukadderatımız Etrafında?”, Alemdar, 9 Kanun-ı Evvel 1919.

Bir yıl boyunca Velid Ebüzziya, sulhun gecikme nedeniyle ilgili olarak çeşitli fikirler ileri sürmüştür. Bunlar bir tarafa, yazar ilk kez Avrupa'yı asıl rahatsız eden hususun İslam olduğunu şu sözlerle ortaya koymuştur: *“Bizim Müslüman olmamız, serapa [tümüyle] Hristiyan olan Avrupa'ya daima giran [ağır, usandırıcı] gelmiş, Müslüman bir kavmin dünyanın en güzel beldesi olan İstanbul'a hâkim bulunması ve bahusus [özellikle] üç kıta-i arzın, cihanın anahtarı hükmünü haiz olan en güzide aksamında [kısımlar] yerleşmiş olması, hiçbir vakit garbta iyi bir nazarla görülmemiş, bundan dolayı biz hemen daimi surette haricin taarruzat ve tecavüzatına maruz kalıp durmuşuz. Bize 'Medeni değilsiniz, hasse-i imardan mahrumsunuz' diyorlar. O hâlde sorarız, İstanbul'da bu kadar cevami-i şerifeyi [camiler], her yeri fen-i mimari nokta-i nazarından fevkalâde ad edilen abidat-ı milliyeyi, medarisi [medreseler], mekatibi [mektepler] yapan Türklerden başka kimseler midir? Bize 'Zir-i idarenizdeki [idare altındaki] tebaa-i Hristiyaniyeye zulm ettiniz' diyorlar. Yine soruyoruz, bugün İstanbul'da, memalik-i Osmaniye'nin [Osmanlı'nın memleketleri] ekser [çoğunlukla] büyük şehirlerinde kiliseleriyle, mektepleriyle, muazzam ticarethaneleriyle Hristiyanlar kadar mazhar-ı inkişaf [ilerleme] olmuş, servet ve samana [zenginlik] malik [sahip] bulunmuş, büyük ve mamur binalara sahip, her hususta müterakki başka bir unsur var mıdır? Dünyanın başka hangi memleketinde yabancı unsurlara bu kadar müsaadat [müsaadeler] ve imtiyazat [imtiyazlar] bahşedilmiştir? ...Hâlâ bugün de tarih-i alemde hiçbir milletin idrak etmediği yolda mesaib içinde yuvarlanırken, bu kadar zebun-küşlüklere [zalimce hareketler] maruz iken, elan [hâlâ] vakar-ı millimizi siyanet [korumak] ve muhafazaya çalışıyoruz, elan Türkün hak-ı hayat ve istiklali olduğunu, Anadolu harekâtımızla ispata muvaffak oluyoruz. Medeniyetle alakası olmayan bir millet için bu kadar asar-ı zindegi [canlılık] göstermek kabil [mümkün] midir? Yaşamaya hak ve liyakatı olmayanlar, bu kadar mesaib [musibetler] ve afata [afetler] rağmen yine memleketlerini, istiklallerini, şereflerini bu derecelerde muhafaza edebilirler mi?”⁶⁷⁷*

Her şeye rağmen Tasvir-i Efkâr yazarı, 1920 yılının ilk günlerinde, konferanstan kesin karar çıkmadan evvel ne lazımsa yapılması gerektiğini söylemiştir. Yazarın diğer bir vurgusu da “Şark meselesi” ile Türkiye sulhunun birbirinden bağımsız düşünülemeyeceği üzerinedir. *“...Almanya, Avusturya ve Bulgaristan ile yapılan müsalahanameler [barış anlaşmaları] ispat etti ki*

⁶⁷⁷ Velid Ebüzziya, “119 Senedir Çektiklerimiz”, Tasvir-i Efkâr, 29 Kanun-ı Evvel 1919.

*İtilafiyunun verdikleri kararlar kabil-i istinaf ve temyiz olmayıp kat'i hükmü haizdir. ...Eğer İtilafiyunu irşad [bilgilendirmek] etmeyecek, kendilerine vaziyet-i hakikiyemizi anlatmayacak, şark sulhunun Avrupa devletleri sulhuna benzemediğini, şark demek koca alem-i İslam demek olduğunu kendilerine izah etmeyecek olursak, indi [keyfi] surette bir karar ittihaz edilmesi ihtimali vardır.*⁶⁷⁸

Velid Ebüzziya aynı konuda yine şöyle görüş beyan etmiştir: “...Türkiye demek, bütün şark meselesi demektir. Şark ise bir memleket, bir millet değil başlı başına bir âlem, şark ve garba ve şimal [kuzey] ve cenuba [güney] rabita-i maneviyesi olan bir cihan demektir. ...Görülüyor, ki bizim için bugünlerde atıl ve lakayd durmak büyük bir hata, büyük bir günah işlemek, âdeta vatana bile bile hıyanet etmek demektir.”⁶⁷⁹

Velid Ebüzziya, “...Muhakkak olan bir nokta varsa o da şudur ki, düvel-i muazzama [büyük devletler] bu kadar geciktirmelerden sonra da hakkımızda vereceği hükmün isabet veya adem-i isabetine [isabetsizlik] henüz katiyetle kani değildir. Biz musib [doğru] harekâtımızla o kanaati lehimize imaleye [çevirmek] çalışmalıyız”⁶⁸⁰ diyerekten bir şey yapılması gerektiği ikazında bulunurken, onlar arasında en önemlisi olarak “hilafet” konusunda Avrupalı karar vericileri aydınlatmanın önemine dikkat çekmiştir: “...Hilafet meselesi bizim elimizde katiyen bir vasıta-i tehdit ve ihafe [korkutma] değildir. Bu mesele, mevcudiyetini red ve inkâr kabil [mümkün] olmayan bir din, bir itikat meselesidir. Biz eğer bu esasatı kendilerine layıkıyla izah ve tefhim [anlatmak] etmeden evvel İtilafçılar mukarrerat ittihaz edecek olurlarsa anifen [daha önce] de söylediğimiz üzere bu kararların pek yanlış olmak ve kabiliyet-i tatbikiyesi katiyen bulunmamak ihtimali vardır.”⁶⁸¹

Daha önceki başlıklarımızda da gördüğümüz gibi, yazarların hükümetlerden talep ettikleri şey genellikle icraat göstermeleridir. Aynı şekilde sulh meselesinde de hükümet ve devletçe bir bütün hâlinde ortak tavır sergilenememiş olması yazarlarca eleştiri konusu olmuştur. Velid Ebüzziya “atıllık” olarak tarif ettiği bu tepkisizliğe

⁶⁷⁸ Velid Ebüzziya, “En Mühim ve Müstacil Vazifemiz”, Tasvir-i Efkâr, 1 Kanun-ı Sani 1920.

⁶⁷⁹ Velid Ebüzziya, “İhmal Etmeyelim, Sonra Pişman Olacağız!”, Tasvir-i Efkâr, 2 Kanun-ı Sani 1920. Yazar, Türkiye ve şark meselesi ilişkisini bir başka yazısında şöyle izah etmiştir: “...Şark aleminin bugün yegâne mümessili, alem-i İslam’ın belli başlı müstakil devleti ise Türkiye’dir. ...Şark ve alem-i İslam denilince hatıra mutlak Türkiye ve Türkler gelir. Bugün İslamlar kendi reha ve selametlerini ancak Türkiye’nin halasında görüyorlar. Alem-i İslam’ın kalpgâhına giden yollar Türkiye’den geçer.” Velid Ebüzziya, “Dünyanın Kurtulması Türklerin Kurtulmasına Mütevakkıftır”, Tasvir-i Efkâr, 20 Kanun-ı Sani 1920.

⁶⁸⁰ Velid Ebüzziya, “Hükümetle Milletvekillerinin Teması”, Tasvir-i Efkâr, 3 Kanun-ı Sani 1920.

⁶⁸¹ Velid Ebüzziya, “Mukadderatımıza Ait Bazı Esaslar”, Tasvir-i Efkâr, 4 Kanun-ı Sani 1920.

şöyle sitem etmiştir: “...Mukadderatımızın böyle tayin edilmek üzere bulunduğu anlarda bizim bu derecelerde gayri faal ve atıl durmamız kadar büyük bir hata ve günah tasavvur edilemez. ...Kurbanlık koyunlar bile kendilerinin mezbahaya bu kadar hilm ve sükûnet, bu kadar acz ve meskenet [bitkinlik] ile sürüklenmesine müsaade edemezler. ...Emin olalım ki yarın başımıza korktuğumuz akıbetler gelecek olursa bundan dolayı en büyük kabahat bize terettüp [düşmek] edecek, her şeye rağmen kendimizi kurtaramamaktan mütevellit [kaynaklanan] mesuliyet tamamıyla hükümete ve millete ait olacaktır. Kim ne derse desin, Avrupa'nın hâkim ve galip mevkii ne olursa olsun, yalnız İtilafiyunun ittihat edememeleri bile bize birçok istifadeler temin edebilecek büyük bir fırsattır. Hükümetimiz ve milletimiz için ise elan [hâlâ] bu fırsattan istifade edebilmek ihtimalleri kuvvetle mevcuttur.”⁶⁸²

Velid Ebüzziya benzer bir sitemi de bu sefer devletin mukadderatı hakkında karar verecek olanlara göndermiştir: “...Türklerin mühim bir mevkii bulunması, bu derecede kıymetli araziye malik [sahip] olmaları bir türlü hazmedilmek istenmiyor. Memleketimiz, mevkiimiz bize çok görünüyor. Fakat ne yapalım, bize bu yerler havadan gelmedi. Bu mülkü ecdadımızın hamaset [cesaret] ve celadetiyle [yiğitlik] aldık, asırlardan beri de, Avrupa'nın bir türlü kabul etmek istemedikleri, medeniyetimizle, şecaatimizle [yiğitlik], fedakârlıklarımızla muhafaza eyledik. ...Eğer buralara layık olmasa idik, şimdiye kadar cihan-ı insaniyet ve medeniyet ne yapıp yapıp çaresini bulur, mülkümüzü elimizden alırdı. Bir vakitler satvet-i kahiranesiyle [ezici kuvvet] dünyalara icra-yı hüküm eden Rusya bile, İstanbul'u almadıkça kendisi için hayatta inkişaf [genişleme] imkânı bulunmadığı iddiasını dermiyan [söylemek] eylediği ve asırlarca bütün amalini [emeller] İstanbul'u zabta hasr eylediği hâlde, yine payitahtımıza el uzatamamış, nihayet o uğurda kendisi mahv ve muzmahil [çökmüş] olmuştur. Türkiye'ye hasta adam sıfatını ilk önce Rusya imparatoru ikinci Nikola izafe eylemiş idi. O (imparator) hanedanının kurduğu kahir [üstün] ve muhteşem mebna-yı saltanat bugün inhidam [çökme] etmiş, fakat hasta adam denilen memleket ve millet elan [hâlâ] şu felaket zamanında bile yine yaşamakta ve ila-maaşallah [Allah'ın dilediği vakte kadar] yaşamak azm ve iradesiyle irae-i hayat ve zindegi [yaşamaya değer olduğunu göstermek] eylemektedir.”⁶⁸³

⁶⁸² Velid Ebüzziya, “Ne Yaparsak Kendimiz Yapacağız!”, Tasvir-i Efkâr, 6 Kanun-ı Sani 1920.

⁶⁸³ Velid Ebüzziya, “Türkiye'nin Mukadderatı Cihanın Huzuruyla Alakadardır”, Tasvir-i Efkâr, 7 Kanun-ı Sani 1920.

Velid Ebüzzıya, Türkiye'nin olduğu yerde bırakılarak istiklalinin tanınmasının aynı zamanda birçok tehlikeleri de bertaraf edebileceğini söylemiştir. Bu tehlikelerden biri de, Refi' Cevad'ın büyütülmesini anlamsız olarak gördüğü Bolşevizm'dir: “ ...Bolşevikliğin dünyada en az icra-yı tesir edebileceği bir memleket varsa o da Türkiye'dir. ...Fakat bunun için Türkiye'ye yardım etmek, Türkiye'nin ifa edebileceği hizmetleri takdir eylemek, Türkiye'nin hak-ı hayat ve istiklaline riayet ederek minnettarlığını celp suretiyle ne büyük istinatlar temin olunabileceğini anlamak ve bunun esbabına [sebepler] teşebbüs eylemek lazımdır.”⁶⁸⁴

Velid Ebüzzıya'nın bu sözleri Refi' Cevad'ın tepki göstermesine neden olmuştur. Ardından Tasvir-i Efkâr yazarı isim vermese de bizce Refi' Cevad'a şöyle bir göndermede bulunmuştur: “(Bolşevizm)e karşı İslam kuvvetlerinden istifade lüzumunu teşrih [açıklamak] eden bir makalemiz, gazetelerden birinin manasız ve bazı tenkidatına hedef olmuştur. Bu gazetenin tenkidatını gören diğerecnebi bir gazete de bizden ders almaya ihtiyaç bulunmadığını söylüyor. Biz hiçbir zaman ders vermeyi aklımıza getirmedik. Fakat mukadderat-ı memlekete taalluk [alakalı] eden mesailde [konular] her fert-i millet gibi bizim de hak-ı tefekkür ve mülahazamız vardır. Selamet-i memlekete matuf [yönelik] olunca aklımızın erdiğini söylemek, bizim nokta-i nazarımızca bir vazifedir.”⁶⁸⁵

Sulh meselesinde son günlerde hükümetten sürekli icraat talep eden Velid Ebüzzıya, Ali Rıza Paşa'nın attığı adımdan oldukça memnun kalmıştır. Ona göre millet, başlattığı Harekât-ı Milliye ile görevini ifa etmiştir. Aşağıdaki makalede ilginç olan nokta yine yazarın istiklal vurgusunu yapmasının hemen arkasından Amerika'nın yardım elini uzatmasının gerekliliğini vurgulaması olmuştur: “Ali Rıza Paşa kabinesi nihayet Paris Konferansı'na sulh meselesi hakkında ne düşündüğüne dair bir muhtıra ita [vermek] eyledi. ...Bizim fikrimizce Türkiye müsalahasında [anlaşma] doğrudan doğruya Türklerin ne düşündüklerinin sulh konferansına ilanı [bildirmek], konferans müzakeratını behemehâl [mutlak] tesri' [hızlandırma] ve teshile [kolay kılma] hadim olabilir. ...Millete gelince o, bu babda uhdesine isabet eden vazifeyi Anadolu'da Harekât-ı Milliye'yi vücuda getirmek suretiyle kısmen ifa etmiştir. ...Eğer memleketimizde menafi-i mahsusa [özel menfaatler] ve siyasîyesi olmayan büyük bir devlet mesela Amerika bize dest-i muavenetini [yardım eli]

⁶⁸⁴ Velid Ebüzzıya, “Türkiye'den İstifade Edilemez mi?”, Tasvir-i Efkâr, 8 Kanun-ı Sani 1920.

⁶⁸⁵ Velid Ebüzzıya, “Büyüyen Tehlikeye Karşı-1”, Tasvir-i Efkâr, 24 Kanun-ı Sani 1920.

uzatacak olursa artık diğer yabancı kuvvetlerin eskisi kadar sehuletle [kolaylıkla] mülkümüzde entrikalar çevirerek teşebbüsât-ı islahkâranemizi ihlal edemeyecekleri tabiidir. ...Hilafet ise hiçbir vakit ne himaye, ne de bir başka suretle takyid [sınırlama] ve müdahale kabul etmez. Binaenaleyh [bundan dolayı] bu muavenet [yardım] hiçbir vakit uzaktan yakından devletin istiklalini takyid [sınırlamak] edecek bir mahiyette olamaz. Esasen hükümet de notasında aynı zamanda bu ciheti de tasrih [açıklamak] eğliyor.”⁶⁸⁶

Ali Rıza Paşa'nın vermiş olduğu muhtıra Refi' Cevad tarafından da olumlu bir adım olarak telakki edilmiştir: “Hükümet-i seniye namına sadrazam paşa hazretleri evvelki gün düvel-i mütelife [İtilaf devletleri] mümessillerine [temsilci]; Paris Konferansı'na isal [ulaştırmak] ricasıyla muhtasar, fakat pek şumüllü [kapsamlı] ve pek canlı bir muhtıra verdi. ...Vatanımızı, tac ve tahtımızı hayattan daha kıymetdar bildiğimiz istiklalimizi herçi bad-a-bad [ne olursa olsun] kurtarabilmek için elimizde bulunan yegâne çare mukadderatımızı tayin edecek hâkimlerin kalplerindeki o tereddüt ve itimatsızlığı [güvensizlik] izale [gidermek] edebilmektir ve bu bir asırdan beri pek çok tekerrür [tekrarlamak] eylemiş olduğu vechile, lafla, nazariyat ile değil, fa'l [sahada] ile yapılmak lazımdı.”⁶⁸⁷

Alemdar yazarı bir gün sonra ise yine İngiltere taraftarı bir yazı kaleme almıştır: “Mütarekeden sonra doğrudan doğruya İngiltere'ye temayül eylemiş bulunsaydık o zaman ortada hüsn-i niyetimiz [iyi niyet] mevzubahis olacak, bu zavallı milletin zorla İttihatçıların eliyle felakete sürüklenmekten artık bıkmış, usanmış olduğunu alem-i medeniyete sarahaten [açıkça] söylemiş bulunacaktık. ...Bizim için beynelmilel bir idare felakettir. Türkiye veyahut İstanbul beynelmilel bir idare ile git gide Girit'e benzer. ...İlelebet İtilaf devletlerinin arasındaki vifakın [uyum] devam edeceğine dair elimizde bir berat [belge] mi var? ...Binaenaleyh bizim için yapılacak şey bir tek devletin refakat-i siyasîyesidir. O devlet de İngiltere'den başkası olamaz, olamaz, olamaz.”⁶⁸⁸

Öte yandan Velid Ebüzziya 1920 yılının ilk günlerinden itibaren İtilaf devletlerine olan sitemini arttırmıştır. Öncesinde İngiltere ve Amerika'nın sulh işlerindeki rolüne sıkça temas eden yazar, artık hakkın bir türlü teslim edilememesinden duyduğu rahatsızlığı açıkça itiraf etme yoluna başvurmuştur: “Biz

⁶⁸⁶ Velid Ebüzziya, “Hükümetin Avrupa'ya Muhtırası”, Tasvir-i Efkâr, 9 Kanun-ı Sani 1920.

⁶⁸⁷ Refi' Cevad, “Pek Doğru Bir Adım”, Alemdar, 8 Kanun-ı Sani 1920.

⁶⁸⁸ Refi' Cevad, “Yine Muhtıra Münasebetiyle”, Alemdar, 9 Kanun-ı Sani 1920.

bugün Avrupa'dan büyük taleplerde ve mesela mağlup vaziyetimizle gayri kabil-i telif [uygunsuz] mütelebelerde [istekler] de bulunmuyoruz. Bilakis istediklerimiz diğer mağlup milletlere verilenlerden fazla değil daha azdır. ...Bizim mülkümüzden Irak ve Suriye gibi muazzam ve son derecede kıymetdar aksam koparılıp alınıyor. Yalnız Irak bugün imar edilecek olursa bu devletin bütün borçlarını ödeyecek, dört beş sene zarfında uğradığı maddi zayıyatı pek az müddet zarfında telafi edecek hazain-i tabiiyeye [doğal kaynaklar] maliktir. Irak, vaktiyle bütün dünyanın erzak ambarı olduğu gibi, onun topraklarına hakiki bir rahmet-i ilahiye olan (Dicle) ve (Fırat) sayesinde o kıta-i feyyaz bugün dahi yine cihanın iaşesine hâkim olabilecek bir kıymeti haizdir. İşte biz bütün buralardan sarfınazar [vazgeçme] ediyoruz. ...Bağdat gibi, Basra gibi, Kudüs-i şerif gibi, Şam gibi, Beyrut gibi, kimi mehd-i medeniyet ve insaniyet olan, kimi menba-i servet [zenginlik kaynağı] ve saman [servet] bulunan bi-baha [çok değerli] mamureleri elimizden kaçırıyoruz. Buna mukabil mülkümüzün yalnız Türklerle meskûn aksamının [kıyımlar] bize bırakılmasını, dört yüz elli seneyi müteceviz [aşan] bir müddettir makr-ı saltanatımız [saltanat merkezi] olan İstanbul'a ilişilmemesini, Rumeli'de ilk payitahtımız olan ve bugün de bi-nazir [eşsiz] maabidiyle [mabetler] İslam ülkesi olduğunu cihana ilan eden Edirnemizin, bugün Avrupa'da yegâne istinatgâhımız [dayanak] kalan o belde-i İslamiye'nin de aksam-ı vatandan ayrılmamasını talep ediyoruz. Bu suretle koca imparatorluğumuzun yarısından fazlasını terk eylemiş oluyoruz. Bu kadar mutedil [ılımlı] şerait [şartlar] ile sulha talip olan, na-kabil-i tahvil [değişmesi mümkün olmayan] emrivakiler karşısında hükm-i kadere bu derecelerde mütavaat [boyun eğen] gösteren bir millet mütebaki [geri kalan] hakkını talep ve istihsal [elde etmek] hususunda elbet daha ziyade tecellüd [cesaret] ve metanet ibrazı [göstermek] vazifesiyle mükelleftir. Hatta terk-i arazide bu kadar fedakârlık gösterdikten sonra, mütebaki aksam-ı mülkün muhafazası uğrunda azm ve celadet [cesaret] fedakârlığı etmemek tarihe, bu mülkün fatihleri olan ecdada ve yarın bi-kes [kimsesiz] ve bi-vatan [vatansız] bırakacağımız evlat ve ahfada [torunlar] karşı büyük bir hıyanet olur.”⁶⁸⁹

Çalışmamızın ilk başlığında yazarların, İttihatçıların Almanya'nın yanında savaşa girmesinin ne kadar yanlış olduğunu bildiren görüşleri aktarılmış idi. Bir yıl sonra ise, bu sefer sulh meselesinde yine Alman taraftarlığı iddiasının gündeme

⁶⁸⁹ Velid Ebüzziya, “Mülayemet Yerine Tecellüd Siyaseti Lazım”, Tasvir-i Efkâr, 11 Kanun-ı Sani 1920.

geldiği görülmüştür. Velid Ebüzziya bu konuda şunları söylemiştir: “ ...Bizim için işin en vahimi, milletimiz namına en şeyn-averi [ayıp] hariç ve dâhildeki i'da'-yı tabiiyenin [doğal düşmanlar] aleyhimizde bu bitmek tükenmek bilmez teşebbüsatına kendi vatandaşlarımız, kendi dindaşlarımız arasında da muavenet [yardım] edenler bulunmasıdır. ...İftiraların ne gibi tesirat hâsıl ettiğinin bir numunesini (Deba) gazetesini namına geçenlerde Anadolu'da seyahat icra etmiş olan Madam (Gavlis)in neşriyatında görüyoruz. Anadolu'yu dolaştıktan sonra Türkler hakkında derhal büyük bir muhabbet beslemeye başlamış olan Madam (Gavlis) son yazdığı bir mektupta, eylem mevcut fırkalarımızdan birine mensup bir takım adamların, Kuva-yı Milliye'nin veya sair fırkaların Almanlarla teşrik-i mesai [ortak çalışmak] için çalışmakta bulduklarını, bazı mehafili [çevreler] ikna için uğraştıklarını hikâye ediyor ve bu hâl karşısında nefret ve hayretini izhardan [ortaya koymak] çekinmiyor. ...Bu memlekette hâlâ Alman taraftarlığını söylemek değil, hatta eskiden beri Almanlara karşı hakiki bir dostluk bulunduğunu iddia eylemek en büyük bir bühtandır [iftira]. İtilaf devletleri bugün memleketimizi, milletimizi en ziyade Almanya ile ittifak ederek kendi aleyhlerinde harbe iştirak etmekle itham ediyorlar, biz de her vakit bu hareketin mesuliyeti ancak üç beş rical-i devlete ait olduğu iddiasında bulunuyorduk.⁶⁹⁰ ...Harb-i umuminin ilanı zamanında mevki-i iktidarda bulunan kabine azasından bazısının Divan-ı Ali'deki verdikleri ifadelerin suretini kaç gündür neşr ediyoruz, Cavit Bey'in, İbrahim Bey'in, Çürüksulu Mahmut Paşa'nın beyanatı gösteriyor, ki Almanya ile ittifak tamamıyla dört nazırın arasında takarrür [kararı verilmek] etmiş, bundan ne rical-i saire-i mesule haberdar edilmiş, hatta belki ne de İttihat ve Terakki'nin erkânına malumat verilmiştir.”⁶⁹¹

Velid Ebüzziya daha önce Fransız basınından Tan gazetesini örnek göstererek, Türkiye'nin hukukunu en fazla dillendirenlerin Fransızlar olduğuna dikkat çekmişti. Ancak yazarın yine bir Fransız gazetesi olan Matin hakkındaki düşünceleri aynı değildir: “...(Matin) gazetesinden naklen nahoş diğer bir haber de gelmiştir, ki o da (Türkiye)nin muhalif devletler arasında taksimi esas itibarıyla takarrür eylediğine dairdir. (Matin) gazetesi Fransa'nın satış itibarıyla en mühim gazetelerinden biri olmakla beraber, bazı nüfuzlara ve maksatlara her gazeteden

⁶⁹⁰ Refi' Cevad da yazılarında hep bu vurguyu yapıyordu. Örnek vermek gerekirse o, “...Gerek Harb-i Umumi'ye girerek ezeli dostlarımız olan ve hakkımızda birçok temayülât-ı hakperestane besleyen devletlere karşı silah çekmekliğimizin ve gerek bugün ediliğimiz birçok hataların faili biz, yani Türk milleti, değiliz” demiştir. Refi' Cevad, “Yaşamak Hakkı”, Alemdar, 20 Teşrin-i Sani 1919.

⁶⁹¹ Velid Ebüzziya, “Şimdi de Alman Taraftarlığı İthamı!”, Tasvir-i Efkâr, 12 Kanun-ı Sani 1920.

ziyade alet olmakla da maruftur [meşhur]. (Matin)in sahibi (Bunau-Varilla) isminde meçhulü'n neseb [nesebi belli olmayan] bir şahıstır. Bu adamın ise paraya ibtilası [düşkünlük] herkesin malumudur. ...Bu itibarla (Matin)in bazı bazı ortaya attığı haberler son derecede kayd-ı ihtiyatla [tedbirlilik] telakkiye şayandır. ”⁶⁹²

Buna karşın Velid Ebüzzıya Tan gazetesine bakışını değiştirmemiştir. Zira Tan gazetesi, yazarın “Türkiye’den İstifade Edilemez mi?” başlıklı yazısının çıktığı günlerde, Bolşeviklik tehlikesinin ancak Türkiye’ye destek çıkmakla defedebileceğini söylemiş, bu farkındalık ise yazarı memnun etmiştir: “... (Matin) gibi satılmış gazeteler mesela (Venizelos)dan aldıkları birkaç yüz bin Frank’ın hatırı için ortaya böyle müthiş haberler atarken (Tan) gibi bi’n nisbe [nispeten] daha ciddi ve Fransa ricalinin efkârına daha ziyade makes olan gazeteler de bilakis bu gibi avakıb-ı vahimeyi [kokunç akıbetler] pek iyi idrak eylediklerini ispat edecek yolda neşriyatta bulunuyorlar. ”⁶⁹³

Velid Ebüzzıya bir süre İngiltere’yi gündeme almayıp Amerika’yı ön plana çıkarmış olsa da, zamanla eski fikrine tekrar dönerek şark meslesini nihayete erdirecek ve Türkiye sulhunu karara bağlayacak olan devletin İngiltere olduğunu söylemiştir: “...Pek çok alaim [işaretler] gösteriyor, ki şarkın mukadderatını tayin hususunda en ziyade icra-yı tesir edecek kuvvet İngiltere’dir. ...Şu mağlup ve perişan hâlimizde bazılarımızın yaptığı gibi kalkıp İngiltere’ye meydan okumak herhâlde kâr-ı akıl değildir. ”⁶⁹⁴

Yukarıda da görüldüğü üzere, Tasvir-i Efkâr yazarının sulh işlerindeki referansı çoğu zaman Fransız ve İngiliz gazeteleri idi. Ancak bir zaman sonra yazar, Avrupa basımına gerektiğinden fazla önem vermenin doğru olmadığı kanaatine varmıştır: “...Fransız matbuatı Kuva-yı Milliye’nin zuhuru tarihlerinden yani takriben [yaklaşık] üç dört aydan beri lehimizde neşriyata başlamış, Türkiye istiklalinin luzum-ı muhafazasından sık sık bahs eylemiş idi. ...İngiliz gazeteleri ise son zamanlarda bilakis pek çok tebdil-i meslek [görüş değiştirmek] eylediler; âdeta İstanbul’un iki günde bir tebeddül [değişen] edip sıhhat-i umumiye-yi o kadar ihlal eden havası yani Lodos ve Poyraz rüzgârı gibi mütemadiyen [sürekli] istikamet değiştirdiler. Ondan dolaydır, ki bugün Avrupa matbuatının neşriyatına hakikaten luzumundan fazla ehemmiyet atfetmek, lehimizdeki neşriyattan derhal ümitlere

⁶⁹² Velid Ebüzzıya, “Vaziyetten İstifade Edebilsek Atımız Emindir”, Tasvir-i Efkâr, 15 Kanun-ı Sani 1920.

⁶⁹³ Velid Ebüzzıya, “(Tan) da Bizim Gibi Söylüyor”, Tasvir-i Efkâr, 17 Kanun-ı Sani 1920.

⁶⁹⁴ Velid Ebüzzıya, “İngiltere ve Şark”, Tasvir-i Efkâr, 19 Kanun-ı Sani 1920.

düşmek, bilakis aleyhimizdeki neşriyattan da meyus [ümitsiz] olmak kâr-ı akıl değildir.”⁶⁹⁵

Velid Ebüzziya'nın yukarıdaki makalesinin başlığı “İngiltere Siyasetinde Tebeddül Var mı?” şeklindedir. Refi' Cevad ise bir gün sonra “İngiltere Nokta-i Nazarı Tebeddül Eder mi?” başlığını atmış ve muhtemelen Velid Ebüzziya'ya şöyle bir karşılık vermiştir: “*Dünkü gazetelerden ekserisinde İngiliz nokta-i nazarında tebeddül [değişiklik] husule [meydana gelmek] geldiği yolunda bazı fıkralara [yazular] tesadüf ettik. Bu bizi bila-ihiyar [elde olmayarak] güldürdü. Gazetelerin ihdas ettikleri bu garip mantık İstanbul meselesi üzerine oluyor. Evvela İngilizler Türklerin İstanbul'dan ihraç edilmelerini dermiyan [söylemek] eylemişler. Badehu [sonra] bu nokta-i nazarı [görüş] tebdil eylemişler. Bizlerin İstanbul'da kalmaklığımızı ileri sürmüşler. ...İngiltere ricali bizim İttihatçı baldırı çıplakları gibi olmadıkları için bir nokta-i nazar ve siyaset tutulacağı zaman, uzun uzadıya düşünerek, taşınarak nokta-i nazara göre siyaseti tedvir [idare etmek] ederler. Onlar için bugünkü dost, yarınki düşman değildir. Hâl-i harpte bulunduğumuz zamanlarda bile menfada [sürgün] temas eylediğimiz İngilizler çok defa: Türkleri çok severiz! derlerdi. ...Bir İngiliz'in bir Türkü hatta en çetin bir alışverişte bile iğfal [kandırmak] eylediği vaki olmamıştır. ...Fihakika İngilizler, duygularını, düşündüklerini kemal-i vuzuh [açıklıkla] ile söylemezler. Adavetleri [düşmanlık] kadar muhabbetlerini de gizlemeyi pek güzel bilirler. Yalnız ne zaman memleketini seven bir Türk menafi-i hasiseden [değersiz menfaatler] ruhunu tecrit [arındırmak] ederek bir İngiliz'in barid [soğuk] nazarlarına dikkatle bakacak olursa o nazarlar altında -koca bir harb-i umumiye rağmen- eski bir muhabbetin temerküzünü [merkez tutma] anlar.”⁶⁹⁶*

Tasvir-i Efkâr yazarının Avrupa basını hakkındaki kanaati değişmiş gibi görünse de, Türkiye lehinde görüş bildiren gazeteleri yine köşesine taşımıştır: “*...Londra'da intişar eden (Nirayest) gazetesi son makalelerinden birinde bizim sulhumuzdan bahsederken... sözünü şu suretle bitiriyor: 'Türkler Avrupa'dan atılırsa dünyanın daha iyi olacağını zanneden memleketler kendi kusur ve noksanlarına bakmalı ve cihanı ıslah teşebbüsünün tehiri daha münasip olacağına kanaat etmelidirler.'”* Zira Velid Ebüzziya yukarıdaki tespitten oldukça memnun

⁶⁹⁵ Velid Ebüzziya, “İngiltere Siyasetinde Tebeddül Var mı?”, Tasvir-i Efkâr, 21 Kanun-ı Sani 1920.

⁶⁹⁶ Refi' Cevad, “İngiltere Nokta-i Nazarı Tebeddül Eder mi?”, Alemdar, 21 Kanun-ı Sani 1920.

kalmış ve şöyle demiştir: “...Türkiye hakkında verilecek adil ve insani bir kararın tesiri yalnız Türklere değil bütün dünyaya şamil olacaktır.”⁶⁹⁷

Velid Ebüzziya daha önce sulh meselesinde yaşanan gecikmenin İtilaf devletleri için sürekli yeni fırsatlar doğurduğunu söylemişti. Ancak yazar kanaatini değiştirmiş olacak ki bu konuda şöyle bir yorumda bulunmuştur: “...Şimdiye kadar izaa [kaybedilen] edilen zamanlar göstermiştir ki her geçen gün bizzat düvel-i muazzamanın [büyük devletler] menafii [menfaatler] namına da bir ziya’dır [kayıp]. Sulhumuzun bu defa bila-şekk [şüphesiz] tacil [hızlandırma] edileceğine kail [inanmış] olabiliriz. Fakat şayan-ı arzu ve temenni olan cihet şudur ki, bu tacil vesilesiyle yarım tedbirler, zahiri [asılsız] çareler bulup tatbik etmekle iktifa olunmasın. Bu surette tatbik edilecek bir deva ile hak ve hakikatin ihmali veya pal-mal [çiğnenmiş] edilmesi gibi neticeler hasıl olur ki marazın daha ağır şekillerde nüksetmesinden başka hiçbir semeresi olamaz.”⁶⁹⁸

Ayrıca Tasvir-i Efkâr yazarı, sulh konusunda yaşanan gecikmenin kendi tahminine göre ne kadar ileri boyutlarda olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: “Mütarekeyi imzalarken en nihayet üç ay sonra sulha kavuşacağız zannediyorduk. Buna birkaç üç ay daha ilave ettik. Bu intizar [beklenen] olunan zaman bir türlü hulûl etmiyor. ...Başvekiller, birçok nazırlar denizler aşarak, memleketler kat’ [geçme] ederek Paris’te toplandılar. Netice? Yine nevmidi! [ümitsizlik]”⁶⁹⁹

Velid Ebüzziya söz konusu neticesizliğe rağmen ortada var olan bir Türkiye gerçeğinin görmezden gelinemeyeceğini belirtmiştir: “...Türkler bugün mağlupdurlar ve hatta mağlup milletlerin de belki en bedbahtıdırlar [bahtsız]. ...Mağlubiyetimizi itiraf ediyoruz. Fakat bizim mağlubiyetimiz kadar kat’i [kesin] ve bedihi [açık] diğer bir hakikat daha var ki o da bir Türk milletinin, bir Türk saltanatının, padişahıyla, hanedan-ı saltanatıyla, muayyen [belli olan] ve malum [bilinen] hududuyla bir kül [bütün] teşkil eden bir Türkiye’nin mevcudiyetidir.”⁷⁰⁰

Tasvir-i Efkâr yazarı daha önce durumun ciddiyetini anlayan ve buna göre bir program belirleyen tek unsurun Kuva-yı Milliye olduğuna işaret etmişti. Yazar sonraki günlerde de kanaatini değiştirmemiş olacak ki şöyle demiştir: “...Anadolu Kuva-yı Milliyesi, Türkiye’nin mukadderatına ait mesailde [konular] ne istediğini ne yapacağını çoktan tayin etmiş ve aleme ilan eylemiş olduğu gibi hatta bazen

⁶⁹⁷ Bkz. Velid Ebüzziya, “Sulh Amili Türkiye”, Tasvir-i Efkâr, 2 Şubat 1920.

⁶⁹⁸ Velid Ebüzziya, “Sulhumuz Tecelli mi, Tecil mi Edilecek?”, Tasvir-i Efkâr, 26 Kanun-ı Sani 1920.

⁶⁹⁹ Velid Ebüzziya, “Sulhumuzun Ta’cili Lüzumu”, Tasvir-i Efkâr, 1 Şubat 1920.

⁷⁰⁰ Velid Ebüzziya, Tasvir-i Efkâr, 7 Şubat 1920. (Başlık sansürlü)

mukarreratının [kararlar] tatbikatına bile girişmiştir. Fakat Anadolu'da meslek ve gayesi muayyen bir Kuva-yı Milliye bulunması kâfi değildir. Böyle nazik ve Avrupa'ya karşı kuvvetli bulunmamız iktiza [gereken] eden bir zamanda Anadolu ile beraber İstanbul'daki hükümetin ve hükümetin istinat ettiği Meclis-i Mebusan'ın da mukadderatımıza ait bütün mesailde müttehit ve yekvücut olmaları iktiza eder. Mukadderatımızda ise en ziyade alakadar olanlar bizzat biz Türkleriz. Şu hâlde sulh meselesinde bizim için yegâne kabil-i kabul olan şeklin neden ibaret bulunduğunu şimdiye kadar Kuva-yı Milliye'nin yaptığı vechile hükümet-i mebusanca da kat'i surette tayin eylemiş ve bunu Avrupa'ya bildirmiş olsaydık, belki Avrupa'nın da nihayet bir karar vermesini teshil [kolaylaştırmak] eylemiş bulunurduk. Bugün yapılacak iş bizim fikrimizce hükümet ve meclisin bir an evvel itilaf [bir araya gelmek] ederek Avrupa'nın muhtemel olan kat'i kararlarından evvel ittihaz-ı mukarrerat [karar almak] eylemek ve bunu sulh konferansına bildirmektir. ...Herhâlde Avrupa karşısında, Kuva-yı Milliyesiyle, Anadolusuyla, hükümetiyle, padişahıyla, milli meclisle her hususta müttehit, gayesi muayyen [tayin olunmuş] bir kitle görmelidir.”⁷⁰¹

Velid Ebüzziya'nın Kuva-yı Milliye'ye yüklediği sorumluluğun aksine Refi' Cevad, bunun İttihat ve Terakki'yi yeniden diriltmek anlamına geleceğini düşünmüştür: “...Dükkü gazetelerden biri, vaziyetin lehimize tecellisinden bahsettiği sırada bunun başlıca sebebini 'Harekât-ı Milliye' olmak üzere ima etmek istiyordu! Pek de açıkça işar [bildirmek] edilemeyen bu imaya, ne yalan söyleyelim, epeyce güldük. Hâlâ idrak etmek istemiyorlar ki; (Harekât-ı Milliye) namı altında tedvir [yapılan] olunan bütün o mağşuş [hileli] ve matuh dolapların maksat ve gayesini artık bilmeyen, anlamayan kalmadı. Neler yapıldığını ve yapılmakta olduğunu da artık kör gördü, sağır işitti. 'İttihat ve Terakki'yi tekrar diriltip, amacın iktidarı yeniden ele geçirerek istediği gibi asmak, kesmek, sürmek, öldürmek, çalmak, çırpma' gibi fiillerin gerçekleştirileceği 'iki kere ikinin dört ettiği kadar' açıktır.”⁷⁰²

Çok uzunca bir süre sulh konusundaki gecikmenin sebepleri üzerine farklı düşünceler ileri süren Velid Ebüzziya, en büyük faturayı bu sefer ve son sefer dâhile yani hükümete/hükümetlere kesmiştir: “...Bizim sulhumuzun bu kadar tehhür [gecikme] etmesinde, her vakit söylediğimiz üzere, kabahat hep bizdedir. Biz bir

⁷⁰¹ Velid Ebüzziya, “İtilafiyun Hazırlanıyorlarmış, Biz de Hazır Mıyız?”, Tasvir-i Efkâr, 9 Şubat 1920.

⁷⁰² Refi' Cevad, “Bizim İstiklalimiz”, Alemdar, 20 Kanun-ı Sani 1920.

buçuk senedir fikren bu kadar perişan olmasaydık, hayat ve mematımıza ait mesailde bu kadar lakayd kalmasaydık, iş başına ne istediğini bilir, metin, vakur, basiretkâr ve lede'l icab [gerektiği zaman] cüretkâr adamlar getirebilseydik herhâlde Türkiye sulhu ümit ve tahmin ettiğimizden çok çabuk ve çok iyi surette yapılmış olurdu.”⁷⁰³

Yukarıda görüldüğü üzere Velid Ebüzzıya'nın sulh meselesinde ön plana çıkardığı iki devlet İngiltere ve Amerika idi. Ancak yazar zamanla onlar arasına Fransa'yı da dâhil etmiştir: “Şark milletleri ve o meyanda bilhassa Türkler eskiden beri ecanib [ecnebiler] içinde en ziyade Fransızlarla ülfet [alışkanlık] ve ünsiyet [dostluk] etmeye alışmışlardır. Memleketimizi yer yer istila edenler içinde bize lisanları, hâlleri ile en az yabancı gelenler yine Fransızlar'dır. Şarkta en ziyade münteşir [yayılmış] ve belki yegâne münteşir lisan da Fransızca'dır. ...İşte vaktiyle büyük bir ihtilal yaparak Avrupa'nın asırlardan beri takarrür [yerleşmiş] etmiş esasat-ı siyasîye ve idariyesini yıkmış, bu suretle muazzam bir inkılâp vücuda getirmiş olan Fransa için, bugün şarkta hazırlanmakta olan ve hiçbir suretle men'i [engellemek] mümkün bulunmayan inkılâba da müzaheret [yardım] eylemek âdetâ bir vazife-i tarihiyedir.”⁷⁰⁴

Aynı tarihlerde Refi' Cevad, tam kesinleşmese de Osmanlı sulhunun ana hatlarının kendini belli ettiğini söylemiştir: “Henüz resmen imza altına alınmamış olmakla beraber Osmanlı sulhunun nasıl bir şekilde olabileceği aşağı yukarı tayin etmiş gibidir. Herhâlde bin türlü savaikle [sebepler] türlü türlü tahayyülata [hayaller] dalanların arzu ve ümitlerine rağmen gerek İstanbul'da gerek Anadolu'da Osmanlı hâkimiyetinin ibkası [yerinde bırakmak] -velev ki bazı kuyud ve şurut [kayıt ve şartlar] ile olsa bile- devletlerce esasen karargir [kararlaştırılmış] olmuştur.”⁷⁰⁵

Velid Ebüzzıya'nın daha önce Tan gazetesini epey bir ciddiye aldığından bahsetmiştik. Aynı zamanda o, Tan'ın Kuva-yı Milliye'nin önemini takdir etmesini, kendisinin daha önce Anadolu hareketinin mahiyeti hakkındaki kararının ne kadar isabetli olduğuna delil olarak görmüştür: “(Tan) evvel emirde 'Türkiye'de müspet bir iş yapmak için yalnız bir çare olduğunu ve bunun da milliyetperverler idaresini her türlü gill u gıştan [düşmanlık] azade olarak tecrübe etmekten ibaret bulunduğunu' yazıyor. ... (Tan) gibi gazetelerin bu kabil neşriyatı ise, vaktiyle Anadolu Harekât-ı Milliyesini kuvvetle müdafaa etmiş bulunanların, ne kadar isabet ettiklerini bir defa

⁷⁰³ Velid Ebüzzıya, “Mebuslarımızın Mesuliyeti”, Tasvir-i Efkâr, 13 Şubat 1920.

⁷⁰⁴ Velid Ebüzzıya, “Fransa ve Şark”, Tasvir-i Efkâr, 23 Şubat 1920.

⁷⁰⁵ Refi' Cevad, “Hakikatin Karşısında”, Alemdar, 23 Şubat 1920.

daha ispat eylemiş oluyor. Şimdi hepimize teveccüh [düşen] eden vazife, Kuva-yı Milliye'ye Avrupa'da da gösterilen bu teveccüh karşısında, o kuvvetin, milletin şan ve haysiyetiyle menfaat-i hayatiyesiyle bihakkın mütenasip [uygun] bir seviyede bulunması için elbirliğiyle ile himmet ve gayret etmekten ibarettir. Kuva-yı Milliye'ye bu suretle rehberlik edilebilirse, işte (Tan)ın neşriyatı da ispat ediyor, ki memleketi behemehâl [mutlak] kurtarmak çareleri bulunabilecektir.”⁷⁰⁶

Velid Ebüzziya'nın da köşesine taşıdığı gibi, Tan gazetesi'nin Anadolu hareketini “milliyetperver” ve “icra-yı hükümete kadir” olarak tasvir etmesi üzerine Refi' Cevad, “Öyle bir mülk bugünkü muzaffer Fransa dahi olsa atisinden [gelecek] Allah'a sığınmaktan başka çare kalmaz” şeklinde bir karşılık vermiştir. Alemdar yazarı devamında kendi bildiği İttihat ve Terakki ile Kuva-yı Milliye'yi yine şöyle anlatmıştır: “...İttihat ve Terakki silahlı, kuvvetli bir haydut çetesi idi. Bugünkü Kuva-yı Milliye de siyasetten ziyade silaha yaslanan bir kuvvettir. Hâlbuki, bugünkü Kuva-yı Milliye'yi doğuran o İttihat ve Terakki idi ki memlekette kökleşen Fransız dostluğunu kazımak için mekteplerde Almanca tedrisini mecburi kılıyorlar[dı]. ...Bu millete en büyük hakaret, Türkiye'nin ekseriyetinin İttihat ve Terakki mensubu olduğunu ileri sürmektedir. Millete İttihatçı demek, kundakçı, haydut, sokaklarda hemcinslerini katleden, ev yıkan, hanman [ev-bark] söndüren, kan içen demektir. Bunu ise bu millet kabul edemez. ...Memlekette bir ekalliyet [azınlık] var ki şer [kötülük] için elhak ceri' [yiğit] ve cesur. Diğer tarafta bir ekseriyet var ki ne evlere kundak sokmasını bilir, ne de kan içer. Bundan maada [başka] bu sakın ve sakit [sessiz] ekseriyetin meşum [uğursuz] senelere ait seyyiatı [suçlar] da yoktur. ...İşte Kuva-yı Milliye-i hakikiye budur. Uzlaşılacak, konuşulacak, istinat edilecek kuvvet budur. Muharrir-i makale⁷⁰⁷ işine gelse de gelmese de bilmelidir ki artık bu vatanda İttihat ve Terakki'den veyahut onun ıskat [düşürmek] eylediği ceninlerden bahsetmek İran'da (Yezid) ve ahfad-ı Yezid lehine söz söylemeye benzer!”⁷⁰⁸

Tan gibi Deba da bir Fransız gazetesidir. Tan, birkaç gün önce Kuva-yı Milliye lehinde sözler söylemiş ve bu sözler Refi' Cevad'ın tepkisine neden olmuş, hatta adı geçen yazar Tan'ın, Fransa efkâr-ı umumiyesinin temsilcisi olmadığını ileri sürmüştür. Deba gazetesi ise, Refi' Cevad'ın savunduğu fikre yakın şeyler söylemiş ve bu durum Alemdar yazarını oldukça memnun etmiştir. Devamında Refi' Cevad

⁷⁰⁶ Velid Ebüzziya, “(Tan) ın Makale-i Mühimmesi ve Kuva-yı Milliye”, Tasvir-i Efkâr, 28 Şubat 1920.

⁷⁰⁷ Tan'da bu sözleri söyleyen yazara işaret etmiştir.

⁷⁰⁸ Refi' Cevad, “Tan'ın Makalesi”, Alemdar, 28 Şubat 1920.

şöyle demiştir: “...Hürriyetin tadını tatmış bir millet canilere dalkavukluk edemez. Fransa ise hür olmak üzere tanınmıştır. Vuran, kıran, boğan, öldüren, yakan, yıkan işkence eden bir kuvveti medh edemez.” Zira medh etmediği içinde, Refi’ Cevad’a göre Fransa efkrâr-ı umumiyesinin gerçek tercümanı Deba gazetesidir.⁷⁰⁹

Refi’ Cevad’ın Kuva-yı Milliye’nin sulhu zora soktuğunu düşünmesinin başlıca sebebi, Anadolu hareketinin silahlı siyasete tercih etmiş olduğuna inanmasıdır. Zira o bir yazısında “Kâinata meydan okumaların zamanı hâlâ geçmedi mi?” diye sormuş, siyaseti silaha tercih eden Venizelos’un son zamanda hep kazandığına işaret etmiştir.⁷¹⁰ Başka bir yazısında da, “bir elde kılıç, bir elde kalkan ile söz dinletmek zamanı çoktan geçmiştir”⁷¹¹ şeklinde bir tespitte bulunmuştur.

Her iki yazarın bir yıldan fazla bir süredir yazdıkları makaleleri incelediğimiz bu çalışmada, Velid Ebüzziya’nın en çok sulh meselesine yer ayırmış olduğu görülmektedir. Buna karşın Refi’ Cevad, İttihat ve Terakki ile Boğazlıyan kaymakamı Kemal Bey için ayırdığı yer kadar, sulh meselesine değinmemiştir. Kısacası Alemdar yazarı iç meseleler hakkında daha fazla yazmayı tercih etmiştir.

2.8. İstanbul’un İşgali

Mütareke döneminin bir yılı aşkın bir zamanını incelediğimiz bu çalışmanın başlıkları dikkat edilirse hep siyasî meseleler ile alakalıdır. Bu siyasî meselelerin sonuncusu olan İstanbul’un işgali (16 Mart 1920) bizim çalışmamızın sınırını teşkil ettiği için, İzmir’in işgalinde olduğu gibi bu konuya genişçe bir yer ayrılmayacaktır. Ancak neredeyse mütarekenin başından beri, payitaht ve aynı zamanda hilafetin merkezi olan İstanbul hakkında yazarların söyledikleri şeyler burada söz konusu edilecektir.

Mütareke’nin imzası ile birlikte Osmanlı’nın geleceği ile ilgili galiplerin vereceği karar beklenmeye başlarken, bunlar arasında İstanbul’un akıbeti ayrı bir öneme sahip olmuştur. Velid Ebüzziya, mütarekenin başlarında İstanbul hakkında alınan duyumlara dayanarak o kadar da kötümser olmaya gerek olmadığını belirtmiştir: “İstanbul’u kurtarmak tabirini kullanmak belki pek o kadar doğru değildir. Biz geçirdiğimiz şu bin türlü mehalike [tehlikeler] memlu [dolu] devre-i hayatımıza rağmen payitahtımızın elimizden gideceğine ihtimal vermek istemiyoruz. Fransız olsun, İngiliz olsun siyasî ve gazeteci görüştüğümüz kimseler bize müttehiden

⁷⁰⁹ Bkz. Refi’ Cevad, “Deba’nın Makalesi”, Alemdar, 2 Mart 1920.

⁷¹⁰ Bkz. Refi’ Cevad, “Hâl ve Mevki”, Alemdar, 4 Mart 1920.

⁷¹¹ Bkz. Refi’ Cevad, “Atiye Hazırlanalım”, Alemdar, 20 Şubat 1920.

bu bi-paha [eşsiz] şehrimizin bizde kalacağını temin ediyorlar ve 'Bu kadar kıymetdar bir ganimeti içimizde kimse almaya cesaret edemez' diyorlar. Yalnız aynı zamanda 'Mamañih İstanbul'unuzu elinizden kaptırmamak istiyorsanız bu şehri idareye liyakatinizi ispat etmeniz de katiyen lazımdır' sözünü ilave ediyorlar. ...Biz ancak burada göstereceğimiz efal [füller] ile dir ki, umum mülkümüzü ne suretle idareye muktedir bulunduğumuzu âleme ispat etmiş olabileceğiz."⁷¹²

Yazarlar, özellikle İstanbul ile ilgili yabancı basında dönen haberleri de takip etmişlerdir. Bir Fransız gazetesi olan Tan, İstanbul'daki asayışsızlığın nedenini İttihatçılara bağlamıştır. Velid Ebüzzıya ise buna şu şekilde bir karşılık vermiştir: "(Tan) gazetesi son nüshalarından birinde İstanbul'un mukadderatını mevzubahis etmektedir. ...Bilhassa Türkiye harbe karıştıktan sonra (Tan)ın buğz ve adaveti [düşmanlık] bir kat daha artmış ve sahifelerinde eskiden ziyade aleyhimizde neşriyata tesadüf edilmeye başlanmıştır. Fakat bu gazete ne meslekte olursa olsun, neşriyat ve mütalaatı ekseriyetle Fransız mehafıl-i hariciyesinden mülhem [ilham alan] olmak itibarıyla sözleri haiz-i ehemmiyet [öneme sahip] ad edilir. (Tan)ın fikrinde bu vaziyete bilhassa İttihatçılar sebebiyet vermiştir. ...Nitekim şu İstanbul meselesinde de yeni vaziyetten dolayı, Avrupa işte yine İttihat ve Terakki'yi itham ediyor. Bu itham, belki evvelden beri karargir [kararlaşmış] olmuş bir hükmü mazur göstermek için ileri sürülmektedir. Fakat belki de İttihatçıların bu meselede de bu suretle mesul ad edilmeleri büsbütün yanlış değildir."

⁷¹³

İstanbul'daki asayışsızlığın artmasının önemli bir nedeni de Rumlar ve Ermenilerin çıkardıkları problemlerdir. Velid Ebüzzıya'ya göre, memlekette asayışın olmadığını âleme göstermek için Yunanlı ve Rumlar kasıtlı olarak bazı olaylar çıkartmaktadırlar. Aynı yazar, eskiden İttihat ve Terakki'nin yönetimi altında İstanbul asayışının her şeye rağmen nizam içinde olduğunu söylemiştir: "...Şurasını itiraf etmemiz lazım gelir ki İttihatçıların, yani dağdan inmiş bir nevi haydut çetesinden farkı olmayan o sekiz on kişilik zümre-i şekavetin [eşkiya takımı] zaman-ı idaresinde, hiç olmazsa İstanbul bir dereceye kadar bir sükûn devresi geçirmiş idi. Vakıa o zaman İstanbul'da görülen bir huzur ve sükûnet bir hüsn-i idare neticesi

⁷¹² Velid Ebüzzıya, "İstanbul'u Kurtarmak İçin", Tasvir-i Efkâr, 7 Kanun-ı Evvel 1918.

⁷¹³ Velid Ebüzzıya, "İstanbul'un Mukadderatı İttihatçıların Kabahati", Tasvir-i Efkâr, 20 Şubat 1919.

değil, daha ziyade İttihat ve Terakki'nin menfaat-i şahsiyesi muktezası [gereği] idi.”⁷¹⁴

Tasvir-i Efkâr yazarı ilerleyen günlerde yine aynı konuya temas ederek, İstanbul'da çıkarılan asayişsizliğin planlı bir tertip olduğuna dikkat çekmiştir: “...*Filhakika gerek şehrin dâhilinde ve gerek haricinde son günlerde zuhur eden hadisetin kâffesi mürettep ve muntazam bir planın, bir programın tatbikatından başka bir şey değildir. ...İşte biz son zamanlarda şehir dâhilinde ve şehir haricinde ika' [yapmak] olunan ceraim [kabahatler] ve cinayet ile bu mesele arasında büyük bir rabita [ilişki] görüyoruz. Çünkü bütün bu vukuat hep Rumlar veya Rum çeteleri tarafından yapılmaktadır. ...Ya hele son günlerde İstanbul civarında Rum çeteleri tarafından ika' [meydana getirilen] olunan cinayetler, ancak Makedonya dağlarında veyahut Afrika çöllerinde bile nadir görülen fecayi' [felaketler] derecesini bulmaya başlamıştır. ...Velhasıl memleketin ve tahsisen [en çok] payitahtın huzur ve asayiş işleri Ferid Paşa kabinesi için bugünlerde icra olunan tevkifat kadar ve belki daha ziyade ehemmiyeti haizdir.*”⁷¹⁵

O kadar ki Velid Ebüzziya, Refi' Cevad'ın genellikle İttihatçılar için kullandığı “baldırı çıplaklar” tabirini Rumların ileri gidenleri için de kullanmıştır. Yine o, İstanbul'da bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyanların da Rumların yaptıkları taşkınlıkları aylardır gördüklerinden bahsetmiştir.⁷¹⁶

Velid Ebüzziya, bir yandan Rumlar ve Ermenilerin ne kadar planlı hareket ettiklerini söylerken, Müslümanlar arasındaki bağın da bir o kadar zayıf olduğuna işaret etmiştir. Buna delil olarak yazar, yeni şehir-i emini Cemil Paşa'nın şu sözlerini aktarmıştır: “*Esna-yı harpte Avrupa'da bulundum. Orada vatandaşlar birbirimizi görünce o kadar sevinirdik ki tarif edemem. Bilhassa bir memleketli olanlar yekdiğerine tesadüf edince tıpkı bir kardeş gibi sarılırlar, görüşürlerdi. Büyük bir felaket geçiren İstanbul'daki vatandaşları da aynı hâlde bulacağımı tahmin ediyordum. Yolda gelirken bütün acı duygularıma rağmen, hemşehrilerle kavuşmak sevinci uykumu kaçırıyordu. Gelip de vaziyeti görünce çok mahzun [hüzünlenmek] oldum.*” Aynı makalede yazar, İstanbul'daki sıkıntının kaygısının ta Cava adasında

⁷¹⁴ Velid Ebüzziya, “Asayiş Meselesi-Hükümetin Kabahatleri”, Tasvir-i Efkâr, 4 Mart 1919. Bu makalede yazar, İstanbul asayişini düzene sokamayan Tefik Paşa'nın istifa etmesi gerektiğini söylemiştir.

⁷¹⁵ Velid Ebüzziya, “Asayiş Mesele-i Mühimmesi-Ferid Paşa Kabinesinin Vazifesi”, Tasvir-i Efkâr, 13 Mart 1919. Bu makalede yazar ayrıca, dört harp senesi boyunca hem İstanbul hem de Anadolu'da, gerek Müslümanlara gerekse gayrimüslim unsurlara suistimalat yapılsa da, onların mabetlerine hiçbir saldırının gerçekleştirilmediğinin altını çizmiştir.

⁷¹⁶ Velid Ebüzziya, “Rumların Tezahürü-Hükümetin Beyannamesi”, Tasvir-i Efkâr, 20 Mart 1919.

veya Afrika'nın göbeğindeki bir Müslüman'ı dahi endişeye sevk etmesi gerektiğini söylemiştir.⁷¹⁷ Buna delil olarak da, birkaç ay önce Hindistan Müslümanlarının İstanbul halkına yaptığı yardımları örnek olarak vermiştir. Görüldüğü gibi yazar, ümit ve ümitsizliği bir arada işlemiş ve en son şöyle demiştir: “*Bu vahdet husule geldiği zaman memleket kurtulur, millet nail-i refah [huzura kavuşmak] olur. Ufk-ı mukadderatımızı istila etmiş olan muzlim [karanlık] bulutlar kalkar. Şu hâlde bugün hepimize terettüp [düşen] eden en büyük vazife tevhid-i kulübe [gönülleri birleştirmek] çalışmaktır. Şahsi emeller arkasında koşarak, efrad-ı millet arasında nifak ve şikâkın [ikilik] devamına sebebiyet verenler emin olsunlar ki neticede umumun uğrayacağı felaketten kendileri de hissedar olacaklardır.*”⁷¹⁸

Tasvir-i Efkâr'ın 13 Haziran 1919 tarihli sayısında ise “*İstanbul'un 466. devr-i senevi-i fethi münasebetiyle türbe-i hazret-i Fatih'i ziyaret*”in gerçekleşmiş olduğu haberi ile birlikte şunlar yazılmıştır: “*Şair-i azamımız Abdülhak Hamid'in o yüksek lisansıyla ifade eylediği gibi, millete ihda [hediye etmek] ettiği payitahtın asırlardan beri bizzat nıgehbanı [gözcüsü] olan ulu hakanımızı ve daha yüzlerce, binlerce abdat-ı milliye ve diniyemizi, hatırat-ı tarihiyemizi bırakıp da İstanbul'dan hiçbir yere ayrılmayacağımızdan tabii [doğal] bir keyfiyet [durum] olabilir mi?*”⁷¹⁹

Yine 1919 Haziran'ında “*Rum patrik-i kaymakamı (Droteos), Paris'ten hareket etmeden evvel sulh konferansına İstanbul'un mukadderatı hakkında bir muhtıra vermiştir.*” Velid Ebüzziya, İstanbul Rum Patrik vekilinin İstanbul'un nüfusu hakkındaki söylediklerini, hakikatten uzak bulduğunu ifade etmiştir. Zira Patrik vekili verdiği istatistikte, Müslümanların sayısını olduğundan az, Rum ve Ermenilerin sayısını olduğundan fazla göstermiştir. Patrik vekilinin isteğine göre, İstanbul'un idaresi Yunanistan'a verilmelidir. Onun verdiği rakamlara göre; İstanbul'da Müslümanlar 450.000; Rumlar 370.000; Ermeniler 100.000 nüfusa sahip olup toplam nüfus ise 1 milyon 110 bin'dir. Patrik vekilinin verdiği rakamlardan sonra çıkardığı sonuç: Ermeni ve Rum nüfusunun toplamının Müslümanlardan fazla olduğu, dolayısıyla Türklerin İstanbul'dan ihraç edilmeleri yönündedir. Velid Ebüzziya ise, hakikatte daha umumi harpten önce İstanbul'un nüfusunun 1 milyon yüz bin olduğuna, bunun da 600 binden fazlasının Müslüman, 218 bininin Rum, 77

⁷¹⁷ Velid Ebüzziya benzer sözleri aylar sonra da tekrar etmiştir: “*...Halifenin İstanbul'da kalıp kalmaması meselesiyle Hindistan'daki, Fas'taki, Cezayir'deki, Tumbuktu (Timbuktu)'daki Mısır'daki, Basra'daki, Afganistan'daki, Çin'deki, Java'daki, Türkistan'daki, Taşkent'teki bütün Müslümanlar alakadar oluyorlar.*” Velid Ebüzziya, “İngiltere ve Şark”, Tasvir-i Efkâr, 19 Kanun-ı Sani 1919.

⁷¹⁸ Velid Ebüzziya, “Tevhid-i Kulub Lüzumu”, Tasvir-i Efkâr, 14 Mayıs 1919.

⁷¹⁹ Tasvir-i Efkâr, 13 Haziran 1919.

bininin de Ermeni olduğuna dikkat çekmiştir.⁷²⁰ Velid Ebüzziya, Rum Patrik vekilinin verdiği rakamların tutarsızlığını, I. Dünya savaşı öncesindeki nüfus oranını delil getirerek göstermiştir. Refi' Cevad ise *"Bugünkü hükümet dünkü yıkıcılar hükümeti değildir. Yangın duvarlarının arasında, kireç dumanları içinde çıplak kalan milletin sırtını örtmekle duvarlar altında ezilen yavruların yaralarını sarmakla meşguldür. Hükümet bu Türk imiş, bu Ermeni imiş, bu Rum imiş demiyor: 'Vatandaşım nerenden yaralısın?' diye soruyor"* sözleriyle, Damad Ferid Paşa ile başlayan değişimden gayri Türk unsurların da olabildiğince faydalanacağına dikkat çekmiştir. Refi' Cevad'ın verdiği istatistikler ise, Harbiye Nezareti İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonu tarafından hazırlanmıştır. Buna göre, İstanbul'da: 560434 Müslüman; 82880 Ermeni; 205752 Rum, 52126 Musevi yaşamaktadır.⁷²¹

Her iki yazar da çeşitli yazılarında İstanbul'un hilafet merkezi olma özelliğine bilhassa dikkat çekmişlerdir. Refi' Cevad, *"...İyi biliyoruz ki bugün İstanbul yalnız Türk hakanlığının değil, Müslümanlık saltanat-ı maneviyesinin de mukaddes bir merkezidir"*⁷²² derken, aynı konuda Velid Ebüzziya ise adı geçen şehri Mekke ile kıyas ederek şöyle bir yorumda bulunmuştur: *"...İstanbul'un Osmanlı payitahtı olmaktan daha çok muazzam, daha çok kıymetli ve ehemmiyetli bir sıfatı var ki o da halife-i resul-i rabbi'l âleminin marki [merkez] olması darü'l hilafe-i İslamiyan bulunmasıdır. ...Napolyon vaktiyle "Eğer cihan bir imparatorluk olsaydı, merkezi İstanbul olmak iktiza [gerekmek] ederdi" diyerek şehir-i muazzamamızın ehemmiyet-i coğrafiyesini, mevki-i bülendini [yüksek], kıymet-i siyasîyesini anlatmak istemişti. Fakat işte İstanbul, Türk padişahlarının himmet-i hüdapesendaneleriyle, bir ecnebi cihangirinin tasavvur ve tahmin ettiğiinden çok fazla bir ehemmiyet iktisab [elde etmek] eylemiş, dünyanın her köşesine yayılmış olan milyonlarca insan nazarında kalben daima merbut [bağlı] kalacakları ve onun itilası [yükselmek] için her zaman her şeylerini fedaya hazır buldukları bir merkez hükmünü almıştır. Bu itibar ile Napolyon'un, İstanbul'a layık gördüğü payitaht-ı âlem olmak sıfatını, Türkler bir başka suretle merkez-i saltanatlarına bahşetmişler, belde-i muazzamayı başka bir cihanın, cihanı-ı İslam'ın manevi payitahtı yapmaya muvaffak olmuşlardır.*

⁷²⁰ Bkz. Velid Ebüzziya, "Rum Patrikhanesi'nin Muhtırası", Tasvir-i Efkâr, 20 Haziran 1919.

⁷²¹ Bkz. Refi' Cevad, "Hakkaniyetle Düşünürsek", Alemdar, 26 Mart 1919. Ancak Refi' Cevad'ın özellikle İzmir'in işgali sonrasında Türk vurgusunu daha fazla yaptığına şahit olunmaktadır. Zira Haziran 1919'da o, *"...İstanbul Türkün payitahtıdır"* demiş ve Osmanlı hakkında sulh konferansında oluşan olumlu kanaatlerin azınlıkları kızdırdığını söylemiştir. Refi' Cevad, "Ne Yapmak İstiyorlar", Alemdar, 22 Haziran 1919.

⁷²² Refi' Cevad, "Meclis-i Milli Ancak İstanbul'da Toplanır", Alemdar, 25 Teşrin-i Sani 1919.

...Mekke'yi ziyaret Cenab-ı Hakk'ın Müslümanlara farz buyurduğu bir ibadet ise, İstanbul'un itilasına çalışmak da, bütün Müslümanların yeryüzünde manen ve maddeten reha ve necatlarını [kurtuluş] temin edecek en büyük bir hizmet olacağından, ind-i ilahide [Allah katında] hiç şüphesiz daha çok büyük ecir ve sevabı müstelsiz [hak eden] bir vazife-i diniye ve milliyedir. Ve binaenaleyh İstanbul'un ahlakını, namusunu muhafaza etmek, onu din-i mübinimizin şan ve şerefiyle mütenasip [uygun] bir mevki-i bülend-safvet ve nezahette [temizlik] tutmak, hiç şüphesiz ibadetlerin en büyüğüdür."⁷²³

Velid Ebüzziya, halife için İstanbul'dan başka bir merkezin olamayacağını şu sual ile izah etmiştir: "...Hiç üç yüz milyonluk ümmetin halife-i resul-i rabbilalemin olarak tanıdıkları ve kabul ettikleri ve o itibar ile onun asitan-ı hilafetine merbutiyet-i kalbiyeyi [gönül bağı] bir fariza [borç, vazife] bildikleri Türk padişahı için İstanbul'dan başka bir makr [merkez] olabilir mi?"⁷²⁴

İstanbul'un akıbeti konusunda yabancı basını özellikle takip eden yazarlar, bazen çıkan olumsuz haberlerden dolayı derin endişelere kapılmışlardır. Bir yıl kadar önce, İstanbul'un zaten Müslümanlar elinde bulunduğu gerekçesiyle "İstanbul'u kurtarmak" ifadesinin yanlışlığına dikkat çekmiş olan Velid Ebüzziya, 1920'nin ilk ayında ise adı geçen şehrin üzerinde dönen kara bulutları şöyle tarif etmiştir: "...Görülüyor ki İngiltere bugün, vaktiyle siyasetinin umdesini [temel] teşkil eden hür ve müstakil bir Türkiye'nin muhafazası esasını artık kabul etmek istemiyor ve binaenaleyh aleyhimizde verilecek kararların zeminini hazırlamakta diğer İtilaf devletlerine rehberlik ediyor. Nitekim (Pall Mall) gazetesinin neşriyatından da tamamıyla bu mana münfehim [anlaşılacak] olmaktadır. Çünkü mezkûr [adı geçen] gazete İstanbul ve Boğazların İngiltere ve Fransa idare-i müşterekesi [ortak idare] altında beynelmilel bir hâle ifrağ [çevirme] edileceğini mevsuk [sağlam] olduğunu iddia eylediği istihbaratına atfen temin ettikten sonra şu ifşaati [duyuru] da ilave ediyor: 'Lloyd George Paris'e elinde gayet sarih [açık] bir plan olduğu hâlde gidecektir. Bu programın konferansça kabul olunacağını zannettirecek esbap [sebepler] çoktur.' ...Esasen İngiliz matbuatı meyanında [arasında] büyük bir kıymet ve ehemmiyeti olmayan bu gazetenin ihbarat-ı vakası sırf gazetecilik hevesiyle ortaya atılmış havadis cümlesinden olabileceği gibi Frenklerin (tecrübe balonu)

⁷²³ Velid Ebüzziya, "İstanbul'un İslam Nazarındaki Mevkii", Tasvir-i Efkâr, 23 Teşrin-i Sani 1919.

⁷²⁴ Velid Ebüzziya, "Mukadderatımız Etrafında", Tasvir-i Efkâr, 16 Kanun-ı Evvel 1919.

dedikleri tarzda efkâr-ı cihanı yoklamak için an-kasdın [kasıtlı olarak] yazdırılmış bulunmak ihtimali de mevcuttur."⁷²⁵

Velid Ebüzziya, yukarıda Pall Mall'ın haberine her şeye rağmen temkinli yaklaşılması tavsiyesinde bulunsa da, bir gün sonra "*İstanbul'un akıbeti hakkında (Pall Mall Gazette)nin neşrettiği haber, her Müslüman kalbine durup dururken zehirli bir hançer sokulmuş kadar tesir etti*" cümlesini sarf etmiştir. Devamında yazar "*...Fikrimizce İtilaflıyunun ve o meyanda İngiltere'nin bize karşı bir nevi tehdid-amiz [tehdit içeren] ihtarı olan bu haber bir taraftan hükümeti ikaz ve tahrike, diğer taraftan da milletin vazifesini azimkârane ifa hususunda ittihat etmesine bir vesile teşkil eylemelidir*" diyerek, her ne suretle olursa olsun İstanbul için tetikte olmanın önemine vurgu yapmıştır.⁷²⁶

Tasvir-i Efkâr yazarının, Pall Mall'ın etkisinden uzun süre kendisini kurtaramadığını söylersek hata etmiş olmayız. Zira ilerleyen günlerde yazar yine aynı konuya temas etmiştir: "*...Geçenlerde (Pall Mall Gazette)in İstanbul hakkında ortaya attığı meşum [kötü]haberlerden sonra şimdi de (Matin) gazetesi aynı emelde bir takım rivayetler neşr ediyor. ...Başı koparılmış bir gövdenin yaşadığı ne vakit görülmüştür?*"⁷²⁷

Görüldüğü üzere Tasvir-i Efkâr yazarı, İstanbulsuz bir devleti "*Başı koparılmış bir gövde*"ye benzetmiştir. Bu konuda Alemdar yazarı Refi' Cevad da, "*Bizim için buradan ayrılmak beynimizi kafamızdan kazıyıp çıkarmak demektir*" şeklinde benzer bir yaklaşım sergilemiştir. Fakat o, bunu temin edecek ülke olarak İngiltere'yi görmüştür: "*Biz İstanbulsuz bir hükümet istemiyoruz. Çünkü yaşamamız için ukde-i hayatımız [can damarı] İstanbul'dur. Parçalanmamak için müzaheretine [yardım]istinat [yaslanmak] edeceğimiz devlete kollarımız açıktır! Bu devlet ise mukadderatımız hakkında acı olduğu kadar tatlı tesiratta bulunması muhtemel olan Büyük Britanya'dır. Gün gelecek ki bu aciz gazetecinin müdafaa eylediği hakikatin kadr ve kıymetini bu millet takdir edecektir!*"⁷²⁸

Velid Ebüzziya, 13 Ocak 1920 tarihli yazısında, İstanbul için yapılacak olan bir mitingi söz konusu etmiştir. Yazar bu mitingin, zamanında İzmir için yapılandan daha kıymetli olduğuna dikkat çekmiştir: "*İstanbulumuzun mukadderatı hakkında*

⁷²⁵ Velid Ebüzziya, "İstanbulumuzun Akıbeti", Tasvir-i Efkâr, 5 Kanun-ı Sani 1920.

⁷²⁶ Bkz. Velid Ebüzziya, "Ne Yaparsak Kendimiz Yapacağız!", Tasvir-i Efkâr, 6 Kanun-ı Sani 1920.

⁷²⁷ Velid Ebüzziya, "Mülayemet Yerine Tecellüd Siyaseti Lazım", Tasvir-i Efkâr, 11 Kanun-ı Sani 1920.

⁷²⁸ Refi' Cevad, "Vah! Vah! Vah...", Alemdar, 5 Kanun-ı Sani 1920.

*bütün milletin sada-yı vicdanını [vicdanın sesi] ref' ve ilan eylemesi maksadıyla bugün Sultan Ahmet Meydanı'nda büyük bir içtima akd olunacaktır. Bu içtima, vaktiyle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal olunarak binlerce Müslüman kanı nahak [haksız] yere akıtıldığı vakit yapılan içtimadan daha çok mühim, daha çok şümullüdür.*⁷²⁹

Tasvir-i Efkâr yazarına göre, İstanbul'un elden çıkması durumunda ne Türk'ün yaşamasının ne de Müslümanın var olmasının imkânı vardır: “...Asırlardan beri hiçbir millet Türkler kadar İslam'a cansiperane hizmet etmemiştir. Hiçbir belde İstanbul kadar bütün mazlum İslamların melce ve penahı [sığınılacak yer] olmamıştır. ...İstanbul bizden giderse yalnız Türkiye başsız kalmış olmaz, belki bütün Müslümanlar rehberlerini, muktedirlerini, kible-i emellerini kaybetmiş olurlar. ...Biz Türkler İstanbul'dan çıkarsak emin olalım, ki artık ne Türk saltanatının hükümü kalır, ne de bundan sonra küçük büyük bir Türkiye'nin beka bulması mümkün olur. ...Cenab-ı Hak Kitab-ı Kerimi'nde ümmetine (fe iza azamte fe tevekkel alâllah) yani (Bir kere azmettin mi artık Allah'a dayan) diye hitap ediyor. Evet azmin elinden bir şey kurtulmaz. Yaşamak için ölmeyi göze alanlar mutlaka hayatlarını kurtarırlar.”⁷³⁰

Velid Ebüzziya İstanbul hakkında, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın tasavvurlarını bir yazısında şöyle ortaya koymuştur: “(Times)ın son gelen nüshasında münderic [yer almış] olup dünkü ve bugünkü gazetelerde suret-i mütercimesi münderic olan makale hiç şüphesiz herkeste büyük bir his-i tevahhuş [korku] uyandırmıştır. İngilizlerin en mühim gazetesi ve İngiliz eskâr-ı umumiyesinin en salahiyetdar makesi [akis yeri] olan (Times)⁷³¹ bu kadar şedit bir lisanla İstanbul'un Türklerden alınmasını iltizam [gerekli bulma] eylemesi, İngiliz siyasetinin bu mesele hakkındaki nokta-i nazarına [görüş] bir delil gibi ad olunur. ...Diğer taraftan Fransız ve İtalyan matbuatının neşriyatından da bu iki milletçe İstanbul'un behemehâl [mutlak] Türklerde kalması şiddetle iltizam [gerekli bulma] eylediği istidlâl olunuyor. ...İngiltere Bolşevikliğin şarka değil de İstanbul tarikiyle [yol] garba sirayet etmesine mani olmak için belki İstanbul'u bir nevi üss-ül-hareke [askeri harekâtın başlangıcına esas olan yer] itti haz [edinmek] etmek ister ki, buna karşı bizim bir şey söyleyemeyeceğimiz tabiidir. ...İngiltere'nin sırf Bolşevikliğin

⁷²⁹ Velid Ebüzziya, daha önce ifade ettiğimiz gibi, İzmir ve Adana'yı mukayese etmiş ve Adana'yı daha kıymetli görmüştü.

⁷³⁰ Velid Ebüzziya, “Bugünkü İçtima”, Tasvir-i Efkâr, 13 Kanun-ı Sani 1920.

⁷³¹ Yılmaz da, The Times için “iki savaş arasının tartışmasız en önemli gazetesi idi” demiştir. Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2002, s. 3.

Karadenize hâkim olabilmesi ihtimali karşısında kendi şark siyasetinin istikbalini, müstemlekatının [sömürgeler] atisini [gelecek] kurtarmak için İstanbul meselesini tamamiyle arzu ettiği surette hâl eylemek arzusunda bulunmasına da belki bir şey denilemez. Yalnız fikrimizce İngiltere'nin şark siyasetine hâkim olmak istemesi, behemehâl Türkiye'nin ortadan kalkmasını istilzam [gerekeltirmek] eyleyemez. ...Herhâlde henüz ümitler büsbütün münkatı' [kesilmiş] olmamıştır ve İngiltere ile anlaşmaya muvaffak olmak için sarf-ı mesai [çalışmak] eylemek vakti büsbütün geçmemiştir."⁷³²

Aynı tarihlerde Refi' Cevad ise, İngiltere'nin İstanbul hakkındaki endişelerine dikkat çekmiştir. Buna göre, Refi' Cevad ile İngiltere'nin kaygısı ortak olup, İttihatçılar'dır: "Dün istihbar eylediğimize göre bizlerin İstanbul'dan çıkarılmaklığımız hakkında İngiltere'de son zamanlarda hads [ortaya çıkan] olan cereyana en kavi [güçlü] bir sebep olarak şu nokta-i nazar gösteriliyormuş: 'Türkler Avrupa'dan çıkarılmayacak olurlarsa İttihat ve Terakki'nin yine mevki-i iktidara gelmesi ihtimali vardır.' ...Şimdiki hâlde ortada bir İstanbul meselesi var. Bu İstanbul meselesi ise İttihatçıların iki de bir de elimizden gitmesine sebebiyet verip de sonra da ah u vah [sızlanma] eyledikleri vilayetlerimizin hiçbirine benzemez. Allah o günü göstermesin. Zira İstanbul'dan çıkarılacaksa şunu katiyetle bilelim ki bunun sebep-i hakikisi İttihatçılar'dır. ...İttihatçının bulunduğu bir muhitte emniyet ve huzurun mevcut olamayacağını Avrupa pek güzel anlamış ve bilmiştir. İngiltere, İttihat ve Terakki'nin bulunduğu muhit ile telifkâr [uyuşma] olamaz. Çünkü adildir. Fransa, İttihat ve Terakki'nin bulunduğu muhit ile ünsiyet [dostluk] edemez, çünkü hürriyetperverdir. İtalya, İttihat ve Terakki'nin bulunduğu muhit ile uzlaşamaz. Çünkü nezaket-i siyasîyesi vardır." Devamında Refi' Cevad, İttihat ve Terakki'nin ne adalet ne hürriyet ne de nezaket-i siyasîye ile bir işinin olduğunu söylemiş ve eklemiştir: "Sırası geldiği zaman takip eylediği siyaseti menafi-i maddiye ile ölçmeye tenezzül etmemiş bir gazeteci gibi fesimizi arkaya atarak kuvvet ile, cesaret ile söz söyleyebiliriz. Aramızda olan bu yılanlar süründükçe kime ne söylemeye hakkımız var."⁷³³

1920 yılı Şubat ayının ortasında Velid Ebüzziya, Milran'ın İstanbul'un Türkler'de kalması gerektiğini söylemesiyle, Fransa'nın İstanbul'un akıbeti ile ilgili düşüncesini açığa vurduğunu düşünmüştür: "Fransa nihayet Türkiye'nin

⁷³² Velid Ebüzziya, "İngilizlerle Anlaşamaz mıyız?", Tasvir-i Efkâr, 18 Kanun-ı Sani 1920.

⁷³³ Refi' Cevad, "Bir İngiliz Nokta-i Nazarı", Alemdar, 19 Kanun-ı Sani 1920.

mukadderatı ve İstanbul'un akıbeti hakkında ne düşündüğünü resmi bir lisan ile âleme ilan eyledi. Mütarekenin imzalandığı günden beri mukadderatımıza hâkim gibi görünen İtilaf devletleri meyanında [arasında] ilk önce bu cesareti Fransa göstermiş oluyor.”⁷³⁴ Ancak yazar, yine de temkinli olmanın gerektiğini ifade etmiştir: “...Şimdi hiç olmazsa sarıh [açık] surette biliyoruz, ki İtilaf zümresinin İngiltere'den sonra en nafiz rüknü [sözü geçen] olan Fransa, İstanbul Osmanlı payitahtı kalmak üzere bir Türkiye'nin ibka [bırakma] edilmesine taraftardır. ...Fransa'nın İstanbul meselesinde bize müzaherete [yardım] karar vermiş olması mukadderatımızın taht-ı temine [güvence] alınmış olması ve ufk-ı mevcudiyetimizde dolaşan kara ve kanlı bulutların büsbütün çekilmiş bulunması demek değildir. Çünkü Mösyö 'Milran' ın da söylediği üzere Londra Konferansı'nda bizim İstanbul'dan ihracımız da mevzubahis olacaktır.”⁷³⁵

Velid Ebüzziya, bizim konunun en başında verdiğimiz üzere, bir yıl önce İstanbul'un kaybedilmediği için “kurtarılması” gerektiği yönündeki ifadenin aslında yanlış olduğunu söylemişti. Aynı yazar bir yıl sonra ise, dönen dedikoduların tesiriyle, “Gitmemişti ki Kalsın!” başlığı altında İstanbul için fazlasıyla iyimser bir tavır sergilemiştir: “Hayır, biz hiçbir vakit İstanbul'un bizden gittiğine, gideceğine, ihtimal verenlerden değildik. ...Vukuat imanımızdaki, iddialarımızdaki isabeti birer birer meydana çıkarıyor. ...Geçenlerde (Daily Telgraf) İstanbul meselesinden bahsederken, 'Dünyada hiçbir şehir yoktur, ki asar-ı mevcudesiyle, abidat-ı tarihiyesiyle İstanbul derecesinde Türklere, İslamlara ait olduğunu ispat eylesin' demekte idi. Ne garip tesadüf, daha bundan bir iki hafta evvel bir İngiliz gazetesinin itiraf etmeğe dili vardığı bu hakikati, bir buçuk senedir biz belki yüz defa tekrarladık. ...İstanbul İslamlar nazarında kutsi bir beldedir. Çünkü İslamlar tarafından fethi hadis-i şerif ile mübeşşer [müjdelenmiş] ve müeyyedir [doğrulanmış]. Çünkü İstanbul halife-i resul-i rabbilaleminin markidir [merkez], çünkü İstanbul'un her köşesinde bir padişah yatar, çünkü ruh-ı azamları arş-ı aladan bugün dahi bu millete niğehban [gözcü] olan Fatih ile Yavuz'un, o iki şehriyar-ı cihangirin [cihanı zapteden padişah] merkad-ı mübarekeleri [kutsal kabirleri] İstanbul'dadır. Çünkü dört asırdan beri emanet-i mübareke İstanbul'da mahfuzdur [korunmak] ve dört asırdan beri o emanet-i mübareke karşısında kırk hafız gece gündüz tilavet-i kelimullah [Allah'ın kitabını okumak] ile meşgul olarak Türklerin İslam'a

⁷³⁴ Velid Ebüzziya, “(Milran) ın Nutku ve Memleketimizin Akıbeti”, Tasvir-i Efkâr, 15 Şubat 1920.

⁷³⁵ Velid Ebüzziya, “Sıra İngiltere ile Anlaşmaya Geldi”, Tasvir-i Efkâr, 16 Şubat 1920.

hidmetinden büyük ve mübeccel [yüce] bir vazife tanımadıklarını ispat etmektedir.”⁷³⁶

İlerleyen günlerde Velid Ebüzziya “...Ecnebi gazeteleri içinde Türkiye hakkında munsıfane [insaflı] neşriyatta bulunanlara pek az tesadüf edilir. Eskiden beri matbuat-ı ecnebiye bize karşı pek mutaassıbane ve bi-insafane [insafsızca] meslek takip ederler. Ecnebilerle daimi surette aramızın açık olmasının başlıca sebeplerinden biri de budur” dese de, bir Fransız gazetesi olan Tan’ın payitaht hakkındaki sözlerini takdir etmiştir: “İstanbul’un Osmanlı payitahtı olarak ibkası [bırakmak] münasebetiyle (Tan)ın yazdığı makale-i mühimmenin [önemli makale] tercümesi dünkü nüshamızda münderic [yer almış] idi. Kar’ilerimizin [okuyucu] okumuş olacağı üzere bu makale, mütarekeden biri lehimize vuku bulan neşriyatın en kıymetdarı, en hakgüyânesi [hakkı söyleyen] ad olunabilir.”⁷³⁷

Kuva-yı Milliye’nin çabalarını her zaman takdir eden, hatta İstanbul hükümetlerinin bile gösteremediği dirayeti Anadolu’nun bu hareket ile sergilediğine vurgu yapan Velid Ebüzziya, Avrupa’da İstanbul’un Müslümanların elinde kalması yönündeki kanaatin oluşmasında da Kuva-yı Milliye’nin rolünün olduğunu söylemiştir: “Anadolu Harekât-ı Milliyesi, hangi şerait [şartlar] içinde vuku bulduğu nazar-ı itibara [göz önüne] alınmak şartıyla, şüphesizdir ki bu milletin an-ı teessüsünden [kuruluş] beri gösterdiği azamet-i icraatın şahikası [zirve], şaheseri ad edilmeye lâyıktır. Bu harekât hiç şüphesiz arş-ı alada ruh-ı peygamberi şad [memnun] ediyor, çünkü bu harekât sayesinde, ki İslâm’ın makr-i hilafeti [hilafet merkezi] olan İstanbul yine İslam’ın en fedakâr hadimleri [hizmetçiler] olan Türkler’de ibka [bırakma] ediliyor, bu harekât sayesinde, ki Anadolu’nun inkısamdan [bölünme] vikayesi [koruma] esbabı temin edilmiş bulunuyor. Bu harekât sayesinde, ki Türkiye hiç şüphesiz, padişahıyla, Türk milletiyle ve milli hududuyla hür ve müstakil bir memleket olarak yaşayacak ve bu suretle dünya yüzündeki bütün Müslümanların, dün olduğu gibi yarın da son melce-i rahm [sığınılacak kapısı] ve şefkati, son penah-ı emanet ve siyaneti olarak kalacaktır. Milletın bu hudapesendane [Allah’ı hoşnut edercesine] azim ve gayreti, ecdadın ulu himmetinden bir misal-i bi-nazir [eşsiz örnek] olan bu son celadet [yiğitlik] ve hamaseti [cesaret], çok şayan-ı teessüfdür [üzücü], ki hemen kendisine münhasır

⁷³⁶ Velid Ebüzziya, “Gitmemişti ki Kalsın!”, Tasvir-i Efkâr, 19 Şubat 1920.

⁷³⁷ Velid Ebüzziya, “(Tan) ın Makale-i Mühimmesi ve Kuva-yı Milliye”, Tasvir-i Efkâr, 28 Şubat 1920.

*[sınırlı] kalmış, kendisine tarik-i necat [kurtuluş yolu] ve selamette rehber olması lazım gelen İstanbul'dan hemen hiçbir teşvik ve terkible [destek] mazhar olmamış, ne milletin mukadderatından mesul olan rical-i hükümet, ne sahib-i ilm ve irfan geçinen tabaka-i münevvere [aydın tabaka], ne de vatanın hayat ve mematından hepimizden ziyade alakadar olan en yüksek makamlar, milletin bu fedakârlığıyla mütenasip [uygun] surette vazifelerini ifa etmemişlerdir. ...Mamañih [öyle olmakla beraber] bugün bile vakit tamamıyla geçmiş değildir. Bugün bile asıl faydanın ağıyardan [düşman] değil ancak yardan [dost] gelebileceğini idrak edebilirsek vatana pek büyük hizmetler ifa edebiliriz. Bizde padişahlar görülmüştür, ki bir gecede karadan kırk elli gemi yürütmek gibi tarihte bir misli daha görülmemiş harikalar ibraz [göstermek] etmişlerdir, fakat o padişahların o harikaları yapmak için istinat [dayanmak] ettiği kuvvet, hep millet idi. O kırk elli gemiyi bir gecede karalarda çekip sürükleyen kollar, milletin kolları idi. İstanbul'u fethederken hazreti Fatih'in muini [yardımcı] olan mücahitler, Yavuz Sultan Selim'e Mısır da hilafeti ihraz [elde etmek] ettiren, İran'da Çaldıran Muharebesi'ni kazandıran millet bugün de mevcuttur. Ve Namık Kemal merhumun "Fitrat değişir sanma, bu kan yine o kandır" dediği gibi dört asır evvelki harikaları yapan millet üç sene evvel Çanakkale harikasını da yapmış, nihayet bu sene içinde Anadolu ittihat-ı millisini husule [meydana getirmek] getirmiştir."*⁷³⁸

16 Mart 1920'de, yani İstanbul'un işgal edildiği günde Velid Ebüzziya Ermeniler hakkında yazmıştır. Yazar, ancak işgalin üçüncü gününde yaşanan durum hakkında bilgi vermiş ve şöyle demiştir: "...Memleketimizin bugün düçar [maruz kalmak] olduğu vaziyetten, herhangi fırkaya mensup olursa olsun, halis [samimi] hiçbir Müslüman ve Türk yoktur, ki pek ziyade müteellim [kederli] ve meyas [ümitsiz] olmasın. Ahvalin [durum] bu şekli almasına bile bile kimse sebebiyet vermeyi istemezdi."⁷³⁹

Buna karşın Refi' Cevad, 17 Mart 1920'de, İstanbul'un başına gelenlerden sorumlu tuttuğu Kuva-yı Milliye hakkında çok sert bir yazı kaleme almıştır: "Yirmi dört saat zarfında vuku bulan hadisat [olaylar] memleketin vaziyetinde mühim bir tebeddül [değişiklik] husule getirdi. Memleketi bu hâle getirdikten sonra bile hâlâ

⁷³⁸ Velid Ebüzziya, "Milletin Fedakârlığı Karşısında", Tasvir-i Efkâr, 29 Şubat 1920. Bu yazı bizce, uzun bir sessizlikten sonra, ki bu sessizliğin sebebini bizde merak ediyorduk, Velid Ebüzziya'nın Kuva-yı Milliye hakkındaki en hissiyatlı yazısıdır. Hatta ta başından beri en dokunaklısı olmaya adaydır.

⁷³⁹ Velid Ebüzziya, "Anlaşmak Lazım", Tasvir-i Efkâr, 19 Mart 1920.

kanlı eller ile vatanın mukadderatına karışmaktan vazgeçmeyen hazelenin [alçaklar] nihayet nelere sebep olduğu görüldü. Vah güzel vatanım, vah şerefli memleketim! ...Vaziyetin aldığı bu şekil karşısında nevmid [ümitsiz] olmaya mahal yoktur. Bilakis bu memleketin senelerden beri muhtaç olduğu icraatin muvaffakiyetle husulü memleketimiz için bir eser-i felahtır. Milletın şunu katiyetle bilmesi icap eder ki düvel-i İtilafiyenin bu tedabiri ittihaz edilmesi doğrudan doğruya İttihatçıların elinden milleti kurtarmak için yapılmıştır. ...Böyle olmakla beraber istemezdik ki bu icraati düvel-i İtilafiye yapsın. Bu, mütarekeden sonra gelen hükümetlerin vazifesi idi. Bir türlü yapamadılar miskinlikten başka bir şey görmedik. Böyle meclis, böyle teşkilat, böyle müteredit [cesaretsiz] idarenin netayici [sonuçlar] böyle olur. Beğenilmeyen Ferid Paşa zamanında hiçbir zaman devlet bu elim [acı veren] vaziyete düşmemiştir. Bütün millet Kuva-yı Milliye'nin faaliyet-i milliye namıyla yediği herzenin tarihini takvimden koparıp saklamalı ve her İttihatçının suretine [suratına] tükürdükten sonra o takvimden yaprağı onun alınına yapıştırmalıdır. ”⁷⁴⁰

Yukarıda her iki yazarın ifadelerinden anlaşılacağı üzere, İstanbul hakkındaki kaygı ortaktır. Orası devletin ve hilafetin merkezidir. Velid Ebüzziya bunu en iyi kanıtlayanın bu uğurda canını ortaya koyan Anadolu hareketi olduğunu söyler. Refi' Cevad ise onun kaybindan Anadolu hareketini sorumlu tutar. Nitekim Refi' Cevad, son zamanda meclisin İstanbul'da toplanması gerektiği yönündeki ısrarı kadar, İstanbul'un önemine dikkat çekmemiştir. Analiz ettiğimiz kadarıyla Refi' Cevad, İstanbul'un işgaline İzmir'in işgalinde gösterdiği tepkinin bir benzerini göstermiştir. Zira o, İzmir'in işgali ile birlikte Türk vurgusunu ziyadesiyle yapmış, Yunanistan ve Venizelos hakkında ağır ifadeler kullanmış ancak zamanla bu işgali İngiltere'nin Osmanlı'ya attığı bir “ikaz tokatı” olarak yorumlamıştı. İzmir'in işgali protestolarının ise bir zaman sonra “şov”a dönüştüğünü belirtmişti. Aynı şekilde o, İstanbul'un işgalinin de baş sorumlusu olarak Kuva'yı Milliye'yi görmüş ve bu yüzden adı geçen hareketi işgal sonrasında tebrik etmiştir.

⁷⁴⁰ Refi' Cevad, “Yaşasın Kuva-yı Milliye”, Alemdar, 17 Mart 1920. Refi' Cevad'ın attığı başlıktan, İstanbul'un işgalinden kimleri sorumlu tuttuğu kolaylıkla anlaşılmaktadır.

III. BÖLÜM

ALEMDAR VE TASVİR-İ EFKÂR'IN BİRBİRLERİ, OKUYUCULARI İLE İLİŞKİLERİ VE MÜTAREKE DÖNEMİNİN DİĞER SOSYAL MESELELERİ

3.1. Alemdar'da Tasvir-i Efkâr-Tasvir-i Efkâr'da Alemdar

İlk iki bölümün konularının genellikle siyasî meseleler ile alakalı olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu konulardan önemli bir kısmının, fikri akımlar, Ermeni meselesi ve diğer azınlık meselelerinde olduğu gibi, geçmişten miras kaldığını da belirtmiştik. Bu başlıkta ise süregelen siyasî meseleler bulunmamakla beraber, Refi' Cevad ve Velid Ebüzziya'nın daha ziyade karşı karşıya geldikleri konular söz konusu edilecektir. Ancak onların genel itibari ile birbirlerine muarız oldukları noktalar, Kuva-yı Milliye konusunda olduğu gibisiyasî meseleler ile alakalı olduğu için, siyaset ister istemez bu başlık içinde de kendisine yer bulacaktır.

Çalışmaya başlamadan önce ne Refi' Cevad'ın Tasvir-i Efkâr'ı, ne de Velid Ebüzziya'nın Alemdar gazetesini bu derece kendi yayınlarında söz konusu edeceklerini tahmin etmemiş idik. Hatta adı geçen yazarların köşe yazılarını okurken mütarekenin imza tarihinden uzaklaştıkça yaptığımız seçimin isabetli olup olmadığı konusunda tereddütler içine girmiştik. Ancak aylar geçtikçe yazar seçimi konusunda ne kadar doğru bir tercih yapmış olduğumuzu anladık.

İlk iki bölümün başlıklarında, iki yazarın çeşitli meseleler hakkındaki fikirlerini yansıtmaya çalıştık. Geriye dönüp baktığımızda adı geçen yazarların en çok fikir ayrılığına düştükleri konular Arap isyanı, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey hadisesi ve manda-himaye üzerinde olduğu rahatlıkla görülecektir. Diğer taraftan İttihat ve Terakki konusunda her iki yazar da fırka hakkında çok ağır ifadeler kullanmışlardır. Zira onların birbirine en çok yaklaştıkları konu İttihat ve Terakki aleyhtarlığı gibi görünmektedir. Ne var ki iki yazar, ilerleyen süreçte birbirine en çok yaklaştıkları konuyu farklı yorumlamaları nedeniyle, başka hiçbir meselede olmadığı kadar sert bir şekilde karşı karşıya gelmişlerdir. Velid Ebüzziya başından beri Anadolu hareketini ve Mustafa Kemal Paşa'yı destekler yönde yazılar yazmıştır. Esasında Refi' Cevad da Anadolu hareketinin ilk zamanlarında bu harekete karşı bir tavır sergilememiştir. Hatta Mustafa Kemal Paşa'ya olan sempatisinden köşesinde

bahsetmiştir. Fakat zamanla Refi' Cevad, Anadolu hareketinin içinde İttihatçıların bulunduğu uyarısını sıklıkla yapmaya başlamıştır. Bir müddet sonra ise İttihat ve Terakki ile Anadolu hareketinin ruhen aynı oldukları kanaatine varmıştır.

Yazarların makalelerinden kesitler sunmaya geçmeden önce şunu da ifade etmeliyiz ki, Alemdar yazarı Refi' Cevad, Tasvir-i Efkâr yazarı Velid Ebüzzıya'ya göre daha sert bir tonda kalemini oynatmıştır. Bu durum yazarların hemen birkaç yazısını okuyarak da fark edilebilecek bir husustur. Şimdi, adı geçen iki yazar ile onların gazetelerinin, kendi köşelerinde ve gazetelerinde birbirlerine ne şekilde göndermelerde buldukları meselesine geçebiliriz.

Yukarıda Velid Ebüzzıya'nın İttihat ve Terakki aleyhtarı yazılarının çoğunlukta olduğunu söylemiştik. Ancak Refi' Cevad başından beri Tasvir-i Efkâr'ın İttihatçı taraftarı gazeteler arasında bulunduğunu vurgulamıştır. Nitekim Alemdar yazarı Refi' Cevad, 1919'un Ağustos ayında yazdığı bir makalede, Vakit ile Tasvir-i Efkâr gazetelerinin ortak yönlerinin İttihat ve Terakki hayranlığı olduğuna işaret etmiştir: *"Biz esas itibarıyla içtihadı olan efkâra muarız değiliz ve arkadaşlarımız da açıkça söylesinler: Biz, İttihat ve Terakki'ye taraftarız desinler! ...Üç kelimelik bir cümleyi söylememek için bin dereden su getirmek mütemadiyen [sürekli] başka mevzuları ağızda sakız gibi çiğnemekten bir şey anlamıyoruz. Bilfarz Tasvir-i Efkâr refikimizi ele alalım: Tasvir-i Efkâr ilk intişarında herkes gibi İttihat ve Terakki'ye son derece taraftar idi. Arası biraz geçti. Ebuzziya merhum Cavid Bey'e hitaben "Satar Ali Oyunu" makalesiyle (Antisemit) bir meslek tuttu. Zaman geçti Yunus Nadi Bey'i sermuharrirliğine [başyazar] geçirerek bunun büsbütün aksi bir cereyana taraftar oldu... Derken mütareke zamanı birden bire muhalif oldu. Biraz daha sonra müfrit [aşırı giden] bir İslam gazetesi oldu. Şimdi ise İttihat ve Terakki'yi unutmuş, ne vaziyette olduğunu kendisi de bilmez bir hâlde. Vakit refikimize gelince: Durmuş durmuş nihayet bir gün dayanamayarak Yunus Nadi Bey lehinde bir sütun makale ile ağzındaki baklayı çıkarıvermişti. Böyle olacağına bu zevat-ı kiram gazetelerinin isimleri altına müstakil, bitaraf, falan gibi sıfatlar arayacaklarına İttihat ve Terakki programına taraftar gazetedir, cümlesini yazıvermiş olsalar ortaya bir koz konulur ve ona muarız bulunanlar aşk ile şevk ile ona itiraz edebilirlerdi. ...Pek güzel biliyoruz ki bugün düştü, söndü denilen İttihat ve Terakki payitahtta bazı mevani [engeller] olmasa hemen bir beyaz at bulur. Üstüne yeni bir Enver bindirir. Bab-ı Ali'de birkaç dandundan sonra lazım gelen makamlara oturuverirler ve rüfeka-yı*

muhteremimiz [muhterem arkadaşlar] de o zaman istedikleri gibi meydanı boş bularak bütün dertlerini dökerler.”⁷⁴¹

Alemdar yazarı Refi’ Cevad çoğu zaman yazılarında İttihat ve Terakki yönetimi zamanında yaşadığı sürgün hayatından bahsetmiştir. Yazarın bunu sıklıkla dile getirmesi, zannederiz ki Velid Ebüzziya’nın aşağıdaki satırları yazmasına sebep olmuştur. Velid Ebüzziya’nın yaklaşımı ise sürgünden sürgüne fark olduğu yönündedir: “*Memleket on senedir bir eşkiya çetesinin*⁷⁴² *elinde bin türlü mezalim ve taaddiyata [zulümler] sahne oldu diye, feryat edenlerin hâline bakınız, onlar bütün bu mezalim ve itisafata [haksızlıklar] rağmen yine burada yaşadılar, sürüldülerse yine bu memleketin bir köşesine sürülerek orada hiç olmazsa yine kendilerine dest-i muaveneti [yardım eli] uzanan birkaç sahib-i vicdan dindaşı buldular. Sonra yine bir devre-i felah geldi ve İstanbul’a avdet [dönmek] ettiler. Gürültü etmek istedilerse yine dinleyecek kulağı burada buluyorlar. Doğru ve halisane gitmek isterlerse yine bu milletin kalbinde yer tutacaklar, o sayede inam [nimetler] ve eltafın [lütuflar] envaini nail olacaklardır. Hülasa [özetle] safayı da, cefayı da ancak bu memlekette çekebilirler. Allah göstermesin, bu mülk ve millet istiklalini, mevcudiyetini kaybederse artık muhalif, muvafık hatta hain ve ahlaksız hiçbir fert-i vatan için yaşamak imkânı kalmaz. Ecnebinin hürriyet ve şeref-i milli bahasına temin edeceği menafi [menfaatler] kadar istifadesi acı bir şey olmadığı gibi onun zulm ve cefası kadar bi-rahm [merhametsiz] ve aman bir şey tasavvur edilemez.*”⁷⁴³

Velid Ebüzziya’nın yukarıdaki satırları yazdığı makalesinin ertesi günü Refi’ Cevad, “Evet; Neden Anlaşmayalım? Tasvir-i Efkâr’a” başlıklı bir köşe yazısı kaleme almıştır. Bu yazıda Refi’ Cevad yine, Velid Ebüzziya’nın biraz küçümsemiş olduğu sürgün hayatına değinmiştir. Münakaşa konusu ise Anadolu hareketi içinde İttihatçıların olup olmadığıdır. Refi’ Cevad’ın bu yazısında başyazarı bulunduğu Alemdar’ı, Peyam ve İstanbul gibi Anadolu hareketine tamamen karşı olan gazetelerden farklı bir konuma yerleştirmesi önemlidir: “*Dünkü Tasvir-i Efkâr, “Neden Anlaşmayalım?” serlevhasıyla bir makale yazıyor. ...Tasvir sermuharriri cümlelerinin maksudunun [maksat] bir olduğu hâlde anlaşmamaklığımızın esbabını [sebepler] arıyor. Evet bizde bu esbabı arıyoruz ve şöyle buluyoruz. İtiraza, tenkide*

⁷⁴¹ Refi’ Cevad, “Açık Konuşalım!”, Alemdar, 8 Ağustos 1919.

⁷⁴² Gördüğümüz gibi İttihat ve Terakki için sürekli bir şekilde Refi’ Cevad’ın yaptığı çete yakıştırmasını Velid Ebüzziya da yapmıştır.

⁷⁴³ Velid Ebüzziya, “Neden Anlaşmayalım”, Tasvir-i Efkâr, 29 Teşrin-i Evvel 1919.

[eleştiri] adem-i tahammül [tahammülsüzlük]. Şimdiye kadar memlekette bütün ihtilafat bundan tevellüt [doğmak] eylemiştir. Mutlaka yapılan her şeyi beğenmek mecburiyeti var. Anadolu Harekâtı, Hareket-i Milliye olduğu için kendimizi de bu hareketin aza-yı tabiyesinden [doğal üye] ad ederek uhdemize düşen vazifeyi ifa eylemek istedik. Derhal bir tufan-ı şikâyet başladı.

- Anlaşmalı! Evet anlaşmalı.
- Gel bakalım arkadaş. Şöyle otur! Seninle görüşelim. Konuşalım. Anlaşalım.
- Anlaşalım efendi.
- Senin adın ne?
- Refi' Cevad.
- Babanın adı?
- Ali Muhiddin.
- Müslüman mısın?
- Elhamdülillah.
- Türk müsün?
- Su katılmamış.
- Sanatın?
- Gazetecilik.
- Başka iş bilmez misin?
- Hayır. Ömrümde başka sanat bilmem.
- Derdin nedir?

Anlatayım. Ben Müslüman ve hakiki Türk'üm, fahri değil. Binaenaleyh beni bu memleket yetiştirdi. Şimdiye kadar bu vatanın nan ve nimetiyle perverde [yetişmek] oldum. Babamı da, babamın babasını da, onun babasını da ceddimizi cibiliyetimizi bu toprak beslemiş. Şimdiye kadar bu hasta vatanın kanını, iliğini emmek isteyen canilerle çarpıştığım için gençliğimin en güzel senelerini menfalarda [sürgün] geçirdim. Yedi sene jandarma kırbacı altında Anadolu'yu dolaştım. Oraları benim yurdum, yuvam idi. Menfa demeye bile dilim varmaz. Irkımın necabetini [temizlik] bilhassa felaketini gördüm... Halkın ihtiyacatını [ihtiyaçlar] takdir ettim. Payitahta döndüm. Mütarekeden sonra gelen bütün hükümetlerin de vatani kurtaracak faaliyetten mahrum olduklarını anladığım için hepsine muarız bulundum. Memuriyet, mevki gibi emeller benim semtime değil hatırıma gelmez. Zaman geldi. Anadolu'da Ferid Paşa hükümetine karşı bir galeyan hasıl oldu. Millet

mevcudiyetini gösteriyordu. Sivas'ta namuslu şahsiyetler bu hareketin önüne düşmüşlerdi. Ferid Paşa hükümeti lehülhamd [Allah'a hamdolsun] düştü. Harekât-ı Milliye'de İttihatçılık yok deniliyordu. Fakat o yılanlar kutsi bir gayeyi de telvis [kirletmek] ediyorlardı. Sokulmuşlardı. Geçmiş zamanın tatlı avanını [vakitler] tekrar yaşayacaklardı. Bunun için ahdıma düşen bir vazife vardı. Derhal Harekât-ı Milliye'yi mantıka davet etmek. Bunu yaptım. Derhal müthiş bir sada-yı itiraz yükseldi:

-Harekât-ı Milliye'de İttihatçılık yoktur.

...Bilirsiniz ki, dünyada beni beşer hatadan salim [noksan] olamaz. Hatanın tamir edilmemesi daha müthiş bir hata demektir. Sivas'ta bulunan Hareket-ı Milliye rüesasının namuslarından, hüsn-i niyetlerinden eminiz. Fakat Ankara'da yapılan fecayi [felaketler] bizce muhakkaktır. Bunu ihtar etmeyelim mi? İhtar edince neden dolayı hissiyata kapılır? Bizim Harekât-ı Milliye hakkındaki nokta-i nazarımız Peyam ve İstanbul rüfekamız [arkadaşlar] gibi değildir. Onların kanaatleri tamamen Hareket-i Milliye'ye aleyhtarlık suretindedir. ...Harekât-ı Milliye'nin Ankara'daki rüesası tamamen İttihatçılar'dır. İsimleri de, yaptıkları cinayetler de malumunuzdur... Niçin hakikatı balçıkla sıvamak istiyorsunuz? Hükümet-i hazırta muhterem ve namuslu şahsiyetlerdir. Biz Harekât-ı Milliye'de yolsuzluk edenlerden bahsettikçe siz hükümeti müdafaa ediyorsunuz, yalnız ne kadar mugalâtaya [safsata] düşüyorsunuz. Hükümet-i hazırta bitaraf zevattan mürekkebdir. Cümlesi pırlanta gibi adamlardır. O başka. Anlaşmak için dinleşmek lazımdır. Dinlemeye tahammül ediniz. Biraz makul olalım, beraber düşünelim ve öyle anlaşalım. Olmaz mı?"⁷⁴⁴

Devam eden günlerde iki gazetenin karşılıklı yazıları yine Anadolu hareketinin mahiyeti hakkındadır. Velid Ebüzziya bu sefer Alemdar gazetesinin ismini de zikrederek şöyle bir makale kaleme almıştır: "...Muarızlarımızın da biraz insaf temayülâtı göstermeleri şartıyla, kendileriyle nasıl olsa anlaşıp uyuşabileceğimiz hakkındaki iman ve itminanımız [kararlılık] sarsılmıyor. İki gün evvel yazdığımız bir makaleyi dün mevzubahis eden Alemdar'da bu insafın eserini gördüğümüz vechile memnun olduk. Görülüyor ki her şeye rağmen ümit kesmemekte ve (Cümlelerin maksudu bir ama rivayat muhtelif) kavlini zikretmekte haklı imişiz. Alemdar sahibi de bizim gibi anlaşmanın mümkün olabileceğine kail [inanmış] bulunuyor ve fakat bunun için her şeyden evvel birbirimizi dinlememiz iktiza

⁷⁴⁴ Refi' Cevad, "Evet; Neden Anlaşmayalım? Tasvir-i Efkâr'a", Alemdar, 30 Teşrin-i Evvel 1919.

[gerekmek] edeceğini ileri sürüyor ve diyor ki: 'Anlaşmak mümkündür, yalnız bunun için itiraz ve tenkide tahammül lazım!' Çok doğru bir mütalaa ve mütalebe [istek]. Karşı karşıya iki muarız yekdiğerinin itirazat ve tenkidatını dinlemeye tahammül etmez de, işi münakaşa ve müşateme [dövüşme] veyahut mugalâta ve tezvire [yalan karıştırma] dökerlerse elbet anlaşmak kabil [mümkün] olmaz, anlaşmak üzere oturmuş olanlar ekseriyetle bizde olduğu gibi, boğuşmak üzere yerlerinden kalkarlar. ...İtiraz ve tenkide tahammül edememekte sultan Hamid idaresinden sonra, en ileri giden kuvvet İttihat ve Terakki cemiyeti olmuştu. ...Mesela Ziya Gökalp Bey gibi bütün zamanını ilim ve irfana hasretmiş olanlar bile, mesela içtimai bazı içtihadatı hakkında mütalaa dermiyanı [söylemek] imkân haricinde idi. ...Bütün asar-ı elimesi meydanda olan bu sükûtun esbab ve avamili [sebepler] böylece malum olduktan sonra artık yine itiraz ve tenkide tahammül etmemekte içimizde tereddüt edenler bulunursa, o vakit hakikaten memleketimizin atisinden [gelecek] suret-i katiyede [kesinlikle] ümidi kesmek lazım gelir. ...Alemdar bugün anlaşmaya mani olan en büyük sebebin itiraz ve tenkide tahammül etmemekten ibaret olduğunu söylüyor. Fakat yine kendisi de itiraf eder ki İttihat ve Terakki'nin en büyük hasmı [düşman] olan Ferid Paşa zamanında da tenkit ve itiraza hatta İttihatçılar zamanında olduğu kadar bile tahammül edilmezdi. İşte bu sebepten biz herhangi fırka, herhangi hükümet mevki-i iktidara gelirse gelsin memleketin bir idare-i salimeye mazhar olamayacağına, eski hamam eski tas kavlinin hükmü bu memlekette daima cereyan edeceğine kail [inanmış] olmuş ve binaenaleyh ümidi kestiğimiz zamanlar bulunmuştu. Fakat burada dikkat edilecek pek nazik nokta var. İtiraz ve tenkit müfid [faydalı] ve müsmir [olumlu netice veren] olabilmek için mutlak hüsn-i niyet [iyi niyet] ile yapılmalı, mutlak meşru, muhik [haklı] ve mutedil [ılımlı] olmalı. Bu nokta hakikaten pek ince, pek ehemmiyetlidir. Çünkü itiraz ve tenkidin, halisiyet [doğruluk] ve samimiyetini takdir ve tayin için kat'î [kesin] ve katı' [keskin] bir mizan ve mikyas [ölçü] yoktur. Bir tarafın pek meşru gördüğü bir tenkidi, diğer taraf bilakis pek muzır [zararlı] ve suiniyet [kötü niyetli] ile alude [karışmış, dolu] ad edebilir. Bu iki takdirden hangisinin doğru olduğunu kim tayin edecek? Mamefih işte bunu tayin edecek mizan da büsbütün mefkud [yok] değildir, ki oda efkâr ve hissiyat-ı umumiyedir. ...Şimdi Alemdar'a soruyoruz. (Dinime dahleden bari Müslüman olsa) fehvasınca bizi mesleksizlikle itham eden bu gazete, Harekât-ı Milliye zuhur ettiği vakit bizden çok fazla taraftarlık etmiş ve daha bir hafta evvel Harekât-ı Milliye'nin İttihatçılıktan çetecilikten ibaret bulunduğunu iddia ederken yine birdenbire tebdil-i

lisan [ağız değiştirmek] ile bu harekâtın meşruiyetini, makbuliyetini, İttihatçı dediği gazetelerden daha ziyade kuvvetle ortaya sürmüş değil miydi? Aynı gazete bugün yine tebdil-i lisan ve meslek ile (Harekât-ı Milliye'yi) soygunculuk, tehcir ve takdir ile ithama kalkışırsa, bu nazik zamanda bu kadar ulu orta meydana çıkarılan (itiraz ve tenkit) muhik [haklı] ve makul denilebilir mi) Alemdar'ın Harekât-ı Milliye için gayet güzel bir tavsifi var. Bu harekât mademki (milli)dir, biz de onun aza-yı tabbiyesindeniz, diyor. Çok iyi bir tahlil ve tefsir. İşte Harekât-ı Milliye ile fiilen hiçbir alakamız olmadığı hâlde bu harekâtın zuhur edip de ilk netayicini [sonuçlar] hasıl ettiği zaman biz de böyle düşündüğümüz için o harekâta taraftarlık etmiş idik ve hâlâ da o harekâtın saadet ve selamet-i memleket namına hayırlı neticeler husule getireceğinden ümitvar olduğumuz için taraftarlık ediyoruz. Teşkilat-ı Milliye'nin, İttihatçıların falan müdahalesiyle ve bahusus [özellikle] malum düşmanların tesvilat [aldatma] ve tahrikâtıyla fena bir tarik [yol] tutması büsbütün gayri muhtemeldir iddiasında da değiliz. Fakat bu fenalığa temayül ihtimali, öyle bir hafta, on beş günde taayyün [ortaya çıkmak] edemez. Hele biraz bekleyelim. Alemdar kendisi de hâlâ bugün Sivas'taki Harekât-ı Milliye erkânının namus ve hamiyetinden bahsediyor. Eğer bu doğru ise, o vakit o erkânın zir-i idaresinde [idaresi altında] bulunan diğer bir kuvvetin (Ankara)da bugün tehcir ve taktil [öldürme işleri] ile meşgul olduğunu iddia etmek kadar mantıksızlık olamaz. ...Biz Ankara'da hiçbir şey olmadı iddiasında da değiliz. Fakat maksat memlekete hizmet ve Kuva-yı Milliye'yi hataya düşmekten siyanet [korumak] ise, herhâlde bu vukuatı öyle izam [büyük göstermek] etmek, hiçbir vakit muhik [haklı] ve meşru bir (itiraf ve tenkit) mahiyetinde ad edilemez. Mamefih biz yine tekrar ediyoruz, muarızlarımızın her türlü mugalâtalarına [safсата], bahanelerine, mesleğimiz hakkında çocukça isnatlarına rağmen, yine bir zemin-i itilaf [ortak nokta] bulunacağına kailiz [inanmış]. Yeter ki karşımızdakiler Müslüman olsun, mesleğimizin esasını (Bütün Müslümanlar kardeşirler) mealinde olan emr-i ilahi teşkil eylediği cihetle Müslümanım diyen hiçbir fert tasavvur etmiyoruz, ki biz er geç onunla ittihat etmeyelim... ”⁷⁴⁵

Ertesi günü Refi' Cevad ise “Hah Şöyle... Biraz Yola Gelin!” şeklinde ilginç bir başlık ile Velid Ebüzziya'ya mukabelede bulunmuştur: “Dünkü Tasvir-i Efkâr refikimiz [arkadaş] (artık refikimiz diyebilirim) nihayet hakkımızı teslim ediyor.

⁷⁴⁵ Velid Ebüzziya, “Elbet Anlaşabiliriz”, Tasvir-i Efkâr, 31 Teşrin-i Evvel 1919.

Tabir-i amiyanesiyle artık yola geliyor... Matbuatı allak bullak eden bu meseleyi ortaya attığımız zaman tekzib [yalanlamak] edilmemizi, aldığımız haberlerin doğru çıkmamasını temenni eylemiştik. Fakat maatteessüf bizim dediklerimiz doğru çıktı. Bunu Tasvir-i Efkâr dün itiraf ediyor. Tasvir-i Efkâr'ın hüsn-i niyet [iyi niyet] sahibi bir adam olduğumuzu da kaydetmesi yine bizce mucib-i memnuniyettir [memnuniyet verici]. Tasvir hakikate doğru bir adım atmıştır ve dediklerimizin bir kısmını itiraf etmekle yine memduh [beğenilecek tarzda] bir harekette bulunmuştur. Teşekkür ederiz.⁷⁴⁶ Evvela Tasvir'in bize tariz [sitem] eylemiş bulunduğu noktaları işaret ederek tespit edelim ki zühul [yanlışlık] hasıl olmasın. Biz Tasvir-i Efkâr'ı mesleksizlikle itham ettik. Tasvir bunu da itiraf ediyor. Evet biz mesleksiziz, fakat 'dahleden dinimize bari Müslüman olsa' diyerek bizim de mesleksiz olduğumuzu söylüyor. Biz Harekât-ı Milliye'nin hiçbir zaman aleyhinde bulunmadık. Hatta Ferid Paşa gibi bir kâbusun izalesine [gidermek] hizmet etmiş olması itibarıyla büyük bir hizmet eylediğini de inkâr eylemedik. Sivas'ta bulunan Harekât-ı Milliye rüesası hakkında daima hakikati söyledik. Yani meziyetlerini tadad [saymak] eyledik... Harekât-ı Milliye zuhur ettiği zaman Tasvir'den fazla taraftarlık etmişiz, elbette Harekât-ı Milliye'ye taraftar olunmaz mı? Bugün yine Tasvir-i Efkâr'dan fazla taraftarız. Yalnız bazı gazeteler gibi ikide birde Sivas'a telgraflar çekerek bizler gibi hak ve hakikatten başka bir şey düşünmeyenler hakkında yalan yanlış haberler vererek efkârı taglit [yanıltma] etmeyiz. Mustafa Kemal Paşa kimdir? Efrad-ı milletten bir adam. Harekât-ı Milliye'nin reisi imiş. Bizim için şahsı mevzubahis değildir. Mevzubahis olan cihet, gaye, hedef ve neticedir. Mahaza Mustafa Kemal Paşa'nın şahsı da ayrıca mevzubahis olabilir. Bilfarz bu hareketin başında Enver olmuş olsaydı Harekât-ı Milliye, Harekât-ı Milliye olmazdı. Tasvir-i Efkâr'a göre biz bugün tebdil-i lisan [ağız değiştirmek] ederek Harekât-ı Milliye'yi soygunculuk, tehcir ve taktik ile ithama kalkışıyormuşuz! Ne fikr kabiliyetsizliği yarabbi. Bir insanın bu mantıksızlığa düşmesi için ya deli veyahut mankafa olması lazımdır. Biz

⁷⁴⁶ Refî' Cevad yaklaşık iki ay sonra Tasvir-i Efkâr'la olan bu sözde yakınlaşma hakkında şöyle demiştir: "...Tasvir-i Efkâr'la adamakıllı çarpıştığımız günlerden biraz sonra bu iki hırçın kardeşin büyüğüne tesadüf eylemiştim. Pek hoşuma giden tatlı bir safiyet ile: -Azizim, bizim içimiz ne ise dışımız da birdir. Hissiyatımızdan gayri bir surette hareket etmeyiz. Başka başka düşünce sahibi değiliz... demişti. Tasvir'in sahipleri tarafından söylenen bu cümleyi samimiyetle kabul etmek mecburiyetinde idik. Filhakika aramızda zuhur eden bir münakaşada hakkımızı teslim etmek hakşinaslığında da bulunmuşlardı." Refî' Cevad, "İntihabat Az Çok Yolunda Giderken...", Alemdar, 31 Kanun-ı Evvel 1919.

Harekât-ı Milliye'yi soygunculuk veya falan ile itham etmiyoruz. Hareket-i Milliye namına şu veya şu şahsın yaptığı cinayetleri zikr ediyoruz. İttihat ve Terakki de böyle olmadı mı? İttihat ve Terakki namına birkaç baldırı çıplak ortaya atıldı. İttihat ve Terakki'nin hakiki taraftarları ortadan çekildi ve baldırı çıplakların yaptıkları alçaklıkları Tasvir-i Efkâr zihniyetinde birkaç gazete örtbas etmeye çalıştılar. ...Alemdar dün nasıl İttihat ve Terakki düşmanı ise bugün de öyledir. Alemdar dün nasıl Harekât-ı Milliye taraftarı ise bugün de öyledir. Yalnız şahsi tahakkümü çekemez. Ortada maksat, gaye, hedef malum ve meşru olmalı... Bütün eskâr-ı umumiye muvacehesinde [karşısında] muhakeme olalım. Biz ispat edemezsek gazetemizi kapayarak bir daha hayat-ı matbuatta görünmeyeceğiz. İspat edersek muarızlarımız aynı harekette bulunabilirler mi? Şüpheli matbuattan kimse kalmadı ki Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekmesin ve cevap almasın... Mesela telgrafın da meali şöyle oluyor: 'Alemdar falan ve filan yerde şu veya şu gibi cürmler ika [meydana getirme] edildiğini yazarak eskâr-ı umumiye Harekât-ı Milliye aleyhine teşvik ediyor. Bu babda izahatınızı ayaklarınızı öperek eteklerinizi yüzümüze gözümüze sürerek istirham ederiz.' Zavallı Mustafa Kemal Paşa ne bilsin? Alemdar eskâr-ı umumiye Harekât-ı Milliye aleyhine teşvik ediyor ha. Ne halt eder. Hemen bir cevap: Cümlesi yalan, garazkârlık [düşmanlık], ifsadat [fesatçılık], tezvirat [yalan dolan] elh... Bir kere Alemdar can gözüyle okunsun. Ne diyor? Hangi noktayı iddia ediyor? Ne demek istiyor? Maksad-ı hakiki nedir? Şimdi bu mugalâtacı gazetelerle matbuatın yükseleceğine ihtimal verilir mi? Dalkavukluk bahanesiyle yapılan müzevverliklerle [fitneler] bu memlekette zihniyetin teali [yükselme] edeceğine inanılır mı? ...Tasvir-i Efkâr dün: 'Alemdar kendisi de hâlâ bugün Sivas'taki Harekât-ı Milliye rüesasının, namus ve hamiyetinden bahs ediyor. Eğer bu doğru ise o vakit o erkânın zir-i idaresinde [idaresi altında] bulunan diğer bir kuvvetin Ankara'da bugün fecayi yapmakla meşgul olduğunu iddia etmek kadar mantıksızlık olamaz.' diyor. Bana kalırsa bu saçma fikirde mantık aramak kadar mantıksızlık olamaz. ...Mustafa Kemal Paşa'nın muhterem olmasıyla Ali Fuat Paşa'da mı muhterem olacak? Gülünecek bir mantık... Tasvir daha aşağıda: 'Biz Ankara'da hiçbir şey olmadı iddiasında değiliz...' diyor ki daha düne kadar tezkib [yalan olduğunu söylemek], iftira, tezviri diye kükrüyordu. ...Maksat Kuva-yı Milliye'yi hataya düşmekten siyanettir [korumak]. Çünkü Kuva-yı Milliye, Kuva-yı Milliye'dir yani işin milliyet meselesi var ki ister istemez beni de o zümreye karıştırıyor. ...Yapılan tenkit ve itirazata gelince bu da insafsızca değildir. Ne

yapalım üslubumuz biraz sert, yumuşak yazı yazmak elimizden gelmiyor. Üslub beyan-ı aynıyla insandır! derler. Özümüz gibi sözümüz de sert ve açık.⁷⁴⁷ Bizde garip bir halet-i ruhiye var. Tahdiş-i ezhan... Emniyet-i dâhiliyeyi ihlal, ...nazik zaman, idare-i maslahat bunlar uyutucu ve esnetici her şeye tatbik olunacak mahiyette bahanelerdir. ...Ben bu devletin altı yüz senedir nazik zamandan kurtulduğunu görmediğim için, nazik zamanı göz önüne getirirsek hiçbir zaman ağız açmamak lazım geldiği kanaatindeyim.”⁷⁴⁸

Refi' Cevad yukarıdaki atışmadan yaklaşık bir hafta sonra “Akılsız Dostlar” başlıklı bir makalede yine Tasvir-i Efkâr’ı söz konusu etmiştir. Daha önce yaptığı gibi, Vakit gazetesine de bir göndermede bulunan Refi' Cevad, yine Anadolu hareketi üzerinden Tasvir-i Efkâr’ı eleştiriye tabi tutmuştur: “Akıllı düşman akılsız dosttan yeğdir derler. Bunu da biz Vakit ve hemmeşreleri [kafadar] olan gazetelerde görüyoruz. Bir kere (Vakit’in) kıpkızıl İttihatçılığı inkâr kabul etmez bir hakikat oldu. ...Ya İttihat ve Terakki’nin naşir-i efkârı [sözcü] olan bir gazetenin Mustafa Kemal Paşa’nın at üstünde bir resmini derc [vermek] etmesi yeni bir Enver saltanatına, yeni bir Enver saltanatının dalkavukluğuna nasıl müştak [istekli] olduğunu pek sarih [açık] bir surette anlatmıştı. ...Vakit Almanların meddahı [övücüsü] idi. İttihatçıların siyasetini günyüzüne çıkarıyordu. Tasvir, Talatları, Enverleri, medh eder yollu kelime bulmak için Nef’i’yi geride bırakıyordu... Sırası geldiği zaman da İttihatçı olmadıklarından uzun uzadıya bahsetmelerine artık ne mana vermeli bilmiyoruz. ...Bu milletin artık bu İttihatçılık aşkı için yapılan entrikalara tahammül etmesi kabil [mümkün] değildir. Pek güzel biliriz ki onları memnun edecek ne Hürriyet ve İtilaf ne Sulh ve Selamet, ne bitaraflar [tarafsızlar], ne de Hareket-i Milliye’dir. Talat palabıyıklarını bükerek kanlı baltasını eline almalı, Enver de kan rengindeki ölüm merdanesine binerek bu milletin bağırını ezerek dolaşmalı; Azmiler, Bedriler de kıskaçlarını, yağlı iplerini hazırlamalı... Bunun için her şeyi ama her şeyi feda ederler. Hatta mevcudiyet-i milliyeyi bile...”⁷⁴⁹

Devam eden günlerde Velid Ebüzziya, Kuva-yı Milliye konusunda da anlaşılması lüzumundan bahsetmiş⁷⁵⁰, bu mühim zamanda İttihatçı-İtilafçı şeklindeki

⁷⁴⁷ Refi' Cevad’ın 60 yıllık arkadaşı M. Arif Ogan da onu “sözünü esirgemeyen bir insan” olarak tarif etmiştir. Ayrıca arkadaşının yazılarında ve konuşmalarındaki mizah ve iğneleme kabiliyetinden bahsetmiştir. Bkz. *Bu Gözler Neler Gördü?*, s. 56.

⁷⁴⁸ Refi' Cevad, “Hah Şöyle... Biraz Yola Gelin!”, *Alemdar*, 1 Teşrin-i Sani 1919.

⁷⁴⁹ Refi' Cevad, “Akılsız Dostlar”, *Alemdar*, 9 Teşrin-i Sani 1919.

⁷⁵⁰ Bkz. Velid Ebüzziya, “Kuva-yı Milliye Meselesinde de Anlaşalım”, *Tasvir-i Efkâr*, 2 Teşrin-i Sani 1919.

gereksiz tartışmaların ise bir anlamda rafa kaldırılması gerektiğini söylemiştir: “...Düşünelim, ki bu millet memleket elden giderse düşman elinde İttihatçısı da, İtilafçısı da aynı hale düşer [maruz kalmak] olacak, yabancından kimse en ufak bir rahm [esirgeme] ve şefkat eseri göremeyecek, hepimiz açlıktan ölecek kimse bir lokma ekmek vermeyecektir. Bütün fazail [faziletler] ve mahasinimizle [iyilikler], bütün nakais [noksanlar] ve hatiatımızla [hatalar] bu memlekette yine biz yaşayabiliriz, birbirimizle yine yalnız biz uyuşabiliriz, birbirimizin kahrını, ezasını yine biz çekebiliriz. (Ağlarsa anam ağlar, gayrısı yalan ağlar) meseli amiyane olmakla beraber, meali ve modası pek hâkimanedir. Bize bizden başka acıyan, bizden başka muin [yardımcı] olan bulunamaz. Rumeli’den, Selanik’ten bayrağımız indirildiği zaman fırka ve meslek farkı gözetilmeksizin bütün Müslümanların uğradıkları akıbetleri bu kadar çabuk unutmamız mı? ...Velhasıl vaziyet vahimdir, dakikalarımız sayılıdır. Kendimize şaşırılmayalım, vahdetin lüzum ve ehemmiyetini takdir edelim.”⁷⁵¹

Velid Ebüzziya bu tür münakaşalardan ülke menfaatine duyduğu rahatsızlığı ise “Bugün en büyük tehlike hariçten ziyade dâhilden geliyor”⁷⁵² diyerek göstermiştir. Buna karşın Refi’ Cevad, Akşam, Vakit, Tasvir-i Efkâr ve Tarik gibi, kendi tabiriyle “İttihatçıların yordakçısı” olan gazetelerin, memleketin kurtuluşunun söz konusu olduğu şu günlerde, İttihatçı meselesinin artık bir tarafa konulması gerektiği yönündeki açıklamalarına tepki göstermiştir: “...Talat Paşa: -Galata kulesi dans ediyor, dese hemen bu zevat-ı muhtereme: -Birinci Polkayı ben oynadım! diye şahadet etmezler mi idi? Eğer bu hesap şimdiye kadar çetenin şahsiyet-i maneviyesini muhafaza gayretiyle bu derece tehir [geciktirme] edilmemiş olsaydı, devlet bu badirelerin hiçbirine düşmezdi. İzmir’in Yunanistan tarafından işgaline sebep İttihatçılar’dır.” Refi’ Cevad’a göre, İttihatçı gazeteler bugünlerde “Talatlardan, Enverlerden ben de yıldım. Bunu bil. Fakat şimdi meselemiz o değil” deseler de, vaziyet bunun tam tersidir. Refi’ Cevad İttihatçı meselesine bakışını ise şöyle ortaya koymuştur: “Meselemiz o, daima o, daima o. Meselelerin birincisi o. Mühimmi o. Ehemmi [çok önemli] o, o hâl olunmadıktan sonra hiçbir şey yapmak ihtimali yoktur. ...İçimizden bu çürük taneleri ayıklamadıkça Osmanlılık salkımının hasta olmayan taneleri de günden güne çürüyecek. ...Bir musibet, bin nasihattan

⁷⁵¹ Velid Ebüzziya, “İstanbul İttihabâtı”, Tasvir-i Efkâr, 4 Teşrin-i Sani 1919.

⁷⁵² Velid Ebüzziya, “Akıbet Vahim mi?”, Tasvir-i Efkâr, 7 Teşrin-i Sani 1919.

yeğdir; derler. Biz bir değil bin musibet gördük de yine mütenebbih [uyanmış] olamadık. Hâlimize Allah acısın!”⁷⁵³

Bir sonraki gün Velid Ebüzziya bu sefer gazete ve yazar ismi zikretmese de, “bazı erbab-ı kalem var ki” diyerekten Alemdar gazetesini ve Refi’ Cevad’ı hedef almıştır: “Biz kendi hesabımıza yarın düşmanlığını bile ağyarın dostluğuna faik [değerli] ad edenlerdeniz. Kendi milletimizden fenalık görmeği düşmanlarımızdan iyilik görmeğe pek çok tercih ederiz. Bu milletin felaketine yine bu millet ağlar. Çünkü o felaketten mütesaviyen [eşit olarak] yine bu millet efradı muzdarip ve müteessir olur. Ağyar hiçbir vakit bizim mesaibimize [musibetler] candan alakadar olamaz. Bilakis her milletin felaketi, ekseriyetle diğer millet için bir vesile-i saadet teşkil ettiğinden, bir tarafın giriftar-ı mesaib olması diğer tarafın menfaatine tevafuk [uygun düşmek] eyler. Bizim memleketimiz ise zaten asırlardan beri Avrupa nazarında er geç ihraz edilecek bir mal-ı mevrus [miras edilmiş] ad olunageldiğinden bugün bizim felaketimizden müteessir olacak bir yabancı bulunabilmek mutasavver [düşünülmüş] değildir. ...Binaenaleyh yarı bırakıp da ağyardan muavenet [yardım] beklemek gafletinden artık sarfinazar [vazgeçmek] edelim. Aramızda her türlü ihtilafata düşelim, bazı dostlarımızın yaptığı gibi sövelim, sayalım, namus ve haysiyet namına ne varsa hepsine mütemadiyen tecavüz edelim. Cehaletimizden, gafletimizden, ocaktan, ocakçılardan bahsedelim. Nitekim bazı budalaların o kadar mugalatakarane [yanıltıcı] isnatlarına [suçlamalar] rağmen memlekete fenalık eden İttihatçıların biz de en büyük düşmanınız. ...Fakat biz düşmanlığı, ecanib [ecnebler] karşısında nifak ve şikak [ikilik] çıkarmak derecesine vardırılmaz. Kendi vatandaşlarımız içinde gerek şahsi en büyük hasımlarımızı, gerek memlekete en ziyade fenalık edenleri bile tecziye [cezalandırmak] için ağyarın muavenetine müracaatı en feci bir tezelli [aşağılanmak] gibi telakki ederiz.”⁷⁵⁴

Alemdar gazetesinin 14 Kasım 1919 tarihli sayısında ise, başmakale Mesudzade imzasıyla çıkmış ve yazı direkt olarak Tasvir-i Efkâr yazarı Velid Ebüzziya’yı hedef almıştır: “Tasvir-i Efkâr sermuharririni Velid Bey’e: ...Bizim muhalefet ettiğimiz, İttihatçıların içtihadı değildir. Zaten ortada bir İttihatçı içtihadı yoktur. Bilakis bu memleketin başına envai [türülü] belaları bi’l ihtiyar [isteyerek]

⁷⁵³ Refi’ Cevad, “Can Noktası...”, Alemdar, 12 Teşrin-i Sani 1919. Yazar bu makalesinde Bulgaristan örneğini vererek, onlarda idamlar, işkenceler, tehcirler ve taktiller olmamasına rağmen savaş suçlularının yargılandığına, hatta Bulgar hükümetinin bu konuda bir layiha tanzim ettiğine dikkat çekmiş, arkasından “Biz ise koynumuzda yılanları besliyoruz” demiştir.

⁷⁵⁴ Velid Ebüzziya, “Yarın Düşmanlığı, Ağyarın Dostluğuna Müreccahtır”, Tasvir-i Efkâr, 13 Teşrin-i Sani 1919.

getirmiş cahil, ahmak ve muhteris [ihtiraslı] bir kitlenin yılanlığı vardır. Mesela veba mikrobu kendi hayatını birçok insanları öldürmekle temin ediyor diye onu -sırf içtihadı böyledir kabilinden- maruz mu göreceğiz? Yılanların da insanı zehirlemek itiyadlarıdır [alışkanlık]. Sizin fikrinize göre yılanlara da -sırf tabiatları icabınca hareket ediyorlar- diyerek ilişmeyelim öyle mi? ...Şimdi aramızdan bu düşmanları ayıklayalım deyince vahdet-i milliyeye muhalif hareket etmiş oluyoruz ha? ...Bunların mütecasirleri iki kısımdır. Birincisi doğrudan doğruya bu ceraimi [kabahatler] yapanlar, ikincisi bi'l vasıta müteneffi [yararlanan] oldukları için bu harekâtın mürtekiplerine [kötü iş yapan] mümaşat [hoş geçinen] eyleyenler. Birinci sınıfa, o zamanın nazırlarını ve nazırlara tesir eden hafî [gizli] kuvvetlerin mümessillerini idhal edebiliriz. İkinci kısımda ise ayan var, mebusan var, gazeteciler var, kulüp reisleri, kâtipler, fedailer var, muhtekirler [vurguncu] var elh... Birinci sınıf zaten her türlü münakaşadan varestedir [kurtulmuş]...İkinci kısma gelince, bunlar için de: 'Ne yapalım mecburiyet vardı da böyle hareket ettiler' denemez! O zaman menfaatleri böyle icap ediyordu diye hareket eyleyenler, bugün de o hareketin cezasını görmeye elbette razı olmalıdırlar... Eğer içlerinde bizde dahil isek, bizi de cezalandırsınlar, fakat siz de dahil iseniz Velid Bey sizi de..!"⁷⁵⁵

İlerleyen günlerde Velid Ebüzziya, "Hiçbir memleket ve millet yoktur ki kendi evlat ve efradından bu kadar çok zarar göürsün. ...Hareket-i Milliye, uzun müddet zannedildiği gibi (İttihat ve Terakki) cemiyetinin eski azası tarafından terettüp [kurulmuş] edilmiş küçük bir hareket değildir. Böyle olsaydı bütün memleketin bugün İttihatçı olduğunu kabul eylemek lazım gelirdi"⁷⁵⁶ sözleriyle, Anadolu hareketinin İttihatçı yuvası olarak görülmesinden şikâyet etmiştir.

Bir sonraki gün Refi' Cevad ise eski defterlerin yeniden açıldığını ima ederek sert bir karşılık vermiştir: "Tasvir-i Efkâr dünkü başmakalesinde yine Teşkilat-ı Milliye bahsi açıyor. ...Bundan evvel yine bu bahs açılmış, o zaman biz de cevaba mecbur bulunmak vaziyetinde kalmıştık. Netice ne oldu? Tasvir-i Efkâr yavaş yavaş dediğimizi kabul etti ve bize hak vermek hakkınaslığını gösterdi. Bu mesele kapanıp bitmiş iken tekrar kurcalanması doğru değildir. ...Gelelim Tasvir'in dünkü başmakalesine: Öyle zannediyoruz ki Tasvir'in başmuharriri için bu mevzu cankurtaran mevzulardan... Yazacak bir şey bululunmadı mı, iki sütun medhiye, yarım sütun Damad Ferid Paşa hükümetine tariz [sitem]. Başta da bir Teşkilat-ı

⁷⁵⁵ Refi' Cevad, "Suallerimize Cevap İstiyoruz", Alemdar, 14 Teşrin-i Sani 1919.

⁷⁵⁶ Velid Ebüzziya, "Teşkilat-ı Milliye Aleyhtarlığı", Tasvir-i Efkâr, 22 Teşrin-i Sani 1919.

Milliye serlevhası. Oldu bir makale... Her satırında cebri [zorlayıcı] tabiat kokan, okuyana baş ağrısı getirecek kadar lüzucetli [uzayan] bir ifade ile yazılan bu modası geçmiş mevzuları halk da yeni bir şey zanneder. Herhâlde biz bir şey anlamadık. Bu zamanda eski masalların tekrarına (Tasvir) neden lüzum görmüş? ...Anladık Teşkilat-ı Milliye mukaddes imiş... Teşkilat-ı Milliye'de bazı şahsiyetler çapulculuk ve başka türlü zulmler yaptılar. Biz bunun Teşkilat-ı Milliye'ye mal edilmesini istemedik. Tasvir-i Efkâr hâlâ bu zihniyete sarılmış: 'Mademki Teşkilat-ı Milliye'ye mensuptur, o insan değil bir melektir!' diyor. Söyle efendi söyle, sen de söyle... 'Vay ne demek? Bu güzel ismi lekelemek yakışır mı? Bunların Teşkilat-ı Milliye'de yeri yoktur' de. ...Teşkilat-ı Milliye'de İttihatçılık meselesi de böyle oldu. İttihatçılık nedir? Bunun ayrı bir kisvesi, rütbesi yoktur. Efal ve harekâtla anlaşılır. 'Ben İttihatçıyım!' diyen çok vatanperverler tanırım. Sonra ben muhalifim diyen ne İttihatçılar bilirim. Kavli [söz] değil, fiili tevfiik edelim. İttihatçı ne yapardı? Adam öldürürdü. İşkence ederdi. Yağma ve talan eylerdi. Köyleri yakardı. Cebren para alırdı. Bundan dolayı bu gibi efalde bulunanlara İttihatçı deniliyordu. Bu zihniyette adamlar, Teşkilat-ı Milliye'ye dâhil olmakla bu sıfattan tecerrüd [arınmak] mü etmiş oluyorlar? Bize kalırsa bunlar Teşkilat-ı Milliye'ye değil nereye sokulsalar yine fayda vermez. Tasvir, neden dolayı böyle mugalâtaya düşüyor? ...Tasvir makalesinin üç yerinde: Ferid Paşa zamanında Kuva-yı Milliye kanununun haricine çıkmak mecburiyetinde bulunmuştu, diyor... Kanunun haricine nasıl çıkıldı? Ferid Paşa'ya karşı muhalefet etmek kanunun haricine çıkmak ise bunu biz de yapmıştık. Başka türlü hareket ise bunu Tasvir izah etmeli. Çünkü bir şey anlamadık. ...Sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Maraş hakkındaki son telgrafi, bunlar bizi derin derin düşündürüyor... Azizim Tasvir-i Efkâr bu bahsi artık açmasanız da bizim yaralı kalbimizi kanatmasanız olmaz mı? Çünkü bizler için artık Allah görelim neyler/Neylerse güzel eyler demekten başka çare bulamıyorum. Zulmetten nura mı koşuyoruz? Nurdan zulmete mi sürükleniyoruz? Bunu bize ve millete Tasvir izah etsin!"⁷⁵⁷

Bir asır sonra olayların sonuçlarını gören bizler için yorum yapmak kolay olduğundan, söz konusu münakaşa ile ilgili sessiz kalmak en iyi tercih gibi gözükse de, bir yılı aşkın bir zaman İttihatçılık konusunu dilinden hiç düşürmeyen Refi'

⁷⁵⁷ Refi' Cevad, "Şu Bahsi Açmasanız..!", Alemdar, 23 Teşrin-i Sani 1919.

Cevad'ın Harekât-ı Milliye konusunu gündem dışı görmesinin anlamsızlığı da ortadadır.

Daha öncede söz konusu edildiği üzere, seçimlere İttihat ve Terakki müdahalesi her iki yazarın da tasvip etmediği bir hamle idi. Velid Ebüzziya 21 Aralık 1919 tarihinde yazdığı makalede, özellikle İstanbul seçimlerine karıştıkları dolayısıyla İttihatçıları ağır bir şekilde eleştirmiş, onların “*İstanbul intihabatının İttihatçılık ile lekedar olmasına sebebiyet verdiklerini*”⁷⁵⁸ söylemiştir. Bunun üzerine Refi’ Cevad biraz alay konusu ederek Velid Ebüzziya’yı şu sözlerle takdir etmiştir: “*Dün sabah intişar eyleyen Tasvir-i Efkâr kraldan ziyade kral taraftarı! Bizden fazla İttihat ve Terakki düşmanı olmuş. ...Mahaza [bununla beraber] Tasvir’in bu hareketini takdir ediyoruz. Çünkü vaziyetin bu hevl-nak [korkunç] noktasında hakkı teslim etmek de bir şeydir.*”⁷⁵⁹

Çeşitli başlıklar içinde fırkalar ve hükümetler söz konusu edilirken, başlangıçta Hürriyet ve İtilaf ile Damad Ferid Paşa’ya söz söyletmeyen Refi’ Cevad’ın, ilerleyen süreçte yine kendisinin adı geçen fırka ve paşaya sert eleştiriler getirdiğine şahit olmuşuk. Ancak Refi’ Cevad kendisinin özellikle Hürriyet ve İtilaf’a yaptığı eleştirilerin benzerini, bir başkasının ağzından duymaya yeterli tahammülü göstermemiştir. Zira Velid Ebüzziya, “*...Halk İttihatçısından da İtilafçısından da aynı derecede bıkmış, usanmış*”⁷⁶⁰ deyince, Refi’ Cevad hemen atağa geçmiş ve Tasvir-i Efkâr’a da göndermede bulunup Hürriyet ve İtilaf ile İttihat ve Terakki’yi şöyle mukayese etmiştir: “*...Tasvir’e ne oldu? İhvan-ı kiram, onun da zayıf tarafını buldular. Ebuzziyazadeler, derhal kisvelerini tebdil [değiştirmek] ederek Hürriyet ve İtilaf’a hücumla başladılar. ...Ne vakit bir istifâ şayiası [söylenti] çıksa hemen Hürriyet ve İtilaf mevzubahis oluyor. Evvelki günkü Tasvir başmakalesini buna hasır etmiş. Hürriyet ve İtilaf fırkası iflas etmiş, Hürriyet ve İtilaf fırkası merkez-i umumisinde [genel merkez] kavga edermiş, şöyle imiş, böyle imiş... Hürriyet ve İtilaf fırkası merkez-i umumisinde uyur, uyanır, lakırdı eder, kavga eder, hoş geçinir. Bu sırf kendisine ait hususi şeylerdir. Bununla ‘Tanin’ meşgul olursa yeri var. Tasvir’e ne? ...Bahusus [özellikle] Tasvir, İttihatçı biraderlerinden aldığı emri tatbik etmiş olmak zevki ile Hürriyet ve İtilaf’ın bazı muzır [zararlı] kuvvetlerin müzaheretini [yardım] temin suretiyle bugünlerde bir el çabukluğu ile iş başına*

⁷⁵⁸ Velid Ebüzziya, “İstanbul İntihabatının Manası”, Tasvir-i Efkâr, 21 Kanun-ı Evvel 1919.

⁷⁵⁹ Refi’ Cevad, “Şaştık, Şaştık, Hayretler İçinde Kaldık”, Alemdar, 22 Kanun-ı Evvel 1919.

⁷⁶⁰ Velid Ebüzziya, “İstifâ Şayiaları Etrafında”, Tasvir-i Efkâr, 31 Kanun-ı Evvel 1919.

gelebilmesi ihtimalini mevzubahis ediyor. Bu muzır kuvvetler kimlerdir? Bunu anlayamadık. ...Sonra Tasvir: 'Ekser [çoğunluk] azası, dâhilde icra-yı hükümet için haricin amaline [istekler] hadim [hizmetçi] olmaya mahya bulunan böyle bir fırkanın vücuduna bu milletin efradı artık tahammül edemez, azim vakalar, müthiş infilaklar [ayrılık] hudusuna [meydana gelme] sebebiyet veriliyor' diyor. Ne kadar doğru... Hürriyet ve İtilaf, ihtilaller yaptı. Hürriyet ve İtilaf tehcirler, taktiller yaptı, Hürriyet ve İtilaf bil-lüzum harbe girerek milyonlarca evlad-ı vatani hudut boylarında öldürttü. Hürriyet ve İtilaf cennet gibi vilayetlerimizin elimizden gitmesine sebep oldu. Bundan dolayı mevki-i iktidara gelirse infilaklar husule gelir ...azim vakalar olur. Tasvir o derece galat-ı his [yanlış his] ve perişani-i fikr düşmüş ki Hürriyet ve İtilafı böyle umacı hikâyesi ile halka anlatarak kuru bir blöf savuruyor. ...İttihat ve Terakki ki Tasvir bir vakitler onun bütün cinayetlerini alkışlamış, göklere çıkartmış, memleketin mahv olmasına dalkavukluğu ile sebep olmuştu. Blöfe gelince... bunu kimse yutmaz. Hele Tasvir gibi en kısa günde seksen renye giren gazetelerin böyle budalaca tehditlerine kimse aldırılmaz."⁷⁶¹

İlerleyen günlerde de Refi' Cevad, "kuvvetli, cazibedar ve ileri görüşlü" bir fırka olarak tarif ettiği Hürriyet ve İtilaf'ı şu sözlerle savunmuştur: "(İleri), (Tasvir), (Vakit) gibi İttihatçı gazetelerin hücumuna rağmen Hürriyet ve İtilaf ne kadar kuvvetli olduğunu ve hakikaten milletin sinasinden çıkmış ve yine o sinede yaşamaya azmetmiş bir zindegiye [canlılık] malik bulunduğunu inkâr edilmez bir surette meydana koymuştur."⁷⁶²

Velid Ebüzziya, bir yandan sulh konferansından çıkacak olan karar beklenirken içeride ayrılıklara düşülmemesi uyarısını hemen hemen bütün yazılarında yapmıştır. Refi' Cevad'ın önceliği ise İttihat ve Terakki aleyhtarlığında birleşmesi yönünde olduğundan, Velid Ebüzziya'nın çağrılarına pek de kulak asmayarak onun sürekli aynı şeyleri söylediğinden şikâyet etmiştir: "Tasvir-i Efkâr ve hemdemleri [cancığer arkadaş] birleşme nakaratına adamakıllı dayandılar. 'Aman birleşelim. Bir kitle teşkil edelim' diyorlar. Hele Yenigün o, bu birleşme meselesini olmuş bitmiş ad ediyor: 'Şunun bunun söylediğine bakmayınız. Bu iş olmuş bitmiştir!' diyor."⁷⁶³

⁷⁶¹ Refi' Cevad, "Aman İhvan! İş Başına...", Alemdar, 2 Kanun-ı Sani 1920.

⁷⁶² Refi' Cevad, "Hürriyet ve İtilaf", Alemdar, 18 Kanun-ı Sani 1920.

⁷⁶³ Refi' Cevad, "İhmal Etmeyelim, Pişman Olacağız...", Alemdar, 3 Kanun-ı Sani 1920.

Tasvir-i Efkâr yazarı Velid Ebüzziya yine sulh konferansı ile ilgili bir yazısında, Osmanlı'ya karşı İngiltere siyasetinde bir değişiklik olup olmadığını sorgulamıştır.⁷⁶⁴ Tabii olarak, içinde İngiltere geçen konulara duyarsız kalamayan Refi' Cevad, Velid Ebüzziya'ya ertesi günü acele bir karşılık vermiştir. Refi' Cevad makalesinin başlığının hemen altına ise önceki gün Velid Ebüzziya'nın söylediği *“İngiltere'nin bu hakaiki [gerçekler] anlayacağı ve ona göre siyasetine daha makul ve mantıklı bir istikamet vereceği ümitleri henüz zail olmamıştır”* cümlesini yerleştirmiş ve makalesinde İngiltere'nin Velid Ebüzziya'nın akıl hocalığına ihtiyacı olmadığını ifade etmiştir: *“Tasvir'in dünkü makalesi şu yukarıya aldığımız cümle ile hitama [son] eriyor. Bu cümleyi okuduktan sonra insanın ateşe atılmış bir barsak parçası gibi kıvrınmaması kabil [mümkün] değil. Her şey bitti, hitama erdi de İngiliz devleti Tasvir-i Efkâr'ın bu dersine kaldı. Ayıp değil mi? Hiç şüphesiz Velid Bey'in bu gülünç ukalalığından dolayı ruh-ı peder müteessir olmuştur. ...İşte bizlerin şimdiye kadar daima siyasette kaybetmemize sebep böyle bala-pervazane [atıp tutarak] düşüncelerimiz, yüksekte atıp tutmamızdır. ...Kendimizi Avrupa'ya sevdirmek mecburiyetindeyiz. Bu ise, böyle İngiltere'ye akıl hocalığı ederek olmaz. Tutulacak siyaseti tayin ve tespit ederek dilbazlıkla [güzel konuşmak] olabilir. Şu makaleyi bir Türk ve hem de memleketin mazisi, hâli ve istikbali ile alakadar bir Türk olarak okuduğumuz hâlde hayretlere gark olduk. Bir de bir Avrupalı da uyandıracağı tesiri düşünelim. ...Tasvir Allah ziyade eylesin, çok okunan gazetelerden biridir. Bu yolda düşüncelere makes [akıs yeri] olmasını gönül arzu etmiyor. Bunu âdeta muharebe senelerinden kalan bir halet-i ruhiye olarak görüyoruz. Filhakika Almanların medhedildiği zamanlarda Tasvir o zamanki zihniyet ile İngiltere'yi pek mini mini görürdü. Dünkü makalede elan bu ruhu hissediyoruz. O kadar ki bugün matbuata o ruhu nefh etmesi lazım gelen 'Yeniğün'de bile biz bu derece bala-pervazlık [atıp tutma] görmüyoruz. Bu acib [şaşılan şey] ve garip dersi okuyan bir Avrupalı bile buna karşı belki gülmek külfetini ihtiyar etmez. Yine Ebuzziyazade'nin cümlesine avdet edelim: 'Memleketimizin mukadderatı hakkında mevcut olduğuna şüphe etmediğimiz hakaik [gerçekler] var. Bunu kabul ediyoruz. Yalnız bu hakaikin İngiltere tarafından şimdiye kadar anlaşılmadığına inanmıyoruz'. İngiltere bunu anladığı gibi daha birçok haikaik de anlamıştır. Bari Tasvir*

⁷⁶⁴ Bkz. Velid Ebüzziya, “İngiltere Siyasetinde Tebeddül Var mı?”, Tasvir-i Efkâr, 21 Kanun-ı Sani 1920.

sermuharriri eli değmişken dersini itmam [tamamlamak] eylese de (Salsburi)lerin, (Gladstone)ların, (Bikonfild)lerin siyaset-i varislerine siyasette tutacakları makul ve mantiki istikameti de irae [göstermek] eylese... Yapmayınız beyler! Etmeyiniz efendiler! Bilmiyorsunuz ki! Siyasetin güneşi İngiltere'dedir."⁷⁶⁵

1920 yılı Ocak ayı sonlarında bir gazete, Anadolu gazetelerinin ikisi hariç bu zor zamanlarda müttehit [beraberce] olarak bir fikir etrafında hareket ettiklerinden bahsetmiştir. Refi' Cevad'ın ismini zikretmediği o gazetenin farklı bir konuma yerleştirdiği iki gazeteden biri ise muhtemelen Refi' Cevad'ın üzerine alınmasından da anlaşılacağı üzere Alemdar'dır. Refi' Cevad bunun üzerine şahit olduğumuz en sert makalelerinden birini yazmış ve bu makalede onlara "*resmigeçit yapturalım*" diyerek Vakıt, Tasvir-i Efkâr, Yenigün, İkdam ve İleri gazetelerini kendine göre tanıtmıştır. Bizi asıl ilgilendiren kısım Refi' Cevad'ın Tasvir-i Efkâr hakkında ne dediği olsa da, Alemdar yazarının Tasvir-i Efkâr'ı diğer gazeteler arasında nasıl konumlandırđığını gözler önüne sermek için öbür gazeteler ile ilgili söylediği şeyleri de burada vermeyi uygun bulduk. Refi' Cevad'ın aşağıdaki satırları, hem kendi gazetesini nasıl konumlandırđı açısından, hem de onun matbuata bakışını açık bir şekilde yansıması açısından güzel bir örnek teşkil eder: "*...Harp seneleri millete birçok seyyiat [kötülük] yığımları, felaket silsilesi devretti. Bunlarla beraber bir de matbuat miras bıraktı ki belaların en püsküllüsü, felaketlerin en ehemmiyetlisi budur. Bu harp matbuatı, pek belli olan yılışıklık ve dalkavuklukla senelerce vatanın felaketlerini alkışlamışlar ve bu felaketi ihzar [hazırlayan] edenleri rical-i mühimme-i mümtaze [üstün kişiler] meyanına [arasına] idhal eylemişlerdi. Mütarekeden sonra memlekette söz sahibi olmaları lazım gelenler hak-ı kelama malik olunca onlar için ya susmak veyahut daima dilencilik için uzanan ellerinden kalemlerini bırakmaları lazım geliyordu. Bunu yapacak kadar insaniyetten, hamiyetten nasibedar değillerdi. O hâlde yaptıkları tahribata bıraktıkları noktadan devam eylemek vardı ve öyle yaptılar. Bugün müttehit kitle onlar oluyor. Biz o zümreye giremeyiz. Ortada on gazete varmış bunlardan sekizi bir emel etrafında toplanmışlar o emel vatanın tehlike dakikalarında galeyan eden muhabbet-i vataniye ocağı imiş. Bu muhabbet-i vataniye ocağının ne demek olduğunu biz pek güzel biliriz. Daima bu gazetelerin muhabbet-i vataniyeleri İttihat ve Terakki ocağının sönük zamanlarında galeyana gelir. İttihat ve Terakki mevki-i iktidara gelir, masumları yakalar, işkenceler eder,*

⁷⁶⁵ Refi' Cevad, "İngiltere'ye (Bir Ders-i Siyaset)", Alemdar, 22 Kanun-ı Sani 1920.

asar, vurur, vurdurur. O zaman bu gazeteler ağızlarını açmazlar, muhabbet-i vataniye ocağı yanmaz, öyle sönük durur... Biz bu gazetelerin aralarına karışmayız. Çünkü feryat edilmesi lazım geldiği zamanlarda biz bağırdık. Onlar alkışladılar. Bugün İttihat ve Terakki hesabına vuku bulan gayretlerine biz tabiatıyla iştirak edemeyiz. Şimdi galeyan eden muhabbet-i vataniye ocağının üfleyicilerine bir resmigeçit yapturalım.

Vakit Gazetesi: Malum olduğu üzere Alman parasıyla intişar etmiş bir ceridedir. Harp lehinde sütunlar dolusu yazılar yazmıştır. Sermuharriri ale's sabah [sabahleyin] evinden çıkar. Alman karargâhına uğrayıp talimat-ı mukteziye [gerekli talimatlar] aldıktan sonra idarehanesine geldiği zaman sivil, asker yine birçok Alman ziyaretçilerden vakit bulup da yazısını yazamazdı. Ve Almanların ibram [üzerine düşmek] ve ısrarı üzerine o zaman Darülfünun'da bu kasirü'l akl [aklı ermez] ve şekl zat için bir yüksek kürsü icat edilmişti. Bu (hür profesör)ü payitaht ahalisi birçok Almanların refakatinde sokakta sık sık görürlerdi.

Tasvir-i Efkâr: Yüz bin meslek değiştiren bir gazetedir. Bu memleketin evladını İttihatçılar asarlarken, işkence ederlerken bunları büyük bir muvaffakiyet [başarı] gibi göstermiş. Cellâtları alkışlayarak uzun uzun makaleler yazmıştır. Elyevm [bugün] koleksiyonları karıştırılacak olursa utanmamak, yere geçmemek kabil [mümkün] değildir. Kamil Paşa merhum mevki-i iktidarda iken Tasvir hükümet tarafından kapatılmıştı. Bab-ı Ali baskınında Velid Bey o sulta-i İttihad ile Bab-ı Ali'ye girmiş ve meclis-i vükelanın inikad [toplama] eylediği salona kadar girerek Enver'in elindeki tabanca ile tehdiden istifa ettirdiği Kamil Paşa hazretlerine: - Bunak herif! Nasıl bizim gazetemizi kapatır mısın? demişti. Bu gazetenin başmuharririnin harp esnasında Almanya'dan kaçak emtia [mallar] getirerek ticaret eylediğini de (Yenigün) başmuharririnden öğrenmiştik.

Yenigün: Malum olduğu üzere harp ihtikârıyla [vurgunculuk] incir vesair şirketlerin hissedarlığıyla neşr olunmuş, hayatını münhasıran harbe medyun [borçlu] bulunmuştur.

Mahaza [bununla beraber] Yunus Nadi Bey hüviyetini, düşüncesini ketm [saklamak] eylemez ve mesleğini de değiştirmez. Ne ise yine odur (karakter) sahibi bir adamdır.

Evvelce muhalif tanıdığımız İkdam harp esnasında İttihatçıların borusunu öttürmek hususunda sud be sud İttihatçı gazeteleri fersah fersah geçmiştir.

Mütarekeden sonra da iktisab sıhhatini harp devrine medyun bir takım mariz'ül akl ve'l üslub [akıl ve üslubu sorunlu] adamlar eline geçmiştir.

İleri'nin sahibi için şöyle bir fikra naklederler: Firar eden paşalardan birinin firarından bir gün evvel bu zat paşanın huzurunda bir iskemlenin ucuna ilişir. Ufak bir iltifata bi-nihaye [sonsuz] şükranlarla mukabele eder, lazım gelen muavenete [yardım] de nail olur. Paşa ertesi günü firar eder etmez, Celal Nuri Bey 'Hainler, alçaklar'dan tutturarak söylemediğini bırakmaz. İleri'nin İttihat ve Terakki'ye yaptığı dalkavukluğu herkes bilir.

...İşte bugün içlerine karışmadığımız, karışamadığımız milliyetpervan [milliyetperver] bu zevat-ı muhteremdir. Bütün harp senelerinde bir elleri yağda bir elleri balda dem-güzar [vakit geçirmek] olmuşlar, yaşamışlar. Evlad-ı vatan sehpalarda, menfalarda [sürgün], mahpuslarda inlerken, zavallı Anadolu yedisinden yetmişine kadar elde silah Çanakkale'de kırılır, Kafkas'da donar, çölde yanarken bu zevat yaşıyorlardı. Evet efendiler! Haklısınız. Biz size karışamayız. Aramızda çok, pek çok fark vardır. Hele Ahmet Emin Bey ve refikası gibi her cebinde bir ecnebi pasaportu taşıyan milliyetperver (!)lerin bir Türk gibi damen-i dermiyan-ı gayret [gayret kuşağı kuşanma] olarak ortaya çıkışına gülmeden başka ne diyebiliriz?"⁷⁶⁶

Refi' Cevad ayrıca, yeni meclisin mahiyeti dolayısıyla da yukarıdaki gazetelerin başyazarları ile karşı karşıya gelmiştir. Tartışma konusu ise yine İttihatçılık üzerindedir: "Ebuzziyazade Velid, Ahmet Emin, Celal Nuri beylerle hemfikirlere olan meslektaşlarıma: Bazı makalelerinizde muarızlarınız olan bizlerin bir fikir, bir emel altında toplanamadığımızı kayd ile bizim uzlaşmaz adamlar olduğumuzu işrab [kapalı surette anlatma] ediyorsunuz. ...Şimdi cümlenize ma'el ihtiram [saygıyla] yazdığım bu açık mektubumla aramızdaki farkları ve esbab-ı izalesini [giderilmesi yolunu] izah edeceğim. Bizi gayrı munsif [insafsız] ad etmeyiniz. Biz çok insafli adamlarız... Sizce de malumdur ki aynı fikre hadim [hizmetçi] olmanız itibarıyla matbuat arasında ekseriyet sizdedir. Biz bu koca Türkiye'nin koca payitahtında hemen hemen yapayalnızız. Böyle olmakla beraber bağırdığımız zaman sesimiz, söylediğimiz zaman dinleyenlerimiz oldukça kesir [çok] bulunuyor ki siz de ikide birde birleşmek ve uzlaşmak cihetini ihtar ediyorsunuz... Nasıl efendiler, beyler, dünkü meclisi beğendiniz mi? ...Dünkü meclisin ekseriyetini teşkil eden azayı, hüviyetleri, şahsiyetleri, vaziyetleri, mevkileri, mazileri, hâlleri

⁷⁶⁶ Refi' Cevad, "Emir-i Ayyarın Dağarcığı", Alemdar, 26 Kanun-ı Sani 1920.

itibarıyla beğendiniz mi? ...Biz işin içinde İttihatçılık var dedikçe, siz korktuğumuzu ileri sürüyor ve her meselede İttihat ve Terakki'yi gördüğümüzü söylüyorsunuz.⁷⁶⁷ ...Hâlbuki sizce de malumdur ki İttihat ve Terakki'den biz hiçbir zaman korkmadık. Onun (Neron)ları hayrete düşüren işkencelerinden hepimizin vücudunda bir iz, bir eser mevcuttur... Sizler, arada eyyama uyararak dem-güzar [vakit geçirmek] olurken bizler bu memleket düşmanlarıyla uğraşmak için vücudumuzu memlekete kalkan yapıyorduk.... Memlekette İttihat ve Terakki'nin kılına dokunulmamıştır. Sizlerin muavenetiyle [yardım] tehcirlerini, taktillerini yağdan kıl sıyrır gibi sıyrıldı. Yavaş yavaş bütün efradını tecziyeden [ceza] kurtardı. Hemen bir milliyet kisvesine bürünerek felaketzede vatanın her tarafında propagandasını yaptı. Adaletten korkarak daha kaçan efradını mücahit şekline sokarak mebus da yaptı. ...Gelin efendiler, gelin beyler insaf ediniz. Birbirimizi aldatmayalım. Milleti aldatmayalım. Haydi ben büyük bir fedakârlık ederek hüsn-i niyetinizi [iyi niyet] kabul edeyim, siz de bu İttihat ve Terakki'nin her gün çevirdiği fııldaklarla memleketimizde yeni yeni gayritabiilikler [olağandışı durum] ihdas [meydana getirme] eylediğini kabul ediniz. Bu gibi farklar üzerinde ittifak edecek olursak aradaki su-i tefehhümler [yanlış anlaşılmalara] kalkar. Haydi arkadaşlar! Biraz insaf!"⁷⁶⁸

Refi' Cevad'ın sıkı bir Tasvir-i Efkâr takipçisi olduğunu söylersek hata etmiş olmayız. 24 Şubat 1920 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesi, mevcut meclisin önemini ortaya koymak için, 1789 Fransa'sında ulusun temsilcisi sıfatıyla krala karşı gelmiş olan Mirabeau'nun öncülük ettiği hareketi manşet haberi şeklinde genişçe bir yer ayırarak hatırlatmıştır.⁷⁶⁹ Ertesi günü Refi' Cevad ise "Dün 'Tasvir-i Efkâr' şimdiye kadar yaptığı, manasız, mantıksız gazeteciliğe bir yenisini daha ilave eyledi" diyerek, Tasvir-i Efkâr'ın mebusanı izhar-ı tecellüt [direnme] etmeye davet yoluyla, meclis ile padişahı karşı karşıya getirmek maksadını güttüğüne işaret etmiştir: "...Mebusan izhar-ı tecellüd etmeli imiş. Kime karşı? Meşrutiyetperver hakanına karşı mı? Velid Bey'in garip bir şahsiyeti vardır. Kendisine en yakışan çömez libasını bu sefer terk ederek Mirabeau'nun beyaz prokası arkasına gizlenip fenalıktan başka bir şey yapmayan gazetesini bu sefer altı yüz senelik bir bina-yı saltanatı sarsmak üzere propagandaya hasr eylemesi mahiyeti hakkında millete sarıh [açık] bir fikir verebilir. Velid Bey, mantıksız, budala olduğu kadar da cahil,

⁷⁶⁷ Konuyla ilgili yapılan tezler ve kitaplarda da Refi' Cevad'ın her şeyi İttihat ve Terakki'ye bağladığı yazılıdır.

⁷⁶⁸ Refi' Cevad, "İnsaf Edelim", Alemdar, 14 Kanun-ı Sani 1920.

⁷⁶⁹ Bkz. Tasvir-i Efkâr, 24 Şubat 1920.

kitabetten [yazmak] bihaber [bilgisiz] bir kafadır. Bugün İngiltere'ye ders-i siyaset verir, yarın İstanbul intihabatını tenkit eder, ertesi günü de milletin binde onunu bile temsil edemeyen mebusanı izhar-ı tecellüde davet eder. ...Hâlbuki bu millet, on senedir ihtilal içinde yuvarlanıyor. Fransa ihtilal-i kebiri onun döktüğü kan verdiği can yanında deryaya nispetle bir katre [damla] su gibi kalır.” Aynı yazıda Refi' Cevad “Ezberle gazetecilik olursa sonu böyle yavan olur” sözleriyle, Ebüzziya Velid için Fransız ihtilali hakkında okuması gereken üç kitap ve yazar ismi tavsiye etmiştir. Refi' Cevad ayrıca şunları da söylemiştir: “Mebuslar direnecekler ise İttihat ve Terakki ile Hareket-i Milliye'nin dayatmalarına direnmelidirler. ...Sultan Vahideddin hazretlerinin taht-ı âli-i bahtı [yüce taht] bu milletin kalbinde, sinesindedir. Yedisinden yetmişine kadar her Türk padişahını tanır ondan başka kuvvet bilmez. ...Tasvirçiler delilikte Celal Nuri Bey'i, aptallıkta Pazarola Hasan Bey'i ve döneklilikte de Ferid Bey'i fersah fersah geçtiler. Bu kadar azgınlığın sonu hayra çıkmaz biraz memleketi düşünmeli.”⁷⁷⁰

1920 yılı Mart ayı başında Refi' Cevad, yine Tasvir-i Efkâr ile birlikte birkaç gazeteyi anarak şöyle demiştir: “...Memleketimizde matbuatın ekseriyetini İttihatçı gazeteler teşkil ediyor. Bu matbuat milletin efkâr-ı hakikiyesini [gerçek düşünceler] temsil edemez. Yazdıkları fikirler hezeyandır, yalandır, batıldır. Şimdiye kadar bizleri bi-vatan [vatansız] ad eden bu vatanperver (!)lerin memlekete ettikleri fenalık, asarıyla [eserler] meydanda duruyor. Millet, artık bu adamların hüviyet-i hakikiyelerini anlamış ve tanımıştır. Adv-ı saltanat olan (Tasvir) Enverleri, Talatları gökyüzüne çıkararak bu memleketi bugünkü felaketli vaziyete sürükleyen bir amil [sebep] idi. Memleketle alakası olmayan (Vakit)in elan kursağında Almanlarla içtiği biraların cer'aları duruyor. (Yenigün)de ise Yunus Nadi Bey İttihatçılığını inkâr etmeyecek kadar şecaat [cesaret] göstermiştir. Memleket şimdiye kadar bu adamların arkasına takılmak yüzünden bu hâle gelmiştir.”⁷⁷¹ Aynı yazıda Refi' Cevad, “bizlere iftira atanlara, delil getirmelerini söyledik, mertlikten nasip almadıkları için duymazlıktan geldiler” demiştir. Ayrıca o, “İttihat ve Terakki'ye karşı verdiğimiz mücadele ile vatana son hizmetimizi yaptığımıza inanıyoruz” diyerek de, Kuva-yı Milliye ile İttihat ve Terakki'yi eşdeğer gördüğünü bir kez daha ima etmiştir.

⁷⁷⁰ Refi' Cevad, “Bu da Ne Demek?”, Alemdar, 25 Şubat 1920.

⁷⁷¹ Refi' Cevad, “Ferid Paşa Korkusu”, Alemdar, 5 Mart 1920.

Yukarıda söz konusu ettiklerimizin dışında da her iki yazar ve gazete birbirlerinden bahsetmişlerdir. Önceki başlıklarımızda yine bunlardan örnekler sunmuştuk. Ancak bu başlık altında, direkt isim zikretmek yoluyla birbirlerini nasıl andıklarını gözler önüne sermeye çalıştık. Bu konuda bir adım önde giden kolayca anlaşılacağı üzere Alemdar yazarı Refi' Cevad'dır. Velid Ebüzziya ise çoğu zaman birlik olamamaktan şikâyet yoluyla isim vermeden Alemdar ve Refi' Cevad'a göndermelerde bulunmuştur. Velid Ebüzziya'ya kıyasla Refi' Cevad'ın dilinin daha sivri olduğu da çok izah istemeyen bir gerçektir.

Murat Bardakçı, son yüz yılın köşe yazarlarının üslupları hakkında kaleme aldığı bir makalede şu tespitite bulunmuştur: *“Bana ‘Köşe yazarlarımızın üslubu hakikaten kabalaştı mı?’ diye soracak olsanız, vereceğim cevap ‘Hayır, eskisine göre çok daha nazikleştiler, kibarlaştılar ve artık örneği şimdiye kadar görülmemiş bir nezaket çizgisinde seyretmekte’ olur...”*⁷⁷² Zannımızca, Refi Cevad ve Velid Ebüzziya örneği Bardakçı'yı haksız çıkarmamaktadır.

3.2. Başmuharrirlerin Okuyucuları İle İlişkileri

Her iş kolunun ortak kaygısı, verilen emeğin karşılığının maddi ve manevi olarak bir tatmin sağlamasıdır. Gazeteleri düşündüğümüzde ise bu tatminin maddi tarafı gazetenin devamlılığına direkt olarak etki eden bir faktördür. Ancak manevi tatminin, çoğunluğa sesini duyurma çabasında olan gazete ve gazeteciler/yazarlar için daha öncelikli olması kadar doğal bir durum yoktur. Kısacası, maddi ve manevi getiri arasında doğru orantı var gibi gözükse de, yazarların asıl enerjisi okuduklarını bilmekten geçmektedir. Aşağıda Refi' Cevad ve Velid Ebüzziya'nın okuyucuları ile olan ilişkilerini, köşelerine yansıttıkları kadarıyla gözler önüne sermeye çalışacağız.

İlginçtir Refi' Cevad, Kayserili bir okuyucusunun kendisine yazdığı mektupları defalarca başmakale yapmıştır. Mektup yazarı, Refi' Cevad'a, *“Anadolu'yu dolaştığınızdan daha doğrusu dolaştırıldığınızdan [sürgün yoluyla] ötürü mektubu size gönderdim”* demiş ve Anadolu halkını görmezden gelen diğer payitaht matbuatını eleştirmiştir. Okur ayrıca, *“Asırlarca ya Yemen'in, Irak'ın kızgın çöllerinde yahut Rumeli'nin karlı Balkanlarında milyonlarca sevgili evladını gömen bu Türk yurdunda artık fuzuli akacak tek damla kan yoktur. Bunu katiyen biliniz ve bu noktaya mum yapıştırınız”* şeklinde bir ikazda bulunmuştur. *“Mütareke ile birlikte İttihatçıların keyfi uygulamalarının son bulacağını zannettik ama böyle*

⁷⁷²<http://www.haberturk.com/polemik/haber/875914> yazarlar-eskiden-ana-avrat-dumduz-giderlerdi 12.01.2018.

olmadı” diyen okur, şimdilerde Kayseri’ye tayin edilen memurların II. Abdülhamid zamanında gönderilen mutasarrıfların ayak terleri bile olamayacağını belirtmiştir.⁷⁷³

Kayserili okur Refi’ Cevad’a gönderdiği ikinci mektubunda, evvela ilk mektubunun Refi’ Cevad tarafından başmakale yapılması karşısındaki şaşkınlığını dile getirmiştir: “...Beni müşkül bir mevkie soktunuz... Dünyada hiç hatırama gelmeyen bir şey varsa o da gazetelere makale, hem de başmakale yazmak idi. Evvelki mektubumu gazetenize derc [koymak] etmişsiniz. Hâlbuki ben onu bir hasbihal kabilinden yazmış idim.” Kayserili okur bu mektubunda, Anadolu halkının insan ve memur profilinin ne olduğunu anlatarak hâlâ akıllanamadığına vurgu yapmıştır. Mektup yazarının anlatımına göre, kendisi birisine “ne var ne yok” demiş, karşıdaki de hemen esrarengiz bir tavırla “Şey ...Erzurum...Mustafa Kemal...” diye söze başlamıştır. Mektup yazarı ardından şöyle demiştir: “Benden biraz müsamaha görse aşağısı malum.” O, hatta geçen gün yine böyle birisi ile boğaz boğaza geldiğini belirtmiş, ona “Yahu onu sormuyorum. Ticaretten, ahval-i şahsiyenden soruyorum” demiştir. Karşıdaki de hemen boynunu bükerek oradan uzaklaşmıştır. Kayserili mektup yazarı, Anadolu’nun sadece İngiliz’e muhabbetinin olduğundan bahsetmiştir. Hatta bunu bir örnek ile delillendirmiştir. (1)317-(1)318 senesinde Hayvanat-ı Ehliye Rüsümü diye bir vergi alınması söz konusu olunca, köylüler ayaklanarak bu vergi ilga olunmadığı takdirde “İngiliz padişahına müraacat edeceğiz diye telgraflar” yazmışlardır. Mektup yazarı ardından şunları eklemiştir: “Çünkü Anadolu halkı dünyada en adilin İngiliz olduğunu bilir. ...Vaktiyle baban kimseye minnet mi ederd? Demek kolay, fakat memleketi yaşatmak badema [bundan böyle] pek çok güçtür. Sanırım.”⁷⁷⁴

Refi’ Cevad 14 Eylül⁷⁷⁵, 17 Eylül⁷⁷⁶ ve 5 Ekim 1919⁷⁷⁷ tarihli köşesini yine Kayserili okurunun gönderdiği mektuplara ayırmıştır. 5 Ekim 1919 tarihinde

⁷⁷³ Bkz. “Anadolu Ne İstiyor?”, Alemdar, 14 Ağustos 1919. Mektubun yazılış tarihi 31 Temmuz 1919’dur.

⁷⁷⁴ Bkz. “Anadolu Ne İstiyor? (2)”, Alemdar, 30 Ağustos 1919. Mektubun yazılış tarihi 20 Ağustos 1919’dur.

⁷⁷⁵ Bkz. “Anadolu Ne İstiyor? (3)”, Alemdar, 14 Eylül 1919. Mektubun yazılış tarihi 1 Eylül 1919’dur.

⁷⁷⁶ Bkz. “Anadolu Ne İstiyor? (4)”, Alemdar, 17 Eylül 1919. Mektubun yazılış tarihi 7 Eylül 1919’dur.

⁷⁷⁷ Bkz. “Anadolu Ne İstiyor? (6)”, Alemdar, 5 Teşrin-i Evvel 1919. Kayserili okur altıncı mektubunun başında, beşinci mektubunda Anadolu hareketinin gayesi hakkında yazdığını ancak neşrine izin verilip verilmediğini bilemediğini söylemiştir. Alemdar’ın 21 Eylül tarihli köşe yazısı sansürlüdür. Muhtemelki beşinci mektubun neşrine izin verilmemiştir. Kayserili okurun yedinci mektubu ise Alemdar’ın 21 Teşrin-i Evvel 1919 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Bu mektubun da yazılış tarihi 8 Teşrin-i Evvel 1919’dur.

yayınlanan Kayserili okurun altıncı mektubu Anadolu hareketi hakkındadır. Mektubu vermeden önce Refi' Cevad şu açıklamada bulunmuştur: “...Harekât-ı Milliye'nin ne olduğunu düne kadar kimse bilmediği gibi bugün de bilmiyor. Çünkü hükümet efkâr-ı umumiyyeye bu babda hiç bir tafsilat vermiyordu. Mahaza bizim vazifemiz bu değildir. Şimdiki hâlde istihbaratımızdan kar'ilerimizi haberdar etmekle muvazaf bulunuyoruz.” Kayserili okur 20 Eylül 1919'da yazdığı mektuba “Harekât-ı Milliye İttihatçı Harekâtı Değildir” başlığını atmayı uygun bulmuş ve şunları yazmıştır: “...Hakayık [gerçekler] saklanmak istedikçe daha ziyade münteşir ve şayi [yayılmak] olur. ...Bugün gelen İstanbul gazetelerinin bazılarında Anadolu Harekât-ı Milliyesini İttihatçı harekâtı olmak üzere gösteriliyor. Fesubhanallah! Efendiler yapmayınız bu iftiranızla İttihat ve Terakki'ye müstahak olmadığı bir şeref izafe, millete de büyük bir hakaret tevcih [yönelme] ediyorsunuz. ...Anadolu Harekât-ı Milliyesi, gördüğü ve daha göreceğini derk ve teyakkun [anlayıp, bilme] ettiği haksızlıklara ve bu haksızlıkların kemal-i fecaatle tekerrür ve devamına rical-i hükümetin lakayd kalmasına karşı milletin -müsaadeniz ile tavzih [açıklamak] edeyim Anadolu ahalisinin- kitle-i vahide [tek ses] hâlinde feveran ederek mufahaza-i hak ve haysiyetlerine azm ve kıyam etmeleridir. Bunda İttihatçılığın, bilmem nenin katiyen alakası yoktur... Mustafa Kemal Paşa... Anafartalar'da kahramanlığı ile milletin şükran-ı ebedisini kazanan bu zata, bütün ebna-yı beşerin [insanoğlu] ifsad-ı ahlakında anane-i kadimesiyle meşhur olan Suriye'de -fevkalade zamanlarda fevkalade salahiyetler sahibi olmasına rağmen- en küçük bir zille [hata] isnat edilebildi mi? Mustafa Kemal Paşa burada bulunarak ve meziyet ve vukufu hasebiyle bu işin başına geçmiştir. Yoksa Hareket-ı Milliye, mişarüileyhin zade-i icadı değildir. Mustafa Kemal Paşa bulunmasaydı işi idare edecekler çok idi ve badema [bundan böyle] daima olacaktır.” Mektubun devamında okur, Erzurum Kongresi'nin kararlarını vermiş ve ardından şu sualleri sıralamıştır: “Şimdi rica ederim şu maddelerde kalben fikren müttehit olmayan bir Türk tasavvur edebilir misiniz? ...İnsaf edilsin bunun neresinde İttihatçılık var? Yoksa fikir ve maksadımıza alet, garaz [niyet] ve menfaatimize hadim olmayanlara- bir zamanlar hafiyeye denildiği gibi- (İttihatçısın...!) diyerek nazar-ı milletten [milletin gözünde] küçültmek modası hâlâ İstanbul'da hükümferma [geçerli] midir?. Hareket-ı Milliye... İttihatçı harekâtı... Allah Allah, hakikaten bu kadar tegafülden [anlamazlıktan gelme] sıkılmazlar mı? ...Acaba Mustafa Kemal Paşa'nın yerinde Vehib Paşa olsaydı tek bir kişi arkasına düşer mi idi? İşte İstanbul'dan firar eden Halil Paşa... Harekât-ı

Milliyecilerin yanına niçin gidemiyor? (Paşa sen evvela hakkındaki isnadata cevap ver, sonra yanımıza gel) diyorlar... Hareket-ı Milliye hemen bütün Anadolu'da intişar ve tevsi' [yayılma] ettiği hâlde idare fevkalade kesb-i intizam [düzen kazanma] eylemiş, hiç kimsenin burnu kanamamıştır.”

Velid Ebüzziya bahsetmese de, Refi' Cevad kendisine gelen tehdit mektuplarını birkaç yazısında konu edinmiştir. Ona göre bu tehdit mektuplarını gönderenler “*Hasmına [düşman] ancak karanlıkta yumruk sallayabilen kahramanlar*”dır. Refi' Cevad kendisine ulaşan bu türden mektupların çoğunda İttihat ve Terakki'nin konu edinildiğini ve onlarda Enver'in gelip tahta yeniden oturacağını yazılı olduğunu belirtmiştir. Alemdar yazarının karşılığı ise köşesinden bir seferinde şöyle olmuştur: “*Bu karanlık gece kahramanları düşünmüyorlar ki Refi' Cevad haps, işkence, dayak, menfa [sürgün], tazyik gibi birçok felaketler gördü. Bunlardan kurtulur kurtulmaz ilk işi yine kaleme sarılarak vatani, devlet ve milleti bu hal-i felakete koyanların mahiyetlerini efkâr-ı umumiye karşısında teşrih [açıklamak] etmek oldu. Matbaada bulunduğumuz saati, çıktığımız zamanı, geçtiğimiz yolları, oturduğumuz mahalleyi birer birer yazdık. Bu vatanperver (!) zevat ile her türlü teşerrüfe [karşılaşma] amade olduğumuzu bildirdik. Daha ne söyleyelim. Mamafih şikâyet de etmiyoruz. Bu gibi mektuplar gazeteciliğin yorucu mesai-i yevmiyesi [günlük işler] arasında bize biraz gülmek için bir fırsat temin ediyor. Bundan dolayı da memnunuz. Hâlbuki görülüyor ki bizleri hak ve hakikatten başka ilzam [susturmak] edecek bir kuvvet, Hazreti Ömer hükümetinden başka da memnun edecek bir hükümet yoktur ve olmak ihtimali de mevcut değildir.”⁷⁷⁸*

Refi' Cevad başka bir yazısında yine kendisine gelen bir tehdit mektubundan söz açmış ve onda Talat Paşa'nın birgün yeniden sadrazam olacağı ve Refi' Cevad'ı sorgusuz sualsiz darağacına asacağı yazılı imiş. Refi' Cevad ise köşesinden bu mektuba şöyle mukabelede bulunmuştur: “*Talat ve arkadaşları divan-ı harbin böyle işleyeceğini bilselerdi firar etmezlerdi. ...Geliniz benim mazlum, mağdur biçare milletim! Boynu bükük dullarını, saçı bitmedik yetimlerini topla. Ellerimizi açalım 'Bu memlekete fenalık edenleri ve on senede bu hal-i felakete getirenleri kahhar ismi ile kahr eyle yarabbi!' diye dua edelim ve bütün kalbimizle dergah-ı icabete doğru bağıralım: Amin!*”⁷⁷⁹

⁷⁷⁸ Refi' Cevad, “Modası Geçmiş Oyunlar”, Alemdar, 18 Temmuz 1919.

⁷⁷⁹ Refi' Cevad, Alemdar, 3 Ağustos 1919. (Başlık sansürlü)

Velid Ebüzzüya da tıpkı Refi' Cevad gibi okuyucularının mektuplarını köşesine taşımıştır. Bir Tasvir-i Efkâr takipçisi, Velid Ebüzzüya'nın bir gün önceki makalesinin etkisinde kalarak gazeteye “tecrübeli bir ihtiyar” imzasıyla mektup göndermiştir. Mektupta şunlar yazılıdır: “*Düñkü nüshanızdaki (Bu da Geçer) unvanlı makalenizi okudum. Siz, ahval-i hazıranın [mevcut durum] arz ettiği vahameti [tehlikeli durum] az çok tarif ve teşhir etmekle beraber, galiba kari'lerinizi müteselli ve ümitvar etmek arzusuyla, vatanın bir ahd-ı karibte [yakın gelecek] maruz kalacağı akıbet-i elimeden [üzücü sonuçlar] bahsetmiyorsunuz ve yalnız (Bu da geçer) diyerek nikbinlik [iyimserlik] göstermeye çalışıyorsunuz. Hâlbuki bizim Türkçemiz'de (Bu da geçer) kavlı muhtasarını [kısa söz] itmam [tamamlayan] eden bir mesel daha vardır ki o da (Geçer ama biçer de geçer) sözüdür. ...Bu vatan böyle inhidam [çökme] ve izmihlale [yok olmak] bu derecelerde takarrüb [yaklaşmak] eylememiştii. O eski tehlikeleri biz hep (Bu da geçer) kavlinin hükmünce az çok zayıyla ve fakat yine teni ve canı muhafaza ederek geçirebildik. Fakat bu defa bana öyle geliyor ki, hatayıyatımızın [hatalar] seyyiatımızın [kabahatler] netayicini [sonuçlar] yine (Bu da geçer)le savuşturamayacağız ve galiba bu defa (Geçer ama biçer de geçer) hükmü hakkımızda tatbik edilecektir. İşte ben kırk yıllık tecrübemle, beyaz saçım ve sakalımla bugünkü vaziyete nazaran vatanın akıbetini bu kadar vahim görüyorum. Bilmem siz genç muharrir efendiler bu babda ne düşünmiyorsunuz?” Mektubun ardından Velid Ebüzzüya ise, muharrirlerin bazen yazdıklarının yazmak istediklerinden farklı olduğunu söylemiştir. Buradaki konu, özellikle İstanbul'da gündün güne artan İtilaf kuvvetleri hakkındadır: “...Binlerce erbab-ı mütalaaya hitap etmek mecburiyeti ve hele sözüümüzün ister istemez efkâr-ı umumiyenin hiç olmazsa bir kısmının tercümanı gibi ad olunmak zarureti karşısında, üzerlerine terettüp [düşen] eden mesuliyet-i maneviyeyi düşünen muharrirler belki fikirlerini her vakit o kadar açık yazmak salahiyetini nefslerinde bulamamaktadırlar. Kar'imizin hatırlattığı (Geçer ama biçer de geçer) meseli [söz] bizim de meçhulümüz değildi. Hatta o kadar meçhulümüz değildi ki, Beyoğlu'nda ufak bir gezintiden mütehassıl [meydana gelen] ihtisatımızın [hisler] tesir ve tazyik-i elimi altında düñkü satırları yazarken bu mesel de mütemediyen [sürekli] kalemimizin ucuna gelmekte idi. ...Şurasını söyleyelim ki biz de kar'imizde pek başka türlü düşünmüyoruz. ...Hatta gazeteciler her gün sabaktan akşama kadar sem'i-ittıla'larına [kulağa gelen bilgiler] vasıl olan pek muhtelif ve pek müşevveş [karmaşık] haberler karşısında kar'ilerden pek ziyade bedbin [kötümser] olmak hakkını haizdirler [sahip]. Elyevm*

[bugün] şehrimizde bulunan ve demadem [her vakit] miktarları, adetleri artıp duran İtilaf heyetine mensup bir sürü generaller, kumandanlar, gazete muharrirleri vesaire ile mütemadiyen temas neticesinde memleketimizin, milletimizin istikbali hakkında insanda hasıl olan fikirler herhâlde en nikbinleri [iyimser] bile derin derin düşündürecek mahiyettedir.”⁷⁸⁰

Refi’ Cevad kadar olmasa da, ilk bölümde konu edindiğimiz gibi, tevkif, tecziye ve tasfiye konusunda Velid Ebüzziya da makaleler yazmıştır. Diğer taraftan Velid Ebüzziya’nın en çok üzerinde durduğu konu dâhilde birlik sağlanması üzerinedir. Çelişkili gibi görünen bu durum bir Tasvir-i Efkâr okurunun dikkatini çekmiş ve yazara şöyle bir soru yöneltmesine neden olmuştur: “*Hem ittihat [birlik] istiyorsunuz, hem de tasfiye, bu mümkün müdür?*” Velid Ebüzziya ise, Talat Paşa ve avanesi ile o zamanın mebusları ve memurları arasından suçları olanlar cezalandırıldıktan sonra, hem hariçte devletin şerefi hem de dâhilde birliğin sağlanacağına inandığını söylemiştir.⁷⁸¹

Yukarıda Velid Ebüzziya, şartlar gereği bazen yazarların istedikleri gibi yazamadıklarından şikâyet etmişti. Bundan başka Velid Ebüzziya diğer bir zorluktan daha bahseder ki, o da, Avrupa basınının Osmanlı ile alakalı olan yayınlarının hepsini Türk okuyucularına aktaramamaktan ileri gelir: “*...Avrupa siyasetinin bütün cereyanlarından, bütün safahatından kar’ilerimizi günü gününe haberdar etmek bizler için vazife ise de maatteessüf şerait-i hazırda [mevcut şartlar] bu vazifenin ifasına mani oluyor. Bittabi biz gazeteciler de ecnebi ceraidinde pek calib-i nazar-ı dikkat neşriyattan yalnız kendimiz müstefid [yararlanan] olmakla kalarak aynı istifadeyi kar’ilerimize de teşmile [yaymak] muvaffak olamıyoruz.*”⁷⁸² Velid Ebüzziya, aynı düşünceyle okuyucularının mazur görmesini istediği bu durumu yine şöyle ifade etmiştir: “*Tan gazetesi 10 Eylül tarihli nüshasında şark meselesine dair yine pek mühim bir makale neşr etmiştir. (Tan)ın bu son makalesini mümkün olsaydı, aynen sütunlarımıza nakl ve derc [koymak] etmek isterdik. Fakat bu mümkün olamayacağı cihetle makale-i mezkurenin en mühim noktaları hakkında bazı mütalaat dermiyanıyla [görüş bildirmek] iktifaya mecbur olacağız.*”⁷⁸³

⁷⁸⁰ Velid Ebüzziya, “Geçer Ama Biçer de Geçer”, Tasvir-i Efkâr, 17 Teşrin-i Sani 1918.

⁷⁸¹ Bkz. Velid Ebüzziya, “Temin-i İttihat Gayesiyle Tasfiye Meselesi Telif Olunabilir Mi?”, Tasvir-i Efkâr, 3 Kanun- Evvel 1918.

⁷⁸² Velid Ebüzziya, “Tan’ın Bir Nasihati”, Tasvir-i Efkâr, 29 Ağustos 1919.

⁷⁸³ Velid Ebüzziya, “(Tan) ın Yeni Neşriyatı”, Tasvir-i Efkâr, 23 Eylül 1919.

Refi' Cevad'ın önemle üzerinde durduğu konulardan biri, Kuva-yı Milliye'nin İtilaf devletleri ve Avrupa basını nezdinde Osmanlı'yı zora sokacağı hususudur. Dolayısıyla o sürekli, Avrupa'da Osmanlı'ya karşı oluşan bu olumsuz havanın da okuyuculardan gizlenmemesi gerektiğini belirtmiştir. Velid Ebüzziya da bu türden göndermeleri üzerine alınarak şöyle demiştir: *“Kuva-yı Milliye'ye karşı, kendi tabirleri vechile, ezelden düşman olan gazetelerden biri, geçenlerde vukuat-ı haziranın Avrupa'ya nasıl aks edeceğini gazetelerimizin kar'ilerinden saklamamalarını ve Avrupa gazetelerinde görülecek mütalaatı aynen neşr etmelerini ihtar eylemekte idi. Bu gazetenin fikrince Teşkilat-ı Milliye'nin harekâtından mütevellit [kaynaklı] kabine tebeddülü [değişiklik] vesaire gibi hadisat Avrupa'da mutlak su-i tesir [kötü etki] hâsıl edecek idi.”*⁷⁸⁴ Aynı yazıda Velid Ebüzziya, Avrupa matbuatının zaten tarafgir [tarafalı] olduğunu, dolayısıyla önce tarafgirliği bir kenara bırakan Avrupa matbuatını seçmek, ondan sonra Osmanlı hakkında oralarda neler yazılıyor ona bakmak lazım geldiğini ifade etmiştir.

Velid Ebüzziya'nın yabancı basın arasından yaptığı bu tercihi ve sınırlamayı aslında bizde kendi çalışmamızda yapmış bulunuyoruz. Zira bizde Alemdar ve Tasvir-i Efkâr'ın sadece başyazarlarına odaklandık. Diğer taraftan mütarekeyle birlikte siyaset daha ön plana çıktığı için ve yazarlar çoğu zaman siyaset hakkında kalem oynattıklarından, başlıklarımızın büyük kısmını siyasî konular teşkil etti.

Bunlardan başka Velid Ebüzziya kendi köşesinden değilse de Tasvir-i Efkâr, okuyucularını mutlu edeceğini düşündüğü bir haberi *“Kar'ilerimizin Nazar-ı Dikkatine: Gazetemizi Büyütüyoruz, Her Gün İki Tefrika, Mütenevvi ve Müfid Makaleler”* başlığı altında şöyle paylaşmıştır: *“Bir hayli zaman evvel İsveç'ten sipariş ettiğimiz kâğıtların bir kısmı ahiren [sonradan] vürud [gelmek] eylediğinden Tasvir-i Efkârı badema [bundan böyle] dört sayfa çıkarmak imkânı hâsıl olmuştur. Elde mevcut kâğıdın pek az olmasına mebni [kaynaklı] şimdiye kadar gazetemizi iki sayfa neşretmek mecburiyetinde bulunduğumuzdan dolayı müteessir oluyorduk. Çünkü kar'ilerimiz için müfid [faydalı] olabilecek birçok makalatı [makaleler] hacmimizin küçüklüğünden naşi [kaynaklı] feda ediyorduk. Gazetemizi birkaç gün sonra dört sayfaya iblağ [ulaştırma] edeceğiz ve biri roman, diğeri tarihi veya askeri olmak üzere iki meraklı tefrika [parça] ile beraber haftanın her günü muntazaman, edebi, tarihi, fenni, dini ve içtimai birer makale derc [yer vermek] edeceğiz. Bu*

⁷⁸⁴ Velid Ebüzziya, “(Tan) ın Mühim Bir Makalesi”, Tasvir-i Efkâr, 15 Teşrin-i Evvel 1919.

suretle Tasvir-i Efkâr'a karşı daima mütezayit [artan] bir rağbet göstermiş olan sadık ve teveccühkâr kar'ilerimizin bir kat daha memnuniyetlerini celp edeceğimizi kaviyen [kuvvetle] ümit ediyoruz."⁷⁸⁵

Son olarak şunu da ifade etmek gerekir ki, Tasvir-i Efkâr ve onun başyazarı Velid Ebüzziya, Anadolu hareketi hakkında hem okurlarını hem de payitaht halkını haberdar etmeyi kendilerine vazife bilmişlerdir. Tasvir-i Efkâr bunu en açık şekilde gazete çalışanlarından Ruşen Eşref'i Sivas'a göndererek yapmıştır. Ruşen Eşref orada Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere hareketin diğer önderleri ile çeşitli mülakatlar yapmış ve bunlar Tasvir-i Efkâr'da yayınlanmıştır. Ayrıca Ruşen Eşref'in yanında gönderilen bir fotoğrafının çektiği kareler sayesinde, sadece Tasvir-i Efkâr müdavimleri değil, bütün İstanbul halkı hareketin önderlerini daha yakından tanıma fırsatını bulmuşlardır. Yine Mustafa Kemal Paşa da kendi maksadını ve hareketin gayesini Tasvir-i Efkâr gazetesine çektiği telgraflarla duyurma şansını elde etmiştir.

3.3. İktisadi Buhran

Alemdar ve Tasvir-i Efkâr başyazarlarının siyasî konular haricinde en çok üzerinde durdukları konu ekonomik meselelerdir. Zira savaş sonrası ortaya çıkan durumdan devletler kadar fertler de önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Savaş sonrasında halk geçim derdine düşünce, yazarlar da ister istemez halkın birinci önceliğine köşelerinde yer ayırmak zorunda kalmışlardır.

Eldem, I. Dünya savaşında memleketin insan kaybı ile ilgili tahminde bulunmanın mümkün olduğunu ancak savaşın maddi sonuçlarının kestirilemeyecek kadar büyük olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁶ Velid Ebüzziya ise dört harp senesinde yaşananların telafisinin o kadar da kolay olmayacağını şöyle belirtmiştir: "...(*Can ağızdan gelir*) meseli [söz] lisanımızda meşhurdur. Binaenaleyh dört senedir yokluk ve açlık ile bu kadar azaplara maruz bırakılan biçare halkın terfih-i ahvali [rahata erdirmeye] için bugün ne yapılırsa azdır."⁷⁸⁷ Yazar bu zorluğa dikkat çekse de, zaman ilerledikçe sıkıntıların da artması karşısında mevcut ve önceki hükümetleri eleştiriye tabi tutmaktan kendini alamamıştır. Ona göre, halkın gündelik hayatını ilgilendiren iâşe meselesi gibi önemli bir konuda çözüm için henüz başlangıç aşamasında bile olunmaması üzüntü verici bir durumdur.⁷⁸⁸ Hâl böyle olunca, halk çamurdan

⁷⁸⁵ Bkz. Tasvir-i Efkâr, 8 Teşrin-i Evvel 1919, s. 1.

⁷⁸⁶ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 132.

⁷⁸⁷ Velid Ebüzziya, "Pahalılık Meselesi", Tasvir-i Efkâr, 11 Kanun-ı Evvel 1918.

⁷⁸⁸ Velid Ebüzziya, "İâşe İşleri", Tasvir-i Efkâr, 5 Kanun-ı Sani 1919.

ekmek⁷⁸⁹ yemeye devam etmektedir.⁷⁹⁰ Ona göre, çözüm noktasında geç kalınması nedeniyle ekmek meselesi gibi bir konunun dahi siyasî bir mesele hâline dönüşme tehlikesi vardır.⁷⁹¹

Velid Ebüzziya, bir yandan dört harp senesi neticesinde içine düşülen durumdan kurtulmanın pek de kolay olmadığını “...Böyle manen ve maddeten mağlup, fikrini, iz’anını, vicdanını hep buhran istila eylemiş bulunan bir milletin işlerinin az bir zaman zarfında düzelebilmesindeki adem-i imkânı [imkânsızlık] tasdikte kimse tereddüt etmez. Bundan dolayıdır ki dört harp senesinde çekilen derterin bir netice-i tabiyesi olarak bugün elan içinde yuvarlanmakta bulunduğumuz müşkülattan dolayı sahib-i insaf olan hiçbir kimse fazla şikâyete lüzum görmüyor” sözleriyle ifade ederken, yine de bunun iaşe meselesi gibi problemlerin halledilmemesi için bir mazeret teşkil edemeyeceğini, dolayısıyla hükümetin şimdiye kadar bu konuda başarısız olduğunu işaret etmiştir. Yazar, çelişkili gibi görünen bu durumu “İmkânsızlık Mı, Beceriksizlik Mi Var” şeklinde bir başlık atarak izah etmeye çalışmıştır.⁷⁹²

Her iki yazar da memleketin durumunu tarif ederken biçare vatan, zavallı memleket-millet vs. tabirlerini sıklıkla kullanmıştır. Nitekim Velid Ebüzziya, vaziyetin iaşe ve tarım konusunda hiç de farklı olmadığını anlatırken de “Zavallı Ziraatımız” gibi bir başlığı uygun görmüştür.⁷⁹³ Zira onun deyişiyle “her hâlimizdeki şaşkınlık, gayesizlik ve perişanlık”, açlık ve ekmeksizliğin doğrudan ilintili olduğu ziraat konusunda da hüküm sürmektedir.⁷⁹⁴

Velid Ebüzziya gibi Refi’ Cevad da halkın ekmek sıkıntısını, halledilmesi gereken en öncelikli işlerden biri olarak görmüştür: “Ortada acilen hâl olunacak birçok mesail [konular] mevcut. Bunlardan devletin siyaset-i dâhiliye ve hariciyesini şimdilik bir tarafa bırakalım. Ehemm-i umur [işlerin en önemlisi] olan ekmek meselesi var. İaşe acınacak, ağlanacak, çıldırtacak bir hâlde. Dünyada her şey için çare bulunsa mide için çare ancak ‘ekmekle’ bulunabilir. ...Bence hükümetin mevkiini en çok sarsan halka ekmek yedirmemek meselesi olmuştur. Her gün kucakla

⁷⁸⁹ Ekmeğin kalitesiyle ilgili sıkıntılar, devam eden çoğu siyasî meseleler gibi, I. Dünya savaşı yıllarının bir mirasıdır. Bkz. Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul’un Sosyal Durumu*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 1997, s. 40 vd.

⁷⁹⁰ Velid Ebüzziya, “Mesele Hâl Oldu Mu?”, *Tasvir-i Efkâr*, 8 Kanun-ı Sani 1919.

⁷⁹¹ Velid Ebüzziya, “İşte Hakikaten Beceriksizlik Var”, *Tasvir-i Efkâr*, 10 Kanun-ı Sani 1919.

⁷⁹² Velid Ebüzziya, “İmkânsızlık Mı, Beceriksizlik Mi Var”, *Tasvir-i Efkâr*, 22 Kanun-ı Sani 1919.

⁷⁹³ Bkz. Velid Ebüzziya, “Zavallı Ziraatımız”, *Tasvir-i Efkâr*, 21 Şubat 1919.

⁷⁹⁴ Bkz. Velid Ebüzziya, “Bir Mesele-i Hayatiyeye Dair”, *Tasvir-i Efkâr*, 1 Mart 1919.

gelen mektuplarda ekmekten başka bir şeyden şikâyet olunmuyor. Şimdiye kadar temerküz, fırka, bitaraf kabinelerden bahs olundu. Bunu halk anlamaz ve anlamak mecburiyetinde değildir. Bu cihetlerin münakaşaları erbab-ı kaleme aittir.”⁷⁹⁵

Özellikle Refi’ Cevad ekmeğin hâlini anlatırken çoğu zaman çamur benzetmesi yapmıştır: “...*Bu millet şekerden baldan çoktan vazgeçmiş... İaşe tarafından tevdi’ (vermek] edilen ekmekler yenmez. Yenilse de hazm edilmez derecede berbat şeylerdir. Bunlara ekmek ismini vermeyeceğimiz cihetle berbat tabirini bir nimet hakkında sarf ederek hüürnetsizlikte bulunmuş olmuyoruz. ...Bu milletin: -Yahu! Biz size buğday veriyoruz. Siz neden çamur veriyorsunuz? demeğe hakkı yok mu?”⁷⁹⁶*

Yazarlar, diğler birçok meselede olduğu gibi, memleketin iktisadi olarak içinde bulunduğu durumun başlıca sorumlusu olarak İttihat ve Terakki’yi görmüşlerdir. Velid Ebüzzıya bu konuda şöyle demiştir: “...*İttihat ve Terakki..., harp bahanesinin eline verdiği salahiyet-i fevkalâdeyi suistimal ederek memlekette makul bir inkişaf-ı iktisadi yolu açacağına, bütün mesaisini sekiz on Müslümanı zengin etmeye hasr eyledi.”⁷⁹⁷* Aynı yazar, bu konuda İttihat ve Terakki’nin mazur görülecek hiçbir tarafının olmadığını oldukça farklı bir şekilde dile getirmiştir: “...*Bizce ilan-ı harp etmiş düşmanlardan hiçbirini, hiç şüphe yok ki iaşe münasebetiyle İttihadiyunun göz göre göre memlekete ettikleri fenalığı, gerek silahla gerek başka vesait [vasıtalalar] ile ika [yapmak] edemezlerdi.”⁷⁹⁸* Refi’ Cevad ise “*İttihat ve Terakki hükümeti bütün seyyiatı [kabahatler] Abdülhamid-i Sani idaresine yükledi. Fakat iaşe meselesi böyle değildir. Bu mesele yepyenidir. İaşedeki bütün bu yolsuzlukları hiçbir idareye yükletemeyiz”⁷⁹⁹* diyerek olaya farklı bir bakış getirmiştir.

Yukarıdaki sözlerinin aksine Refi’ Cevad daha başka yazılarında iaşe konusunu da İttihat ve Terakki’ye bağlamıştır: “...*Son zamanlarda öyle görüyorum ki İttihat ve Terakki tarz-ı idaresinin daha iyi olduğu hakkında yavaş yavaş bir kanaat de hâsıl olmaya başlıyor... Bir kere düşünelim bu devlet bu meşum [uğursuz] harbe girdiği zaman ne idi! Girdikten sonra ne oldu? İyi kötü memlekette bir hayat vardı... Ömründe en büyük kaht [kıtlık] zamanlarında bile bu millet fırınlar önünde*

⁷⁹⁵ Refi’ Cevad, “Buhran Devam Edecek mi?”, Alemdar, 21 Şubat 1919.

⁷⁹⁶ Refi’ Cevad, “Ekmekler ve Melekler”, Alemdar, 23 Şubat 1919.

⁷⁹⁷ Velid Ebüzzıya, “Ticaret-i İslamiyeyi Himaye Edelim”, Tasvir-i Efkâr, 7 Şubat 1919.

⁷⁹⁸ Velid Ebüzzıya, “İaşe Meselesi”, Tasvir-i Efkâr, 16 Şubat 1919.

⁷⁹⁹ Refi’ Cevad, “Ekmekler ve Melekler”, Alemdar, 23 Şubat 1919.

kadın erkeğe, erkek kadına karşı boğaz boğaza gelmemiştir. Bu yokluğu başımıza getiren kim idi? Temeli hırsızlıkla kurulan bir müesseseden hayır mı gelir? Şehremini Cenil Paşa'ya -millet ne yesin? (...) yesin! diyen Enver değil mi idi? Bunu ne çabuk unuttuk. Bu mazlum halkın bin emekle meydana çıkardığı, yetiştirdiği delikanlıları Kafkas'ın karlı sırtlarına gömen kim idi? Çanakkale et makinesi gibi insan doğrarken payitahtın en kibar mesiresi olan adaya torpido ile Tokatliyan'dan dondurma getiren kim idi? ...Anasıra çala satır giden ve bu muazzam devleti böyle uçurumun kenarına sürükleyen kim idi? ”⁸⁰⁰

Refi' Cevad bir başka yazısında “*Cemil Paşa'ya Enver (Paşa)nın verdiği cevabı biz bu milletin mukadderatına hakketmiş [yazmak, oymak] idik. Filhakika İttihat ve Terakki hükümeti ...bu millete Enver'in dediğini yedirmediyse de herhâlde ekmekten başka bir şey yedirdi ”⁸⁰¹* demiştir.

Velid Ebüzziya, İzzet Paşa zamanında iâşe probleminin büyük oranda ortadan kalktığını, eğer daha fazla görevde kalsa idi esaslı olarak bu problemin çözüme kavuşabileceğini söylemiştir. O, biraz da abartarak İstanbul halkının iâşe problemini şöyle izah etmiştir: “*Belki dünya dünya olalı bir halkın nafakasıyla, hayatıyla ihtiyacıyla hiçbir zaman bu kadar vicdansızca, insafsızca oynanmamıştır.*” Velid Ebüzziya'ya göre, yeni sadrazam Damad Ferid Paşa halkın takdirini kazanmak istiyorsa, evvela bu hayati problemi çözüme kavuşturmalıdır: “*...Yeni müdür (Nüzhet Bey) iâşenin tanzimi hususunda ümit ve temenni ettiğimiz mertebede muvaffakiyet gösterebilecek olursa Ferid Paşa kabinesi en ruhlu bir noktada kendisini halka sevdirmek yolunu bulmuş olacaktır.*”⁸⁰²

Velid Ebüzziya ilerleyen aylarda, halkın açlık derdiyle boğuşurken mevcudiyetini de yitirebilme ihtimalinin bulunduğu uyarısını yapmıştır: “*...Lisanımızda meşhur olan (Can boğazdan gelir) meseli pek doğru bir hikmeti natık [bildiren] bulunmaktadır. Harpte olduğu gibi sulh başladıktan sonrada biçare milletimiz yine açlık derdine maruz kalacak olursa zaten pek müşkül ve şüpheli olan mevcudiyetimizi tahlis [kurtarmak] keyfiyeti tamamıyla tehlikeye düşebilir.*”⁸⁰³

Velid Ebüzziya, buhranı izale için yapılması lazım gelenleri söylemekten geri durmamıştır. Ona göre, hükümet ekonomik problemlerin üstesinden gelebilmek için teşviklerden geri durmamalı, ithalat ile ihracat dengesini sağlarken ziyet vs.

⁸⁰⁰ Refi' Cevad, “Unutmuşuk!”, Alemdar, 15 Temmuz 1919.

⁸⁰¹ Refi' Cevad, “Büyük Dedikodu Hakkında”, Alemdar, 8 Kanun-ı Sani 1919.

⁸⁰² Velid Ebüzziya, “İâşe İşleri”, Tasvir-i Efkâr, 21 Mart 1919.

⁸⁰³ Bkz. Velid Ebüzziya, “Cihan İâşesi”, Tasvir-i Efkâr, 17 Ağustos 1919.

gibi zaruri olmayan şeylerin ülkeye girişine de yasak getirmelidir. Bu iş ciddiyetle yapılmalıdır. Zira ülkeye girişi yasak olan tuvalet sabunları ve daha birçok şey piyasayı alt üst etmiştir.⁸⁰⁴

Tasvir-i Efkâr yazarı, ekonomik buhranın mağluplar safında yer almakla da çok fazla ilişkisinin olmadığını belirtmiştir: “*Sulhun akdinden sonra istiklalimizi muhafaza da etsek veyahut herhangi bir devletin (manda)sına da girsek, bütün dünyanın geçirmekte olduğu iktisadi buhranların tesirat ve aksi tesiratından memleketimizin de müteessir olacağına şüphe yoktur.*”⁸⁰⁵ O, dört senelik harbin dünyada yarattığı tahribatı ise şöyle özetlemiştir: “*Ordular musadematına [çarpişmalar] sahne olan Belçika, Fransa, İtalya, Avusturya, Macaristan, Rusya, Romanya, Sırbistan ve Türkiye arazisinde evler yanmış, şehirler, yollar, şimendüferler [tren] harap olmuş, fabrikalar tahrip edilmiş, tarlalar ve çiftlikler, hiçbir şey yetiştiremez bir hâle girmiş, velhasıl her türlü istihsalat-ı ziraiye ve sınaîye ya kamilen [tümüyle] veyahut ekseriyet-i azimesi [büyük çoğunluk] itibarıyla tevakkuf [durma] etmiştir.*” Yazarın deyişiyle “*...Amerika müstesna olmak üzere, galip ve mağlup, bütün harbe iştirak eden devletler, hatta bitaraflıkta sebat edenler bile, bu buhrandan müteessirdir.*”⁸⁰⁶

Her şeye rağmen Velid Ebüzziya, umumi buhrandan en fazla nasiplenendenlerin birinin yine Osmanlı olduğunu söylemiştir: “*...Bizim zavallı memleketimize gelince, milletin en güzide ve zinde evladı tam on bir cephede ifna [yok edilmek] edilerek zaten senelerden beri sefalet ve hastalık yüzünden günden güne tenakus [azalan] eden müstahsillerimiz [üretici] ve istihsalatımız [üreticiler] büsbütün azalmış, gaddar ve hırsız bir hükümetin vaz-ı yedleri [el koyma], tertibat-ı mahsusası ve muhtekirlerin [vurguncu] dolaplarıyla maişet sulh zamanına nispetle yüzde üç bin nisbetinde yükselerek (5) lira ile geçinen bir adamın (150) lira sarf etmesi lazım gelmiştir. Başka memleketlerde ise bu tezayüt [artış] azami yüzde iki yüz nisbetini geçmemiştir.*”⁸⁰⁷

Velid Ebüzziya, mütarekenin imzasından bir yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen, iktisadi alanda değişen çok fazla bir şey görmemiş olacak ki kaygılarını benzer cümleler ile dile getirmiştir: “*...Memleketimizin bizde bırakılması, İstanbul’un darü’l hilafe [hilafet merkezi] olarak ibkası [bırakma], milli*

⁸⁰⁴ Velid Ebüzziya, “İktisadi Korkularımız”, Tasvir-i Efkâr, 25 Ağustos 1919.

⁸⁰⁵ Velid Ebüzziya, “Siyaset-i Maliye Lüzumu”, Tasvir-i Efkâr, 30 Ağustos 1919.

⁸⁰⁶ Velid Ebüzziya, “Milli Tasarruf”, Tasvir-i Efkâr, 10 Kanun-ı Sani 1920.

⁸⁰⁷ Velid Ebüzziya, “Pahalılığa Karşı Hiçbir Şey Yapmayacak mıyız?”, Tasvir-i Efkâr, 2 Eylül 1919.

hudutlarımızın tayini kâfi [yeterli] değil. Elimizde kalan aksam-ı mülkte insanca, kendimize sahip olarak yarın ne ile karın doyuracağımızı düşünmeye mecbur olmaksızın yaşayabilmek için esbab-ı maişetimiz meselesini de mesail-i hayatiyemizin en mühimmi ad etmeliyiz. ...Memleketimizin mevcudiyeti için istiklal-i iktisadi, istiklal-i siyasî derecesinde ve belki daha ziyade ehemmiyeti haizdir.”⁸⁰⁸

Refi’ Cevad, halkın içinde bulunduğu kötü durumun aksine bunu zamanında fırsata dönüştürenlerin bir an önce cezalandırılması taraftarıdır: “...Devletin hazinesi Enver için bir me’kel [geçim yeri] teşkil etmişti. ...Anadolu hırpalana hırpalana adalatı [adeleler] pörsümüş, bir köylü kadın gibi nasırlı elleriyle sabana yapışmış çalışıyordu. Onlar için çalışıyordu. Onlar bu zavallı dulun semere-i sa’yını [emeğin karşılığı] bir dev açlığıyla sömürerek kendilerine menafi [menfaatler] temin için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı... Hükümet yalnız harp zamanında zenginleşen Türk muhtekirlerini [vurguncu] göz önüne getirmemeli, her kim bu milletin kanından, canından kazanmış ise bila-tefrik-i [ayırteilmeksizin] cins ve mezhep dışarı-ı mücazat [ceza vermek] edilmeli... Bu millete sefalet çektirenler bizler gibi dört sene değil senelerce çekmeli, senelerce çekmeli.”⁸⁰⁹

Alemdar yazarı Refi’ Cevad bazen tanık olduğu bir olayı anlatarak bu yokluk hâlini gözler önüne sermek istemiştir: “Oturdüğüm evin karşısında Selâtin camilerinden biri var. Cami avlusunun kenarında da ufak bir mezarlık var... Geçen akşam mezarlıktan bir mırıltı işittim, dikkat ettim:

‘-Efendi, biraz uyuyacağım. Artık sigarayı söndür.

-Hanım, söndüreyim de düşüne düşüne deli mi olayım?’

Anladım. Evleri, barkları yanan harikzede [yangından zarar görmüş] camilere yerleştirilmişler. İçeride sıcaktan izdihamdan bizar [usanmış] olan bu karı koca da pırtılarını mezarlığa götürerek gecelerini orada geçiriyorlar ve medfun [defnedilmiş] ölülerle bu yaşayan ölüler garip bir istinas [alışmak] ruhu ile hoşça geçiniyorlar... Bütün sefaletleri göz önüne getiriyoruz ve düşünüyoruz! Elbette bu millet bu hâle kendiliğinden gelmedi... Gençlerimizi Kafkas’ın dondurucu, çöllerin yakıcı, Çanakkale’nin öğütücü ölümlerine bıraktık. Babaları anaları da evsiz, barksız mezarlıklara sığındılar. Geceleri felaketleriyle baş başa kalarak, gündüz

⁸⁰⁸ Velid Ebüzziya, “İktisadi Tehlike”, Tasvir-i Efkâr, 3 Mart 1920. Yazar bu makalesinde, I. Dünya savaşının asıl gerekçesinin iktisadi meselelerden kaynaklandığını söylemiştir. Oysa daha önce, Avrupa işlerine karışmak yoluyla harbe dâhil olmasını, Osmanlı’nın yaptığı en büyük hata olarak görmüştü. Yazar ikinci görüşünde sabit ise, bunu ancak Osmanlı’yı parçalamakla elde edilebileceğini takdir etmesi gerekirdi.

⁸⁰⁹ Refi’ Cevad, “Muhtekirler Ne Olacak”, Alemdar, 31 Mart 1919.

*sokaklardan topladıkları sigaralarla def'-i elem eğliyorlar. Vatandaşlar! Önümüzde intihabat var. İsterseniz yine İttihat ve Terakki 'ye rey veriniz! ”*⁸¹⁰

Yukarıdaki dağılımdan da anlaşılacağı üzere, Velid Ebüzziya'nın siyaset dışı konulara daha fazla ağırlık verdiği görülmektedir. Buna karşın Refi' Cevad, mütarekenin başlarında ekmek meselesini sık sık gündeme getirse de, o sonraki zamanlarda günlük siyaseti daha çok takip etmiş ve ekonomik meseleleri köşesine pek fazla taşımamıştır.

3.4. Diğer Sosyal Konular

“Sosyal” başlığının altına çok fazla konuyu dahil etmek mümkünse de, biz bu başlık altında sadece Refi' Cevad ve Velid Ebüzziya'nın siyaset ve biraz önce üzerinde durulduğu için iktisadi hayat dışındaki alanlarda nasıl kalem oynattıklarını kısaca gözler önüne sermeye çalışacağız. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, İstanbul'un herhangi bir tarafında meydana gelen bir yangın, limandaki bir gemi veyahut bir tramvay⁸¹¹ kazası da sosyal bir içeriğe sahiptir. Ancak bu türden haberler, siyasetin oldukça sıcak olduğu mütareke sonrası İstanbul'unda köşe yazılarının içine çok fazla sirayet edememiştir.

Velid Ebüzziya esasında “...Ortada hâledilecek gayet mühim meseleler var. Sonra ...ahval-i dâhiliyemiz itibarıyla bi-nihaye [sonsuz] müşkülata maruz bulunuyoruz” diyerekten siyaset dışında da çözüm bekleyen birçok sorunun olduğuna dikkat çekmiştir. Aynı yazıda Tasvir-i Efkâr yazarı, asayiş meselesini en öncelikli hâledilmesi gereken problemlerden biri olarak göstermiştir.⁸¹² Adı geçen yazar özellikle İstanbul'daki asayişsizliğin sebebinin Rumların⁸¹³ ve Ermenilerin

⁸¹⁰ Refi' Cevad, “Şimdiki Dertlerden...”, Alemdar, 31 Temmuz 1919.

⁸¹¹ Velid Ebüzziya bir yazısında, kendi kendimizi idare edemediğimiz delili olarak tramvay meselesini örnek vermiştir. O, “bu meseleyi çözemeyince tramvayları Fransızlara verdik, onlar da ücretleri beş altı kat artırdılar” demiştir. Velid Ebüzziya, “Erkan-ı İttihatın Tebidi”, Tasvir-i Efkâr, 30 Mayıs 1919.

⁸¹² Bkz. Velid Ebüzziya, “Kendi Kendimizi Kurtaralım”, Tasvir-i Efkâr, 13 Teşrin-i Sani 1918. Yazara göre “memleketin dâhili ıslahı için evvela inzibat ve asayiş tesis edilmelidir.” Velid Ebüzziya, “İnzibat Mesele-i Mühimmesi”, Tasvir-i Efkâr, 8 Mayıs 1919.

⁸¹³ Velid Ebüzziya, mütareke ile birlikte özellikle “gülünç” olarak bulduğu Rumların tavır değişikliğini şöyle yorumlamıştır: “Rum cemaatinin evvelki gün kiliselerinde icra ettikleri tezahürata ait tafsilatı gazeteler neşr etmektedir. ...Bizim asıl taaccübümüzü, daha doğrusu endişemizi mucip olan cihet bu tezahürat karşısında memleketin sahib-i aslisi olan İslam ve Türk unsurunun eser-i felaketler karşısında birleşip anlaşamıyorlar. Bu nümayişten şimdiki hâlde zahiren çıkan bir netice varsa o da Rumların da, Ermeniler gibi durmayıp çalışmakta olmaları ve mekasid-ı milliyelerinin husulü için hiçbir teşebbüsten çekinmemekte bulunmalarıdır. ...Kendi kendine gelin güvey olmak kabilinden durup dururken koskoca payitahtı kendilerinin iki misline balığ olan ahali-i İslamiyesi ile Yunan hükümetine rabt ve ilhaka kalkışan ve memalik-i Osmaniye'nin içinde yer yer ilan-ı istiklal eden bu dostlarımız, hesapça bundan sonra Osmanlı tabiyetinden çıkmış oluyorlar. Ona mukabil

taşkınlıklarına bağlasa da, payitahtta bulunan Fransız askerlerinin yaptıkları aşırılıkların sadece Müslümanları değil Rumları bile şaşırttığına temas etmiştir.⁸¹⁴ İlerleyen aylarda “The Morning Post”⁸¹⁵ gazetesinin İstanbul muhabiri, gazetesine İstanbul’un asayişinin ne derece kötü olduğunu aktaran bir telgrafname göndermiştir. Bunun üzerine Velid Ebüzziya, İstanbul’un asayişinin bozulmasının sebebinin, dâhili değil harici vaziyet ile alakalı olduğunu söylemiştir. Ona göre, payitahtta İtilaf kuvvetleri dolaşmaya başladıkça bazı unsurlar şımarıklık göstererek “serkeşlik” yolunu tutmuşlardır. Bu gibi durumlar memleketin asli unsurunu rencide edecek boyutlara varmıştır. Dolayısıyla bu gibi konularda yorum yaparken insafli olmak gerekir.⁸¹⁶

Refi’ Cevad ise ilerleyen aylarda ilk Damad Ferid hükümetinin kurulmasıyla birlikte, Rumların tezahüratlarına da gerek kalmadığını bildirmiştir: “*Bugün Ferid Paşa kabinesi bir Osmanlı hükümetinin mevcudiyetini dünya nazarında ispat etmiş oluyor. ...Gayri memnunluk ve tenkit pek kolaydır. Yalnız haysiyet-i milliyeyi vikaye [korumak] eden, anasır arasında vifakı [uyum] temin eden, adl ile hareket eden bir hükümetten adem-i memnuniyet [memnuniyetsizlik] beyan etmek için bir sebep tasavvur olunur mu? ...Rum vatandaşlarımız bütün nümayişlerine rağmen elan bizim tebaamız ve vatandaşımız bulunuyorlar. ...Rum vatandaşlarımız bazı ilkaat neticesi olarak bizler gibi hakiki vatandaşlarını ve hükümet-i hazıra gibi tamamıyla Osmanlılık siyasetine taraftar ve memleketin canilerini tecziyeye [cezalandırma] azm etmiş bir heyeti müşkül mevkiide bulunduruyorlar. ...Rum vatandaşlarımıza samimi surette hitap ediyoruz. Hükümet-i hazıra yalnız bir fırkaya veya bir fikre istinat etmiyor. Umum-ı millete, Türk’e, Arap’a, Rum’a, Ermeni’ye velhasıl bütün anasıra dayanıyor.*”⁸¹⁷ O ayrıca, “*Hele bir kere payitaht civarını temizleyelim. Daha uzaklar kendi kendine söner*”⁸¹⁸ sözleriyle, İstanbul’un asayişinin önemine dikkat çekmiştir.

Velid Ebüzziya’ya göre, mütarekenin imzası ile birlikte siyasîlerce halka birçok vaatler verilmiş ancak mütarekenin tatbik edilmesi ile o vaatlerin ne kadar boş olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılması gereken ise, olduğu gibi yani mütarekenin aslında

bizler Yunan tabiyetine girmiş bulunuyoruz!” Velid Ebüzziya, “Rumların Tezahürü Karşısında”, Tasvir-i Efkâr, 18 Mart 1919.

⁸¹⁴ Bkz. Velid Ebüzziya, “İtilafçılar İle de İtilaf Edelim”, Tasvir-i Efkâr, 22 Teşrin-i Sani 1918.

⁸¹⁵ Yılmaz, adı geçen gazete hakkında “*Dış haberlere özel ilgi göstermiş ve uluslararası olaylarda muhafazakâr çizgisini hep korumuştur*” yorumunda bulunmuştur. Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk’ün Türkiyesi*, s. 6.

⁸¹⁶ Bkz. Velid Ebüzziya, “İstanbul’un Asayışı”, Tasvir-i Efkâr, 21 Kanun-ı Sani 1919.

⁸¹⁷ Refi’ Cevad, “Hükümetin Beyanamesi Münasebetiyle”, Alemdar, 20 Mart 1919.

⁸¹⁸ Refi’ Cevad, “Asayiş Meselesi”, Alemdar, 5 Nisan 1919.

büyük külfetlerinin olduğunun halka anlatılmasından ibarettir. Yazar, sosyal hayatın birçok kolunu iyileştireceğini düşündüğü bir öneriyi ise şöyle sunmuştur: “*Mesela münhasıran münalakat [ulaştırma], kömür tedariki, erzak celbi, düvel-i İtilaflıye ile münasebat-ı ticariye tesisi gibi işlerle uğraşacak nüfuzlu bir heyet, bir encümen-i vükela teşkil etmektir.*”⁸¹⁹

Tasvir-i Efkâr yazarı adaletin tesisi konusunu da ekmek ve su kadar önemsemiş ve şöyle demiştir: “*...Halk dört sene zarfında ne çektiyse bilhassa adaletsizlikten çekmiş. ...Her işte halkın yüzde doksan dokuzunu, yüzde birin nef [yararlılık] ve hesabına olarak ezen, aç bırakan, çıplak bırakan, öldüren, kesen, mahv eyleyen müthiş bir adaletsizlik hükümferma olmuştur. ...Her işimizde, her hâlimizde buhran-ı azim hükümferma oluyor. Fikrimizde buhran, işlerimizde buhran, mücadelat-ı siyasiyemizde buhran, hükümette buhran, gazetelerimizde buhran var. ...Bu kadar buhran içinde doğru bir yol tutmak, salim [doğru] iş görmek, memleketin siyasetine bir cereyan-ı müstakim [doğru] vermek elbet mümkün olamaz. ...Her aç kalan ölmez, her çıplak kalan muhakkak mevte [ölüm] mahkûm değildir. Hâlbuki adalet olmazsa bina-yı memleketin temel taşı eksilmiş olacağından vatan inhidam [yok olma] tehlikesine maruz kalır.*”⁸²⁰

Velid Ebüzzıya bir başka yazısında daha adalet konusu hakkında şunları söylemiştir: “*Her milletin tevzi [dağıtmak] ve tatbik-i adalette gösterebildiği iktidar, kabiliyet-i temeddüniyesinin [medenilik] en büyük miyarı [ölçü] ad olunur. ...İslamiyet’te ..., (Bir millet adil ise, kâfir de olsa beka bulur) deniliyor ve adaletsiz İslamiyet olamayacağı da tasrih [belirtmek] olunarak (Bir millet zalim ise, İslam’da olsa beka bulamaz) hükmü veriliyor. Adalet bizde en ziyade Abdülhamid devrinde baziçe-i amal-i keyfiye [şahsi emellerin oyuncağı] ve zalimane olmuş, Meşrutiyet devresi ise, Abdülhamid zamanının bir nevi veled-i gayrimeşru olduğundan o devrede de, Abdülhamid’in yerine kaim olan üç beş baldırı çıplak, devletin kuvvetini, adaleti temin yerine kendi ihtirasat-ı sefiliye ve zelilelerini tervice [geçerli kılmak] alet eylemişler idi. Fakat adaletin şimdiye kadar memleketimizde de görülmemiş surette melabe-i ihtiraskâran [hırslıların oyuncağı] ve mashara-i enam [halkın maskarası] olduğu devir, şu bir senelik mütareke devresidir.*”⁸²¹

⁸¹⁹ Velid Ebüzzıya, “Pahalılık Meselesi”, Tasvir-i Efkâr, 11 Kanun-ı Evvel 1918.

⁸²⁰ Velid Ebüzzıya, “Adalet de Gürültüye Gidiyor!”, Tasvir-i Efkâr, 15 Kanun-ı Sani 1919.

⁸²¹ Velid Ebüzzıya, “Adalet İşini Yoluna Koyalım”, Tasvir-i Efkâr, 10 Teşrin-i Sani 1919.

Diğer taraftan Refi' Cevad, adalet konusunda çok büyük bir genelleme yaparak ümitsizliğini ortaya koymuştur: “*Bu ulvi kelime herkesin elinde bir kalıba göre şekil değişen bir lüleci çamuru [balçık] olmaktan kurtulmadıkça kanun kelimesini her münasebetle istimal [kullanmak] etmeği ben bi-lüzum [gereksiz] ad ediyorum. Kanaat-i şahsiyem, bu memlekette hiçbir zaman kanun hükümferma olmadığıdır.*”⁸²² Yazar bu makalesinde ayrıca, Abdülhamid devrinde kanunun padişahın şahsından ibaret olduğunu söylemiştir.

Alemdar yazarına göre, bu tür kavramların içi yapılan yanlış icraatler ile boşaltılmıştır: “*...Hak kelimesi ne ulvi bir kelimedir. Biz şimdiye kadar bunun ulviyetini takdir edemedik. Abdülhamid-i Sani idaresinde milletin hakkı tanınmadı. O idarede millete hakkı verilmedi. Mesela vergi tahsili için müracaat edilen usul milletin bütün hukukunun baltalanmasından ibaret idi... Meşrutiyet ilan edildiği zaman milletin hukukunu istifa [almak] edeceğine zannediyorduk... Hayır, öyle olmadı... Hatta bütün hukuk-ı mukaddesini memleketine musallat olan bir haydut çetesinin eline bıraktı. İstifa eylememesi yüzünden lanetullaha maruz kalınan bu hak nedir?*”⁸²³

Velid Ebüzziya birkaç yazısında, harp zamanında yani dört sene zarfında Almanya'ya on bine yakın talebenin gitmiş olduğunu belirterek, Türkiye'deki aile fertlerinin toplamı ile birlikte yüz bin kişinin mağduriyetinin bulunduğunu hesap etmiştir. Ona göre, çoğunluğu on beş, on altı yaşında olan bu çocukların, memleketin harbe sürüklenmesinde hiçbir kabahatleri yoktur: “*...Denize atılan bir adam nihayet boğuluyor. Bu suretle husule ortaya çıkan] gelen zarar vatanın bir fertten mahrum kalmasına inhisar eder. Hâlbuki henüz kendi milliyetini bile idrakten aciz bir sabiyi ecnebi bir memlekete gönderip yabancı terbiye, yabancı itikat ve itiyad [âdet] ile yetiştirmek, o çocuğu memleket için daima manen ve ahlaken icra-yı mazarrat [zararlar] edecek bir amil haline getirmek demektir. İttihat ve Terakki hükümetlerinin buralarını nasıl düşünemediklerine bu feci hatayı hüsn-i niyetle mi, yoksa Almanya'ya şahsen yaranarak temin-i menfaat eylemek kastıyla mı yaptıklarını bilmiyoruz. Fakat şurası muhakkaktır ki İttihat ve Terakki'nin dört sene*

⁸²² Refi' Cevad, “Kan...un!”, Alemdar, 3 Şubat 1919.

⁸²³ Refi' Cevad, “La'nallahü kavmen da'a-ı hakkı beynehum”, Alemdar, 2 Mart 1919. Yazar, başlığın hemen altına “Bir millet ki hakkını istifa edemez, o millete Allah lanet etsin” sözünü yerleştirmiştir.

zarfında ika [yapmak] eylediği siyasi ve idari hatalardan başka içtimai sahada da yaptığı en büyük fenalıklardan biri de bu idi.”⁸²⁴

Ayrıca Velid Ebüzziya, Almanların Türkiye’de dört sene zarfında gördükleri misafirperverliği, kendi ülkelerindeki Türk çocuklarına göstermeyeceklerinden adı gibi emindir: “Memleketten para ve muavenet [yardım] değil, selam bile almamış olan bu zavalluların hâli kolaylıkla kabil-i tahmin değil mi?”⁸²⁵

Velid Ebüzziya, Refi’ Cevad’da rastlayamadığımız bir konuya, tesettür meselesine de değinmiştir: “...Tesettür meselesinde hükümetin hak-ı müdahalesi gayet tabii, gayet meşru, gayet lazımdır. ...Bazı memleketlerde bu hususta daha ileri de gidilerek kadınların yoldan çıkmalarına mani olmak için hususi bir takım teşkilat yapılmıştır ki bu teşkilatın vazife ve salahiyeti ekseriyetle pek vasidir.” Adı geçen yazar, tesettür konusunda en ileri giden ülkelerin İngiltere ve Amerika olduğunu, hatta Amerika’nın Teksas eyaletinin kadınların giydiği fistanın yerden on beş santimden daha kısa olmaması yönünde aldığı kararı örnek olarak göstererek, “bizde daha çok serbesti var” demiştir. Ayrıca o, din açısından hükümetin daha fazla müdahale hakkının olduğunu söylemiştir. Sonrasında ise şimdi bizlere oldukça tuhaf gelebilecek bir soru sormuştur: “Hiç bir erkek başına şapka giyip İstanbul sokaklarında gezebilir mi? Ya da hava sıcak diye ceketini çıkarıp gömlekle dolaşabilir mi?” Makalede, her meselede olduğu gibi bu konu da dört harp senesine bağlanmış, o zamanda ya ahlak zaafından ya da modaya uymak için bu tür davranışların ortaya çıktığına vurgu yapılmıştır.⁸²⁶

Benzer şekilde Refi’ Cevad da veremden bahsederken konuyu bir anda İttihat ve Terakki’ye getirmiştir. Veremle Mücadele Heyeti hızla çalışmalara başlamış ve bu da basına yansıyınca Refi’ Cevad şöyle demiştir: “Viyana’da veremin atların nallarının taşlara sürmesi nedeni ile arttığı düşünülerek kaldırım taşları sökülmiş. Bizde ise böyle bir önlem kimsenin aklına bile gelmez. ...Ona gelinceye kadar memleketin hal-i perişanisi herkesi verem etmeye kâfidir.” O, derneğin şimdiden hiçbir şey yapamayacağından emindir. Bir bakıma Refi’ Cevad İttihatçıları düşününce veremi bile küçümser hâle gelmiştir: “...Memlekette tahribat yapan bu gibi bedeni emrazdan [hastalıklar] daha şedit [şiddetli], daha kuvvetli, daha

⁸²⁴ Velid Ebüzziya, “Almanya’daki Talebemiz Ne Olacak?”, Tasvir-i Efkâr, 16 Kanun-ı Sani 1919. Yazar, bu mesele hakkında hem Tevfik Paşa’nın gerekli teşebbüslerde, hem de İtilaf devletlerinin insaflı surette girişimlerde bulunmasının elzem olduğunu belirtmiştir.

⁸²⁵ Velid Ebüzziya, “Kim Bilir, Şimdi Ne Hâldeler?”, Tasvir-i Efkâr, 20 Kanun-ı Sani 1919.

⁸²⁶ Velid Ebüzziya, “Tesettür Değil Ahlak Meselesi”, Tasvir-i Efkâr, 9 Şubat 1919.

muharririp [yıkıcı] öyle bir maraz mevcuttur ki efrad-ı millet sıhhat-i tamme [tam sağlık] malik bulundurulsa bile bu, hiç şüphesiz veremden daha muharririp olan öbür marazın cehennemi kollarına atmak için olacaktır. Eğer bu memleketin evladını ölümden kurtarmak istiyorsak evvela o maraz-ı müdhişi tepelemek ve onunla mücadele etmek lazımdır. Bittabi bu içtimai maraz-ı müdhişin ne olduğunu fazla araştırmaya lüzum yoktur! İttihatçılık! Binaenaleyh memlekete bir veremle mücadele heyeti yerine İttihat ve Terakki ile mücadele heyeti teşekkül etse ve her şeyden evvel bu dert-i müdhişin önüne geçmiş olsa elbette daha iyi olur. ...Cenab-ı hak bilcümle [bütün] memaliki bu afetten halas [kurtarmak] eylesin. Amin. Çünkü artık işimiz duaya kaldı.”⁸²⁷

Bir defasında da Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kapanması söz konusu olduğu için Refi' Cevad bu konuda yazmıştır. Kadınlar harp zamanında devlet dairelerine kabul edilerek çalıştırılmışlar ancak mütarekeden sonra hâl yine eskiye dönmüştür. Yazar bu konuda sarf ettiği, “*Bu müessesenin müdürü İttihatçı'dır, bu yönüyle sevilecek bir tarafı yok görünse de, kadınların haklarını savunan bir cemiyetin başında olduğu için takdiri hak eder, ...keşke bütün İttihatçılar kendilerini böyle hayırlı işlere sevk etselerdi. ...Bir milletin nisvanı [kadınlar] derece-i terakkisinin mizanıdır [ölçü]*”⁸²⁸ sözleriyle, bize göre, İttihatçılar hakkında olabilecek en ılımlı yaklaşımını da yansıtmıştır.

Velid Ebüzziya yine bir yazısında, sosyal hayatın önemli bir boyutuna, yokluk içinde olan bir anne ile kızından bahsederek değinmiştir: “*Memurları hükümet himaye eder, tacirler belki eskisinden bile fazla kazanmaya muvaffak olurlar. Yalnız hâlleri, mahrumiyetleri, sefaletleri kimsenin nazar-ı dikkatini celp etmeyen sınıf, biçare eytam [yetimler] ve eramildir [dul kadınlar].*”⁸²⁹

Diğer taraftan şimdilerde pek önemli olmayan bir konu yüz yıl önceki yazarlarca atlanmamıştır. Zira Velid Ebüzziya, sultan Vahideddin'in doğum günü tebriki için şunları söylemiştir: “*Padişahımız altıncı Sultan Mehmed Vahideddin Han Hazretleri, bugün (57)inci devr-i senevî-i tevellütlerini idrak ediyorlar. ...Bizzat padişahımız, bugün elli sekizinci sal-ı hayatlarını idrak ederken, devlet ve memleketin geçirdiği endişeli buhranlarla kim bilir kalb-i hümayunları ne derece müteessir ve müteellimdir. Ne elim ve tecelli-i talidir ki, millet ve hakanı, ibraz-ı*

⁸²⁷ Refi' Cevad, “Veremden Evvel Çete İle Mücadele”, Alemdar, 11 Ağustos 1919.

⁸²⁸ Refi' Cevad, “Kadınlarımız...”, Alemdar, 10 Eylül 1919.

⁸²⁹ Velid Ebüzziya, “Zavallı Kızcağız Acaba Öldü Mü?”, Tasvir-i Efkâr, 2 Mart 1919.

meserret ve şadümani [sevinç göstermek] için en büyük fırsat ve vesile ittihaz eylemek istediği viladet [doğum] ve cülus gibi eyyam-ı şahaneyi, birkaç asırdan beri yes [ümitsizlik] ve hüznün ile mali [dolu] demlerde idrak ve imrar [geçirmek] ediyor. ...Padişahımızın cedd-i emcedleri Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve hatta Sultan Mehmet Han-ı Rabi gibi, devlet ve milletin iftihar-ı şan ve şükuhunda [azamet] tayy-ı merahil eylediği mesut devirlerin şenlikleriyle birkaç asırdan beri maatteessüf felaketler ve musibetlerle müterafık [karışmış] olarak güzeran [geçen] olan hüsranlı edvarda [devirler] idrak edilen cülus ve viladet günleri arasında ne dilsuz [gönül sızlatan] ve kederli farklar var. ...Millet ale'l husus [özellikle] tehlike zamanlarında taht-ı hükümdarının etrafında toplanmak ihtiyacını her zamandan daha fazla bir şiddet ile his eylemiştir. ...Birkaç asırdan beri müteakip ve mütevali [aralıksız devam eden] inkılabat-ı dâhiliye, mülkiye ve siyasîye geçiren millet ve memleket, her zaman ve her zamandan ziyade bugün, makam-ı saltanat ve hilafeti her makamın ve her kuvvetin fevkinde görmekte, halife ve hakanın herkesten ziyade bu devlet ve memleketin ikbal ve saadetiyle mesrur, idbar [talihsizlik] ve felaketiyle mahzun olduğunu teyakkun [bilmek] eylemektedir. ...Ecdad-ı azamından tevarüs [miras] eylediği tac ve tahtın şeref ve haysiyetini siyanete [korumak] en büyük kuvvet ve salahiyetle zat-ı hazret-i padişahînin sarf-ı ikdam ve ihtimam eyleyeceğine bütün millet kanidir.”⁸³⁰

Tekraren söylediğimiz üzere, dönemin mühim meseleleri siyasete dair olanlardır. Dolayısıyla vebadan dolayı İstanbul’da fare ve pirelerle mücadele vs. gibi haberler⁸³¹, gazetelerin köşe yazılarına ayrılan kısımların dışında kendisine yer bulmuştur. Ne var ki siyasetteki çıkmaz gibi, küçük problemlerin dahi çözüme kavuşmaması yazarları çoğu zaman endişeye sevk etmiştir. Zira Refi’ Cevad bir yazısında ekmek problemi, yangınlar, otomobil, tramvay kazaları vs. konularından söz açtıktan sonra, “ *Bilmiyoruz yarabbi! Bu hâle gelmek için kimin bedduasına uğradık?*”⁸³² demiştir. Velid Ebüzziya ise bu durumu şöyle ifade etmiştir: “*Memleket için, ne elim bir tecelli-i talidir ki böyle en ufak ve en gayri memul [umulmayan] mesailde de birçok müşkülât [zorluklar] tahaddüs [meydana gelmek] eylemekte, en*

⁸³⁰ Velid Ebüzziya, “Viladet-i Hümayun”, Tasvir-i Efkâr, 22 Nisan 1919.

⁸³¹ Bkz. Tasvir-i Efkâr, 14 Teşrin-i Sani 1919, s. 2.

⁸³² Refi’ Cevad, “Yangınlar ve Yananlar”, Alemdar, 8 Temmuz 1919.

basit, en adi [sıradan] bir iş bile bir türlü mecra-yı makulü ve tabiiyesini takibe muvaffak olamamaktadır.”⁸³³

Hâl böyle olunca, padişahın doğum günü örneğindeki mutlu bir olayda olduğu gibi, bir bayramın karşılanması da aynı ümitsizlik ileldir. Zira Velid Ebüzziya 1919 yılı Kurban Bayramını şöyle karşılamıştır: “*Bugün, harp içinde geçen acı ve kanlı kurban bayramlarından sonra bir kurban bayramı daha idrak ediyoruz. Garip bir tesadüf eseri olarak şu son beş on sene zarfında kurban bayramları, daima yes ve elem içinde geçmiş, bu bayramlar, millet-i Osmaniye ve ümmet-i İslamiye’ye sürur [sevinç] yerine keder getirmiştir. ...Bir kurban bayramında girdiğimiz bu felaketli harbi müteakip idrak eylediğimiz ‘şu bayram, geçirdiğimiz felaketli a’yadın [bayramlar] sonuncusu mu?’ sualini gayri ihtiyari [ister istemez] olarak tahattur [hatırlamak] edip de bi-huzur [huzursuz] olmamak kabil mi?*”⁸³⁴ Ancak yazar her şeye rağmen çözüm yollarını göstermekten kendini alamamış ve memleketteki birçok sıkıntının yetki sahibi kişilerin “*kırtasiyecilik zihniyetinden*” vazgeçmeleri ile çözüme kavuşacağını ileri sürmüştür. Onun bu konudaki uyarısı ise şu yöndedir: “*Nazırlar, müsteşarlar, müdür-i umumiler [genel müdür] sabahtan akşama kadar (yazı)lar, (işar) ve (istişar)lar, (havale)lerle günlerini gün edip müsmir [faydalı] faaliyetlere, yeni fikirlere, esaslı tedbirlere rağbet ve iltifat göstermezlerse millete karşı deruhte [üzerine alınan iş] ettikleri vazifeyi ifa etmemiş olurlar.*”⁸³⁵

⁸³³ Velid Ebüzziya, “Zavallı Mekatib-i İbtidaiye Muallimleri”, Tasvir-i Efkâr, 26 Nisan 1919.

⁸³⁴ Velid Ebüzziya, “Bir Kurban Bayramı Daha”, Tasvir-i Efkâr, 6 Eylül 1919.

⁸³⁵ Velid Ebüzziya, “Siyaset-i Maliye ve İktisadiye”, Tasvir-i Efkâr, 13 Kanun- ı Evvel 1919.

SONUÇ

Alemdar yazarı Refi' Cevad ile Tasvir-i Efkâr yazarı Velid Ebüzzıya'nın bir yılı aşkın bir zaman boyunca yazdıkları makaleleri incelediğimiz bu çalışma, başlangıcından itibaren bizi çok farklı düşüncelere sevk etti. İki gazete ve iki yazar da karar kıldıktan sonra, ön okumaların da etkisiyle, makaleleri okudukça hep birbiri ile keskin bir şekilde ayrılan iki farklı bakışı tespit etmeye çalıştık. Başlarda iki yazarın da şüphesiz en çok vurgu yaptığı kelime "ittihat(d)" idi. Velid Ebüzzıya bununla sınav olarak gördüğü mütareke devresinde birlik olmanın önemine dikkat çekerken; Refi' Cevad ise bütün yaşanan olumsuzlukların faturasını kestiği bir fırkayı kastediyordu.

Hâl böyle olunca ve Refi' Cevad'ın isim vermeden sürekli İttihatçı gazetelere yüklenmesi sebebiyle, Velid Ebüzzıya'nın İttihat ve Terakki yanlısı bir yayın politikası yapacağı zannına kapıldık. Ancak aylar geçtikçe iki yazarın İttihat ve Terakki'ye olan bakış açısının birbirlerinden çok da farklı olmadığını anladık. İki yazara göre de İttihat ve Terakki, hem yakın geçmişin bütün felaketlerinin sorumlusu hem de devletin mukadderatının üzerine çöken yoğun kara bulutlarının hazırlayıcısıdır. Refi' Cevad, hem muhalif fırkada siyasete atılmasının etkisiyle hem de geçmişte İttihat ve Terakki yönetimi zamanında uzun yıllar sürgün hayatı yaşamış olduğundan ötürü, her taşın altında İttihatçı parmağı arama eğilimini fazlasıyla göstermiştir. O kadar ki, Hristiyanlarca Âdem'in işlediği günahın [asli günah] bağlayıcılığı kadar, Refi' Cevad İttihat ve Terakki'ye olumsuz anlam yüklemiştir. Velid Ebüzzıya ise meslektaşından bu konuda sadece bir adım geridedir.

İki yazarın üzerinde en çok durduğu kelimelerden biri de "icraat"tır. Bu kelime sıklıkla, geçmişin bütün felaketlerinin sorumlusu olarak görülen İttihat ve Terakki'ye karşı hükümetin ve adaletin acilen adım atmasını sağlamak için kullanılmıştır. Seri icraat isteyen Refi' Cevad, Divan-Harb'in verdiği erteleme kararlarını bile köşesinde alay konusu etmiştir. Eski Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey Olayı buna acı bir örnek teşkil eder. Memleketin selameti için verilen kurbanlar Refi' Cevad gibi düşünenleri bir hayli memnun etmiştir. Ancak İtilaf devletlerini hoşnut kılmak için yapılan bu icraatlara, Refi' Cevad'dan bu konuda ayrılan gazetecilerin de en az onun kadar ses çıkarmaları beklenirdi. Örneğin Refi' Cevad'ın ölüsüyle dirisiyle diline doladığı Kemal Bey'i, Velid Ebüzzıya'nın köşesinde günlerce ve sayfalarca savunacağı zamanı beklediyssek de o gün hiç gelmedi.

Yazarların aslında makalelerine tercih ettikleri başlıklar da içerisindekilerle ilgili bir izlenim vermektedir. Örneğin Refi' Cevad'ın Şerif Hüseyin ve Emir Faysal'dan bahsederken kullandığı "hazretleri" ifadesi ve bunu başlığa kadar taşıması, onun I. Dünya savaşında Arapların takınmış oldukları tutumu nasıl değerlendireceği hakkında bir fikir ortaya koymaktadır. Velid Ebüzziya "nankörlük" temelinden bu konuyu ele alsa da, Refi' Cevad Arapların isyan ettiklerini ancak onların isyanının tıpkı kendi isyanı gibi İttihat ve Terakki aleyhtarlığı açısından değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

İzmir'in işgali, toplumun bütün kesimlerini tek yürek hâlinde istiklal parolası ile sokaklara döktüğü zaman, iki yazar da köşelerinde milletin sesi olmuşlardır. Ancak Refi' Cevad ilk zamanlarda ortaya koyduğu tepkinin dozunu gün geçtikçe azaltmıştır. Onun Hürriyet ve İtilaf'a olan ilgisi ve sevgisi de aynı akıbete uğramıştır. Başlarda muhalefetin iktidara gelmesi gerektiğini savunan yazılar yazmasına rağmen, temennisi hayat bulduktan sonra beklenen icraatları görmeyince adı geçen fırkayı en sert şekilde eleştirenlerden biri de o olmuştur. Kuva-yı Milliye meselesi de böyledir. Başlangıçta Refi' Cevad kendisini Kuva-yı Milliye'nin doğal üyelerinden saymıştır. Ancak aylar sonra İstanbul işgal edilince, işgalin asıl sorumlusu olarak gördüğü Kuva-yı Milliye'yi tebrik etmiştir. Arkadaşı Burhan Felek onun, "*İttihatçılar devrindeki komite politikacılığı yüzünden Anadolu harekâtı sırasında ısrar ile 'fena at'a onadıği'*"na değinmiştir.⁸³⁶ "Yüzellilik"ler listesinde yer alan Refi' Cevad'ın yıllar sonra Türkiye'ye dönünce (1938) onun neler hissetmiş olduğunu tespit etmek oldukça zor bir iştir. Döndükten sonra arkadaşlarına geriye dönük pişmanlığından⁸³⁷ bahsetse de, onun bu konuya dair hislerini çözümlenmek pek kolay olmasa gerektir. O, sonuçlarını görmeden Anadolu hareketine ve Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet yolunu tutmuştur. Ancak bugün de üzücüdür ki, hemen yanı başımızda ve hele yüz yıllık bir geçmiş karşımızda duruyorken Refi' Cevad'ın çok önüne geçen şahsiyetler var olmaya devam etmektedir.

Velid Ebüzziya ise başından itibaren Kuva-yı Milliye konusunda istikrarlı bir tutum sergilemiştir. Bu tutumunu ve heyecanını Anadolu'ya muhabir ve fotoğrafçı göndererek en açık şekilde göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarını, fotoğraflarını yayınlamış, kongreler hakkında bilgiler vermiş, hatta İstanbul'da yazmasına rağmen Anadolu hareketinin İstanbul hükümetinden daha basiretli

⁸³⁶ Bkz. *Bu Gözler Neler Gördü?*, s. 63.

⁸³⁷ Bkz. *Bu Gözler Neler Gördü?*, s. 56; Şimşek, *İki Devrin Muhalifi Refi' Cevad...*, s. 54.

davrandığını defalarca yazmıştır. Refi' Cevad, Kuva-yı Milliye'ye hata isnat ettiği bazı küçük şeyleri günlerce köşesine taşırken, Velid Ebüzziya ise “Kuva-yı Milliye için yüreğimiz titriyor” diyerek yaklaşımını ve hislerini en açık şekilde belli etmiştir. Diğer taraftan Refi' Cevad ise en büyük istikrarını İngiliz hayranlığı ve himayesi konusunda göstermiştir.

İlginçtir, Velid Ebüzziya da önce hilafet ve alfabe konusundaki hassasiyetleri yüzünden, sonra da Şeyh Said isyanına destek olduğu gerekçesiyle vatana hıyanetle suçlanmış ve birkaç kez İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmiştir. Bunlardan beraat etmiş, bu sefer 1926'da Atatürk'e suikast teşebbüsünden sonra tekrar tutuklanmış ve yine serbest kalmıştır.⁸³⁸

Temennimiz, geçmişten ders çıkararak, bu topraklarda yaşamamıza ve bu satırları yazmamıza vesile olanlar için her daim yüreğimizin titremesi ve bu çalışmanın bilim dünyasına ufak bir katkı sağlaması üzerinedir...

⁸³⁸ Bkz. Ziyad Ebüzziya, “Ebüzziya, Velid”, s. 372; Bolat, “Milli Mücadele Taraftarlığından Cumhuriyet Karşıtlığına Velid Ebüzziya”, s. 160 vd.

KAYNAKÇA

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914 (Jön Türkler)*, Nuran Ülken (Çev.), Sander Yayınları, İstanbul 1971.

AKŞİN, Sina, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, *Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)*, Haz. S. Akşin-B. Tanör-K. Boratav, Milliyet Yayınları, İstanbul Tarihsiz.

AKŞİN, Sina, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)*, C. 1, 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınevi, 2005.

ATA, Feridun, *İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Zeynep Korkmaz (Haz.), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009.

AYIŞIĞI, Metin, *Refi’ Cevad Ulunay’ın Milli Mücadele Devri Makaleleri*, Balıkesir Üniversitesi Yayınları, Balıkesir 1994.

BARDAKÇI, Murat, *Şahbaba*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İnkılâp Kitabevi, Ankara 2006.

BİLGİ, Nejdet, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey’in Yargılanması*, Köksav, Ankara 1999.

BİRİNCİ, Ali, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, *TDV. İA.,C. 18*, 1998, s. 507-511. *Bu Gözler Neler Gördü?*, Sebil Yayınevi, İstanbul 2004.

BİRİNCİ, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları, İstanbul 1990.

BOLAT, Bengül, “Milli Mücadele Taraftarlığından Cumhuriyet Karşıtlığına Velid Ebüzziya”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28, 2014, s. 149-174.

CRISS, Bilge, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

ÇAVDAR, Tefik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.

ÇELİK, Kemal, *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

ÇETİN, İsmigül, “Milli Mücadele Döneminde İngiliz Yüksek Komiserliği’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri 2013.

EBÜZZİYA, Ziyad, “Ebüzziya, Velid”, *TDV. İA.*, C. 10, 1994, s. 371-373.

ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

ERDAL, İbrahim, *Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.

ERSAYDI, Alper, *Türklüğün Anadolu’dan Tasfiyesi Alemdar Gazetesine Göre Mütareke Döneminde İttihatçılık*, AKY Yayınları, Uşak 2011.

ERTUĞ, Hasan Refik, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1959.

FERRO, Marc, *Sömürgecilik Tarihi, Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13.-20. Yüzyıl*, çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi, Ankara 2002.

GEORGEON, François, “Bir Kimlik Arayışı: Türk Milliyetçiliği”, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, Ali Berktaş (Çev.), Yap Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi’nden Büyük Millet Meclisi’nin Açılmasına*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

GÜL, Serkan, *Armenian Question in Tasvir-i Efkar Between 1914 and 1918*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 2006.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2008.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2008.

HAYTA, Necdet, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkar Gazetesi (1862-1869)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1990.

İNALCIK, Halil, “Atatürk ve Atatürkçülük”, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Senem Tüfekçioğlu (Ed.), Kırmızı Yayınları, İstanbul 2016.

İNALCIK, Halil, “Ziya Gökalp: Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür”, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, ed. Senem Tüfekçioğlu, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2016, s. 157-189.

KABACALI Alpay, *Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa, Basın ve Yayın*, Literatür Yayıncılık, 2000.

KARACA, Taha Niyazi, “19. Yüzyılda İngiltere’nin Ermeni Politikaları”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni meselesinin ortaya çıkışı ve yabancı devletler*, C. 10, ed. Mehmet Meti Hülagü... (ve başk.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 221-262.

KARACA, Taha Niyazi, *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone’un Osmanlı’yı Yıkma Planı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

KARACA, Taha Niyazi, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

KARACA, Taha Niyazi, *Yozgat Ermeni Ayaklanmaları ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey Olayı*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.

KARACAKAYA, Recep, “İstanbul Ermeni Patrikleri ve Siyasî Faaliyetleri (1878-1923)”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni meselesinin ortaya çıkışı kilise ve misyonerlik*, C. 9, ed. Mehmet Meti Hülagü... (ve başk.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 81-104.

KARACAR, Mahir, *Refi’ Cevad Ulunay’ın Süreli Yayınlardaki Yazıları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010.

KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1997.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Metin Kıratlı (Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

MASTERS, Bruce, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Arapları 1516-1918*, Feray Coşkun (Çev.), Doğan Kitap, İstanbul 2017.

ORTAYLI, İlber- Küçükkaya, İsmail, *Cumhuriyetin İlk Yüzyılı 1923-2023*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

ORTAYLI, İlber, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.

ORTAYLI, İlber, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedid Neşriyat, Ankara 2011.

ÖZBEY, Mustafa, *Milli Mücadele’de Basın ve Alemdar Gazetesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.

- ÖZCAN, Azmi, “Osmanlıcılık”, *TDV. İA.*, C. 33, 2007, s. 485-487.
- ÖZÇELİK, İsmail, “Milli Mücadele Döneminde Ermeni Meselesi”, *Ulakbilge*, C. 5, S. 11, 2017, s. 665-682.
- ÖZOĞLU, Hakan, *From Caliphate to Secular State: Power Struggle in the Early Turkish Republic*, Praeger, 2011.
- ÖZTOPRAK, İzzet, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921), Türkiye ile İlgili Dış Haberler ve Bunların İç Basındaki Tepkileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.
- ÖZTOPRAK, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- ÖZTÜRK, Cemil, “Mondros Mütarekesi”, *TDV. İA.*, C. 30, 2005, s. 271-273.
- SATAN, Ali-ÖZDEMİR, Yasin, “İstanbul’un Tahliyesinde Yaşanan Bir Mektup Olayı: General Harington’ın Daveti ve Gazeteci Velid Ebuzziya’nın Reddi”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. III, S. 1, 2016, s. 7-18.
- SORGUN, Taylan, *Mütareke Dönemi Bekirağa Bölüğü*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998.
- ŞİMŞEK, Sezer, *İki Devrin Muhalifi Refi’ Cevad Ulunay ve İstanbul*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2016.
- TEMEL, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul’un Sosyal Durumu*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1997.
- TEMİZ, Ahmet, *Velid Ebuzziya’nın Mektuplarına Göre Lozan*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C. I, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- TURAN, Mustafa, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa Denizli-1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.
- ULUNAY, Refii Cevad, *Menfalar/Menfiler Sürgün Hatıraları*, H. Hüsnü Kılıç (Haz.), Arma Yayınları, İstanbul 1999.

YALÇIN, Durmuş (ve diğeri), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009.

YAZICI, Nesimi, “Tasvir-i Efkâr”, *TDV. İA.*, C. 40, 2011, s. 138-140.

YILMAZ, Mustafa, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2002.

ZURCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Yasemin Saner Gönen (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

ZURCHER, Erik Jan, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, Ergun Aydınoglu (Çev.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

<https://www.cnnturk.com/dunya/birlesik-arap-emirlikleri-ile-hirsiz-pasa-gerilimi> 30.04.2018.

<http://misak.millidusunce.com/iyi-musulman-olmak-icin-turk-dusmanligi-mi-gerekir/> 05.06.2018.

<http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/220128-enver-pasa-basarabilseydi-orta-asya-cok-farkli-olacakti> 29.12.2017.

http://www.haberturk.com/polemik/haber/875914_yazarlar-eskiden-ana-avrat-dumduz-giderlerdi 12.01.2018.

<http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/845822-vahideddin> 27.12.2017.

<http://www.haberturk.com/polemik/haber/846164-damat-Ferid-pasa-zavalli-ya-da-mecnun-muydu> 27.12.2017.

EKLER-1

(Velid Ebüzziya, 1918 yılında 36 yaşındadır)

TASVİR-İ EFKÂR GAZETESİ-VELİD EBÜZZİYA'NIN BAŞMAKALELERİ

TARİH	YAZI ADI	SAYI NUMARASI	AÇIKLAMA
30 TEŞRİN-İ EVVEL 1334- 1918	DAMAD FERİD PAŞA'NIN TAKRİRİ	2545	
31 TEŞRİN-İ EVVEL 1334- 1918	MÜTAREKENAME VE MEBUSLARIN TEESSÜRÜ	2546	
1 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	MÜTAREKE İMZA OLUNDU	2547	
2 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	ŞİMDİ NE YAPACAĞIZ?	2548	
3 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	YENİ İMTİHAN DEVRESİ	2549	
4 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	MECLİS-İ MEBUSAN'IN FESHİ MESELESİ	2550	
5 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	SÜKÛT!	2551	
6 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	KABİNEİNİN MESLEĞİNDE SARAHAT İSTİYORUZ!	2552	
7 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	SARİH VE DÜRÛST GİTMEK LAZIM	2553	
8 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	GAZETE TATİLİ USULÜ	2554	
9 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	KEŞMEKEŞ-İ EFKÂR	2555	
10 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	BUHRANLAR İÇİNDE BUHRAN	2556	
11 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	NASIL KABİNEYE MUHTACIZ?	2557	
12 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	HER ŞEYDEN EVVEL İTTİHAT-I EFKÂR LAZIM	2558	
13 TEŞRİN-İ	KENDİ KENDİMİZİ	2559	

SANİ 1334-1918	KURTARALIM		
14 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	İTİLAFA GEMİLERİ HARİMİMİZE GİRERKEN	2560	
15 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	İFRATTAN TEFRİTE DÜŞMEYELİM	2561	
16 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	BU DA GEÇER	2562	
17 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	GEÇER AMA BIÇER DE GEÇER	2563	
18 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	NE YAPACAĞIZ, NASIL KURTULACAĞIZ?	2564	
19 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	TEVFİK PAŞA KABİNESİ VE MEBUSLAR	2565	
20 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	MEBUSLARIN İTİMAD-I REYİ	2566	
21 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	TEHLİKE SOKAKLARDA DOLAŞIYOR, İTTİHAT EDELİM!	2567	
22 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	İTİLAFÇILAR İLE DE İTİLAFA EDELİM	2568	
23 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	KENDİMİZİ TANITTIRMAK LÜZUM-I ACİLİ	2569	
24 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	(FİRKA)SIZLIK TEHLİKESİ	2570	
25 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	YEDİNCİ MADDE	2571	
26 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	KABAHAAT KİMDE?	2572	
27 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	MESUL KİM?	2573	
28 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	İŞLERİMİZİ TASNİF ETMEMEK CEZASI	2574	
29 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918		2575	ELİMİZDE YOK
30 TEŞRİN-İ SANİ 1334-1918	İFTİHAM EDECEĞİMİZ MÜŞKÜLAT	2576	
1 KANUN-I EVVEL 1334- 1918	HALKI YÜKSELTMEYELİMİZ	2577	
2 KANUN-I EVVEL 1334- 1918	MEBUSLAR VE KABİNE	2578	
3 KANUN-I EVVEL 1334- 1918	TEMİN-İ İTTİHAT GAYESİYLE TASFİYE MESELESİ TELİF OLUNABİLİR Mİ?	2579	
4 KANUN-I EVVEL 1334- 1918	SANSÜR MESELESİ	2580	
5 KANUN-I EVVEL 1334- 1918	NELER KAYBEDİYORUZ	2581	
6 KANUN-I EVVEL 1334- 1918		2582	ELİMİZDE YOK
7 KANUN-I EVVEL 1334- 1918	İSTANBUL'U KURTARMAK İÇİN	2583	

8 KANUN-I EVVEL 1334-1918	MEBUSLARDA İNTİBAH VE İTİLAH TEMAYÜLLERİ	2584	
9 KANUN-I EVVEL 1334-1918	NOKTA-İ İSTİNAD BULAMIYORLAR	2585	
10 KANUN-I EVVEL 1334-1918	SÜKÛTUMUZUN ESBABINDAN	2586	
11 KANUN-I EVVEL 1334-1918	PAHALILIK MESELESİ	2587	
12 KANUN-I EVVEL 1334-1918	TAKSİM-İ İ'MAL LÜZUMU	2588	
13 KANUN-I EVVEL 1334-1918	BUHRAN-I VÜKELA MI, BUHRAN-I EFKÂR MI?	2589	
14 KANUN-I EVVEL 1334-1918	SULH MESELESİ VE VAZİFELERİMİZ	2590	
15 KANUN-I EVVEL 1334-1918	YİNE SANSÜR MESELESİ	2591	
16 KANUN-I EVVEL 1334-1918	HUKUK-I MİLLİYEMİZİN MÜDAFASINA DOĞRU	2592	
17 KANUN-I EVVEL 1334-1918	HÜKÜMETSİZLİK TEHLİKELERİ	2593	
18 KANUN-I EVVEL 1334-1918	İZZET PAŞA HAKKINDA	2594	
19 KANUN-I EVVEL 1334-1918	ASAYİŞSİZLİK	2595	
20 KANUN-I EVVEL 1334-1918	YIKMAK, YAPMAKTAN KOLAYDIR	2596	
21 KANUN-I EVVEL 1334-1918	KENDİ KENDİMİZİ KURTARACAĞIZ (1)	2597	
22 KANUN-I EVVEL 1334-1918	MECLİSİN FESHİ	2598	
23 KANUN-I EVVEL 1334-1918	FESİHTEN SONRA	2599	
24 KANUN-I EVVEL 1334-1918		2600	ELİMİZDE YOK
25 KANUN-I EVVEL 1334-1918	HÜKÜMETİN PROGRAMI VAR MI?	2601	
26 KANUN-I EVVEL 1334-1918	PROGRAM MESELESİ	2602	
27 KANUN-I EVVEL 1334-	MADDETEN MAĞLUP OLDUK, MANEN DE	2603	

1918	MAĞLUP OLMAYALIM!		
28 KANUN-I EVVEL 1334-1918	İŞLERİMİZ NEDEN BOZUK GİDİYOR	2604	
29 KANUN-I EVVEL 1334-1918	MATBUATIN KIYMET VE EHEMMİYETİ	2605	
30 KANUN-I EVVEL 1334-1918	İTTİHADİ BOZANLAR	2606	
31 KANUN-I EVVEL 1334-1918		2607	ELİMİZDE YOK
1 KANUN-I SANİ 1335-1919	HER ŞEYDEN EVVEL LİYAKAT LAZIM	2608	
2 KANUN-I SANİ 1335-1919	SEFALETİN ÖNÜNE NASIL GEÇECEĞİZ?	2609	
3 KANUN-I SANİ 1335-1919	TEŞKİATSIZLIK KARŞISINDA	2610	
4 KANUN-I SANİ 1335-1919	TASFİYENİN EŞEDD-İ LÜZUMU	2611	
5 KANUN-I SANİ 1335-1919	İAŞE İŞLERİ	2612	
6 KANUN-I SANİ 1335-1919	MESELE, FIRKA MESELESİ DEĞİL	2613	
7 KANUN-I SANİ 1335-1919	MESELEYİ KİM HAL EDECEK?	2614	
8 KANUN-I SANİ 1335-1919	MESELE HÂL OLDU MU?	2615	
9 KANUN-I SANİ 1335-1919	BİR SADA-YI HAK VE MA'DELET	2616	
10 KANUN-I SANİ 1335-1919	İŞTE HAKİKATEN BECERİKSİZLİK VAR	2617	
11 KANUN-I SANİ 1335-1919	MÜSLÜMANLARI YÜKSELTMEK LÜZUMU	2618	
12 KANUN-I SANİ 1335-1919	BATIL MAKİS-İ ALEYH OLAMAZ	2619	
13 KANUN-I SANİ 1335-1919	NEDEN BİRLEŞMİYORUZ?	2620	
14 KANUN-I SANİ 1335-1919	BUHRAN-I VÜKELA ZAIL OLDU MU?	2621	
15 KANUN-I SANİ 1335-1919	ADALET DE GÜRÜLTÜYE GİDİYOR!	2622	
16 KANUN-I SANİ 1335-1919	ALMANYA'DAKİ TALEBEMİZ NE OLACAK?	2623	
17 KANUN-I SANİ 1335-1919	İŞLERİMİZ NEDEN DÜZELMİYOR?	2624	
18 KANUN-I SANİ 1335-1919	HAKİKATE DOĞRU	2625	
19 KANUN-I SANİ 1335-1919		2626	BAŞMAKALE SANSÜRLÜ
20 KANUN-I SANİ 1335-1919	KİM BİLİR, ŞİMDİ NE HÂLDELER?	2627	
21 KANUN-I SANİ 1335-1919	İSTANBUL'UN ASAYİŞİ	2628	
22 KANUN-I SANİ 1335-1919	İMKÂNSIZLIK MI, BECERİKSİZLİK Mİ VAR	2629	
23 KANUN-I	NEDEN FIRKA TEŞKİL	2630	

SANİ 1335-1919	EDEMİYORUZ?		
24 KANUN-I SANİ 1335-1919	ONLAR İTTİHAT EDERKEN	2631	
25 KANUN-I SANİ 1335-1919	GEÇİT BAŞI	2632	
26 KANUN-I SANİ 1335-1919	ŞİRKETLER MESELESİ	2633	
27 KANUN-I SANİ 1335-1919	FIRKALARIN BİRLEŞMESİ	2634	
28 KANUN-I SANİ 1335-1919		2635	YAZAR İSMİ VAR, BAŞLIK VE MAKALE SANSÜRLÜ
29 KANUN-I SANİ 1335-1919	SULH VE İTİLAH	2636	YAZAR İSMİ VAR, MAKALE SANSÜRLÜ
30 KANUN-I SANİ 1335-1919	AHMED RIZA BEY SİYASİ FIRKALAR	2637	
31 KANUN-I SANİ 1335-1919	DÜNKÜ TEVKİFLER ETRAFINDA	2638	
1 ŞUBAT 1335- 1919	YİNE TEVKİFAT ETRAFINDA	2639	
2 ŞUBAT 1335- 1919	İFTİRAKTAN İCTİNAB LAZIMDI	2640	GAZETE TASFİR-İ EFKÂR OLARAK ÇIKMIŞ
3 ŞUBAT 1335- 1919	NASIL İTTİHAT EDİYORLAR	2641	GAZETE TASFİR-İ EFKÂR OLARAK ÇIKMIŞ, İSİM VAR AMA MAKALE SANSÜRLÜ
4 ŞUBAT 1335- 1919	TEVKİFAT MESELESİ	2642	GAZETE TASFİR-İ EFKÂR OLARAK ÇIKMIŞ
5 ŞUBAT 1335- 1919	KIRMADIK KİMSE BIRAKMAYACAK MIYIZ?	2643	GAZETE TASFİR-İ EFKÂR OLARAK ÇIKMIŞ
6 ŞUBAT 1335- 1919	BUGÜNKÜ MUHAKEME	2644	GAZETE TASFİR-İ EFKÂR OLARAK ÇIKMIŞ
7 ŞUBAT 1335- 1919	TİCARET-İ İSLAMİYEYİ HİMAYE EDELİM	2645	GAZETE TASVİR-İ EFKÂR'A DÖNDÜ
8 ŞUBAT 1335- 1919	YİNE MUHAKEME MESELESİ	2646	
9 ŞUBAT 1335- 1919	TESETTÜR DEĞİL AHLAK MESELESİ	2647	
10 ŞUBAT 1335- 1919	MESELE İTTİHAT MESELESİ	2648	
11 ŞUBAT 1335- 1919	NEDEN İSTİFADE EDEMİYORUZ?	2649	
12 ŞUBAT 1335- 1919	İĞRENÇ TEZVİRLER	2650	
13 ŞUBAT 1335- 1919	DİN VE AHLAK MESELESİ	2651	AHMET NAİM YAZMIŞ
14 ŞUBAT 1335- 1919	UHUVVET-İ İSLAMİYE'NİN NÜFUZ VE KUVVETİ	2651	
15 ŞUBAT 1335- 1919	VAZİYETİ TAVZİH LAZIM	2653	
16 ŞUBAT 1335- 1919	İAŞE MESELESİ	2654	
17 ŞUBAT 1335-	ŞAYAN-I MEMNUNİYET	2655	

1919	BİR TEBLİĞ		
18 ŞUBAT 1335-1919	BUHRANIN DEVAMI	2656	
19 ŞUBAT 1335-1919	MATBUATIMIZIN İLK MUVAFFAKİYETİ	2657	
20 ŞUBAT 1335-1919	İSTANBUL'UN MUKADDERATI İTTİHATÇILARIN KABAHAHATI	2658	
21 ŞUBAT 1335-1919	ZAVALLI ZİRAATIMIZ	2659	
22 ŞUBAT 1335-1919		2660	BAŞMAKALE SANSÜRLÜ
23 ŞUBAT 1335-1919	MUHAFAZAKÂRLAR İTTİHAT ETMİYORLAR	2661	
24 ŞUBAT 1335-1919	SULH KONFERANSI'NDA BEŞERİYETİN HUKUKU	2662	
25 ŞUBAT 1335-1919	MAKSAT MUAYYEN OLMADIKÇA....	2663	
26 ŞUBAT 1335-1919	ÜÇÜNCÜ TEVFİK PAŞA KABİNESİ	2664	
27 ŞUBAT 1335-1919	ZAVALLI MEMURLARIMIZ	2665	
28 ŞUBAT 1335-1919	KENDİ KENDİMİZİ KURTARMAYA ÇALIŞALIM	2666	
1 MART 1335-1919	BİR MESELE-İ HAYATİYEYE DAİR	2667	
2 MART 1335-1919	ZAVALLI KIZCAĞIZ ACABA ÖLDÜ MÜ?	2668	
3 MART 1335-1919	HÜKÜMETİN SULH NOTASI	2669	
4 MART 1335-1919	ASAYİŞ MESELESİ-HÜKÜMETİN KABAHAHATLERİ	2670	
5 MART 1335-1919	FERİD PAŞA KABİNESİ	2671	GAZETEDE YENİ KABİNE ÜYELERİNİN FOTOĞRAFLARI VAR
6 MART 1335-1919	MEMLEKETİMİZİN MUKADDERATI	2672	
7 MART 1335-1919	HÜRRİYET VE İTİLAFA'IN PROGRAMI	2673	
8 MART 1335-1919	MEMURLAR TEBDİL OLUNACAK MI?	2674	
9 MART 1335-1919	BİR MİLYON MAKTUL MÜSLÜMAN	2675	
10 MART 1335-1919	HÜRRİYET VE İTİLAFA İŞ BAŞINDA	2676	
11 MART 1335-1919	YENİ TEVKİFAT	2677	
12 MART 1335-1919	ADALET İŞİNDE MUVAFFAK OLABİLECEKLER Mİ?	2678	
13 MART 1335-1919	ASAYİŞ MESELE-İ MÜHİMMESİ-FERİD PAŞA KABİNESİNİN VAZİFESİ	2679	

14 MART 1335-1919	MUVAFFAK OLMAK İÇİN	2680	
15 MART 1335-1919	GAZETECİ ARKADAŞLARIMIZ NEFY EDİLİRKEN	2681	
16 MART 1335-1919	MUKADDERATIMIZ VE MÖSYÖ (WILSON)	2682	
17 MART 1335-1919	FIRKA DEĞİL, VATAN İŞİ	2683	
18 MART 1335-1919	RUMLARIN TEZAHÜRÜ KARŞISINDA	2684	
19 MART 1335-1919	VAHDET-İ MİLLİYEYİ TEMİN LAZIM	2685	
20 MART 1335-1919	RUMLARIN TEZAHÜRÜ-HÜKÜMETİN BEYANNAMESİ	2686	
21 MART 1335-1919	İAŞE İŞLERİ	2687	
22 MART 1335-1919	MİLLİ TEZAHÜRLER VE MÜDAFAALAR	2688	
23 MART 1335-1919	İTTİHAT EDEMEYECEĞİZ	2689	
30 MART 1335-1919	MATBUAT VE HÜKÜMET	2690	ARADAKİ SAYILAR ELİMİZDE YOK
31 MART 1335-1919	TEVKİFATIN HUDUDU	2691	
1 NİSAN 1335-1919	SULH MESELESİNDE MEVKİMİ	2692	
2 NİSAN 1335-1919			ELİMİZDE YOK
3 NİSAN 1335-1919	MİLLİYET MESELESİ	2693	
4 NİSAN 1335-1919	İTTİHATÇILIKTAN KURTULMAK İÇİN	2694	
5 NİSAN 1335-1919	MUHTEKİRLERİN TECZİYESİ	2695	
6 NİSAN 1335-1919	TEŞKİLAT VE TENSİKAT	2696	
7 NİSAN 1335-1919	KENDİ KENDİMİZE ACIMADIKÇA...	2697	
8 NİSAN 1335-1919		2698	YAZARIN İSMİ VAR, BAŞLIK VE YAZININ TAMAMI SANSÜRLÜ
9 NİSAN 1335-1919	DİVAN-I HARBİN HÜKMÜNE İNTİZAR EDERKEN	2699	
10 NİSAN 1335-1919	ADLİYE NAZIRININ BEYANATI	2700	
11 NİSAN 1335-1919	HÜKÜMETİN MEVKİİ	2701	
12 NİSAN 1335-1919	YİNE TEVKİFAT MESELESİ	2702	
21 NİSAN 1335-1919	MUKADDEMAT-I SULHİYENİN İMZASINA DOĞRU		ARADAKİ SAYILAR YOK ELİMİZDE YOK
22 NİSAN 1335-1919	VİLADET-İ HÜMAYUN	2703	
23 NİSAN 1335-	HAKİKAT YÜRÜYOR!	2704	

1919			
24 NİSAN 1335-1919	MESKEN BUHRANI-SEKENE KANUNU	2705	
25 NİSAN 1335-1919	SIHHAT-İ UMUMİYE MESELESİ VE SIHHİYE ÇAVUŞLARI	2706	
26 NİSAN 1335-1919	ZAVALLI MEKATİB-İ İBTİDİYE MUALLİMLERİ	2707	
27 NİSAN 1335-1919	MÜHİM BİR MESELE-İ İKTİSADİYE	2708	
28 NİSAN 1335-1919	BUGÜNKÜ MUHAKEME	2709	
29 NİSAN 1335-1919	İTTİHAT VE TERAKKİ ERKÂNININ MUHAKEMESİ BAŞLADI	2710	
30 NİSAN 1335-1919	İAŞEDE ALAİM-İ İHTİZAR	2711	
1 MAYIS 1335-1919	TAMAMİ-İ ADALETE DOĞRU...	2712	
2 MAYIS 1335-1919	ZARURİ BİR CEVAP	2713	
3 MAYIS 1335-1919	ZARURİ BİR CEVAP DAHA	2714	
4 MAYIS 1335-1919	SULH İŞLERİNE BİR NAZAR	2715	
5 MAYIS 1335-1919	GAYRİMÜSLİMLERİN ASKERLİĞİ MESELESİ	2716	
6 MAYIS 1335-1919	HAKİKATE KARŞI	2717	
7 MAYIS 1335-1919	ZARURİ BİR MÜDAFAA	2718	
8 MAYIS 1335-1919	İNZİBAT MESELE-İ MÜHİMMESİ	2719	
9 MAYIS 1335-1919	(VERSAY) SARAYI SALONLARINDA İLK CELSE-İ MÜTAREKE	2720	
10 MAYIS 1335-1919	(VERSAY) SARAYI'NDA	2721	
11 MAYIS 1335-1919	RAKAMLARIN FECAATİ	2722	
12 MAYIS 1335-1919	MESKEN BUHRANI	2723	
13 MAYIS 1335-1919	ALMANLAR NE YAPACAK?	2724	
14 MAYIS 1335-1919	TEVHİD-İ KULUB LÜZUMU	2725	
15 MAYIS 1335-1919	SULHA İNTİZAR EDERKEN	2726	
16 MAYIS 1335-1919	İZMİR'İN İŞGALİ	2727	
17 MAYIS 1335-1919			ELİMİZDE YOK
18 MAYIS 1335-1919	MEYUS OLMAYALIM, MÜTTEHİD OLALIM!	2728	
19 MAYIS 1335-1919	İZMİR BİZİMDİR	2729	
20 MAYIS 1335-1919	VEKAYİ-İ AZİME ARİFESİNDE	2730	

21 MAYIS 1335-1919	TEZAHÜRATIN KIYMETİ	2731	
22 MAYIS 1335-1919	İNGİLİZ DOSTLUĞU MESELESİ	2732	
23 MAYIS 1335-1919	GARP MEDENİYETİNİN İMTİHAN DEVRESİ	2733	
24 MAYIS 1335-1919	İTTİHAT, İTTİHAT!	2734	
25 MAYIS 1335-1919		2735	MAKALE BAŞLIĞI VE YAZI SANSÜRLÜ
26 MAYIS 1335-1919	İZMİR HADİSATI, YUNAN MEDENİYETİ	2736	
27 MAYIS 1335-1919		2737	BİRİNCİ SAYFANIN TAMAMINDA DÜN TOPLANAN MEŞVERET MECLİSİ'NİN DETAYLARI VAR, MAKALE YOK
28 MAYIS 1335-1919	GAYENİN TAYİN VE TESPİTİNE DOĞRU	2738	GAZETEDE BUGÜN SULTAN AHMED CAMİİ'NDE İZMİR ŞEHİTLERİ İÇİN MEVLİD-İ ŞERİF OKUNACAĞI HABERİ VAR
29 MAYIS 1335-1919	HRİSTİYAN GAZETECİLER	2739	
30 MAYIS 1335-1919	ERKAN-I İTTİHADIN TEBİDİ	2740	
31 MAYIS 1335-1919	ŞURA-YI MİLLİ	2741	
1 HAZİRAN 1335-1919	SULH MESELESİNDE MEVKİİMİZ VE İNGİLTERE	2742	
2 HAZİRAN 1335-1919	NE YAPACAĞIZ, NASIL KURTULACAĞIZ?	2743	
3 HAZİRAN 1335-1919	SULH KONFERANSI'NDA MURAHHASLARIMIZ	2744	GAZETEDE SULH KONFERANSINA KATILAN MURAHHASLARIMIZIN RESİMLERİ YER ALIYOR
4 HAZİRAN 1335-1919	OSMANLI HEYET-İ MURAHHASASI	2745	
5 HAZİRAN 1335-1919	HEYET-İ MURAHHASAMIZ VE HİLAFET MESELESİ	2746	
6 HAZİRAN 1335-1919	KABAHAT KİMDE?	2747	MAKALENİN BÜYÜK KISMI SANSÜRLÜ
7 HAZİRAN 1335-1919	YANLIŞ YOLDA ISRAR ETMEMELİ	2748	
8 HAZİRAN 1335-1919	NEDEN BÖYLE OLDU?	2749	
9 HAZİRAN 1335-1919	HEYET-İ MURAHHASANIN İLK VAZİFESİ	2750	
10 HAZİRAN 1335-1919	MEMLEKETTEKİ YANGIN	2751	
11 HAZİRAN	İZMİR MUHACERETİ	2752	

1335-1919			
12 HAZİRAN 1335-1919		2753	BAŞMAKALE YOK, “HEYET-İ MURAHHASAMIZ” BAŞLIĞI VAR
13 HAZİRAN 1335-1919	VARLIK İÇİNDE YOK ETMEYELİM	2754	
14 HAZİRAN 1335-1919	ADANA VİLAYETİMİZ	2755	
15 HAZİRAN 1335-1919	HAKKIMIZ DİNLENECEK Mİ?	2756	
16 HAZİRAN 1335-1919	HÜKÜMET VE MATBUAT	2757	
17 HAZİRAN 1335-1919		2758	YAZI VAR, MAKALE BAŞLIĞI SANSÜRLÜ
18 HAZİRAN 1335-1919	VAZİYET-İ DAHİLİYEMİZ	2759	
19 HAZİRAN 1335-1919	HAKK’A HİDMET	2760	
20 HAZİRAN 1335-1919	RUM PATRİKHANESİ’NİN MUHTIRASI	2761	
21 HAZİRAN 1335-1919		2762	BAŞMAKALE YOK, “MURAHHASLARIMIZ, MUKADDERATIMIZ” BAŞLIĞI ALTINDA BİRÇOK KÜÇÜK BAŞLIK VAR
22 HAZİRAN 1335-1919	ALMANLAR NE YAPACAK?	2763	
23 HAZİRAN 1335-1919	YENİ İNTİHABAT YAPILIRKEN	2764	
24 HAZİRAN 1335-1919		2765	BAŞMAKALE YOK, “ONLAR MECLİSİ’NDEKİ İLK MÜDAFAALARIMIZ” YAZISI VAR
25 HAZİRAN 1335-1919	SULH-I UMUMİYE DOĞRU	2766	
26 HAZİRAN 1335-1919	PARİS KONFERANSI’NDA MUKADDERATIMIZ	2767	
27 HAZİRAN 1335-1919	HEYET-İ MURAHHASAMIZ HAKKINDA	2768	
28 HAZİRAN 1335-1919	MİLLİ İTİLAFA VE TEMERKÜZ HEYETİNE DOĞRU	2769	
29 HAZİRAN 1335-1919	TASFİYEDEN SONRA	2770	
30 HAZİRAN 1335-1919	NE YAPIYORUZ, NEREYE GİDİYORUZ?	2771	
3 TEMMUZ 1335-1919	MURAHHASLARIMIZIN AVDETİ	2772	GEÇEN GÜNLER RAMAZAN BAYRAMI
4 TEMMUZ 1335-1919	YENİ VAZİYET	2773	
5 TEMMUZ 1335-1919	FIRKA MI, TEFRİKA MI?	2774	
6 TEMMUZ	SADIK BEY’İN	2775	

1335-1919	BEYANATI ETRAFINDA		
7 TEMMUZ 1335-1919	BİZİ MAHKÛM ETMEDEN EVVEL	2776	
8 TEMMUZ 1335-1919	NE İSTEDİĞİMİZİ BİLELİM	2777	
9 TEMMUZ 1335-1919		2778	BAŞMAKALE TAMAMEN SANSÜRLÜ
10 TEMMUZ 1335-1919	MAHUD (EŞİL) LAYİHASI	2779	
11 TEMMUZ 1335-1919	NASIL KURTULACAĞIZ?	2780	
12 TEMMUZ 1335-1919	KARADENİZ SAHİLLERİMİZDEKİ TEHLİKE	2781	
15 TEMMUZ 1335-1919		2782	ARADAKİ SAILAR ELİMİZDE YOK. BAŞMAKALE SANSÜRLÜ
16 TEMMUZ 1335-1919	HÜKÛMET MESELESİ	2783	
17 TEMMUZ 1335-1919	NE İSTEDİĞİMİZİ BİLELİM!	2784	
18 TEMMUZ 1335-1919	BU DİDİNME NEDİR?	2785	
19 TEMMUZ 1335-1919	DÂHİLİ DÜŞMAN KİM?	2786	
20 TEMMUZ 1335-1919	PAHALILIK, ÜCRETLER, KİRALAR	2787	
21 TEMMUZ 1335-1919	FERİD PAŞA'NIN İSTİFASI	2788	
22 TEMMUZ 1335-1919	ÜÇÜNCÜ FERİD PAŞA KABİNESİ	2789	
23 TEMMUZ 1335-1919	10 TEMMUZ	2790	
24 TEMMUZ 1335-1919	NE YAPIYORUZ, NEREYE GİDİYORUZ?	2791	
25 TEMMUZ 1335-1919		2792	MAKALE SANSÜRLÜ
26 TEMMUZ 1335-1919	HÂLİMİZ NE OLACAK?	2793	
27 TEMMUZ 1335-1919		2794	MAKALE SANSÜRLÜ
28 TEMMUZ 1335-1919	YEGÂNE ÇARE-İ REHA	2795	
29 TEMMUZ 1335-1919	YİNE MATBUAT VE HÜKÛMET	2796	
30 TEMMUZ 1335-1919	İNTİHABAT MESELESİ	2797	
31 TEMMUZ 1335-1919	AMERİKA HEYETİNİN DAVETİ VE FIRKALARIMIZ	2798	
1 AĞUSTOS 1335-1919	AMERİKA HEYETİ VE ERMENİ MESELESİ	2799	
2 AĞUSTOS 1335-1919	AMERİKA'NIN VAZİFESİ	2800	
3 AĞUSTOS 1335-1919	YİNE İNTİHABAT MESELESİ	2801	
4 AĞUSTOS 1335-1919	AMERİKA'NIN İSTEDİĞİ	2802	

5 AĞUSTOS 1335-1919	ADALETE DOĞRU	2803	
6 AĞUSTOS 1335-1919	VİLAYAT-I ŞARKİYE VE AMERİKA	2804	
7 AĞUSTOS 1335-1919	BEYANAT-I ŞAHANE VE AMERİKA	2805	
8 AĞUSTOS 1335-1919	VAZİYET-İ DÂHİLİYEMİZİN ISLAHI ÇARESİ	2806	
9 AĞUSTOS 1335-1919	MAHALLİNDE TAHKİKAT VE MUHTELİT HEYETLER	2807	
10 AĞUSTOS 1335-1919		2808	MAKALE SANSÜRLÜ
11 AĞUSTOS 1335-1919	HÜKÜMET VE MİLLET	2809	
12 AĞUSTOS 1335-1919	TRAKYA MESELESİ	2810	
13 AĞUSTOS 1335-1919		2811	MAKALE SANSÜRLÜ
14 AĞUSTOS 1335-1919	ZAMANIN İHTİYACINI TAKDİR EDİYOR MUYUZ?	2812	
15 AĞUSTOS 1335-1919	MEDENİ İDARE	2813	
16 AĞUSTOS 1335-1919	TRAKYA VE İZMİR MESELELERİ	2814	
17 AĞUSTOS 1335-1919	CİHAN İAŞESİ	2815	
18 AĞUSTOS 1335-1919	KANUN VE MESULİYET	2816	
19 AĞUSTOS 1335-1919	HÜKÜMET VE MİLLET	2817	
20 AĞUSTOS 1335-1919		2818	MAKALE SANSÜRLÜ
21 AĞUSTOS 1335-1919	EMLAK VERGİLERİNİN TEZYİDİ MESELESİ	2819	
22 AĞUSTOS 1335-1919	KONFERANSIN MUNSIFANE BİR KARARI	2820	
23 AĞUSTOS 1335-1919	TEŞKİLAT HASTALIĞI	2821	
24 AĞUSTOS 1335-1919	(MANDA) MESELESİ VE SALAHİYETDAR RİCALİMİZİN MÜTALAATI	2822	
25 AĞUSTOS 1335-1919	İKTİSADİ KORKULARIMIZ	2823	
26 AĞUSTOS 1335-1919	LLOYD GEORGE'UN BEYANATI VE TÜRKİYE	2824	
27 AĞUSTOS 1335-1919	ŞARK MESELESİ VE İNGİLTERE	2825	
28 AĞUSTOS 1335-1919	AHLAK KOMİSYONU	2826	
29 AĞUSTOS 1335-1919	TAN'IN BİR NASİHATİ	2827	
30 AĞUSTOS 1335-1919	SİYASET-İ MALİYE LÜZUMU	2828	
31 AĞUSTOS	TÜRKÜN HAKKINI	2829	

1335-1919	TANITMAKTAN BAŞKA ÇARE YOK		
1 EYLÜL 1335-1919	İNTİHABATTA MUSEVİLER	2830	
2 EYLÜL 1335-1919	PAHALILIĞA KARŞI HİÇBİR ŞEY YAPMAYACAK MIYIZ?	2831	
3 EYLÜL 1335-1919	İTTİHADA MANİ ESBABTAN	2832	
4 EYLÜL 1335-1919	SULH İÇİN BİZ HAZIR MIYIZ?	2833	
5 EYLÜL 1335-1919	İHTİLASAT MESELESİ	2834	
6 EYLÜL 1335-1919	BİR KURBAN BAYRAMI DAHA	2835	
10 EYLÜL 1335-1919	(TRAKYA) MESELESİ	2836	ARADAKİ SAYILAR ELİMİZDE YOK
11 EYLÜL 1335-1919	(TRAKYA) MESELESİ	2837	
12 EYLÜL 1335-1919	MAİŞET DERTLERİ	2838	
13 EYLÜL 1335-1919	KÖMÜR MESELESİ	2839	
14 EYLÜL 1335-1919	YİNE TÜRKİYE VE TRAKYA İŞLERİ	2840	
15 EYLÜL 1335-1919	SULHA HAZIRLANIYOR MUYUZ?	2841	
16 EYLÜL 1335-1919	YANGINLAR HAKKINDA	2842	
17 EYLÜL 1335-1919	SANAYİ-İ MİLLİYEMİZİ İNKİŞAF ETTİRELİM	2843	
18 EYLÜL 1335-1919	ANASIR MÜNASEBATI-ERMENİ NOKTA-İ NAZARI	2844	
19 EYLÜL 1335-1919	GARBİ (TRAKYA) YUNANİSTAN'A VERİLMİŞ Mİ?	2845	
20 EYLÜL 1335-1919	ANADOLU AHVALİ VE SULH	2846	
21 EYLÜL 1335-1919	HAKİKİ BİR PROPAGANDA	2847	
22 EYLÜL 1335-1919	BEYANNAME-İ HÜMAYUN VE ANADOLU AHVALİ	2848	
23 EYLÜL 1335-1919	(TAN) IN YENİ NEŞRİYATI	2849	
24 EYLÜL 1335-1919	HARP KAZANÇLARI VERGİSİ	2850	
25 EYLÜL 1335-1919		2851	BAŞLIK SANSÜRLÜ, MAKALE VAR
26 EYLÜL 1335-1919	BEYANAT-I HÜMAYUN VE VAHDET-İ MİLLİYE	2852	
27 EYLÜL 1335-1919	İNTİHABAT NEDEN TEEHHÜR EDİYOR	2853	
28 EYLÜL 1335-1919	HAKİKAT KARŞISINDA İHKAK-I HAK LÜZUMU	2854	
29 EYLÜL 1335-1919	ANADOLU AHVALİ VE İNTİHABAT	2855	
30 EYLÜL 1335-	BİRAZ SALAH VE ÜMİT	2856	

1919			
1 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	İZMİR MUHACİRLERİNİN AVDETİ MESELESİ	2857	
2 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919		2858	MAKALE SANSÜRLÜ
3 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	FERİD PAŞA'NIN SÜKÛTU	2859	
4 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	ALİ RIZA PAŞA'NIN VAZİFESİ	2860	
5 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	İTTİHAT-I MİLLİ KARŞISINDA	2861	
6 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	BUHRANI İZALE VAZİFESİ	2862	
7 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	HÜRRİYETİN KUVVETİ	2863	
8 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	HÜKÜMETİN BEYANNAMESİ	2864	
9 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	ANLAŞMA LÜZUMU	2865	
10 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	ADALETİN TECELLİSİNİ İSTİYORUZ	2866	
11 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	SON FIRSAT, SON İMTİHAN	2867	
12 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919		2868	BAŞMAKALE YOK
13 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	HASTA ADAMIN DİNÇ ÇOCUKLARI	2869	
14 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	YİNE Mİ İTTİHAT EDEMEECEĞİZ?	2870	
15 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	(TAN) IN MÜHİM BİR MAKALESİ	2871	
16 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	AVRUPA'NIN SÜKÛT VE İNTİZARI KARŞISINDA	2872	
17 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	İNTİHABATIN EHEMMİYET-İ FEVKALADESİ	2873	
18 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	İHMAL VE TEHİRİ GAYRİ CAİZ BİR MÜHİMME-İ SİYASİYE	2874	
19 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	YİNE HAREKÂT-I MİLLİYE ETRAFINDA	2875	
20 TEŞRİN-İ	PATRİKLERİN	2876	

EVVEL 1335-1919	ŞİKÂyetLERİ		
21 TEŞRİN-İ EVVEL 1335-1919	İNTİHABAT ETRAFINDA	2877	
22 TEŞRİN-İ EVVEL 1335-1919	İNTİZAM-I İÇTİMÂİYENİN MUHAFAZASI DURUMU	2878	
23 TEŞRİN-İ EVVEL 1335-1919		2879	BAŞMAKALE SANSÜRLÜ
24 TEŞRİN-İ EVVEL 1335-1919	GAYRİMÜSLİMLERİN LÜZUMSUZ TELAŞLARI	2880	
25 TEŞRİN-İ EVVEL 1335-1919	VAZİYETTEKİ MÜŞKÜLAT	2881	
26 TEŞRİN-İ EVVEL 1335-1919	YANLIŞ YOL	2882	
27 TEŞRİN-İ EVVEL 1335-1919	KUVA-YI MİLLİYE VE AVRUPA	2883	
28 TEŞRİN-İ EVVEL 1335-1919	KİMDEN KİME ŞEKVA EDELİM	2884	
29 TEŞRİN-İ EVVEL 1335-1919	NEDEN ANLAŞMAYALIM	2885	
30 TEŞRİN-İ EVVEL 1335-1919	İSTANBUL İNTİHABATINA DİKKAT EDELİM	2886	
31 TEŞRİN-İ EVVEL 1335-1919	ELBET ANLAŞABİLİRİZ	2887	
1 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	TÜRKİYE SUHU MESELESİ	2888	
2 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	KUVA-YI MİLLİYE MESELESİNDE DE ANLAŞALIM	2889	
3 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	TÜRKİYE'NİN SULHU VE AMERİKA'NIN REYİ	2890	
4 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	İSTANBUL İNTİHABATI	2891	
5 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	GENÇLİĞİN İHTİYATSIZLIĞI	2892	
6 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	FIRKA MI, TEFRİKA MI?	2893	
7 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	AKİBET VAHİM Mİ?	2894	
8 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	DİPLOMASİMİZ	2895	
9 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	HÜKÜMETİN MEVKİİ VE VAZİFESİ	2896	
10 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	ADALET İŞİNİ YOLUNA KOYALIM	2897	
11 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919		2898	BAŞMAKALE SANSÜRLÜ
12 TEŞRİN-İ	MEMLEKETİMİZİ YİNE	2899	

SANİ 1335-1919	KENDİMİZ KURTARACAĞIZ		
13 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	YARIN DÜŞMANLIĞI, AĞYARIN DOSTLUĞUNA MÜRECCAHTIR	2900	
14 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919		2901	BAŞMAKALE VAR, ANCAK BAŞLIKLA BERABER YAZININ BÜYÜK KISMI SANSÜRLÜ
15 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	SULHUMUZ TEEHHÜR MÜ EDİYOR?	2902	
16 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	NE İSTEDİĞİMİZİ BİLİYOR MUYUZ?	2903	
17 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	İKTİSADİ BUHRAN	2904	
18 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	İTİLAFA DEVLETLERİNDEN BEKLEDİKLERİMİZ	2905	
19 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	BUDAPEŞTE’NİN TAHLİYESİ	2906	
20 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	(TAN) IN YENİ NEŞRİYATI	2907	
21 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919		2908	KÖŞEDE ŞU YAZIYOR: “BAŞMAKALE SANSÜRCE TEHİR OLUNMUŞTUR.”
22 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	TEŞKİLAT-I MİLLİYE ALEYHTARLIĞI	2909	
23 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	İSTANBUL’UN İSLAM NAZARINDAKİ MEVKİİ	2910	
24 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	DÜNYA NEREYE GİDİYOR?	2911	
25 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	SULHU YAPMAK HARBE GİRMEKTEN MÜŞKÜL İMİŞ	2912	
26 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	HAK MÜCAHEDESİ LAZIM	2913	
27 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	NAUM EFENDİ’NİN YENİ BEYANATI	2914	
28 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	ŞARKTA FRANSIZ SİYASETİ	2915	
29 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	İNTİBAH-I MİLLİ’DE ŞİAR	2916	
30 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	HAKİKİ VE TABİİ KUVVETLERİMİZ	2917	
1 KANUN-I EVVEL 1335- 1919	MUVAZENE-İ CİHANDA TÜRKİYE’NİN MEVKİİ	2918	
2 KANUN-I EVVEL 1335- 1919	KUVVETLERİMİZİN TANZİM VE TAHSİDİ LÜZUMU	2919	
3 KANUN-I EVVEL 1335- 1919		2920	“BAŞMAKALEMİZ SANSÜRCE TEHİR EDİLMİŞTİR” YAZIYOR
4 KANUN-I EVVEL 1335- 1919		2921	“BAŞMAKALEMİZ SANSÜRCE TAYY EDİLMİŞTİR” YAZIYOR

5 KANUN-I EVVEL 1335-1919		2922	BAŞMAKALE VAR AMA BAŞLIK SANSÜRLÜ
6 KANUN-I EVVEL 1335-1919	MUKADDERAT-I CİHANDA NASİBİMİZ	2923	
7 KANUN-I EVVEL 1335-1919	İKTİSADİ KUVVET	2924	
8 KANUN-I EVVEL 1335-1919	ASYA KAPILARININ BEKÇİLERİ	2925	
9 KANUN-I EVVEL 1335-1919	CEMAAT-I İSLAMİYE TEŞKİLATI	2926	
10 KANUN-I EVVEL 1335-1919	SULHUMUZ	2927	
11 KANUN-I EVVEL 1335-1919	SULH KONFERANSI VE TRAKYA HUKUKU	2928	
12 KANUN-I EVVEL 1335-1919	İSTANBUL İNTİHABATI	2929	
13 KANUN-I EVVEL 1335-1919	SİYASET-İ MALİYE VE İKTİSADİYE	2930	
14 KANUN-I EVVEL 1335-1919	YİNE CEMAAT-I İSLAMİYE TEŞKİLATI	2931	
15 KANUN-I EVVEL 1335-1919	MEMURLARIN TERFİHİ MESELESİ	2932	
16 KANUN-I EVVEL 1335-1919	MUKADDERATIMIZ ETRAFINDA	2933	
21 KANUN-I EVVEL 1335-1919	İSTANBUL İNTİHABATININ MANASI	2934	ARADAKİ SAYILAR ELİMİZDE YOK
22 KANUN-I EVVEL 1335-1919	ZAFER Mİ? MAĞLUBİYET Mİ?	2935	
23 KANUN-I EVVEL 1335-1919	MİLLET CANIYLA UĞRAŞIRKEN...	2936	
24 KANUN-I EVVEL 1335-1919	HARİCİ TEHLİKE KARŞISINDA	2937	
25 KANUN-I EVVEL 1335-1919	TEŞKİLATSIZLIK ZARARLARI	2938	
26 KANUN-I EVVEL 1335-1919	MUKADDERATIMIZ ETRAFINDA	2939	
27 KANUN-I EVVEL 1335-1919	SULHUMUZ UZAK MI, YAKIN MI?	2940	
28 KANUN-I EVVEL 1335-	KUVVETLERİMİZİN KIYMETİNİ	2941	

1919	BİLMİYORUZ		
29 KANUN-I EVVEL 1335- 1919	119 SENEDİR ÇEKTİKLERİMİZ	2942	
30 KANUN-I EVVEL 1335- 1919	MUHALEFETTE DEĞİL, DOĞRULUKLARA İTTİHAT LAZİM!	2943	
31 KANUN-I EVVEL 1335- 1919	İSTİFA ŞAYIALARI ETRAFINDA	2944	
1 KANUN-I SANİ 1336-1920	EN MÜHİM VE MÜSTACİL VAZİFEMİZ	2945	
2 KANUN-I SANİ 1336-1920	İHMAL ETMEYELİM, SONRA PİŞMAN OLACAĞIZ!	2946	
3 KANUN-I SANİ 1336-1920	HÜKÜMETLE MİLLETVEKİLLERİNİN TEMASI	2947	
4 KANUN-I SANİ 1336-1920	MUKADDERATIMIZA AİT BAZI ESASLAR	2948	
5 KANUN-I SANİ 1336-1920	İSTANBULUMUZUN AKİBETİ	2949	
6 KANUN-I SANİ 1336-1920	NE YAPARSAK KENDİMİZ YAPACAĞIZ!	2950	
7 KANUN-I SANİ 1336-1920	TÜRKİYE'NİN MUKADDERATI CİHANIN HUZURUYLA ALAKADARDIR	2951	
8 KANUN-I SANİ 1336-1920	TÜRKİYE'DEN İSTİFADE EDİLEMEZ Mİ?	2952	
9 KANUN-I SANİ 1336-1920	HÜKÜMETİN AVRUPA'YA MUHTIRASI	2953	
10 KANUN-I SANİ 1336-1920	MİLLİ TASARRUF	2954	
11 KANUN-I SANİ 1336-1920	MÜLAYEMET YERİNE TECELLÜD SİYASETİ LAZİM	2955	
12 KANUN-I SANİ 1336-1920	ŞİMDİ DE ALMAN TARAFARLIĞI İTHAMI!	2956	
13 KANUN-I SANİ 1336-1920	BUGÜNKÜ İÇTİMA	2957	
14 KANUN-I SANİ 1336-1920	MECLİSİN GÜŞADI	2958	
15 KANUN-I SANİ 1336-1920	VAZİYETTEN İSTİFADE EDEBİLİRSEK ATİMİZ EMİNDİR	2959	
16 KANUN-I SANİ 1336-1920	ŞARK VE GARP MEDENİYETLERİ UYUŞAMAZLAR MI?	2960	
17 KANUN-I SANİ 1336-1920	(TAN) DA BİZİM GİBİ SÖYLÜYOR	2961	
18 KANUN-I SANİ 1336-1920	İNGİLİZLERLE ANLAŞAMAZ MIYIZ?	2962	
19 KANUN-I SANİ 1336-1920	İNGİLTERE VE ŞARK	2963	
20 KANUN-I SANİ 1336-1920	DÜNYANIN KURTULMASI TÜRKLERİN	2964	

	KURTULMASINA MÜTEVAKKİFTİR		
21 KANUN-I SANİ 1336-1920	İNGİLTERE SİYASETİNDE TEBEDDÜL VAR MI?	2965	
22 KANUN-I SANİ 1336-1920	AZERBAJCAN VE GÜRCİSTAN'IN TASDİK-İ İSTİKLALİ	2966	
23 KANUN-I SANİ 1336-1920	(PİYER LOTİ) VE FRANSA	2967	
24 KANUN-I SANİ 1336-1920	BÜYÜYEN TEHLİKEYE KARŞI-1	2968	
25 KANUN-I SANİ 1336-1920	MECLİS-İ MEBUSAN VAZİFESİNE BAŞLARKEN	2969	
26 KANUN-I SANİ 1336-1920	SULHUMUZ TECELLİ Mİ, TECİL Mİ EDİLECEK?	2970	
27 KANUN-I SANİ 1336-1920	VAZİYET-İ UMUMİYEYE BİR NAZAR	2971	
28 KANUN-I SANİ 1336-1920	(KAKLAMANOS) UN ORDUSU	2972	
31 KANUN-I SANİ 1336-1920	CEMİYET-İ AKVAM İŞE BAŞLARKEN	2973	ARADAKİ SAYILAR ELİMİZDE YOK
1 ŞUBAT 1336-1920	SULHUMUZUN TA'CİLİ LÜZUMU	2974	
2 ŞUBAT 1336-1920	SULH AMİLİ TÜRKİYE	2975	
3 ŞUBAT 1336-1920		2976	"BAŞMAKALEMİZ TAYY EDİLMİŞTİR" YAZIYOR
4 ŞUBAT 1336-1920	BEYANNAME OKUNMADAN EVVEL	2977	
5 ŞUBAT 1336-1920	KABİNE VE MECLİS	2978	
6 ŞUBAT 1336-1920	UMUMİ ANLAŞMA LÜZUMU	2979	
7 ŞUBAT 1336-1920		2980	BAŞLIK VE MAKALENİN BİR KISMI SANSÜRLÜ
8 ŞUBAT 1336-1920		2981	"BAŞMAKALEMİZ TAYY EDİLMİŞTİR" YAZIYOR
9 ŞUBAT 1336-1920	İTİLAFIYUN HAZIRLANIYORLARMİŞ, BİZ DE HAZIR MIYIZ?	2982	
10 ŞUBAT 1336-1920	HÜKÜMETİN BEYANNAMESİ	2983	
11 ŞUBAT 1336-1920	İTİMAD REYİNDEN SONRA	2984	
12 ŞUBAT 1336-1920	HÜKÜMETİN SULH TEŞEBBÜSÜ	2985	
13 ŞUBAT 1336-1920	MEBUSLARIMIZIN MESULİYETİ	2986	
14 ŞUBAT 1336-1920	VAZİYET MÜŞKÜL, FAKAT ŞEREFLİ	2987	
15 ŞUBAT 1336-1920	(MİLİRAN) IN NUTKU VE MEMLEKETİMİZİN AKİBETİ	2988	
16 ŞUBAT 1336-	SIRA İNGİLTERE İLE	2989	

1920	ANLAŞMAYA GELDİ		
17 ŞUBAT 1336-1920			GAZETE BUGÜN ÇIKMAMIŞ
18 ŞUBAT 1336-1920	MEBUSLARIMIZIN AHD-I MİLLİSİ	2990	
19 ŞUBAT 1336-1920	GİTMEMİŞTİ Kİ KALSIN!	2991	
20 ŞUBAT 1336-1920	GARP VE ŞARKIN LÜZUM-I İTİLAFI	2992	
21 ŞUBAT 1336-1920	MİLLET VE PADİŞAH	2993	
22 ŞUBAT 1336-1920	HABERLER FENALAŞIYOR MU?	2994	
23 ŞUBAT 1336-1920	FRANSA VE ŞARK	2995	
24 ŞUBAT 1336-1920	MİLLİYETİN KUVVETİ	2996	
25 ŞUBAT 1336-1920	TÜRKİYE HÂKİMİYETİ VE HİRİSTİYAN TEBAA	2997	
26 ŞUBAT 1336-1920	VİFAK YERİNE NİFAK	2998	
27 ŞUBAT 1336-1920	İNGİLTERE VE ŞARK SİYASETİ	2999	
28 ŞUBAT 1336-1920	(TAN) IN MAKALE-İ MÜHİMMESİ VE KUVA-YI MİLLİYE	3000	
29 ŞUBAT 1336-1920	MİLLETİN FEDAKÂRLIĞI KARŞISINDA	3001	
1 MART 1336-1920			ELİMİZDE YOK
2 MART 1336-1920		3002	“BAŞMAKALEMİZ TEHİR EDİLMİŞTİR” YAZIYOR
3 MART 1336-1920	İKTİSADİ TEHLİKE	3003	
4 MART 1336-1920		3004	“BAŞMAKALEMİZ TAYY EDİLMİŞTİR” YAZIYOR
5 MART 1336-1920		3005	“BAŞMAKALEMİZ TAYY EDİLMİŞTİR” YAZIYOR
6 MART 1336-1920	YENİ HÜKÜMET NASIL TEŞEKKÜL ETMELİ	3006	
7 MART 1336-1920	VAHDET-İ MİLLİYE HÜKÜMETİ LAZIM	3007	
8 MART 1336-1920	İRÂDE-İ MİLLİYE’NİN ZAFERİ	3008	
11 MART 1336-1920	YENİ KABİNE	3009	GAZETE ÖNCEKİ İKİ GÜN ÇIKMAMIŞ
12 MART 1336-1920	YENİ HÜKÜMET VE MEBUSAN	3010	
13 MART 1336-1920	ANLAŞMAMAK DERDİ	3011	
14 MART 1336-1920	VAZİYETE HÂKİM OLMAK LÜZUMU	3012	
15 MART 1336-1920		3013	“BAŞMAKALEMİZ TAYY EDİLMİŞTİR” YAZIYOR

16 MART 1336-1920	ERMENİLERLE UYUŞMAK RİVAYETLERİ	3014	
19 MART 1336-1920		3016	17 MART ELİMİZDE YOK YA DA GAZETE ÇIKMAMIŞ. 18 MART'TA BAŞMAKALE YOK

EKLER-2

(Resim Refi' Cevad'ın gençlik dönemine ait değildir. Yazar 1918 yılında 28 yaşındadır.)

ALEMDAR GAZETESİ-REFİ' CEVAD'IN BAŞMAKALELERİ

TARİH	YAZI ADI	SAYI NUMARASI	AÇIKLAMA
15 KANUN-I EVVEL 1334-1918	ARZ-I ŞÜKRAN	1316	
16 KANUN-I EVVEL 1334-1918	MEBUSANA DAİR	1316	
17 KANUN-I EVVEL 1334-1918	MESUL-İ HAKİKİ	1316	
18 KANUN-I EVVEL 1334-1918	İDARE VE ŞAHS	1316	
19 KANUN-I EVVEL 1334-1918	İNGİLTERE VE BİZ	1316	
21 KANUN-I EVVEL 1334-1918	CİHAD-I EKBER FETVASI HAKKINDA	1317	ARADAKİ SAYI ELİMİZDE YOK, MUSTAFA SABRİ YAZMIŞ
22 KANUN-I EVVEL 1334-1918	OOOH..!	1318	
23 KANUN-I EVVEL 1334-1918	FESİHTEN SONRA	1319	
24 KANUN-I EVVEL 1334-1918	ÇEKİLDİKTEN SONRA	1321	
26 KANUN-I EVVEL 1334-1918	AVF-I UMUMİ	1322	ARADAKİ SAYI ELİMİZDE YOK
27 KANUN-I EVVEL 1334-1918	KORKMASINLAR	1323	
28 KANUN-I EVVEL 1334-1918	HÜRRİYET VE MATBUAT	1324	

29 KANUN-I EVVEL 1334-1918	EALİ VE EDANİ	1325	
30 KANUN-I EVVEL 1334-1918	BİRİNCİ MEKTUP	1326	
31 KANUN-I EVVEL 1334-1918	İKİNCİ MEKTUBUM	1327	GAZETE BUGÜN ALYIDA عالم دار ÇIKMIŞTIR.
1 KANUN-I SANİ 1335-1919	ÜÇÜNCÜ MEKTUBUM	1328	GAZETE BUGÜN ملع ADIYLA ÇIKMIŞTIR.
2 KANUN-I SANİ 1335-1919	ÇETE KARŞISINDA KABİNE	1329	GAZETE BUGÜN اص لدار ÇIKMIŞTIR.
3 KANUN-I SANİ 1335-1919	DAHİLİYE NAZIRI'NIN İSTİFASI	1330	
4 KANUN-I SANİ 1335-1919	YENİ BİR ŞAHSİYET KARŞISINDA MIYIZ?	1331	
5 KANUN-I SANİ 1335-1919	BUGÜNKÜ VAZİYET..?	1332	
6 KANUN-I SANİ 1335-1919	SİYASİYATTA HANGİ YOL?	1333	
7 KANUN-I SANİ 1335-1919	BUGÜNÜN MESELESİ	1344	
8 KANUN-I SANİ 1335-1919	BÜYÜK DEDİKODU HAKKINDA	1335	
9 KANUN-I SANİ 1335-1919	MEVANİ-İ FAALİYET	1336	
10 KANUN-I SANİ 1335-1919	BÜYÜK ZANNETTİKLERİMİZ	1337	
11 KANUN-I SANİ 1335-1919	NASIL SUSALIM?	1338	
12 KANUN-I SANİ 1335-1919	DÖNME DOLAP	1339	
13 KANUN-I SANİ 1335-1919	SULH HAZIRLIĞI VE KABİNE	1340	
14 KANUN-I SANİ 1335-1919	BUHRAN-I VÜKELA	1341	
15 KANUN-I SANİ 1335-1919	BAKLAYI AĞZIMIZDAN ÇIKARIRIZ HA!	1342	
16 KANUN-I SANİ 1335-1919	ALLAH YARDIMCIMIZ OLSUN	1343	
17 KANUN-I SANİ 1335-1919	TASFİYE LÜZUMU	1344	
18 KANUN-I SANİ 1335-1919	OSMANLILIK VE MESULİYETE TEŞRİK	1345	
19 KANUN-I SANİ 1335-1919	GÖNÜL İSTERDİ Kİ...	1346	
20 KANUN-I SANİ 1335-1919	EFKÂR-I UMUMİYE VE KANUN	1347	
21 KANUN-I SANİ 1335-1919	İNTİKAM, ADALET-İ MUTLAKA, TESKİN-İ EZHAN	1348	
22 KANUN-I SANİ 1335-1919	NEDEN BECEREMİYORLAR?	1349	
23 KANUN-I SANİ 1335-1919	HULÛL-İ MUSLİHANE VE MİLLİ KABİNE	1350	
24 KANUN-I	FELAKETE GİRDİĞİMİZ	1351	

SANİ 1335-1919	GÜN		
25 KANUN-I SANİ 1335-1919	BİRLEŞELİM Mİ?	1352	
26 KANUN-I SANİ 1335-1919	AT ALAN ÜSKÜDAR'I GEÇTİ	1353	
27 KANUN-I SANİ 1335-1919	YAPAMADIKLARIMIZI YAPACAKLAR	1354	
28 KANUN-I SANİ 1335-1919	YARIN	1355	
29 KANUN-I SANİ 1335-1919	AFV-I UMUMİ İHTİYACI	1356	
30 KANUN-I SANİ 1335-1919	BUGÜNÜN MESELESİ	1357	
31 KANUN-I SANİ 1335-1919	İLK ADIM...	1358	
1 ŞUBAT 1335-1919	HÜKÜMETİN MEVKİİ	1359	
2 ŞUBAT 1335-1919	HEP BU KADAR MI?	1360	
3 ŞUBAT 1335-1919	KAN...UN!	1361	
4 ŞUBAT 1335-1919	ANLAŞMAYACAĞIZ!	1362	
5 ŞUBAT 1335-1919	MESELE BİR HAYSIYET MESELESİ OLDU!	1363	
6 ŞUBAT 1335-1919	HAK VE KUVVET	1364	
13 ŞUBAT 1335-1919	ALTI GÜNLÜK SÜKÛTTAN SONRA	1365	GAZETE GEÇEN ALTI GÜN SANSÜR EDİLMİŞ
14 ŞUBAT 1335-1919	TEHCİR VE TAKTİL MÜNASEBETİYLE	1366	
15 ŞUBAT 1335-1919	HÜRRİYET-İ İTİLAFA VE BUHRAN-I VÜKELA	1367	
16 ŞUBAT 1335-1919	MEŞRUTİYET VE MEŞRUIYET	1368	
17 ŞUBAT 1335-1919	HAYSIYET VE SALAHİYET-İ MAKAM	1369	
18 ŞUBAT 1335-1919	KABİNE BUHRANI	1369	
19 ŞUBAT 1335-1919	KUVVETLİ BİR HÜKÜMET	1370	
20 ŞUBAT 1335-1919	ARABANIN BARGİRLERİ NASIL İMİŞ?	1372	
21 ŞUBAT 1335-1919	BUHRAN DEVAM EDECEK Mİ?	1373	
22 ŞUBAT 1335-1919	EY KÖHNE BİZANS...	1374	
23 ŞUBAT 1335-1919	EKMEKLER VE MELEKLER	1375	
24 ŞUBAT 1335-1919	TEMERKÜZ? KABİNESİ	1376	
25 ŞUBAT 1335-1919	DÜŞÜNMEDEN HÜCUM ETMEYELİM!	1377	
26 ŞUBAT 1335-1919	ESKİ YENİ KABİNE	1378	

27 ŞUBAT 1335-1919	KABİNEDEKİ ŞAHSİYETLER	1379	
28 ŞUBAT 1335-1919	İS KOKUYOR	1380	
1 MART 1335-1919	SİZLER, İYİ. ONLAR FENA!	1381	
2 MART 1335-1919	LA'NNALLAHU KAVMEN DA'A-I HAKKU BEYNEHUM "BİR MİLLET Kİ HAKKINI İSTİFA EDEMEZ, O MİLLETE ALLAH LANET ETSİN"	1382	
3 MART 1335-1919	MUHALEFET BAYRAĞI...	1383	
4 MART 1335-1919	ŞÜPHELİLER...	1384	
5 MART 1335-1919	HÜRRİYET VE İTİLAFLAR!	1385	
6 MART 1335-1919	İLK İCRAAT	1386	
7 MART 1335-1919	SELAM-I ŞAHANE	1387	
8 MART 1335-1919	OSMANLILIK VE KABİNE	1388	
9 MART 1335-1919	YENİ DÂHİLİYE NAZIRI VE HÜRRİYET VE İTİLAFLAR	1389	
10 MART 1335-1919	İNTİKAM, KİN, GAREZ!	1390	
11 MART 1335-1919	HÜKÜMETTE HAYAT	1390	
12 MART 1335-1919	BAZİ ŞAHSİYETLER ETRAFINDA...	1391	
13 MART 1335-1919	FERİD PAŞA HÜKÜMETİNİ NASIL GÖRMEK İSTERİZ	1392	
14 MART 1335-1919	ADIMLARIMIZI HESAP İLE ATALIM	1393	
15 MART 1335-1919	NEDEN GEZİYORLARDI? NEDEN KAÇIYORLAR?	1394	
16 MART 1335-1919	MEMURİNDE TEBEDDÜLAT LÜZUMU	1395	
17 MART 1335-1919	ALTI SUAL MÜNASEBETİYLE	1396	
18 MART 1335-1919	VUKUATA BİR NAZAR...	1397	
19 MART 1335-1919	HÜKÜMETTE CESARET	1398	
20 MART 1335-1919	HÜKÜMETİN BEYANNAMESİ MÜNASEBETİYLE	1399	
21 MART 1335-1919	SERSERİLER İSTİLASINA KARŞI	1400	
22 MART 1335-1919	MİLLİYET CEREYANI MÜNASEBETİYLE	1401	
23 MART 1335-1919	CEVAHİRCİYAN EFENDİNİN CEVAHİR SÖZLERİ	1402	

24 MART 1335-1919	GÜMÜLCİNELİ İSMAİL BEY	1403	
25 MART 1335-1919	BİR İSTİZAH İKİ İZAH	1404	
26 MART 1335-1919	HAKKANİYETLE DÜŞÜNÜRSEK	1405	
27 MART 1335-1919	HİCAZ HÜKÜMDARLIĞI VE MAKAM-I HİLAFET	1406	
28 MART 1335-1919	TEHCİR VE TAKTİL MUHAKEMELERİ	1407	
29 MART 1335-1919	İKİ GÜN EVVELKİ MEVZUA DAİR	1408	
30 MART 1335-1919	MAARİF MESELESİ	1409	
31 MART 1335-1919	MUHTEKİRLER NE OLACAK	1410	
1 NİSAN 1335-1919	HAKSIZ TARİZLER!	1411	
2 NİSAN 1335-1919	TARİZCİ ARKADAŞLARIMA	1412	
3 NİSAN 1335-1919	TAVŞANA KAÇ, TAZIYA TUT...!	1413	
4 NİSAN 1335-1919	TEVKİFATTA NOKSAN VAR!	1414	
5 NİSAN 1335-1919	ASAYİŞ MESELESİ	1414	
6 NİSAN 1335-1919	BALKAN MUVAZENESİ	1415	
7 NİSAN 1335-1919	MÜRETTEB HÜCUMLAR	1416	
8 NİSAN 1335-1919	DÜNKÜ VAZİYET	1417	
9 NİSAN 1335-1919	BİR MÜDAFAA KARŞISINDA...	1418	
10 NİSAN 1335-1919	NE DİYORUZ? NE İSTİYORUZ?	1419	
11 NİSAN 1335-1919	ADALETTE İFRAT!	1420	
12 NİSAN 1335-1919	İDAM...!	1421	
13 NİSAN 1335-1919	ESATİRİ YENİ BİR KUVVET!	1422	
14 NİSAN 1335-1919	FECİ BİR AKİBET KARŞISINDA	1423	
15 NİSAN 1335-1919	FIRSATLAR...	1424	
16 NİSAN 1335-1919	MÜBHEMİYET	1425	
17 NİSAN 1335-1919	YİNE O MESELE	1426	
18 NİSAN 1335-1919	ESKİ OYUN	1427	
19 NİSAN 1335-1919	BİR İRTİHAL MÜNASEBETİYLE	1428	
20 NİSAN 1335-1919	ESKİ DOSTLUK	1429	
21 NİSAN 1335-1919	YILDIZ YAĞMASI HAKKINDA	1430	
22 NİSAN 1335-	HARP KAZANÇLARI	1431	

1919	VERGİSİ		
23 NİSAN 1335-1919	ANADOLU...	1432	
24 NİSAN 1335-1919	İRFAN-I MEMLEKETE SELAM-I ŞAHANE	1433	
25 NİSAN 1335-1919	ŞAYIALAR	1434	
26 NİSAN 1335-1919	MESULİYET NEDEN YALNIZ BİZE TAHMİL OLUNSAN?	1435	
27 NİSAN 1335-1919	SİLİNMESİ GÜÇ BİR LEKE- AMİRAL BRİSTOL'UN BEYANATI	1436	
28 NİSAN 1335-1919	HULUL-İ MUSLİHANE	1436	
29 NİSAN 1335-1919	MAATTESSÜF	1437	
30 NİSAN 1335-1919	OSMANLI BARO REİSİ BEYEFENDİYE	1438	
1 MAYIS 1335-1919	KABL-İ HARAB'ÜL BASRA!	1439	
2 MAYIS 1335-1919		1440	YAZININ BAŞLIĞI VE BAŞ KISMI SANSÜRLÜ
3 MAYIS 1335-1919	İAŞE KOMEDİSİ	1441	
4 MAYIS 1335-1919	SERZENİŞE SERZENİŞ	1442	
5 MAYIS 1335-1919	SEKENE KANUNU MÜNASEBETİYLE	1443	
6 MAYIS 1335-1919	İTTİHATÇILARIN VEKİLİ OLSAYDIK...	1444	
7 MAYIS 1335-1919	CEMİL PAŞA	1445	
8 MAYIS 1335-1919	ÇARE-İ HALAS	1446	
9 MAYIS 1335-1919	UFAK BİR İFHAM!	1447	
10 MAYIS 1335-1919	VAH! VAH! VAH! VAH!	1448	AKA GÜNDÜZ YAZMIŞ
11 MAYIS 1335-1919	SON ÇARE-İ HALAS	1449	
12 MAYIS 1335-1919	YIKICILIK ZEVKİ!	1450	
13 MAYIS 1335-1919	TAYİNLER HAKKINDA	1451	
14 MAYIS 1335-1919	VÜKELA-YI DEVLET- FIRKA RÜESASI	1452	
15 MAYIS 1335-1919		1453	BAŞ MAKALE YOK
16 MAYIS 1335-1919	ALLAH BELALARINI VERSİN	1454	
17 MAYIS 1335-1919	İZMİR HADİSESİ MÜNASEBETİYLE	1455	
18 MAYIS 1335-1919	ALMANLAR-İNGİLİZLER	1456	
19 MAYIS 1335-1919	KİMİ İSTİYORUZ?	1457	
20 MAYIS 1335-	HAK İSTERİM!	1458	

1919			
21 MAYIS 1335-1919	İNGİLİZLERİ İSTİYORUZ	1459	
22 MAYIS 1335-1919	BİRAZ NUR, BİRAZ HAYAT!	1460	
23 MAYIS 1335-1919	BUGÜNKÜ VAZİYET KARŞISINDA...	1461	
24 MAYIS 1335-1919	SİYAH BAYRAK...	1462	
25 MAYIS 1335-1919	YENİ KABİNE	1463	
26 MAYIS 1335-1919	KABİNE VE PRENSİP MESELESİ	1464	
27 MAYIS 1335-1919	HÂLÂ ONLAR!	1465	
28 MAYIS 1335-1919	ŞURA-YI SALTANAT VE VAZİYET-İ HAZİRA	1466	
29 MAYIS 1335-1919	YENİ BİR HADİSE KARŞISINDA...	1467	
30 MAYIS 1335-1919	İNGİLTERE VE BİZ	1468	
31 MAYIS 1335-1919	TÜRK VE TÜRKİYE ÖLMEMEYECTİR	1469	
1 HAZİRAN 1335-1919	VUR! FAKAT DİNLE...	1469	
2 HAZİRAN 1335-1919	TÜRK'DE İDARE KABİLİYETİ YOK İMİŞ	1470	
3 HAZİRAN 1335-1919	DİYECEKTİM Kİ...	1471	
4 HAZİRAN 1335-1919	MÜMESSİLLERİMİZ	1472	
5 HAZİRAN 1335-1919	HAKSIZ TARİZLER Mİ?	1473	
6 HAZİRAN 1335-1919	TÜRK'ÜN SİYASETİ	1474	
7 HAZİRAN 1335-1919	SİYASETTE TÜRKÜN İLK ZAFERİ	1475	
8 HAZİRAN 1335-1919	AVRUPA'YA GİDECEK HEYET ETRAFINDA	1476	
9 HAZİRAN 1335-1919	MAGDURİN Mİ? MÜSTEHAİN Mİ?	1477	
10 HAZİRAN 1335-1919	ASAYİŞ MESELESİ	1478	
11 HAZİRAN 1335-1919	HELE BİRAZ DAHA SABIRLI OLALIM	1479	
12 HAZİRAN 1335-1919	İNTİHABATA DOĞRU	1480	
13 HAZİRAN 1335-1919	ESİRLERİMİZ!	1481	
14 HAZİRAN 1335-1919	YİNE SON VUKUATA DAİR	1482	
15 HAZİRAN 1335-1919	HÜKÜMET VE MATBUAT	1483	
16 HAZİRAN 1335-1919	İKİ BÜYÜK SÖZ	1484	
17 HAZİRAN 1335-1919	NASIL ÇALIŞTIK, NASIL ÇALIŞILIYOR, NASIL ÇALIŞILMALIDIR	1485	

18 HAZİRAN 1335-1919	YİNE İNTİHABAT...	1486	
19 HAZİRAN 1335-1919	BAZI VUKUAT DOLAYISIYLA	1487	
20 HAZİRAN 1335-1919	SİYASET-İ MÜLKTE BİGÂNELİĞİMİZ	1489	
21 HAZİRAN 1335-1919		1490	BAŞMAKALE YOK
22 HAZİRAN 1335-1919	NE YAPMAK İSTİYORLAR	1491	
23 HAZİRAN 1335-1919	MÜZAHERET MESELESİ	1492	
24 HAZİRAN 1335-1919	DİKKATLİ OLALIM: SİYASETTE AHLAKSIZLIK DEVAM EDİYOR	1493	
25 HAZİRAN 1335-1919	SÖZ GÜMÜŞ İSE SÜKÛT ALTINDIR	1494	
26 HAZİRAN 1335-1919	MÜTECANİS KABİNELERE DOĞRU!	1495	
27 HAZİRAN 1335-1919	PADİŞAHIMIZ	1496	
28 HAZİRAN 1335-1919		1497	BAŞMAKALE SANSÜRLÜ
29 HAZİRAN 1335-1919		1498	BAŞMAKALE SANSÜRLÜ
30 HAZİRAN 1335-1919	BUHRAN-I VÜKELA	1499	
3 TEMMUZ 1335-1919	EL İD-İ EKBER EYLEDİ BİZ MATEM EYLEDİK!	1500	GEÇEN GÜNLER RAMAZAN BAYRAMI
4 TEMMUZ 1335- 1919	HÜRRİYET VE İTİLAFLAR KÖPRÜSÜ	1501	
5 TEMMUZ 1335- 1919	ZADE Fİ'TANBUR NAĞME UHRA	1502	
6 TEMMUZ 1335- 1919	MAVİ BONCUK	1503	
7 TEMMUZ 1335- 1919	İNGİLTERE! SENİ UNUTMADIK!	1504	
8 TEMMUZ 1335- 1919	YANGINLAR VE YANANLAR	1505	
9 TEMMUZ 1335- 1919	NE DEMELİ İDİK?	1506	
10 TEMMUZ 1335-1919		1507	BAŞMAKALE SANSÜRLÜ
11 TEMMUZ 1335-1919	ŞİMDİKİ VAZİYET	1508	
12 TEMMUZ 1335-1919	FERDİYET POLİTİKASI	1509	
13 TEMMUZ 1335-1919	FIRKALARDA İNZİBAT VE FIRKACIDA AHLAK!	1510	
14 TEMMUZ 1335-1919	İNGİLTERE, BİZ VE ÂLEM- İ İSLAM (1511	
15 TEMMUZ 1335-1919	UNUTMUŞTUK!	1512	
16 TEMMUZ 1335-1919	SADRAZAM PAŞA DA GELDİ	1513	
17 TEMMUZ 1335-1919		1514	MAKALENİN BAŞLIĞI SANSÜRLÜ
18 TEMMUZ	MODASI GEÇMİŞ	1515	

1335-1919	OYUNLAR		
19 TEMMUZ 1335-1919	HATIRDA BULUNMALI!	1516	ÇERKEZ HASAN YAZMIŞ
20 TEMMUZ 1335-1919	NİKBİNLİK HASTALIĞI	1517	
21 TEMMUZ 1335-1919	DAMAD PAŞA'NIN İSTİFASI	1518	
22 TEMMUZ 1335-1919	SADARET TECRÜBELERİ	1519	YAZININ ÇOĞU KISMI SANSÜRLÜ
23 TEMMUZ 1335-1919	HEYET-İ MURAHHASA HAKKINDA İZAHAT	1520	
24 TEMMUZ 1335-1919	HÜRRİYET BAYRAMI	1521	
25 TEMMUZ 1335-1919	ESKİ BİR YARA	1522	
26 TEMMUZ 1335-1919	İNTİHABAT	1523	
27 TEMMUZ 1335-1919	BİRAZ TARİH	1524	
28 TEMMUZ 1335-1919	ALEMDAR'IN ÜÇ YILDIZLI MUHARRİRİ	1525	
29 TEMMUZ 1335-1919	İNTİHABAT	1526	
30 TEMMUZ 1335-1919	İZZET PAŞA'NIN İSTİFASI	1527	
31 TEMMUZ 1335-1919	ŞİMDİKİ DERTLERDEN...	1528	
1 AĞUSTOS 1335-1919	AMERİKA MI? İNGİLTERE Mİ?	1529	
2 AĞUSTOS 1335-1919	MUSTAFA KEMAL PAŞA, RAUF BEY	1530	
3 AĞUSTOS 1335-1919		1531	MAKALENİN BAŞLIĞI SANSÜRLÜ
4 AĞUSTOS 1335-1919	AMERİKA'NIN DAVETİNDEN NE ANLADIK	1532	
5 AĞUSTOS 1335-1919	TAHİR HAYRETTİN PAŞA'NIN BEYANATI	1533	
6 AĞUSTOS 1335-1919	BİZLER, SİZLER VE ONLAR...	1534	
7 AĞUSTOS 1335-1919	TÜRK BİRLİĞİ MASKESİ	1535	
8 AĞUSTOS 1335-1919	AÇIK KONUŞALIM!	1536	
9 AĞUSTOS 1335-1919	DUR, AZİZİM, BEN CEVAP VEREYİM!	1537	ÇERKEZ HASAN YAZMIŞ
10 AĞUSTOS 1335-1919	YİNE ESKİ HİKÂYE	1538	
11 AĞUSTOS 1335-1919	VEREMDEN EVVEL ÇETE İLE MÜCADELE	1539	
12 AĞUSTOS 1335-1919	TERSİM NERESİ BEYABİ!	1540	
13 AĞUSTOS 1335-1919	RECÛL-İ HÜKÛMET OLMAK!	1541	
14 AĞUSTOS 1335-1919	ANADOLU NE İSTİYOR?	1542	
15 AĞUSTOS 1335-1919	GARBİ TRAKYA DA BİR İZMİR OLABİLİR Mİ? (1)	1543	
16 AĞUSTOS	GARBİ TRAKYA DA BİR	1544	

1335-1919	İZMİR OLABİLİR Mİ? (2)		
17 AĞUSTOS 1335-1919	GARBİ TRAKYA DA BİR İZMİR OLABİLİR Mİ? (3)	1545	
18 AĞUSTOS 1335-1919	AMERİKA MANDATER OLACAKSA...	1546	
19 AĞUSTOS 1335-1919	TEVFİK PAŞA'NIN BEYANATI	1547	
20 AĞUSTOS 1335-1919	HOCAM...	1548	
21 AĞUSTOS 1335-1919	YARAMIZA BİR MERHEM...	1549	
22 AĞUSTOS 1335-1919	AMERİKA DEĞİL, İNGİLTERE!	1550	
23 AĞUSTOS 1335-1919	SELAMETE NASIL ERİŞEBİLİRİZ?	1551	KÂŞİF YAZMIŞ
24 AĞUSTOS 1335-1919	HAKİKATİ KETM EDEN PERDELER BİRER BİRER YIRTILIYOR	1552	KÂŞİF YAZMIŞ
25 AĞUSTOS 1335-1919	BİZDE İNTİHABAT	1553	KÂŞİF YAZMIŞ
26 AĞUSTOS 1335-1919	İNGİLTERE – TÜRKİYE	1556	
27 AĞUSTOS 1335-1919	HİKÂYE-İ MAZİ Fİ'L HÂL	1557	
28 AĞUSTOS 1335-1919	YİNE GARBİ TRAKYA VE BULGARLAR	1558	
29 AĞUSTOS 1335-1919	VAZİFE HİSSİ	1559	
30 AĞUSTOS 1335-1919	ANADOLU NE İSTİYOR (2)	1560	
31 AĞUSTOS 1335-1919	MEN ÇE GUYEM TANBURUM ÇE ZEND...	1561	
1 EYLÜL 1335- 1919	BİR KELAL-İ MUHİK	1562	SÜLEYMAN NAZİF YAZMIŞ
2 EYLÜL 1335- 1919	VAZİYET TENEVVÜRE DOĞRU GİDİYOR	1562	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
3 EYLÜL 1335- 1919	EN BÜYÜK CİNAYET	1562	METİN AYIŞIĞI BU MAKALENİN TARİHİNİ 1 EYLÜL, MAKALE ADINI DA BÜYÜK CİNAYET OLARAK VERMİŞ. ATATÜRK KİTAPLIĞINDAKİ ALEMDAR KOLEKSİYONUNDA İSE “EN” KISMI BARİZ ŞEKİLDE GÖRÜLÜR
4 EYLÜL 1335- 1919	İNGİLTERE'NİN YENİ VAZİYET-İ SİYASİYESİ	1563	
5 EYLÜL 1335- 1919	ANADOLU'DAN İSTEMEYE YÜZ KALDI MI?	1564	
6 EYLÜL 1335- 1919	BİZ NE ZAMAN MÜTERAKKİ BİR MİLLET OLURUZ	1565	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
7 EYLÜL 1335- 1919		1566	ELİMİZDE YOK

8 EYLÜL 1335-1919	TAN'IN BAŞMAKALESİ	1567	
10 EYLÜL 1335-1919	KADINLARIMIZ...	1568	
11 EYLÜL 1335-1919	KUNDAK	1569	
12 EYLÜL 1335-1919	SİYASETTE MAKSAT NASIL TAKİP OLUNUR (1)	1570	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
13 EYLÜL 1335-1919	SİYASETTE MAKSAT NASIL TAKİP OLUNUR (2)	1571	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
14 EYLÜL 1335-1919	ANADOLU NE İSTİYOR? (3)	1572	
15 EYLÜL 1335-1919	HÜRRİYET VE İTİLAFA TAN NE İÇİN KORKUYORLAR	1573	
16 EYLÜL 1335-1919	ÜMİDİNİZİ KESİNİZ!	1574	
17 EYLÜL 1335-1919	ANADOLU NE İSTİYOR? (4)	1575	
18 EYLÜL 1335-1919	SİYASETTE MAKSAT NASIL TAKİP OLUNUR? (3)	1576	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
19 EYLÜL 1335-1919	İKİ İDARE, ÜÇ SALTANAT	1577	
20 EYLÜL 1335-1919	TURANCILAR VE TÜRKLER AMA HAKİKİ TÜRKLER...	1578	
21 EYLÜL 1335-1919		1579	BAŞMAKALE YOK
22 EYLÜL 1335-1919	SİYASETTE MAKSAT NASIL TAKİP OLUNUR	1580	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
23 EYLÜL 1335-1919	EN BÜYÜK HATALARIMIZ	1581	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
24 EYLÜL 1335-1919	BUGÜNÜN MESELESİ	1582	
25 EYLÜL 1335-1919	MESULİYET-İ MADDİYE, MESULİYET-İ VİCDANİYE NASIL TEESSÜS EDER – 1–	1583	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
26 EYLÜL 1335-1919	MESULİYET-İ MADDİYE VE VİCDANİYE NASIL TEESSÜS EDER – 2 –	1584	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
27 EYLÜL 1335-1919	NE İSTİYORLAR?	1585	
28 EYLÜL 1335-1919	MESULİYET –İ MADDİYE VE MESULİYET-İ VİCDANİYE NASIL TEESSÜS EDER – 3 -	1586	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
29 EYLÜL 1335-1919	BOLŞEVİK AVI	1587	
30 EYLÜL 1335-1919	MESULİYET-İ MADDİYE VE MESULİYET-İ VİCDANİYE NASIL TEMİN OLUR? (4)	1589	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
1 TEŞRİN-İ EVVEL 1335-1919	DEDİKLERİMİZ ÇIKIYOR	1590	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
2 TEŞRİN-İ EVVEL 1335-1919	DÖNMELER...	1591	
3 TEŞRİN-İ EVVEL 1335-		1592	BAŞLIK SANSÜRLÜ

1919			
4 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919		2593	BAŞLIK SANSÜRLÜ
5 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	ANADOLU NE İSTİYOR? (6)	2594	
6 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	HAREKÂT-I MİLLİYE- İTTİHAT VE TERAKKİ	2595	
7 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	DEDİKLERİMİZ ÇIKIYOR – 2 –	2596	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
8 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	BİZE NASIL MUAMELE EDECEKLER	2597	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
9 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	LÜZUMSUZ TELAŞLAR	2598	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
10 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	DİVAN-I ALİ	2599	
11 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	DİVAN-I HARB-İ ÖRFİ	2600	
12 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	HÜKÜMET-İNTİHABAT	2601	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
13 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	HÜRRİYET VE İTİLAH VE İNTİKAM...	2602	
14 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	EN NAZİK DAKİKALAR YAŞIYORUZ	2603	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ. METİN AYIŞIĞI “DAKİKALAR”I HATALI OLARAK POLİTİKALAR DIYE OKUMUŞ.
15 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	CELAL NURİ BEY’İN JURNALİ ...ŞEY LAYİHASI!	2604	
16 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	BİR VECİBE-İ VATANİYE	2605	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
17 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	HAREKÂT-I MİLLİYE VE HÜKÜMET	2606	
18 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	HÜCUMZEDELER – 1 –	2607	
19 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	HAKİKAT YOL ALIYOR	2608	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
20 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	HÜCUM ZEDELER – 2 –	2609	
21 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	ANADOLU NE İSTİYOR – 7 –	2610	

22 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	KULİSLER ARKASINDA	2611	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
23 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	NURA İHTİYACIMIZ VAR!	2612	
24 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	HÜCUM - ZEDELER – 3 –	2613	
25 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	FERİD PAŞA VE SİYASETİ	2614	KÂŞİF DEHRİ YAZMIŞ
26 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	DELİLER	2615	MAKALENİN BÜYÜK BİR KISMI SANSÜRLÜ
27 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	YİNE SİVAS TELGRAFI	2616	
28 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	MANASTIR, SELANİK, SİVAS, ANKARA, MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE	2617	
29 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	SADIK BEYEFENDİ’NİN CEVABI	2618	
30 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	EVET; NEDEN ANLAŞMAYALIM? TASVİR-İ EFKAR’A	2619	
31 TEŞRİN-İ EVVEL 1335- 1919	BİR ÇARE-İ HÂL	2620	
1 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	HAH ŞÖYLE... BİRAZ YOLA GELİN!	2621	
2 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	AHMET İZZET PAŞA	2622	
3 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	İNTİHABAT	2623	
4 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	UZUN FAKAT LAZİM BİR HASBİHAL	2624	
5 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	YİNE İNTİHABAT	2625	
6 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	BİR DÜŞÜNCE	2626	
7 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	MİLLİ KONGRE’YE İTHAF	2627	
8 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	KIRMIZI HANÇER	2628	
9 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	AKILSIZ DOSTLAR	2629	
10 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	NAKŞ-I BER-AB -2-	2630	AY DEDE YAZMIŞ
11 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	MÜDDEİSİZ BİR MAHKEME	2631	METİN AYIŞIĞI HATALI OLARAK MUHAKEME OKUMUŞ
12 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	CAN NOKTASI...	2632	
13 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	YİNE İNTİHABAT	2633	

14 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	SUALLERİMİZE CEVAP İSTİYORUZ	2634	MESUDZADE YAZMIŞ
15 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	NİÇİN DOĞRU DEĞİL?	2635	
16 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	HEMŞEHRİLERİME BİR CEVAP	2636	
17 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	NE YÜZLE?	2637	
18 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	İZMİR VE İZMİR'DEN SONRASI İÇİN...	2638	
19 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	YİNE İNGİLTERE, YİNE İNGİLTERE...	2639	
20 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	YAŞAMAK HAKKI	2639	
21 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	MUHACİRLER, SEFİLLER VE AÇLAR İÇİN	2640	
22 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	MEMLEKETİMİZDE RİCAL-İ DEVLET	2641	
23 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	ŞU BAHSİ AÇMASANIZ..!	2642	
24 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	BUHRANDAN SONRA	2643	MAHİR KARACAR, HATALI OLARAK "BUNDAN SONRA" OKUMUŞ
25 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	MECLİS-İ MİLLİ ANCAK İSTANBUL'DA TOPLANIR	2644	
26 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	NEREYE GİDİYORUZ?	2645	
27 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	NASYONALİZM VE SEPARATİZM	2646	
28 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	İNSANLIK VE TÜRKLÜK VAZİFESİ BAŞINA	2647	MESUDZADE YAZMIŞ
29 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	MEBUSLARIMIZ!	2648	
30 TEŞRİN-İ SANİ 1335-1919	İNTİHABAT NEDEN YÜRÜMÜYOR?	2649	
1 KANUN-I EVVEL 1335-1919	DAHA NE BEKLİYORUZ?	2650	
2 KANUN-I EVVEL 1335-1919	MERHUM FERİD BEY'E DAİR	2651	
3 KANUN-I EVVEL 1335-1919	AHBAPLIK BAŞKA	2652	
4 KANUN-I EVVEL 1335-1919	ANZAVUR AHMED BEY	2653	
5 KANUN-I EVVEL 1335-1919	PRENS SABAHATTİN BEY	2654	
6 KANUN-I EVVEL 1335-1919	MANASIZ BİR HİDDET!	2655	
7 KANUN-I EVVEL 1335-1919	MEMURLARIMIZIN TERFİHİ MESELESİ	2656	
8 KANUN-I EVVEL 1335-	PRENS'TEN İLK BEKLEDİĞİMİZ...	2657	

1919			
9 KANUN-I EVVEL 1335-1919	MUKADDERATIMIZ ETRAFINDA	2658	
10 KANUN-I EVVEL 1335-1919	NEREDE ARADIM? NEREDE BULDUM?	2659	
11 KANUN-I EVVEL 1335-1919	DÜVEL-İ MÜTELİFE VE ALMANYA	2660	
12 KANUN-I EVVEL 1335-1919	MEMURİNE ZAM MESELESİ	2661	
13 KANUN-I EVVEL 1335-1919	VAZİYET-İ SİYASİYE VE MALİYEMİZ	2662	
14 KANUN-I EVVEL 1335-1919	TÜRKİYE HİRİSTİYANLARI	2663	
15 KANUN-I EVVEL 1335-1919	İSTANBUL İNTİHABININ AREFESİNDE...	2664	
16 KANUN-I EVVEL 1335-1919	PRENS SABAHATTİN BEY	2665	
17 KANUN-I EVVEL 1335-1919	BİTARAFLIK MODASI	2666	
18 KANUN-I EVVEL 1335-1919	BUGÜN İNTİHABAT GÜNÜ İMİŞ!	2667	
19 KANUN-I EVVEL 1335-1919	MİLLETİ TEBRİE ETTİRMEK LAZIM	2668	
20 KANUN-I EVVEL 1335-1919	HÜRRİYET VE İTİLAFA'IN GALEBESİ	2669	REFİK HALİD YAZMIŞ
21 KANUN-I EVVEL 1335-1919	KAŞKARIKO!	2670	
22 KANUN-I EVVEL 1335-1919	ŞAŞTIK, ŞAŞTIK, HAYRETLER İÇİNDE KALDIK	2671	
23 KANUN-I EVVEL 1335-1919	BEN İTTİHATÇI DEĞİLİM	2672	
24 KANUN-I EVVEL 1335-1919	NE HÂLDEYİZ VE ŞİMDİ NELERLE MEŞGULÜZ?	2673	
25 KANUN-I EVVEL 1335-1919	YENİ ÇEVİRME HAREKETİ	2674	
26 KANUN-I EVVEL 1335-1919	MEMLEKET VE İTTİHATÇILIK TEHLİKESİ KARŞISINDA	2675	
27 KANUN-I EVVEL 1335-1919	HÜRRİYET VE İTİLAFA' NEDEN DÜŞMAN OLDULAR?	2676	
28 KANUN-I	ADALET MECLİSE DEĞİL,	2677	

EVVEL 1335-1919	İTTİHATÇILIĞA...		
29 KANUN-I EVVEL 1335-1919	KARTACA YIKILMALIDIR!	2678	CEMŞİD YAZMIŞ
30 KANUN-I EVVEL 1335-1919	MUHALEFETİN İTTİHADI ETRAFINDA	2679	
31 KANUN-I EVVEL 1335-1919	İNTİHABAT AZ ÇOK YOLUNDA GİDERKEN...	2680	
1 KANUN-I SANİ 1336-1920	BİZ UNUTSAK CİHAN UNUTUR MU?	2681	
2 KANUN-I SANİ 1336-1920	AMAN İHVAN! İŞ BAŞINA...	2682	
3 KANUN-I SANİ 1336-1920	İHMAL ETMEYELİM, PİŞMAN OLACAĞIZ...	2683	
4 KANUN-I SANİ 1336-1920	KIZMAYALIM, ACIYALIM	2684	
5 KANUN-I SANİ 1336-1920	VAH! VAH! VAH...	2685	
6 KANUN-I SANİ 1336-1920	GEÇ OLMASA DAHA İYİ OLURDU	2686	MESUDZADE YAZMIŞ
7 KANUN-I SANİ 1336-1920	MUKADDERATIMIZ	2687	
8 KANUN-I SANİ 1336-1920	PEK DOĞRU BİR ADIM	2688	
9 KANUN-I SANİ 1336-1920	YİNE MUHTIRA MÜNASEBETİYLE	2689	
10 KANUN-I SANİ 1336-1920	SİYAH BİR GECE...	2690	
11 KANUN-I SANİ 1336-1920	ACABA NEDEN BÖYLE OLDU	2691	
12 KANUN-I SANİ 1336-1920	MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN NUTKU	2692	
13 KANUN-I SANİ 1336-1920	YENİ MECLİS	2693	
14 KANUN-I SANİ 1336-1920	İNSAF EDELİM	2694	
15 KANUN-I SANİ 1336-1920	EMİR FAYSAL HAZRETLERİ	2695	
16 KANUN-I SANİ 1336-1920	BUNLAR, ONLAR DEĞİL Mİ?	2696	REFİK HALİD YAZMIŞ
17 KANUN-I SANİ 1336-1920	İTTİHATÇILAR VE DÜVEL-İ İTİLAFİYE	2697	
18 KANUN-I SANİ 1336-1920	HÜRRİYET VE İTİLAF	2697	
19 KANUN-I SANİ 1336-1920	BİR İNGİLİZ NOKTA-İ NAZARI	2698	
20 KANUN-I SANİ 1336-1920	BİZİM İSTİKLALİMİZ	2699	
21 KANUN-I SANİ 1336-1920	İNGİLTERE NOKTA-İ NAZARI TEBEDDÜL EDER Mİ?	2700	METİN AYIŞIĞI, HATALI OLARAK TEBDİL OKUMUŞ.
22 KANUN-I SANİ 1336-1920	İNGİLTERE'YE (BİR DERS-İ SİYASET)	2701	
23 KANUN-I SANİ 1336-1920	FAHRİ HEMŞEHRİMİZ-KARA GÜN DOSTUMUZ (PİYER LOTİ)	2702	REFİK HALİD YAZMIŞ

24 KANUN-I SANİ 1336-1920	HAYIR, HAYIR, HAYIR!	2703	
25 KANUN-I SANİ 1336-1920	KÜFÜRBAZ SİYASİLER	2704	
26 KANUN-I SANİ 1336-1920	EMİR-İ AYYARIN DAĞARCIĞI	2705	
27 KANUN-I SANİ 1336-1920	HEM MÜTTEHEM, HEM HÂKİM OLAMAZSINIZ?	2706	
28 KANUN-I SANİ 1336-1920	BİZ HAKKIMIZI HELAL ETMEDİK...	2707	
29 KANUN-I SANİ 1336-1920	GELDİLER DE NE OLDU?	2708	
30 KANUN-I SANİ 1336-1920	BUGÜNÜN (SÜNGÜ) LERİ	2709	REFİK HALİD YAZMIŞ
31 KANUN-I SANİ 1336-1920	HARP MEBUSLARI MÜCRİMDİR!	2710	
1 ŞUBAT 1336-1920	YİNE HAYIR, HAYIR, HAYIR...	2711	
2 ŞUBAT 1336-1920	YENİ REİSİN NUTKU MÜNASEBETİYLE	2712	
3 ŞUBAT 1336-1920	MADEMKİ RUS TEHLİKESİ İÇİNMIŞ...	2713	
4 ŞUBAT 1336-1920	MECLİSTEKİ CEREYANLAR	2714	REFİK HALİD YAZMIŞ
5 ŞUBAT 1336-1920	MECLİSTEKİ CEREYANLARIN MENBAI	2715	REFİK HALİD YAZMIŞ
6 ŞUBAT 1336-1920	RUS TEHLİKESİ, İTTİHAT VE TERAKKİ TEHLİKESİ	2716	
7 ŞUBAT 1336-1920	İNGİLTERE SİYASETİ	2717	SAİD MOLLA YAZMIŞ
8 ŞUBAT 1336-1920	HÜKÜMET VE MEBUSLAR	2718	
9 ŞUBAT 1336-1920	REHA-YI VATAN	2719	
10 ŞUBAT 1336-1920	HÜKÜMETİN BEYANNAMESİ	2720	
11 ŞUBAT 1336-1920	ÜSTAD-I MUHTEREM SÜLEYMAN NAZİF BEY EFENDİ'NİN CEVABI (ZARURİ BİR İZAH)	2721	
12 ŞUBAT 1336-1920	FERİD PAŞA MECLİS DÜŞMANI MIYDI?	2722	
13 ŞUBAT 1336-1920	İŞİN İÇ YÜZÜ, DIŞ YÜZÜ	2723	
14 ŞUBAT 1336-1920	ORİENT NEWS'İN MAKALESİ MÜNASEBETİYLE	2724	
15 ŞUBAT 1336-1920	MEBUSAN VE YENİ CEREYAN (TASVİR-İ EFKÂR'IN MANASIZ TEŞBİHLERİ)	2725	
16 ŞUBAT 1336-1920	AYANIN ARİZA-İ CEVABİYESİ	2726	
17 ŞUBAT 1336-1920	HÜRRİYET VE İTİLAH'IN FAZİLETİ	2727	REFİK HALİD YAZMIŞ
18 ŞUBAT 1336-1920	(İTTİHAT VE TERAKKİ) NİN YENİ PLANI	2728	
19 ŞUBAT 1336-1920	LÜZUMLU BİR İZAH	2729	

20 ŞUBAT 1336-1920	ATİYE HAZIRLANALIM	2730	
21 ŞUBAT 1336-1920	DAMAT FERİD PAŞA-YENİ AYAN	2731	REFİK HALİD YAZMIŞ
22 ŞUBAT 1336-1920	YIKICILIK, YAPICILIK	2732	
23 ŞUBAT 1336-1920	HAKİKATİN KARŞISINDA	2733	
24 ŞUBAT 1336-1920	YENİ BİR İZAHTAN SONRA	2734	
25 ŞUBAT 1336-1920	BU DA NE DEMEK?	2735	
26 ŞUBAT 1336-1920	DÂHİLİYE NAZIR-I MUHTEREMİ BEYEFENDİ HAZRETLERİNE	2736	
27 ŞUBAT 1336-1920	HAKİKATİ GİZLEMEKLE DERDE DEVA BULUNMAZ	2737	
28 ŞUBAT 1336-1920	TAN'IN MAKALESİ	2738	
29 ŞUBAT 1336-1920	KAMİL PAŞA-FERİD PAŞA SİYASETİ	2739	METİN AYIŞIĞI HATALI OLARAK "KEMAL" OKUMUŞ.
1 MART 1336-1920	KÜRT MESELESİ	2740	METİN AYIŞIĞI HATALI OLARAK "GİRİD" OKUMUŞ.
2 MART 1336-1920	"DEBA" NIN MAKALESİ	2741	
3 MART 1336-1920	KUVVE-İ MANEVİYENİN METANETİ	2742	
4 MART 1336-1920	HÂL VE MEVKİ	2743	
5 MART 1336-1920	FERİD PAŞA KORKUSU	2744	
6 MART 1336-1920	YARIM TEDBİRLER ZAMANINDA DEĞİLİZ	2745	
7 MART 1336-1920	YENİ KABİNE	2746	
8 MART 1336-1920	SON VAZİYET MÜNASEBETİYLE	2747	
9 MART 1336-1920	KABİNE TEŞEKKÜL ETTİ	2748	
10 MART 1336-1920	MİLLİ SİYASET	2749	
11 MART 1336-1920	VAZİYET-İ HAZIRA	2750	HAFİZ İSMAIL YAZMIŞ
12 MART 1336-1920	GENÇLİĞİN VAHDETİ	2751	
13 MART 1336-1920	MUHALEFET KALDIRILABİLİR Mİ?	2752	
14 MART 1336-1920	BİR MAZHAKA-İ FACİA	2752	AYANDAN RIZA TEVFİK YAZMIŞ
15 MART 1336-1920	HUKUK-I ÜMMET OYUNCAK DEĞİLDİR	2753	ASAF MUAMMER YAZMIŞ
16 MART 1336-1920	KARMAKARIŞIK...	2754	
17 MART 1336-1920	YAŞASIN (!) KUVA-YI MİLLİYE	2755	

تاسیسی هر رده ۲ خرداد ۱۳۰۳

تاسیسی هر رده ۲ خرداد ۱۳۰۳

تاسیسی هر رده ۲ خرداد ۱۳۰۳

تصویر افکار

مجلسه وادارنامه : اسناد و کتب در دسترس
تحریر: امیر گلجامی

تاسیسی هر رده ۲ خرداد ۱۳۰۳

تاسیسی هر رده ۲ خرداد ۱۳۰۳

تاسیسی هر رده ۲ خرداد ۱۳۰۳

حركات ملیه نكته سركارنده بولونان

حركات ملیه نكته سركارنده بولونان

حركات ملیه نكته سركارنده بولونان

اعاده مهاجرین هینتنگ عزمتی

اعاده مهاجرین هینتنگ عزمتی

اعاده مهاجرین هینتنگ عزمتی

اعمال بل فرارشیسته

اعمال بل فرارشیسته

اعمال بل فرارشیسته

روسه والیسی ده عورت ایتدی

روسه والیسی ده عورت ایتدی

روسه والیسی ده عورت ایتدی

نکجهان جمعیت ده

نکجهان جمعیت ده

نکجهان جمعیت ده

ازیر گلجامی

ازیر گلجامی

ازیر گلجامی

استانبوله یکی برتهلکه : و با آفتی

استانبوله یکی برتهلکه : و با آفتی

استانبوله یکی برتهلکه : و با آفتی

تکجهان جمعیت ده

تکجهان جمعیت ده

تکجهان جمعیت ده

ازیر گلجامی

ازیر گلجامی

ازیر گلجامی

حركات ملیه نكته سركارنده بولونان

حركات ملیه نكته سركارنده بولونان

حركات ملیه نكته سركارنده بولونان

اعاده مهاجرین هینتنگ عزمتی

اعاده مهاجرین هینتنگ عزمتی

اعاده مهاجرین هینتنگ عزمتی

اعمال بل فرارشیسته

اعمال بل فرارشیسته

اعمال بل فرارشیسته

روسه والیسی ده عورت ایتدی

روسه والیسی ده عورت ایتدی

روسه والیسی ده عورت ایتدی

نکجهان جمعیت ده

نکجهان جمعیت ده

نکجهان جمعیت ده

ازیر گلجامی

ازیر گلجامی

ازیر گلجامی

استانبوله یکی برتهلکه : و با آفتی

استانبوله یکی برتهلکه : و با آفتی

استانبوله یکی برتهلکه : و با آفتی

تکجهان جمعیت ده

تکجهان جمعیت ده

تکجهان جمعیت ده

ازیر گلجامی

ازیر گلجامی

ازیر گلجامی

843 5 Teşrin-i Evvel 1919. "Harekât-ı Milliye'ye Zinde Serkârında Bulunarak" başlığı altında Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Ali Fuad Paşa'nın resimleri.

Top header section containing the newspaper title 'Tasvir-i Efkâr', date '13 Eylül 1919', and publication details like 'Cuma 6 Haziran 1919'.

قائم گیدہ

قائم گیدہ
میرزا محمد علی صاحبزادہ
میرزا محمد علی صاحبزادہ
میرزا محمد علی صاحبزادہ

مرحوم بوگون حرکت ایدیور

بوختاشاعت شدہ هایت مرخصه (دموقری) زدهلیته راب اوله جتدو

مرحوم بوگون حرکت ایدیور
بوختاشاعت شدہ هایت مرخصه (دموقری) زدهلیته راب اوله جتدو

مرحوم بوگون حرکت ایدیور
بوختاشاعت شدہ هایت مرخصه (دموقری) زدهلیته راب اوله جتدو

مرحوم بوگون حرکت ایدیور
بوختاشاعت شدہ هایت مرخصه (دموقری) زدهلیته راب اوله جتدو

مرحوم بوگون حرکت ایدیور
بوختاشاعت شدہ هایت مرخصه (دموقری) زدهلیته راب اوله جتدو

مرحوم بوگون حرکت ایدیور
بوختاشاعت شدہ هایت مرخصه (دموقری) زدهلیته راب اوله جتدو

مرحوم بوگون حرکت ایدیور
بوختاشاعت شدہ هایت مرخصه (دموقری) زدهلیته راب اوله جتدو

مرحوم بوگون حرکت ایدیور
بوختاشاعت شدہ هایت مرخصه (دموقری) زدهلیته راب اوله جتدو

مرحوم بوگون حرکت ایدیور
بوختاشاعت شدہ هایت مرخصه (دموقری) زدهلیته راب اوله جتدو

مرحوم بوگون حرکت ایدیور
بوختاشاعت شدہ هایت مرخصه (دموقری) زدهلیته راب اوله جتدو

اوشروم والی جدیدی

اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی

اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی

اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی

اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی

اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی

اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی

اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی

اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی

اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی
اوشروم والی جدیدی

نظرات مله حثده به دیورل

نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل

نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل

نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل

نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل

نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل

نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل

نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل

نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل

نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل

نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل

نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل
نظرات مله حثده به دیورل

اخبار

اخبار
اخبار
اخبار

اخبار
اخبار
اخبار

اخبار
اخبار
اخبار

اخبار
اخبار
اخبار

اخبار
اخبار
اخبار

اخبار
اخبار
اخبار

اخبار
اخبار
اخبار

اخبار
اخبار
اخبار

اخبار
اخبار
اخبار

اخبار
اخبار
اخبار

اخبار
اخبار
اخبار

جمعیت اقوام
قلمسار جیت ایلک تیرن آئیده
کلتوریه ایستمدار... آسقا هنوز
مواقت یقور ایجاقله موائتی یقارور.

پاژار ایتسی
عدد : ۲۹۵-۲۹۰
پاژار ایتسی
۱۰ مرمیز ۱۳۳۸

عکدار
هرگز سعادتی نلرلر... سنن ایتدی مئتی قلدیر

سیرامور : امر قسرد
پاژار ایتسی
۱۰ : ست
۶ تیرن اول ۱۳۳۸

وادن قورقلم
سارک کی بی دوت ساست ظرند دورا
وقرغان اولمشدر... یونکلر برار وادن
هر دول واسطه له حقیقه یایتملم.

حرکات ملیه - اتحاد وترقی

ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...

جمعیت اقوام ایدیورمی ؟

ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...

آغلیقان ایجمن علمینه جواب

ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...

ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...

ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...

ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...

مسائل مهمه داخلی

ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...

ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...

ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...

عقل و کلام

ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...

ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...

ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...
ایرانیان و ترکها و...

ÖZGEÇMİŞ

Dilek Demirci Tural, 31 Temmuz 1985'te Karabük'te doğdu. İlkokulu Safranbolu Misak-1 Milli İlkokulu'nda, Ortaokul ve Lise öğrenimini Safranbolu Lisesi'nde tamamladı. 2004 yılında Erciyes Üniversitesi Yozgat Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde başlayan lisans eğitiminden 2008 yılında mezun oldu. 2008-2009 yılında Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Alanlar Eğitimi'nde Tezsiz Yüksek Lisans eğitim aldı. 2014 yılında Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Tarih Bölümü Tezli Yüksek Lisans eğitimine başladı. Yozgat'ta ikâmet etmekte olup evli ve bir çocuk annesidir.

